מדרש · אגדה · מדרש לקח טוב · מפרשים

הערות ותיקונים על מדרש לקח טוב

רבי שלמה בובר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

הערות ותיקונים על מדרש לקח טוב

רבי שלמה בובר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/הערות-ותיקונים-על-מדרש-לקח-טוב/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

בראשית 5
פרק א 5
פרק ב 20
פרק ג 25
פרק ד 29
פרק ה 31
פרק ו 32
פרק ז 40
פרק ח 42
פרק ט 46
פרק י 50
פרק יא 54
פרק יב 56
פרק יג 60
פרק יד 62
פרק טו 67
פרק טז 72
פרק יז 76
פרק יח 82
פרק יט 87
פרק כ 90
פרק כא 93
פרק כב 96
פרק כג 101
פרק כד 104
פרק כה 114
פרק כו 124
פרק כז 126
פרק כח 139
פרק כט 144
פרק ל 149
פרק לא 155
פרק לב 161
פרק לג 169
פרק לד 173
פרק לה 176
פרק לו 180
פרק לז 182
פרק לח 188
פרק לט 193
פרק מ 197
פרק מא 199
פרק מב 203
פרק מג 205
פרק מד 206
פרק מה 210
פרק מו 212
פרק מז 214
פרק מח 217
פרק מט 219
פרק נ 229
שמות 232
פרק א 232
פרק ב 238
פרק ג 245
פרק ד 250
פרק ה 255
פרק ו 257
פרק ז 260
פרק ח 262
פרק ט 265
פרק י 269

פרק יא 272
פרק יב 274
פרק יג 293
פרק יד 303
פרק טו 312
פרק טז 324
פרק יז 335
פרק יח 340
פרק יט 344
פרק כ 349
פרק כא 357
פרק כב 365
פרק כג 373
פרק כד 376
פרק כה 378
פרק כו 383
פרק כז 384
פרק כח 385
פרק כט 388
פרק ל 390
פרק לא 395
פרק לב 396
פרק לג 399
פרק לד 399
פרק לה 401
פרק לו 403
פרק לז 405
פרק לח 407
פרק לט 409
פרק מ 409

בראשית

פרק א

כתוב כי לקח טוב. ע"ש התחלתו נקרא הספר "לקח טוב". כמו מדרש תהלים נקרא שוחר טוב. כי בראשיתו מתחיל הדרש עה"כ שוחר טוב יבקש רצון. וכן מדרש שה"ש נקרא חזית. כי מתחיל חזית איש מהיר וגו'. ומדרש תדשא מתחיל בפסוק תדשא הארץ. וכן כבר מלתי אמורה במבוא להפסיקתא הישנה (אות ד') שאין ספק כי בהתחלת בראשית הביא הכתוב כי לקח טוב נתתי לכם. וכאשר שערתי כן הוא.

פי' לקח טוב. ר"ל התורה. כמאמרם אין טוב אלא תורה. שנא' כי לקח טוב. (אבות פ"ו מ"ג. ברכות ה' ע"א. ע"ז י"ט ע"ב. מנחות נ"ג ע"ב).

אשר נתן טוב. ר"ל זה הקדוש ברוך הוא. כדרשתם טוב זה הקדוש ברוך הוא. דכתיב (תהלים קמ"ה ט') טוב ה' לכל (מנחות שם).

ע"י טוב. זה משה. כמ"ש במנחות שם. טוב זה משה. דכתיב (שמות ב':ב' ב') ותרא אותו כי טוב הוא.

לטובים. אלו ישראל. דכתיב (תהלים קכ"ה ד') היטיבה ה' לטובים (מנחות שם).

טרם כל מלה. חתם בראשי החרוזות טיוביהו בר אליעזר חזק. ובמבוא אות ט"ו הבאתי החרוזים הנמצאים ממנו.

יכול לכל ת"ל לברי לבב. ראש המאמר הזה נשנה בוי"ר ריש פי"ז. ובאיכה רבתי פ"ג. בפי' טוב ה' לקויו. ובשוי"ט מזמור ד'. ובפסיקתא רבתי ריש פמ"ג. ומובא בילקוט תהלים רמז תת"ח. וילקוט נחום רמז תקס"א. בשם תנחומא.

משל למלך. המשל הזה מובא בסנהדרין ל"ט רע"ב. ועיין בפירש"י שם.

במס' מנחות. דף נ"ג ע"א וע"ב. ומובא בילקוט שמות רמז קס"ו.

עזרא. בגמרא שם רבי עזרא. ובילקוט שם רבי זעירא.

דר' אבשלום. צ"ל אבטולס. וזה החלוף רגיל. עיין מכילתא בשלח פרשה ג' ר' אבשלום אומר. והעיר ידידי הרב הגדול מהרא"ה ווייס שבמ"ר גרס ר' אבטוליס. וכן הגיה שם כן באיפת צדק.

לעזרא הסופר. בגמרא ליתא למלת "הסופר" ורש"י שם כתב עשירי לעזרא הסופר. ועיין סדר הדורות אות ע' ערך ר' עזרא.

ומטיב לטובים. המלה "ומטיב" ליתא בגמרא שם.

כמו שנפרש אותו לפנינו בתוך התלמוד. ר"ל לקמן בפסוק את השמים הביא דברי התלמוד חגיגה י"ב ע"א. ומפרש לה.

דתנו רבנן. חגיגה י״א ע״ב. וב״ר פ״א. ופסיקתא רבתי פכ״א. פסקא עשר דברים אות כ״א. ועיין ירושלמי חגיגה פ״ב ה״א דף ע״ז ע״ג. ר׳ יונה בשם ר׳ בא. כתיב כי שאל נא לימים ראשונים וגו׳.

בס׳ יצירה. הוא פ״א מ״ו.

צפייתן. בס׳ יצירה שם איתא עוד ותכליתן אין להן קץ.

פי׳ עשר ספירות הן י הוא בס׳ יצירה פ״א מ״ה. ועיין רמב״ן עה״ת עה״כ בראשית ברא. שכתב וכוונתם במלת בראשית תרמוז כי בעשר ספירות נברא העולם כו׳ ע״ש.

עומק אור ועומק תושך. בס׳ יצירה הגי׳ עומק טוב ועומק רע.

כולם בלום פיך. צ״ל כלומר בלום פיך. ועי׳ חולין פ״ט ע״א.

בלום פיך מלדבר. בס׳ יצירה שם פ״א מ״ח.

שאם תהרהר. הוא פי׳ המחבר על מאמר צפייתן כמראה בזק.

זה אחד מן הדברים. מגלה ט׳ ע״א. ירושלמי מגלה פ״א ה״ג דף ע״א ע״ב. מס׳ סופרים פ״א ה״ח. מכילתא פ׳ בא פי״ד. תנחומא פ׳ שמות. וילקוט בראשית רמז ג׳. ובמדרש ב״ר נשמט זה. ואין ספק שהיה כתוב גם עה״כ הזה. זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך. כמו שמובא בב״ר פ״ח פי״א פל״ח פמ״ח ופצ״ח. ועיין בב״ר שם פ״א ר׳ יודן בשם עקילס כו׳ אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן בראשית ברא ואח״כ אלהים.

כי לא היה לו דעת להתבונן. עיין רש״י ותוס׳ מגלה שם. והמהרש״א בח״א הקשה על דברי התוס׳. והביא את דברי הלקח טוב שלפנינו. כאשר מצא מובא בשמו בס׳ פענח רזי. וז״ל ובספר פענח רזי בשם ס׳ לקח טוב נתן טעם לענין כדאמרינן שלא יאמר אדם לה׳ קרבן אלא קרבן לה׳. דשמא יתחרט בתוך דבורו ולא יסיים ונמצא שהוציא ש״ש לבטלה. ה״נ הכא אם היה אומר אלהים ברא והיה פוסק ולכך התחיל בראשית עכ״ל. וכן מצאתי בתוספת ישנים יומא ל״ט על המשנה ואומר לה׳ חטאת. הקשה ה״ר אלחנן אמאי לא קאמר חטאת לה׳ שיזכיר השם מאוחר כדאמרינן בפ״ק דנדרים לא לימא איניש לה׳ קרבן אלא קרבן לה׳ דלמא פשע ומדכר ש״ש לבטלה כו׳. ועיין מ״ש הגאון חיד״א בנחל קדומים. והביא שם דברי הזהר יתרו סוף דף פ״ז. וכן הביא דברי רבינו בצלאל בכ״י על מגלה שפי׳ בשם רבינו אליעזר מטוך ע״ש.

תני רשב״י. נדרים י׳ ע״ב. ב״ר פ״א. ספרא ויקרא פ״ב. ספרי האזינו פ׳ כי שם ה׳ אקרא. ילקוט בראשית רמז ג׳ בשם ב״ר.

כה. מכאן סמכו רבותינו. עיין תמורה ג׳ ע״ב.

אמר רב יצחק. מובא בילקוט בא רמז קפ"ז בשם התנחומא. ולא נמצא בתנחומא לפנינו. רק הוא בתנחומא כתב יד הנמצא גנוז ברומי בוואטיקאן. ובדוגמאות אשר נשלח אלי מהתחלת התנחומא הזה נמצא המאמר הזה. וכן פתח רש"י את פירושו עה"ת במאמר הזה. ועיין בנחל קדומים להגאון חיד"א ז"ל. ובלקוטים דף קפ"ב בזרע אברהם לידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינר נ"י.

לא היה צריך לכתוב. בתנחומא כ"י וברש"י וילקוט הגי' להתחיל.

לא אמר ראשית. עיין בפירש"י על התורה.

וכן דרש ר' הושעיה רבה. כוונתו למדרש ב"ר פ"א במאמר ד"א אמון. ויען כי התחלתו ר' הושעיה רבה פתח נקרא מדרש דר' הושעיה רבה. ובקיצור "מדרש רבה". שהוא במקום מדרש דר' הושעיה רבה.

בדפתראיות ופינקיות. תקנתי בפנים שצ"ל ובפנקסאות. עיין ב"ר שם. ופי' דפטראות בל"י διφθέρα יריעות של קלף (פערגא). ופי' פנקסאות ג"כ בל"י πινάκωδις לוחות לכתוב ולצייר עליהם (טאבעללא)).

ד"א למה בתחלה לשון ראשית י' צ"ל למה לא נאמר "בתחלה" אלא לשון "בראשית" והמאמר הזה מובא בילקוט בראשית רמז ב'. אר"י ב"ר שלום מקדם ומתחלה אין כתיב כאן אלא בראשית. בזכות ישראל שנקרא ראשית כו'. ומצוין שם "ב"ר" אולם לא מצאתי המאמר בב"ר והציון ב"ר מוסב על משל למה"ד. והמאמר הוא בתנחומא כ"י. ונמצא בדוגמאות אשר בידי מהתנחומא הגנוז בוואטיקאן ברומי. והציון תנחומא בילקוט שם במאמר שלפניו מוסב גם על זה. ובילקוט ירמיה רמז רס"ד רשם לנכון המאמר הזה בשם התנחומא. ובפירש"י עה"ת מובא ג"כ בראשית ברא דרשוה רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית דרכו. ובשביל ישראל שנקראו ראשית תבואתה. והעיר ע"ז הרב החכם מהר"א בערלינר בלקוטים שלא נמצא בב"ר. אולם מאשר הבאתי תראה כי דברי רש"י נובעים מהתנחומא כ"י.

תבואתה כתיב י' הסיום הזה ליתא בילקוט שם. רק מובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם תנחומא. ונמצא באמת בתנחומא כתב יד. וז"ל תבואתה כתוב. ולמה הוא קורין תבואתו. שאין אוכלים אלא מן התבואה. אבל הקרן קיימת לעוה"ב ע"כ. ולפנינו הקרי והכתיב תבאתה. רק כתוב בה"א בסוף והת"ו נקוד בחולם. *תבואנה*. ובמסורה נמנה ב' אשר כתיב ה"א בסוף. וזה אחד. והשני יחזקאל מ"ח י"ב. והרד"ק בירמיה שם. כתב תבואתה כתוב בה"א במקום וי"ו. וראיתי במדרש חסר ויתיר צד ל"ט הביא וז"ל קדש ישראל להי' ראשית תבואתה. בה"א כתיב שהן אוכלין פירות בעוה"ז. והקרן קיימת לעוה"ב.

והרב המו"ל הוא ידידי הרב החכם מהר"א בערלינר הציג סימן השאלה. להורות שלא מצא מקור המאמר ' והעירותי בהשחר שנה רביעית חוברות ששית צד שנ"ב. שמובא בילקוט ירמיה רמז רס"ד בשם התנחומא. ועיין גם בזהר האזינו דף רצ"ז.
ד"א בזכות התורה. מובא בילקוט ישעיה רמז של"ז בשם תנחומא. והוא ג"כ בתנחומא כ"י. ונמצא בדוגמאות אשר בידי. וכן הביא רש"י עה"ת בשביל התורה שנקראת ראשית. ובמדרש ב"ר פ"א. ובחזית בפי ראשו כתם פז. איתא העולם ומלואו לא נברא אלא בזכות התורה. שנא' ה' בחכמה (בתורה שהיא החכמה) יסד ארץ. ועיין רמב"ן עה"ת בפי' בראשית שכתב ורמז לספירה הנקראת חכמה שבה יסוד כל הענין. שנא' ה' בחכמה יסד ארץ.
כי התורה נקראת ראשית שנא' ה' קנני ראשית דרכו. בב"ר שם התורה נבראת קודם בריאת העולם. שנא' ה' קנני ראשית דרכו. ובחזית בפי ראשו כתם פז. ראשו זה התורה. שנא' ה' קנני וגו'. ועיין ברמב"ן עה"ת שם.
ד"א לכך התחיל בב'. עיין ב"ר פ"א. ותנחומא בראשית. ובא"ב דר"ע (בית המדרש ח"ג צד י"ט) למה נברא בב' להודיעך שהן שני עולמות העוה"ז והעוה"ב. ועיין ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א דף ע"ז ע"ג. ר"א בשם ר"י בשתי אותיות נבראו שתי עולמות. ועיין מס' היכלות (בית המדרש ח"ב צד מ"ו).
פרוזדור. מלה יונית προσδνρα מקום לפני פתח הבית ואולם השער (פארהאף).
דתנן. אבות פ"ד מט"ז. ועיין בפי' הרמב"ם ז"ל.
הוא לבדו. עיין ב"ר פ"א נוטה שמים לבדי וגו' מאתי מי אתי כתיב מי היה שותף עמי בברייתו של עולם כו'. אלא הוא לבדו ברא את העולם ע"ש.
את עשית. כ"ה ע"פ הכתיב. והקרי אתה.
ושמי השמים. בקרא שמי השמים בלי וי"ו.
במאמר. ב"ר פ"ג ופי"י. קה"ר פ"ה. שו"ט מזמור ס"ב.
לשון אל. וכ"כ רבינו מנחם בן סרוק במחברת מנחם שרש אל. ועיין ברמב"ן עה"ת אלהים בעל הכחות כולם. כי המלה עיקרה אל שהיא כח וכו'.
כי במשפט העמידו. עיין ב"ר סוף פי"ב שברא את עולמו במדת הדין ובמדת הרחמים. ועיין פסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחודש השביעי אות ב'. ועיין רש"י עה"ת בראשית א' שכ' הקדים מדה"ר ושתפה למדה"ד. היינו דכתיב ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. ועיין גם שבת פ"ח ע"א תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית כו'.

כי לשון אלהים לא יבא רק על משפט. עי' ב"ר שם פי"ב ופע"ג ארשב"נ בכ"מ שנא' ה' מדת רחמים. אלהים הוא מדה"ד.
והיינו דאמר ר' חזקיהו. שבת פ' חת ע"א. ע"ז ג' ע"א. וצ"ל דאמר חזקיה.
הרי לפי שבקש הקדוש ברוך הוא. כוון למאמר חז"ל ערכין י"ז ע"א. דאר"י משום רשב"י מאי דכתיב בראשית ממלכת יהויקים ע"ש.
ר"ע היה דורש. ב"ר פ"א. ילקוט בראשית רמז ג'. וחגיגה י"ב ע"א.
והיינו דאמר ר"י אמר רב. חגיגה י"ב ע"א. פדר"א פ"ג. וע"ש בבאור הרד"ל. וכן בזהר שמות דף י"ח ע"ב אר"א עשרה דברים כו'.
מדת יום ומדת לילה דכתיב ויקרא אלהים לאור יום. בגמ' שם ובפדר"א מייתי קרא ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד. וע"ש בבאור הרד"ל אות ל"ב.
כדתנן בעשרה מאמרות. אבות פ"ה מ"א. ר"ה ל"ב ע"א. מגלה כ"א ע"ב. ב"ר פי"ז. ילקוט בראשית רמז א'.
ואלו הן בראשית ברא מאמר אחד. ע"פ מאמרם בגמרא שם בראשית נמי מאמר הוא. דכתיב בדבר ה' שמים נעשו. וכן בב"ר שם נקט נמי בראשית. אולם בפדר"א פ"ג לא חשיב ליה וחשב תחתיו ויאמר אלהים הנה נתתי לכם. גם במקום פרו ורבו שלפנינו חושב במדרש ב"ר ורוח אלהים מרחפת (וכדמפרש ר"י שם מאמר ניתן לרוח בפי"ע) ומנחם ב"ר יוסי מוציא ורוח אלהים מרחפת. ומביא ויאמר ה' אלהים לא טוב היות אדם לבדו. ועיין בבאור הרד"ל בפדר"א שם. שמבאר טעם כל השנויים. והביא ג"כ בשם הגר"א ז"ל בפירושו לאבות טעם על מאן דלא חשיב פרו ורבו משום דלברכה כתיב. ר"ל ואין בו בריאה חדשה. והיינו דכתיב ויאמר להם אלהים. לא ויאמר אלהים כבשאר המאמרות. ועניין עשרה מאמרות כבר פרשוהו המחקרים בספריהם. איש איש כפי דרכו. ובמדרש תדשא סי' ה' (בית המדרש ח"ג צד קס"ח) הביא כנגד עשרה מאמרות ברך הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון כו' ע"ש.
דאמר רב זוטרא. חגיגה י"ב ע"א.
וכנגדן נתן לישראל עשרת הדברות. בפסיקתא רבתי פכ"א פסקא עשר דברים אות ד' איתא עשרת הדברות כנגד עשרה מאמרות נאמרו שבהם נברא העולם כו'. ועיין מה שהביא רבינו טובי' בחלק ב' (פסיקתא זוטרתא ואתחנן דף ס"ח ע"ב) עשרת הדברים ניתנין כנגד עשרה מאמרות אנכי כנגד יהי אור כו'. ועיין ילקוט ראובני בראשית פ' ויאמר אלהים יהי אור. מה שהביא בשם הזהר ויקרא. עשרה מאמרות במעשה בראשית

נגד עשרת הדברות במתן תורה. ועיין בפי' הרוו"ה בפיוט אנכי ראש לדברות במעריב ליל שני של שבועות.
ולכפר עליהן ביום העשור. עיין פסיקתא רבתי פ"מ פיסקא בחדש השביעי אות ה'.
ולתת כופר י' גירות. כי עשרים גרה השקל. וכופר חצי שקל הוא י' גירות.
ונח מצא חן לפניו בדור עשירי. אבות פ"ה מ"ב י' דורות מאדם עד נח. י' דורות מנח עד אברהם. ועיין בית הבחירה בפירושו על פרקי אבות שם.
אשר התחיל במעשרות. בפסיקתא פסקא עשר תעשר (דף צ"ח ע"א). ומובא בילקוט לך רמז ע"ד. אברהם הפריש תרומה גדולה. דכתיב הרימותי ידי אל ה'. ואין הרמה אלא תרומה. כמד"א והרמותם ממנו תרומת ה'. וע"ש בהערה מ"ח הבאתי דברי הפסיקתא רבתי פכ"ה אות ג' אברהם הפריש מעשר ראשון. דכתיב ויתן לו מעשר מכל.
יצחק למה מדד מאה שערים. ב"ר פס"ד מפני מה מדד מפני המעשרות. וכן נשנה במדרש במ"ר פי"ב. ופסיקתא פסקא עשר תעשר (צ"ח ע"א). יצחק הפריש מעשר שני ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים כו'. ולמה מדדן בשביל לעשרן. וע"ש בהערה מ"ח.
יעקב עשר אעשרנו לך. בפסיקתא שם יעקב הפריש מעשר ראשון. הה"ד עשר אעשרנו לך:
וכן כל ישראל מעשר דגן ותירוש ויצהר. צ"ל מעשר דגנך תירושך ויצהרך (דברים י"ד כ"ג) :
ונתן לישראל ז' עממים משבעים אומות. היינו חלק עשירית: עיין ב"ר ספמ"ד. ירושלמי שביעית פ"ו מ"א דף ל"ו ע"ב:
אמר ריב"ח. חגיגה י"ב ע"א:
שהכל רצין אליה. עי' רד"ק שרש ארץ שכתב וז"ל וי"א כי שרש ארץ רץ והאל"ף נוספת ולפי שהגלגל רץ עליה וסובב אותה תמיד נקראת כן. ועי' ב"ר פי"ג ארץ שתקופת ניסן מריצה את הפירות (ובב"ר פ"ה סי' ח' ארץ שרצתה לעשות רצון קונה).
ת"ר בש"א. חגיגה שם. תמיד ל"ב ע"א. ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א דף ע"ז ע"ג. ב"ר פ"א. ויק"ר פל"ו. כדר"א ריש פי"ח. מדרש שמואל פ"ה. ובריש מכילתא:
שרפרף. פי' ספסל קטן. ובירושלמי ומדרש נאמר במקומו אפיפורין. ויש לתקן שצ"ל אפיפודין בדל"ת. כי המלה יונית νποποδιον:
ר' תנחומא. בב"ר פ"א. ובירושלמי חגיגה פ"ב ה"א. הוא בשם ר' יוחנן ור' תנחומא אמר טעמא לדברי ר' יוחנן:

וכה"א לפנים הארץ יסדת. בירושלמי ובמדרש ב"ר שם ובוי"ר שם. אמר ר' יהודה בר אלעאי אף דין קרא מסייע לב"ה לפנים הארץ יסדת ואח"כ ומעשה ידך שמים. ובמדרש שמואל אף דין קרא מסייע לב"ש. יש לתקן שצ"ל מסייע לב"ה. ועי' בפדר"א שהביא בעיקר פלוגתייהו ראי' לב"ה ממקרא הזה. במקום שלפנינו ובגמרא חגיגה שם מובא ממקרא ביום עשות ה' ארץ ושמים. וע"ש בביאור הרד"ל:

תנא תוהו זו קו ירוק. חגיגה י"ב ע"א:

פי' תכלת ירוק. הוספת המחבר לפרש קו ירוק:

מפולמות. פי' בריאים לחים וחזקים ערוך ערך מפלם. והמוספי הוסיף תרגום אבן חשך וצלמות. מפלמין דמתמן נפק חושך עכ"ל. יש לתקן בדבריו אבן אפל וצלמות. והוא באיוב כ"ח ג'. ועיין מלה זו בערוך ערך פלם. כי המ"ם אינה מיסוד:

ולמה הזכיר אלהים ברוח כו'. סיים על המאמר הזה וכן אמר ר' שבתי דונולו נב"ע. גם רש"י ערובין נ"ו ע"א הביאו. וז"ל ור' שבתי דטלו [צ"ל דנולו] הרופא זצ"ל פירשו היטב בס' חכמוני שלו ע"כ: וכן גם המאמר והארץ יוצא מן המים אם יתחממו המים בכלי זכוכית כו'. מובא ברש"י ביצה ל"ג ע"א על לשון המשנה אין מוציאין את האור מן המים. נותנין בחמה כשהשמש חם מאד והזכוכית מוציאה שלהבת ומביאין נעורת ומגיעין בזכוכית והיא בוערת. וסיים כך שמעתי בפיוט יוצר שיסד אחד מגאוני לומברדיא עכ"ל. והלשון מגומגם. וברור שנפל טעות וצ"ל כמו שכתוב או כמו שמצאתי בפי' יצירה שיסד אחד מגאוני לומברדיא וכמו שהתעורר ידידי הרב החכם מהרש"ז (כ"ח ח"ח צד ק"א). והוא המאמר שהביא רבינו טוביה ז"ל בשם ר' שבתי ז"ל. גם מצאתי באמת זה בהקדמת פירושו לס' יצירה אשר הוציא לאור ידידי הרב החכם הכולל מהר"א יעללינעק (לייפציג שנת תרי"ד) הנקרא בשם "פירוש נעשה אדם בצלמנו להרופא ר' שבתי ב"ר אברהם דונולו ז"ל" צד ט"ו ע"ש. וכן העתיק ידידי הרב החכם הישיש רב"ג מתוך כ"י אשר באוצר הספרים בפאריז ומובא בכ"ח שם. גם מה שהביא רבינו טוביה ז"ל כי אם יפית אדם בכפו תתרטב כפו כו'. הוא לפנינו בהקדמת ספרו שם צד ט"ו ע"ש. גם מצאתי בס' רזיאל הגדול (דף ס' ע"ב) מובא ג"כ כל המאמר הזה המתחיל נזכר אלהים ברוח יותר מן כל כי מלחלוחית הרוח בא מים ומכח מים בא אש ויש להם דוגמת בעולם אם יפיח אדם בכפות נתרטב. וידוע אם נתחממו מים בכלי זכוכית נקוה כו'. לקח בעל הרזיאל כל המאמר הזה מס' לקח טוב שלפנינו. והעתיק כלשונו ממש. גם הסיום "זהו סברת הדעת". לקוח מדברי רבינו טובי' שכתב ואלו הן דברים של דעת. ובס' רזיאל שם יש לתקן במקום יוכל להדליק בוערת. צ"ל נעורת. והמלות "במדינות שאוירם חם"

הוא הוספה מבעל הרזיאל. או יש לומר שלקח זאת מגוף הספר של ר' שבתי דונולו. כי בעל הרזיאל משתמש בספרו של ר"ש דונולו ומזכירו בשם בדף י"ז ע"ב. וז"ל ובספר שבתי שמפרש ברית [צ"ל ברייתא] השמואל [צ"ל דשמואל] הרקיע הזה עשוי ככיפה דומה לאהל. והוא המאמר שהביא ר' יוסף קרא בשם ר' שבתי דונולו (כ"ח ח"ז צד ס"א) וז"ל מצאתי בס' ר' שבתי שמפרש בו ברייתא דשמואל הרקיע הזה עשוי כקובה דומה לאהל וכו'. וכן בס' רזיאל דף י"ב במאמר המתחיל הן להי' אלהיך השמים. ואדם שלא יאמין לזה שאין ברא אבן ממים יקח נחושת קלל ויעשה אבן מנחושת ויקח מים צלולים וירתיח על הארץ וכל מה שיחסרו המים יוסיף עוד מים עליהם וישבר כלי הנחושת וימצא בה אבן כו'. הוא לקוח ג"כ מהקדמת ר"ש דונולו צד ט"ו. ומזה תוכל לתקן הלשון בס' רזיאל. כי הלשון שם משובש קצת. גם מה שסיים ברזיאל שם וכן באדם ובהמה תמצא אבנים דקות כו'. הוא שם בהקדמתו צד ט"ז. ועי' עוד אודותיו במבוא אשר שמתי בראש הספר. סי' ט' אות ל"א:

קומקום. מלה יונית. ומורגל בלשון חז"ל ובתרגומים ע' ערוך:

כך השיב ר' גמליאל. ב"ר פ"א פילסופוס שאל את ר"ג כו' :

מלשון מפרחת. וכן לפורחות (יחזקאל י"ג כ"ג) ענינו עופפות. והוא מלשון ארמית תרגם יעופף יפרח. ומורגל בתלמוד עורבא פרח מפריחי. יונים. פורחין באויר:

ולמה יצא בלשון מרחפת ולא אמר מפרחת. במדרש ב"ר פ"ב ילקוט בראשית רמז ד'. ורוח אלהים מנשבת אין כתיב כאן. אלא מרחפת. כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות. ועיין ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א (דף ע"ז ריש ע"ב) מסתכל הייתי במעשה בראשית ואין בין מים העליונים למים התחתונים אלא כמלא פותח טפח. נאמר כאן רחוף. ונאמר להלן כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף. מה רחוף שנאמר להלן נוגע ואינו נוגע אף ריחוף שנאמר כאן נוגע ואינו נוגע ע"כ. ועיין חגיגה ט"ו ע"א כיונה זו שמרחפת על בניה ואינה נוגעת ועיין ברש"י עה"ת:

משל למלך שבנה היכל. עי' ב"ר ריש פ"ג. מובא גם בילקוט רמז ד'. ותהלים רמז תתע"ח. ועי במדרש שמ"ר ריש פ"נ. ותנחומא פ' ויקהל בפ' ויעש בצלאל. וכן מובא בס' רזיאל דף י' ע"ב. לא שצריך לאורה כו'. כאדם שבונה בית סגור כו' :

וי"א האור הזה מן המים כו'. מובא גם בס' רזיאל דף י' ע"ב ויהי אור. האור נברא מן המים שבהרבה מקומות נקרא המים אור. שנאמר יפיץ ענן אורו. על כפים כסה אור. כמו עין מאיר ובו מעין מים. כמד"א כלו בדמעות עיני עכ"ל.

לפי שהאור ברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון. חגיגה י"ב ע"א ב"ר פי"א ופי"ב. ילקוט רמז ט"ז. שמ"ר ריש פל"ה. תנחומא ריש שמיני. אסתר רבה בפתיחתא במאמר האחרון א"ר יהודה בר סימון אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון כו'.

ואומר אור זרוע לצדיק. הוא ראי' על וגנזו לצדיקים. וכ"ה לפנינו בתנחומא שם. ובמדרש אסתר שם. אבל בב"ר שם ומנין שהתקינה לצדיקים לע"ל. שנא' ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום. ובחגיגה שם מובא לראי' שנא' וירא אלהים את האור כי טוב ואין טוב אלא צדיק. שנא' אמרו צדיק כי טוב. ובשמ"ר שם סיים והיכן גנזו בג"ע. שנאמר אור זרוע לצדיק.

בנוי ומשוכלל. פסיקתא פסקא קומי אורי (דף קמ"ה ע"א) וכן נשנה במדרש ב"ר סוף פ"ה. ומובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ב בשם ב"ר.

שנא' אור זרוע לצדיק. במדרש שם ויאמר אלהים יהי אור בנוי ומשוכלל לע"ל. המד"א קומי אורי כי בא אורך. וכתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וגו'.

על שבא מן המים. בס' רזיאל שם סיים לכך אור נקרא יום לשון ים מים.

חמשה אור כתיב בפרשה. ב"ר פ"ג וסופר ומונה כל החמשה פעמים. וכן מובא בילקוט בראשית רמז ד'.

א"ר אלעזר. ב"ר פ"ג. ילקוט רמז ה'. ובתנחומא תזריע בפ' אדם כי יהיה בעור בשרו. מובא זה בשם ר' אליעזר בן פדת בשם ר' יוחנן. וכן מובא בתוס' תענית דף ג' ע"א ד"ה ואלו.

פד. ללמדך כי מיוחד היה היום ההוא. עיין רש"י עה"ת. וב"ר ספ"ג.

להודיע כי הערב. עי' נזיר ז' ע"א ובחולין פ"ה.

זה מעשה הצדיקים. ב"ר פ"ג במאמר המתחיל א"ר ינאי מתחלת ברייתו של עולם.

אלו מים העליונים. ב"ר פ"ד. ומובא ברמב"ן על התורה.

כך החצה. ב"ר פ"ד. ילקוט בראשית רמז ה'.

גברו מאד. במקרא כתוב מאד מאד.

מים שעל הרקיע במאמר הם תלויים. ב"ר פ"ד במאמר ר' פנחס בשם ר' הושעיה רבה אמר. ומובא בילקוט בראשית רמז ה'. וכן בחגיגה י' ע"א דתניא מים העליונים במאמר הם תלויים. פירש"י אינן נחות על שום דבר אלא מכונסות ועומדות כמין בריכה ותלויות במאמרו של הקדוש ברוך הוא. ומה שסיים רש"י שם במאמר שלאחריו "ופירותיהם מי גשמים כו' מפורש בב"ר" כוון למאמר שהבאתי. ועי' שו"ט מזמור י"ט ושם הלשון משובש. ויפה תקן ידידי הרב הגדול המופלג מהרא"ם פאדווא נ"י בביאורו אות כ'.

שאילה. וכן הביא הרמב"ן אבל בכאן אחר אמירת יהי רקיע כתוב ויעש אלהים את הרקיע. ולמה הוסיף ויהי כן אלא רצה לומר שהיה כן תמיד כל ימי העולם. וע"ש שהביא דברי הראב"ע וכתב ואינו נכון.

והרקיע שעשה ביום שני יי עיין ברמב"ן.

ואמרו חז"ל כי ששה רקיעים הם. עיין אדר"נ פל"ז ר"מ אומר שבע רקיעין הן. וילון. רקיע. שחקים. זבול. מעון. מכון. ערבות. ובמדרש דברים רבה פ"ב במאמר ד"א שמע ישראל. ובשו"ט מזמור קי"ד הוא בשם ר' אליעזר. ובחגיגה י"ב ע"ב הוא בשם ר"ל. ועיין בדב"ר שם. ויש לתקן שם כמו שהוא בכל המקומות. ועיין פסיקתא פסקא בחודש השביעי בהערה ע"ו. ופסקא ויהי ביום כלות משה הערה קל"ח.

שנאמר הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים. וי"ל איך יליף מהמקרא הזה דשבע רקיעין הן ? ולדעתי חסר וכצ"ל וי"א שני רקיעים הן. שנא' השמים ושמי השמים. כמו שהוא בחגיגה שם בשם ר' יהודה. וכן נשנה במדרש דב"ר פ"ב. אבל במדרש שו"ט מזמור קי"ד איתא רבנן אמרי [צ"ל רב אמר] שני רקיעין הן. שנא' לרוכב בשמי שמי קדם. רבנן אמרי שלשה הן. שני השמים ושמי השמים ע"כ. ודרש השמים חד ושמי השמים שנים. הרי שלשה. ובמדרש שו"ט מזמור קמ"ח הללו שמי השמים מכאן אתה למד שאינן אלא גשמים. וכה"א הנה השמים ושמי השמים ע"כ. מלת גשמים מחוסרת הבנה. ויש לתקן שצ"ל ג' שמים ואח"כ נתחברו המלות ונעשה גשמים. והוא עפ"י מאמרם ג' רקיעין הן. וכן ראיתי בבאור הרב מהרא"ם פדוואה שהביא כן בשם הרד"ל ז"ל. וכאשר הי' בעירי הרב המבאר הנ"ל. עוד בטרם הוציא לאור את באורו. הראיתיו זה שכן הגהתי בצד המדרש שלי. וכעת מצאתי בילקוט ראובני בראשית עה"כ ויאמר אלהים יהי רקיע. שהביא בשם מדרש שו"ט מזמור קמ"ח לנכון כמו שתקנתי. וז"ל מכאן אתה למד שאינן אלא שלשה שמים.

כי הקדוש ברוך הוא הוא מעונו של עולם. ב"ר פס"ח. שו"ט מזמור צ'. פסיקתא רבתי פכ"א. ילקוט ויצא רמז קי"ז.

מיד ברא מלאכי השרת. הוא דברי ר' יוחנן. ב"ר ריש פ"א. וסוף פ"ג. שמ"ר פט"ו. תנחומא חיי. ושו"ט מזמור כ"ד. פדר"ז רפ"ד. וע"ש בבאור הרד"ל והביא בשם מדרש כונן ביום שני נבראו אראלים ומלאכים ואופנים ושרפים וחשמלים וכן הביא מס' יצירה וכן תראה ביב"ע בראשית א' כ"ו.

גם ג׳יהנם ביום שני נברא. פסחים נ״ד ע״א. ב״ר סוף פ״ד. למה אין כתוב בשני כי טוב. ר׳ יוחנן תני לה כו׳. וכן נשנה במדרש שמ״ר פט״ו. תנחומא חיי. פדר״א רפ״ד. ומדרש כונן. ילקוט בראשית רמז ה׳.

ד״א לפי שהארץ. ב״ר פ״ד אר״ש לפי שלא נגמרה מלאכת המים כו׳. ועי׳ רש״י עה״ת בראשית א׳ ז׳ ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני כו׳.

ד״א לפי שלקה משה. בב״ר שם הוא מאמר ר׳ לוי מתחלת ברייתו של עולם צפה הקדוש ברוך הוא משה קרוי טוב ועתיד ליטול את שלו מתחת ידיהם. פי׳ עונש שלו מתחת ידיהם שע״י מי מריבה נגזר עליו שלא יכנס לארץ. וכן מובא בילקוט רמז ו׳.

ופי׳ כמו כן תרנם. ר״ל ישר וטוב. ופי׳ הכתוב בל יחזקו כן תרנם. לא יחזקו חוזק ישר וטוב. עיין רד״ק בשרשים שרש כן.

כמו הקו כך המים סביבות הארץ. ע״פ דרשתם ב״ר ריש פ״ה ילקוט רמז ז׳ יעשה מדה למים המד״א וקו ינטה על ירושלים.

שגער בהם ושקען בתהומות. עי׳ ב״ר פ״ה. שו״ט מזמור צ״ג. ושמ״ר פט״ו.

מיעוט החזיק מרובה. ב״ר פ״ה. ויק״ר סוף פ״י. שמ״ר פי״א.

לכך נאמר בשלישי. ב״ר ספ״ד ורש״י עה״ת.

ואחד למלאכת היום. דשאים ואילנות.

כלומר שלא ישתנו מאחר כן. עיין ברמב״ן עה״ת שכתב גזר שיהיה בתולדות הארץ כח הצומח ומוליד זרע כדי שיהיה המין קיים לעד.

כי כל מעשה בראשית בקומתן נבראו. חולין ס׳ ע״א.

שנא׳ חכמות בנתה ביתה. עי׳ סנהדרין ל״ח ע״א על הכתוב הזה.

מלמד שנבראת ג״ע כו׳. עיין ב״ר פי״א בשלישי ברא אילנות ודשאין וג״ע. וע״ש פט״ו על הכתוב מקדם.

לא אמר יהיו מאורות. עיין בבאור נה״ש כי בהקדים הפעל אל הפועל נושא המאמר לא ישמור בלה״ק לא את המין ולא את המספר.

כי האור שברא ביום ראשון. עי׳ חגיגה י״ב ע״א וחכ״א הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון ולא נתלו עד יום רביעי.

מארת כתיב חסר וי״ו. בפסיקתא פסקא החדש א״ר יוחנן לא נברא להאיר אלא גלגל תמה בלבד יהי מאורות ברקיע השמים מארת כתיב. וע״ש בהערה ג׳ כי הכתיב מארת חסר בא לרמז שאינו רק מאור אחד. ובב״ר ריש פ״ו חסרים המלות ״מארת כתיב״. ובירושלמי תענית פ״ד ה״ג ברביעי היה מתענין על התינוקת שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם ויאמר אלהים יהי מאורות מארת כתיב. וכן הובא במס׳ סופרים פי״ז ה״ה. ולזה

המאמר כוון רש"י תענית כ"ו ע"ב ברביעי על האסכרה. וכן מובא בפירושו על התורה (בראשית א' י"ד).
לפי שהן לוקין. חסר וכצ"ל והיו לאותות לפי שהן לוקין. עיין סוכה כ"ט ע"א. ומכילתא בא. ובפדר"א פ"ז. וע"ש בבאור הרד"ל אות ס"ד.
כי הולכת הלבנה. עי' פדר"א פ"ז כל שהחמה מהלכת כל ימות השנה הלבנה מהלכת לשלשים יום. ועי' ברד"ל אות י' מה שהביא בשם ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד.
כי י"ב מזלות הם. עיין פדר"א פ"ו וכולם משרתים ל"ב מזלות ואלו הן כו'. ועי' פסיקתא רבתי פ"כ פסקא מתן תורה אות ב'. מפני מה ברא הקדוש ברוך הוא כו'. דרש סדורם לשמותיהם. והובא גם בתנחומא האזינו. והיא הוספה מאוחרת בתנחומא. והסופר הזה רשם על המאמר אדם. נמשל ל"ב מזלות "דאיתא בפסיקתא" והלשון משובש שם. והובא לנכון בס' רזיאל (דף י"א ע"א). ועי' ציוני תצא דף נ"ו ע"ד. ועי' ילקוט ראובני בראשית פ' וחשך על פני תהום בשם סודי רזי והוא ס' רזיאל.
וכל אחד יש לו שלשים מעלות. עי' פדר"א פ"ו כל המזלות משרתים את ימות החמה וימות החמה ל' יום.
ועד שהחמה מגעת לסוף המזל. בפדר"א פ"ז כל שהחמה מהלכת כל ימות השנה. הלבנה מהלכת לשלשים יום. עי' מ"ש הרד"ל בכמה נוסחאות נמחק זה. וכן בהגהות המיוחסות להגר"א. ועיין בס' הישר לר"ת סי' תקס"ח. ואולי היה כתוב כאן כלשון הירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד מה שהחמה מהלכת לשלשים יום הלבנה מהלכת להי' ימים מה שהחמה מהלכת לג' חדשים לבנה מהלכת לז' ימים ומחצה. מה שהחמה מהלכת לו' חדשים לבנה מהלכת לט"ו יום.
ד"א מנין שנה ורביעי. צ"ל ושליש יום. עיין פדר"א פ"ז חשבון ימות שנות הלבנה ג' מאות ונ"ד ימים ושליש ותתע"ו חלקים כו'. וכתב שם הר"דל כמנין שם שנ"ה ושליש היום נחשב ג"כ ליום דמקצת היום ככולו. ובפדר"א פ"ו איתא חשבון ימות החמה הוא שס"ה ימים ורביעי יום. ומזה נחלף להמחבר וכתב ורביע.
כי שנת החמה יתירה על שנת הלבנה "כא רד". בתחלה מביא הסימן ואח"כ חוזר ומפרש י' ימים כ"א שעות ור"ד חלקים. והוא מפדר"א פ"ז. ועיין מה שהעיר ע"ז הגאון הרד"ל באות י"ב ובאות ל"ה שהוא הוספת ותיקון המעתיקים בפדר"א. ועי' ב"ר סוף פל"ג. י"א יום יתירה ימות החמה על ימות הלבנה.
ד"א והיו לאותות אלו שבתות. ב"ר פ"ו. ילקוט רמז ח'. פסיקתא פ' החודש דף מ"ב ע"ב.

ולמועדים אלו רגלים. ב"ר וילקוט ופסיקתא שם. וע"ש מה שהעירותי בהערה י"ב והבאתי שבילקוט שם סיים בשם ב"ר שנאמר אלה מועדי ה'.
ולימים ראשי חדשים. עיין בהערה שם שבארתי כוונת הדורש אלו ראשי חדשים ע"פ מאמרם מגלה ה' ע"א.
זה קידוש שנים. כ"ה בב"ר שם. והכוונה עיבור שנים. ולזה המאמר כוון יונתן בן עוזיאל בתרגומו שם. ובפסיקתא שם וכן בילקוט רמז ח' הגי' ולשנים אלו ראשי השנים.
א"ר נחמן והוא סימן טוב. בב"ר פ"ו. ובפסיקתא החודש דף נ"ד ע"ד. ורבתי פט"ו ובילקוט בא רמז קצ"א מתחיל ר' לוי בשם ר' יוסי בר אלעאי אמר דרך ארץ הוא שיהא הגדול מונה לגדול. והקטן מונה לקטן. עשו מונה לחמה שהיא גדולה ויעקב מונה ללבנה שהיא קטנה. וע"ז מובא שם מאמר דר' נחמן והוא מוסב על הכתוב את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה.
והוא סימן טוב. עיין בפסיקתא בהערה שהבאתי מכאן נהגו לומר בקידוש לבנה סימן טוב.
והוא מושל בעוה"ז מעט. עי' ב"ר שם. ובפסיקתא שם כך יעקב יש לו חלק בעוה"ז ובעוה"ב. ועי' בהערה ר"ד בפסיקתא שם.
כי שכינה במערב. ב"ב כ"ה ע"ב. פדר"א פ"ו.
והרקיע מתחלק לז' חלקים כנגד ז' כוכבים. עיין פדר"א פ"ו ובבאור הרד"ל שם. ובס' יצירה פ"ד מ"ד. ועי' רש"י ברכות נ"ט ע"ב. שבת קכ"ט ע"ב. וערובין נ"ו ע"א "עיין בס' רזיאל.
סידור כוכבי המזלות. מובא ברזיאל דף ט"ו ע"ב. גם בילקוט ראובני בפ' ויעש אלהים את שני המאורות בשם סודי רזי (הוא ס' רזיאל) ושם מתחיל: סדר שבעה הכוכבים כך הם חכמי הגוים אומרים כו'. ואין ספק שהמחבר רבינו טוביה וגם בעל הרזיאל לקחו זה מפי ר' שבתי דונולו לס' יצירה. או בפי' לברייתא דשמואל. ועיין מה שהביא בשמו ר' יוסף קרא בפי' לאיוב (כ"ח ח"ז צד ס"א - ס"ז) ותראה כי הדברים האלו נובעים ממנו.
ועיין לעיל הערה ע"א העירותי כי בעל הרזיאל משתמש בספרו של ר' שבתי דונולו. ומביא את שמו בפירוש. וכן מובאים מאמרים רבים בס' רזיאל בהעלמת שמו.
כל חבל יש לו ק"נ חבלים. בס' רזיאל הגי' קנ"ו חבלים והיא נוסחא נכונה. כמו שחושב שם תש"ל חבלים וכל חבל יש לו קנ"ו חבלים. נמצא כולם י"א רבוא ג' אלפים ותת"פ בחבל הארץ. מזה תראה שצ"ל קנ"ו חבלים. ועי"ז יעלה לנכון המספר הכולל. צא

וחשוב. ובילקוט ראובני שם בטעות י״ש חבלים. צ״ל תש״ל חבלים. וכן מ״ש שם יש בו קכ״א צ״ל קנ״ו. וכן ג׳ אלפים תשל״ג. צ״ל תת״פ.
מעלה שניה גבוה מן התחתונה ג׳ חבלים. צ״ל שנ״ג חבלים כמו שהוא בס׳ רזיאל וחושב שם גם מספר הכולל. ובילקוט ראובני בטעות ש״ץ צ״ל שנ״ג.
מעלה הרביעית. חסר לפני זה מעלה השלישית שהשמיט המעתיק ונמצא לנכון בס׳ רזיאל שם וז״ל מעלה שלישית הוא מעון נוגה ובה סובבת כל הרקיע גובה נ״ח כחבל השמים כל חבל פ״ד חבלים כחבל הארץ נמצא כולם ד״א תקנ״ב ע״כ. גם הגי׳ הזאת נשתבשה ולא עולה לנכון סכום הכולל ואולי צ״ל ד״א תתצ״ב. ומלקוט ראובני ג״כ הגי׳ מוטעת ע״ש.
והוא גבוה ממעלה השלישית. שני חבלים בחבל השמים כל חבל יש לו ק״כ חבלים בחבל הארץ. הלשון משובש ובס׳ רזיאל מובא והוא גבוה ממעלה שלישית (ממעון נוגה) פ׳ חבלים בחבל השמים כל חבל וחבל תקי״ה חבל. בחבל הארץ. נמצא כולן ארבע רבוא ואלף ש״מ. וגם בזה אינו עולה הסכום הכולל. ואולי צ״ל ארבע רבוא ואלף ומ׳. ובפרטם צ״ל תקי״ג. ובילקוט ראובני הלשון משובש ע״ש.
מעלה חמישית כו׳ והוא גבוה מן הרביעית ת״ל חבלים. צ״ל ל׳ חבלים. וכ״ה לנכון בס׳ רזיאל ובילקוט ראובני. וכן עולה לנכון התשבון הכולל ל׳ פעמים קי״ט עולה ג״א תקי״ע חבלים.
מעלה ששית כו׳ תרי״ב תבל. המספר ״תרי״ב״ הוספתי בפנים וכמו שהוא בספר רזיאל ובילקוט ראובני בטעות תרי״ג.
וכל חבל יש לו קי״ט חבלים. צ״ל קי״ב. ובס׳ רזיאל שם סיים נמצא כולן ששה רבוא ה׳ אלף [צ״ל ח׳ אלף] ותקמ״ד. כי תרי״ב פעמים קי״ב עולה כן מספר הכולל. אבל בילקוט ראובני בטעות שבעה רבוא צ״ל ששה רבוא ות״ק אלפים צ״ל וח׳ אלפים.
מעלה שביעית. עי׳ בס׳ רזיאל. ובילקוט ראובני ותמצא מספרים שונים זו מזו.
טלה. פרס ומדי כו׳. המחבר י״חס י״ב מקומות לי״ב מזלות ולא מצאתי מאמר כזה במדרשים רק באותיות דר״ע (בית המדרש ח״ג צד כ״ד) שתים עשרה אותיות הן כנגד שתים עשרה שעות היום כו׳. ושתים עשרה ארצות ע״כ.
ד״א הגדולים שוים היו בגודל הוא ע״פ מאמרם (חולין ס׳ ע״ב) ר׳ שמעון בן פזי רמי כו׳. ולזה המאמר כוון רש״י בראשית א׳ ט״ו. ועי׳ ב״ר פ״ו מאחר שהוא קורא אותן גדולים כו׳ שמיעטתי את הירח. ועי׳ פדר״א פ״ו:
ואת הככבים ה׳ ככבים וחמה ולבנה הרי ז׳. עי׳ פדר״א פ״ו ובביאר הרד״ל שם.

שאל קונטריקוס. חולין כ"ז ע"ב ועי' רש"י שם שכתב וז"ל קונטריקוס ההגמון שאל את ר' גמליאל שאלות הרבה. והן בבכורות ה' ע"ב וגם זאת שאלו עכ"ל. וצ"ל ר' יוחנן בן זכאי במקום ר' גמליאל. וע"ש בתוס' ד"ה ועוד שאלו.

אמר שמואל קפוטקאה. בגמרא שם אמר רב שמואל קפוטקא. ושם הוא על המאמר דרש עובר גלילאה ע"ש.

זה לויתן. ב"ב ע"ד מ"ב. ב"ר פ"ז. ויב"ע בראשית שם ורש"י עה"ת בשם מדרש אגדה.

לפי שתנינם כתיב חסר יו"ד. במדרש ב"ר שם תנינם כתיב זה לויתן שאין לו בן זוג. וכצ"ל לפנינו. ועי' ב"ב ע"ד ע"ב סירס הזכר והרג הנקבה. ועי' פדר"א פ"ט בחמישי השריץ מן המים לויתן נחש בריח. וע"ש בבאור הרד"ל אות ל"א.

אבל יש אם למקרא. ונדרש התנינים על שאר דגים גדולים שבים. וכן רש"י עה"ת כתב תנינים דגים גדולים שבים.

ולמה נקראו תנינים. עי' רמב"ן עה"ת.

רמש מתפרש. עיין ברמב"ן.

העופות מן הרקק נבראו. עי' חולין כ"ז ע"ב.

וכדי שלא יפקרו המינין לומר ששתי רשיות הן. עי' סנהדרין ל"ח ע"ב כ"מ שפקרו הצדוקים תשובתן בצדן כו'. ועי' ב"ר פ"ח א"ר שמלאי בכ"מ שאתה מוצא פתחון פה למינין אתה מוצא תשובתם בצדו כו'.

לפי שאין הקדוש ברוך הוא עושה דבר כו'. סנהדרין ל"ח ע"ב.

וגם זה היפכו לו חכמי ישראל. עי' לעיל הערה כ"ג שציינתי כל המקומות שבמדרשים אשר הביאו השנוים ששנו לתלמי המלך.

קנא. כי אותיות איתי"ן מתחלפות. ועמ"ש ע"ז לקמן בת"ב פ' בלק על פ' אולי אוכל נכה וגו' ועמ"ש שם החזקוני ע"ז הכתוב:

ד"א לשעבר. ב"ר פ"ח.

כך השיב ר' שמלאי. מבואר בב"ר שם.

קנג. וי"א כי רב סעדיה פי'. עי' הראב"ע. שהביא ויאמר הגאון כו' ע"ש. כוון ג"כ לפי' רבינו סעדיה גאון ז"ל. כי מלבד תרגומו על התורה בלשון ערבי. חבר ג"כ פירוש על התורה. עיין תולדות רס"ג בהערה ל"ד. ובהערה ל"ח.

אלא שהצלם הוא על תואר מראית הדבר. הכוונה כי צלם הוא המראה והגוון של הדבר (דאס אויסזעהען). והדמות הוא תקון והתבנית (פארם. בילדונג). ומפרש סר צלם

מעליהם מלשון צלם. כלומר נשתנה מראיתם מחמת אימה. ודמות פניהם הכוונה תיקון ותואר פניהם (דיא בילדונג איהרעס אנגעזיכטעס)
זש"ה שירו כו' מלך שבחיות. חגיגה י"ג ע"ב.
אמרו רז"ל. ברכות ס"א ע"א. ערובין י"ח ע"ב.
אר"י אמר רב. סנהדרין נ"ט ע"ב. ועי' שם נ"ו ע"ב בתוס' ד"ה אכל תאכל.
מאד אד"ם למפרע. ב"ר ספ"ט.
ד"א כו' טוב מאד להרבות המות. עי' ב"ר פ"ט בתורתו של ר"מ מצאו כתוב והנה טוב מאד והנה טוב מות. והרד"ק בפי' עה"ת הביא וז"ל ואני מצאתי כתוב. דהוה כתוב באורייתא דאשתביאת לרומי והיא היתה גנוזה וסתומה בכנישתא דאסוירוס והנה טוב מות עכ"ל.
מפני מה נתוספה ה' בששי. שבת פ"ח ע"א. וע"ז ג' ע"א.
יום שהיתה בו גמירת מלאכת העולם. עי' ב"ר סוף פ"ט. ובה נגמרה מלאכת העולם ע"כ כתיב הששי.
ת"ר אדם יחידי נברא. סנהדרין ל"ז ע"א.
שלא יהיו המינין אומרים. בגמרא שלא יהיו צדוקים אומרים.
אנו בני צדיקים. עי' רש"י שם.
מתניתין. ר"ל ועוד תנינו שם בסנהדרין וכ"ה בתוספתא פ"ח.
תניא היה ר"מ אומר. סנהדרין שם.
ת"ר אדם בע"ש נברא. סנהדרין שם. וכן נשנה בתוספתא שם.
שלא יהו המינין אומרים. בגמרא שם השמיטו מלת מינין והציגו במקומה צדוקים.
ד"א שאם תזוח. בגמרא שם.
ד"א. גם זה שם.
משל למלך. בגמרא שם.
רבא רמי. כ"ה בע"ז י"ט ע"א. אולם בסנהדרין שם הגי' רבה בר בר חנה רמי.
בתחלה על גפי כוי. עי' רש"י שם. ובתוס' סנהדרין שם ד"ה בתחלה:

פרק ב

והלא לא עשה כלום מעשה ביום השביעי. עי' ב"ר פ"י. ומובא בילקוט בראשית רמז ט"ז.
וכן אמר ר' ישמעאל. ב"ר פי"א. ילקוט רמז ט"ז. פסיקתא רבתי פכ"ג.
אלו הן י' דברים. אבות פ"ה. פסחים נ"ד ע"א.
אף צבת בצבת עשויה. צ"ל אף הצבת. הוא היה אומר צבת בצבת עשויה.
ר' עזריה. ב"ר פי"ב במאמר המתחיל תני כל מי שיש לו תולדות.

א"ר אבהו. ב"ר פי"ב ופ"ל. שמ"ר פ"א. ותנחומא שמות. ושמ"ר פ"ל. ותנחומא משפטים. ודברי המדרש מובאים בתוס' שבת י"ג ע"ב ד"ה רש"י. ונרשם שם מדרש פ' משפטים. יש לציין ב"ר פי"ב ופ"ל. וכן המחבר הביא ג"כ המאמר הזה ריש שמות.

אחר שנשתכלל העולם פסל תהו ובהו כלומר אלה עיקרו של עולם ויסודו. דבריו מיוסדים על לשון המדרש ב"ר פי"ב שסיים שם מה פסל תהו ובהו. ועי' בע"י שם שהביא בשם הגר"א ז"ל שכ' פסל תהו ובהו שפסל את תהו ובהו מהיותם תולדות הארץ. אפס הם עיקרי וחומרי הארץ עכ"ל. ובמדרש שמ"ר פ"ל מפורש ומה פסל שהיה בורא שמים וארץ והיה מסתכל בהם ולא היו ערבים אליו והיה מחזירן לתהו ובהו כיון שראה השמים והארץ אלו ערבו לפניו אמר אלה תולדות השמים והארץ ע"כ.

ר' ברכיה ור' חלבו בשם רשב"נ. בב"ר פי"ב מתחיל אר"ש בר נחמן. ובתנחומא פ' בראשית הוא כמו שהביא המחבר. וכן נשנה בשמ"ר פ"ל. ומובא במדרש חסירות ויתירות צד ל"ז. ועיין השחר שנה רביעית חוברת ששית צד שנ"א מה שהעירותי שם.

ובס' ישועות משיחו. העיון השני פ' ששי הביא דברי המפקר שהוכיח מאגדה זאת כל תולדות שבמקרא חסר. וע"ש מה שהעיר הרב האברבנאל על דבריו.

א"ר פנחס בשם ר' ראובן. בב"ר הגי' ר' יודן בש"ר אבין. ובתנחומא ר' יודא הלוי בר שלום.

וגן עדן. כ"ה גם בתנחומא. אבל בב"ר לא חשב שנטרד מג"ע. וחשב במקומו פירות האילן. ועי' ברבה ותנחומא שיש שנויים בהראיות מהכתובים.

א"ר אחא כו'. זה חסר בב"ר. ונמצא בתנחומא בלי שם האומר.

כדרבי ישמעאל. סוטה ג' ע"א.

בהבראם. בה"א בראם. ב"ר פי"ב. ילקוט רמז י"ח. אותיות דר"ע אות ה' (בית המדרש ח"ג צד כ"ג). מנחות כ"ט ע"ב. ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א דף ע"ז ע"ג. שו"ט מזמור ס"ב.

א"ר יהושע בן קרחה. ב"ר פי"ב. שו"ט מזמור ק"ד. והמלות "עי' הבראם ואברהם שקולין הן" ליתא בב"ר רק בשו"ט מזמור ס"ב. הן הן אותיות של אברהם.

במדת רחמים. ב"ר סוף פי"ב. ילקוט רמז י"ט.

שאמרו רבותינו. חגיגה י"ב ע"א.

טז. ד"א הם שוים. ועיין מכילתא ריש בא כיוצא בזה אתה אומר כו' ה' אלהים מגיד ששניהם שקולים זה כזה. וע"ש בהערת הרב הגדול מהר"א ווייס.

כמו הוא משה ואהרן הוא אהרן ומשה. צ"ל בהיפך בתחלה הוא אהרן ומשה והם בשני כתובים זאח"ז (שמות ו כ"ו כ"ז).

א"ר חנינא. ב"ר פי"ג. ילקוט רמז כ'.
ד"א וכל שיח. ב"ר שם. וילקוט שם.
הזכיר שם מלא. ב"ר וילקוט שם.
על כי העולם מלא. שעד שלא נשלם העולם לא יאות להזכיר עליו שם מלא אחר שהיה חסר.
ה' שמות נקרא. ב"ר פי"ג. ילקוט רמז כ'. ירושלמי תענית פ"ג ה"ג דף ס"ו ע"ג. שו"ט מזמור קל"ה.
בשני יודיין. ברכות ס"א ע"א. ב"ר פי"ד.
אחד לאדם ואחד לחוה. ב"ר שם ופ"כ. ועי' ירושלמי יבמות פ"ד ה"ב דף ה' ע"ד.
דאמר ר' יוחנן. בברכות ס"א ע"א. עירובין מ"ח ע"א. איתא א"ר שמעון בן פזי.
אדם אפר דם מרה. סוטה ה' ע"א.
בשלשה דברים. חגיגה ט"ז ע"א. ועי' אדר"נ פנ"ח. ועי' ב"ר פי"ד ברא בו ד' בריות מלמעלן וד' מלמטן.
ומשיחין כמלאכי השרת. בגמרא שם ומספרים בלה"ק כמלאכי השרת.
ד' שמות לאדמה. ב"ר פי"ג. שו"ט מזמור קל"ה. ועי' פסיקתא בחדש השביעי. שחושב שם ז' שמות. וע"ש בהערה ע"ח. ובפסיקתא פסקא ביום כלת משה הערה קל"ח. ועיין אדר"נ פל"ז. ובמדרש משלי פ"ח חושב עשרה שמות לארץ.
עושה בולין של אדמה. פי' חתיכות של אדמה. עי' ירושלמי ריש ר"ה בירח בול. שבו העלה נובל. והארץ עשויה בולות בולות.
מריקה הפירות. בב"ר שם שהיא מורקת את פירותיה. עי' במ"כ שם. והרד"ל כתב פי' שעדיין אין הפירות ניכרים רק מתחלת להוציא עלים ולהצץ ציץ שהם ירוקים.
תרגום לרוח ממללא. עי' באור נה"ש.
ועדן הוא מקום מבועי מים. לדעת המחבר עדן אינו שם עצם פרטי. אלא כללי לכל ככר ארץ נעים וטוב.
מקדם ממזרחו של עדן. וכן כתב רש"י בפירושו עה"ת. ועי' בבאור שם. ועי' תוס' בכורות נ"ה ע"ב ד"ה מטרא.
הוא יוהר. פנינים (שה"ש ז' ב') תרגום יוהרין.
פישון כו'. דב"ר פט"ז מימיו מהלכין בשופי. ועי' בפירש"י עה"ת.
גיחון מגיח בגבורה. עי' בפירש"י עה"ת.
חדקל חד וקל. ברכות נ"ט ע"ב. וכן הביא רש"י שם.
פרת. בכורות נ"ה ע"ב.

מפני כבוד א"י. ב"ר פט"ז.
היינו דאמרי אינשי. שבועות מ"ז ע"ב. וע"ש ברש"י ד"ה קרב.
וי"א עבדא דמלכא. בגמרא שם הוא בשם ר' ישמעאל. ועי' ב"ר שם ובספרי דברים פיסקא ו'. ועי' תוס' בכורות נ"ה ע"ב ד"ה הוא פרת.
והלא גן לשון זכר כו'. עי' בהראב"ע שכתב גן לשון זכר נקבה. והאומרים כי לעבדה ולשמרה שב אל האדמה כו'.
מג. המצות שציוהו. עי' ספרי עקב סי' מ"א.
א"ר יוחנן ז' מצות. סנהדרין נ"ו סע"א וע"ב. ובפסיקתא בחדש השלישי דף ק' ע"ב. אדה"ר נצטוה על שבע מצות. והעירותי בהערה ג' שצ"ל על שש מצות. כמו שהוא מונה והולך. וכ"ה באמת בכ"י אקספארד. ובילקוט יתרו רמז רע"ב. וילקוט משלי רמז תתקס"ד בשם הפסיקתא. וכ"ה במדרש ב"ר פט"ז. ובמדרש משלי פל"א. וכן בשמ"ר פ"ל. במ"ר פי"ד. ד"ר פ' ואתחנן. וחזית פ' ישקני. ומדרש שו"ט מזמור א'. והבאתי שם בהערה שגם הרמב"ם בה' מלכים פ"ט כתב על ששה דברים נצטוה אדה"ר. וע"ש בכ"מ כי על אבמ"ה לא נצטוה אדה"ר.
מד. ויצו אלו הדינים. כ"ה בגמרא שם אולם בפסיקתא ומדרשים ויצו זה עבודת גלולים כמד"א כי הואיל הלך אחרי צו.
כי אנשי דור המבול. עי' סנהדרין ק"ח ע"א.
ותשק ידי לפי. בכ"י לפנינו בטעות ותשת. ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.
מיתה לו. מיתה לתולדותיו. ב"ר פט"ז.
ד"א יום של הקדוש ברוך הוא. ב"ר פי"ט על הכתוב לרוח היום.
א"ר תנחום. יבמות ס"ב ע"ב ושם הגי' אמר ר' תנחום אמר ר' חנילאי.
כל אדם. בגמרא שם כל יהודי.
בלא עוזר. ליתא בגמרא שם. רק הוא במדרש ב"ר פי"ז. ועי' שו"ט מזמור נ"ט.
ר' אבא בר עולא אמר. וכן בכ"י פלארענץ. ובגמרא שם רבא בר עולא.
א"ר לוי. בגמרא שם ריב"ל.
ת"ר האוהב. יבמות שם. ובכ"י פלארענץ חסר זה עד ולא תחטא שהשמיט המעתיק.
א"ר אלעזר. יבמות ס"ג ע"א.
א"ל ר' יום. בגמ' שם אשכחיה ר' יוסי לאליהו א"ל וכו'.
ביו"ד אחת. ר"ל כי וייצר ה' אלהים נאמר בשני יודי"ן. עיין לעיל הערה כ"ג.
ר' יהושע דסכנין. ב"ר פי"ז. ילקוט רמז כ"ג.
א"ל קיסר לר"ג. סנהדרין ל"ט ע"א. ובגמ' הגי' א"ל כופר לר"ג.

מן אמצעיות הגוף. עי' ב"ר פי"ז ושמואל אמר וכו'.
לא מן הראש. ב"ר פי"ח.
א"ר חנינא. ב"ר שם.
בריה דר' אבא. בב"ר שם הגי' בריה דרב אידי. ובכ"י פלארענץ ברי' דרב אבין.
סג. למעלה מס' רבוא. ברכות ז' ע"א.
לפיכך האשה צריכה תקון. עי' ב"ר פי"ז במאמר שאלו את ר' יהושע.
אבל הבשר צריך מלח. סנהדרין צ"א ע"ב. ב"ר שם.
האדמה אין קולה נשמע כמו העצם. עי' ב"ר פי"ז משל אם תמלא קדרה בשר אין קולה הולך כיון שתתן לתוכה עצם מיד קולה הולך. ועיין נדה ל"א ע"ב. וברש"י שם זה ממקום שנברא.
האשה הולכת בדרך ומדברת עם אדם פניה כלפי האיש והאיש פניו כלפי האדמה. רבינו שיכל את ידיו לפרש כוונת המדרש מפני מה האיש יוצא פניו למטה והאשה יוצאת פניה למעלה. על ההליכה בדרך. ועי' רש"י נדה ל"א ע"א ד"ה דרך ועי' סוטה י"א ע"ב: האיש תובע באשה. ב"ר שם. קדושין ב' ע"ב נדה ל"א ע"ב.
עשאה כבנין. ברכות ס"א ע"א. עירובין י"ח ע"א.
ד"א ויבן. נדה מ"ה ע"ב. ב"ר ריש פי"ח. ילקוט רמז כ"ד.
קישטה כו'. עי' ברכות ס"א ע"א. ועירובין י"ח ע"א. מלמד שנעשה הקדוש ברוך הוא שושבין לאדה"ר. ועי' ב"ר פי"ח טבוי לקריה דמלכא שושביניה. ומובא בילקוט שם.
עא. מלמד שנתבקש לו זוג. עי' יבמות ס"ג ע"א ודברי רבינו הם פירוש לדברי הגמרא.
ד"א זאת הפעם. דרש פעם מלשון פעמון. עי' ב"ר פי"ח זאת היא שעתידה להקיש עלי כזוג. המד"א פעמון זהב ומובא בילקוט שם רמז כ"ד.
מכאן שניתנה התורה בלה"ק. ב"ר פי"ח ופל"א. ומובא בילקוט רמז כ"ד.
תנא משמיה דר"מ. עי' סוטה י"ז ע"א דרש ר"ע איש ואשה זכו שכינה ביניהם כו'. וע"ש ברש"י שכתב שהרי חלק את שמו ושיכנו ביניהם. יו"ד באיש וה"א באשה כו'. וכן מצאתי מפורש בפדר"א פי"ב מה עשה הקדוש ברוך הוא נתן שמו ביניהם י"ה אם הולכים בדרכי ע"ש. ומובא בילקוט רמז כ"ד. אולם בשם ר' מאיר לא מצאתי.
אלו קרובי אביו. עי' סנהדרין נ"ח ע"א. וילקוט רמז כ"ד. והמאמר הזה הביא בעל העיטור ח"ב דף כ"ז ע"ב בשם הלקח טוב.
מיכן סמכו רבותינו כו' משום שנאמר ודבק באשתו ולא בארוסתו. בירושלמי סנהדרין פי"א ה"א (דף נ"ח ע"ב) איתא ר' אבהו בשם ר' אלעזר כתוב הנך מת על האשה אשר

לקחת והיא בעלת בעל. על הבעולות הן חייבין. ואינן חייבין על הארוסות. ועוד שם מנין שבני נח מוזהרים על עריות כישראל. ת"ל ודבק באשתו ולא באשת חברו.
ואסר לנו. הוא ברכת ארוסין ונשואין. כתובות ז' ע"ב.
מה שנהיה בשר אחד. סנהדרין נ"ח ע"א.
דע והבן מפני מה. ב"ר ספי"ח ופפ"ה. וילקוט רמז כ"ה.
ד"א שלא להפסיק. ב"ר שם. וילקוט שם:

פרק ג

ואדם היכן היה. בב"ר פי"ט נמצא רק הדרשה על ותאמר האשה והביאה המחבר עצמה להלן.
שלשה פתחו באף. בב"ר פי"ט. ואסתר רבה פ"ה. ובילקוט רמז כ"ו. חשבו ארבעה שפתחו באף. והרביעי הוא עדת קרח. וכן הביא המחבר בעצמו להלן.
אל תאכל לחם במקום הזה. צ"ל ולא אוכל לחם ולא אשתה מים במקום הזה. או צ"ל לא תאכל לחם ולא תשתה מים ולא תשוב בדרך אשר הלכת (שם שם ט'). ובכ"י פלארענץ לא תאכל לחם במקום הזה.
ג. אע"פ שלא אמר הקדוש ברוך הוא. עיין באדר"נ פ"א איזהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו כו' שרצה לשמור כו' אף בנגיעה.
זהו שאמרו רבותינו. סנהדרין כ"ט ע"א.
כי הנחש דחף את חוה. עי' רש"י בגמרא שם. ורש"י עה"ת. ועי' ב"ר פי"ט ופדר"א פי"ג.
ובאיזה לשון דבר הנחש. עיין הראב"ע בפי' והנחש היה ערום. ובהרד"ק בפי' התורה שם.
ו. כי היה יודע לשום שמות. בכ"י פלארענץ כי היה יודע לשונם של כל אחד ואחד.
תני ר' מאיר. ב"ר פי"ט. ושם הגי' תני בשם ר' מאיר. וכן מצאתי בכ"י פלארענץ כמו במדרש ב"ר. ובילקוט רמז כ"ה השמיט שם האומר.
אר"ח ארבעה. ב"ר פי"ט. וילקוט רמז כ"ו.
אבא תילפי בר קורייא. וכן בכ"י פלארענץ בב"ר אבא בר קורייא. יש לתקן שם כמו שהביא המחבר. ובילקוט שם השמיט שם האומר.
וכי סומים היו. עיין רש"י עה"ת.
ר' אליעזר בשם ר"י בן זמרא. וכן הוא בכ"י פלארענץ. ובב"ר פי"ט מתתיל ר' יוסי בן זמרא אמר. וחסרים המלות "ר' אליעזר בשם".
מיכן שגפן היה. סנהדרין ע' ע"א. ועיין ב"ר פט"ו ופסיקתא רבתי פמ"ב. ובכ"י פלארענץ חסר זה.

מלמד. ב"ר פי"ט. ילקוט רמז כ"ז. ילקוט איוב רמז תתקי"ז. אגדת שמואל פי"ב.
ר' יודן בש"ר שמעון. בכ"י פלארענץ ובמדרש ב"ר פי"ט הגי' ר' יודן בר שמעון.
והמדקדק הגדול ר"א בתור כתב בנמוקיו לשרשי רד"ק שרש חול וז"ל מצאתי במדרש
עוף הוא ושמו חול בשורק. ור"ש יצחקי ז"ל כתב וז"ל עוף הוא ושמו חול ולא נקנסה עליו
מיתה שלא אכל מעץ הדעת ומתחדש לסוף אלף שנים וחוזר לנערותו ע"כ. והעירותי
בהשחר שנה רביעית צד שצ"ב שיש להפלא על הבחור אם מצא כן במדרש מדוע נעלם
ממנו שדברי רש"י נובעים ג"כ ממדרש שם במקומו ב"ר פי"ט. ומדרש שמואל פי"ב.
ומובא בילקוט בראשית רמז כ"ז. וילקוט איוב רמז תתקי"ז.
וכי עירום היו. ב"ר פי"ט. ילקוט רמז כ"ז.
ארשבי"י. ב"ר שם. ובילקוט השמיט שם האומר.
בתואנה. מלשון תואנה הוא מבקש (שופטים י"ד ד').
חגורי חגורות. ב"ר שם.
למדנו הילוך לקול. ב"ר שם. וילקוט שם.
שהיתה שכינה מתהלכת. עי' ב"ר פי"ט. וילקוט שם. ופסיקתא ויהי ביום כלת משה דף
א' ע"ב ובהערות שם.
שנאמר וצדיקים. וכן בכ"י פלארענץ. ובקרא כתיב צדיקים בלי וי"ו.
שהרויח לו הקדוש ברוך הוא היום כו'. ב"ר פי"ט.
לרוח מערבית. ב"ר שם. ילקוט רמז כ"ז. והוא לדעת זבדי בן לוי.
שכל היום שהוא עולה מרתיח. עי' ב"ר שם.
מלמד שכפפו. ב"ר שם. עיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה ובהערה י"ז.
א"ר לוי. ב"ר פי"ט. וילקוט שם.
ארבעה דברו בדרך זה. ב"ר ספי"ט. ובמ"ר פ"ט.
מה אמרו לך האנשים האלה. וכן בכ"י פלארענץ. לפנינו במלכים ובישעיה ל"ט ג' ליתא
מלת "לך".
ומאין באו אליך. וכן בכ"י פלארענץ. ובקרא יבאו אליך.
הטעני. ב"ר פי"ט. ילקוט רמז כ"ח. וע"ש שדרש תלתא לישני. גירני. חייבני. הטעני.
והראיה מן הכתוב אל ישיא אתכם חזקיהו הוא במדרש שם על הטעני. ועל גירני הביא
שם הכתוב לא ישיא אויב בז.
עם אדם נשא ונתן. ב"ר פ"כ.
מיכן שאין טוענין למסית. זה ליתא במדרש שם. רק הוא בגמרא סנהדרין כ"ט ע"א ע"ש.

תני ר' חייא. ב"ר פ"כ. וכ"ה בספרא שמיני סי' כ"ח. ולזה כוון המדרש שהביא בלשון תני ר' חייא. כמו שהעירותי במקום אחר. ובברכות ס"א ע"א הוא בשם רבי.
שנא' ויאמר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו. וכן בכ"י פלארענץ. ובקרא ולאלעזר ולאיתמר וכן בברכות שם ובב"ר שם מובא ג"כ כן ואל אלעזר ואל איתמר. ויש לתקן שצ"ל כמו שהוא בקרא. כי על פסוק זה נשנה בספרא לא על הפסוק (ויקרא י' י"ב) כי שם נאמר וידבר לא ויאמר. ועיין מה שהעיר בספרא שם הרב הגאון הגדול בעל התורה והמצוה.
מתחלת הספר. ב"ר פ"כ. ובכ"י פלארענץ חסר זה עד ג משמשים.
שלשה משמשים. בכורות ח' ע"א. ב"ר פ"כ. ילקוט רמז ל'.
ויאמר ה' אל הדג. בקרא ויאמר ה' לדג. ובכ"י פלארענץ ויאמר לדג ויקא את היונה.
הכלב הוא מין חיה. ביצה כ"ה ע"ב. עי' תוס' בכורות ח' ע"א ד"ה ומאי.
ומוליד לחמשים יום. בכורוח ח' ע"א. ועי' ב"ר פ"כ. וילקוט רמז ל'.
הוא גרם לדורות להיות ממעכין על מתיהם. בב"ר פ"כ ילקוט רמז ל"א גרמת לבריות שיהיו מהלכי גחונים על מתיהם. בכ"י פלארענץ ממעכין גתונים על מתיהם.
שכל העולם מתרפאין. ב"ר פ"כ. במד"ר פ"ח. וילקוט רמז ל"א.
א"ר אלעזר. ב"ר פ"כ. ילקוט רמז ל"א.
אמר הקדוש ברוך הוא. ב"ר פ"כ. אדר"נ פ"א. ועיין תוספתא סוטה פ"ד.
בלוש ותשכח. ר"ל חפש ותמצא. וביפ"ת חושב בכל אחד ואחד מה שביקש ולא ניתן לו.
מנין הרבה. ב"ר פ"כ. ילקוט רמז ל"א.
זה צער העיבור. ב"ר שם. וילקוט שם. ועי' עירובין ק' ע"ב ג' אחרת. ועיין רש"י עה"ת.
בשעה שהיא יושבת על המשבר. ב"ר שם.
מהו לאמר. ב"ר שם.
שתהא מעלה לך. ב"ר שם ורש"י עה"ת.
א"ר אסי. וכן בכ"י פלארענץ. ובב"ר פ"כ א"ר אמי.
א"ר אשי נוח היה. בב"ר שם הוא בשם ר' לוי.
מיכן רמז. ב"ר פ"כ תדב"א פל"א.
חוה חיה. כוונתו וי"ו של חוה היא תמורת יו"ד. כמנהגם להתחלף זו בזו. וע"ע בח"ב בפ' חקת על פסוק את והב מ"ש המחבר שם.
דבר שהעור נהנה ממנו דבר הסמוך לעור. סוטה י"י ד ע"א. חד אמר דבר שהעור נהנה ממנו ופרש"י של פשתים שאדם לובש סמוך לעורו עכ"ל. ועי' ב"ר סוף פ"כ. וילקוט רמז ל"ד. כתנות עור שהם דבוקים לעור. ר"ל לעור האדם.

ר״ע אומר. ב״ר פכ״א. ילקוט רמז ל״ד במאמר דרש ר׳ פפוס. וכן נשנה בחזית פ׳ לסוסתי. ועיין עוד במכילתא בשלח פ״ו.
ד״א הן האדם. שם.
לבוש הבדים. וכן בכ״י פלארענץ ובקרא בדים.
כהדין קמצא. ב״ר שם.
מתחלת הספר. כבר אמור למעלה. עיין הערה ל״ה.
לא ישלח ידו. עי׳ מכות י״ג ע״א. סוטה ה׳ ע״א. ב״ר פכ״א אין פן אלא לאו.
כמו פן תאמר בלבבך. וכן בכ״י פלארענץ. בקרא כתיב כי תאמר בלבבך.
א״ר יהושע. ב״ר פכ״א א״ר יהושע בן לוי. ובילקוט רמז ל״ד השמיט שם האומר גם חסרים בילקוט שם המלות ״ובמדת הדין״.
סב. אפי׳ במצוה אחת. כי הן בל״י אחת.
ר׳ לולייני בשם ר׳ טברי. בכ״י פלארענץ וב״ר פכ״א ר׳ לולייני בר טברי. ובילקוט רמז ל״ד השמיט שם האומר.
א״ר בכ״מ. בב״ר פכ״א וילקוט שם הגי׳ רב אמר. ובכ״י פלארענץ אמר רב.
בכל מקום רוח מזרחית קולטת. מובא בתוס׳ ב״ב פ״ד ע״א ד״ה בצפרא. והרי״ב ציין שם עי׳ תוס׳ בכורות נ״ה ע״ב וקדושין ע״א ע״ב.
את הכרובים אלו המלאכים. ב״ר פכ״א. וילקוט רמז ל״ד.
שמהפכין לכל ענין. ב״ר וילקוט שם.
כל זה היה ביום ששי. עי׳ פדר״א פי״ט בין השמשות בע״ש גורש ויצא והיו מלאכי השרת קוראין עליו ואומרים אדם ביקר בל ילין וכו׳. ועי׳ שו״ט מזמור צ״ב נכנס השבת פינהו משם היו מלאכי השרת קוראין לו אדם ביקר וגו׳. ועיין אבות דר״נ פ״א. ועיין ב״ר פי״א דא״ר אסי אדה״ר לא לן כבודו עמו מ״ט ואדם ביקר בל ילין.
א״ר תנחומא. ב״ר פ״א בפ׳ בראשית ברא אלהים.
ששה דברים קדמו לבריאת עולם. ב״ר פ״א. ועי׳ שו״ט מזמור צ״ג. ופסחים נ״ד ע״ב. ופדר״א פ״ג.
שנאמר כסא כבוד. הוספתי בפנים. כי השמיט המעתיק מן שנאמר א׳ עד שנאמר ב׳ ונמצא לנכון גם בכ״י פלארענץ.
ר׳ אחא בר זעירא. וכן בכ״י פלארענץ. ובב״ר שם רבי אהבא בר זעירא.
א״ר יונתן. בכ״י פלארענץ וב״ר פ״ה הגי׳ א״ר יוחנן. ועי׳ שמ״ר פכ״א.
אף ידי נטו שמים. וכן בכ״י פלארענץ. ובקרא אני ידי נטו שמים.
כיון שראה אדם. ב״ר סוף פכ״א. ילקוט רמז ל״ד.

פרק ד

מה ת"ל והאדם. ב"ר פכ"ב וילקוט רמז ל"ה.

שהודיע ד"א לכל. ב"ר וינקוט שם.

לרבות תאומתו. עיין ב"ר פכ"ב וילקוט שם. קין ותאומתו. וכן מובא ברש"י עה"ת את קין את אחיו את הבל. ג' אתים רבויים. מלמד שתאומה נולדה עם קין ועם הבל נולדו שתים עכ"ל. ועיין פדר"א פכ"א ר' מיאשא אמר נולד קין ותאומתו עמו. ועי' תוס' סנהדרין ל"ח ע"ב ד"ה וירדו. הביאו דברי המדרש. והגאון הרי"ב ציין שס לעיין תוס' יבמות ס"ב ע"א ד"ה מ"ט.

שנשא קין את אחותו. איתא בספרא קדושים פי"א סי' קט"ז חסד הוא ושמא תאמר קין נשא אחותו. ת"ל חסד הוא והעולם לא נברא מתחלתו אלא בחסד. שנא' כי אמרתי עולם חסד יבנה ע"כ. וכן תראה בפדר"א פכ"א א"ל ר"י והלא כבר נאמר ואיש אשר יקח את אחותו בת אביו. א"ל מתוך הדברים האלה תדע לך שלא היו נשים אחרות בעולם שישאו להן והתירן. וע"ז נאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה בחסד נברא עד שלא ניתנה התורה ע"ש. וע"ע בבלי סנהדרין נ"ח ע"א. ירושלמי יבמות פי"א ה"א. וירושלמי סנהדרין פ"ה ה"א. ופ"ט ה"א.

לשעבר אדם נברא. ב"ר פכ"ב. ילקוט רמז ל"ה.

ג' היו להוטים. ב"ר וילקוט שם.

תוחלת. וכן בכ"י פלארענץ. וכן הביא הילקוט בשם המדרש ולפנינו במדרש הגי' תועלת.

קין ונח ועוזיהו. אלה השלשה לא נהנו מן האדמה. קין גלה ונתקלל להיות נע ונד. נח נתבזה ונתקלל. ועוזיהו נצטרע בבית החפשית.

היו לו. וכן מובא בכ"י פלארענץ. והסגרתי כי ליתא בקרא.

מלמד שהיה אוכל. ב"ר פכ"ב וינקוט רמז ל"ה.

בסייפות. פי' מלשון סופי תאנים. ומאמר המדרש מובא בערוך ערך סף ה'.

שלמים הקריב. ב"ר פכ"ב ופל"ד. ויק"ר פ"ט. במ"ר פי"ג. חזית בפי עורי צפון. פסיקתא רבתי פ"ו אות ד'. ונובע מירושלמי מגלה פ"א הי"ז (דף ע"ב ע"ב).

וכן אמר ר' יוסי בן חנינא. ב"ר פכ"ב זבחים קט"ז ע"א. ילקוט רמז ל"ה.

שירדה אש מן השמים ואכלה מנחתו. זה ליתא לפנינו במדרש. ומובא ג"כ ברש"י עה"ת. ועיין בזכור לאברהם שהעיר שכן הוא בספר הישר. וגם בתרגום היוני של השבעים. ועיין בת"כ פ' שמיני כימי עולם כימי נח. וכשנים קדמונים כימי הבל ע"ש.

נעשה כאור. ב"ר פכ"ב. ופי' נשתנה אור פניו וצבעו נעשה כאור. כמו כעור בעי"ן. ובירושלמי נמצא לפעמים כאר. ולדעת קצת נמצא במקרא עמוס ח' ח'. והאומרים שעיקרו כער תושבים שהוא נרדף עם עכר.

הלא אם תטיב שאת ברכה. ב"ר פכ"ב. ושם מובאות ראיות מהכתובים.

חטאת רובצת. ב"ר פכ"ב. סוכה נ"ב ע"א.

מה אמר לו אין דין ואין דיין ואין עולם אחר. וכן תרגום ירושלמי ויב"ע.

יח. שהרגו באלה. פי' בחרב. וע' בערוך ערך אלה א'. ובב"ר פ' כ"ב דרשו חרב פתחו רשעים זה קין.

לא אמר דם אחיך. ב"ר פכ"ב. סנהדרין ל"ז ע"א. ילקוט רמז ל"ח.

ד"א דמי אחיך. סנהדרין שם.

שהיה דמו מושלך לעצים ולאבנים. סנהדרין שם וב"ר פכ"ב.

כיון שגלה. סנהדרין ל"ז ע"ב גלות מכפרת עון מחצה כו' ע"ש. וכן נשנה בפסיקתא פסקא שובה דף ק"ס ע"א. ומנין שנמנע ממנו חצי גזרה כו' ע"ש ובהערה ס"ג וס"ד.

אמר לפניו רבש"ע. ב"ר פ' כ"ב. וילקוט רמז ל"ח.

אם תעשה תשובה. עיין בפסיקתא שם.

על בני אדם. בכ"י פלארענץ על פני האדמה.

כלומר שבעה ייהרג. עי' בהראב"ע.

עד שהוא יוצא. ב"ר סוף פכ"ב. ופסיקתא פסקא שובה דף ק"ס ע"ב.

למדה זכות שבת. זה ליתא במדרש ופסיקתא שם. ועיין שו"ט מזמור צ"ב. כיון שראה אדם כחה של שבת בא אדם לומר הימנון לשבת. מזמור שיר ליום השבת. ועיין בפסיקתא שם. ובהערה ע"א המזמור הזה אדה"ר אמרו.

זש"ה קראו בשמותם. עי' ב"ר ריש פכ"ג. וילקוט רמז ל"ח.

ומשמות הדור ההוא. ב"ר פכ"ג. וילקוט שם.

עירד עורדן. כן הוספתי כמו שהוא בב"ר שם. והמעתיק השמיט מן מתושאל א' עד מתושאל ב'. וכן חסר בכ"י פלארענץ.

ר' עזריה. ב"ר פכ"ג וילקוט רמז ל"ח. וצ"ל בשם ר' יהודה בר סימון. וכמו שהוא לנכון בב"ר שם ובכ"י פלארענץ.

כאילו אלמנה בחייה. צ"ל בחיים. ר"ל כאלמנה בחיי בעלה

שהעדה מינה. בב"ר וילקוט שם דעדת מיניה. עדה לשון הסרה ע"ש שהיה מסירה מאצלו. וגם יש לפרש מלשון עדיאת בארמית על הריון.

שהיתה יושבת בצלה. בכ"י פלארענץ ובב"ר וילקוט שם הגי' בצלו.

אראב"כ. ב"ר וילקוט שם. ועיין סדר הדורות ח"א. אלף תקנ"ד.
ר' יוסי בר חנינא. ב"ר פכ"ג וילקוט שם.
כי איש הרגתי לפצעי בתמיה. שם.
כלומר שהרג במזיד את אחיו. כן הביא גם רש"י בפי' עה"ת. ואין ספק שהוא לשון התנחומא הנאבד כמו שסיים שם רש"י כך דרש ר' תנחומא.
ז' דורות. היינו קין חנוך עירד מחויאל מתושאל למך ותובל קין.
ד"א כי איש הרגתי. ב"ר פכ ג. ילקוט רמז ל"ת.
דברי ר' יוחנן. בב"ר שם היא תשובת ר' יוחנן לר' יעקב בר אידי.
אמרו ניזיל כען לגבי אדם. ב"ר פכ"ג. וכ"ה בתנחומא בראשית.
אסייא אסי חגרתך. הוא משל רופא רפא את עצמך ממומך.
הרי מאה ושלשים שנה. עי' עירובין י"ח ע"ב.
נזקק להעמיד תולדות. ב"ר פכ"ג. ילקוט סוף רמז ל"ת.
לשון מרד. ב"ר פכ"ג.

פרק ה

אלא מלמד שהראה לו. עיין רש"י עה"ת שכתב זה ספר היא ספירת תולדות אדם. ומפרשי אגדה יש רבים עכ"ל. וכוונתו על מאמרם הראה לו הקדוש ברוך הוא לאדה"ר דור דור וחכמיו וכו' ב"ר פכ"ד סנהדרין ל"ח ע"ב ובכ"מ.
בין זכר ובין נקבה שמם אדם שנא' כתפארת אדם כך א"ר יהודה בר סימון. לא מצאתי בב"ר. ועי' ב"ר פכ"א א"ר הונא היכן מצינו שנקראת חוה אדם שנא' כתפארת אדם לשבת בית.
פירש אדם מן חוה. עיין ב"ר פ"כ ופ' כ"ד. עירובין י"ח ע"ב.
שלשה מדות. לא מצאתי בב"ר ואולי הוא בילמדנו הנאבד.
מטרונה אתת. ב"ר ריש פכ"ה. ילקוט רמז מ"ב.
המינין היו אומרים. ב"ר פכ"ה. וילקוט רמז מ"ב.
א"ר תנחומא. שם:
שהיה בו בינה יתירה. בתנחומא בראשית ויולד בן שממנו נברא העולם. ויש נוסחאות שממנו נבנה העולם. והיא נוסחא יותר מתוקנת. וכן הביא רש"י עה"ת שממנו נבנה העולם. וכ"ה בילקוט רמז מ"ב בשם מדרש אבכיר.
מאדם ועד נח י' דורות שהן אלף וחמשים ושש שנים. עיין ברבינו בחיי סוף בראשית שהולך ומונה החשבון. ומה שהביא מאדם ועד נח אלף יום שנה צ"ל אלף ונ"ו שנה או מלת יו"ם בגימטריא נ"ו. וראיתי בסדר הדורות (אלף השני) הביא וז"ל אלף נ"ו. נח נולד

נ"ו לאלף השני הבחיי כתב אלף ומ' שנה מאדם עד נח ט"ס וצ"ל אלף נ"ו שנה עכ"ל.
אולם בבחיי לפנינו נאמר אלף יום שנה.
בשני טעמים. ר"ל מלת "זה" מנוקד בשני טעמים עיין במסורה.
כשנברא אדה"ר. ב"ר פכ"ה. ילקוט רמז מ"ב.
שור לא נשמע. בב"ר פרה לא היתה נשמעת לחורש.
ר' אלעזר. ב"ר שם.
רעב בא לעולם. ב"ר פכ"ה. וילקוט רמז מ"ג עשרה שני רעבון באו לעולם. אחד בימי אדם הראשון. שנאמר ארורה האדמה בעבורך. ואחד בימי למך שנאמר מן האדמה אשר אררה. והסיום ואחד בימי למך חסר בפנים.
א"ר יודן. ב"ר פכ"ו. ושו"ט מזמור א'. וילקוט רמז מ"ג.
ר' נחמיה. ב"ר שם. וילקוט שם.
שם קטן שבכולם היה. סנהדרין ס"ט ע"ב.
שיצא ממנו אברהם. ב"ר פכ"ו. ילקוט רמז מ"ג.

פרק ו

א"ר סימון בשלשה מקומות. ב"ר פכ"ג על הכתוב אז הוחל.
אין רבייה. ב"ב ט"ז ע"ב. ועי' ב"ר פכ"ו ר"ש בר אמי ילדה אשתו וכו'.
אלו בני הדיינים. ב"ר פכ"ו בשם רשב"י. ילקוט רמז מ"ג. וס"ל דאלהים זה הוא חול.
והשרים. כת"א בני רברביא. וכן פירש"י.
תני רשב"י. ב"ר וילקוט שם.
ר' חנינא. שם.
א"ר יודן. שם. ורש"י עה"ת.
טבת כתיב. דרש לשון הטבה.
אלו נשי אנשים. ב"ר שם.
ר' יוסי בר סימון. וכן בכ"י פלארענץ. ובב"ר פכ"ו ר' עזריה ור' יהודה בר סימון בשם ריב"ל. ובויק"ר פכ"ג ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון וריב"ל בשם בר קפרא.
שנו רבותינו. סנהדרין ק"ז ע"ב.
א"ר ישמעאל. ב"ד פכ"ו. ילקוט רמז מ"ד. ע"ע בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ג ושם הגי' ר' שמעון.
אמר ר' יהושע. ב"ר וילקוט שם:
שיגשם ביסורין. וכן בכ"י פלארענץ וצ"ל שיגמן ביסורין כמו שהוא בב"ר והובא בערוך ערך שגם.

ד"א לולא. חולין קל"ט ע"ב וע"ש בפירש"י. וב"ר פכ"ו.
טו. נמצא מתושלח הצדיק מת בשנת המבול. עי' סנהדרין ק"ח ע"ב. מה טיבם של שבעת הימים. אמר רב אלו ימי אבילות של מתושלח.
טו. ללמדך שמיתתן כו'. בסנהדרין שם למדך שהספידן של צדיקים מעכבין את הפורענות לבא.
שבעה שמות. ב"ר פכ"ו.ילקוט רמז מ"ז.
גבורים כמשמען. עי' ב"ר שם.
שמעניקין תמה בקומתן. הוא ל' חז"ל יומא י' ע"א. ובב"ר פכ"ו איתא ר' אתא אומר שהיו עונקים גלגל חמה.
עוים שהעוו את העולם. עי' ב"ר שם שצדו את העולם כו' המד"א עוה עוה אשימנה. ועי' חולין ס' ע"ב למה נקרא שמן עוים כו'.
יהודה ברבי אומר. ב"ר פ' כ"ו ושם איתא יהודה בר ר' אמי אמר. ומובא בילקוט רמז מ"ז בלי שם האומר. ובכ"י פלארענץ חסר שם האומר.
אחרונים לא למדו מן הראשונים.במדרש שם אחראי לא ילפון מן קמאי. ומה שהוא במדרש בלשון ארמי הביא המחבר בלשון עברי צח.
וכן הוא אומר. זה ליתא במדרש.
מה הים הולך הגל ומשבר ראשו בחול. בילקוט ישעיה רמז ש"ן הביא בשם ילמדנו אמר ישעיה והרשעים כים נגרש מה הים הגל הראשון אומר עדיין אני עולה ומציף את כל העולם כלו. וכיון שהוא בא לחול הוא כורע לפניו ואין הגל השני למד מן הראשון כך כו' ואין אחד למד מחבירו ע"כ.
והלא בני בלי שם היו. ב"ר פכ"ו. ילקוט רמז מ"ז. ושם הגי' א"ר אחא בני נבל גם בני בלי שם (איוב ל':ח') ואת אמרת אנשי שם.
שהשימו את העולם. לשון שממה.
ד"א. ב"ר שם בשם ר' לוי.
ר' אחא בשם ריב"ל. ב"ר סוף פכ"ו.
כי לא נחתם גזר דינם. סנהדרין ק"ח ע"א.
רעים בממונם וחטאים בגופם. הוא כמתניתא סנהדרין ק"ט ע"א וכן ת"א (בראשית י"ג י"ג) ורש"י שם נקט להיפך כדעת רב יהודה שם.
וכי יש רשע טוב. עי' קדושין מ' ע"א.
ל. בין ביום בין בלילה כו'. כוונתו על מדרשם ברכות ספ"א כל ימי חייך הלילות ואיתא מדרש זה בב"ר פכ"ז.

ר' יהודה ור' נחמיה נחלקו בברייתא. הוא בב"ר פכ"ז.
ניחום היה. בב"ר שם תווהות היתה לפני. והוא לשון נחום וחרטה.
א"ר לוי. ב"ר שם.
מנתם אני שעשיתי אותו בתוך הארץ כראוי לו. בב"ר שם מתנחם אני שעשיתי אותו וניתן בארץ. ופי' שמת ונקבר לבסוף בארץ. עי' סנהדרין ק"ח ע"א.
גוי אחד. ב"ר פ' כ"ז. ילקוט רמז מ"ז. ורש"י עה"ת.
אני ממתה על בריותי. ב"ר פכ"ז וילקוט שם.
א"ר פנחס. ב"ר פכ"ח. ילקוט רמז מ"ז.
בקנים. כ"ה גם בערוך. ולפנינו במדרש בקנקנים.
ומבקיע. כ"ה גם בילקוט ולפנינו במדרש ומפקיע.
ומקרע בכילות. פי כילת חתנים. ובילקוט רמז מ"ז בווילאות והוא מלשון וילון.
על אדם הראשון נאמר. עירובין י"ח ע"א.
אם אדם חטא. סנהדרין ק"ח ע"א.
דברה תורה כלשון ב"א. פי' זה להרחקת ההגשמה. וראינו מזה שהמחבר שחי קודם זמנו של הרמב"ם כבר השתמש במאמר דברה תורה כלשון ב"א על הרחקת ההגשמה ולא כדעת האומרים שהרמב"ם הוא הראשון שהשתמש במאמר זה לכונה זו.
ר' אבא בר כהנא אמר. ב"ר ספכ"ח. סנהדרין ק"ח ע"א. ובגמרא שם תנא דבי ר' ישמעאל אף על נח נחתך גזר דין כו' :
חטבו את הצדיק. מפרש אמרו מלשון את ה' האמרת היום. וזה עפ"י מאמרם (ברכות ו' ע"א חגיגה ג' ע"א) אמר להם הקדוש ברוך הוא אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם. ופירש"י האמרת חשיבות ושבח. כמו יתאמרו (תהלים צ"ד) ישתבחו שדרכן צלחה. חטיבה שבח עכ"ל. ועי' רש"י עה"ת (דברים כ"ו י"ז). ות"א האמרת היום חטבת יומא דין. וביב"ע ית ה' חטבתון חטיבא חדא בעלמא. וגם הרד"ק הביא בשרשים שרש אמר וז"ל האמרת והאמירך כלומר רוממת והגדלת אותו כו'. ויש מפרשים מזה הענין אמרו צדיק כי טוב עכ"ל. ועיין בשרש חבט מה שהביא בשם ר' יונה. ועי' גם בערוך ערך אמר. ד"א אהבו את הצדיק. הוא הוראה אחרת לשרש אמר מלשון אהבה. וכ"ה בלשון רומית amor ואליל המושל על האהבה יכנהו הרומי בשם זה.
אלה פסל את הראשונים. ב"ר פ"ל.
כי נעמה היתה אשת נח. ב"ר פכ"ג ומה שכתב הוא שאמר למעלה כוונתו בראשית ד' כ"ב.
שהיו מעשיה נעימים. שם.

תולדות מעשיו הטובים. עיין ב"ר פ"ל מה הן פירותיו של צדיק מצות ומעשים טובים. ועיין רש"י עה"ת שכתב למדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים. וכ"ה בתנחומא ריש נח תולדותיו אלו מעשיו הטובים ע"כ. כי מעשים הטובים הן תולדות הרוחניים.

שני פעמים נח. עיין ב"ר פ"ל נייחה לו נייחה לעולם כו'. ובכ"י פלארענץ נח לו נח לבוראו.

כדתנן כל שרוח הבריות. אבות פ"ג מ"ו.

בקטנותו ובזקנותו. במדרש שם מתחלתו ועד סופו הוא צדיק. וכן בתנחומא שמות בפ' ומשה היה רועה. ואסתר רבה בפ' איש יהודי היה.

כל מקום שנאמר איש. עי' ב"ר פ"ל כ"מ שנאמר איש צדיק ומומחה שכל כ"ד שנה כו'. מלת ומומחה פה היא קשת ההבנה שאין ענינה בכ"מ כי אם לאיש המנוסה באחת מן המלאכות. כמו אתמחי גברא ואתמחי קמיע. או חכם מופלא ומובהק. ולכן נראה שחסר במדרש מאמר שלם וכצ"ל. כ"מ שנאמר איש אם בצדיק הרבה כו'. כמו שהביא המחבר. ואח"כ מתחיל מאמר חדש תמים היה שכל כ"ב שנה וכו'. כמו שהביא המחבר בסמוך ומן תמים היה נעשית תיבה אחת ומומחה. או אולי צ"ל צדיק ומוכיח. ומחפרש על נכון ע"פ הגמרא דסנהדרין ק"ח ע"א וע"ב.

שהיה מכלכל החיות בתיבה. הוא דברי התנחומא נח. שני בני אדם נקראו צדיקים על שזנו את הבריות נח ויוסף. שכך כתיב בו על מכרם בכסף צדיק. וכתיב בו ויכלכל יוסף. בפרק חלק. הוא בסנהדרין ק"ח ע"ב ע"ש.

כל מקום שנאמר היה. ב"ר שם. וילקוט רמז מ"ח. שמ"ר פ"ב בפ' ומשה היה רועה. ושם בטעות נח מתוקן לגאולה. וצ"ל לנס. וכן נשנה המאמר באסתר רבה בפ' איש יהודי היה. ושם ג"כ בטעות היה מתוקן להכיר בוראו. צ"ל מתוקן לנס. ובשמ"ר ובאסתר רבה חושב בכל אחד הפסוקים אשר נאמר בהן מלת היה.

ד"א היה מתחדש עליו עולמו. ב"ר פ"ל. ילקוט רמז מ"ח. ובטעות מצויין שם על המאמר א"ר שמואל חמשה הן. "רמז מ"ט" כי הוא אמצע המאמר שלמעלה המתחיל ר' לוי ורבנן. ויש לציין הרמז על המאמר ר' לוי ורבנן. וכן נשנה המאמר באסתר רבה פ"ו בפ' איש יהודי היה. ובתנחומא שמות בפ' ומשה היה רועה. ושם הגי' וארז"ל כל מי שנאמר בו היה ראה עולם חדש. וברור כי במקום "וארז"ל צ"ל. "וארי"ל" כי הוא מאמר ר' לוי. כמו שדרשו חז"ל בתלמוד. הוא דעת ר"ל בסנהדרין ק"ח ע"א. ודעת ר' נחמיה בב"ר פ"ל ע"ש. ובתנחומא פ' נח.

משל לצלוחית של פלייטון. סנהדרין שם. וכן בב"ר שם בשנויים.
פלייטון. היא מלה רומית foliatum מין שמן מרקחת מוורדים ובשמים. עי' ערוך ומוספי ערך פלייטון. ובב"ר שם הגי' צלוחית של אפרסמון. והיא בלסמון (באלזאם). ורש"י סנהדרין שם כתב פלייטון בושם שריחו נודף ואינו אפרסמון עכ"ל. ובילקוט נח רמז מ"ט מובא בשם המדרש צלוחית של פלייטון. הציג לשון חז"ל מסנהדרין.
באשפה. בגמרא שם הגי' במקום הטנופת. ובמדרש שם ומונתת בין הקברות:
במקום המוצנע. בגמרא שם במקום הבושם.
לא היה זכותו גדול. עי' ב"ר פ"ל בפ' את האלהים התהלך נח.
בשלש נקודות תחת הלמ"ד. עי' רש"י עה"ת התהלך לשון עבר.
הרי שלשה פעמים בפסוק אחד. הוא מתנחומא ריש נת זה אחד משלשה שראו ג' עולמות. נח דניאל ואיוב. נח ראה עולם בישובו וראהו בחרבנו וראהו בישובו. ובילקוט נח רמז נ' הביא בשם מדרש אבכיר למה נכתב ג' פעמים נח בפסוק אחד. שזה אחד מג' בני אדם שעברו עליהן ג' עולמות לפיכך הכתוב מזווגן נח דניאל ואיוב עכ"ל. הכוונה כי במקרא נזכרו יחד זה אחר זה והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוב וגו' (יחזקאל י"ד י"ד).
אמרו רבותינו לא מת נח עד שראה כו'. הוא לשון התנחומא ריש נח.
כדרך חכמתו חישבן. סנהדרין ס"ט ע"ב ועי"ש בתוס' ד"ה אלא ובח"א למהרש"א.
בכ"מ שאדם חוטא. עי' בב"ר שם בפ' הנני משחיתם.
משל לבן. בב"ר שם משל לבן מלכים שהיה לו פדגוג. כ"ז שהיה סורח היה פדגוג שלו נרדה. וכן מובא בילקוט נח רמז נ"א.
והכתוב מעיד לכן יכיר. עי' ב"ר ריש פכ"ח. ומובא בילקוט איוב רמז תתק"ב.
זש"ה החמס קם. עי' סנהדרין ק"ח ע"א. וב"ר פל"א. וילקוט רמז נ'.
לא חזר אחד מהם בתשובה. עי' דרשה אחרת בב"ר שם ריש פל"א לא נה בהם לא נח בהם. והמאמר מב"ר מובא בילקוט יחזקאל רמז שמ"ה ויש לתקן שם למה [לא נה בהם] לא נח בהם. ודרש נח בהם בחילוף ה"א בחי"ת מלשון נחת.
נה כמו וינהו בני ישראל. בקרא וינהו כל בית ישראל. ובכ"י פלארענץ וינהו בני ישראל אחריו. המחבר כוון לדברי מנחם שכתב כן במחברת מנחם צד ס"ט. וכן הביא רש"י בשמו ביחזקאל שם. וכן בש"א שם שהוא לשון יללה.
תנא דבי ר"י סנהדרין נ"ז ע"א ושי"נ.
מלמד שאפילו החיות. תנחומא נח. ועי' ב"ר פכ"ח ר' עזריה אמר הכל קלקלו מעשיהן. ועי' סנהדרין ק"ח ע"א א"ר יוחנן מלמד כו'.

ומנין. תנחומא נח.
ד"א כל בשר אינו אלא בני אדם. לא מצאתי במדרש ותנחומא.
וכן הוא אומר ביחזקאל. וכן הוא בכ"י פלארענץ. יש לתקן שצ"ל וכן הוא אומר ביואל.
ונתתי את רוחי על כל בשר. במקרא כתוב אשפוך את רוחי על כל בשר.
הגיע זמנם לקוץ. ב"ר פל"א. ילקוט רמז נ"א בשם המדרש. ושם הגי' להקצץ. ועיין אוה"ש שרש קצץ.
קטיגוריא שלהם. ב"ר וילקוט שם. והמלה יונית κατυγορια פי' רכילות וחובה.
א"ר לוי. ב"ר וילקוט שם.
דכתיב כי מלאה הארץ חמס. וכ"ה בב"ר שם והרד"ל הגיה שצ"ל כי מלאו את הארץ חמס (יחזקאל ח':י"ז י"ז) ושם מירי בע"ז. דקודם זה כתיב והמה משתחוים קדמה לשמש. וכן כל הענין דשם משתעי בע"ז. ולחנם דחק בזה המ"כ.
שכפרו במי כו'. היא הוספת המחבר.
ואין שאר אלא ערוה. היא הוספה מהמחבר. עפ"י מאמרם תנחומא סוף בהעלותך. במ"ר ספט"ו. ואין שאר אלא עריות. שנא' איש איש אל כל שאר בשרו.
מלמד שלא נתחתם להם גז"ד. סנהדרין ק"ח ע"א ומובא ברש"י עה"ת.
רב הונא. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
כמו שאמרנו למעלה. על פ' ותשחת הארץ.
אמר רב איסי. ב"ר פל"א. ילקוט סוף רמז נ"א. וילקוט יהושע רמז ט"ו ושם בטעות ר' אמי וצ"ל רב אסי. ונשנה בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ט (דף נ"ט ע"א) ושם נאמר אמר ר' יסי והכל אחד. והוא תלמיד דרב ושמואל ועלה לא"י.
עצי קדרוס. הוא מאמר ר' נתן במדרש שם. וכן תרגמו אונקלוס ויונתן. וידוע שהוא ברומי cedrus עצי גופר ושטים (צעדער). ובילקוט סוף רמז נ"א אעי דקרדוס. צ"ל דקדרוס. וגם המתורגמן טעה בזה ובערך קרד כתב וז"ל הרי אררט. תר' טורי קרדו. ארץ אררט תר' מלכות ארעיא קרדו. עצי גופר אעין דקרדוס. ות"י דקרדונין עכ"ל. וערב פה שתי הוראות יחד. כי על אררט תרגמו קרדו הכוונה הרי ארמעניען והיושבים שם נקראים קורדען. וכן בב"ר פל"ג טורי קרדינא. וביב"ע בראשית ח' ד' נפל ט"ס שתרגם טוורי דקדרון. וצ"ל דקרדון. אבל על עצי גופר תרגומו דקדרוס (הדל"ת קודם לרי"ש). והכוונה עצי צעדרוס. והמתורגמן בעצמו בערך קדרס הביא תר' עצי גופר אעין דקדרוס. ובערך קרד שכח מה שכתב שם. והמפרש הנקרא יונתן בפירושו לת"י רצה לפרש התרגום אעין דקדרינון. מן לשון התרגום שתרגם על אררט קדרון. ולא ידע מה שח. כי על אררט תרגומו קרדון.

פי׳ צורים. בכ״י פלארענץ הגי׳ פי׳ צורים טינרא. ובמדרש ב״ר שם. ובילקוט רמז נ״ב סיים ג״כ נתפרש גלבין דטינורי. והוא התרגום על חרבות צורים. ובילקוט שם נרשם רמז נ״ב בטעות על עשה לך חרבות צורים. כי הוא אמצע המאמר. ויש לרשום הרמז על עשה לך תבת עצי גופר.

ורביעי עשה לך שרף כו׳. הוספתי כי חסר פה. ונמצא לנכון בכ״י פלארענץ ועי׳ בב״ר. מין זפת. מלשון חז״ל כופרא (שבת ס״ז ע״ב). וכמו שהביא רש״י עה״ת כפר זפת בל״א ובתלמוד כופרא.

במשה כתיב כו׳. ב״ר פל״א עה״כ וכפרת. ומובא בילקוט נח רמז נ״ג. וברש״י עה״ת. יפים. תקנתי שצ״ל רפים ובמדרש ובילקוט וברש״י הגי׳ שהיו המים תשים פי׳ רפים. וידידי הרב החכם הגדול מהרא״ב הביא בזכור לאברהם כי ברש״י כ״י הגי׳ רפים במקום תשים. ובכ״י פלארענץ הגירסא חריפים.

וכאן היו המים רותחין. וכ״ה בכ״י פלארענץ. וזה ליתא בב״ר ובילקוט. ועי׳ פדר״א סוף פכ״ב. ובסנהדרין ק״ת ע״ב. ורש״י בפי׳ עה״ת סיים אבל כאן מפני חוזק המים זפת מבית וזפת מבתוץ. ועיין סוטה י״ב סע״א תנא תמר מבפנים וזפת מבחוץ. כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע. ועי״ש בתוס׳ ד״ה תמר. מה שהביאו בשס ר״ש בר קלונימוס ז״ל.

מהו וזה. ב״ר פל״א. וילקוט נח רמז נ״ג.

לפי שהיה אחד למוד באמה זו. ר״ל וא״ו יתירה לרבוי שעתיד אחד למוד במדה זו ה״ד באמה הראשונה הייט מדת התבה שהיא מדה ראשונה של האמות הנזכר בתורה.

ה״ד אורך הבנין באמה הראשונה אמות עשרים. וכן בכ״י פלארענץ. ובקרא כתיב האורך אמות במדה הראשונה אמות ששים ורחב אמות עשרים.

לימדה תורה ד״א. ב״ר פל״א.

שתהא כלמין. צ״ל שתהא עומדת בלמין. ופי׳ בחוף הים. והמלה יונית λιμην מקום מצב הספינות אצל החוף. ונמצא ג״כ בלשון חז״ל בהפוך האותיות נמל. כמו כיון שהגיע לנמל. הוא כמו ללמן. ובילקוט תהליס רמז תתע״ו בפי׳ בפקודיך אשיחה השמיט המלה בלמין. והציג במקומה ״במים״.

ר׳ לוי אמר. ב״ר פל״א. ילקוט רמז נ״ג. ועי׳ סנהדרין ק״ח ע״ב א״ר יוחנן אמר לו הקדוש ברוך הוא לנח קבע בה אבנים טובות ומרגליות כדי שיהיו מאירות לכם כצהרים. ועי׳ פדר״א פכ״ג ומרגליות אחת היתה תלויה בתיבה ומאירה וכל הבריות כו׳.

כמין צריף עשאה. הוא מלשון חז״ל העושה סוכתו כמין צריף (סוכה י״ט ע״א). ועי׳ ב״ר פל״א ר׳ יהודה ור׳ נחמיה כו׳.

כמין קמרוטין. עי' פסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה ובהערה קמ"ד.
א"ר יצחק. ב"ר פל"א. וילקוט רמז נ"ד.
תנא תחתיים לזבל. סנהדרין ק"ח ע"ב. ועי' ב"ר פל"א. ומובא בילקוט רמז נ"ד. גי' אחרת מאשר היא בגמ' שם.
עליונים לאדם ולעופות שאין קשה לאדם כו'. בגמרא שם נאמר עליונים לאדם ולא זולת. ולדעת הפדר"א פכ"ג תחתיים בהמה וחיה. אמצעייס עופות. עליונים שקצים ורמשים ובני אדם. וכמו שהוא בגמרא שם מובא גם ברש"י עה"ת. ובזכור לאברהם העיר כי ברש"י כ"י הגי' אמצעיים למדור בהמה חיה ועוף. וראיתי בסנהדרין ק"ת ע"ב א"ר ירמיה מכאן שדירתם של עופות טהורים עם הצדיקים.
מים היה. ב"ר פל"א.
שהיו מבלין הכל. הוא דברי המחבר. וכן כתב רש"י בפי' עה"ת מבול שבלה את הכל. שבלבל את הכל שהוביל את הכל כו'.
מלמד שלא נגזרה כו'. סנהדרין ק"ח ע"א זבחים קי"ג ע"ב.
ברית אתה צריך. ב"ר פל"א. ילקוט רמז נ"ה.
ושיניהם קהות.עי' ב"ר שם. וסיים ההי"ד שאגת אריה וקול שתל ושני כפירים נתעו. וקרסיליהון מתעקלות. בכ"י פלארענץ מתעבלות. עי' ב"ר פל"א היה בא ליכנס לתבה והיו רגליו מתערכלות. והמעריך בערך ערסל הביא הגירסא מתערסלות. פי' משתמטות ומחליקות. ואולי הגי' מתערטלות עכ"ל. ובילקוט שם הגי' מתערסלות.
ד"א ברית אתה צריך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
מכאן א"ר יהודה בר סימון. ב"ר פל"א. ילקוט רמז נ"ה. ועי' סנהדרין ק"ת ע"ב. ופדר"א פכ"ג. ורש"י עה"ת.
שלמים ולא טרפות. עי' זבחים קט"ז ע"א.
מלמד שאפי' העופות והבהמות אסר עליהם. בב"ר פל"ד על הכתוב כל החיה אשר אתך וגו' ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ (בראשית ח':י"ז י"ז) איתא ופרו בארץ ולא בתבה. וברש"י שם עה"ת סיים מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש. ובודאי היה כן לפניהם באיזה מדרש ואולי בילמדנו הנאבד.
ג' שמשו בתבה. סנהדרין ק"ח ע"ב. תנחומא נח. וע"ע ירושלמי תענית ספ"א.
חם לקה בעורו. פירש"י שיצא ממנו כוש. ועי' במהרש"א בח"א שכתב לקה בעורו היינו הכושיים כי כוש היה הראשון מבניו.
זמורות לפילים. ב"ר ספל"א. פי' זמורות של גפן להאכילם לפילים.

חצבא חצובות. הוא ב' נוסחאות כי לפנינו במדרש שם הגי' חצובות לצבאים. והערוך ערך חצב הביא גי' המדרש חצובה לצבאים.
פי' חצובה שרש שיורד עד התהום. וכ"כ הערוך ערך חצב.
וכן אמרו רבותינו. ביצה כ"ה ע"ב. וכוונת המאמר מקטע רגלי דרשיעא. עי' ערוך ערך חצב וברש"י שם. ויש להביא עוד ראיה ממאמר חז"ל (שבת קכ"ח ע"א) חצב הוא מאכל לצביים. זכוכית הוא מאכל לנעמיות. זמרות הוא מאכל לפילין. ופירש"י חצב עשב שמשתרש בעומק כנגדו ואין שרשיו מתפשטין.
זכוכית לנעמיות. תרגום בת היענה (ויקרא י"א ט"ז). בת נעמיתא. וכ"ה בלשון ערבי כמו שהבאתי בפסקא זכור הערה פ"ו.
אריה אשתא זינתיה. הוא מאמר חז"ל סנהדרין ק"ח ע"ב. ופירש"י חמה אחזתו וזנהו ולא היה חושש לדרוס משאר בהמות.
ראה גוריו נכנסין. המאמר קשה הבנה. עד שראיתי שפה נפל ט"ס. וצ"ל ראם גוריו נכנסין. עי' זבחים קי"ג ע"ב ומדרש ב"ר פל"א. וכן ראיתי עתה בכ"י פלארענץ ראם גוריו נכנסין.
וחרמש נדבקין בצדדיו. לא ידעתי לכוון פתרון מלת חרמש. ואולי צ"ל וקרניו. עי' זבחים שם. ועי' בב"ר שם ר' נחמיה אומר לא הוא ולא גוריו אלא קשרו נח בתבה כו'. או צ"ל הרמש.

פרק ז

מיכן אמרו רז"ל. עירובין י"ח ע"ב. ב"ר פל"ב. ילקוט נח רמז נ"ה. ורש"י עה"ת. וע"ע ספרי פ' בהעלותך סי' ק"ב.
מאותן שלא נעבדה. סנהדרין ק"ח ע"ב.
ומנין היה יודע א"ר חסדא. שם.
ר' אבהו. שם.
עקם הכתוב. ב"ר פל"ב. ופסיקתא פסקא פרה צד ל' ע"ב. ושם הגירסא שעקם שתים ושלש תיבות. ועי"ש בהערה י"ט שהעירותי שצ"ל ח' אותיות. כמו שהוא בפסחים ג' ע"א שהרי עקם הכתוב שמונה אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו. שנא' מן הבהמה וגו'. ופירש"י אשר איננה טהורה ולא כתיב הבהמה טמאה. כי אורחיה. הרי שמונה אותיות עקם. כי הטמאה חמש אותיות הן. אשר איננה טהורה י"ג אותיות הן ע"כ. וכ"כ הרשב"ם ב"ב קכ"ג ע"א ד"ה אפשר.

לכך נאמר ותבחר. מובא ג"כ בגמרא פסחים שם.
ו. נאמר בבהמה. עי' סנהדרין ק"ח ע"ב.
ארבע עשר מכל מין. ב"ר פל"ב. ילקוט נח סוף רמז נ"ה.
לא שאני צריך. ב"ר שם.
בעשור לחודש השני היה הדבור הזה. עי' פדר"א פכ"ג בעשרה במרחשון נכנסו כל הבהמות אל התבה.
ומה היו אלו שבעת הימים. סנהדרין ק"ח ע"ב. אדר"נ פל"ב. עי' היטב בירושלמי מ"ק פ"ג ה"ה תוספתא סוטה פ"י.
ללמדך. שם.
ד"א. שם.
ד"א ששינה הקדוש ברוך הוא. שם. ועיין תוספתא שם.
עד שראו שהיו המים כו'. ב"ר פל"ב אר"י נח מחוסר אמנה היה כו'.
עוד שינה הכתוב. עיין לעיל הערה ה'.
ואת הגמל. וכן בכ"י פלארענץ ובקרא את הגמל בלא וי"ו.
אשר נקבעו להם. ב"ר פל"ב. וע"ע תוספתא סוטה שם.
והוא מרחשון. עיין ר"ה י"א ע"ב. וס"ל כרבי אלעזר. ועיין גם בסדר עולם רבה פ"ד ר"א אומר זה מרחשון. חכמים כדברי ר"א למבול. וכן בגמרא שם ת"ר חכמי ישראל מונין למבול כר' אלעזר.
לכך נקרא מרחשון ירח בול כי בו ירד המבול חסר מ"ם. עיין תנחומא נח ומובא בילקוט מלכים רמז קפ"ד ד"א בירח בול ירח מבול שנחסרו מי יום כנגד מי יום של מבול.
ללמדנו כי שנה תמימה היה בתיבה. עיין עדיות פ"ב מ"י משפט דור המבול שנים עשר חודש. והחשבון עיין בסדר עולם רבה פ"ד שהיא עם י"א יום ששנת החמה יתירה על שנת הלבנה ע"ש:
א"ר יוחנן לפי שהם קלקלו את הצורה. ב"ר פל"ב על הכתוב כי לימים עוד שבעה. ושם איתא ריב"ז.
קלקלו את הצורה. עיין וי"ר פכ"ג כל מי יום עוסק הקדוש ברוך הוא בצורת הולד ולסוף ארבעים יום היא הולכת ומקלקלת עם אחר כו' מי מפסיד הקדוש ברוך הוא שמאבד סימניו עכ"ל. וזהו קלקול הצורה.
א"ר יוחנן. ב"ר פל"ב. וילקוט רמז נ"ו. ושם חסרים המלות בעצומו של יום.
המה עיקר. ב"ר פל"ב. וילקוט רמז נ"ו.
ר' אלעזר בש"ר אסי. ב"ר שם. וילקוט שם בלי שם האומר.

לסרוחים ולמחוסרי אברים. פי׳ מלשון וסרח העודף שיש להם אבר יתר או אבר גדול מחבירו. ובילקוט שם לסרוסים והגי׳ הזאת יותר נכונה שסריס וזקן פסולין לב״נ.
מעצמם באו. זבחים קט״ז ע״א וב״ר פל״ב פדר״א פכ״ג.
מפני הרשעים. ב״ר שם. ותנחומא נח.
כיון שרבו המים י״א אמה. עיין סדר עולם רבה פ״ד כמה היתה גבוה מן הארץ ד׳ אמות. וכמה היתה משוקעת בתוך המים י״א אמה. ועיין רש״י בראשית ח׳ ד׳ וברמב״ן שם.
אלו ט״ו אמה כו׳. עיין יומא מ״ו ע״א. וב״ר סוף פל״ב.
ולא דגים שבים. קדושין י״ג ע״א. סנהדרין ק״ח ע״ב וב״ר פל״ב.
כי אמרו חז״ל. סנהדרין ק״ח ע״ב.
אך לשון צער. בב״ר סוף פל״ב. הגי׳ אך מיעוט. והיא הגי׳ הנכונה וכן תראה בל״ב מדות דרבי אליעזר מדה ב׳ אך למעט כיצד דכתיב וישאר אך נח. מת״ל אך. מלמד שאף נח הי׳ בתבה גונת דם מפני הצינה.
שהיה גונח דם מפני הצינה. ב״ר שם ותנחומא נח. ול״ב מדות שם ורש״י עה״ת. ומובא בערוך ערך גנת בשם הב״ר. ופי׳ מוציא קול כעין שועל ומשליך דם. עכ״ל. ובתנחומא ורש״י שהי׳ גונח וכוהה. יותר נכון לגרוס וכיחה ופי׳ רוקק.

פרק ח

זש״ה צדקתך כהררי אל. ב״ר פל״ג. וי״ר פכ״ז. תנחומא אמור. ופסיקתא שור או כשב. וע״ש בהערה ג׳.
מיכן שרותחין היו. סנהדרין ק״ח ע״ב. ר״ה י״ב ע״א וע״ש ברש״י.
כ״ף וגימ״ל משמשים. ר״ל שהם מתחלפים זה בזה לפי שהם ממוצא אחד.
כמו על גנתו על כנתו. אולי הכוונה ללשון הכתוב (איוב ח ט״ז) ועל גנתו יונקתו תצא. ומפרש גנתו כמו כנתו. מלשון כן ובסיס.
מדה טובה מרובה. יומא ע״ו ע״א. ע״ש בפירש״י כוונת המאמר.
מטבת ועד סיון. עיין ב״ר וסדר עולם רבא פ״ד. ורש״י עה״ת.
לפיכך יש דורשין צוהר חלון. ב״ר פל״ג. והוא מאמר ר״א בר כהנא בב״ר פל״א על הכתוב צהר תעשה לתבה.
אמרו רבותינו. סנהדרין ק״ח ע״ב.
שנאמר מן הבהמה וגו׳. וכן מובא בכ״י פלארענץ. ואין זה לשון הכתוב. ובגמרא שם מן הטהורין שבעה מן הטמאים שנים.
א״ל נח מה צורך לעולם בך. ב״ר פל״ג.

עתיד צדיק. ב"ר שם. והוא אליהו שעצר את השמים עד שיבשה הארץ. וכן מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה.
אמר רב מבי טבחי דאחאב. סנהדרין קי"ג ע"א. חולין ה' ע"א. ושם הגי' אמר רב יהודה אמר רב.
יב. בתשובותיו. דריש ושוב לשון תשובה.
יהודה בר נחמן. ב"ר. פל"ג. וילקוט רמז נ"ט. והשמיט שם האומר. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "בר נחמן".
מיכן שהעופות. סנהדרין ק"ח ע"ב. וע"ש בפירש"י.
ויאחר עוד. ר"ל ויחל הוא לשון המתנה. וכן הביא רש"י עה"ת.
מיכן ששבעת ימים עשה בין שליחות העורב. עיין ב"ר ר' יוסי אומר ג' שבועים ימים ודייק לה מדכתיב ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויוסף שלח את היונה מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל ז' ימים אחרי שליחות העורב. ותו כתיב בשליחות הגי' ויחל עוד שבעת ימים אחרים. הרי מנין ג' שבועות של ימי השליחות. ועיין רש"י עה"ת:
אלא אמרה היונה לפני הקדוש ברוך הוא. סנהדרין ק"ח ע"ב. פדר"א פכ"ז. וברש"י עה"ת. ועיין ב"ר פל"ג רמז רמזה לו מוטב מר מזה ולא מתוק מתחת ידיך.
לפיכך. הם דברי רבינו מדנפשי'.
טרף לשון מזונות. בסנהדרין שם מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני היא. הטריפני לחם חקי'. וכן מובא ברש"י עה"ת בשם מדרש אגדה.
ר' לוי אמר מארץ ישראל הביאה. בב"ר פל"ג הוא מאמר ר' אבא בר כהנא. ובשם ר' לוי מובא מהר המשחא הביאה אותו.
שלא נשתפה במבול. עיין פדר"א פכ"ג חוץ מא"י שלא ירדה עליה גשמים. והובא לראי' הכתוב מיחזקאל. ועיין זבחים קי"ג ע"א וע"ב. ובתוס' שם ד"ה לא ירד מבול לא"י. ועיין ברמב"ן עה"ת.
ולא חיישינן לקבר התהום. בכ"י פלארענץ כתוב: וכן מפורש במס' זבחים אתמוהי קא מתמה בן אדם אמור לה את ארץ לא מטוהרה היא לא גושמה ביום זעם. ולא נפלו בתוכה פגרי דור המבול. ולא חיישינן לקבר התהום ע"כ. וזה נשמט בכ"י שלפנינו. והמאמר הוא בזבחים דף קי"ג ע"א ע"ש.
טרף לשון זכר אבל יונה לשון נקבה. וכן הביא רש"י עה"ת ע"ש שמביא ראיות שכל יונה שבמקרא לשון נקבה.
טרף שב אל העלה. עיין בבאור לנתה"ש:
ר' קיראי אמר. בב"ר הגי' רב ביבי אמר.

שני יודיי"ן כו'. לא מצאתי במדרש. ועיין רש"י שכתב הוא לשון ויחל אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל. ויחל וימתין. וייחל ויתמתן.
ד"א שבעת ימים. הוא בב"ר בשם ר' יוסי עיין לעיל הערה ט"ז.
כנגדן נתענה דניאל. כמ"ש בדניאל י' ב' בימים ההם אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים.
י"ב חודש היה בתבה. ב"ר פל"ג. תנינן משפט דור המבול י"ב חודש. וכ"ה במשנה עדיות סוף פ"ב. ובסדר עולם רבה פ"ד. וילקוט נח רמז נ"ט.
זה נירחשון וכסליו. ב"ר שם. וכן מובא ביב"ע עה"ת. ורש"י עה"ת.
טבת ושבט. ב"ר שם.
זה סיון. ב"ר שם ורש"י עה"ת.
חסרו המים. ב"ר שם.
מכאן. ב"ר שם ומובא ברש"י עה"ת.
וכולם ל' יום חסרו. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. וצ"ל לששים יום חסרו עיין ב"ר שם.
זה אב. ב"ר שם. ומובא ברש"י עה"ת.
והוא עיקר. עיין ברש"י עה"ת.
מיכן שיום א' בשנה. סדר עולם רבה פ"ד ועי' ר"ה י' ע"ב.
זה מרחשון. הוספתי ע"פ כ"י פלארענץ.
אלו אחד עשר יום. ב"ר וסדר עולם רבה פ"ד.
ארשב"ג. ב"ר שם וסדר עולם רבה שם.
ברשות נכנס. ב"ר פל"ד. וילקוט רמז נ"ט.
יודע הקדוש ברוך הוא. עיין ב"ר פל"ד.
ולא עם אחד. ב"ר שם.
ר' שמואל בר רב יצחק. ב"ר פל"ד ותנחומא נח. ועיין ירושלמי תענית ספ"א.
הוציא כתיב. בב"ר פל"ד הוא בשם ר' יודן. ומובא ברש"י עה"ת. וכן בילקוט רמז נ"ט.
היצא אמור להם שיצאו. הוציא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה.
ושרצו בארץ ולא בתבה. ב"ר שם.
רומש מלא כולם תמימים. בב"ר פל"ד רומש מלא פרט לכלאים. ועיין במ"כ. והרד"ל רצה להפך הגי' רומש ולא פרט לסירוס והוא כמו שהביא רבינו. וגי' זו נכונה מאד. ועיין בסמוך. והתימה שהרב בעל מנחת שי לא הביא זה.
למשפחותיהם פרט לכלאים. הוא כמו שהביא הרד"ל וזה נכון כי ממשפחותיהם שפיר נוכל להוציא כלאים. ולפנינו הגי' למשפחותיהם פרט לסירוס.

ויבן נח הבין מדעתו. בב"ר פל"ד ושמ"ר פ"י. שו"ט מזמור א'. וילקוט רמז נ"ט *ויזבן* כתיב נתבונן ואמר מה טעם כו'. כי' אע"ג דקרינן היו"ד בתירי"ק דריש לי' כאלו הוא בקמ"ץ דיש אס למסורת והיכי דאיכא למדרש דרשינן. וכן על הכתוב ויבן ה' דרשו בב"ר פי"ח נותן בה בינה כאלו כתיב *ויבן*.

ר' אליעזר אומר. בב"ר פל"ד ר' אליעזר בן יעקב אומר.

מדרש. הוא בב"ר פל"ד. וילקוט רמז ס'.

וריחו של חנניא כו'. עיין מדרש חזית פ"ז פ' אמרתי אעלה בתמר וריח אפך כתפוחים. א"ר אלעזר מאחר שכתב וריח נור לא עדת בהון. ואת אמר וריח אפך כתפוחים. ולמה היה דומה ריחן. לריח שדה של תפוחים.

שעתידין כו'. זה ליתא במדרש.

מדרש אחר. הוא בב"ר פל"ד.

אלו צדיקין. בב"ר שם הצדיקים לבם ברשותם.

מיכן אמרו רז"ל לאו לאו שבועה. שבועות ל"ו ע"א וע"ש. ובגמרא שם לא נמצא זה על הכתוב לא אוסיף. רק ברש"י עה"ת ראיתי הביא וז"ל לא אוסיף לא אוסיף כפל הדבר לשבועה הוא שכתוב אשר נשבעתי מעבור מי נח ולא מצינו בה שבועה. אלא זו שכפל דבריו והיא שבועה. וכן דרשו חכמים במס' שבועות עכ"ל. ויפה העיר שם ידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינר בזכור אברהם. בתלמוד מפיק הלמוד מפסוקי ולא יהיה עוד המים למבול. או מולא יכרת כל בשר. ועיין בדברי הרא"ש בפסקיו שביאר שם כפירש"י שמוכית מלא אוסיף. וכן נראה מפירוש הרד"ק. ועיין במהרש"א.

לא אוסיף לנח. ולא אוסיף לדורות. ב"ר שם.

עלובה עיסה. ב"ר פל"ד. קדושין ל' ע"ב.

וכן אמר לו אנטונינוס. ב"ר פל"ד. סנהדרין צ"א ע"ב.

משעה שננער לעולם. ב"ר שם. מנעריו כתיב. ר"ל מדכתיב חסר משמע משננער לצאת. אין ברית כרותה. ב"ר פל"ד בשם ר' יודן. ומובא בילקוט רמז ס"א.

ר' מאיר ור' שמעון אומרים. וכ"ה בכ"י פלארענץ. בב"ר פל"ד רשב"ג אומר משום ר' מאיר. ובילקוט רמז ס"א ר' שמעון בן אלעזר משום ר' מאיר. וכן הביא הרד"ק בפירושו עה"ת. ובגמרא ב"מ ק"ו ע"ב הגי' ג"כ רשב"ג משום ר"מ. רק בגמרא שם וכן היה ר' שמעון בן מנסיא אומר כדבריו. ובב"ר הגי' וכן היה ר' דוסא אומר כדבריו. והנה בכל המקומות וכן בתוספתא תענית פ"ק דרש לכולהו בששה עתים של ב' ב' חדשים. אבל בפדר"א פ"ח דרש להני בד' תקופות של שלשה שלשה חדשים. ע"ש בהרד"ל אות י"ב.

מיכן ששבתו ארבעים יום של גשם. עיין ב"ר פל"ד ר' יהושע אומר לא ישבותו מכלל ששבתו ור"ל כל ימי המבול. וגם רש"י עה"ת כתב לא ישבותו מכלל ששבתו כל ימי המבול שלא שמשו המזלות ולא ניכר בין יום ובין לילה.

פרק ט

זה שיבן בזכות הקרבנות. בכ"י פלארענץ גם בב"ר פל"ד זה שיכן בזכות הקרבנות וכצ"ל. ופי' זה שייך בזכות הקרבנות. ועיין יפ"ת. ועיין ב"ר פל"א ופל"ב.

אחד הזכר ואחד הנקבה. תנחומא נח. ילמדנו רבינו מי הוא המצוה כו'.

שכן מצינו באברהם אבינו כו'. אפשר הכוונה שגם בת היה לו ובכל שמה. ולא היה חושש רק לקחת אשה לבנו. ולא איש לבתו. מכלל שהאיש מצווה יותר בפריה ורביה. מורא וחתית. המלות מורא וחתית הוספתי כמו שהוא לנכון בב"ר פל"ד ובילקוט רמז ס"א וחסריס גם בכ"י פלארענץ.

תינוק בן יומו. שבת קנ"א ע"ב. וב"ר פל"ד. וילקוט רמז ס"א. ומובא ברש"י עה"ת. מלמד. סנהדרין נ"ט ע"ב. ורש"י עה"ת.

אסר להם אבר מן החי. ב"ר פל"ד וילקוט רמז ס"א. ועיין סנהדרין נ"ז ע"א ורש"י עה"ת כתב בשר בנפשו אסר אבר מן החי כלומר כ"ז שנפשו בו לא תאכלו הבשר.

להביא החונק. ב"ק צ"א ע"ב. ב"ר פל"ד ילקוט שם. ועיין רש"י עה"ת.

יכול אפי' כשאול. שהפיל עצמו על חרבו ומת פן יבאו הפלשתים ויתעללו בו. ת"ל אך. כי אכין ורקין מעוטין.

יכול כתמ"ו. שמסרו עצמם למיתה על קדושת השם.

אלו ד' מלכיות. ב"ר וילקוט שם.

שנקראו חיות. כמד"א ודי' חיון רברבין.

ומיד האדם אלו ישראל. היא נוסחא ישרה. ובב"ר פל"ד בטעות על סוף הכתוב אדרוש את נפש האדם.

כלומר על פי עדים. עי ב"ר פל"ד. ועי' רש"י עה"ת באדם דמו ישפך אם יש עדים המיתוהו למה כי בצלם אלהים וגו'.

ד"א. ב"ר שם. ועי' סנהדרין נ"ז ע"ב.

אלא מיכן. יבמות ס"ג ע"ב. ב"ר שם. וילקוט שם.

ר' נחמיה. ב"ר פל"ה. ילקוט רמז ס"א.

קשת הבאתי בענן אלו מי המבול. הכוונה הבאתי קשת שיהיה לכם לאות שלא יהיה מבול עוד. ועי' ברד"ק עה"ת הביא בשם רב סעדיה גאון וז"ל: הקשת שנתתי בענן יהיה לכם לאות כי לעולם כשיכלה הגשם תראה הקשת. אבל בימי המבול לא נראתה הקשת

כי לא כלה הגשם כל ארבעים יום וארבעים לילה. והבטיחם האל כי לעולם יראו הקשת בענן. וזה יהיה לכם אות כי לא יהיה מבול לשחת הארץ. וסיים ובב"ר נתתי ששת ימי בראשית לפי שאין כל חדש תתת השמש עכ"ל. וכוונתו כי היה ראוי לומר את קשתי אתן בענן אבל נתתי משמע לשעבר. ולזה אמר שכבר נתתי ששת ימי בראשית אולם לא מצאתי המאמר בב"ר.

מלמד שאין השטן מקטרג. ב"ר פצ"א מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. ועי' ירושלמי שבת פ"ב מ"ו.

נהיה להם הויה בעולם. תנחומא נח.

וכי שם גדול היה. תנחומא נח.

אבי של שפחות. בב"ר פל"ו וילקוט ותנחומא. אבוי דפתתא. ועי' פדר"א פכ"ח כל בני חם עבדים היו.

משל לדגה. ב"ר פל"ו.

דנפצת עוברה ומלאת כל ארעא. פי' שהריקה כל הביצים שהיא מעוברת מהן. ומכל גרגיר וגרגיר נעשה דג. כן מג' אלה בני נח נתמלא הארץ בזמן מועט. כ"כ היפ"ת. ועי' ע"ז מ' ע"א שלל ביצים של דגים נקרא עוברים.

אלו שבעים אומות. וחושב כל השבעים י"ר ליפת. ל' לחם. כ"ו לשם. שהם סך שבעים. וכן בבה"ג ה' סופרים סי' ע"ה הביא וז"ל: א"ר לוי שבעים פרים כנגד שבעים אומות. ואלו הן ע' אומות כו' ומונה וסופר שם כמו שהביא רבינו. וכן תראה בפדר"א פכ"ח ר' שמעון אומר קרא הקדוש ברוך הוא לשבעים מלאכים הסובבים כסא הכבוד ובלבל את לשונם לשבעים לשון כל אחד ואחד כתבו ולשונו ומנה מלאך על כל לשון ולשון. ומזה שאב בעל יב"ע (בראשית י"א ח') ויפץ ה' אותם משם שתרגם ואתגלי מימרא דה' עלוי קרתא ועמיה שבעים מלכיא כל קבל שבעין עממיא וכל חד לישן עמיה ורושם כתביה בידיה ובדרינן מתמן כו'. והרב בעל מאור עינים פרק נ"ז הביא בשם פסיקתא דרב כהנא כתב יד כי בפסקא מתוארת לחגא דמטלליא נמנו שם (ע' אומות) אחד לאחד ארבעה עשר ליפת שלשים לחם ששה ועשרים לשם שהם סך שבעים ובבני חם דלג אשור ופלשתים. וכבר העירותי במבוא להפסיקתא אות ה' הערה כ' שהמאמר הזה שהביא לא נמצא בפסיקתא. ואין ספק שכל המאמר הזה היה לפניו בפסיקתא רבתי כ"י ולפנינו חסרים כל הפסקות לסוכות ושמ"ע. ועי' בדברי הרמב"ן במדבר י"א ט"ז עה"כ אספה לי שבעים איש. ובילקוט ראובני נח בפי' ויהיו בני נח הביא בשם מדרש מן שם כ"ו מן יפת י"ד ומן חם ל' הרי שבעים. ובילקוט שמעוני רמז ס"א ויהיו בני נח

הביא בשם מדרש מ״ט מדות. זש״ה יצב גבולות עמים למספר בנ״י ויהיו בני נח: יפת ובניו ט״ו חם ובניו ל״ב ושם ובניו כ״ז ומאלה נפצה כל הארץ ע״ד היו ולא נחלק העולם אלא לשבעים יצב גבולות עמים יעקב ובניו בירידתם למצרים ע׳ היו. אמור מעתה שם וארפכשד ושלח ועבר צדיקים היו ולא נכללו עם האומות. וכן ראיתי ביוחסין (ד׳ קראקא דף קל״ה) ומשלשה בנים של נח היו ע״ב משפחות מיפת ט״ו ומשם כ״ה ומחם ל״ב עכ״ל. ועיי גם באברבנאל פ׳ נח והוא מונה שם ע״ג.

ולהבים וענמים. צ״ל וענמים ולהבים כמו שהוא בקרא בראשית י׳ י״ז. ובכ״י פלארענץ חסר ״וענמים״.

נתחלל מקדושתו ונעשה חולין. ב״ר פל״ו. ילקוט רמז ס״א. ותנחומא נח.

כמאן דאמר אילן שאכל אדה״ר. סנהדרין ע׳ ע״א והוא דברי ר״מ שם.

ר׳ אבא בר כהנא אמר. ב״ר שם וילקוט שם. ורש״י עה״ת.

ד״א איש האדמה. ב״ר וילקוט שם.

שבשבילו נתיישבה האדמה. בב״ר וילקוט הגי׳. בשבילו נתלחלחה האדמה.

שתה שלא במדה. ב״ר פל״ו. ילקוט רמז ס״א.

א״ר יהודה אמר רב י״ג ווי״ן. כ״ה בגמרא סנהדרין ע׳ ע״א. אבל לא בשם ר׳ יהודה רק דרש עובר גלילאה. ובב״ר ומובא בילקוט רמז ס״א הגי׳ א״ר יוחנן י״ד ווי״ן כתיב בפ׳ היין וחושב גם ויאמר ארור כנען. אולם בגמ׳ שם לא חשיב הך וע״ש ברש״י ותוס׳ ובמהרש״א ח״א. ובכ״י פלארענץ הגי׳ אמר רב וחסרים המלות ״א״ר יהודה״.

בתוך אהל אשתו דכתיב אהלה. ב״ר פל״ו וילקוט רמז ס״א. ועיין רש״י ורד״ק עה״ת.

ויגד בלעג ובשחיקה. פדר״א פכ״ג וע״ש בהרד״ל.

לפיכך דין העבד. ב״ר פל״ו בשם ר׳ יעקב בר זבדי. וכן נשנה בתנחומא נח. וילקוט שם. מלמד ששם היה עיקר הלקיחה. תנחומא נח וב״ר פל״ו וילקוט רמז ס״א. א״ר יוחנן שם התחיל במצוה תחלה ובא יפת ונשמע לו ע״כ. כי יפת הוא הגדול והיה לו להקדימו. אלא דשם היה העיקר בזה שהוא לקח ואח״כ שמע לו יפת.

אחד בהליכה. ב״ר פל״ו. ותנחומא נח. וילקוט רמז ס״א. וכן כתב רש״י עה״ת למה נאמר פעם שניה מלמד כשקרבו אצלו והוצרכו להפוך עצמם לכסותו הפכו פניהם אחורנית. לבני שם נתן הטלית. ב״ר שם וילקוט שם. ותנחומא נח. ובתנחומא לשם פרע לו שכרו מצות תכלת תפלין שהיה מכסה בה. צ״ל מצות פתילין בטליתו שהיה מכסה בה. וכן הגיה בעל יפ״ת.

ולבני יפת בזמן שעלה חיל סנחרב. וכ״ה בכ״י פלארענץ. חסרון הניכר יש כאן כי מה לסנחרב לבני יפח. רק ברור שצ״ל ולבני יפת נתן קבורה בארץ ישראל. שנאמר ביום

ההוא אתן לגוג מקום שם קבר בישראל גי העוברים קדמת הים וחוסמת היא את העוברים וקברו שם את גוג ואת כל המונה וקראו גיא המון גוג (יחזקאל ל"ט י"א) ע"כ. וגוג ומגוג מזרע יפת. וכ"ה בב"ר שם ותנחומא נח. וכן מובא ברש"י עה"ת. ואח"כ צ"ל מדרש אחר לבני שם מה פרע בזמן שעלה חיל סנחרב. והוא מתנחומא נח ולשם מה פרע כו' כשעלה סנחריב מירושלים וחיילותיו. נשרפו גופן ולא בגדיהם. למה על שהיה מבני בניו של שם בן נח. שנא' בני שם עילם ואשור וארפכשד וגו'. ובתנחומא שם חסר ראיה מהכתוב ויצא מלאך ה'. גם הסיום שהביא רבינו. וכתוב ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש. ושם בפי' עץ יוסף כתב וז"ל ולא בגדיהם דייק מדכתיב. ותחת כבודו יקד יקוד. וכבוד היינו מלבוש כי הא דר"י קרי למאניה מכבדותא. והוא מרש"י שבת קי"ג ע"ב ד"ה ה"ג. והעלים את המקור. ועי' ילקוט יחזקאל רמז שע"ט הביא בשם ב"ר פל"ו רב הונא אמר במוקסיהון וכתיב ותחת כבודו יקד יקוד ולא כבודו ממש. וכן בני אהרן וישאום בכתנותם. והסיום הזה "וכתיב כו' " ליתא במדרש.

מאה ושמונים. בקרא מאה שמונים.

מלמד שגופן כו' כי הא דר"י. שבת קי"ג ע"ב וע"ש ברש"י.

שלא נשרפו בגדיהם. עי' בתנחומא שם. ולשם מה פרע כשנכנסו בני אהרן להקריב ותצא אש מלפני ה' ולא היו בגדיהם שרופים. אלא שרופי הנשמה ולא הגוף על שהיו מבני בניו של שם. ועי' שבת שם.

שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה. פסחים קי"ח ע"א.

אבל לבני חם. ב"ר פל"ו. ילקוט שם. ותנחומא נח. ורש"י עה"ת.

כתוב כן ינהג וגו' מצרים ואת גלות כוש. והם מבני חם. כמ"ש ובני חם כוש ומצרים.

פרקו יינו. ב"ר וילקוט שם.

קטן בדעת. עי' ב"ר וילקוט שם. בנו הקטן בנו הפסול. ועי' בבאור בראשית שם.

אם חם חטא כו'. ב"ר וילקוט שם.

ד"א כנען רביעי כו'. ב"ר וילקוט שם. ועיין סנהדרין ע' ע"ב.

אין השכינה. יומא ט' ע"ב. וב"ר וילקוט שם.

הרחיב לו הקדוש ברוך הוא. לשון ארמי הוא פותייה הרחיבו. ר"ל תרגום כי ירחיב (דברים י"ב כ') ארי יפתי. ולדעתי זה כוונת ר' יודן בב"ר פל"ו מכאן לתרגום מן התורה. היינו כי יפת אלהים ליפת הוא לשון ארמי כמו ירחיב אלהים ליפת. וא"כ נזכר לשון תרגום בתורה. ועיין ב"ר פס"ד ארשב"נ אל יהי לשון סורסי זה קל בעיניך שבתורה כו' מצינו שהקדוש ברוך הוא חולק לו כבוד. בתורה יגר סהדותא וכו'.

ואע"פ שכורש. ב"ר וילקוט שם. ופסיקתא רבתי פל"ה פסקא רני ושמחי בת ציון אות א'. ויומא י' ע"א. ורש"י עה"ת בשם מדרש חכמים.
בר קפרא אמר. ב"ר פל"ו. עי' מגלה ט' ע"א. וירושלמי מגלה פ"ד ה"א דף ע"ד ע"ד. זו תרגום. ב"ר וילקוט שם.
נו. ויקראו בספר תורת האלהים. במקרא שלפנינו כתוב בספר בתורת האלהים וגם בירושלמי מגלה פ"ד ה"א וב"ר פל"ו ובבלי מגלה ג' ע"א ונדרים ל"ז ע"ב כתוב בספר תורת האלהים.
אלו המסורות. כ"ה הגי' בירושלמי. ובב"ר וילקוט הגי' ושום שכל אלו הטעמים. ויבינו במקרא אלו ראשי הפסוקים. ובמגלה שם גרסינן איפכא ושום שכל אלו הפסוקים ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים. ובמדרש שם רבנן דקיסרין אמרי מיכן למסורת. ובירושלמי שם הביאו וי"א אלו ראשי פסוקים:

פרק י

וי"ו הוסיפו. ולא שפסלוהו. כי בכ"מ שכתוב ואלה מוסיף על הראשונים ובכ"מ שכתוב אלה פוסל את הראשונים. ב"ר פי"ב ופ"ל. שמ"ר פ"א ופ"ל. ותנחומא שמות ומשפטים. א"ר שמואל בר אמי. ב"ר פל"ז. ילקוט רמז ס"א. וכן מובא בתרגום יב"ע בראשית י' ב'. ובתרגום דה"א ה' ע"פ נוסחא הראשונה.
אפריקייה. כן הוא על גומר. כבר העירותי שהכוונה על פריגיא. φρυγια Phrygien (איינע קליינאזיאטשען לאנדשאפט) ועי' תבואות הארץ צד קכ"ו ע"ב. וערך מלים צד קפ"ז.
גרמנייה. הוא על מגוג. וכ"ה בב"ר פל"ז. אולם בירושלמי מגלה פ"א ה"ט. ובבלי יומא י' ע"א הוא על גומר. ובירושלמי ובבלי הגי' גרממיא. ובתרגום גרמנייא. ולפני הרב בעל הערוך ערך גרמיא היתה הנוסחא גם בת"י גרממיא במקום שלפנינו גרמניא. וסיים ס"א גרמניא. והביא ג"כ מבית תוגרמה (יחזקאל כ"ז י"ד) תרגם ממדינת גרמניא. אבל לפנינו הנוסחא ממדינת גרממיא. כי גרמניא וגרממיא הכל אחד. והוא Germania (דייטשלאנד). ולדעת הרב בעל תבואות הארץ בהרי טוירוס Taurus נמצאה בימים ההם עיר גדולה הנקראת Germania ותכונתה היתה למערב נהר פרת. ועליה כוון המדרש והתלמוד והתרגום. ועי' מה שהעירותי במגד ירחים ח"ב צד צ"ד.
ומדי. יש לתקן שצ"ל והמדאי כמו שהוא בתרגומים. ובגמרא יומא שם מדי זה מקדוני. יון כמשמעו. צ"ל להיפך מדי כמשמעו. ויון זו מקדוני. וכ"ה לנכון בע"י שם. וכ"ה גי' הב"ח. ועי' מה שהעירותי בהצופה להמגיד שנה עשירית גליון כ"ג צד קפ"ג

והיא Medien ועי' תבה"א שם שעד היום עיר גדולה במדינת מדי הנקראת האמדאן Hammadan ומקובל שהיא שושן הבירה. וראיתי בירושלמי מגלה שם שגם שם הגי' מדי כמשמעו.

ומקדוניא. הוא על יון. וכן הוא בתרגומים. וידוע כי יון היא גריכענלאנד ומלכות מקדוני בתוכה והיא Macedonia בחלק אירופא אצל ים התיכון המבדיל בין אירופא ואפריקא. ואושינייא ואנטוכיא. הוא על תובל ומשך. ובב"ר ובילקוט הגי' איסיניא ותוניא. ובתרגום דברי הימים ויתנייה ומוסייה. ובת"י בראשית שם ויתנייא ואנסייא. וביב"ע ויתניניא ואוסיא. ובירושלמי מגלה שם תובל ויתנייא. משך מוסייא. ראינו פה נוסחאות שונות. ובתחלה נתקן בדברי רבינו שצ"ל ואוסינייא ותונייא (ובטעות נעשית המלה אנטוכיא) כמו שהוא במדרש ב"ר לפנינו. וכבר מלתי אמורה במגד ירחים (ח"א צד מ"ה) שצ"ל גם במדרש להיפך ותוניא אוסניא. בתחלה מלת ותוניא על תובל. ואח"כ איסניא על משך. והנה ותיניה הוי"ו במקום אות ב"ת והראוי ביתיניה והיא Bithinia חלק ארץ באזיא הקטנה אצל ים השחור. בדרוס הארץ הזאת דרים יושבי מוסיא Mysia כי אזיא הקטנה כוללת י"ב ארצות. השלישי היא ביתיניא. והרביעי היא מוסיא. לכן ברור שזאת כוונת הירושלמי והמדרש והתרגומים שאמרו על תובל ויתיניא שהיא ביתיניא. ובמקום אנסיא אוסיא איסניא (ולפנינו אושינייא) צ"ל בכלם מוסיא וכוונתם לארץ Musia באזיא הקטנה סמוך לביתיניא Bithinia כמו שהבאתי. וכמו שהוא לנכון בירושלמי מגלה שם ובתרגום ד"ה. וכן בגמרא בבלית יומא י' ע"א משך זו מוסיא. וכן בערוך ערך מסיא הביא מאמר תז"ל מיומא שהבאתי וסיים "וכן מרגם ירושלמי ומשך" הרי תראה שהיה לפניו הנוסחא הנכונה גם בת"י מוסיא. ואח"כ נפל הטעות ונדפס אנסיא. וביב"ע אוסיא. ובמדרש בהיפך האותיות מן הת"י אות סמ"ך לפני אות נו"ן אשר אין להן כוונה כלל. ורבינו טוביהו ז"ל העתיק לשון המדרש ואושינייא בשי"ן. וכפי פירושי והגהתי עולה יפה כוונת התרגום שתרגם על גומר אפריקי ובארתי שהיא פריגיא. וביתיניא ומיסייא ופריגיא. המה חלקים מאזיא הקטנה. וסמוכים זה לזה במצבם. וראיתי בערך מלים ערך אוסניא שכתב וז"ל אוסניא כ"ה בב"ר על תובל והיה נקרא בשם Ausonia רק נגב איטליא אשר היה נקרא אח"כ אצלם איטליא של יון ואח"כ נקרא כל ארץ איטליא אוסוניא ובעבור שהיונים נתיישבו בימים קדמונים רק בנגב איטליא לכן פירשו כן על תובל שהוא בן יפת אשר הוא אבי כל גוי יון. ובירושלמי פ"ק דמגלה על תובל וותניה אולי כמו אוסיניה. ובת"י על תובל ותיניה ר"א ותניה אולי הכוונה Itani עם באספמיא וכו' עכ"ל. אולם השערה רחוקה היא' וכל עין יחזה כי במדרש שהבאתי כתוב על תובל

אוסניא ועל ומשך ותיניה. ואיך אפשר לומר שיהיה ויתיניא כמו אוסיניא. רק ברור כמו שכתבתי שבמדרש נפל ט"ס וצ"ל בהיפך ותיניה מוסיא. וכצ"ל לפנינו בדברי רבינו. ועתה עולה הכל יפה שכולם הירושלמי והמדרש והתרגומים לכוונה אחת נתכוונו ועולים בסגנון אחד.

תירס זו פרס. הוא דעת ר' סימון במדרש ב"ר שם. ורבנן אמרי תורקי. וכ"ה בירושלמי ובתרגומים ת"י יב"ע ובתרגום ד"ה תרקי. וגם בגמרא בבלי שם רבנן אמרי תרקי וכוונתם אל Tharcien בארץ אנאטאליען Anatolien. ועי' במה שהעירותי במגד ירחים ח"ב דף צ"ד שהרמב"ן בהקדמתו לנתה"ש ואחריו הגאון מהר"ץ חיות באמרי בינה דף י"ח ע"ב הביאו ראיות שתרגום המכונה יב"ע על התורה הוא תרגום מאוחר. ואחת מראיותיהם שתרגם על תירס תרקי שהוא לדעתם טירקייא. ונעלם מהם שהתרגום הלך בזה עפ"י מאמרי חז"ל בירושלמי ומדרש ב"ר ובבלי. וכוונתם על טראציען כמו שכתבתי.

ובד"ה כתיב ורודנים ר' סימון אומר כו'. ב"ר פל"ז ילקוט רמז ס"א. ועי' בהרד"ק בפירושו עה"ת שכתב הדל"ת והרי"ש קרובים במכתב לפיכך טעו הרואים בכתב השם ראשונה. יש קראו בדל"ת. ויש קראו ברי"ש. ומשה רבינו קראו בדל"ת לכי שבאתהו רוח הקודש. ועזרא כתב ברי"ש להודיע כי הם בכתובים אלא שיש קורא בדל"ת ויש ברי"ש. וכן ריפת ודיפת. ויוסף בן גוריון כתב כי הם אשר שכנו על נהר דודנו עכ"ל. ובמדרש ב"ר פל"ז וירושלמי ותרגומים על דודנים הוא דרדניא. ובעל תבואות הארץ צד קל"א נדחק מאד לבארה ע"ש. אולם יפה העיר הרשד"ל במשתדל בראשית שם וכתב לא דודנים שמם ולא רודנים אלא דרדנים. ולהקל על הלשון אמרו לפעמים דודנים ולפעמים רודנים. וארץ דארדניא Dordania ידוע. ובה היתה עיר Troja.

בני דודים של ישראל היו. ב"ר פל"ז ומובא ברש"י דה"א א' ז' וז"ל כשישראל חוטאים הם באים ורודים בהם. וכשיד ישראל תקיפה הם אומרים בני דודינו אתם בתחלה היו נראים כאוהבים בשעת הנאתן. ולבסוף רודים בהם עכ"ל.

זה עשו. ב"ר פל"ז. ילקוט רמז ס"א.

חמשה נאמרו בהם הוא לרעה. מגלה י"א ע"א. ב"ר שם. שו"ט מזמור ק"ה. אסתר רבה פ"א. ילקוט רמז ס"ב באיזה שנוים.

הוא חזקיה המלך. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. וכן מובא בב"ר וילקוט שם. אולם ליתא בקרא. ורשמתי דה"ב ל"ב ל'. וכוונתם על הכתוב והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון. וכ"ה במדרש שו"ט. ולדעת בעל מנות הלוי הכוונה על הכתוב הוא יחזקיהו אשר הסיר את במותיו (דה"ב ל"ב י"ב) ולדעת בעל יפ"ת והובא בעץ יוסף כוון הדורש על

הכתוב שהבאתי והוא יחזקיהו סתם וגו'. ואע"פ שלא הודו לו. מ"מ הוא לטובה נתכוון ולכן תשבוהו לטובה.
הוסיף ר' ברכיה בשם רבנן. בב"ר פל"ז הגי' רבי ברכיה בשם רבי חנין. ובילקוט רמז ס"ב מובא בשם רבי ברכיה לבד.
שכל מתי מבול ננערו שם. בב"ר פל"ז שנער זו בבל למה נקרא שמה שנער אמר ר"ל ששם ננערו מתי דור המבול. וכ"ה שבת קי"ג ע"ב. ועי' ירושלמי ברכות פ"ד ה"א שם איתא פלוגתת ר' יוחנן ור"ל.
לפי שהיתה צולה. לדעתי יש לתקן שצ"ל ולמה נקרא שמה מצולה לפי שהיתה צולה. וזה ליתא בב"ר שם רק הוא בפתיחתא איכה רבתי סי' ל"ג בסוף המאמר ר' יהושע דם כנין בש"ר לוי פתת וזכור את בוראך אר"י האומר לצולה חרבי זה בבל. למה נקראה שמה מצולה ששם צללו מתי מבול. ואח"כ מובא שם למה נקרא שמה שנער כמו שהוא בב"ר פל"ז. ובגמ' שבת שם א"ר יוחנן למה נקרא שמה מצולה שכל מתי מדבר נצטללו לשם. ד"א ארץ שננערת מן המצות. ב"ר שם ואיכה רבתי שם וילקוט רמז ס"ב. וע"ע בירושלמי ברכות פ"ד ה"א.
מן העצה ההיא יצא אשור. ב"ר פל"ז וילקוט שם. ור"ל מן העצה של הארץ ההיא שלא היה עמהם בעצה כלל.
הניח ד' מקומות. ב"ר שם.
הוא נינוה. ב"ר וילקוט שם. יומא י' ע"ב. ורש"י עה"ת.
א"ר אבא בר כהנא. ב"ר פל"ז. וילקוט רמז ס"ב בלי שם האומר.
כל מוניטא. המלה רומית Moneta והוראתה מטבע (עיין בייטרעגע ח"ב צד ע"ט) ומזה במדרש ב"ר פל"ט שיצא מוניטון שלו בעולם. וע"ש במדרש שחושב כל ארבעה שיצא להם מוניטון בעולם. בכולם כתיב שם. כמו ואגדלה שמך. ויהי שמעו בכל הארץ. ויצא שם דוד. ושמעו הולך. וכן בכאן הכוונה כל מוניטא של מצרים היינו כל שמותם.
שכל שבע שמות הללו. עי' ב"ר פל"ז כל מוניטא של מצרים אינו אלא בים. ור"ל כל השמות הללו של מצרים אינם אלא באותיות י"ם לבסוף ורש"י דה"א א' י"א הביא וז"ל בב"ר [פל"ז] אראב"כ כל מוניגנא [צ"ל מוניטא] של מצרים אינה אלא בים. אמרריב"ק בד"ה לודים לודיים כתיב בשני יודי"ן לומר לך לודיים לודי ים ענמים ענמי ים. להבים להבי ים. נפתוחים נפתוחי ים עכ"ל. והיא גי' יותר נכונה מאשר היא לפנינו במדרש:
נפסל בעיני כל האומות דכתיב בכורו כו'. זה טעם על יתור לשון הכתוב בכורו. שבלי ספק הנחשב ראשון הוא בכור. וע"ז כתב שהכתוב השמיענו שרק בעיני אביו היה בכור

וחשוב. אבל בעיני האומות היה נפסל. וראיתי ברד"ק עה"ת שכתב וז"ל מה שאמר את צידון בכורו לא מצאתי בו טעם נכון. למה אמר בכורו. מה שלא זכר כן באחרים. כי ברוב הנזכר ראשון הוא הבכור. אלא א"כ זכר ראשון למעלתו. וצידון שהיה גדול במעלה מאחיו וגם בכור היה ולשתי מעלות שהיו בו אמר בכור. וכן אמר (דה"א כ"ט) בכור ישמעאל נביות. והוא היה ג"כ גדול במעלה מאחיו עכ"ל. והוא ממש להיפך ממ"ש רבינו.

למדנו ליפת שהיה גדול. ב"ר פל"ז. וסנהדרין י"ט ע"ב.

פרק יא

משפחה אחת. לא ידעתי לכוון. כי מה לשפה עם משפחה.

ד"א ששפו פורעניות. תנחומא נח שפה אחת שי"ן כתיב ששפו פורעניות לעולם.

שהוציאו דברים אחר יחידו של עולם. צ"ל דברים חדים אחר יחידו של עולם. וכ"ה בב"ר פל"ח שאמרו דברים חדים על ה' אלהינו ה' אחד. דרש אחדים מלשון חדים ומלשון אחד. וברש"י עה"ת הביא ד"א על יחידו של עולם.

דכתיב ויהי מושבם. מבואר יותר ברש"י עה"ת בנסעם מקדם שהיו יושבים שם. כדכתיב למעלה ויהי מושבם וגו' הר הקדם ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כולם ולא מצאו אלא שנער.

ר' יהודה אומר. ב"ר פל"ח.

א"ר יצחק. ב"ר פל"ח. וילקוט רמז ס"ב בלי שם האומר. ועי' סנהדרין ק"ו ע"א כל מקום שנא' וישב אינו אלא לשון צער. ועי' ספרי עקב פ' מ"ג אין ישיבה האמורה כאן אלא אכילה ושתיה וכו'.

מי אמר למי. ב"ר פל"ח.

פיהן הכשילם. עיין ב"ר עתידין אילן עממיא משתרפה מן גו עלמא עי' ע"כ. ודרש ונשרפה השי"ן בקמץ נהיה נשרפים ואבודים מן העולם.

כי היו מצליחים. ב"ר פל"ח בשם רב הונא.

זו ע"ז. תנחומא נח. ב"ר פל"ח. ילקוט רמז ס"ב. ועי' מכילתא משפטים פ"כ ושם האומר הוא ר"נ וע"ש במדת סופרים.

פי אויל מחתה לו. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובקרא ופי אויל מחתה קרובה. ואולי צ"ל ופי כסיל מתתה לו (משלי י':י"ד"ח ז') וכ"ה בב"ר פל"ח פן נפוץ ארשב"ח פי כסיל מחתה לו. ובתנחומא מובא רק הכתוב מגורת רשע היא תבואנו. ורבינו הביא שני הפסוקים. פסוק פי אויל מוסב על הם אמרו הבה נבנה והקדוש ברוך הוא הבה נבנה. ופסוק מגורת

רשע מוסב על והם אמרו פן נפוץ והקדוש ברוך הוא. הפיצם.
יא. הם אמרו. עי' מכילתא דשירה פ"ב.
ירידה היתה להם. בב"ר פל"ח וילקוט רמז ס"ב. אחת מעשרה ירידות. ועי' פדר"א פי"ב.
וע"ע אדר"נ פל"ד וספרי בהעלותך סי' צ"ג.
אל"ף ועי"ן משמשין. כוונתו אל"ף תמורת ע"ין כי הם ממוצא אחד ומתחלפין וכאלו כתיב לרעות בעי"ן. מלשון שבירה ורציצה כמו תרועם בשבט ברזל (תהילים ב':ט' ט') וכמו רעו עמים וחתו (ישעיהו ח':ט' ט'). וז"ש בסמוך שלישתו נפל וכו'.
א"ר אחא בר אבא. בב"ר פל"ח ותנחומא שם. ושם הגי' א"ר חייא בר אבא. ובסנהדרין ק"ט ע"א הוא בשם ר' יוחנן. ובכ"י פלארענץ א"ר חייא לבד.
מה הוצרך לומר. ב"ר פל"ח בשם ר' ברכיה.
שלא עמד על מצותו. עי' ב"ר פל"ח סיים מה אדה"ר כל הטובה שעשיתי עמו אמר האשה אשר נתתה עמדי וגו'. כך שנתים מדור המבול עד דור הפלגה ויהי כל העם שפה אתת. ועי' ברש"י עה"ת שכתב אלא בני אדה"ר שכפה את הטובה ואמר האשה וגו'. אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול.
פתח להם בתשובה. ב"ר פל"ת ושם הגי' פתח להם הקדוש ברוך הוא פתת של תשובה.
וכן נשנה בתנחומא נח ומכילתא בשירה פ"ה וע"ע ב"ר פכ"א ובמ"ר פי"ג.
וכמו בוז לא יבוזו לי. במקרא כתוב (שה"ש ח' א') גם לא יבוזו לי. ושם שם ח' כתוב בוז יבוזו לו.
לשון גדולה וממשלה בלשון רבים. בב"ר פל"ח זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך. וכתבו הבה ארדה ואבלה.
גוי אשר לא תדע לשונו. וכ"ה בכ"י פלארענץ. צ"ל אשר לא תשמע לשונו. ובסמוך לא תשמע מה ידבר צ"ל לא תדע מה ידבר.
אלה פסל. כי בכ"מ שכתוב אלה פוסל את הראשונים. ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר פ"א ופ"ל. ותנחומא שמות ומשפטים.
שני פעמים. עי' ב"ר פל"ח אראב"כ כל מי שנכפל שמו יש לו חלק בעוה"ז ובעוה"ב.
כמו נח נח. עי' ב"ר פ"ל נח נח אראב"כ כל מי שנכפל שמו כו'.
כי יפת קדמו. סנהדרין ס"ט ע"ב.
זו הוסיף. עי' הערה כ"א.
כי עשה תשובה וכה"א ואתה תבוא. בב"ר פ"ל ופל"ח ואתה תבוא אל אבותיך בשלום בשרו שיש לאביו חלק בעוה"ב. כי עשה תשובה בימיו.

שהיה אברהם משבר. עיין מעשה אברהם. (בית המדרש ח"ג צד קי"ח) ועי' ב"ר פל"ח. ופדר"א פכ"ו. ושו"ט מזמור קי"ח. ויב"ע בראשית י"א כ"ת ורש"י עה"ת.
שם המקום כמו באורים. הם דברי מנחם. וגם רש"י הביא זה בשמו. וכ"כ הראב"ע.
אמר רב יסכה זו שרה. וכ"ה בכ"י פלארענץ. צ"ל א"ר יצחק. מגלה י"ד ע"א. סנהדרין ס"ט ע"ב ומובא ברש"י עה"ת. ובילקוט רמז ס"ב.
כ"מ שנאמר אין לה. עיין ב"ר פל"ח וילקוט רמז ס"ב א"ר לוי וכו'. וכ"ה בפסיקתא פסקא עניה סוערה. והעירותי שם בהערה י"ז כי בכ"מ שנאמר אין לה אינה שלילה תמידית ומוחלטת לעולם. כ"א על זמן המסופר. אולם אם נאמר לא. היא מורה על שלילה תמידית. ובכ"מ שבא בכתוב אין לה הביא המדרש דרשת ר' לוי. כמו בב"ר פל"ח. ובאיכה רבתי על אין לה מנחם ובתל"ע סי' רס"ג כתב כי אין משמש לשלילה בשם ומלת לא בפעל ועי' סי' שנ"ה בהערה א' ובמ"ש סי' קל"ו יתחזקו דברינו:

פרק יב

א"ר יצחק. ב"ר ריש פל"ט. ילקוט לך רמז ס"ב.
עשרים דור מאדם הראשון. עי' אבות פ"ה מ"ב ומ"ג. ובדברי הרב המאירי בפירושו.
א"ר ברכיה. ב"ר פל"ט ילקוט שם. ובתנחומא לך הוא בש"ר אבין.
לצלוחית של פלייטון. כ"ה בתנחומא שם. ובב"ר שם הגי' לצלוחית של אפופילסימון.
ובילקוט לך שם של אפרסמון. ועי' לעיל בהערה.
ד"א לך לך רמז לו כו'. תנחומא לך וילקוט רמז ס"ג בשם התנחומא.
ה. ד"א לך מה כתיב למעלה מן הענין. ב"ר פל"ט. ילקוט לך רמז ס"ב.
בוא וראה כשנולד אברהם כו'. הם דברי המחבר שמפרש והולך כוונת המדרש. כי בב"ר שם נאמר רק אמר ר' יצחק אם לענין החשבון ועד עכשיו מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים. ואח"כ סיים במדרש שם אלא בתחלה אתה דורש כו' כמו שהביא המחבר. וגם בפי' המיוחס לרש"י מפרש דברי המדרש ע"ש. אולם א' המגיהים הוסיף בתוך דברי רש"י "ונראה בעיני לפרש דבר זה שנית לפי שמפורש בערבוביא" ואח"כ כתב זה המוסיף וז"ל אם לענין החשבון צריך מתבקש לו לתרח ס"ה שנה שהרי כשנולד אברהם היה תרח בן שבעים שנה ותנינן בסד"ע אברהם בן ע' שנה היה כשנדבר עמו בין הבתרים וחזר לחרן ועשה שם עוד ה' שנים נמצא כשיצא מיציאה הראשונה לא היה תרח אלא ק"מ שנה ועד עכשיו מתבקש לו לתרח ס"ה שהרי חיה תרח ר"ה שנים. שמ"ש ואברהם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן זה היה ביציאה שניה עכ"ל. ומובא כן ביפ"ת. ואולי המגיהים הוסיפו כן ברש"י כמו שמצאו ביפ"ת.

אלא בתחלה אתה דורש. ב"ר פל"ט ילקוט לך רמז ס"ב. ועי' ברכות י"ח ע"ב.
ר' יהודה אומר. ב"ר שם וילקוט שם.
תניא בסדר עולם. הוא בסדר עולם זוטא.
מן עצה ההיא נפיק אשוראה. לפנינו בת"א מן ארעא ההיא נפק אתוראה. עי' בהמבאר בפ' הוא היה גבור ציד.
א"ר יוחנן. ב"ר פל"ט. ילקוט רמז ס"ב.
איפרכייה. המלה יונית επαρχια פי' מחוז (פראווינץ).
זו שכונתך. ב"ר וילקוט שם.
לא גילה לו. שם ורש"י עה"ת.
על אחד ההרים. מובא בב"ר שס. ור"ל לא גלה לו כדי להרבות שכר על כל דבור ודבור.
אלו ישראל כו'. ב"ר פל"ט. ילקוט רמז ס"ד.
ר' זכריה בריה דר' חייא בר אבא. בב"ר הגי' ר' לוי בר חייתא ור' אבא בריה דרבי חייא בר אבא. ובילקוט שם חסר שם האומר. ובכ"י פלארענץ ר' חייא בר אבא לבד.
שלש גדולות ואעשך כו'. זה ליתא בב"ר. והמ"כ הביאו בשם מדרש במ"ר פי"א.
כנגד שלשה אבות כו'. ב"ר וילקוט שם.
א"ר ברכיה. וכן בכ"י פלארענץ. ובב"ר פל"ט הוא בשם ר' חייא. ובילקוט רמז ס"ד בלי שם האומר. וכן מובא ברש"י עה"ת.
ד"א ואגדלה שמך. ב"ר וילקוט שם.
זו מוניטון שלו מטבע שלו. המלות "מטבע שלו" הן הוספת המחבר לפרש מוניטון. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "זו מוניטון שלו". ועי' לעיל קאפי' י' בהערה כ"ב וזו כוונת התנחומא מובא ברש"י עה"ת שאודיע טבעך בעולם. הכוונה מטבע שלך. ואין צורך לגרוס ברש"י טיבך.
זקן וזקנה מכאן. ב"ר פל"ט וילקוט רמז ס"ד. ועי' ב"ק צ"ז ע"ב איזה מטבע של אברהם אבינו. וע"ש בתוס' ד"ה מטבע והביאו שם דברי המדרש מב"ר. וע"ש ברש"י שכתב זקן וזקנה היינו אברהם ושרה. בתור ובתולה יצחק ורבקה.
שור מכאן וראם מכאן. כתב היפ"ת עפ"י מ"ש בספרי שור כחו קשה. אבל אין קרניו נאות. ראם קרניו נאות אבל אין כחו קשה. וניתן לו ליהושע כחו של שור וקרנים של ראם. ובמדרש ב"ר שם סיים. ע"ש בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו. ויהושע בא מאפרים. שק ואפר מכאן. כ"ה בב"ר שם. ומובא בילקוט שם. אולם באסתר רבה הגי' מרדכי מכאן ואסתר מכאן.
זה מגן אברהם. עי' ב"ר פל"ט. וילקוט רמז ס"ד בשם ר' יודן ועי' פסחים קי"ז ע"ב.

הגשמים בזכותך. ב"ר פל"ט. וילקוט רמז ס"ה.
כל משפחות האדמה ובזרעך. וכ"ה בכ"י פלארענץ. הדרש מוסב על ובזרעך. וכמו שסיים הוי אומר ובזרעך. אולם בקרא לא כתיב כלל מלת ובזרעך. וראיתי שגם בב"ר פל"ט מובא כן אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך. ובעל נזה"ק נדחק שצ"ל והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. אולם על הפסוק שלפנינו כוון הדורש. וי"ל עוד כיון דמצינו ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך ביעקב (בראשית כ"ח י"ד) ובכח הדרש כל מה שנאמר לאברהם נאמר בישראל לקמן פסוק מ"ז והוא בב"ר פמ"ט לכן מביא את הכתוב הזה מיעקב על אברהם.
יעקב ברך את פרעה. ב"ר פל"ט.
דכתיב ותגד אסתר. בקרא כתיב ותאמר אסתר.
ועד היום הזה. הם דברי המחבר מדנפשיה. כי באמת פרצה האמונה זו לארך ימים גם בין העמים כמבואר בארוכה בספר צרור המור פ' בחוקותי על הפסוק ונתתי גשמיכם בעתם ומובא גם ביד אבי שלום פ' אמור כי בגלל תפלת ישראל על הגשמים קבלו אותם בארצם.
לוט טפל לו. ב"ר פל"ט. ילקוט רמז ס"ו.
זה היה בפעם שניה. עי' לעיל הערה ו' מה שהבאתי בשם רש"י ועי' בס"ע מובא בילקוט רמז ס"ו.
אלו הגרים. ב"ר פל"ט. ילקוט רמז ס"ו. ועי' ספרי ואתחנן סי' ל"ב ומדרש חזית פ' לריח שמניך.
א"ר חוניא. בב"ר שם וילקוט שם הגי' א"ר הונא.
כל מלה שצריכה למ"ד. יבמות י"ג ע"ב. ובהרבה מקומות בירושלמי ומדרשים.
נתבקש לו זכות בארץ. ב"ר פל"ט. וילקוט שם.
א"ר לוי. ב"ר פל"ט במאמר שלפניו בפסוק ויאמר ה' אל אברם לך לך.
לסולמה של צור. המ"כ הביא בשם רש"י צור היתה יושבת על הר גבוה והיו עולין לה במעלות לפיכך קורין אותה סולם. ועיין תבה"א צד ק"ד ע"ב שכתב וז"ל לדרום צור נמצאים סלעים גדולים נכנסים בים ונראים למרחקים ועליהם דרך מעבר מצער שבו עולים כמו בסולם. והוא סולמא דצור הנזכר (ערובין פ' ע"א ביצה כ"ה ע"ב) עכ"ל.
אהלה כתיב. ב"ר פל"ט. ילקוט רמז ס"ז. ומובא ברש"י עה"ת. ועיין ביפ"ת. וכפי מה שהובא במדרש ויט אהלו אהלה כתיב משמע שהקרי היא אהלו והכתיב אהלה.
א"ר אלעזר. סנהדרין מ"ד ע"ב.

דכתיב ויכו מהם אנשי עי. זה ליתא בגמרא שם. ובקרא כתוב אנשי העי בה"א.ובכ"י פלארענץ אנשים אנשי העי.
א"ר אלעזר ב"ר פל"ט ילקוט רמז ס"ז.עי' ירושלמי ע"ז פ"ג ה"ת מכילתא משפטים פ"כ וע"ש במדות סופרים אות ב' ואות ג' .
א"ר חנינא אהלה כתיב. כבר הביא למעלה בראש הכתוב. ובמדרש אינו מובא בשם ר' חנינא. ובכ"י פלארענץ ליתא.
א"ר אלעזר ג' מזבחות. ב"ר פל"ט וילקוט רמז ס"ז.
ואחד לקניינה. פי' לזכות שיהיה לו קנין בארץ והוא אותו שבנה באלוני ממרא שבחברון כשאמר לו קום התהלך בארץ. וכן פי' היפ"ת.
א"ר אלעזר בן שמוע. ב"ר פל"ט. וילקוט שם.
התחיל לגייר.ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ הגי' ויקרא בשם ה' אין קריאה אלא תפלה וכה"א ויקראו אל האלהים בחזקה (יונה ג':ח' ח) ד"א התחיל לגייר גרים כו' .
כי היה מכוון.ב"ר סוף פל"ט. וילקוט סוף רמז ס"ז. ובכ"י. פלארענץ כי היה מטייל והולך.
ומנין שבית המקדש. היא הוספת המחברי ועי' רש"י עה"ת שכתב כל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של א"י והיא לצד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה שנטלו בדרומה של ארץ ישראל להר המוריה שהיא נחלתו עכ"ל.
שנאמר הטף אל דרום והנבא אל מקדשי.וכן בכ"י פלארענץ.בקרא והנבא אל יער השדה נגב. או צ"ל והטף אל מקדשים (יתזקאל שם ז') ור"ל כי והטף אל מקדשים הוא הנמשל של יער שדה נגב שאמר מקודם. ומזה ראיה שבית המקדש נקרא נגב.
זה שאמר דוד. ב"ר פ"מ. ילקוט רמז ס"ז. ודורש טרף לשון טירוף שפירוש נדנוד למחסור.
וזה אחד מעשרה מיני רעב. ב"ר פ"מ ופכ"ה עשרה רעבון באו לעולם.
נג. מלמד שלא ירד להשתקע כו'. עיין ספרי כי תבוא סי' ש"א.
כל תיבה. יבמות י"ג ע"ב.
וכי כל השנים. כן הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ וכ"ה בב"ר פ"מ ילקוט רמז ס"ז. ועי' רש"י עה"ת.
שכל זמן כו'. זה ליתא במדרש ב"ר ועי' ב"ב ט"ז ע"א אברהם אפי' בדידיה לא אסתכל כו'.
ר' עזריה בשם ר' יהודה ב"ר סימון. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר פ"מ ר' זעירא בשם ר' סימון. ובילקוט שם בלי שם האומר.

לפי שהיו המצריים שטופי זמה. תנחומא לך.
ר' פנחס בש"ר אבהו. ב"ר פ"מ. ושם הגי' בש"ר אבין. ובכ"י פלארענץ בשם ר' ראובן. ובילקוט רמז ס"ז בלי שם האומר.
ושרה היכן היתה. ב"ר פ"מ. ועי' תנחומא לך. ורש"י עה"ת.
מלמד שהבריקה לפניהם כשמש. תנחומא לך. כיון שדחקו עליו פתח את התבה וראו אותה כחמה זורחת.
ר' עזריה. ב"ר פ"מ. ילקוט רמז ס"ז.
מתעלה היתה והולכת. בב"ר פ"מ וילקוט שם ר' יוחנן אמר מתעלה והולכת וכו' ועי' ביפ"ת.
אמרו אין זו ראויה אלא לפלטין. וכן הביא רש"י עה"ת הללוה ביניהם לומר הגונה זו למלך.
כדרך שנאמר באברהם. ב"ר פ"מ. ילקוט רמז ס"ט.
ובישראל כתיב כי כבד הרעב בארץ וירדו אבותינו מצרימה. וכ"ה בכ"י פלארענץ. הכתוב כי כבד הרעב בארץ כתיב ג"כ באברהם. והוא סוף הפסוק מן ויהי רעב בארץ. רק יש לתקן שצ"ל ובישראל כתיב כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ (בראשית מ"ה ו'). ואח"כ הביא כתוב אחר וירדו אבותינו מצרימה (במדבר כ':ט"ו ט"ו). והוא נגד וירד אברם מצרימה. ונאמר לנכון בב"ר שם. או צ"ל ובישראל כתיב והרעב כבד בארץ (בראשית מ"ג א').
כל מי שהוא בא. ב"ר ריש פמ"א. ילקוט רמז ס"ט.
זו מכת ראתן. ב"ר פמ"א. ילקוט רמז ס"ט. ורש"י עה"ת בשם ב"ר. ובכ"י פלארענץ בטעות רותם.
מיני צרעת הוא. וכן בכ"י פלארענץ הוספת המחבר לבאר מלת ראתן. ועי' ערוך ערך ראתן.
א"ר אתא. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
א"ר לוי.ב"ר וילקוט שם.ועי' בתנחומא לך באותה שעה ירד מלאך מן השמים ושרביט בידו כו' .
רמז רמז לו כו'. בכ"י פלארענץ הגירסא רמז רמז לו שעתידין ישראל לצאת ממנו בזה הדבר קומו צאו מתוך עמי.

פרק יג

ובישראל כתיב. ב"ר ספ"מ. ילקוט רמז ס"ט.
במסעות. ב"ר פמ"א.

א"ר אלעזר. ב"ר שם וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
מכאן ארז"ל. ערכין ט"ז ע"ב. ובגמרא שם תראה שמוסב על הכתוב עד המקום אשר שם אהלו בתחלה כי ז"ל מנין שלא ישנה אדם באכסניא שלו מן התורה שנא' עד המקום אשר היה שם אהלו בתחלה. ובגמרא שם מובא בטעות אל המקום. וז"ל עד המקום.
פי' פוגם. מפרש דברי חז"ל פוגם ונפגם וע"ש בפירש"י.
ה. זו תפלה. עיין סנהדרין מ"ד ע"ב.
ותחת שהיה ללוט עזר. עיין ב"ר פמ"א. וילקוט רמז ע'.
הנביאים חתמו גזר דינם. עיין ב"ר פמ"א וילקוט רמז ע' שחושב גם ישעיה וירמיה.
ר' טובי' בר יצחק. ב"ר וילקוט שם. ועיין יבמות ס"ג ע"א וברש"י שם רות המואבית ונעמה העמונית יצאו מהם מלכים ונביאים נעמה אמו של רחבעם ויצאה ממנה חזקיה ואסא ויהושפט דהוו צדיקים גמורים וישעיה נביא עכ"ל.
ר' ברכי'. ב"ר פמ"א. ילקוט רמז ע'. ועיין פסיקתא רבתי פסקא ג' אות ג'.
זמומה. זמם היה נותן בפיהם כדי שלא ירעו בשדות אחרים.
לכך נאמר והכנעני והפרזי אז יושב בארץ. עיין פסיקתא רבתי פסקא ג' אות ג' א"ר יהודה ב"ר סימון קרא סופו של פסוק והכנעני וגו' מה הדבר הזה כו' ע"ש.
ר' עזרי'. ב"ר שם ופסיקתא רבתי שם. וילקוט רמז ע'.
יב. מלמד. ב"ר שם וילקוט שם.
מה פרדה זו. ב"ר שם וילקוט שם. ופסיקתא רבתי פ"ג. ושם הוא בשם ר' חלבו הבדל נא אין כתיב כאן אלא הפרד.
לא אמר ואשמאלה. ב"ר שם. ועיין במ"כ.
כאדם שאומר לחבירו. ב"ר שם א"ר יוחנן לשני אדם.
א"ר יוסי. ב"ר פמ"א. ובנזיר כ"ג ע"א בשם ר' יוחנן. ובילקוט רמז ע' מובא ג"כ בשם ר' יוחנן ולא נרשם בצדו שהוא מגמרא נזיר. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "בר חנינא".
וכמו וירא אותה שכם. הוא ראיה על מלת וירא. והוא מגמרא נזיר שם. ובכ"י פלארענץ ראיתי שנאמר לנכון וירא כמו וירא אותה שכם.
דכתיב נותני לחמי. כ"ה בגמרא שם. אבל בב"ר שם מובא הכתוב והשקה את האשה.
ובילקוט רמז ע' הביא ב' הנוסחאות ביחד מגמרא ומדרש. וז"ל כי כלה משקה המד"א נותני לתמי וגו'. ד"א כי כלה משקה. כד"א והשקה את האשה.
כגן ה' כו'. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
יט. מכאן אמרו כל הפורש מן הצדיק. מקורו בזבחים י"ג ע"א שאמר ר"ט לר"ע כל

הפורש ממך כפורש מחייו וכ"ה בקדושין ס"ו ע"ב ירושלמי תרומות פ"ח ה"ב. תוספתא דמס' קרבנות פ"א. מקואות ספ"א. ספרא ויקרא דנדבה פרשה ד'.
נסע מקדמונו. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
א"ר אסי. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובב"ר פמ"א הגי' א"ר אסי. עיין תוספתא שבת ספ"ח והמלות "אין לך בכרכיס" הוספתי כמו שהוא בב"ר.
אמר דוד זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. צ"ל אמר שלמה כי הפסוק במשלי כתיב. כב. וכן הוא אומר וכו' וכי רשע טוב עי' קדושין מ' ע"א.
שהיו תומסין כו' .הוא בב"ר פמ"א.וסנהדרין ק"ט ע"א. ובגמרא שם מובאים הראיות מן הכתובים שהביא המחבר. ועי' עוד בירושלמי סנהדרין פ"י סה"ג.
מה עפר.שם.
ד"א מה עפר הארץ מכלה.ב"ר שם.
ד"א עשוי דייש. ב"ר שם.
הוא שאמרו רז"ל. ב"ב ק' ע"א.ב"ר סוף פמ"א. ומובא בילקוט רמז ע"א.
כמו הסעת האהל כו'. כדרך כל פעל הנגזר מן השם כמו *דשן*. ועי' בת"ב פרשה עקב על פסוק לא תערוץ מפניהם שכתב לפי שיש במקרא הדומין במקרא ואין פירושם אחד כמו ויאהל אברהם נטה אהלו שנאמר ויאהל עד סדום שהסיע לוט את אהלו ולא נטה כו' והן מי"ג מדות שהתורה נדרשת וכו' עכ"ל.

פרק יד

חמשה ויהי בימי. בראשית רבה פמ"ב ויקרא רבה פי"א. פסיקתא רבתי פ"ה אות ח.
וכל אחד ואחד.והוא דברי המחבר שרצה לקצר וכתב כל אחד ואחד במקומו וע"ש בב"ר באריכות.
משל לאוהבו של מלך. עיין ב"ר שם.
למה נקרא אמרפל. ב"ר פמ"ב. וילקוט רמז ע"ב. אמרפל שהיתה אמרתו אפילה. ובגי' עירובין נ"ג ע"א למה נקרא שמו אמרפל שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשן האש. וע"ש במהרש"א בח"א. וראיתי בערוך ערך אספרון הביא המדרש ומפרש באופן אחר לא מלשון אמירה. כי ז"ל שם. מורן בל"י חושך. וכן בב"ר אמרפל לשון חושך אמר אפילה כמו חושך ואופל עכ"ל.
זו בבל. ב"ר פמ"ב. ילקוט רמז ע"ב.
זו יון. עילם זה מדי. עיין ברמב"ן ונראה מדבריו כי גרס אלסר זו מלכות מדי. עילם זו יון. וכן רבינו בחיי הביא כן. וכתב וז"ל ובמדרש ארבעה מלכים אלו כנגד ארבעה מלכיות

שעתידין להשתעבד בישראל. שנער זה מלך בבל. שנא' אנת הוא רישא די דהבא. אלסר זו מלכות מדי. כי אלסר הוא עיר במדי או בפרס. ומלך עילם זה יון. שכן דרשו רז"ל במלכות יון שש שנים מלכו בעילם. ואח"כ נתפשטה מלכותם בכל העולם. מלך גוים זה מלכות אדום. שהומלך על עמים רבים שונים אשר מנוהו עליהם לראש ולקצין. והוא מלך רומי שהיא עיר מקובצת מעמים רבים עכ"ל ודבריו נובעים מהרמב"ן. אולם הגי' שלפנינו עילם זו מדי נכונה. עיין ארץ קדומים צד קכ"ו כי עילם היא הארץ הנקראת בספרי העמים עלימאיס Elymais ותכונתה היתה בין מדינת שושן אשר בממלכת פרס ובין ארץ מדי. ובעבור כי עילם ומדי היו שכנים זה לזה לכן יזכרו לפעמים יחד במליצות הנביאים (ישעיה כ"א ב' ירמיה כ"ה כ"ה) ולפעמים נחשבה אל מדינת עילם גם קצת המדינות הקרובות אליה כמו שאמר דניאל (ח' ב') ויהי בראותי ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה.

א"ר אלעזר. ב"ר שם. וילקוט רמז ע"ב בלי שם האומר. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "בר אבינא".

ר' מאיר היה דורש. ב"ר שם. ילקוט שם. ועיין תנחומא לך דורש בפנים אחרים. ועיין ברש"י עה"ת.

שנאב שהיה שואב ממון. והנו"ן נוספת.

שהיה פורח. דרש שמאבר שם אבר כנשרים לפרוח ולהביא ממון.

ג' שמות נקראו לו. ב"ר פמ"ב. ילקוט רמז ע"ב.

שהוא מניק כו'. לשון המדרש שם. ובתנחומא לך איתא שהיתה מניקה אותו כשם ששדים מניקין את התינוק.

ד"א שדים ע"ש סדום. זה ליתא במדרש שם רק שהוא מגדל סדנים. ד"א שהוא עשוי שדים שדים תלמים.

ר' ברכי'. ב"ר פמ"ב וילקוט שם.

שהיה מסוכך באילנות. ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ שכן הוא אומר גפן ותאנה וכו' המלות "שכן הוא אומר" הוא טעות המעתיק.

אלא צורות היאור. וכן בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' צנורות. ובילקוט רמז ע"ב הביא בשם ב"ר אלא צורות היאור נתבקעו. כמו שהביא המחבר. ורש"י עה"ת הביא וז"ל ומדרש אגדה אומה שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו.

למדנו שישיבתה של סדום. עיין סד"ע פ"א. ובגמרא שבת י' ע"ב. וברש"י ותוס' שם.

הרים גבוהים מקום שאין החמה זורחת. עיין סוכה ב' ע"א העושה סוכתו בעשתרות קרנים פירש"י עשתרות קרנים שני הרים גדולים והשפלה ביניהם ומתוך גובה ההרים אין חמה זורחת שם בשפלה עכ"ל. וכן הערוך ערך עשתרת כתב פי' מקום שאין חמה זורחת שם עכ"ל. ונקרא קרנים יען שהוא בין שני הרים.

כלומר החומה שבהם. וכן בכ"י פלארענץ. לא ידעתי לכוון פירושו על הזוזים. ובב"ר פמ"ב ואת הזוזים בהם ית זיותנה דבהון. וכן בתרגום ירושלמי ית זיותנייא דבהון. וכתב המתורגמן וז"ל הזוזים *בהם* ת"י זיוותניא דבהון וכן בב"ר וכן העתיק ירונימו בלשון לאטין כמו *בהם* וזהו חידוש עכ"ל. וכן השבעים העתיקו כן. ועי' באוצר מלין מהרב דר' לעווי ערך זיוותן.

כלומר בהר שעיר. וכן ת"א בטוריא דשעיר. וכן פירש"י. ועי' במזרחי. ועי' בהמבאר מה שהביא בשם הרד"ק.

עד מישר פארן. ב"ר פמ"ב. ילקוט רמז ע"ב. וכן תרגום אונקלוס. ורש"י ז"ל פי' דבריו ועיין ברמב"ן עה"ת.

אבל ר' אחא דרש. ב"ר פמ"ב. ילקוט רמז ע"ב.

הוא כתיב. וכ"ה בב"ר היא קדש א"ר אחא הוא כתיב. אולם לפנינו בקרא אין קרי וכתיב. רק נאמר הוא קדש. וכן לא נמנה במסורה בין אותם שכתובים ביו"ד. עי' מנחת שי בפ' ומלך בלע היא צוער (בראשית י"ד ב).

כג. והלא לא היה עדיין עמלק. ב"ר שם.

בעין גדי דתמריא. ב"ר שם. ור"ל הנקראת כעת עין גדי כמ"ש בדה"ב כ' ב' בחצצון תמר הוא עין גדי. וזה כוונת רש"י בחצצון תמר. הוא עין גדי מקרא מלא בדה"י ביהושפט עכ"ל. ועל שם התמרים הרבים והטובים אשר קצצו וכרתו שם נקרא חצצון תמר כמ"ש בעל מחקרי ארץ.

בירן בירן. ת"א וב"ר שם.

כה. זה הממון. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' ר' יהודה אומר זו עבודה ר' נחמיה אמר אלו הכותבות. ופי' כותבות הוא תמרים שזה היה רוב מאכלם.

מה גרם. ב"ר פמ"ב. ילקוט רמז ע"ב. ורש"י עה"ת.

ר' יהודה כו' ור' נחמיה.ב"ר פמ"ב. ילקוט רמז ע"ג.

ד"א שהוא מעבר הנהר.הוא דעת רבנן שם. ומובא ברש"י עה"ת.

ר' יהודה אומר. ב"ר פמ"ב. וילקוט רמז ע"ג.

שהיה דומה לו.בילקוט רמז ע"ג מובא בשם ב"ר פמ"ב כי נשבה אחיו וכי אחיו היה אלא קלסתר פניו היה דומה לו ע"כ. וזה ליתא בב"ר לפנינו רק הוא בב"ר פמ"א על כי אנשים אחים אנחנו וכי אחים היו אלא שהיה קלסתר פניו דומה לו. וכן הביא המחבר בפסוק שם.

חניכו כתיב. ר"ל אף שבקרא כתיב חניכיו קרי ביה תניכו וזה אליעזר. וכן ברש"י עה"ת הביא כן חניכיו חניכו כתיב זה אליעזר שחנכו למצות והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה וכן חנוך לנער עכ"ל. ועי' במנחת שי שמתמה על רש"י ואמר כי לא ראה בשום מדרש חנכו רק חניכיו ע"ש. אולם לא ראינו אינה ראיה. ובודאי הוציא רש"י ז"ל וגם רבינו טוביה מאיזה מדרש אולי מהילמדנו הנאבד מאתנו. וכוונתם קרי ביה חניכו. ומצאנו הרבה דרשות כאלה.

ששמו עולה למנין שי"ח. נדרים ל"ב ע"א וע"ש ברש"י. תנחומא לך. ורש"י עה"ת. ב"ר פמ"ב ופמ"ד. ופדר"א פכ"ז. וילקוט רמז ע"ג. ובפסיקתא פסקא דהעומר ע' ע"ב ובהערה ל"ה.

כמו הרק חנית. ב"ר שם בכלי זיין הוריקן המד"א והרק חנית. וכן ת"א וזריז וכן מובא ברש"י עה"ת.

כיון שהגיע אותו צדיק. סנהדרין צ"ו ע"א. תנחומא לך אות י"ג. ורש"י עה"ת.

יש אם למקרא. ר"ל כי בתחלה הביא חניכו כתיב. כתב שיש גם אם למקרא חניכיו לשון רבים והם ענר אשכול וממרא.

הוא הלילה. ב"ר פמ"ג ושם הוא בש"ר תנחומא. וכן נשנה בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה דף ס"ג ע"ב. ובפדר"א פכ"ז. ומובא בילקוט רמז ע"ג בשם ב"ר.

היה ראוי לומר. ב"ר פמ"ג. וילקוט שם. וכי יש אדם רודף הרוגים.

א"ר פנחס. ב"ר שם. ובילקוט שם בלי שם האומר.

זה שם בן נח. עי' ב"ר פנ"ו. שם קרא אותו שלם. שנא' ומלכי צדק מלך שלם והיינו שם בן נח. ועי' נדרים ל"ב ע"ב וברש"י שם. וכן בפדר"א פכ"ז וכן רש"י עה"ת הביא כן בשם מדרש אגדה. וכן הרד"ק עה"ת הביא כן וכתב אמרו בדרש.

המקום הזה מצדיק את יושביה. ב"ר פמ"ג. ילקוט רמז ע"ד.

ד"א. ב"ר וילקוט שם.

ר' יצחק הבבלי. ב"ר פ' מ"ג. וילקוט שם. ובכ"י פלארענץ נשמט מלת "הבבלי".

גילה לו תורה. ב"ר וילקוט שם.

שנקראת לחם ויין. בב"ר שם סיים שנאמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט':ה' ה').

לשון עושה. עי' רש"י עה"ת שכתב קונה כמו עושה שמים וארץ ע"י עשייתו קנאן להיות שלו. וכ"כ הרד"ק בפי' עה"ת. קונה אינו לשון קונה מאחר אלא הרי הוא כאלו אמר עושה.

ד"א כו' זה אברהם. עי' ב"ר פמ"ג. וילקוט רמז ע"ד.

אשר מיגר כו'. שרש מגן הוראתו מסירה כמו אמגנך ישראל (הושע י"א ח'). וכ"כ רש"י מגן הסגיר וכן אמגנך. וכן כתב הרד"ק בשרשים.

מז. יאגר כל אינש. אין זה פסוק בשום מקום וצ"ל ימגר כל מלך ועם די ישלת ידה (עזרא ו':י"ב י"ב).

רב הונא. ב"ר פמ"ג.

שהיפך מגינן. ובכ"י פלארענץ מגיניון. ובב"ר שם הגי' מנגנון והמלה יונית μαγγανου פי' מלאכת תחבולות וערמנות. ודרש מגן לשון ערמה. וגם לפני הרב בעל הערוך היתה הגי' מגנון והביא דברי המדרש בערך מגנון וכתב ס"א מנגנון. והמוספי כתב מגנון ומנגנון אחת היא.

ד"א סכסוך המלכים. עי' ב"ר שם ר' יודן אמר כמה מנגנאות עשיתי להביאן תחת ידיך כו' והמרדתו אותם אלו על אלו. ועי' בתנחומא פ' לך אשר מגן צריך מהו מגן מנגנא עשה הקדוש ברוך הוא ומסרן בידיך. והמתבר השמיט לשון זה והציג במקומה סכסוך המלכים. ובכ"י פלארענן ליתא למלות "ד"א מגן צריך" והוא מאמר אחד.

בזכות ויתן. ב"ר פמ"ג ילקוט רמז ע"ד.

אברהם התחיל במעשרות. עיין לעיל בדברי המחבר בראשית א' א' ובחר אברהם אבינו דור עשירי לנת אשר התחיל במעשרות וע"ש בהערה נ"ז. ומכאן יצא לו להראב"ד בהשגות רפ"ט מה' מלכים שאברהם הוסיף מעשר. וע"ש בכ"מ.

בקש ממנו העם. זה ליתא במדרש. ועי' ברש"י עה"ת תן לי הנפש מן השבי שלי שהצלת החזר לי הגופים לבדם עכ"ל. ועי' בתנחומא לך.

הרמה זו שבועה. ב"ר פמ"ג. ילקוט רמז ע"ה.

ד"א אברהם. ב"ר שם.

א"ר אבא בר אמי. בכ"י פלארענץ גם בב"ר שם הגי' בר ממל.

מצות ציצית. בב"ר שם וילקוט רמז ע"ו סיים המד"א ונתנו על ציצית הכנף (במדבר ט"ו) ומתרגמינן חוטא דתכלתא.

ומצות חליצה. בב"ר שם וילקוט שם סיים המד"א וחלצה נעלו מעל רגלו (דברים כ"ה). ועי' תנחומא לך בשכר שאמרת אם מחוט כו'. ועי' סוטה י"ז ע"א.

ד״א תכלת. ב״ר וילקוט שם. ודורש אם מתוט זה חוטי תכלת. ועד שרוך נעל אלו עורות אילם ועורות תחשים שנקרא נעל כמ״ש (יחזקאל ט״ז י׳) ואנעלך תחש. ועי׳ פסיקתא רבתי פל״ג.

זה הוא שמצינו בדוד. ב״ר סוף פמ״ג. ילקוט לך רמז ע״ו. ורש״י עה״ת סוף פי״ד.

א״ר יהודה. בב״ר שם א״ר יודן.

כחלק היוצאים במלתמה וכחלק היושבים על הכלים. בקרא כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב. וכן בכ״י פלארענץ כחלק היוצאים למלחמה.

היוצאים בצבא. בקרא היוצאים לצבא.

וישימה דוד לחוק. וכן בכ״י פלארענץ. ובקרא ליתא למלת דוד.

כי נשתכחה מצוה זו. זה ליתא בב״ר.

כי ענר אשכול. עי׳ רש״י עה״ת שכתב וז״ל וחלק האנשים אשר הלכו. עבדי אשר הלכו אתי. ועוד ענר אשכול וממרא וגו׳ אע״פ שעבדי נכנסו למלחמה שנא׳ הוא ועבדיו ויכס וענר וחביריו ישבו על הכלים לשמור אפילו הכי הם יקחו חלקם.

פרק טו

ארז״ל כל מקום שנאמר אחר הדברים. נראה שצ״ל כל מקום שנא׳ אחרי סמוך. אחר מופלג. ואח״כ מתחיל אחר הדברים האלה אחר הרהורי דברים. כמו שהוא לנכון בב״ר פמ״ד וילקוט רמז ע״ו.

ר׳ לוי. ב״ר שם. ילקוט רמז ע״ו.

ד״א. ב״ר שם. וילקוט שם.

רבנן אמרו. ב״ר וילקוט שם.

מגן לך חנם עשיתי עמך. בלשון חז״ל מגן פי׳ חנם. וכן תר׳ חנם מגן. וכ״ה בלשון ערבי.

ד״א אמר אברהם. ב״ר וילקוט שם.

עשרה שמות. ב״ר פמ״ד ילקוט רמז ע״ו. ונשנה גם באדר״נ פל״ד. פדר״א פכ״ז. ויק״ר פי״א.

אברהם ודוד אמרו דבר אחד. ב״ר פמ״ד. ילקוט רמז ע״ו.

רשב״ל בשם בר קפרא. ב״ר פמ״ד וילקוט רמז ע״ו. וכן מובא ברש״י עה״ת בשם מדרש אגדה.

והוא שמו אליעזר. בב״ר שם וילקוט שם סיים שנא׳ וירק את חניכיו ילידי ביתו שי״ח מנין אליעזר. וכ״ה בפדר״א פכ״ז. ועיין לעיל פי״ד הערה ל״ב.

ורבינו ר׳ אליעזר הקדוש ז״ל אביו של רבינו טוביה. לדעתי הביא המחבר זה בשם ר׳ אלעזר. והמעתיקים חשבו שכוון אל אביו והוסיפו רבינו ר׳ אליעזר הקדוש. וגם המלות

אביו של רבינו טוביה היא הוספת המעתיקים. ובאמת כוון המתבר למאמרם יומא כ״ח ע״ב א״ר אלעזר שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים. אולם עתה נגלה לפני הכ״י מפלארענץ וכתוב שם בזה הלשון ואבא מרי פירוש מתוך התלמוד לכן הוסיפו המעתיקים את התוארים כאשר העירותי במבוא.

ד״א שהיה מדמשק. וכן ת״א דמשקאה. והרד״ק כתב אפשר כי חסר יו״ד היחס ר״ל דמשקי כמו שבט הימיני. ועי׳ במהרש״א בת״א יומא שם.

מלמד שהיה בקי. עי׳ שבת קנ״ו ע״א.

מלאך אחר מלאך. ב״ר פמ״ד וילקוט רמז ע״ו.

אמר לו צא חוצה מאצטגנינות שלך. הוא מגמרא נדרים ל״ב ע״א שבת קנ״ו ע״א. ומן המאמר אברם אינו מוליד הוא מב״ר פמ״ד בשם ר׳ שמואל בר יצחק. ומובא בילקוט רמז ע״ו. וברש״י עה״ת.

הוא שצוה הקדוש ברוך הוא לישראל בימי ירמיה. ב״ר שם וילקוט שם בימי ירמיה בקשו ישראל לבא לידי מדה זו כו׳.

התפלה והתשובה. ב״ר פמ״ד. וקה״ר פ׳ ביום טובה. ירושלמי תענית פ״ב ה״א (דף ס״ה ע״ב) ועיין בבלי ר״ה ט״ז ע״ב. ועי׳ פסיקתא שובה דף קס״ג ע״א.

מדרכם הרעים. וכן בכ״י פלארענץ. ובקרא מדרכיהם הרעים.

ואסלח לעונם. וכן בכ״י פלארענץ. ובקרא ואסלח לחטאתם.

ר׳ חננא בשם ר׳ יוסף. בב״ר פמ״ד הגי׳ ר׳ הונא בר ר׳ יוסף אמר. ובכ״י פלארענץ ר׳ חונא בש״ר יוסי.

ד״א הכוכבים כדכתיב. לדעתי הכוונה כמו שכתב הרד״ק בפי׳ על התורה וז״ל ויש לומר עוד שרמז לו כי בסוף ימי המשיח יהיו ככוכבי השמים שלא תשלוט בהם יד אדם עוד ויהיו באורם לעולם עכ״ל.

הבטיחו שלא יחסר העולם משלשים צדיקים כו׳. כ״ה בב״ר פי״ט על הכתוב ואברהם היה יהיה בשרו שאין העולם חסר משלשים צדיקים כאברהם כו׳ יהיה בגי׳ שלשים. וכ״ה בתנחומא פ׳ וירא. ובפסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ״ח ע״א נשבע הקדוש ברוך הוא לאבינו אברהם שאין העולם פתות משלשים צדיקים כמוהו. ומ״ט ואברהם היה יהיה הא תלתין. וע״ש בהערה קמ״ת העירותי כי לשיטת הבבלי נמצאים ל״ו צדיקים כמאמרם (סוכה מ״ה ע״ב. סנהדרין צ״ז ע״ב) לא פחות עלמא מתלתין ושיתא צדיקי דמתקבלי אפי שכינתא בכל יום. שנאמר אשרי כל חוכי לו בגי׳ תלתין ושיתא ע״כ. ועיין

חולין צ"ב ע"א ובחדושי אגדות למהרש"א שם.
כב. גדולה האמנה. עיין מכילתא בשלח פ"ו.
רבנן אמרי. ב"ר פמ"ד.
ר' חמא בר חנינא. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר פמ"ד ר' חייא בר חנינא. ובילקוט רמז ע"ז מובא בשם ב"ר גם כן כמו שהביא המחבר ר' חמא בר חנינא לכן יש לתקן כן במדרש.
בכפרות שאני נותן לבניך. ב"ר שם. ועיין מגילה ל"א ע"ב.
הראה לו שלשה מיני פרים. ב"ר פמ"ד. ילקוט רמז ע"ז. ופי' עגלה משולשת שלשה עגלים. ועז משולשת שלשה שעירים. וכן איל משולש.
ופר הבא על כל המצות. כ"ה בב"ר שם. והוא פר העלם דבר. ורש"י עה"ת הביא זה הדרש.
שעירי רגלים כו'. כן הוא בב"ר שם. ורש"י עה"ת הביא וז"ל רמז לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר חטאת יחיד.
תורים ובני יונה. בב"ר שם. וילקוט שם. תור ובר יונה.
להביא עשירית האיפה. ב"ר שם וילקוט שם.
הראה לו. ב"ר שם. וילקוט שם. זבחים כ"ד ע"ב.
מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא. פה חסר וכצ"ל ד"א קחה לי עגלה משולשת מלמד כו'. ובכ"י פלארענץ המאמר הזה מקומו להלן אחר המאמר ותור זו מלכות ישראל. והמאמר הזה נשנה בב"ר פמ"ד על הכתוב ויהי השמש באה ועלטה היה ונשנה בפסיקתא החדש דף מ"ג ע"ב. וע"ש בהערה י"ח שהעירותי שהמאמר נשנה בב"ר פמ"ד. ובמדרש שו"ט סוף מזמור נ"ב. ובילקוט לך רמז ע"ז. ובמנורת המאור סי' צ"ב בשם הפסיקתא. ובסי' קל"ח בשם ב"ר. ובילקוט תהלים רמז תשל"ז בשם ב"ר. ובפסיקתא רבתי פט"ו. ובמדרש שמ"ר פנ"א בלי שם אומרו.
הקרבנות. בב"ר פמ"ד נאמר במקומו "ובית המקדש". ופי' המ"כ זכות הקרבנות. ובב"ר שם חסרים הראיות מן הפסוקים. ועיין בפסיקתא שם. ועל קרבנות הביא שנא' קחה לי עגלה משולשת. ובעבור זה הביא המחבר המאמר הזה כאן.
דכתיב הביטו אל צור חוצבתם. וסיפא דקרא הביטו אל אברהם אביכם.
ד"א זו בבל. ב"ר פמ"ד במאמר שלפניו. וילקוט רמז ע"ז.
א"ר אלעזר זה יון. צ"ל ואיל משולש זה יון א"ר אלעזר שכבשה שלשה רוחות. ועי' בעץ יוסף שהביא בשם נזה"ק נוסחא אחרת ועז משולשת זו יון שהעמידה שלשה מלכים. ואיל משולש זו מדי דא"ר אלעזר כל הרוחות כבשו מדי ורוח מזרחית לא כבשו ע"ש.

אלו ג׳ מלכיות. זה ליתא בב״ר לפנינו. ועי׳ פדר״א פכ״ח נמצא המאמר הזה בשינויים.
ושם הגי׳ ותור אלו בני ישראל כו׳. וגוזל אלו ישראל. ועי׳ רש״י עה״ת.
ויבתר אותם בתוך כדי להתישם. פדר״א פכ״ח.
ואת הצפור אלו ישראל.עי׳ רש״י עה״ת רמז שיהא ישראל קיימין לעולם.
זה מלך המשיח. פדר״א פכ״ח. אין העיט אלא בן דוד שנמשל לעיט שנאמר העיט צבוע נחלתי לי.
ולעבדו. כ״ה גם בכ״י פלארענץ. ובקרא לעבדו.
ומתרגם ותריך יתהון. לפנינו ברוב ספרים ואפרח. ויש נוסחאות ואתיב וגם הנוסחא ותריך הביא בעל אוהב גר צד ל״ה ע״ש שמכריע בין הנוסחאות.
ולזה דומה ישב רוחו. וכן הביא רש״י עה״ת. ולדעת ד״א הוא משרש נשב. ופי׳ הראשון פותר משורש שוב.
מג. כל זמן שישראל עוסקין בקרבנות. עי׳ סוטה מ״ט ע״ב.
זו בבל. ב״ר פמ״ד. ילקוט רמז ע״ז. ויק״ר פי״ג. שו״ט מזמור נ״ב. ותרגום יב״ע וירושלמי.
ועי׳ פסיקתא פסקא החודש הערה נ״ב.
התמלי חמה. כ״ה גם בכ״י פלארענץ. וכן מובא גם בב״ר וילקוט. ובקרא כתוב חמא באל״ף.
וק״כ דוכסין. דוכס Dux פי׳ בל״ר שר צבא.
ק״כ איפרכין. ובב״ר בטעות אפרכמון. ופי׳ אפרכוס ביוני επαρχος שר העיר. ובמדרש שם סיים וק״כ אסטרטליטין. ובילקוט בטעות אסטרטיוטין.
ויש שמחליפין. ב״ר שם. ועי׳ פדר״א סוף פכ״ח.
שתי ידיעות. ב״ר פמ״ד.
משתראה לך זרע. ב״ר שם. ועי׳ רש״י עה״ת משנולד יצחק עד שיצאו ממצרים ארבע מאות שנה כיצד וכו׳.
א״ר יודן. ב״ר שם. וילקוט רמז ע״ז. ועי׳ מ״כ שהביא גי׳ הילקוט כמו שהביא רבינו.
לרבות ארבע מלכיות. ב״ר שם. ילקוט רמז ע״ז. רש״י עה״ת.
הבטיחן הקדוש ברוך הוא בשתי אותיות. ב״ר שם. ושם הוא שם האומר ר״א בש״ר יוסי בר זמרא. וכ״ה במדרש דברים רבה פ״א. ואדר״נ פי״ג. ומובא בילקוט רמז ע״ז בשם ב״ר.
והמלות ״בתחלה דם ולבסוף נגע״ (דרש נוטריקון ממלת דן) ליתא בכל המקומות. ולדעת קצת הוא שם בן נ״ד. ושבעים ושתים אותיות הוא שם ע״ב. ועי׳ בב״ר שם ופסיקתא החודש דף נ״ב ע״ב שמו של הקדוש ברוך הוא הוא ע״ב אותיות. ועי׳ רש״י סוכה מ״ה ע״א ד״ה אני והו. ואין לי עסק בנסתרות.

א"ר יודן. ב"ר שם. ופסיקתא שם. מדרש חזית פ' כשושנה בין החוחים. ויק"ר ריש פכ"ג. דברים רבה פ"א.

ואם יאמר לך אדם ע"ה הם. בפסיקתא הערה קע"ה העירותי שבעל ידי משה במדרש חזית הקשה ולא ע"ו הם. אולם במח"כ טעה בחשבון כי באמת רק ע"ה הם. ואולי חשב גם את המ"ם מן מלבוא מדברי ר"י ולא שם עין במקרא במקומו שכתוב "לבוא".

אחר כן לא נאמר. ב"ר פמ"ד. ילקוט רמז ע"ז. ולזה כוון רש"י דן אנכי בעשר מכות. אולם בדברי רש"י יש לרשום על ואחרי כן וכוון לדברי המדרש.

בשרו שתרח אביו בג"ע. עי' ב"ר פל"ח בשרו שיש לאביו חלק בעוה"ב.

כתוב בס"ע. הוא בפ"א.

בן ע' שנה שנא' ויהי מקץ כו'. כתב הגאון מהרא"ו ז"ל בבאורו לס"ע וז"ל פי' ת' שנה משנולד יצחק ושלשים שנה קודם שנולד יצחק וע"כ הוא מונה משעה שנגזרה גזירה. ודוחק גדול הוא. כי לפי זה צריך לומר שהיה ב' פעמים באי"י וגם צריך לומר שהפסוקים נאמרו שלא כסדרן. ע"כ נראה כמה שאמר במדרש שהשלשים שנה משעה שהציל אותו מאור כשדים ומשם התחיל הגרות והלך לחרן ושהה שם ה' שנים והלך לאי"י ואחר שהכה את המלכים היה בין הבתרים.

נט. בשרו. ב"ר פל"ח. ורש"י עה"ת ועי' ב"ב ט"ז ע"ב.

אמר לו משירדו כו'. עי' רש"י עה"ת על הכתוב הזה. ועי' בראב"ע והובא בבאור שם.

מדרש פסוק זה שמע אדונינו ורבינו ר' טוביה מפי אביו. הוא לשון המעתיק. ואין ספק בהעתקה ראשונה היה כתוב ואני טוביה שמעתי מדרש פסוק זה מפי אבי ר' אליעזר ז"ל. והמעתיקים שינו והוסיפו כרצונם. ועתה ראיתי בכ"י פלארענץ כתוב כמו ששיערתי. וז"ל זה שמעתי אני טוביהו ברבי אליעזר ז"ל מאבא מרי רבנא אליעזר זצ"ל.

ב"ש מ"י ה"ץ. ר"ל בחילוף א"ת ב"ש אותיות במ"ה בא"ת ב"ש היא שי"ץ. והוא בגימטריא ד' מאות.

כי למעלה אמר לבוא. עי' רש"י עה"ת שכתבו וז"ל באה טעמו למעלה לכך הוא מבואר שבא כבר ואם היה טעמו למטה באל"ף היה מבואר כשהיא שוקעת. ואי אפשר לומר כן שהרי כבר כתיב ויהי השמש לבוא והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה נמצא שכבר שקעה וזה חילוק בכל תבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות כמו בא קם שב כשהטעם למעלה לשון עבר הוא כגון זה כו'. וכשהטעם למטה הוא לשון הוה דבר שנעשה עכשיו והולך כו'.

תנור עשן זו גיהנם. עיין שו"ט מזמור נ"ב. ומובא בהערה כ"א לפסקא החודש. וכן דרשו חז"ל עירובין י"ט ע"א תנא דבי ר"י אשר אור לו בציון זו גיהנם.
ולפיד אש זו תורה. במדרש שו"ט שם מובא ואין לפיד אלא תורה שנא' וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים.
כמו שפירשתי למעלה. בפי' לך ט"ו י'.
וכן אמר ר' שמעון בן אבא בשם ר' יוחנן במדרש ב"ר. הוא בב"ר פמ"ד.
ריב"ל אמר. ב"ר פמ"ד.
וכתיב התם לגוזר ים סוף לגזרים. ר"ל אשר עבר בין הגזרים רמז על קריעת ים סוף שנאמר בו לגוזר ים סוף לגזרים.
מה ת"ל ההוא. עי' ב"ר פמ"ד שפליגי ריב"ז ור"ע.
אתן לא נאמר כו'. ר' דוסתאי. ב"ר פמ"ד. ילקוט רמז ע"ח. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "ר' דוסתאי בש"ר שמואל בר נחמני אמר".
כיוצא בו. ב"ר שם בש"ר יודן בשם ראב"כ.
וכתיב ודבר ה' היא תקום. וכ"ה בכ"י פלארענץ. במקרא כתוב ועצת ה' היא תקום. ואולי צ"ל ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיהו מ':ח' ח').
וכן כי פדה. ב"ר שם.
רביעי שבנהרות הוא כו'. וכן הביא רש"י עה"ת לפי שהוא דבק לא"י קוראהו גדול אע"פ שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן שנא' והנהר הרביעי הוא פרת. משל הדיוט עבד מלך מלך הדבק לשחוור וישתחוו לך עכ"ל. ועי' שבועות מ"ז ע"ב עד הנהר הגדול נהר פרת שמעון בן טרפון אמר קרב לגבי דהינא ואידהן. דבי ר"י תנא עבד מלך כמלך ועי"ש בפירש"י. כלומר פרת הוא קטן משלש נהרות שהוא מנוי אצלם לבסוף. והנהר הרביעי הוא פרת. וכאן הוא קורא אותו נהר גדול. בשביל שהוא נזכר כאן על שם א"י שהיא חשובה נזכר גם הוא בחשיבות עכ"ל. ועי' בח"א למהרש"א ז"ל.
ר' דוסתאי בשם רשב"נ. ב"ר פמ"ד. ילקוט רמז ע"ח.
אלא ז' עממים כנעני כו'. בב"ר וילקוט שם הגי' אלא ז' החתי הפרזי הרפאים האמורי הכנעני הגרגשי היבוסי הרי שבעה.
רבנן אמרי. ב"ר פמ"ד. ילקוט רמז ע"ח.

פרק טז

כלומר מה שלא ילדה לא היה כו'. עי' יבמות ס"ד ע"א ומובא גם בב"ר פמ"ה.
א. לפי ששפחת מלוג היתה. ב"ר פמ"ה. ילקוט שם.
מבית פרעה נתנוה לה. ב"ר פמ"ה. ילקוט רמז ע"ח. ורש"י עה"ת.

הגר הא אגרך. כלומר הנה שכרך על צניעותך. המלות כלומר וכו' הן דברי רבינו לפרש דברי הב"ר.
אמרה שרה. ב"ר פמ"ה. וילקוט רמז ע"ט.
מכתי. כ"ה בכ"י פלארענץ גם בילקוט בשם המדרש. ולפנינו בב"ר מהיכן היא סבתי. וצ"ל מכתי.
לא מפני כשפים. זה ליתא בב"ר שם. רק הילקוט הביא כן בשם המדרש. ולפנינו הגי' לא כשם שהיו אומרים לי קמיע היא צריכה. הימוס היא צריכה. ובישרון מחברת שניה צד כ"ח העירותי כי המ"כ דחק לפרש אבל האמת שצ"ל מיימוס. והמלות קמיע היא צריכה הן פירוש הערוך. ובלי ספק רשם אחד בצד המדרש שלו שלש המלות האלה לבאור ואח"כ הובאו פנימה. כמו שתראה בערוך ערך מיימוס כתב וז"ל ותאמר שרי מיימוס היא צריכה פי' קמיע היא צריכה כלומר מלשון רפואה מלשון מחי ומסי עכ"ל. אולם בהוראת המלה יפה כתב המוספי שהיא יונית μαιευμα ופי' אומנת המילדת.
כל מי שאין לו בן. ב"ר פמ"ה. ילקוט רמז ע"ט ורש"י עה"ת. ועי' ע"ז ה' ע"ב.
לקול רוח הקודש. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
שאמרנו למעלה. נח י"א כ"ט. ועי"ש בהערה שלי.
לקחתה בדברים. ב"ר פמ"ה. יבמות ס"ד ע"א. ורש"י עה"ת.
ר' אמי. ב"ר פמ"ה. יבמות ס"ד ע"א. ורש"י עה"ת.
מיכן שישיבת. ב"ר וילקוט שם. יבמות שם. ורש"י עה"ת.
לו ולא לאתר. ב"ר. וילקוט שם.
כיון שבא אליה. ב"ר פמ"ה ופנ"א. וילקוט רמז ע"ט. ורש"י עה"ת. ועי' יבמות ל"ד ע"ב.
בוא וראה הפקועים כו'. בכ"י פלארענץ ובב"ר הגי' הקוצין הללו. והנמשל בנות לוט שהן כקוצים נגד שרה נתעברו מיד. ושרה לא נתעברה אלא עד אחר כמה שנים.
ולמה נתעברו האמהות. ב"ר פמ"ה. ילקוט רמז ע"ט. ועי' מדרש תזית פי' יונתי בחגוי הסלע.
ר' חלבו בש"י יוחנן. ב"ר שם. ועי' יבמות ס"ד ע"א. ושם הוא בשם ר' יצחק.
היו מטרוניות באות. ב"ר פמ"ה. ורש"י עה"ת.
עם דא אנא מיסב ומיתן. פי' וכי עם זאת אני נושא ונותן להתקוטט עמה.
הלואי ניסב וניתן עם מרה. ר"ל הלואי אחשוב דברים לישא וליתן בהן עם אברהם. והסיום כלומר אל תען. הם דברי רבינו ששרה אומרת שהיא לא תשוה להגר לענותה כאולתה.
ר' יודן. ב"ר פמ"ה. ילקוט רמז ע"ט. ובכ"י פלארענץ הגי' ר' יהודה בש"י סימון.

ר' ברכיה. שם. ובכ"י פלארענץ ר' ברכיה משום ר' אסי בר כהנא.
משל. שם.
תבע דיני דיני. בב"ר וילקוט שם תבע דקיון דידי. והמלה יונית διαχιου פי' עלבון ועונש לפי הצדק. והמלות "פי' ראה הדין שלי למה אני בבית האסורים" המה דברי רבינו.
תבע דיני דידן. גם פה הגי' תבע דקיון דידן.
ראויה היתה שרה. ב"ר פמ"ה.
נתמעטו מחייה ל"ת שנה. כ"ה גם בב"ר ולדעתי צ"ל מ"ח. כי שני חיי שרה קכ"ז והיתה ראויה לחיות עוד מ"ח שנה לתשלום קע"ה כמנין חיי אברהם.
בינך כתיב כלומר הבן שלך. בב"ר פמ"ה א"ר יותנן ביני ובינך ובנך כתיב וכן מובא בילקוט רמז ע"ט. וברור שצ"ל ביניך כתיב. והכוונה כי נקוד על יו"ד בתראה. עיין מס' סופרים פ"ו ה"ג. והוא חד מן עשר נקודות אשר אתו לדרשה. עיין ספרי בהעלותך ובמד"ר פ"ג. ובאדר"נ פל"ג. ועי' רש"י עה"ת שכתב כל ביניך שבמקרא חסר וזה מלא קרי ביה ובניך כו'. ואולי היא הוספה ברש"י שהוסיף אחד המגיהים "קרי ביה ביניך" עי' מזרחי וחזקוני. ויפ"ת בב"ר שם.
מלמד. ב"ר פמ"ה. ילקוט רמז ע"ט.
לכדאמרן. ר"ל כמו שהביא שהכניסה בה עין הרע. ועי' בב"ר שם.
א"ר חנינא. ב"ר שם. וילקוט רמז ע"ט.
אמר אסור להשתעבד. עי' ב"ר פמ"ה ובילקוט רמז ע"ט.
ר' אבא בר ביזנא. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר וילקוט הגי' ר' אבא בר כהנא.
אורחא דחגרא. כן תרגם אונקלוס. ובמדרש ב"ר פמ"ה איתא באורחא דחלוצה. וכ"ה בתרגום ירושלמי. וכן מחוילה עד שור (שמות ט"ו כ"ב) ביב"ע מדברא דחלוצה. ורבינו הביא כמו שראה בת"א ולא כמו שהוא במדרש ות"י. וטעם שתרגם חגרא הביא בעל ארץ קדומים צד רכ"ח כי לדעתו שור כמו חומה. ולקראת על השם הזה על היותה עיר חומה גבוהה ובצורה מאד. ערי מבצר ת"י קרוין חקרין. ואונקלוס תרגם חגרא בחילוף הקו"ף בגימ"ל. והתרגום ירושלמי ויב"ע וכן דעת המדרש שור הוא חלוצה כי לפי דעתם אלוש ושור שניהם שם עיר אחת וכן מתרגמים הירונימוס ואיזיביוס את השם אלוש Chalusa (חלוצה) ע"ש. ולדעת יוסף בן גוריון בס' קדמוניות לעברים Ioseph. Ant.. Iud. 6. 7.3 יהיה שור העיר פילוזיום.
מתלא אמרין בי תרי קריין כו'. המשל הזה מובא בב"ק צ"ב ע"ב וז"ל מנא הא מלתא דאמור רבנן חברך קרייך חמרא אוכפא לגביך מוש. א"ל דכתיב ויאמר הגר שפחת שרי

ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת. פירש״י אוכפא לגביך מוש כלומר טול אוכף של חמור והסירהו אליך ושים אותו על גביך כלומר הודה לדבריו ואל תענהו. מוש כמו כי לא ימוש. והנה רבינו הביא הגי׳ מתלא אמרין אולי היה לפניו הגי׳ בגמרא במקום מנא הא מלתא דאמרו רבנן. מנא הא מתלא דאמרי אינשי. וכן בגמרא שם נרשם בצדו במקום דאמרו רבנן צ״ל דאמרי אינשי. וכן בילקוט רמז ע״ט הביא דברי חז״ל אלו וגרס דאמרי אינשי. וכן במקום אוכפא לגביך מוש. הציג המחבר שקול אוכפא שדי אגביך. ואולי יש לתקן בדבריו במקום בתרי צ״ל חברי כמו שהוא לפנינו בגמרא חברך קרייך חמרא. או הגי׳ בתרי נכונה ופי׳ אם שנים קורין לך חמור. ועי׳ להלן מה שהבאתי ממדרש ב״ר. וראיתי בערוך ערך אוכף הביא וז״ל אכפא מושל גביך בב״ק בסוף גמרא דהחובל פי׳ אוכף של עצים נתון על המרדעת של חמור כדי למנוע חיכוך המשאוי על גבי החמור עכ״ל. יש לתקן בדבריו שצ״ל אוכפא מוש לגביך. וגם בילקוט שם גורס מוש לגביך במקום לפנינו בגמרא הגי׳ לגביך מוש. והמשל הזה מובא במדרש ב״ר בלשון אחר מתלא אמר אם אמר לך חד אוניך דחמר לא תיחוש. תרין עביד לך פרוכי. פי׳ אם אמר לך אדם אחד אזנך של חמור הם אל תחוש לדבריו. אבל אם שנים אומרים לך כן תכין לך רסן. וצ״ל במדרש פורבי כמו שהביא לנכון המוספי בערך פרב וכתב בל״י רסן ופרומביא. ובילקוט רמז ע״ט גורס עביד לך פרומי ונרשם בצדו פי׳ מסוה. והיא גירסא משובשת.

כמה מלאכים. ב״ר שם. ילקוט רמז ע״ט. ורש״י עה״ת.

ר׳ חמא ב״ר חנינא. כן הוא בכ״י פלארענץ וכ״ה בילקוט בשם ב״ר. אולם בב״ר פמ״ה הגי׳ ר׳ יוסי בר חנינא.

חמשה. שבכל אמירה היה מלאך אחד ויש פה ד׳ אמירות. ומקודם נאמר וימצאה מלאך ה׳. הרי חמשה.

בוא וראה. ב״ר שם וילקוט רמז ע״ט.

א״ר חייא. ב״ר שם וילקוט שם. יומא ט׳ ע״ב. ובכ״י פלארענץ א״ר אחא.

זה אחד מן אותם שנקראו שמותם כו׳. ב״ר פמ״ה בש״ר יצחק שלשה נקראו בשמם עד שלא נוצרו. ומובא בילקוט רמז ע״ט. ועי׳ מכילתא בא פט״ז ופדר״א פל״ב.

שהכל גדלין. ב״ר וילקוט שם.

שהכל בוזזין ממון. ב״ר וילקוט שם.

ולהלן כתיב נפל. ב״ר וילקוט שם.

ד״א. שם.

מלאך ה'. ב"ר שם. וילקוט רמז פ'.
א"ר אייבו. ב"ר וילקוט שם. ובכ"י פלארענץ הגי' א"ר אבהו.
מז. שאפי' המלאכים שנקראו חיים לא יראוני. עי' ספרא ויקרא פ"ב וספרי בהעלותך סי' כ"ג.
קודם ליצחק י"ד. כי אברהם בן מאת שנה בהולד לו יצחק בנו.

פרק יז

אני שאמרתי לעולם דיי. ב"ר פמ"ו. ילקוט רמז פ"א. ורש"י עה"ת.
שכל זמן שהערלה בך אינך תמים. עי' נדרים ל"א ב' שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם עד שמל שנאמר והיה תמים. וע"ע שם דף ל"ב ע"א לא נקרא תמים אלא ע"ש המילה שנא' והיה תמים. ועי' ב"ר פ"מ. וילקוט רמז פ"א. ופדר"א פכ"ט. ומובא ברש"י עה"ת בראשית י"ז א' וז"ל התהלך לפני במצות מילה. ובדבר הזה היה תמים שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני.
ד"א והיה תמים. נדרים ל"ב ע"ב. וילקוט רמז פ"א. ותנחומא לך במאמר ילמדנו רבינו מהו שיהא מותר לאדם לרפאות מכתו בשבת.
לפי שלא מל עדיין. פדר"א פכ"ט.תנחומא לך בפי' ויפול אברהם על פניו.
מיכן אמרו.ברכות י"ג. ב"ר פמ"ו ופע"ח.ילקוט רמז פ"א.
סיפור הוא. כ"ה בב"ר פע"ח. אבל בפמ"ו הגי' דלמא שנייה היא. והכוונה אחת היא כי "דלמא" בל' ירושלמי הוא סיפור' וזה שמתרץ דלמא פי' "ספור" שנייה היא. דין אחר לו שמותר לומר גם אברם.
י"ג בריתות כתובים בפ' מילה. במשנה נדרים ל"א ע"ב ותנחומא לך. גדולה מילה שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות. ופי' הר"ן שלש עשרה בריתות נכתבו בפרשת המילה עכ"ל. וראיתי בפי' המשניות להרמב"ם ז"ל במשנה שם וגם בסוף ה' מילה מנה הי"ג בריתות. וז"ל ואלו מנינם ואתנה בריתי (בראשית י"ז ב'). הנה בריתי (שם ד'). והקמותי את בריתי (שם ז'). לברית עולם (שם שם). את בריתי תשמור (שם ט). זאת בריתי (שם י'). לאות ברית (שם י"א). והיתה בריתי (שם י"ג). לברית עולם (שם שם). בריתי הפר (שם י"ד). והקמותי את בריתי (שם י"ט). לברית עולם (שם שם). בריתי אקים (שם כ"א). עכ"ל. ומצאתי בירושלמי נדרים פ"ג ה"ט אמר רבי יוחנן בר מרייה כתיב ביום ההוא כרת ה' ברית את אברם לאמר [צ"ל כרת ה' את אברם ברית לאמר] (בראשית ט"ו י"ח) עד ואת בריתי אקים (שם י"ז כ"א) שלש עשרה בריתות. עיין בשירי קרבן שהקשה לפי הירושלמי איכא י"ד. וע"ש אולם הגי' משובשת וצ"ל וירא ה' אל אברם

וגו' ואתנה בריתי (בראשית י"ז ב') עד ואת בריתי אקים י"ג בריתות. וכן הגיה הרב בעל פני משה כי האי קרא ביום ההוא לא כתיבא בפרשת מילה. אלא בכריתות ברית בין הבתרים ולפי זה לא חשב הרמב"ם מנינא אחרינא דלא כירושלמי. וסרה קושית הרב שירי קרבן על הרמב"ם ז"ל. ובמדרש תדשא פ"ה (בית המדרש ח"ג צד קס"ח) איתא כנגד י' מאמרות ברך הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון כו'. וכנגד כן נתנסה אברהם י' נסיונות וכנגדן נאמרו עשר בריתות בפרשת מילה ע"כ. וכן במדרש במ"ר פי"ד כף אחת עשרה זהב כנגד י' מאמרות שנברא בהם העולם כו' וכנגד עשר בריתות האמורות בפרשת מילה (ובמדרש תדשא פ"י צד קע"ד חסר זה). והטעם אשר המדרש תשיב רק עשר בריתות. כי מונה וסופר הבריתות מן ואתנה בריתי עד בריתי הפר בפסוק י"ד שהם עשר אבל ג' בריתות שנאמרו אח"כ בפסוק י"ט וכ"א לא קחשיב. או יש לומר שהמדרש חשב רק הפסוקים. והם במספר עשר. ושלש פעמים "לברית עולם" שנאמרו בפסוק א' חשבינהו בחדא. ולא נמנו במספר.

ע"מ שתקבלו עליכם אלוהותי. ב"ר פמ"ו. ילקוט רמז פ"ב.

א"ר יוחנן אמר רב. בב"ר פמ"ו ר' הונא ור' יוחנן. ר' הונא אמר ואתה מיכן למוהל שיהא מהול (ר"ל אתה שתהיה מהול דוקא אז תמול אחרים) ור' יוחנן אמר המול ימול מכאן למוהל שיהא מהול (קרי ביה המל ימול מי שהוא מהול ימול אחרים רש"י ע"ז כ"ז ע"א). ע"כ יש לתקן שצ"ל א"ר הונא מיכן למוהל שיהא מהול. וכן בע"ז כ"ז ע"א איתא מנין למילה בעובד כוכבים שהיא פסולה דרו בר פפא משמיה דרב אמר ואתה את בריתי תשמור (פירש"י וזרעך אחריך ולא עובד כוכבים) ור' יוחנן אמר המול ימול (פירש"י הבאתי למעלה) תראה ג"כ שמה שהובא בפנים א"ר יוחנן אמר רב טעות הוא.

תני הלוקח. ב"ר פמ"ו. וילקוט רמז פ"ב.ושם הגי' הלוקח עובר שפחתו של עובד כוכבים ועי' שבת קל"ז ע"א.

להוציא ערל מהול וגבעוני מהול. עיין ע"ז כ"ז ע"א. ערבי מהול וגבעוני מהול פירש"י גבעוני אומה מהולה. צ"ל כמו שהביא המחבר גבעוני מהול. ובמקום ערל מהול הציגו בגמרא ערבי מהול. וכן ביבמות ע"א ע"א איתא לאתויי ערבי מהול וגבעוני מהול. ונרשם שם בצדו ס"א גבנוני. וגם רש"י שם כתב גבעוני מהול שם אומה שמוהלין עצמן. ועיין ירושלמי שבת פי"ט ה"א כותי אינו נול את ישראל מפני שמתכוין לשם הר גריזים.

וכן הלכה רב ור"י הלכה כר"י. הוא סיום המחבר לדינא לקוח משאלתות דרב אחאי גאון פ' וירא אות י"ט. וכן ריש שמות אות ל"ז. וכן הביא הרמב"ם ה' מילה פ"ב ה"א הכל כשרין למול ואשה וקטן מלין במקום שאין שם איש. וגם הרי"ף כתב כן דהלכה

כר"י דקי"ל רב ור"י הלכה כר"י. ועי' בכסף משנה שם. וגם הבה"ג כתב דאשה כשרה למול. ועי' בתוס' ע"ז שם ד"ה אשה שכתבו שיש לפסוק כרב דאין אשה כשרה למול דאע"ג דרב ור"י הלכה כר"י בהא הלכה כרב דברייתא דר' יהודה הנשיא קיימא כוותיה עכ"ל. ועיין בהגהות מיימוניות שם.

מילה ופריעה. ב"ר פמ"ו. וירושלמי שבת פי"ט ה"א (דף י"ז ע"א) ועי' בבלי שבת קל"ז ע"ב. יבמות ע"א ע"ב.

ד"א מילה וציצין המעכבין. ב"ר וירושלמי שם. ועי' שבת קל"ג ע"ב.

להביא הנולד כשהוא מהול. ב"ר וירושלמי שם.

דברי ב"ש וב"ה אומרים א"צ. שבת קל"ה ע"א. וב"ר וירושלמי שם.

והלכה כב"ה. עיין בגמרא בבלי שם ובירושלמי וב"ר שם. ועי' תוס' ד"ה לא נתלקו. ובשאילתות ריש וירא אות י'.

חל יום שמיני. שבת קל"ה ע"א.

והלכה כב"ה. עיין בהרא"ש שבת שם. ועיין בשאילתות ריש וירא. ובהעמק שאלה שם. ופה אין המקום להאריך.

תנן במסכת שבת. דף ק"ל ע"א במשנה.

והלכה כר"ע. שם קל"ג ע"א.

וכי אמרינן דמכשירי מילה לא דחו שבת. הוא משאילתות וירא סי' י' בד"ה ברם צריך מה לומר לגוי. וז"ל אי נמי כי לא דחו מכשירים דקמי מילה כו' ועיין בהעמק שאלה אות ט'.

עושין כל צרכי מילה. שבת קל"ג ע"א במשנה.

וביום טוב שוחקין לכתחלה. הוא דברי המחבר שהוסיף באמצע המשנה עפ"י מאמרם שם דף קל"ד ע"א.

קטן נימול. שבת קל"ז ע"א במשנה.

מפני הספק. הוספת רבינו וע"ש בפי' רש"י.

תניא אין מביאין. שבת ק"ל ע"ב. ומן תניא עד בלי עירוב הוא שלא במקום וראוי להיות למעלה אחר המלות ודחי לא תעשה.

בין השמשות בע"ש. שבת קל"ז ע"א במשנה.

יו"ט שחל להיות אחר השבת. שם במשנה.

ואם חלו ב' ימים טובים. במשנה שם ואם חלו ב' ימים של ר"ה. וכן הוספתי בפנים.

אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש. וכן בכ"י פלארענץ. ובקרא ליתא מלת אלה.ואולי כוונתו.עה"כ אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם (שם שם ד).

שאין הדבר תלוי בראיית הלבנה. עיין רבינו בחיי פ' בא מה שהביא בשם רבינו חננאל ע"ש.

ומפי המקבל הממון כו'. עי' ר"ה כ"ב ע"ב.

במס' ר"ה. דף כ' ע"א.

כי בעוד הימים ההם היו ישראל מקטרים לו. בקרא כי עד הימים ההמה.

והעמידו עלינו מצות לתת שלישית השקל בשנה. בקרא והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה.

שמילה בזמנה דוחה את השבת. שבת קל"ב ע"א.

שאם יש צרעת. שם שם ע"ב.

א"ר פפא. שבת קל"ג ע"ב.

קטן שחלה. שבת קל"ז ע"א. אמר שמואל חלצתו חמה כו' ומובא בשאילתות אחרי מות סי' צ"ג.

ותני לודא. שם חכם. רש"י.

עדיף יום הבראתו. שבת שם. ויבמות ע"א ע"ב.

וכן הלכה. עי' רא"ש שם. ובקרבן נתנאל אות כ"ג.

קטן המסורבל בבשר. שבת קל"ז ע"ב. ומובא בשאילתות אחרי סי' צ"ג.

ת"ר המל אומר. שבת קל"ז ע"ב. תוספתא ברכות פ"ד.

והעומדים שם. כך הביא רב עמרם גאון צד נ"ב. וכ"ה גי' הרי"ף. ובגמרא שבת שם הגי' העומדין אומרין כשם שנכנס לברית כך יכנס לתורה וכו'. ועי' בקרבן נתנאל שם אות כ"ה.

מו. והמברך אומר. עד הסיום שצריך לחתום עם אשר שם בבשרנו. חסר בכ"י פלארענץ. אל חי. בגמ' שם אל חי חלקנו.

צוה. עי' בהעיטור שם שהביא שנשאל מרב האי *צוה* או *צוה*. והשיב *צוה* ולא *צוה*.

ת"ר יש יליד בית. שבת קל"ה ע"ב.

חקות שמים וארץ לא שמתי. חסר אח"ז באי" כורת הברית.

וכן המל את העבדים אומר כו' ולהטיף מהם דם ברית. חסר הסיום שאלמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ. שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי

באי"י כורת הברית. או חסר מלת וכו'. ובכי"י פלארענץ חסר המאמר הזה וכן המל את הגר. וכן הרי"ף שבת פי"ט דף קמ"ו ע"א הביא ג"כ כן. אולם בגמ' שבת שם אמרו המל את העבדים אומר אקב"ו על המילה והמברך אומר אקב"ו למול את העבדים. והעירותי בהערות שלי לתשובות הגאונים צד ט"ז שנראה שהיתה לפני הרי"ף וכן לפני המחבר נוסחא אחרת בגמ'. ולפי גי' הרי"ף והמחבר רבינו טוביה והרמב"ם בה' מילה פ"ג. וסמ"ג עשין כ"א. אין לברך כ"א ברכה אחת. וכן הביא האבודרהם הל' ברכת המילה וכתב הטעם מפני שברכה זו במקום על המילה הוא. אבל בה"ג ור"ע גאון (לפנינו בסידור ר"עג דף נ"ג לא כתוב כן רק כמו שהביא המחבר) כתבו המל את העבדים מברך תחלה אקב"ו על המילה ואחר המילה מברך ברכה אחרת אקב"ו למול את העבדים. וכ"ה דעת הרא"ש ונשאל מן בעל ה"ג (כוונתו לרב יהודאי גאון מובא בתשובות הגאונים סי' מ"ה אות כ"ח) המל את העבדים אחת מברך או שתים והשיב המל מברך על המילה וצונו למול את העבדים כולל במקום להכניסו עכ"ל האבודרהם. וכן ראיתי בה"ג ה' מילה סי' ח' שכתב המל את העבדים ע"ש. וכן מובאים דברי ר' יהודאי גאון בס' העיטור ח"ב דף כ"ג ע"ב. ועי' במאור שבת שם סי' ל"ט. ור"ן באלפסי שם. וגם הטור יו"ד סי' רס"ז הביא ג"כ כנוסחת הרי"ף והמחבר המל מברך על מילת העבדים ולהטיף דם ברית והביא ג"כ בשם בעל העיטור המל אומר על המילה והמברך אומר למול את העבדים. וכ"ה מסקנת הרא"ש שהן שתי ברכות. ועיין מ"ש מרן ב"י שם. ולפלא בעיני מדוע הביא הטור זאת בשם בעל העיטור הלא גמרא מפורשת היא בשבת שם.

ומצות מילה לברך מעומד. וכ"כ בחלק שני (פסיקתא זוטרתא פ' אמור דף כ"ט ע"ב ופ' שלח דף נ' ע"ד) ומובא בשמו בשבולי הלקט כ"י ערוגה י"ב סי' שס"ו ובשה"ל הנדפס ה' סוכה סי' קי"ח. ובתניא רבתי ענין אתרוג סוף סי' פ"ה וכן בשבולי הלקט כ"י ה' מילה סי' ד'. ובתניא רבתי ה' מילה סימן צ"ד. כתבו צריך לברך על המילה מעומד. וכ"כ רבינו טוביה כו'. וכן העיטור ח"ב דף ל"ד ע"ג כתב וז"ל: וכתב ר' טוביה מצות מילה צריך לברך מעומד כו'. והוא כמו שהביא רבינו טוביה לפנינו. וכן עי' ברכי יוסף או"ח סי' ח' שהביא דבריו מפי אמור. וסיים וכן ראיתי בפסיקתא כתב יד פי לך לך כלשון הזה.

א"ר ישמעאל. נדרים ל"א ע"ב.

י"ג בריתות. עי' לעיל הערה ז'.

א"ר חגי בש"ר יצחק. ב"ר סוף פמ"ו. ושם הוא בשם ר' חגי לבד. ובויק"ר פכ"ה הגי' ר' יודן בש"ר יצחק. ובילקוט רמז פ"ב בלי שם האומר.

להוציא ערלת הלב. עי' בב"ר פמ"ו על הכתוב ואתנה בריתי ביני וביניך. ובילקוט רמז פ"א.
זה המשוך. ב"ר ספמ"ו. ילקוט רמז פ"ב. יבמות ע"ב ע"א.
וכן אמרו רבותינו. שבת מ"א ע"א.
אסור להניח. בגמ' שם א"ר אבא א"ר הונא אמר רב כל המניח ידיו כנגד פניו של מטה כאלו כופר כו'.
אלא במקום. זה ליתא בגמרא שם.
ס. אנשים. בכ"י פלארענץ הגי' נשים.
כי הא דרבא כי נחית לנהרא זקיף וכי סליק שחי. נוסחא אחרת בגמ' שבת שם. כי הא דרבא שחי ר' זירא זקיף.
וכן רבנן. שבת שם.
וגנאי הוא לאדם כו'. עי' פסחים נ"א ע"א.
א"ר יהושע בן קרחה. ב"ר פמ"ז. ילקוט רמז פ"ב.
א"ר מנא. ב"ר שם. ילקוט שם.
שרה לעמה. כן הביא גם הילקוט בשם ב"ר. אולם בב"ר הגי' היתה שרה לעצמה. ועיין ביפ"ת. ובגמ' ברכות י"ג ע"א שרי היא שרה. בתחלה נעשית שרה לאומתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו.
ויו"ד שנטל. ב"ר וילקוט שם.
ר' יהודה אומר להיות לה בן. וברכתיה בחלב. ב"ר שם. וילקוט שם.
וצמקו דדי נשיהן. עיין פסיקתא פסקא שוש אשיש דף קמ"ו ע"ב. ובב"ר שם. ורש"י עה"ת.
כענין שלמעלה. לעיל י"ז ג'.
ע. בכל מקום אתה מוצא. ב"ר פל"ד ופס"ז. ורבינו הביא ג"כ להלן תולדות (כ"ז מ"א).
כי האיש אינו מזקין. ב"ר שם. וילקוט שם.
משל למלך. ב"ר פמ"ז. ילקוט רמז פ"ב.
אנונה. מלה יונית ורומית annona. διαχιου וכן בלשון סורי הוראתה ענין כלכול מזונות. עיין בייטראגע ח"א צד ט"ו.
כלומר באמת. עי' ערוך ערך אבל. אמר להן אבל (עירובין ל"ח ע"א) פי' אמת ותרגום אבל שרה אשתך באמת עכ"ל וכן הביא רש"י בגמרא שם. ועי' רש"י עה"ת שם.
כבר שמעתיך. ב"ר שם. וילקוט שם.

דכתיב כל אלה. בב"ר שם מתחיל א"ר יצחק כל אלה שבטי יה. אין ספק אצלי שהמדפיסים חשבו שהשם יצחק מן סוף הפסוק אקים את יצחק הוא אמורא והוסיפו "א"ר" לפניה. ובאמת ליתא בילקוט בשם המדרש. וגם המחבר לא הביא המאמר בשמו. ודברי המדרש מוסבים על הכתוב ואת בריתי אקים את יצחק.

אבל ישמעאל. הכוונה אצל ישמעאל כתיב י"ב נשיאים ודרש שאלו נקראים נשיאים. כלומר עננים. כמד"א נשיאים ורוח וגו'. אבל אלו נקראו מטות. ושבט ומטה ענין אחד. ארשב"ל. ב"ר שם וילקוט שם. וצ"ל אמר ר' לוי והיה כתוב ר"ל בר"ת וחשבו שהוא ריש לקיש וכתבו רשב"ל.

ר' אבהו אמר. בב"ר א"ר אייבו. ובילקוט שם רמז פ"ב בלי שם האומר.

באברהם כתוב. ב"ר שם וילקוט שם. ועי' רש"י עה"ת.

בשר ערלתו. בלי מלת את.

בעיצומו של יום. ב"ר שם וילקוט שם.

אראב"כ. ב"ר שם וילקוט שם. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "בר כהנא".

א"ר לוי. גי' אחרת היא בב"ר לפנינו ומובא בילקוט שם וכצ"ל אר"ל מל אברהם אין כתיב כאן אלא נמול בדק את עצמו ומצא עצמו מהול. א"ר ברכיה בההוא ענתא אוקיל ר"א בר כהנא לרי לוי א"ל שקרנא כזבנא את אלא הרגיש ונצטער כדי שיכפול לו הקדוש ברוך הוא שכרו ע"כ.

פרק יח

עד שלא מל אברהם. ב"ר ספמ"ז.

לפי שהקדוש ברוך הוא מבקר חולים. שבת י"ב ע"ב.

ה' יסערנו. בקרא יסעדנו בדל"ת. ובכ"י פלארענץ מובא כמו שהוא בקרא יסעדנו והוא בדרך אל תקרי יסעדנו אלא יסערנו. וכן תראה ברש"י שבת שם מנין שהשכינה סועד את החולה. שנא' ה' יסעדנו. שכתב משום רבינו יעקב סוער תרגומו של פוקד כלומר מבקר.כמו ואת אחיך תפקוד לשלום (ש"א י"ז י"ח) ומתרגמינן ואת אתיך תסער לשלם. ולהך לישנא גרסינן אל תקרי יסעדנו אלא יסערנו. ולפי"ז יש לתקן ברש"י נדרים מ' ע"א שנא' ה' יסעדנו קרי ביה יסעדנו. צ"ל קרי ביה יסערנו.

שהמרה פנים באברהם. ב"ר פמ"ב על הכתוב והוא שוכן באלוני ממרא ומובא בילקוט רמז ע"ג. ודרש ממרא מלשון מרי. שהמרה פנים באברהם ואמר לו שימול.

שבשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לאברהם. ב"ר שם. ותנחומא וירא. ועי' אגדת בראשית פי"ט.

דכתיב ענר אשכול וממרא והם בעלי ברית אברם. וכ"ה בכ"י פלארענץ. צ"ל נמלך בגי' בעלי בריתו ענר אשכול וממרא. דכתיב והם בעלי ברית אברם.
א"ל ענר. כ"ה גם בב"ר שם. ועי' תנחומא וירא.
וממאס עצמך בין שונאיך. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובילקוט רמז ע"ג הגי' ומסרס עצמך בין שונאיך. (וכן באגדת בראשית פי"ט הגי' מסורס הוא מבקש לעשותך בעולם) ונרשם בצדו נ"א ומסייף. ואין ספק שצ"ל נ"א ומסיים כמו שהוא לפנינו במדרש ב"ר. והרא"ם גרס ממאיס כמו שהביא המחבר. ור"ל שיבזוהו בהמולו.
ישב כתיב. ב"ר פמ"ח. ילקוט וירא רמז פ"ב. ורש"י עה"ת. חזית בפי' דומה דודי לצבי. שו"ט מזמור כ"ב. פסיקתא החודש דף מ"ח ע"ב. וכל היכי דכתיב ישב בלא וי"ו אתא לדרשה תוס' פסחים ג' ע"ב ד"ה רכבת.
סימן יפה לו. עי' בהערה ק"ו בפסיקתא שם.
שפתח פתח טוב. ב"ר שם. וילקוט שם.
מלמד. ב"ר פמ"ח. וילקוט שם.
לפי שהיו עוברים ושבים. ב"ר וילקוט שם.
השכינה. ב"ר שם.
מיכאל. ב"ר שם.
אמר אם רואה. ב"ר שם. ב"מ פ"ו ע"ב.
שהם בני אדם הוגניסים. בב"ר השמיטו המדפיסים המלה הזאת והציגו שהן בני אדם גדולים. ובילקוט שם הגי' שהן בני אדם הוגנים. ונרשם בצדו פי' נכבדים. אולם גי' המחבר נכונה ופי' ביוני ευγευης מיוחס ונכבד. ועי' ערוך ערך הגן. שגורס אם אראה פני שכינה ממתנת עליהן אני יודע שהן הגונין. ואם אראה חולקים כבוד זל"ז אני יודע שהן הוגנסין.
א"ר אבהו. ב"ר שם וילקוט שם.
שער של אברהם. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' אהל פילון של אברהם. וכבר העירותי בישרון מחברת שניה צד כ"ח שבמדרש מלת "אהל" היא הוספה כי פלן היא מלה יונית ופי' אולם ושער. ובערוך מביא מאמר המדרש הזה פלוני של אברהם. בלי מלת אהל. ובילקוט שם רמז פ"ב הביא פאלוני של אברהם ומפרש המפרש בצדו פי' אהל. לכן המדפיסים הציגו הפי' בתוך המדרש. וכן בב"ר פס"ו אר"א פוליונו של אבינו יצחק מפולש היה. ורבינו טוביה השמיט גם את המלה פילון. והביא את הפי' שער.
כיון שראה. ב"ר שם וילקוט שם.
תני ר' חייא. ב"ר פמ"ח.

וזהו מיכאל. כדכתיב בעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול (דניאל י״ב א׳). ועי׳ מס׳ ד״א פ״ג והיה מיכאל באמצע וגבריאל בימינו ורפאל משמאלו. וכ״ה ביומא ל״ז ע״א וע״ש בפירש״י ולפי שמיכאל היה באמצע לפיכך הוא גדול שבהם. ועיין רש״י שבועות ל״ה ע״ב.

כב. מיכאל לבשר. ב״מ פ״ז ע״ב. וב״ר פ״נ. ורש״י עה״ת.

רפאל להציל את לוט. כ״ה בב״ר פ״נ. ובגמרא שם ובמס׳ ד״א איתא רפאל שבא לרפא את אברהם וע״ש בתוס׳ ד״ה ההוא והביאו דברי המדרש וכתבו דרפואה והצלה חדא מלתא היא ועיין ברש״י עה״ת ובתרי׳ ירושלמי.

ר׳ אלעזר. ב״ר פמ״ח. וכאן חסר וכצ״ל שאני פורע לבניך במדבר וביישוב ולעתיד לבא ה״ד אז ישיר וגו׳ ענו לה הרי במדבר בארץ מנין כו׳. פסיקתא רבתי פי״ד אות ג׳ וילקוט וירא רמז פ״ב.

מלמד שנדמו לו כערביים. עיין ב״מ פ״ו ע״ב. ומובא בילקוט רמז פ״ב עה״כ ורחצו רגליכם.

מן התורה. ב״ר פמ״ח. ושו״ט מזמור ק״ד. ילקוט רמז פ״ב.

א״ר אחא. ב״ר שם. וילקוט שם.

מששת ימי בראשית. ב״ר שם וילקוט שם.

מכאן שאין מסרבין לגדול. ב״מ פ״ו ע״ב.

אם קמח למה סולת. עיין ב״מ פ״ז ע״א. וב״ר פמ״ח. ומובא בילקוט רמז פ״ב. וברש״י עה״ת.

רמז רמז שעתידין כו׳. בב״ר פמ״ח ומובא בילקוט שם הדא אמרת פרס הפסח הוה. וכן בפסיקתא רבתי פ״ו אות ה׳ לושי ועשי עגות שהיה פסח. ועי׳ תוס׳ ר״ה י״א ע״א ד״ה אלא הביאו דברי המדרש מב״ר וגורסין ג״כ הדא אמרה שפסח היה. והביאו ג״כ ור׳ מאיר שליח צבור יסד במעריב של פסח ומצות אפה ויאכלו בלילי חג פסח.

רך ולא זקן. עי׳ ב״ר שם. ושם הגי׳ יכול גדול ת״ל רך אי רך יכול חסר ת״ל וטוב. והכוונה גדול שכבר הזקין. ובמקום יכול חסר הגי׳ בילקוט שם יכול חבול. ומפרש בצדו פי׳ כחוש.

זה ישמעאל. ב״ר שם. וילקוט שם.

מיכן שבתחלה ראוי להביא מיני חלב. הכוונה שאברהם קיים כל התורה אפי׳ ע״ת. לכן הקדים חלב לבשר.

ופת היאך לא זכר כו׳. ב״ר פמ״ת. ילקוט רמז פ״ב. ב״מ דף פ״ז ע״א.

אמר ר׳ אפרים. בכ״י פלארענץ ובגמרא ומדרש שם אמר אפרים.

שהרי הצדיקים. ב"מ פ"ז ע"א. ותנחומא וירא הי' ד'.
נראין כאוכלין ראשון ראשון מסתלק. ב"ר שם. וב"מ פ"ו ע"ב ורש"י עה"ת. וילקוט שם.
למה נקוד. ב"ר פמ"ח. ילקוט רמז פ"ב. וירושלמי פסחים פ"ט ה"ב (דף ל"ו ע"ד) ב"מ פ"ז ע"א. וע"ש בתוס' ד"ה למה. ומדרש חזית פ' צוארך. ועיין מס' סופרים פ"ב ואדר"נ פל"ד.
מיכן ידענו שמלאך היה. עי' רש"י עה"ת שם. אלישע אמר לשונמית למועד הזה כו'.
זהו ישמעאל. ב"ר שם. וילקוט שם.
ד"א הרגיש שבא אורה. כן תקנתי. ובכ"י גם בכ"י פלארענץ בטעות אורח. וז"ל המדרש שם והוא אחריו זה המלאך שהביט לאחריו והרגיש שבא אורה מאחריו.
א"ר יצחק. בב"ר וילקוט שם הגי' א"ר יוחנן. אין ספק שהיה כתוב לפני המעתיק ארי"י בר"ת והציג א"ר יוחנן.
חדל פסק כמו וכי תחדל לנדר. עי' ב"ר ועי' במ"כ ולפי דברי המחבר תראה שהיה כן הגי' לפניו בב"ר המד"א וכי תחדל. והמלות המד"א וחדל לעשות הפסח. הן הוספה מאיזה מעתיק.
אמרה האשה הזאת. ב"ר פ"מ וילקוט שם וע"ש.
ד"א. ב"ר שם וילקוט שם.
בתמיה. ב"ר פמ"ח. וילקוט שם.
בר קפרא. ב"ר שם. וילקוט שם. ב"מ פ"ז ע"א. וסוף מס' ד"א.
מעולם לא נזקק. ב"ר שם וילקוט שם.
וכן הגר. ר"ל ע"י מלאך כדכתיב ותקרא שם ה' הדובר אליה (בראשית ט"ז י"ג) ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "וכן הגר".
האחד עשה שליחותו. ב"ר פ"נ.
אכילה ושתיה ולויה. בב"ר שם וכן בילקוט מתלא אמר אכלית. אשקית. לוית. פי' אחר שהאכלת והשקית את האורח. לווהו ג"כ.
זש"ה. ב"ר פמ"ט.
ד"א. שם.
א"ר יצחק. ב"ר ריש פ' מ"ט. וילקוט רמז פ"ב. יומא ל"ח ע"ב.
ד"א ר' תנחום ברבי אמר. בב"ר פמ"ט וילקוט רמז פ"ב הגי' ר' תנחום בשם ר' ברכי'.
וע"ש בב"ר שמפיק לה מן יהיה בגי' שלשים. ועיין תנחומא וירא אות י"ג. ובכ"י פלארענץ ר' תנחום אמר.

זה צוואת בריא. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר איתא כך ר' יודן בש"ר אלכסנדרי זו הובריא ומפרש המ"כ סעודת הבראה שמברין את האבל וזהו צדקה עכ"ל. וראיתי במוספי ערך הווכריא הביא דברי המדרש וכתב פי' בל"י זריזות וחריצות. אולם זה לא יתכן ויתפרש לפי כוונת המאמר. ובילקוט רמז פ"ב השמיט המלה הזאת והציג במקומה זו גמילות חסדים.

בתחלה צדקה. ב"ר פמ"ט. וילקוט רמז פ"ב.

לא נאמר את אשר עליו כו'. בב"ר הגי' אליו לא נאמר אלא אשר דבר עליו. ובילקוט הגי' אשר דבר לו אין כתיב כאן אלא דבר עליו. וברש"י עה"ת גי' אחרת וז"ל על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם למדנו כל המעמיד בן צדיק כאלו לא מת.

תני רשב"י. ב"ר שם. ילקוט רמז פ"ג.

ר' חנינא. ב"ר שם. ילקוט שם. ובכ"י פלארענץ הגי' ר' חייא אמר.

ר' ברכיה. ב"ר וילקוט שם.

תני רשב"י. ב"ר וילקוט שם. ועיין אבדר"נ פל"ד.

אראב"כ. ב"ר וילקוט שם. וע"ע מכילתא בשלת דשירה פ"ה.

הדא אמרת. ב"ר וילקוט שם.

כנה הכתוב. בב"ר שם א"ר סימון תיקון סופרים הוא זה שהשכינה היתה ממתנת לאברהם. ועי' תנחומא בשלח. ובילקוט רמז פ"ב הגי' א"ר ישמעאל תיקון סופרים הוא.

רבנן אמרין. ב"ר פמ"ט ופצ"ג וילקוט רמז פ"ג.

כעלות המנחה. וכן בכ"י פלארענץ. ובקרא לפנינו בעלות המנחה. וגם במדרש שם וילקוט שם מובא כעלות. וראיתי ברד"ק שכ' בעלות המנחה בבי"ת פי' בשעת מנחת הערב עכ"ל. נראה מזה שבקצת נוסחאות היה כתוב כעלות.

א"ר יהושע בר נחמיה. ב"ר שם. וילקוט שם.

פתח בחמשים. גם רש"י עה"ת הביא דרש זה עשרה צדיקים לכל כרך וכרך כי חמשה מקומות יש עכ"ל. וכ"ה בתרגום יב"ע שם מאים אית חמשין זכאין בגו קרתא דיצלון קדמך עשרה לכל קרווא כל קבל חמשא קרוין וכו'.

בשר ודם. ב"ר פמ"ט. ילקוט רמז פ"ג.

חלילה לך בי פעמים. ב"ר פמ"ט.

א"ר אב"כ. ב"ר שם.

עג. ולא דכוותה. בכ"י פלארענץ ולא זכותה.

א"ר יונתן. בב"ר פמ"ט וילקוט שם הגי' ר' יוחנן. וכן בכ"י פלארענץ הגי' אמר ר' יוחנן. אמר אברהם. ב"ר וילקוט שם.

אולי הרגני נמרוד. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' אלו הרגני אמרפל לא הייתי עפר ואולי שרפני נמרוד לא הייתי אפר. וכצ"ל גם פה.
א"ל הקדוש ברוך הוא. ב"ר וילקוט שם. ועיין סוטה י"ז ע"א.
למה עשרה. ב"ר פמ"ט. וילקוט רמז פ"ג.
ד"א. ב"ר שם. וילקוט שם.
ד"א. ב"ר שם וילקוט שם.
אר"ח בר אבא. ב"ר שם במאמר שלפניו עה"כ אולי יחסרון חמשים. וילקוט סוף רמז פ"ג. ובמדרש שם נמצא אחר המאמר הזה משל שהביא ר' לוי לחלף סרדה מלאה מים. ובילקוט שם רמז פ"ג הגירסא לחלף סדרא ומפורש בצדו סדרא פי' עריבה. ונעלם מהמפרש הזה שהמלה משובשת וצ"ל חלפסדרא תיבה אחת. והיא מלה יונית ורומית Κλεψυδρα, Clepsydra עיין מוספי בערכי. ופי' כלי שעות מלא מים ועי' הפלאה שבערכין ח"ב דף ק"כ בהוספת הרשד"ל שהקליפסידרא היא כלי מים שמשתמשין בו לשער הזמן והיונים והרומיים היו מגבילים בו הזמן שיכול הסניגור או הקטיגור לדבר דברים בפני השופטים.
הדיין הזה. ב"ר שם וילקוט רמז פ"ד.
למה המתינו עד הערב. ב"ר שם וילקוט שם.

פרק יט

כאן קורא. ב"ר פ"נ. וילקוט רמז פ"ג.
ר' לוי. ב"ר שם וילקוט שם.
תני משום ר' נחמיה. ב"ר שם וילקוט שם. יבמות י"ג ע"ב. ועי' מכילתא בא פי"ד.
בא ערבה. ב"ר שם וילקוט שם. ודרש בערב כאלו הוא שתי תיבות בא ערב.
אר"ל. ב"ר שם. וילקוט שם.
דכתיב והוא ישפוט. ב"ר וילקוט הגי' ואינו דן את ישראל אלא ביום בשעה שהם עסוקים במצות הה"ד והוא ישפוט תבל בצדק.
ישב כתיב. ב"ר שם ופמ"ה וילקוט שם. פרקי דר"א פכ"ה. ורש"י עה"ת.
ארכי הדיינים. כ"ה בב"ר וילקוט שם רמז פ"ד. וארכי היא מלה יונית αρχγ ופי' נגידות ושררה. ואין ספק שהיה הגי' במדרש כמו שהביא הערוך בערך ידקי וז"ל בב"ר פנ"א [צ"ל פ"נ] ולוט יושב ישב כתיב אותו היום מינוהו ארכי יודקי פי' ראש הדיינים לעז הוא. ועל זה כתב המוספי בנוסחאות שלנו כתוב ארכי הדיינים ואמת דבר בעל הערוך בל"ר archijudex ראש הדיינים ובל"י אומרים ארכידיקי αρχιδιχος.
כל אדני שני באברהם. עי' שבועות ל"ה ע"ב.

ר' יודן. ב"ר שם. וילקוט רמז פ"ד.
אברהם הקדים. ב"ר שם וילקוט שם.
ממאנין לקטן. ב"ר שם. ועי' ב"מ פ"ז רע"א. ובכ"י פלארענץ מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול.
היינו דאמר רב הונא. מובא בפסוק שלפניו. והדא מסייעא לרב הונא ב"ר שם.
מגידול ביתו. ב"ר שם. ושם הגי' בביתו של אברהם אבינו היה. אבל בילקוט רמז פ"ד הגי' גידול בית אברהם היה.
אשתו של לוט. עי' ב"ר שם וילקוט שם מצות גדולה עמדה על המלח כו' ע"ש.
התחילו מבערב. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
אין אחד מעכב. ב"ר שם. וילקוט שם.
לתשמיש: ב"ר וילקוט שם. ועי' רש"י עה"ת.
לשון אלוהות. ב"ר וילקוט שם.
לא בזכותי. ב"ר.
אלא כשהוא אומר להם דברים ערבים. ב"ר שם במאמר שלפניו עה"כ ולוט ישב.
סק לעיל. פי' עלה למקום יותר מעולה. ואולי צ"ל סק להלא כת"א. וערש"י עה"ת. ובכ"י פלארענץ סוק לעילא.
אמרו לו דין שדנו. הוא בב"ר עה"כ ויצא אליהם לוט הפתחה.
שכל אכסניא. הוא בב"ר שם בש"ר מנחמא ודרש וישפוט שפוט על בעילת זנות מלשון ושפוטים עשו בה (יחזקאל כ"ג י'). עיין תנחומא וארא.
מי שהתחיל בעברה. ב"ר שם וילקוט שם. וע"ע סוטה ט' ע"א ובירושלמי שם פ"א ה"ז ובתוספתא פ"ד ובמכילתא בא פ"ז וספרי נשא סי' י"ח.
וילאו נשתטו. לשון שגעון. ב"ר שם. ושם מובא הכתוב לראיה כי אויל עמי. והגיהו שצ"ל נואלו שרי צוען (ישעי' י"ט י"ג). ובמדרש שם מובא שלשה דרשות על תיבת וילאו.
לפי שגילו מסטורין. ב"ר וילקוט שם.
מסטורין. פי' בל"י ורומי mysterium, μυστγρτου סוד וסתר.
דכתיב ויצחק בן ששים שנה. הוא דברי המחבר לבאר החשבון קל"ח שנה שחורבן סדום היה שנה אחת קודם שנולד יצאק. וס"ו שנה עד לידת יעקב. וס"ג שהיה יעקב כשיצאו מבאר שבע. וי"ד שנטמן בבית שם ועבר (עי' ב"ר פס"ח במאמר חזקיה אמר) הרי קל"ח.
א"ר חנינא. ב"ר פ"נ. ילקוט רמז פ"ד. ירושלמי ברכות פ"א ה"א דף ב' ע"ג ויש לתקן בירושלמי שצ"ל א"ר חנינא במקום ר' חצנא.
ר' טוביה בר יצחק. ב"ר פמ"א ופ"נ. וילקוט שם. ועיין יבמות ע"ז ע"א וברש"י שם.

א"ר יצחק. ב"ר שם וילקוט שם.
זה רפאל. ב"ר וילקוט שם.
אל זכותו של אברהם. בב"ר וילקוט שם סיים שנקרא הר שנא' מדלג על ההרים. ואומר שמעו הרים. ועיין רש"י עה"ת שכתב וז"ל ההרה המלט. אצל אברהם ברח שהוא יושב בהר שנא' ויעתק משם ההרה כו'.
ר' לוי בשם ר' חמא. ב"ר וילקוט שם. ועיין רש"י עה"ת.
וכן אמרה צרפית כו'. באת אלי להזכיר את עוני (מ"א י"ז י"ח).
ר' לוי. בב"ר וילקוט שם איתא כשם שהנוה הרעה בודק. ועיין כתובות ק"י ע"ב במשנה. אמרו רז"ל. שבת י' ע"ב.
וישיבת צוער נ"א שנה וסדום נ"ב. עי' שבת שם א"ר יצחק ישיבתה של צוער נ"א שנה דכתיב אמלטה נא שמה. נא בגימטריא נ' וחד הוי ושל סדום נ"ב. וע"ש ברש"י ותוס' ד"ה ושל סדום. ועי' ב"ר פמ"ט. על הכתוב ארדה נא. א"ר ירמיה עיקר שלוותה של סדום לא היתה אלא נ"ב שנה. ועי' סד"ע רבה פ"א. ורש"י עה"ת.
א"ר תחליפא. בב"ר סוף פ"נ. וילקוט רמז פ"ד הגי' א"ר חלפתא קסרייא. יש לתקן שצ"ל ר' תחליפא קסרייא כי לא מצאנו בשום מקום ר' חלפתא קסרייא אבל מצאנו הרבה פעמים ר' תחליפא קסרייא.
בששה עשר בניסן. ב"ר סוף פ"נ.
בעת שהחמה והלבנה. עי' ב"ר שם. וילקוט סוף רמז פ"ד. ורש"י עה"ת פסוק כ"ד.
משל. ב"ר פנ"א. וילקוט שם. והמלות שהסגרתי חסרים ונמצאות לנכון בכ"י פלארענץ.
זה מלאך גבריאל. ב"ר שם. וילקוט רמז פ"ה.
ר' יצחק אמר. ב"ר שם. ורש"י עה"ת.
ויאמר להם המלך קחו עמכם מעבדי אדוניכם. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובקרא כתיב ויאמר המלך להם קחו עמכם את עבדי אדוניכם. ואמר עבדי אדוניכם ולא אמר עבדי. וכצ"ל במדרש שם. את עבדי אין כתיב כאן אלא את עבדי אדוניכם. כמו שהגיה הרב בעל יפ"ת. וכ"ה בהדיא ברש"י עה"ת ע"ש.
א"ר יודן. ב"ר שם. וילקוט רמז פ"ה.
שהיו בצורות. עיין ב"ר שם חמשת הכרבים הללו היו יושבות על צור אחד. ודרש כן משום שרצה להביא ראיה ממקרא דבחלמיש שלח ידו. ועי' רש"י עה"ת הביא ג"כ הדרשה הזאת מהמדרש.
אם יקלוט אדם מטה. בכ"י פלארענץ ובב"ר וילקוט הגי' אם יקלוט אדם מטר.

בערוגה אחרת. בב"ר חסרה מלת "אחרת" וכן הגיה בעל אות אמת בב"ר שם. ונאמר לנכון בילקוט שם כמו שהביא רבינו.
א"ר יצחק. ב"ר פ"נ ופנ"א.
כדלעיל. בפרשה זו פסוק ג' ועיין רש"י עה"ת.
נב. מיכן שהזריזין. פסחים ד' ע"א.
מיכן ארז"ל. ברכות כ"ו ע"ב.
תנן. שם כ"ו ע"א במשנה.
מיכן למתפלל. סנהדרין כ"ב ע"א.
השקיפה ממעון קדשך.מה שהביא פה הכתוב אולי חסר וכצ"ל כל השקפה לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך. כמו שהביא רש"י בראשית י"ח ט"ז והוא מתנחומא כי תשא אות י"ד. כל מקום שנאמר בו השקפה לשון צער הוא. חוץ מן השקיפה ממעון קדשך. וע"ע מכילתא בשלח פ"ה ירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ח. ובכ"י פלארענץ מצאתי כך: וישקף על פני סדום. השקיפה ממקום גבוה. וכן הוא אומר השקיפה ממעון קדשך מן השמים.
מה זכירה זכר. ב"ר פנ"א. וילקוט רמז פ"ה. ורש"י עה"ת.
שהיה מלוה אותם ברבית. ב"ר שם בשם רבנן.
כסבורות היו. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
מנין היה להם יין. ב"ר שם וילקוט סוף רמז פ"ה. ועי' במכילתא דשירה פ"ב וספרי עקב סי' מ"ג. ועיין רש"י עה"ת.
בן אין כתיב. ב"ר שם וכאן תחת להיות זרע צ"ל לחיות זרע.
שבא מרות. מדרש רות פ"ז בפ' וימד שש שעורים. ועי' ברכות ז' ע"ב ב"ב י"ד ע"ב.
נקוד עליו. ב"ר שם. אדר"נ פל"ד. ספרי בהעלותך. נזיר כ"ג ע"א. ילקוט רמז פ"ה. ורש"י עה"ת.
בוא וראה. ב"ק ל"ח ע"ב. ועיין ב"ר שם. וילקוט רמז פ"ז. ורש"י עה"ת.
אנגריא. כ"ה בגמרא שם. ועיין בב"ר שם.
ולפיכך קדמה. ב"ק שם.
סו. בוא וראה. עיין נזיר כ"ג ע"א.
היינו דתנן. אבות פ"א.

פרק כ

למה נסע. ב"ר פנ"ב. ילקוט רמז פ"ז. ורש"י עה"ת.
ד"א. ב"ר שם. במאמר שלפניו בריש פנ"ב ובילקוט ורש"י שם.

תנן התם והכנסת אורתין. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמשנה פאה פ"א מ"א. ליתא המלות "והכנסת אורחין" ואיתא בקדושין ל"ט ע"ב והעיר שם הגאון הרי"ב שתי תיבות הללו "והכנסת. יורחין" ליתא במשנה דפאה עכ"ל ועיין שבת קכ"ז ע"א ששה דברים אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז ואחת מהן הכנסת אורחין

תנן. פאה פ"ח מ"ז. וגם בעל השאילתות וירא אות י"א הביא המאמר הזה לענין הכנסת אורחין.

ופירוש הלכה זו כו'. עי' ערוך ערך ככר והר"ש כלים פי"ז מי"א. ובפירוש הרמב"ם והרא"ש בפאה שם.

ה. ששיערו רבותינו לבית המנוגע. נגעים פי"ג מ"ט וע"ש ברמב"ם ור"ש.

ה. וחצי חציה שהם ג' בצים לפסול את הגויה. עי' טהרות פ"א מ"ג. וחצי חציה קאי על חצי ככר דהיינו חצי ככר שהוא ג' ביצים והחצי ממנו שהוא ביצה ומחצה והוא חצי פרס שיעורו לפסול את הגויה ורבינו ס"ל כשיטת האומר שפרס הוא ג' ביצים וכמסקנת הרמב"ם י"ז מכלים ונגעים שם.

לן נותנין לו. במשנה פאה שם.

א"ר פפא. שבת קי"ח ע"א. ב"ב ט' ע"א.

כר וכסת. הוספת רבינו לפרש המלות פוריא ובי סדיא. ובכ"י פלארענץ ליתא.

שבת נותנין לו. משנה פאה שם.

של לילי שבת ושתים של יום. הוא דברי רבינו. ועיין בתוס' שבת קי"ח ע"א ד"ה והא.

וכל המארת. ברכות י' ע"ב.

על כרחה. ב"ר פנ"א. ילקוט רמז פ"ח.

אין הקדוש ברוך הוא נגלה. ב"ר וילקוט שם.

מיכן שאין התראה. סנהדרין נ"ז ע"ב. וב"ר שם.

א"ר אחא. ב"ר שם. ובילקוט רמז פ"ט הגי' אמר רב צ"ל א"ר אחא.

כענין שנא' אשת חיל עטרת בעלה. הסיום הזה חסר בב"ר וילקוט שם. ונמצא בב"ר פמ"ז כתיב אשת חיל עטרת בעלה. א"ר אחא בעלה נתעטר בה. והיא לא נתעטרה בבעלה.

לפי שאפילו. עיין ב"ק צ"ב ע"א. ורש"י עה"ת בראשית כ' ט'.

אמר לפניו רבש"ע. ב"ר שם וילקוט רמז צ'. ועי' פסיקתא רבתי פמ"ב סי' ג'.

ר' ברכיה. ב"ר וילקוט שם.

לרבות חמריו. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת.

א"ר יצחק. ב"ר פנ"ב. וילקוט שם.

משל לרוכב. ב"ר וילקוט שם. והמשל הזה מובא ג"כ בפסיקתא רבתי פמ"ב בשינוי ל' .ויש לתקן שם תפש אותו האיש הבלינוס עמד לו הסוס.צ"ל הכלינוס והיא יונית χαλτυος ופי' מתג ורסן. ואגב אעיר באדר"נ פכ"ד אדם שיש לו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שיש לו כלים נאים ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסוס שאין לו רסן לבלום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת. פה היתה הגי' לסוס שיש לו כלינם והמדפיסים באשר לא ידעו הוראת המלה השמיטו המלה הזרה והציגו תחתיה המלות "כלים נאים" ובאדר"נ שם נרשם נ"א כלינס. ועוד זאת עשו במאמר האחרון במקום לסוס שאין לו כלינם הציגו שאין לו רסן לבלום. ומצאתי המאמר מובא לנכון בערוך ערך כלנם בשם אדר"נ כנוו שתקנתי.

מי מפייסו. ב"ר וילקוט שם.

ד"א ארז"ל. ב"ק צ"ב ע"א.

כד. וישכם. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ.

א"ר חנן. ב"ר שם וילקוט רמז צ'.

א"ר חלבו. ב"ר וילקוט שם.

כשיטתן השיבן. ב"ר פי"ח ופנ"ב. והכוונה כמו שסיים קורבה דאחוה שבני נח לא היו נוהגים איסור בשאר האב רק בשאר האם עיין סנהדרין נ"ח ע"ב ורש"י עה"ת על הכתוב הזה.

כדלעיל. עיין נח י"א כ"ט.

א"ר חנין. עיין ב"ר שם. וילקוט רמז צ"א.

ד"א. שם.

א"ר יודן. בכ"י פלארענץ גם בב"ר שם א"ר יוחנן.

ד"א. שם. ובכ"י פלארענץ נשמט מן ד"א כסות עינים שעושה עינים עד ד"א נתן לו לאברהם ע"י שגגת המעתיק.

ר' ברכיה. שם.

כלומר הוכיחה. עיין ב"ר א"ל כבר תוכחתיה ומפרש ונוכחת מלשון תוכחה.

ואיתוכחת. כוון לת"א. ועיין רש"י עה"ת והביא את התרגום.

ד"א נתן לו לאברהם. וכן ד"א שלאחריו לא מצאתי במדרש.

תנן התם. במשנה כתובות ס"ג ע"א.

ז. ז' דינרים. בכ"י פלארענץ טרפקיעין דינרי ז' בשבת. אין ספק שהיה הנוסחא כמו במשנה שבעה דינרין בשבת. ר' יהודה אומר שבעה טרפעיקין.

כנגד ז' מלאכות. ב"ר פנ"ב. ועיין בתוס' כתובות שם שהביא את הירושלמי.

וכן המורד. משנה שם.
למה שלשה. ב"ר שם. וע"ש בתוס' כתובות שם.
ואתרוחו. כן ת"א.
שתי עצירות. עיין ב"ק צ"ב ע"א. וב"ר פנ"ב.
אפי' התרנגולת כו'. בב"ק שם.

פרק כא

לפי שיצאה. ב"ר פנ"ג וילקוט רמז צ"א בשם ר' יצחק.
אע"פ שמלאך ממונה. ב"ר שם וילקוט שם. ושם הגי' ממונה על התאוה. ועיין נדה ט"ז ע"ב.
ד"א. ב"ר וילקוט שם. ועי' מכילתא בא פי"ב.
ר' יהודה. ב"ר וילקוט שם.
שתי מלות הן זיו איקונין. הוספת המחבר. ובמדרש ב"ר בן לזקוניו מלמד שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. וכוונתו שהדורש דריש לזקוניו נוטריקון וכן הביא המ"כ.
נאמר כאן מועד. ב"ר פנ"ג בש"ר הונא. וילקוט רמז צ"ב.
בחצי היום נולד. יליף ג"ש מיציאת מצרים דס"ל שמשש שעות ולמעלה יצאו ממצרים כדאיתא במכילתא. ויצחק נולד ג"כ בט"ו בניסן בחצות היום.
מהו יצחק יצא חוק לעולם. ב"ר פנ"ג.
למול בן ח' ימים. המ"כ הביא בשם פי' המיוחס לרש"י יצא חוק לעולם ישראל שקבלו התורה. שנא' כי חק לישראל הוא. והנכון כמו שהביא רבינו שפי' חק ברית מילה לשמונה. שיצאה תחלה ביצחק. וכפי' הר"ח בתוס' שבת קל"ז ע"ב. דחק בשארו שם. קאי על יצחק.
ר' יצחק אומר. בב"ר פנ"ב הגי' א"ר יצחק חפושית. והעירותי בישרון מחברת שניה שנת תרי"ז צד כ"ח. וכן בהערה ט' לפסקא שוש אשיש. שהמדפיסים השחיתו הכוונה. כי ז"ל המדרש שם. יצחק יצא חק לעולם ניתן דורייה לעולם. א"ר יצחק חפושית כו'. והנה בילקוט רמז צ"ב הביא מאמר המדרש הזה וגורס בטעות דרוריה. והמפרש בצד הילקוט מפרש על מלת דרוריה "פי' חפשית" ר"ל מלשון דרור. לכן המדפיסים הציגו גם במדרש בצדו על דוריה הוראתה "חפושית" כמו שמצאו בילקוט. ואח"כ היה מתחיל במדרש יצחק ר"ל טעם השם הזה דרשו נוטריקון היו"ד כנגד יו"ד דברות והמלה חפושית הנרשמת בחוץ על דוריה הובאה פנימה שלא במקומה אחר השם יצחק ונעשה המאמר המשובש א"ר יצחק חפושית וכאשר הביא רבינו היה לפניו א"ר יצחק יו"ד עשרה. אולם

יותר נראה שצ"ל יצחק ואינו שם אמורא רק דרשו כן על מלת יצחק. וראיתי עתה כי גם הרב בעל עץ יוסף הנדפס בווארשא שנת תרכ"ז העיר ג"כ על הטעות ממלת חפושית. ולא הזכיר את שמי אשר כבר העירותי על הטעות הזה בישרון בשנת תרי"ז.

יו"ד כנגד י' נסיונות. בכ"י פלארענץ ובב"ר ובילקוט הגירסא כנגד עשרת הדברות ובילקוט מוסיף שעתידין בניו לקבל.

יא. דכתיב. ב"ר וילקוט שם.

יחדי לי. כן ת"א.

הוא שאמרו ז"ל: ב"ר פנ"ג. פסיקתא פסקא שוש אשיש צד קמ"ו ע"א וע"ש בהערה ד'. ועי' ב"מ פ"ז ע"א.

ר' פנחס. ב"ר שם. וילקוט רמז צ"נ.

לפי שהיתה שרה. ב"ר שם. ופסיקתא שם צד קמ"ו ע"ב.

רבנן אמרי. ב"ר שם.

ר' יהודה בר סימון. ב"ר. ע"ש וגי' המחבר נכונה.

ביום ה"ג מל. דרש נוטריקון הגמל הג מל. ה"ג בגימטריא שמונה.

דרש ר"ע. ב"ר פנ"ג וילקוט רמז צ"ד. ועי' תוספתא סוטה פ"ו. וספרי ואתחנן סי' ל"ד.

אמר ישמעאל ליצחק. ב"ר שם בש"ר עזריה ועיין פדר"א פ"ל ומובא בילקוט שם.

אמרה לו. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת.

כל המודה בבי עולמות. ר"ל יצחק אין כתיב אלא ביצחק בי"ת תרין ב"ר שם וילקוט שם.

בן כ"ז שנה. כ"ה בב"ר. והמחבר הוסיף לפרש י"ד קודם ליצחק. וי"ג היה יצחק. שהרי בן י"ג היה כשנמול ולתקופת השנה ילדה שרה ובן י"ג היה יצחק כשנגמל מיצר רע ליצר טוב וגרושי ישמעאל אחרי הגמל את יצחק.

ויש אומרים. בוודאי היה כן נוסחא אחרת במדרש. או כוון לפדר"א והילקוט רמז צ"ד הביא ג"כ גירסא זו בשם ב"ר בן י"ז שנה היה וכן ראיתי בילקוט רמז צ"ה הביא מאמר מפדר"א ובטעות מצוין שם "מדרש" והביא ג"כ בן י"ז שנה היה ישמעאל. וכן ראיתי ברמב"ן פ' וירא שהביא ג"כ כן בשם המדרש שהיה בן שבע עשרה שנה ע"ש. ובפדר"א פ"ל לפנינו בן כ"ד שנה היה ישמעאל כיצא מבית אברהם ויצחק בן י' שנה היה וכתב הרד"ל שאין טעם וסמך למספר שנים אלו. אולם לדעתי ברור שצ"ל בפדר"א בן י"ז שנה היה ישמעאל.

וחלה. עי' ב"ר והמחבר השמיט המלות הזרות.

לפי שהחולה. ב"ר שם.

אילן של רותם. ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ אלו עצים של רותם.

א"ר אסי. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגירסא א"ר אמי.
למדנו. ב"ר וילקוט שם. ור"ל ילפינן דמנגד היינו אלפים אמה מדכתיב הכא הרחק.
וכתיב התם רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה. ועיין במ"ר פ"ב.
בזכותו של אברהם. ב"ר שם. ילקוט סוף רמז צ"ד.
יפה תפלת החולה. ב"ר שם ומובא ברש"י עה"ת.
מיכן אמרו רז"ל. ר"ה ט"ז ע"ב. ועי"ש ברש"י שכתב ומצינו בב"ר אמרו מלאכי השרת כו' הוא בב"ר פנ"ג. אבל מ"ש שם שנא' משא בערב שהיו מוציאין לקראת הגולים מיני מלוחים. ליתא לפנינו במדרש ב"ר שם רק בהגדת איכה פ"ב פ' בלע ה'. ועיין רש"י עה"ת בראשית כ"א י"ז הביא יחד דברי מדרש ב"ר ומדרש איכה ונראה שהיה כן במקומו בב"ר והשמיטו המדפיסים. ועי"ע ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג ומדרש שו"ט פ"ה.
יושבי בארץ תימא. בקרא יושבי ארץ תימא.
כדמפורש בהגדת איכה. הוא באיכה רבתי פ"ב פ' בלע ה' ונשנה בירושלמי תענית פ"ד דף ס"ט ע"ב. ועיין תנחומא ויצא בפי' וירא ה' כי שנואה לאה.
א"ר בנימין בן לוי ור' יונתן בן עמרם. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובב"ר פנ"ג איתא א"ר בנימין לבד. והמלות "בן לוי ור"י בן עמרם" חסר שם.
ריבה הוא. כי אתין וגמין רבוים והאי את לדרשה. הוא וחמריו וגמליו וכל ב"ב. ב"ר סוף פנ"ג. וילקוט רמז צ"ה.
רבה על כל המורים בקשת. ב"ר וילקוט שם.
א"ר יצחק. ב"ר וילקוט שם.
פה שכל. ב"ר וילקוט שם והוא דעת ר' נחמיה ולדעתו הוא שם התואר לא שם העצם והוא ב' מלות פי כל שעל ידו היתה הנהגת כל המדינה.
שהיו האומות אומרים. ב"ר פנ"ד וילקוט רמז צ"ה.
עד כאן רחמי האב. ב"ר וילקוט שם.
ר' יוסי. ב"ר וילקוט שם.
שאמר לו. שם.
אריב"ח. שם. ועיין ערכין ט"ז ע"ב ספרי דברים פ"ב.
בפרהסיא. שם.
ע"י שליח. שם. ובב"ר הגי' ע"י מלאך.
שיהו בניו. שם.
א"ר ירמיה. ב"ר שם.
ההי"ד וישרנה הפרות. בב"ר שם סיים מהלכות בישרות לשון ישרות שהיישירו דרכם.

דרשה. הדרשה הוא בב"ר שם פנ"ד. וילקוט שם.
ר' יהודה. סוטה י' ע"א. ב"ר וילקוט שם. ואדר"נ פ"ו. ות"י ויב"ע. ורש"י עה"ת.
מאי אשל שאל. בהפוך האותיות.
בשר עופות דגים יין. בב"ר מה תשאל פת בשר יין ביצים.
רבנן אמרי אכילה שתיה לויה. דרשו אשל נוטריקון. וזה נשמט בב"ר לפנינו. והיה גם לפני רש"י כי הביא בסוטה י' ע"א ד"ה פונדק לשון אשל נוטריקון הוא אכילה שתיה לויה שהיה מאכילן ומשקן ואח"כ מלוה אותן עכ"ל. וכן מצאתי במדרש שו"ט מזמור ל"ז ויטע אשל אכילם שתיה לויה וכן במזמור ק"י מהו אשל אכילה שתיה לויה.
שהקריא שם שמים. עי' סוטה שם. אל תקרא ויקרא אלא ויקריא מלמד שהקריא אברהם לשמו של הקדוש ברוך הוא בפה כל עובר ושב כו'. ועי' בב"ר שם סוף פנ"ד. ורש"י עה"ת.
יותר ממה. ב"ר שם. וילקוט רמז צ"ה.
שבחברון עשה כ"ה שנים. ב"ר וילקוט שם. וס"ע פ"א. ועיין רש"י עה"ת שמבאר החשבון:

פרק כב

אחר מאי אחר כו'. סנהדרין פ"ט ע"ב. ובגמרא שם הגי' אחר מאי. נשמט אחר השני. והגאון הריי"ב הגיה שצ"ל מאי אחר.
שאמרו מלאכי השרת. בגמרא איתא ששטן אמר כן ועי' ב"ר פנ"ה וילקוט סוף רמז צ"ה. ד"א. הוא בסנהדרין שם בש"ר לו'. ועיין ב"ר וילקוט שם יצחק וישמעאל היו מדיינים כו'.
ריה"ג אומר. ר"ע אומר. ב"ר שם וילקוט רמז צ"ו.
אין נא אלא לשון בקשה. סנהדרין שם. ותנחומא וירא. ורש"י עה"ת.
א"ל איזה בן. סנהדרין שם. וב"ר פל"ט ופנ"ה. ופסיקתא רבתי פ"מ אות ו'. פדר"א פל"א. א"ל איתת חמין במעיה תרוייהו. אין לזה מובן כלל. מה הכוונה איתת חמין. ובמדרש ב"ר הגירסא אית תחומין במעיא. ובכ"י פלארענץ ראיתי אית תחומין דמעיא תרוייהו רחימא. ובפסיקתא רבתי שם וכי יש תחומים במעים. ובתנחומא וירא שם וכי יש גבול במעים. המ"כ מפרש בב"ר שם וכי יש תחומין בבני מעים שניהם יוצאי חלצי הם ושניהם אהובים לפני. עכ"ל דחק לפרש לפי גי' המדרש. ולדעתי גם במדרש נשתבש הלשון וצ"ל איתרחמין במעיה תרויהו. ור"ל שניהם אני אוהב ולא אדע איזה הוא. ובפדר"א שם הגי' א"ל אשר אהבת. אמר לו לזה אני אוהב ולזה אני אוהב. וכן במדרש

שו"ט מזמור כ"ט אשר אהבת א"ל שניהם אני אוהב. וכן בגמרא סנהדרין שם א"ל תרוייהו רחמיני להו. וכן לפנינו צ"ל אמר לו איתרחמין במעיה תרוייהו.
הראשונה לך לך. ב"ר שם בש"ר לוי.
ר' חייא רבה. ב"ר שם וילקוט רמז צ"ו. ירושלמי ברכות פ"ד ה"ה דף ח' ע"ג. מדרש חזית בפ' כמגדל דוד. ופסיקתא רבתי פ"מ. ועיין בבלי תענית ט"ז ע"א. וברש"י ותוס' שם.
רב הונא משום ר"א. ב"ר שם.
מתמהא. וכן בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' מתהא. ובב"ר פל"ט משהא. וכן רש"י עה"ת הביא הקדוש ברוך הוא מתהא הצדיקים. ועי' ילקוט יחזקאל רמז שי"ג ושם הגי' משהקדוש ברוך הוא מתהי ומתלה בעיניהם כו'.
ארשבי"י. ב"ר שם. וילקוט רמז צ"ז. ומכילתא בשלח פ"א. סנהדרין ק"ה ע"ב. ורש"י עה"ת.
מיכן שאין ראוי. עיין ב"ר שם א"ר אבהו וכו'. ועי' רש"י עה"ת שאין אדם חשוב כו'.
ר' חייא ב"ר יוסי בש"ר מישא. ב"ר שם וילקוט רמז צ"ח. ובכ"י פלארענץ ר' חייא בר אסי.
ניתן לו. ב"ר וילקוט שם.
אין הקדוש ברוך הוא. ב"ר פנ"ו ילקוט רמז צ"ט.
מה ראה. ב"ר שם. וילקוט שם. ותנחומא סוף וירא. ופסיקתא אחרי מות דף ק"ע ע"ב. וי"ר פ"כ. ורש"י עה"ת.
אריב"ל. ב"ר שם.
פי' בשרו. ב"ר. ותנחומא שם.
בזכות השתחויה. שם. וילקוט רמז ק'.
שוים. ב"ר שם.
בעא מיניה רב. ב"ר שם. ועי' חולין ט"ז ע"א.
מה לשון מאכלת. בב"ר ריש פנ"ו. וילקוט רמז ק"א. למה נקרא סכין מאכלת לפי שמכשר אוכלים. ובתנחומא וירא למה מאכלת שהיא מתירה את האוכלין לתוך פיו של אדם. ורש"י עה"ת כתב המאכלת סכין על שם שאוכלת את הבשר. כמה דתימא וחרבי תאכל בשר. ושמכשרת בשר לאכילה עכ"ל.
תני ר' חייא. ב"ר שם. ונשנה בספרא פי' ויקרא. והמדרש כוון במה שהביא "תני ר' חייא" להספרא. כמו שהעירותי במ"א. וכן נשנה המאמר במדרש שמואל פ"ט.
אמר לפניו רבש"ע. ב"ר שם.
ואל תעש לו מאומה. בב"ר שם אל תעש לו מאומה מומה. דרש מאומה לשון מום.

ידעתי לכל. ב"ר שם. וקרי ביה ידעתי היו"ד בחירק.
אחר כך נאחז. עיין ברש"י עה"ת שמפרש ג"כ כן.
ד"א אחר סימן לישראל אחרית הגלות. בב"ר שם הגי' א"ר יהודה בר סימון אחר כל הדורות ישראל נאחזין בעבירות. והמחבר חשב שמלת סימן מוסב למטה והוסיף מלת לישראל. ובאמת מלת סימן מוסב למעלה ומן השם הוא. וכן הוא בירושלמי תענית פ"ב ה"ד. א"ר יהודה ברבי סימון. אחר כל הדורות עתידין בניך כו'. ועי' מה שהעירותי בהערה ע' לפסקא בחודש השביעי. שבמדרש ב"ר שם המאמר מר' יהודה ב"ר סימון היא נוסחא אחריתא שהוסיף איזה מעתיק עפ"י הירושלמי ורשם בחוץ. ואח"כ הובא פנימה. כי הלא אחת היא עם מאמר מר' יודן שלפניו ע"ש.
ר' יוסי דסכנין בש"ר לוי. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובב"ר שם מובא רק לוי אמר. אולם בויק"ר פכ"ט איתא ר' יהושע דסכנין בש"ר לוי. אבל מובא מאמר אחר בשמו. וע"ש שהמאמר הזה הוא בש"ר הונא בר יצחק. ועיין בפסיקתא פסקא בתודש השביעי ובהערה ע"ב.
א"ר אבהו. ר"ה ט"ז ע"ב.
תנן התם. במשנה שם.
מאי כבני מרון. שם י"ח ע"א. .ובכ"י פלארענץ נוסף: כשבים מתרגמינן אמרין. כלומר כשם שעוברין הכשבים על ידי רועה. כך בני אדם עוברין לפני בראש השנה.
רשב"ל אמר כמעלות בית חורון. בגמרא שם הגי' כמעלות בית מרון. ונרשם בצדו גי' ע"י וכן בהרא"ש וברב אלפס בית חורון. וכן היה לפני המחבר בגמרא. ועי' רש"י בר"ה שם ד"ה כמעלות בית מרון. ותראה שגם לפניו היתה הגי' בית חורון. ועי' רש"י סנהדרין ל"ב ע"ב שכתב מעלות בית חורון. מקום צר ואין דרך לנטות ימין ושמאל וצריך האחד לנטות לאחוריו עד שמוציא מקום לנטות עכ"ל.
ותנן נמי. משנה ר"ה ל"ב ע"א.
אין פוחתין. שם במשנה שלאחריה.
מתחיל בתורה ומסיים בנביא. במשנה שם. ושם הגי' ומשלים בנביא.
העובר לפני התבה. שם דף ל"ב ע"ב במשנה.
ואין מעכבין. שם במשנה שלאחריה.
סדר תקיעות. שם דף ל"ג ע"ב במשנה.
שיעור תקיעה כשלש תרועות. כ"ה במשנה ובכ"י נרשם בצדו צ"ל שיעור תרועה כשתי תקיעות. והמגיה הגיה כן כמו שראה בהרמב"ם הלכות שופר פ"ג ה"ד שיעור תרועה כשתי תקיעות. וע"ש בהשגת הראב"ד ובמגיד משנה שם.

כשם ששי"ץ חייב. שם במשנה.
רשב"ג אומר: במשנה שם הגי' ר"ג אומר.
ואמרינן. דף ל"ב ע"א.
אמר ר' לוי. בגמרא שם אמר רבי. והגיה הגאון הרי"ב שצ"ל אמר ר' לוי כמו שהוא במגילה כ"א ע"א ובע"י. וכאשר הביא רבינו תראה שכן היתה הגי' לפניו. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות ר' יוחנן אמר כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם.
ואם אמר שלש. שם.
דאמר רב המנונא. בגמרא שם רב הונא. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "אמר שמואל".
אין מזכירין כו'. משנה שם דף ל"ב ע"א. וכן הגיה שם הגאון הרי"ב במשנה כמו שהביא המחבר.
אבל פורענות של או"ה. שם בגמרא ל"ב ע"ב.
אין מזכירין זכרונות של יחיד. שם בגמרא. ומה שסיים כגון וה' פקד את שרה. יש לתקן כמו שהוא בגמרא כגון זכרה לי אלהי לטובה. אבל וה' פקד את שרה מסקינן בגמ' דכזכרון דרבים חשוב.
העובר לפני התבה. שם.
ובשעת ההלל. במשנה שם. והסיום "כגון שאר ימים טובים שקורין בהן את ההלל" הוא דברי המחבר לפרש המשנה ובשעת ההלל.
כלומר בתפלת היוצר. הוא הוספת המחבר.
וברי"ה ויו"כ. בגמרא שם ליתא למלת "ויו"כ".
אמר ר' כרוספדאי. ר"ה דף ט"ז ע"ב.
לפיכך אמר הקדוש ברוך הוא. ר"ה דף ל"ד ע"ב.
וכן הוא אומר תקעו וגו' איזה חג. ר"ה ח' ע"א. עיין פסיקתא בחודש השביעי ובהערה מ"ו.
נז. והוא שבעשרת הימים האלה. בכ"י פלארענץ והוא שב בימים האלה.
ואפילו ציפהו זהב. ר"ה כ"ו ע"ב וכ"ז ע"א.
ובזמן שהיחיד מתפלל. עיין ר"ה ל"ד ע"ב.
והלכה כרשב"ג. בגמרא שם הלכה כרבן גמליאל.
דאמר רבה בר בר חנה. כתובות ע"ז ע"א וש"נ.
בסוף ב"ב. הוא בדף קע"ד ע"א.
צידן בכתובות. בגמרא כתובות ע"ז ע"א לא נמצא דבר מצידן ע"ש. רק הוא בגיטין דף ע"ד ע"א במשנה ארשב"ג מעשה בצידן וכו'. ובגמרא שם דף ע"ה ע"א איתא כל מקום

ששנה רשב"ג כו'. ופירש"י צידן דמתניתין. וכן בכתובות דף ע"ז כתב רש"י וז"ל ערב בגט פשוט. צידן במי שאחזו קורדיקוס. והוא המאמר שרשמתי. וכן הביא הערוך בערך ערב. בסנהדרין פרק זה בורר. דף ל"א ע"א.

ובשבת לא תקעינן. ר"ה כ"ט ע"ב.

וצריך לברוכי עליה לשמוע בקול שופר. וכן הביא ר"ע גאון בסדרו דף מ"ה ע"ב. וכן גי' הבה"ג. וכן האו"ז ה' ר"ה סי' רע"א כתב ומברך לשמוע בקול שופר והביא שם ראיה מהירושלמי. ולפנינו ליתא זה בירושלמי.

[]

ושהחיינו. וכ"ה בסדר רע"ג שם. וכן הביא האו"ז שם.

רבא אמר בשם ר' יוחנן. ב"ר פנ"ו ושם הגי' ר' יותנן אמר. ובפסיקתא פסקא בחדש השביעי דף קנ"ד ע"א הגי' ר' ביבא רבא בשם ר' יוחנן וע"ש בהערה ס"ז. שהעירותי כמו שהוא בפסיקתא כ"ה בילקוט אמור. אבל בא"ר פכ"ט הגי' ר' ביבי בר אבא. ובירושלמי תענית פ"ב ה"ד הגי' ר' ביבא אבא בש"ר יוחנן. ובפסיקתא רבתי פסקא בחדש השביעי מובא המאמר הזה בש"ר ירמיה ואין ספק שיש לתקן שם ר' יוחנן. וכן נמצא המאמר בשו"ט מזמור כ"ט. ומובא בילקוט וירא רמז ק"א.

אברהם קרא אותו. ב"ר שם. וילקוט רמז ק"ב. פדר"א פכ"ז.

ד"א. ב"ר שם פנ"ו וגם פס"ה. וילקוט רמז ק"ב. ושם הגי' יותר נכונה.

עא. ד"א על שם יראה כל זכורך. מזה ראיה כי הדרש יראה יראה בחגיגה ב' ובשאר מקומות איננו כמו שדחקו בזה רש"י ותו' ע"ש. אבל פירושו הוא כדעת הגר"א יראה יראה הנאמר כאן גבי עקידה כי אחד הוא.

מה צורך לשבועה. ב"ר פנ"ו. ילקוט רמז ק"ב.

ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא. בב"ר שם הגי' ר' חמא בר חנינא אבל ר' לוי שאמר בשמו ליתא שם. ובכ"י פלארענץ ר' לוי אמר וחסרים המלות "בש"ר חמא בר חנינא".

ללמדך. ב"ר שם וילקוט שם.

ברכה לאב. שם.

זה תדמור. בכ"י פלארענץ רבי אומר זה תדמור. בב"ר וילקוט שם. ואיכה רבתי ס"פ בלע ה' הגירסא זו תדמוד. וכבר מלתי אמורה ישרון מחברת שניה צד ל"ג שבכל המקומות בדרז"ל המלה משובשת. וצ"ל תדמוד. והיא העיר הנזכרת במ"א ט' י"ח ואת תדמר. וכן בדה"ב ח' ג' ד' ויבן את תדמר. והיא העיר הגדולה Thadmor. הנודעת בספרי העמים בשם Palmyra. אשר בנה שלמה המלך בדרך דמשק לצד נהר פרת. מן פרת מהלך יום אחד. ומן דמשק קע"ו פרסאות. ושם ארץ ציה וערבה שואה ומשואה מקום לא

יזרע ולא יצמיח כי אדמתה אדמת חול. ומזה תבין כוונת חז"ל מפני מה עיניהן של תרמודין [צ"ל חדמורין] תרוטות. מפני שדרין בין החולות (שבת ל"א ע"א). וכן תבין מאמרם כל הכתמים הבאים מן הרקם וכו' אפי' מן תרמוד מ"ט לא. משום עבדי שלמה (יבמות ט"ז ע"א). ע"ש בפירש"י אבל בהשקפה ראשונה אינו מובן עבדי שלמה מה עבדי התם ? אולם נכון מאד כי צ"ל תדמור. והיא העיר שבנה שלמה. ובצדק נקראים היושבים בה עבדי שלמה. כלומר האנשים אשר תחת ממשלת שלמה. וכן תראה סעד לדברי מפי' המיוחס לרש"י ד"ה שם. שכתב וז"ל ויבן את תדמור במ"א כתוב את תמר ותדמור קרינן וזה ששנינו ביבמות ובב"ר בפרשת עקידה מפרש שעזרו לשונאיהם של ישראל כו' עכ"ל. הרי תראה שהיתה לפניו הנוסחא הנכונה תדמור כמו שתקנתי. רק המדפיסים קלקלו גם ברש"י והציגו התרמודין במקום שראוי להיות התדמורין. ונמצא לנכון בירושלמי יבמות ספ"א וקדושין פ"ד ה"א.

אשר יחזיקו אנשים. בקרא עשרה אנשים. ובכ"י פלארענץ שבעה אנשים.

בכנף איש יהודי. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובקרא והחזיקו בכנף איש יהודי.

ויצחק היכן הוא. ב"ר שם וילקוט שם.

ר' יוסי בר חנינא. במדרש שם מובא בשם רבי חנינא לבד.

מפני העין. פי' שלא תשלוט עין הרע על הנס שנעשה לו. ובכ"י פלארענץ מפני עין הרע.

אחר הרהורי דברים. ב"ר פנ"ז. וילקוט רמז ק"ב. ורש"י עה"ת.

מלמד. עיין ב"ר וילקוט שם.

בני גבירה ופלגש. ב"ר שם. ור"ל כמו שמזרע שרה היו שמונה בני גבירה וארבע בני שפחות שהם י"ב בני יעקב שבטי יה. כן עמדו ממלכה. ואולי דרש "הוא" בגימטריא י"ב. ועיין רש"י עה"ת. ולבסוף

פרק כג

ולבסוף ויהיו חיי שרה כו'. עי' ב"ר פנ"ח בחחלה הנה ילדה מלכה גם היא בנים ואח"כ ויהיו חיי שרה מאה שנה עד שלא השקיע הקדוש ברוך הוא שמשה של שרה הזריח שמשה של רבקה. ודרש סמיכות הכתובים שמתחלה כתיב ובתואל ילד את רבקה. ואח"כ כתיב ויהיו חיי שרה.

עד שלא כבתה. ב"ר שם. וילקוט רמז ק"ב.

שנא' וזרח השמש. עי' ב"ר וילקוט שם באריכות.

שאין צדיק נפטר. קדושין ע"ב ע"ב יומא ל"ח ע"ב. עיין ב"ר ריש פנ"ח. וילקוט ריש חיי. מה ת"ל מאה שנה. ר"ל למה נכתב שנה בכל כלל וכלל.

אלא בת מאה שנה היתה כבת עשרים לנוי כו'. בב"ר ריש פנ"ח. וילקוט ריש חיי הגי' בת עשרים כבת שבע לנוי. בת מאה כבת עשרים לחטא. וכן הביא רש"י עה"ת בת ק' כבת כ' לחטא מה בת כ' לא חטאה שהרי אינה בת עונשין אף בת ק' בלא חטא ובת כ' כבת ז' ליופי. אולם בפי' המיוחס לרש"י בב"ר שם. וכן בילקוט תהלים רמז תש"ל הביאו כמו שהביא רבינו. ועיין במזרחי.

ו. קרית ארבע. ב"ר שם. וילקוט ריש חיי. ורש"י עה"ת.

ד"א. שם.

מהיכן בא. ב"ר וילקוט שם. ויק"ר פ"כ. פדר"א פל"ב.

תנן התם. ברכות י"ז ע"ב במשנה.

תניא לא יהלך. שם י"ח ע"א.

דכיון דאינהו לא מצי לאיעסוקי במצות חלשא דעתייהו. הוא לשון המחבר. ולקח משאילתות דרב אחאי גאון חיי אות י"ד. ובה"ג ברכות פ"ג וז"ל לא יהלך אדם בבית הקברות כו'. דכיון דאינהו לאו בני הכי נינהו חלשא דעתייהו. וכי מרחיק ארבע אמות שפיר דמי. והסיום שהביא רבינו עד דמרחיק ד' אמות וכן הסיום הזה בשאילתות ובה"ג הוא בגמרא שם. ועיין הרא"ש ברכות פ"ג אות ה' ובמעדני יו"ט שם. ובהעמק שאלה בשאילתות שם אות ז'.

אמר רבא ארי"י. בגמרא ברכות י"ח ע"ב ובבה"ג שם. הגי' אמר רחבא א"ר יהודה. ובשאילתות שם הגי' אמר רב יהודה אמר רב. ובכי"י פלארענץ אמר ר' יהודה לבד.

ומבטלין ת"ת. מגלה כ"ט ע"א. כתובות י"ז ע"א. ושאילתות שם אות י"ד.

ואע"ג דאית להו צרכיהו. וכ"ה בכי"י פלארענץ. וט"ס נפל כאן כי בגמרא שם איתא במה דברים חמורים בשאין שם כל צורכו אבל יש שם כל צורכו אין מבטלין. וכן הביא השאילתות שם. וכן פסק הרמב"ם הלכות אבל פי"ד ה"ט.

והספידא. סנהדרין מ"ו ע"ב.

ותניא ר' נתן. סנהדרין מ"ז ע"א.

טז. ואי אמר לא תספדו להאי גברא. זה לקח רבינו מבה"ג הלכות הספד.

ואע"ג דאסמכוהו רבנן. בגמרא שם מ"ו ע"ב. ופי' דלפי מסקנת הש"ס שם אין ראיה מן התורה לקבורה לזה קאמר דאעפ"כ היא דאורייתא והביא ראיה מסברת עצמו מקרא כי עפר אתה ואל עפר תשוב. ועיין ספר המצות להרמב"ם בשרשיו ובהשגת רמב"ן ובסמ"ג עשין מד"ס ב'.

אל הארץ. בקרא על הארץ.

משום בזיוני דאינשי. עיין בגמרא שם.
ת"ר בשעת פטירתו של אדם. ע"ז כ' ע"ב.
ת"ר בשעת פטירתו של חולה. שבת ל"ב ע"א. מי שחלה ונטה למות אומרים לו התודה. והסיום שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב. ואם אינו יודע להתודות כו' .הוא במשנה סנהדרין מ"ג ע"ב אצל הנסקל עפ"י ב"ד. ורבינו הרכיב ב' מאמרים יתד.
כא. ואינו נפטר מן העולם עד שרואה פני שכינה. ספרי בהעלותך אות ק"ב ובריש ת"כ. ובמ"ר סוף פ' נשא. ופדר"א פל"ד. ומובא בילקוט שמות רמז שצ"ו בשם פרקי דר"א. ובפדר"א מובא הכתוב כי לא יראני האדם וחי.
וכל זכיותיו וטענותיו. תענית י"א ע"א.
נפטרין לפניו. וכ"ה בגמרא שם. וצ"ל נפרטין. כמו שהגיה הרי"ב. וכ"ה לנכון בשאילתות האזינו סי' קס"ג.
אמר רב. מ"ק כ"ח ע"ב ושם איתא ר"מ אומר.
אם רצית גר. ב"ר. פנ"ח. וילקוט רמז ק"ב. ורש"י עה"ת בשם מדרש אגדה. אם תרצו הריני גר ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין שאמר לי הקדוש ברוך הוא לזרעך אתן את הארץ הזאת עכ"ל.
לזרעך אתננה. וכן בכ"י פלארענץ. ובקרא לזרעך אתן.
מלך אתה עלינו. ב"ר וילקוט שם.
מיתין סגיאין. ר"ל מתים הרבה. וכ"ה בב"ר. והכוונה הוא אמר ואקברה מתי מלפני ומבקש רק מת אחד. והם השיבו במבחר קברינו קבור את מתך. אפילו מתים הרבה. דאת בא לרבות.
שהודה על בשורה טובה. ב"ר שם מכאן שמודים על בשורה טובה.
פגעוני בי. עי' ב"ר וילקוט שם.
ישב כתיב. ב"ר וילקוט שם.
ר' יצחק בר אמי. בב"ר חסרים המלות "בר אמי". ובכ"י פלארענץ חסר שם האומר.
ארכי איסטרטיגוס. בב"ר ארכיסטרטיגוס והיא מלה יונית αρχτ στρατηγός ראש שרי החיל (פעלדהערר). ובילקוט שם בטעות ארכיטוגוס וצ"ל ארכיסטרטיגוס. ובכ"י פלארענץ המלה משובשת איפטרופין.
א"ר פנחס. ב"ר וילקוט שם.
לגמול חסד לשרה. כן הביא גם הילקוט בשם ב"ר. וכן מובא ברש"י עה"ת. ולפנינו במדרש הציגו המגיהים לגמול חסד לאברהם.
מיכן אמרו רז"ל. קדושין כ"ו ע"א במשנה.

א"ר חנינא. ב"מ פ"ז ע"א. בכורות נ' ע"א. ירושלמי קדושין פ"א דף נ"ט ע"ד. ב"ר שם. פסיקתא עשר תעשר דף צ"ה ע"א. פסיקתא רבתי פ"א אות ד'. רות רבה פ"ז. תנחומא פ' ראה. שמ"ר פל"א.

הוא שארז"ל. עי' נדרים כ"א ע"ב.

לעפרן כתיב. ב"ר שם. שמ"ר פל"א. ותנחומא שם. ופסיקתא שם. ומכילתא ריש יתרו. ועיין מה שהעירותי בהשחר שנה רביעית חוברת ששית צד שנ"א.

שהיתה לאדם קטן. ב"ר שם. וילקוט שם. ובמדרש הוא בלשין ארמי. והמחבר הביא בלשון עברי כדרכו. וכן רש"י עה"ת הביא הדרשה הזאת תקומה היתה לו שיצא מיד הדיוט ליד מלך.

מלמד שנכפלה. ב"ר וילקוט שם.

ד"א. ג"כ שם.

היינו דתנן. מובא בב"ר וילקוט שם. וכוונו בזה למאמרם ב"ב ס"ט ע"ב א"ר יהודה אמר רב דאמר קרא ויקם שדה עפרון כו' מכאן למצרים מן התורה. ועיין ברש"י שם.

א"ר אלעזר. ב"ר שם.

י' פעמים כתיב בני חת. היינו ח' פעמים בפסוק שם. ופעם אחד בראשית כ"ה י'. ועוד שם מ"ט ל"ב. הרי י' פעמים.

לפי שהיה אברהם אבינו רודף צדקה כו'. ז"ל המדרש ב"ר פנ"ט. ההי"ד רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד (משלי כ"א). רודף צדקה זה אברהם כו'. וחסד שגמל חסד לשרה. ימצא חיים דכתיב ושני חיי אברהם וגו'.

פרק כד

יש אדם. ב"ר פנ"ט וילקוט רמז ק"ג.

ארז"ל. ב"מ פ"ז ע"א. סנהדרין ק"ז ע"ב.

ר' לוי. ב"ר וילקוט שם.

שהיה דומה לו. ב"ר שם. וילקוט רמז ק"ו.

שהיה שליט. שם.

ר' ברכיה אומר. ב"ר שם. והמלות "ר' ברכי' אמר" הוספתי בפנים כמו שהוא בב"ר. גם בכ"י פלארענץ

ו. אמר ר' פנחס עד שלא הודעתיו. ב"ר פנ"ט וילקוט שם ועי' ספרי האזינו סי' ש"ג.

הזהרו. ב"ר וילקוט שם.

תנן התם. קדושין ב' ע"א במשנה.

בשטר כתב לה על הנייר. שם ט' ע"א וצ"ל כתב לו כו'. וע"ש בגמרא.

קידשה בעד אחד. קדושין ס"ה ע"ב
ותנן נמי. קדושין מ"א ע"א.
יתומה שהשיאוה אמה. עיין יבמות במשנה ק"ז ע"ב.
יב. עמדה ונתקדשה לאחר. עיין יבמות ק"ח ע"א.
דתנן במתניתין. קדושין מ"ט ע"ב במשנה.
המקדש את האשה. שם נ' ע"א.
האומר ולחבירו. שם נ"ח ע"ב במשנה.
האומר לאשה. שם.
טז. האומר לאשה קדשתיך שם ס"ה ע"א במשנה.
כל מקום שיש קדושין.שם ס"ו ע"ב במשנה.ויש להעיר שגי' הרב אחר הפגום שבשניהם ומלת שבשניהם ליתא במשנה שבבבלי וכן במשנה שבמשניות ליתא וגם באלפסי ובראי"ש ליתא אבל במשנה שבירושלמי גרס לה וכן נראה מפי' רש"י.
איזהו שתוקי. שם ס"ט ע"א במשנה.
מי שנתן רשות לשלוחו. שם ע"ח ע"א במשנה.
אין קידושיו קידושין. עיין במשנה שם.
אם אינו יודע. במשנה שם.
וכן אשה. במשנה שם.
א"ר יצחק בר יוסף. נזיר י"א סע"ב.
צא וקדש לי אשה. בגמ' שם צא וקדש לי אשה סתם. פירש"י שלא פירש לו באיזה עיר ואיזו אשה.
אמר רבא. שם.
וליכא למיחש. עיין בפירש"י שם ד"ה ומודה.
א"ר יהודה אמר רב אין מעשין. כתובות ע"ז ע"א.ולפנינו הגי' אמר רב יהודה אמר רב אסי. והעיר שם הגאון הרי"ב.בהרא"ש איתא א"ר יהודה אמר רב אין מעשין ותיבת "אסי" ליתא שם. ומדברי רבינו נראה שגם לפניו לא היה כתוב תיבת אסי. ובכ"י פלארענץ ר' יהודה אמר. והנה המאמר הזה אין מקומו אצל ה' קדושין. ונראה כי רבינו נקיט לה כאשר מצא בשאילתות ריש תולדות אחר המאמרים שהביא בעל השאילתות בפי' חיי ג"כ מעניני קדושין. ואולי היו המאמרים בשאילתות מחוברים יחד. ובאמת מקומו בפי' תולדות ממה שסיים שם דהכי אשכחן באברהם ושרה דכתיב ויהי מקץ עשר שנים ע"ש. והוא ע"פ מאמרם יבמות ס"ד ע"א ע"ש. ועיין להלן בהערה ל' תראה סעד לדברי שרבינו לקח זה מהשאילתות.

אבל נשא אשה. זה הוספתי בפנים. וכן חסר בכ"י פלארענץ.
ורב תחליפא. בגמרא שם ורב תחליפא בר אבימי ובשאילתות ריש תולדות סי' י"ח רב תחליפא בר אבא
מעשינן ליה לאפוקה וגביא כתובתה מאי טעמא כו'. בגמרא כתובות שם מובא בשם רב תחליפא אפילו נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה כופין אותו ע"כ. ודברי רבינו לקוחים מהשאילתות ריש תולדות שסיים בדברי רב תחליפא ושהה עשר שנין ולא ילדה מעסינן ליה לאפוקיה מיניה וכי מפנקה גובה כתובתה. מ"ט כיון דהוא מיפקד על פ"ו. והיא לא מפקדה אמרינן הוא ניהוא דלא זכה לבנות ממנה עכ"ל. והמאמר הזה העתיק גם הבה"ג ה' כתובות (ד' ווינציא דף ס"ח ע"ד). ויש להעיר כי בבה"ג שם השמיטו המדפיסים שורה שלימה. וכצ"ל אבל נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה [אין מעסין. ורב תחליפא בר אבא אמר שמואל אפילו נשא אשה ושהה בהדה עשר שנין ולא ילדה] מעשינן ליה לאפוקה. והשמיט המעתיק מן ולא ילדה עד ולא ילדה. ונאמר לנכון בשאילתות שם.
ת"ר כתובות ז' ע"ב. ועיין תשובת פאר הדור סי' קל"ב.
רבא בר רב אדא. כ"ה בשאילתות חיי סי' ט"ז אבל בגמרא שם ובבה"ג ריש ה' כתובות הגי' רבה בר רב אדא. ובכ"י פלארענץ רבא בר רב חנא ורבנן.
דאמרי תרווייהו. בגמרא הגי' משמיה דרב יהודה. וכן מובא בשאילתות שם ובבה"ג שם.
מקדש עמו ישראל. בגמרא ובשאילתות ליתא למלת "עמו" אולם מובא ג"כ בבה"ג שם.
ת"ר מברכין ברכת חתנים. בגמרא שם. אבל גי' הגמרא מברכין ברכת חתנים בעשרה כל שבעה.
בורא פרי הגפן. זה ליתא בגמרא שם. שמברך ברכת הגפן. רק כן הוא בשאילתות פ' חיי אות ט"ז. וכן בבה"ג ריש ה' כתובות. ועיין מס' סופרים פי"ט הי"א. וכן הביאה רב עמרם גאון בסידורו צד נ"ג.
ברוך אשר יצר את האדם. כ"ה בשאילתות. ועי' בגמרא שם דף ח' ע"א. והסיום ברוך יוצר האדם. בגמרא שם הוא בשם ומלכות. ועיין בהרמב"ם ה' אישות פ"י ה"ג. וכן בסדר רב עמרם גאון צד נ"ג. וכן בכ"י פלארענן הוא בשם ומלכות.
מערי יהודה ומחוצות ירושלים. בגמרא שם בערי ובחוצות.
עם הכלה. ובסדר רב עמרם משמח חתן וכלה. ועי' העיטור ח"ב דף כ"ח ע"ב.
א"ר יצחק. כתובות ח' ע"ב. ובכ"י פלארענץ תסרים המלות בשם ר' יוחנן.
וכן הלכה. כמו שהביא השאלתות חיי סי י"ו חתן מה שיצטרף כו'.
והלכתא כל ז' יומי. כתובות ח' ע"א. וגם זה הוא לשון השאילתות.

אבל ברכת המילה. כתובות שם. ועיין בהרא"ש שם אות י"ג ובהגה"ה שם.
מג. ולעולם ידבק אדם בטובים. בכ"י פלארענץ מידבק אדם בארצו.
א"ר יצחק. ב"ר פנ"ט. וילקוט רמז ק"ז. ומובא בערוך ערך זנן בשם המדרש. ובטעות שם. ובפסיקתא כי אל ארצי. צ"ל ובפסוק כי אל ארצי. ומוסב על מדרש ב"ר שהביא במאמר שלפניו. וכתב שם המוספי פי' זיזנין Zizania בל"ר מין נטע. כמו מין דגן נולד מחטים מעופשים קודם הזרעם עכ"ל. וכוונת המאמר שאף אם חטים שבעירך הם זונין. דהיינו גרועים אפי"ה זרע מנהון כי יען שהם מארצו וטובים מן החטים שבמקומות אחרים. ובכ"י פלארענץ חיטיא דקרתך. וכן בב"ר וילקוט.
כסבור היה ליתן לו בתו. ב"ר וילקוט שם.
א"ר אלעזר. סוטה ה' ע"א. ושם נסמן ובגמרא ר' אבין א"ר אילעא. ובכ"י פלארענץ הגי' אמר ר' אלעאי.
זה ביתו של אביו. ב"ר וילקוט שם.
זה שכונתו. שם.
ואשר דבר לי בחרן ואשר נשבע לי בין הבתרים. בב"ר בטעות ואשר נשבע לי בחרן ואשר דבר לי בין הבתרים. וצ"ל כמו שהביא רבינו. וכן מובא לנכון בילקוט רמז ק"ז בשם המדרש. והכוונה אשר דבר לי בחרן לך לך מארצך וממולדתך וגו'. ואשר נשבע לי בין הבתרים לאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת.
לפיכך זימן לו הקדוש ברוך הוא. ב"ר וילקוט שם.
מיעוט כו'. ב"ר וילקוט שם.
ר' חלבו אמר. ב"ר שם. ופדר"א פט"ז. ות"י ויב"ע. ובכ"י פלארענץ הוא. בשם ר' אלעזר. פי' דא תהא קיימא. עיין ערוך ערך דייתק שכתב פי' לשון יוני δταζηχη קורין לשטר צוואה דייתיקי. ועיקר הדבר דא תהא למיקם ולהיות. והביא ג"כ ת"י וכל טוב אדוניו בידו דיתיקא דרבוניה. ועיין רש"י עה"ת שכתב שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם עכ"ל. ועיין ברמב"ן. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "פי' דא תהא קיימא".
שגמליו כו' יוצאין זמומין. ב"ר וילקיט שם. ורש"י עה"ת.
מלמד שקפצה לו הדרך. ב"ר שם ר' יצחק אמר בן יומו. פי' באותו יום שיצא בא לחרן. ועיין סנהדרין צ"ה ע"א. ומובא בילקוט רמז ק"ז.

שכן דרך הגמלים כו'. בב"ר שם ויברך ארבעינון. פי' הרביצם על ברכם כדי שיוכלו לשתות מן הבאר. והרשב"ם כתב שני ברכים יש לגמל זה על גב זה וצריך להבריכו פעמים קודם שישתה מפני גובהו.

ונקרא באר ועין. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ומה שסיים וכן נאמר בדוד. הכוונה דכתיב ולו באר בחצרו וירדו שם (ש"ב י"ז י"ח).

התחלת גמור. ב"ר פ"ס וילקוט רמז ק"ז.

רב מני בש"ר יצחק. בכ"י פלארענץ ר' סימאי בש"ר יצחק. ובב"ר ר' חגי בש"ר יצחק.

והיה הנערה. בכ"י היה כתוב בלמה בטעות ובכ"י פלארענץ מובא ג"כ כמו בקרא.

ארבעה שאלו שלא כהוגן. ב"ר שם. ויק"ר פל"ז. תנחומא בתקותי.

אפי' יוצאה גידמית או אמה. בכ"י בטעות יצאה גדמת או אמה. והוא מלשון חז"ל גדם בשתי ידיו (תענית כ"א ע"א) פי' בעל מום שבור או קצר ידים. (פערשטיממעלט). וכן אמה גדומה (זבחים ס"ב ע"ב) פי' קצרה. והכוונה אם יצאה לקראתו אחת אשר קצרה אמה האם היה משיאה לבן אדוניו. ובב"ר ובילקוט נשמט מלת גידמת. והגי' שם יצאה אמה אחת והמ"כ דחק לפרש אמה שפחה. ועיין בידי משה שם. ובכ"י פלארענץ יכול אפילו היא חיגרת או סומא או גידמת.

אשר יכה את קרית ספר. הוספתי מלת את וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ.

את עכסה בתו לאשה. בכ"י היה כתוב לו לאשה. ובקרא ליתא למלת לו. וכן בכ"י פלארענץ איננה לכן מחקתיה.

ואת בתו יתן לו. בב"ר שם הביא לשון הכתוב ואת בתו יתן לו לאשה ובקרא ליתא למלת לאשה.

המצפתה. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובקרא המצפה.

ובמס' תענית. דף ד' ע"א.

שלשה שאלו שלא כהוגן לפי כו'. ורש"י בתענית שם כתב וז"ל ובאגדה קא חשיב כלב בהדייהו אשר יכה את קרית ספר ולכדה וגו'. ור' יונתן דלא חשיב ליה דבגמרא פשיט ליה להאי קרא בהלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה כדאמרינן בתמורה ט"ז ע"א ואין לחוש שתשרה רוח הקודש על עבד ועל ממזר כדאמרינן בנדרים ל"ח ע"א שאין שכינה שורה כו'. וע"ש בתוס' ד"ה שלשה.

שלשה נענו במענה פיהם. ב"ר פ"ס. ילקוט רמז ק"ח.

ויהי ככלותו להתפלל אל ה' והאש ירדה מן השמים. וכן מובא כן לשון הכתוב בכ"י פלארענץ ובב"ר שם ובקרא ליתא למלות "אל ה' " וכן בקרא כתיב מהשמים במקום מן השמים.

ארשב"ל. ב"ר וילקוט שם. וע"ש הלשון משונה קצת.
ממקום ערותה. עיין ערוך ערך עד וגרס עדותה ע"ש. ועיין ברש"י עה"ת.
ד"א. ב"ר וילקוט שם.
לקראת מעשיה הטובים.שם.
גמיאה אחת. ב"ר שם.ופסיקתא את קרבני דף נ"ט ע"א וע"ש בהערה מ"ו.
ממצמץ ומביט בה.וכ"ה בב"ר ופי' המ"כ ממצמץ מצמצם עיניו להביט בה היטב. ויהיה לדעתו מצמץ כמו צמצם בהיפוך האותיות. ואולי צ"ל ממציץ. ובכ"י פלארענץ המלה נמחקת.
רב הונא. ב"ר פ"ס ילקוט רמז ק"ט. בכ"י פלארענץ ר' חונא בשם ר' יוסי.
רמז לשני לוחות. ב"ר וילקוט שם. ובתרגום שם. ורש"י עה"ת.
רמז לעשרת הדברות. ב"ר וילקוט ויב"ע ורש"י עה"ת.
הוא בקש. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.
מיכן. ב"ר וילקוט שם.
ממה שקפצה. ב"ר וילקוט שם. ועי' סנהדרין צ"ה ע"א. ופדר"א פט"ז.
פב. הנער כתיב שעדיין לא בגרה. עי' כתובות מ' ע"ב ושם מ"ד ע"ב מוכח שכל מקום שנאמר נער חסר אפילו קטנה במשמע.
שהיה מעיין לה. ב"ר וילקוט שם.
שהיה קלסתר. ב"ר וילקוט שם.
אלא אמר ר' יוסי. ב"ר פ"ס. ויק"ר פי"ז. וילקוט רמז ק"ט.
אין כבודך. שם.
מטינוף עבודת כוכבים. ב"ר וילקוט שם. ואדר"נ פ"ח. ורש"י עה"ת. ויב"ע.
התיר זממיהן. ב"ר וילקוט. ורש"י ויב"ע.
א"ר אחא. ב"ר שם ורש"י עה"ת. ובכ"י פלארענץ אמר רב אידי.
יפה שיחת בתי אבות. בב"ר שם הגי' יפה שיחתן של עבדי בתי אבות. וברש"י יפה שיחתן של עבדי אבות.
צ. והשרץ מגופי תורה ואין דמו מטמא כבשרו אלא מרבוי. עיין ספרא פ' שמיני פרשה ה'. בבלי מעילה י"ז ע"א. ובתוס' ד"ה דכתיב דמספקא להו אי מיתורא דוי"ו או מה"א דהטמא קדריש וכאן בב"ר הוא מתלוקת התנאים ואולי גם כוונת התוס' אי מיתורא דוי"ו או מה"א דהטמא כלומר למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.
טמא הטמא. דה"ל למימר טמא וכתיב ה' יתירה לרבות דם.

ר' אליעזר ברבי. בב"ר הגי' ר' אליעזר בן יוסי. ובילקוט ר' אליעזר ברבי יוסי. לכן אין ספק שנשמט לפנינו מלת "יוסי". וכן מצאתי בכ"י פלארענץ ר' אלעזר ב"ר יוסי.
זה וזה. דהל"ל זה לכם הטמא וכתיב וי"ו יתירה לרבויי.
מתיבת בתי אבות. עיין בב"ר שם.
ויישם כתיב. כי הקרי ויושם.
מלמד ששמו לפניו סם המות כו'. הדרש הזה הביא הילקוט רמז ק"ח בשם מדרש וז"ל הניחו קערה לפניו וסם המות בתוכה ובזכות אברהם נתחלפה הקערה ואכל בתואל ממנה ומת ואין ויושם אלא לשון סם עכ"ל. וזה לא נמצא בב"ר לפנינו רק על הכתוב ויאמר אחיה ואמה. איתא ובתואל היכן הוא בקש לעכב וניגף בלילה. וכן הביא רבינו להלן בפסוק נ"ה. וכן הביא רש"י שם בפסוק הזה ובתואל היכן היה רוצה לעכב ובא מלאך והמיתו. וכן תרגום יב"ע הביא הדרש הזה וסדרו קומיה למיכול תבשילא דביה סמא דקטול וארגיש ביה. וכן בפסוק נ"ה כתב בתואל הוה אכיל מההוא תבשילא ואשכחנוהי בקריצתא דהא מית. וגם בעל הטורים הביא ג"כ ויישם כתיב מלמד שנתן לו סם המות בקערה כו'. וכן הביא הבחיי וז"ל ויישם כתיב ודרשו רז"ל סם המות הטיל לו בקערה כדי שימות ויטלו כל ממונו כו'.
מיכן שאין משיחין. תענית דף ה' ע"ב.
לפי שהקנה מוציא קול כו'. עיין רש"י בגמרא שם.
א"ר יצחק מילתא דאית בך. בב"ר פ"ס הגי' מילתא מגניא דאית בך. פי' דבר מגונה אם יש באדם איזה דבר מגונה יקדים ויאמר. וכן איתא בגמרא ב"ק צ"ב ע"ב אמר ליה רבא לרבה בר מרי מנא הא מילתא דאמרי אינשי מילתא גנאה דאית בך קדים אמרה. א"ל דכתיב ויאמר עבד אברהם אנכי. ובכ"י פלארענץ הגי' כל מום שיש בך הקדם ואומרהו. הוציא דייתיקי. עיין לעיל הערה נ"ג.
שכל תנאי. עיין במשנה קדושין ס"א ע"א וע"ש ע"ב וברש"י שם.
שאין מזווגין. ריש סוטה ב' ע"א.
הוכיח יישר כמו הולך נכוחו. ורש"י עה"ת כתב הכיח בירר והודיע. וכן כל הוכחה שבמקרא ברור הדבר.
ואדונינו הקדוש. בכ"י פלארענץ נאמר ואני טוביהו ברבי אליעזר. ובכ"י שלפנינו הוסיפו המעתיקים התוארים. ועיין מבוא אות ג'.
והיה יצחק בן ל"ז שנה כמו שפירשנו למעלה. חיי כ"ג ב'. וכן איתא בסדר עולם פ"א אבינו יצחק היה כשנעקד על המזבח בן ל"ז שנה בו בפרק נולדה רבקה. אולם הגאון

מהרא"ו הגיה בסד"ע שצ"ל בן כ"ו שנה. וז"ל בן כ"ו שנה כצ"ל. ולא כתוספות ביבמות שמביא בשם סד"ע שהיה בן ל"ז שנה כשנעקד. א"א לומר כן דהא אמר שהיה דר בארץ פלשתים כ"ו שנים וא"א לומר שהיה אח"כ שהרי רבקה היתה בת י"ד כשנשאה ובשעת עקידה נולדה ואצ"ל להגיה כאן אלא שנוסחא מוטעת נזדמנה לפניהם כמו שכתוב לפנינו אלא שצ"ל כ"ו שנים עכ"ל.

מצאנו רבקה בת ג' שנים כשנשאת ליצחק. וכן תוס' יבמות ס"א ע"א הביאו בשם סדר עולם שהיתה בת ג' שנים. אולם יש נוסחאות בסדר עולם פ"א בת י"ד שנה. וכן הביא הגי' הזאת הגאון הרא"ו ז"ל שם. בהגהות שלו שהבאתי בהערה שלפניה. וכן הביאו חכמי התוס' בשם ר' שמואל חסיד משפירא שהוכיח שהיתה בת י"ד ע"ש'. ועיין סוף מס' סופרים בת ג' שנים ושלשה ימים היתה רבקה כשיצאה מבית אביה.

וכן אמרו רז"ל. נדרים ל"ב ע"א ועי' ב"ר פ"ל ופמ"ו ופס"ד ופצ"ה. במ"ר פי"ח. אסתר רבה פ' איש יהודי. וחזית פ' חכו. פסיקתא רבתי פכ"א אות י"ב. ועיין בהרמב"ם ובהג"מ ה' עבודת כוכבים פ"א ה"ג.

ועוד תראה שהרן בן שמונה שנים הוליד את שרה כו'. עיין סד"ע פ"ב. וסנהדרין ס"ט ע"ב. וברש"י שם. וב"ר סוף פל"ח. וריש פמ"ה. ובמ"כ שם. ועיין סדר הדורות אלף תתקי"ו ואלף תתקנ"ח שהביא הרן היה בן מ"ב שנה בלדתו את שרי.

שהיא שרה כו'. סנהדרין שם. וס"ע פ"ב.

ואברהם גדול מהרן. שם.

כל מקום שנאמר כו' כמו שכתבנו למעלה. לעיל לך י"ז י"ז.

על ימין זה ישמעאל. ב"ר פ"ס. ילקוט רמז ק"ט. ורש"י עה"ת. ע"ש ועי' בבאור נתה"ש. מרוב חציפותו קפץ בראש. זה לא מצאתי במדרש רק רש"י עה"ת כתב רשע היה וקפץ לפני אביו עכ"ל. ואין ספק כי היה לפניהם באיזה מדרש ואולי בילמדנו.

אם מה' יצא הדבר. בקרא ליתא למלת "אם". ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.

מהיכן יצא. ב"ר שם וילקוט שם.

ר' ישמעאל ור' נחמיה אומרים. צ"ל כמו בכ"י פלארענץ ר' יהושע בר נחמיה אמר. וכן בב"ר הגי' ר' יהושע ב"ר נחמיה אמר מהר המוריה יצא. ורבנן אמרי כו'.

מיכן אמרו רז"ל מה' אשה לאיש. עי' מ"ק י"ח ע"ב. מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה לאיש. מן התורה דכתיב ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר. הודה על בשורה טובה. עיין לעיל פסוק כ"ו ובהערה פ"א. ומובא ברש"י עה"ת.

כי הראשונים לשם מתנה היו. עיין לעיל פסוק מ"ז.

ורב מנגיד. קדושין י"ב ע"ב. יבמות נ"ב ע"ב. ובכ"י פלארענץ הגי' ורב מלקי.

רבנן אמרי קליות. בב"ר הגי' משובשת ויוצא העבד כלי כסף רב הונא אמר קונבי [צ"ל קונכי] רבנן אמרי קליות. צ"ל ומגדנות רבנן אמרי קליות. ועי' מעריך ערך קונכי שכתב וז"ל בכ"ף גרסינן בשני ספרים כ"י ולא בבי"ת קונבי. ותמהתי על רש"י והערוך ז"ל שפי' בגדים או כלים. דהא כלים ובגדים מפורשים בפסוק. ועוד כי על מה שאמרו רבנן קליות ואגוזים דהיינו מגדנות אמר רב הונא קונכי אלמא אוכל הוא. ונ"ל דגים או בשר מליח כמו לוקניקי עכ"ל. אולם אין צורך לדחוק לפרש קונכי מין מאכל כי מגדנות כולל בעברי כל דבר משובח ומעולה יהיה מה שיהיה (קאסטבארקייט) כמו ולכסף ולזהב ולמגדנות (דה"ב כ"א ג') לכן יפה כתב המוספי בל"י ורומי Concha פי' שם כללי לכלי מקוער ובפרט אם הוא ארוך וצר עכ"ל ועיין בערוך שהביא מילמדנו מנורה של זהב קונכי של נחושת. וכן חד אמר מנרתא וחד אמר קונכיתא.

שהביא מארץ ישראל. זה ליתא במדרש וגם רש"י הביא בפירושו מגדנות לשון מגדים שהביא עמו מיני פירות של ארץ ישראל.

ימים זו שנה. כתובות נ"ז ע"ב. ורש"י עה"ת.

וכה"א מימים ימימה. בגמרא שם מובא הכתוב ימים תהיה גאלתו.

מיכן שאין משיאין. ב"ר שם. וילקוט רמז ק"ח. ומובא ברש"י עה"ת.

את היתומה. וכ"ה בב"ר. ובילקוט את הקטנה. וברש"י את האשה.

ויאמרו אליה. כן תקנתי וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובכ"י שלפנינו כתוב ויאמרו לה.

ר' חנינה בריה דרב אדא. בב"ר פס"א הוא בשם ר' יצחק.

היו מרמזים בה התלכי. שאמרו לה התלכי בלשון בתמיה. לכן פירושו שהיו מרמזים בה אמרי לא תלך.

זו דבורה. עיין להלן ל"ה ח'. וגם ברש"י שם שהביא דברי רבי משה הדרשן.

א"ר חייא בפה היו מברכין. בכ"י פלארענץ אמר רבי. ועיין ב"ר שם א"ר אייבו כו' לא היו מפרינן אלא בפה. ופי' הערוך בערך פרן האחרון מפייסין בפה ולא בלב. והמוספי כתב שם פי' בל"י פעל המחזק בדברים ועוזר בפה את חבירו. כלומר שהיו צרי עין ונתנו ברכות לרבקה תחת הנדוניא עכ"ל. והרמב"ן בפי' עה"ת על הכתוב בן פורת יוסף הביא לשון המדרש ולא היו מפרינן וכתב שהוא לשון ברכה ושבת ע"ש. ובילקוט רמז ק"ט נרשם בצדו ת"י של מוהר פורנה.

קלא. שלא יהו אומות העולם אומרים. בכ"י פלארענץ הגי' שלא יהו אומרים.

אמרו רז"ל. ברכות ז' ע"א.

א"ר לוי. ב"ר שם וילקוט רמז ק"ט.

שכן דרך הגמלים. הכוונה אף שהיא מגונה לנשים לרכוב על גמלים ולזה אמר שכן דרך הארץ ההיא שהיא מזרחית שהגמלים גדלים שם לרוב ורוכבים אנשים ונשים ואין מכלים. ועי' פסחים ג' ע"א.

רבנן אמרי. ב"ר שם

א"ר יוחנן. ב"ר וילקוט שם. ובמדרש שם חסר שם האומר. אולם בברכות ס"א ע"א מובא בשם ר' יוחנן אחורי ארי ולא אחורי אשה.

הלך להביא את הגר כו'. ב"ר וילקוט שם.

אין שיחה אלא תפלה. ב"ר וילקוט שם. ברכות כ"ו ע"ב. ע"ז דף ז' ע"ב. וכן ת"א לצלאה. שנא' אשפוך לפניו שיחי. כ"ה בגמרא שם. ובמדרש ב"ר וילקוט שם מובא הכתוב ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים ק"ב א') וכן ערב ובקר וצהרים אשיתה (שם נ"ה י"ח).

ואתרכינת. כ"ה בב"ר וילקוט שם. והוא לשון התי"א. ועיין רש"י עה"ח שכתב וז"ל ותפול השמיטה עצמה לארץ כתרגומו ואתרכינת הטתה עצמה לארץ ולא הגיעה עד הקרקע. כמו הטי נא כדך ארכיני. ויט שמים וארכין. לשון מוטה לארץ ודומה לו כי יפול לא יוטל כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע עכ"ל.

ר' ברכיה בש"ר חייא. בב"ר פ"ס הוא בש"ר חייא לבד. ובילקוט בלי שם האומר. ובמדרש שו"ט מזמור צ' מובא ג"כ כמו שהביא המחבר ר' ברכיה בשם ר' חייא.

ראתה אותו הדור כענין שנא' רוץ דבר אל הנער הלז. בב"ר וילקוט הגי' המד"א הנה בעל החלומות הלזה בא (בראשית ל"ז י"ט). ובמדרש שו"ט שם איתא כיון שראתה רבקה אותו ראתה אותו הדור ונכנס בלבה והיא שאומרה לאליעזר מי האיש הלזה הדור כמו הלז (דניאל ח' ט"ז) והעיר שם ידידי הרב הגדול מהרא"ם פאדווא נ"י בבאורו אות פ"ח שצ"ל כמו להלז והוא בדניאל שם הבן להלז את המראה.וע"ש ברש"י שכתב וז"ל להלז לשון חשיבות כמו שנקרא דניאל חמודות. וכ"מ שנאמר הלז בעל צורה ומכאן למדנו באגדה יצחק נדמה לאביו בצלם ובדמות שנקרא איש הלז וכן גבי יוסף. וכתבתי זה כי הא"א הגיה הנה בעל החלומות הלזה בא. וטעות הוא בידו ולישנא דהמדרש ב"ר פ"ס אטעיה להרב א"א עכ"ל. ובדפוסים אחרים הציגו המדפיסים במדרש שו"ט כמו שהגיה הא"א הנה בעל החלומות הלזה. ואני אומר כי ישר הוא ונכון להגיה כן כמו שהוא לפנינו בב"ר. וכמו שתראה מפורש במדרש אגדת בראשית פ"מ מנין שהיה נאה יצחק כיוסף כתיב ביוסף ויהי יוסף יפה תואר וגו'. וכשהלך אצל אחיו מה אמרו הנה בעל החלומות הלזה בא. ונאמר ביצחק מי האיש הלזה מה הלזה האמור ביוסף שהיה נאה אף הלזה האמור ביצחק שהיה נאה ע"כ. וגם בתיב"ע שם מי איש הלזה תרגום מן גברא

הדור ויאה. וברש"י עה"ת הביא על הכתוב ותרא את יצחק. ראתה אותו הדור ותוהא מפניו. וזה נשמט מפסוק שלאחריו על מי האיש הלזה.
שתים נתכסו בצעיף. ב"ר פ"ס ופפ"ה. וילקוט רמז ק"ט.
רבקה ותמר. דכתיב ותכס בצעיף (בראשית ל"ח י"ד).
דם בתולים. עי' כתובות י' ע"א.
א"ר אלעזר. ב"ר סוף פ"ס וילקוט רמז ק"ט.
כל הימים. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת בשם ב"ר. ולזה כוון הת"א וחזא והא תקנין עובדהא כעובדי שרה אמה. וכן ביב"ע וריחמא בגין דחמא עובדהא דתקנן כעובדי אמי. ועיין בב"ר שם חושב ה' דברים שהיו בזמן שרה חזרו כשנכנסה רבקה.

פרק כה

א"ר יהודה לימדה תורה ד"א היינו דאמרי אינשי כו'. וכ"ה בכ"י פלארענץ. והמאמר נשתבש ע"י המעתיק ונלקה בחסר ויתיר וכצ"ל א"ר יהודה לימדה תורה דרך ארץ למינסב איתתא [לבנא] רבא ולבתר אינסוב איהו.כדנא עבד אברהם. שנא' ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה. היינו דאמרי אינשי שיתין וחד תכלי אמטויה לככא דקל חבריה שמע [ולא אכל]. המאמר הראשון לימדה תורה הוא ממדרש ב"ר סוף פ"ס וילקוט רמז ק"ט. א"ר יודן לימדתך תורה ד"א שאם יהיה לאדם בנים גדולים יהיה משיאן תחלה ואח"כ הוא נושא לו אשה ממי את למד מאברהם בתחלה ויביאה יצחק האהלה שרה אמו. ואח"כ ויוסף אברהם ויקח אשה. וכ"ה בתנחומא סוף חיי והמאמר השני היינו דאמרי אינשי הוא מגמרא ב"ק צ"ב ע"ב. ומובא בערוך ערך תכל וז"ל בגמרא פי' החובל בב"ק דף נ"ג [צ"ל דף צ"ב] שיתין וחד תכלי מטיוה לככא דקל חבריה שמע ולא אכל. פי' ס"א מכאובות משיגין לאיש ששומע קול אכילה שחבירו אוכל והוא אינו אוכל עכ"ל. ואולי צ"ל משיגין לשינים כי ככא פי' שינים. עיין ערוך בערכו. ועי' תוס' ע"ז כ"ח ע"א ד"ה ככי שפי' שהם שינים גדולות ע"ש. וכן בצד הילקוט רמז ק"ט נרשם פי' ששים צערים מגיעים לשינים השומע חבירו אוכל והוא אינו אוכל. ולקת זאת מהערוך. מדברי הערוך תראה שגם לפניו היתה הגי' בגמרא שיתין וחד כמו שהביא רבינו טוביהו במקום לפנינו הגי' שיתין תכלי. ועי' בתוס' ב"ק שם. ומלת רבנן הסגרתי כי מיותר הוא. ובמקום כוכלי צ"ל תכלי והמלות "דקל אינישי" יש למחוק מן הספר. או היה לפניו ב' נוסחאות בגמרא נוסחא א' דקל חבריה שמע ונוסחא ב' דקל אינישי שמע והמלות "ולא אכל" חסרים פה. ובכ"י פלארענץ ראיתי הגי' אמר ר' יהודה לימדה תורה דרך ארץ היינו דאמרי רבנן שיתין וחד תיכלי אמטיוה לככא דקל תבריה שמע. דחייב אינישי למינסב

אתתא לבריה רבא. ולבתר אינסוב איהו. כדנא עבד אברהם כו' לכן בכ"י לפנינו במקום דקל איניש צ"ל דחייב איניש.
בן ק"מ שנה. עיין סדר הדורות ב' אלפים פ"ח.
מאי קטורה ר' אומר זו הגר. כ"ה בתנחומא סוף חיי. אולם בב"ר פס"א וילקוט רמז ק"ט הגי' רב יהודה אמר זו הגר. ועיין בתנחומא הטעם שאומר זו הגר.
וא"ת מאי ויוסף. ר"ל מזה משמע שאחרת היתה.
כענין שנא' ויוסף ה'. בב"ר וילקוט שם א"ל ר' נחמיה והכתיב ויוסף. א"ל עפ"י הדבור נשאה המד"א ויוסף ה' דבר אלי עוד ע"כ. ועיין פדר"א פ"ל דרוש אחר על זה' וע"ש בבאור הרד"ל אות ס"ד מה שהביא בשם הזהר דף קל"ג ע"ב.
לדבר אלי עוד. בקרא דבר אלי עוד.
שקיטרה עצמה במצות ומע"ט. ב"ר וילקוט שם.
ד"א קטורה תרגום קשורה. ר"ל תרגום קשר הוא קטר. ועיין ב"ר ושמה קטורה מן קטר. ר"ל דורש קטורה מן קטר שפיי קשר וסיים כזה שהוא חותם גנזכה ומוציאה בחותמה קשורה וחתומה. ועיין ג"כ ברש"י עה"ת שכתב ג"כ שקשרה פתחה שלא נזדווגה לאדם מיום שפירשה מאברהם. וכן ביב"ע היא הגר דקטירא ליה מן שירויא. ועיין גם בתנחומא סוף חיי שרה קטורה שהיתה קשורה כנוד.
ר' שמעון בן לקיש בשם בר קפרא. בב"ר פס"א חסרים המלות "רשב"ל בשם" ואיתא בר קפרא אמר. ובילקוט סוף רמז ק"ט מובא לנכון בשם ב"ר כמו שהביא רבינו. ובכ"י פלארענץ ריש לקיש ובר קפרא אמרו.
כולם ראשי אומות הן. עי' בב"ר שם.
הוא שאמרו רז"ל לומר בשעת המילה יחי הילד לאביו ולאמו יהי את לשבעה ואב לשמונה. אח לשבעה זה יצחק ואב לשמונה זה אברהם. ובכ"י פלארענץ הגי' הוא שנהגו אבותינו לומר בשעת המילה. וכן להלן ויחי מ"ח כ' הביא רבינו בעצמו שישראל אומרים במילה יחי הילד לאביו ולאמו. יהי אח לשבעה וגם לשמונה. וראיתי בתניא רבתי אות צ"ד שהביא וז"ל המברך אומר פלוני הקטן. והקהל עונים גדול יהיה (הוא שאומרים זה הקטן גדול יהיה) המברך אומר יחי הילד. והקהל עונים לאביו ולאמו. המברך אומר יהא אח לשבעה. והקהל עונים ואב לשמונה. וי"א וגם לשמונה. ואומר המברך כשם שנכנס לברית כן יכנס לתורה ולחופה ולמע"ט עכ"ל. ועוד שם בסי' צ"ה (הוא פי' ברכת המילה לקוח מספר שבולי הלקט כ"י) הביא וז"ל יהא אח לשבעה וגם לשמונה. יש מפרשים יהא אח לשבעה. זה אפרים. דכתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים. וגם לשמונה זה

מנשה. דכתיב ביום השמיני נשיא לבני מנשה. וכה"א ישימך אלהים כאפרים וכמנשה וישם את אפרים לפני מנשה. ואימתי יברך ישראל ברכה זו. בברכת מילה. ובאגדה אמר רבי זירא שיחתן של בני ארץ ישראל תורה. שהן אומרים תהא את לשבעה ואב לשמונה. ריב"ל אמר זה אברהם שהוא אב לשמונה. ליצחק ולישמעאל ובני קטורה זמרן יקשן ומדן ומדין וישבק ושות. אח לשבעה זה יצחק. שהוא אח לישמעאל ובני קטורה. רבי שמואל אמר זה ישי שהוא אב לשמונה. שנאמר ודוד בן איש אפרתי היה מבית לחם יהודה ושמו ישי ולו שמונה בנים (ש"א י"ז י"ב ובמקרא כתוב הזה במקום היה). יהא אח לשבעה. זה דוד שהוא אח לשבעה עכ"ל. מכל זה תראה שרבינו טוביה כוון להאגדה שהביא הרב בעל שבולי הלקט. והסיום ואע"פ שיש בני אדם שאומרים אח לשבעה וגם לשמונה. זה מנשה ואפרים. הוא דעת היש מפרשים שהביא השבולי הלקט ואחריו התניא רבתא. וכן הביא רבינו טובי' ויחי מ"ח כ'. ישימך אלהים כאפרים וכמנשה והיכן מצינו שישראל מברכין כענין הזה. במילה. שישראל אומרים יחי הילד לאביו ולאמו יהי אח לשבעה וגם לשמונה. אלו אפרים ומנשה. שהקריבו קרבן נשיאים בשביעי ובשמיני כו'. ולזה כוון גם תרגום יב"ע (בראשית מח כ) בך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה. בך יוסף ברי יברכון בית ישראל ית יניקא ביומא דמהולתא למימר ישוינך ה' כאפרים וכמנשה ע"כ. והנה ראינו פה דעות שונות לדעת ריב"ל הכוונה יהא אח לשבעה וגם לשמונה על יצחק ואברהם. ולדעת ר' שמואל הכוונה על ישי ודוד. ולדעת י"מ הכוונה על מנשה ואפרים. אמרתי אחוה דעי אף אני. שהכוונה על משה ויהושע. כי על הכתוב תן חלק לשבעה וגם לשמונה דרשו בפסיקתא פסקא ביום השמיני עצרת ובקה"ר בפ' הזה. תן חלק לשבעה זה דור שמל משה לשבעה. וגם לשמונה זה דור שמל יהושע לשמונה והבאתי שם בהערה מ"ח. כוונת זה המאמר בשם הראב"ן סי' צ"ד דף ל"א ע"א. ואור זרוע אלפא ביתא סי' ל' בשם מורו ר' יהודה ב"ר יצחק שיר ליאון. כי אברהם היה ראש למילה וממנו עד משה ז' דורות. אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם ומשה. והוא מל ישראל בצאתם ממצרים כדכתיב ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו'. דם פסח ודם מילה. ויהושע היה דור ח'. ומל את ישראל בכניסתן לארץ. כדכתיב שוב מול את בני ישראל שנית. וזאת כוונת המאמר זה דור שמל משה לשבעה. ר"ל לשבעה דורות. וזה דור שמל יהושע לשמונה. ר"ל לשמונה דורות. לכן לזה כוונו שאמרו בשעת המילה יהא אח לשבעה ר"ל למשה שמל לשבעה. וגם לשמונה ר"ל ליהושע שמל לשמונה.

ר' יהודה אומר זו גבורה. רנ"א זו ברכה. בב"ר פס"א וילקוט רמז ק"י. ושו"ט מזמור א'. הגי' ריי"א בכורה. רנ"א ברכה. ורבנן אמרי קבורה. ועיין דב"ר פי"א. ובכ"י פלארענץ ג"כ הגי' ר' יהודה אמר זו בכורה ואחד הגיה שם על מלת בכורה שצ"ל גבורה.

אמרו רבותינו בפרק חלק כל ישראל כו'. סנהדרין צ"א ע"א. ובכ"י פלארענץ נאמר רק בפרק כל ישראל ורבינו טובי' ז"ל נקיט גם לשון המדרש ב"ר פס"א ע"ש.

אמר להם כל מה שאתם יכולין להזריח הזריחו. פי' כל מה שאתם יכולים להרחיק עצמכם יותר לקצה המזרח תרחיקו. ובילקוט רמז ק"י גורס יכולין להרחיק הרחיקו.

ראה את יעקב אבינו בן ט"ו שנה. עיין סדר עולם רבא פ"א יעקב שימש את אבינו אברהם ט"ו שנה.

א"ר אליעזר. בב"ר פס"ב וילקוט רמז ק"י מובא זה בשם ר' יהודה בר אלעאי ובכ"י פלארענץ הגי' א"ר יהודה.

לומר לך שהחולי מעיים ממרק עונות. עיין רש"י שבת קי"ח ע"ב שכתב ומתמרקין עונותיהם. ותכמי התוס' שם כתבו יש במדרש למרק אכילה מן המעיים להיות נקיים וטהורים כמלאכי השרת. כוונו לב"ר פס"ב ובמדרש שם נאמר רק שהחולי ממרק. ועי' שמחות ספ"ג שם הגי' למרק את הכל. ויש להגיה למרק את האכילה.

מלמד. ב"ר שם. וילקוט שם.

ג' נאמר בהם שיבה טובה. מוסב על בשיבה טובה. והוא בב"ר פס"ב בשם ר' לוי. שחלק לו כבוד. ב"ר שם. ועיין ב"ב ט"ז ע"ב. ורש"י עה"ת מכאן שעשה ישמעאל תשובה והוליך את יצחק לפניו.

ל"ח שנה. ב"ר שם בשם ר' תנחומא. ומובא בילקוט רמז ק"י.

א"ר סימון. ב"ר וילקוט שם. והמלות שהסגרתי חסרים בכ"י שלפנינו. ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ ובמדרש וילקוט והשמיט המעתיק מן אחרי מות עד אחרי מות.

יתירות הארץ. עיין מ"כ שכתב יתידות הארץ פי' כו' ולקמן בסדר ויחי פצ"ח גרס יתירות. ע"ש הנותר מן האמורי ע"כ וגם היפ"ת גורס יתירות. וזה שסיים רבינו "הכנעני שהותירו". ובכ"י פלארענץ חסר הסיום הזה.

ופלשתים נלחמים. כ"ה גם במדרש ב"ר שם וילקוט שם. וכתב היפ"ת וז"ל לא הבינותי זה. כי מה שאמר ופלשתים נלחמים בישראל. הוא בש"א ל"א א'. היה עדיין קודם מותו לכן נראה שהוא ט"ס וצריך להיות ויעזבו את הערים וינוסו ויבואו פלשתים וישבו בהן (ש"א ל"א ז') עכ"ל.

לא פסל את הראשונים. כי בכל מקום שכתב ואלה מוסף על הראשונים. ובכ"מ שכתב אלה פוסל את הראשונים. ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר פ"ל.
א"ר לוי בש"ר חייא ב"ר חנינא. יש לתקן שצ"ל בשם ר' חמא בר חנינא. כי מצינו הרבה שר' לוי אמר בשמו. ובב"ר סוף פס"ב ר' לוי בשם ר' חמא חסרים המלות "בר חנינא" וביבמות ס"ד ע"א מובא זה בשם ר' חייא בר אבא ובכ"י פלארענץ חסרים המלות בש"ר חייא בר חנינא.
מפורש במס' מגלה. דף י"ז ע"א. ומובא גם ברש"י עה"ת. ועיין רש"י תולדות כ"ח ט' על הכתוב אחות נביות.
לפי שבא מדקדקו שלמדבר. בב"ר שם סוף חיי ובילקוט שם. הגי' מקדקדו של מדבר ופי' מעיקרו שאף שהיה רחוק מאד הטריח לבא לגמול חסד עם אביו. ובכ"י פלארענץ נאמר רק. לפי שבאו ממדבר:
בני בנים. בכ"י כתוב לבני בנים אולם גם בכ"י פלארענץ נאמר בני בנים. ואולי מפרש כי הלי' מן ינחיל נמשך ג"כ על בני. ועומד במקום שנים. וכמו צפון לצדיק.
וי"ו הוסיף. ר"ל ואלה מוסיף על הראשונים להשוות אלה לאלה. עיין ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר ריש משפטים.
ד"א כל מי שהיה רואה. תנחומא תולדות. ועיין ב"מ פ"ז ע"א ורש"י עה"ת. ויב"ע.
א"ר יצחק. ב"ר פס"ג. וילקוט תולדות רמז ק"י ע"ש ובוי"ר פכ"ג. וחזית פ' כשושנה ורש"י עה"ת. ובכ"י פלארענץ חסר שם האומר.
הרחת שמהפכין. עיין ב"ר ר"ל אמר שהיפך את הגזירה ולפום כן קריין ליה עתרא דאפיך אידרא. ר"ל לכן קורין לרחת עתרא משום שמהפך התבואה בגורן. ועיין תוס' סוכה י"ד ע"א ד"ה כעתר. וכן מצינו ונעתרות נשיקות שונא הוא ההתנגדות מן נאמנים פצעי אוהב. ונראה כי נעתרות הוא כמו תהפוכות.
ללמדך כו'. סוכה שם. ויבמות ס"ד ע"א.
ד"א ויעתר יצחק כמו ויחתר. עיין ב"ר שם בשם ר' לוי משל לבן מלכים שהיה חותר כו' שכן בערבי' קורין לחתירתא עתירתא. ופה המקום להביא מה שהעירותי בפסיקתא פסקא שובה דף קס"ב ע"ב חתר לו כמין חתירה תחת כסא הכבוד ושמע תחינתו שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנתו (דה"ב ל"ג י"ג). מהו ויעתר א"ר אלעזר בר"ש בערבי' צווחין לחתירתא עתירתא ועל זה העירותי בהערה ק"י שכן הוא בירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב. ובוי"ר פ"ל. ובמדרש רות פ"ה פ' ויאמר לה בועז. ובמדרש דברים פ' ואתחנן. אולם בגמרא סנהדרין ק"ג ע"א איתא ארי' משום רשב"י מאי דכתיב ויתפלל

אליו ויחתר לו. ויעתר לו מיבעי ליה. מלמד שעשה לו הקדוש ברוך הוא מחתרת ברקיע כדי לקבלו בתשובה מפני מדת הדין ע"כ. וכתב רש"י ויחתר לו ומבחוץ כתיב ויעתר לו כך שמעתי עכ"ל. והעיר הגאון. הרי"ב בפסוק כתיב ויעתר וכן העתיק הגמרא לעיל דף ק"א ע"ב. ואפשר בד"ה שהיה לפני רשב"י היה כתוב ויחתר. עיין תוס' שבת נ"ה ע"ב ד"ה מעבירים. עכ"ל. אולם למה זה נעקם את הכתובים ונאמר שהיתה נוסחא אחרת לפני רשב"י אחרי אשר אנו רואים מפסיקתא וירושלמי ומכל המקומות שהבאתי שטעות נפל בגמרא בבלי. וצ"ל ויעתר לו ויחתר לו מלמד כו'. ר"ל שדרשו מלת ויעתר במקרא כמו ויחתר. לפי שאותיות ע' וח' מתחלפים בהיותם ממוצא אחד. וכן אמרו בדברים רבה שם ויתפלל אליו ויעתר לו ויחתר לו. (כלומר ויעתר הוא כמו ויחתר) מלמד שהיו מלאכי השרת מסתמין את חלונות הרקיע. ובכ"י כרמולי מפורש היטב אל תקרי ויעתר אלא ויחתר. והטעם השני הוא כדברי הפסיקתא והירושלמי שכן בערבי קורין לחתירתא עתירתא. וכן. בב"ר פס"ג ובפדר"א פמ"ג מובא לנכון ויתפלל ויעתר לו. גם בפסקא ולקחתם לכם ויעתר לו. ויחתר לו.

לה. כמו עשקה. בכ"י פלארענץ הגי' כמו עמדתו חמדתו.

מלמד שהיה מתפלל. ב"ר פס"ג. ורות רבה פ"ז.

מיטרין שלה. בב"ר וילקוט שם. עיקר מטרין לא הוה לה. וגלף לה הקדוש ברוך הוא עיקר מטרין. המלה יונית μητρα פי' רחם (געבאהרמוטטער) ועיין פסיקתא זכור ובהערה מ"ה.

שכשם שיצחק אבינו היה מחתר. עי' ב"ר בשם ר' לוי מובא רק המשל ורבינו הביא הנמשל.

היו מחתכין בתוך הבטן. הרד"ק במכלל כתב ששרשו רצץ ויהיה מענין שבירה מלשון כי רצץ עזב דלים (איוב כ':י"ט י"ט) אבל בשרשים הביא בשרש רוץ וכן בפירושו על התורה כתב וז"ל כשנוצרו והגיעו לזמן התנועה היו מתנענעים מאד עד שנדמה לה שהיו רצים זה לעומת זה.

כדברי ר' יוחנן. בב"ר שם וילקוט רמז ק"י.

ורשב"ל אמר. שם. בכ"י פלארענץ בטעות דברי רבי. ר' יוחנן אמר. וצ"ל כמו שלפנינו בכ"י.

כיצד זה אוסר כו'. הוא הוספת רבינו טובי' ז"ל.

שתי מלות הן ויתר ציווי. הוא סיום של רבינו טובי' וכן הביא היפ"ת במדרש ב"ר שם דריש ויתרוצצו מלה מורכבת מהיתר וציווי והכוונה שכ"א היה ממרה רוחו של חבירו

ומכעיסו. בכ״י פלארענץ חסרים המלות ויתר ציווי. ובאמת השרש רוץ מורה ע״פ רוב לרוץ לאיזה תכלית ובזה יבדל מן נוס דמורה ע״פ רוב להמלט מזה. והשרש ויתרוצצו לבדו מורה כי לכל אחד היתה תכלית אחרת אשר רץ אליו וזו היא הכוונה מן ויתר צוויו. ר׳ חגי בשם ר׳ יצחק. וכ״ה בכ״י פלארענץ ובב״ר איתא ר׳ יצחק אמר. והמלות ״ר׳ חגי בשם״ חסרים שם.

ד״א. שם.

ע״א ויתרוצצו לשון מריצה. ויהיה שרשו רוץ וכן הביא הרד״ק בשרשים ובפי׳ לתורה. עיין לעיל הערה ל״ט. וכן דעת הראב״ע והרשב״ם ועיין רש״י עה״ת רבותינו דרשהו לשון ריצה כשהיתה עוברת על פתחי תורה כו׳.

מפרכס. עיין ערוך ערך פרכס ב׳.

עי׳ מלאך. ב״ר שם.

קרינן גוים וכתיב גיים. עיין ברכות נ״ז ע״ב. ע״ז י״א ע״א אל תקרי גוים אלא גיים. והעיר שם הגאון הרי״ב בכל הספרים ותיקונים כתיב גיים והקרי גוים ומצוה להסביר עכ״ל. ולדעתי יש לתקן בגמרא שצ״ל אל תקרי גוים אלא גאים. וכמו שסיים רבינו יו״ד מתחלף באל״ף ומשמע גאים וזה שסיים אלו אנטונינוס ורבי כו׳ ועיין מדרש שו״ט מזמור ט׳. וכן תראה ברש״י עה״ת גוים גיים כתיב כמו גאים כו׳. ובכ״י פלארענץ ראיתי הגי׳ קורין גוים וכתיב גאים.

כמו צבאים צביים. צבאים (הושע י״א ח׳). צביים (בראשית י׳ י״ט י״ד ב׳). (דברים כ״ט כ״ב).

נ. א״ר ברכיה. עיין אבדר״נ פ״ב.

כל זמן שישראל בגדולה. עיין פסחים מ״ב ע״ב וברש״י שם.

נא. ותהי אדום עבדים לדוד. במקרא כתוב ויהי כל אדום עבדים לדוד.

יעבוד קורין וכתיב יעבד. ר״ל כתיב חסר וי״ו וקורין המלה כאלו היא מלאה. וז״ל הרב בעל מנחת שי ורב יעבד צעיר יעבד חסר וא״ו כתיב וכל יעבד באורייתא דכותיה. ובב״ר פס״ג א״ר הונא אם זכה יעבוד. ואם לאו יעבד. וכתב בעל יפ״ת סי׳ ט׳ דחסר וא״ו כתיב ויש אם למקרא ויש אם למסורת. אם זכה הצעיר יעבוד אותו הרב כפי המקרא. ואם לאו יעבד הרב מהצעיר ונראה שכן צריך להגיה בשו״ט מזמור ט׳. וראיתי בפי׳ הרד״ק על התורה כתב וז״ל ורב יעבוד צעיר לא זכר עמהם מלת את שהיא מורה על הפעול. והנה הדבר מסופק ולא ביאר מי יעבוד את חבירו. הרב את הצעיר. או הצעיר את הרב. אלא שיש בו מעט ביאור. כי ברוב הפועל הוא הראשון אלא בדברים שאין לספק בהם.

כמו אבנים שתקו מים (איוב י״ב). מים תבעה אש (ישעיה ס״ד). והיה זה שלא התבאר הענין בנבואה הזאת לפי שפעמים יעבוד רב את הצעיר. כמו שהיה בימי דוד. ופעמים יעבוד הצעיר את הרב. כמו שהוא היום. ומעט הביאור שיש בנבואה זו. כי רוב הימים הרב יעבוד את הצעיר לפיכך היה הפועל ראשון. וכן יהיה אחר שוב שבותנו ע״כ. ועיין בנה״ש מה שהביא בשם הרב האברבנאל ודבריו לקוחים מהרד״ק ע״ש.

לעיבור תשעה. עי׳ ב״ר להלן חסרים וכאן מלאים. כי בתמר כתיב ויהי בעת לדתה (בראשית ל״ח כ״ז) שלא מלאו ימיה כי לזי׳ חדשים ילדתם. רש״י עה״ת.

תאומים קרינן וכתיב תומים. אין קרי וכתיב כאן רק תומים תסר כתיב ובתמר כתיב תאומים מלא שם וכן בב״ר (שם) וילקוט רמז ק״י להלן כתיב תאומים. וכאן תומים. וכן מובא כן ברש״י עה״ת. וכן נשנה גם בב״ר פפ״ה.

למה יצא עשו בראשונה כדי שיצא עמו כל טינוף הדמים. בב״ר וילקוט כדי שיצא הוא ותצא סריותו עמו. ונרשם בצד הילקוט סריותו פי׳ סרחנו.

המשיל ר׳ אבהו. ב״ר וילקוט שם.

לשכיר המרחץ. בב״ר וילקוט שם כהדין פרביטא. אולם הערוך הביא מאמר המדרש בערך פרכיטא בכ״ף וכתב פי׳ פרכטא בלן. והמוספי כתב פי׳ בל״י שמש הבלן זורק מים על הנרחצים. ונוסחא פרביטא יותר נכונה והוא מלשון פרביטאות שפי׳ מרחצאות. ורבינו טוביה השמיט המלה הזרה והציג ״לשכיר המרחץ״. ובכ״י פלארענץ ראיתי הנוסחא בלשון ארמי משל לאגיר דבניי דעל מרשיא לשטף המרחץ ובתר כן על רבוניה. לפי שנחל העוה״ז שהוא ראשון. זה ליתא במדרש. רק בילקוט רמז ק״י על הפי׳ ויתרוצצו הבנים מובא בשם מדרש אבכיר שהיו חולקין בשביל העוה״ז והעוה״ב ועי׳ ילקוט רמז קי״א מה שהביא בשם פדר״א.

וכדי שיפרע ממנו הקדוש ברוך הוא. עי׳ ב״ר פס״ג א״ר חגי וכו׳.

טפה הראשונה. ב״ר שם. ועיין רש״י עה״ת בפי׳ ואחרי כן יצא אחיו שכתב שמעתי מדרש אגדה הדורשו לפי פשוטו. בדין היה אוחז בו לעכבו. יעקב נוצר מטפה הראשונה. ועשו מן השניה. צא ולמד משפופרת שפיה קצרה תן לה שתי אבנים זו אחר זו. הנכנסת ראשונה תצא אחרונה. והנכנסת אחרונה תצא ראשונה. נמצא עשו הנוצר באחרונה יצא ראשון. ויעקב שנוצר ראשונה יצא אחרון. ויעקב בא לעכבו שיהא ראשון ללידה כראשון ליצירה ויפטור את רחמה ויטול את הבכורה מן הדין. ומלשון רש״י שכתוב ״שמעתי מדרש אגדה״ נראה שלא היה לפני רש״י במדרש ב״ר ואולי ניתוסף אח״כ במדרש ב״ר.

וראיתי בזכור לאברהם לידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער נ"י שבספר הזכרון מובא נוסחא אחת ישנה מאד שכתוב בה "ואני הסופר שמעתי מדרש אגדה".
שהוא שופך דמיס. בב"ר הגי' כאילו שופך דמים וכתב המפרש אמר כאילו מפני שאז לא היה עדיין שופך דמים.
יבא אדמוני ויפה עינים. ר"ל זה דוד. דכתיב והוא אדמוני עם יפה עינים (ש"א ט"ז י"ב).
ויך באדום. במקרא כתוב ויך את אדום. וכן תקנתי בפנים.
וכתוב אחר אומר שמונה עשר אלף. עיין הרד"ק ש"ב ח' שכתב בשני הספרים שמונה אלף ובס' תהלים י"ב אלף כו' ע"ש והביא ג"כ דרשת חז"ל וסיים ולדברי המדרש היו שתי מלחמות בב' פעמים. וגם רש"י הביא שם שתי מלחמות היו.
בימים ההם אין מלך באדום. לא מצאתי מקרא זה. רק ומלך אין באדום מ"א כ"ב מ"ח.
וכן מובא לנכון בכ"י פלארענץ כמו שתקנתי בפנים.
ע"א כלו כאדרת שער ההי"ד כעור מן אדרי קיט. ב"ר פס"ג דרש כאדרת מלשון אדרא פי' גורן שיהי מפורד ונפזר לעתיד כמוץ מגורן.
ד"א עשו לשון עשב. זה לא נזכר במדרש.
הקדוש ברוך הוא קראו יעקב. עיין ב"ר שם. ורש"י עה"ת.
י' על שם כו' ע' על שם כו'. ומובא באיזה שינויים בתנחומא קרח. וכן במ"ר פי"ח.
וכן מצאתי מובא בס' המעשים כ"י באוצר הספרים במינכען ונדפס ממנו איזה אגדות ומדרשים במחברת נוה שלום שהוציא לאור החכם מהר"ש טויסיק דף ע"ז יעקב יו"ד כנגד נדר שנדר עשר אעשרנו לך. שכשאתה מחשב השבטים מבנימין שבט לוי עשירי.
ע' כנגד שבעים נפש. ק' כנגד אותיות שנתברך בהן והם ויתן לך הוציא מהם השם ונשאר מאה. ב' כנגד שני מלאכי אלהים עולים ויורדים.
לכך פתחנו טוב ינתיל. עיין בדברי רבינו טוביה ריש תולדות.
ר' פנחס בש"ר לוי. בב"ר פס"ג נאמר ר' לוי אמר והמלות "ר' פנחס בשם" ליתא שם.
ובילקוט רמז ק"י השמיט שם האומר. והמאמר נשנה בתנחומא תצא אות ד' וגם שם מובא בשם ר' לוי לבד.
לעצבונית. פי' קוצים. ובתנחומא בטעות עצמיני.
א"ר אלעזר ב"ר שמעון. בב"ר איתא א"ר אלעזר לבד.
מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של בן זה. בב"ר שם מעונשו של זה.
ועיין שו"ע או"ח סי' רכ"ה.
שני אהלים. ב"ר שם ורש"י עה"ת.
אמר הקדוש ברוך הוא. ילקוט ירמיה רמז שי"ב.

הנני שב את שבות. בקרא ליתא מלת את. וכן בכ"י פלארענץ ליתא לכן הסגרתי.
שכל מה שהיה מצייד כו'. הוא מב"ר שם קופרא טבא לפומיה. פי' מה שצייד היה נותן בפיו של יצחק.
לא אמר אהבה אלא אוהבת. הוספת רבינו טוביה. והסיום בכל יום ויום הוא מב"ר שם.
ובשל יעקב תבשילא. הוא לשון הת"א.
ארז"ל באותו היום הלך אברהם. ב"ב ט"ז ע"ב. וב"ר שם:
ארז"ל מפני מה מנתמין האבלים בבצים. בגמרא ב"ב שם איתא מאי בינייהו איכא בינייהו לנחומי בביעי. פירש"י אין להם פה אבל אינם מתגלגלים כגלגל ועיין רש"י בפי' עה"ת ולפיכך המנהג להברות האבל בתחלת מאכלו בצים שהם עגולים ואין להם פה כך אבל אין לו פה.
כך אסור לאבל להרבות דברים. עיין רש"י עה"ת שהביא כך אבל אין לו פה כדאמרינן במ"ק דף כ"א ע"ב. אבל כל שלשה ימים הראשונים אינו משיב שלום לכל אדם וכ"ש שאינו שואל בתחלה. מגי' ועד ז' משיב ואינו שואל כו'.
ומתחלה היו מנתמים בעדשים. עיין ב"ב שם. וב"ר פס"ג מה עדשה זו עשויה כגלגל כו'. ועי' רש"י עה"ת ולמה עדשים שדומות לגלגל שהאבלות גלגל החוזר בעולם.
כמו לפולים ולאפונים. עיין רש"י בגמרא שם שכתב כמו שיש לפולין ולשאר מיני קטניות כמין סדק.
רבנן משום ר' סימון. ב"ר פס"ג. ילקוט רמז ק"י. ופסיקתא פסקא זכור דף כ"ב ע"ב.
תנחומא תצא. ילקוט תהלים רמז תתס"ח. וילקוט תשא רמז תתקל"ח. ועיין ב"ב ט"ז ע"ב.
את מוצא באברהם. עיין בפסיקתא שם הערה ל"א.
מפני שבא עשו כו'. בפסיקתא שם ובב"ר שתי עבירות עבר. ועיין ב"ב שם חמש עבירות עבר כמו שהביא רבינו טוביה ז"ל וכן בתנחומא ריש שמות חמש עבירות עבר.
אולם בתנחומא תצא נאמר שתי עבירות כי המאמר הראשון משמות לקוח מגמרא ב"ב שהבאתי. והמאמר האחרון מפי' תצא לקוח מהפסיקתא וע"ש הערה ל"ב.
כתיב הכא ויבא. עיין בפסיקתא שם הערה ל"ט.
אמר הקדוש ברוך הוא. עיין בפסיקתא שם הערה מ'.
א"ר יצחק. בב"ר פס"ג הוא בשם ר' זעירא וכן בילקוט רמז ק"ט ובפסיקתא פסקא את קרבני דף נ"ט ע"א ו בפסיקתא רבתי פסקא את קרבני הגי' א"ר יצחק ב"ר אלעזר. ועיין בפסיקתא שם בהערה מ"ז העירותי שבתנחומא פנחס ובמ"ר פנחם הגירסא ר' יצחק ב"ר זעירא לכן אין ספק שבמדרש ב"ר היתה הגי' ר' יצחק ב"ר זעירא.

פצה פיו כגמל. ב"ר שם. ורש"י עה"ת.
במס' שבת. דף קנ"ה ע"ב. ומובא גם בב"ר פס"ג ובפסיקתא שם. וברש"י עה"ת.
צג. וכן מפורש במס' שבת. דף קנ"ה ע"ב.
דכתיב ארץ אדום. בב"ר שם וילקוט רמז קי"א מובא לראיה ארצה שעיר שדה אדום (בראשית ל"ב ד').
צד. לעולם חייב האח לכבד את אחיו הבכור. עיין כתובות ק"ג ע"א.
ורז"ל אמרו. זבחים קי"ב ע"ב וב"ר פס"ג ובמ"ר פ"ד ורש"י עה"ת.
אלא ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא. בב"ר פס"ג וילקוט רמז קי"א נשמטו המלות "בש"ר חמא בר חנינא".
ר' לוי בש"ר שמואל. בב"ר וילקוט שם הגי' ר' שמואל בר נחמן אמר. וזו גי' ישרה.
למה לי לא אמר. ב"ר וילקוט שם. ועיין ב"ב ט"ז ע"ב.
ר' לוי אמר. ב"ר שם.
את לרבות תתיית המתים. ב"ר וילקוט שם ופסיקתא רבתי פי"ב.
וי"א כי גם זהובים שאל לו כו'. זה הביא בשמו הגאון חיד"א בספרו פני דוד על התורה דכ"א ע"ב וז"ל והנה משפטי הכתובים וכמה מאמרי רז"ל נראה שיעקב לא נתן לעשו אלא עדשים אמנם מצאתי בפסיקתא זוטרתא של רבינו טוביה ז"ל על בראשית שמות בכתיבת יד (שלא נדפסה אלא על ויקרא ואילך) שכתב וז"ל מן האדום האדום הזה גם זהובים אדומים שאל לו עשו במכירת הבכורה כו' והוא המאמר שלפנינו.

פרק כו

שכן שכונה. ב"ר פס"ד וילקוט רמז קי"א. ור"ל שכן חסר וי"ו כתיב:
ד"א עשה שכונה. ב"ר וילקוט שם והוא שס בהתחלתו ואח"כ מובא ד"א שכן את השכינה בארץ. והכוונה עשה שכונה בארץ. מרבה הישוב והשכונה מאנשים.
א"ר הושעיא. ב"ר פס"ד וילקוט שם והשמיט שם האומר. ורש"י עה"ת פסוק ב'.
הקשות. בב"ר סיים כמד"א ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל י"ז י"ג) ור"ל אף הארצות אשר יושביהם עזים וקשים לך אתננה כי אני אכבשם לפניך. ועיי יבמות כ"א ע"א.
ד"א האל מקצתן. בב"ר מבואר למה לא נאמר האלה אלא האל. לומר מקצתן אני נותן לך. ור"ל נכתב חסר ה' להורות על המיעוט.
שנאמר וירד מים. הסיום מן הכתוב ליתא במדרש.
ו. שנא' אם לא בריתי והברית זו תורה. עיי פסחים ס"ח ע"ב ובפירש"י. ובע"ז ג' ע"א בפירש"י ד"ה אם לא.
עשה משמרת למשמרתי. יבמות כ"א ע"א.

שצויתי לאדם הראשון על ע"ז. עיין פסיקתא פסקא בחודש השלישי ובהערה ב' ועיין לעיל בראשית ב' הערה מ"ד.
אלו ז' מצות. ע"ש בפסיקתא ובהערה ו'.
ט. אלו י"ג בריתות עיין לך י"ז ז'. ובהערה ז'.
כדמפורש לעיל. לך י"ז י"ג.
ויקרא אברהם בשם ה'. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ויקרא שם בשם ה'.
כמו בשביל אשתו. וכן רש"י כתב לאשתו על אשתו. כמו אמרי לי אחי הוא. והראב"ע כתב לאשתו בעבור אשתו כמו פן יאמרו לי.
השב את אשת האיש. מלת את הסגרתי כי בקרא ליתא. וכן בכ"י פלארענץ מובא לנכון בלי מלת את.
אכסני בא לעיר. בבא קמא צ"ב ע"א. ומובא לעיל (וירא כ' ז').
ויאמר אבימלך. בכ"י לפנינו כתוב ויאמר אבימלך ליצחק ומחקתי המלה "ליצחק" וגם בכ"י פלארענץ ליתא.
מה אחד המיוחד שבעם. הוא המלך. וכן בתרגום אונקלוס דמיחד בעמא וביב"ע מלכא דמיחד בעמא. ובירושלמי שם חד טליא. יש לתקן שצ"ל חד מלכא. וכן רש"י עה"ת כתב וז"ל אחד העם המיוחד בעם זה המלך. ועיין בבעל הטורים. ועי' בנתה"ש מה שהאריך בזה בשרש אחד אם הוא בא בנפרד או בסמיכות ואם השם שאחריו בא במ"ם.
א"ר חלבו. ב"ר פס"ד. ילקוט רמז קי"א. ורשב"ם עה"ת. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "א"ר חלבו אע"פ שהארץ היתה קשה".
אע"פ שהשנה ההיא שנת רעבון. וכן הביא רש"י עה"ת וז"ל אע"פ שאינה כתקנה שהיתה שנת רעבון וכן הביא הרשב"ם.
על חד בשיעורו מצא מאה. וכן בת"א על חד מאה בדשערוהי. ועיין רש"י שאמדוה כמה ראויה לעשות ועשתה על אחת שאמדוה מאה. וכן בב"ר וילקוט שם מלמד שהאמידו אותה ועשתה מאה.
ומפני מה מדדו אותה מפני המעשרות. ב"ר שם. ורש"י עה"ת. ורבינו טוביה ז"ל הביא ג"כ בראשית א' ב'. וע"ש בהערה נ"ח. והעירותי שנשנה גם במדרש במ"ר פי"ב. ופסיקתא פסקא עשר תעשר דף צ"ח ע"א.
ג' גדולים. ר"ל שלשה פעמים כתיב גדול בפסוק הזה. ובכ"י פלארענץ ג' גדולים בפסוק זה גדול במעשים טובים. גדול בעושר. גדול בשם. עד שהיו אומרים זבל פרדסותיו כו'. שהיו אומרים. בב"ר שם מובא זה בשם ר' חנין. ובילקוט חסר שם האומר. וכן מובא ברש"י עה"ת.

אלו העבדים והשפחות. וכן הביא הראב"ע ועבדה. עבדים ושפחות שיעבדוהו והוא תואר השם או שם כמו סגולה עכ"ל ועיין ב"ר שם דניאל חייטא אמר ועבדה כתיב אם אין אדם עושה עצמו כמו עבד כו' ע"ש.

היינו דתנן. אבות פ"ב.

הוא שאמרו רז"ל. נדרים כ"א ע"ב.

מיעוט בארות שתים. עי' ב"ר שם כמה בארות חפר כו'.

כנגד ה' חומשי תורה.הוא דברי רבנן בב"ר שם.

ויט שם אהלו. בכ"י לפנינו בטעות אהלה ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.

מגרר בבשרו. ב"ר וילקוט שם. ובב"ר שם סיים כמד"א להתגרד בו. נראה שהיה לפני הדורש הנוסחא להתגרר בו. וע' בסנהדרין קי"ב ע"א ברש"י ד"ה גרידי.

התרגום מפרש וסיעת רתמוהי. כוונתו לת"א שתרגם וסיעת מרחמוהי. והוא גם דעת ר' נחמיה בב"ר שם. וכן הביא רש"י ע"ש ובנתה"ש.

ל. כמו שנאמר באברהם כו'. עיין ספרי דברים פסקא ב'.

ראינו מעשיך. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת. והסיום אשרי לבן הוא דברי רבינו טוביה ז"ל.

רק מיעוט. ב"ר וילקוט שם.

דכתיב כי חיוה. עיין ב"ר ריש פס"ה. ויק"ר פי"ג. שו"ט מזמור פ'. וילקוט רמז קי"ב. ותמצא איזה שנויים.

ולמה נמשלה לחזיר. שם ואדר"נ פל"ד ורש"י עה"ת.

לפי שכל עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. בב"ר וילקוט רמז קי"ג מובא כל עורב למינו ישכון. וכן מובא הכתוב הזה בגמרא ב"ק צ"ב ע"ב וכתבו שם חכמי התוס' אין זה מקרא בכל התנ"ך ושמא בספר בן סירא הוא. וכן סלסלה ותרוממך ובין נדיבים תושיבך. שהיה בן קדושים. ב"ר שם וילקוט רמז קי"ג.

פרק כז

א"ר חנינא בר פפא. ב"ר פס"ה ילקוט רמז קי"ד. ובכ"י פלארענץ הגי' א"ר חמא בר חנינא.

א"ר יוסי בר סימון. בב"ר שם הגי' א"ר יהודה בר סימון. ובכ"י פלארענץ א"ר יוסי בר חנינא.

אברהם אבינו תבע זקנה. עיין ב"מ פ"ז ע"ב. וסנהדרין ק"ז ע"ב.

יצחק תבע יסורין. ב"ר שם.

יעקב תבע חולי. ב"ר שם. ועיין ב"מ פ"ז ע"ב עד יעקב לא הוה חולשא.

שכן נקראו העינים לשון נקבה. רובו ל' נקבה ועל המעט בל' זכר.
א"ר אלעזר בן עזריה. ב"ר פס"ה וילקוט רמז קי"ד. ועיין פסיקתא זכור דכ"ג ע"א מה חטא חטא על אביו גרם לו שכהו עיניו. וע"ש בהערה מ"א ושם הבאתי גם דברי המדרש ב"ר.
ד"א. ב"ר שם ובמדרש שם נמצא עוד דרשה אחרת שבשעה שעקד א"א את בנו על גבי המזבח בכו מלה"ש וירדו דמעותיהם ונפלו על עיניו לפיכך כהו עיניו. וזה מובא גם ברש"י עה"ת.
וכן רבקה. ב"ר שם וילקוט שם.
א"ר ברכיה. ב"ר שם וילקוט שם.
לקביל תורא סכינא. בכ"י פלארענץ גם בב"ר וילקוט לקבל תורא טבחא פי' כנגד גודל השור צריך טבח גדול. ובמדרש שם מובא ראיה מהכתוב וטבח גדול בארץ אדום ודרשו וטבח כמו וטבח. ועיין פסיקתא סוף פסקא החודש דף נ"ו ע"ב ובהערה רמ"ד ורמ"ה. ופסקא פרה דף מ"א ע"א ובהערה ר"ט.
ההי"ד כי יחנן. ב"ר וילקוט שם.
תועבה אחת היא הכשפנות. ובה שבע תועבות דכתיב וכו' שבע תועבות מעשר הרי שבעים. הלשון קשה הבנה והוא נובע מב"ר וז"ל המדרש שם חזקיהו תורגמינא כי שבע תועבות בלבו את מוצא תועבה אחת כתוב בתורה וכתיב בה עשר (דברים י"ח) לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש וגו' וחובר חבר ושואל אוב וידעוני וגו'. כאן שכתב שבע עאכ"ו. הוי כי שבע תועבות כי שבעים תועבות בלבו ע"ש. ומובא גם בילקוט רק השמיט הסיום "כי שבעים תועבות". וכתב היפ"ת תועבה אחת כתיב בתורה. כי תועבת ה' כל עושה אלה (דברים י"ח י"ב). וכתיב בה עשר לא ימצא. עשר לאו דוקא דתשעה קרי להו עשר כאן שכתוב ז' עאכ"ו. דיותר טוב לפרש שבע על שבעים מתועבה על עשר דשבע לשון מושאל על הרבוי שבע כחטאתיכם וכדומה. ועוד דאפשר לפרש שבע עשיריות דהיינו שבעים. והיד"מ כתב וז"ל חזקיהו תורגמינא כו' הוכיח כן מדכתיב בתורה תועבה אחת וכתיב בה עשרה עבירות צא וחשוב וא"כ ע"כ שבע תועבות הם שבעים שכל אחד חשוב עשרה עכ"ל. ולפי דברי המדרש יש לתקן בדברי רבינו ובה עשר תועבות במקום שבע תועבות. ובכ"י פלארענץ כתוב ובה ז' ואחד. תיקן ועשה מאות ז' אות י'.
כיון שיגיע אדם לזקנה ידאג מן המיתה. עיין להלן א"ר יהושע בן קרחה ובהערה י"ט.
ז' דברים. ב"ר שם וילקוט שם. וקה"ר פי"א. ומכילתא דויסע פ"ה. ופסחים נ"ד ע"ב.
כי לא ידע האדם. בקרא כי גם לא ידע האדם.

עצמים כמו ועוצם עיניו זה הילד שבבטן. הוא הוספת רבינו ז"ל.
ואימתי מלכות אדום נופלת במדרש הציגו המדפיסים מלכות הרשעה. ובגמרא שם מלכות פרס.
אריב"ק. ב"ר שס וילקוט שם. ורש"י עה"ת ובמדרש שם קודם חמש שנים ולאחר חמש שנים. ועיין רש"י שהביא ויצחק היה בן קכ"ג אמר שמא לפרק אמי אני מגיע והיא מתה בת קכ"ז והריני בן חמש שנה סמוך לפרקה לפיכך לא ידעתי יום מותי שמא לפרק אמי שמא לפרק אבא.
שלא תאכילני נבילות וטריפות. ב"ר וילקוט שם. ושם איתא שחוז מאני זיינך שלא תאכילני נבילות וטריפות. ודריש שא מלשון אין משחיזין את הסכין אבל משיאין אותו על גבי חברתה (ביצה כ"ח ע"ב). וכן הביא רש"י בפי' עה"ת שא נא מלשון השחזה כאותה ששנינו אין משחיזין כו' חדד סכינך ושחוט יפה שלא תאכילני נבלה.
ד"א. שם.
ד"א זו מלכות בבל. שם.
כב. בית האוצר. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב בית אוצר אלהיו.
וצא השדה כו'. כן הוספתי ונאמר לנכון בב"ר ובילקוט. וחסר ג"כ בכ"י פלארענץ.
ציד קרינן וצידה כתיב מכאן רמז להלכות שחיטה חמשה. וכן הביא החזקוני ורבינו בחיי ובעל הטורים וכן ראיתי בפי' הרד"ק על התורה וז"ל צידה כתיב בה"א וקרי בלא ה"א. והדרש ידוע. ע"כ כוון לדברי רבינו טוביה. ועיין מנחת שי שהביא ג"כ במסורת כתב יד מסור עליו ציד קרי. והביא ג"כ דברי רבינו טוביה ז"ל. וז"ל ובמדרש לקח טוב ציד קרינן צידה כתיב מכאן רמז כו'. והמדרש הזה חיבור רבינו טוביה ב"ר אליעזר הנקרא מדרש פסיקתא [זוטרתא] ונדפס ממנו מס' ויקרא ואילך. וספר בראשית ושמות נמצאים בכ"י ובתוך החבור כתוב שהיה בשנת ד"א ותתי"ן לבריאת עולם עכ"ל.
א"ר יהודה אמר רב. חולין ט' ע"א ובבה"ג ה' שחיטת חולין. ושם הגי' אמר רב יהודה אמר שמואל. ובכ"י פלארענץ כתוב א"ר יהודה לבד.
וכיצד היא שהייה. לקוח מבה"ג ה' שחיטת חולין. ומ"ש נתמרמרה קרוב לגרוס ונתפרפרה. וגם דברי הערוך ערך גרם ד' נובעים מבה"ג מבלי זכרון שמו כלל.כמו שתראה שסיים שם חלדה כגון שהכניס הסכין כו'. אי נמי הוה מזיא או עמרא עילוי אפקותא או רקעתא דמידבק בקירא או בקדרוג או בסנדרוס ועייל סכינא תותייהו ושחט פסולה. והוא לשון הבה"ג שם. ובעל הערוך מפרש לשון הבה"ג וכתב פי' מזיא שיער. עמרא צמר. אפקותא צואר. קנדרוג דבק. סנררוס עטרן. רקעתא סמרטוט. גס מה שסיים

מאי לשון חלדא בחולדא [צ"ל כחולדא] הדרה בעיקרי בתים דמיכסיא הוא ג"כ מבה"ג שם. רק שהוא בבה"ג בלשון ארמית הביא הוא בלשון עברי צח. ועיין גם ברש"י חולין שם ד"ה שהייה. ויש עוד להעיר כי הרב בעל הערוך לא מפרש מלת הגרמה. ורש"י חולין שם כתב ולשון הגרמה שמכריע ידו לצאת חוץ ממקום הכשר שחיטה. וכמו היה שוקל עין בעין נותן לו גירומיו גבי הכרעה (ב"ב פ"ה ע"ב) עכ"ל. וראיתי ברש"י מ"ב ט' י"ג בפסוק אל גרם המעלות כתב וז"ל לשון פגם והגרמה שבהלכות שחיטה מן הלשון הזה הוא ששוחט והולך ויורד ונראה כמין גבשושית למעלה עכ"ל.

נעקרו הסימנים. עיין תוס' חולין ט' ע"א ד"ה כולהו.

שלא כדברי החכמים שנמסר להם מפי משה רבינו מפי הגבורה קרויה נבלה. שכן כל פסול בשחיטה בכלל נבילה.

שחכמינו שנו במשנתינו. חולין ל"ז ע"א.

בהמה דקה שפשטה ידה. חולין שס.

אין שוחטין. חולין מ"א ע"א במשנה.

לתוך אוגן של מים. במשנה הגי' לתוך עוגה של מים והביא שם הגאון הרי"ב בערוך ערך אגן ב' גרס אגן פי' ספל מלשון וישם באגנות וכן גרסו הרי"ף והרמב"ם ועי' כסף משנה. ומדברי רבינו טוביה נראה שהיה גם לפניו הנוסחא אוגן. וכן מצאתי בבה"ג בה' שחיטה שם לתוך אוגן של מים. ועי' תוספתא דחולין פ"ב.

עכורין. זה ליתא במשנה. רק הוא מסקנת הגמרא חולין מ"א ע"ב אמר רבא בעכורים שנו. ובכ"י פלארענץ חסרה המלה "עכורין".

ובספינה ע"ג הכלים. הוא במשנה שם. והסיום או ע"ג דופני הספינה הוא בגמרא שם. וכן כתב רש"י על דופני הספינה. ומדופני הספינה למים. ועיין בה"ג שם מאן דמסגי בספינתא ובעי למשחט כו' אלא ברישא נפיל דמא עילוי גודא דספינתא.

אין שוחטין בגומא. חולין מ"א ע"א במשנה.

השוחט אחד בעוף. חולין כ"ז ע"א במשנה.

לו. אבל בעוף אם שחט חצי קנה וחצי וושט נבילה. מכאן עד המאמר וצריך השוחט לבקר את שחיטתו חסר בכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מאמר שלם מן כשירה במאמר שלפניו עד כשירה במאמר הנחסר.

אם צריך אדם לדם. שם שם ע"ב.

ר' יהודה אומר. שם כ"ז ע"א במשנה.

וכן ראוי. דברי רבינו מדנפשיה.

אבל הבהמה לא נפסלה. חולין כ"ח ע"ב.

אמר רבא. חולין י״ז ע״ב. והוספתי מלת ״רבא״. ובבה״ג ה׳ שחיטה שם הגי׳ אמר רבי אבא.
א״ר אלעזר. שם במאמר שלפניו.
א״ל ר׳ אחא. חולין שם ובשאילתות פ׳ אחרי סי׳ צ״ב א״ל רב אחא בריה דרב אשי. צ״ל רב אחא בריה דרב אויא לרב אשי. והגאון הרי״ב לא תיקן שם.
פי׳ כי סאסא דשיבולתא כו׳. כוונת רבינו למאמרם סוטה ה׳ ע״א חד אמר כי סאסא דשבולתא. ועיין רש״י שם שכתב זקן השבלים שאינו חלק. כך סכין שאין פיה חלק אבל פגם אין לה. ועי׳ ערוך ערך ססא הביא ב׳ מאמרים. וכתב פי׳ הענף שבראש השבולת הנראין כמו מחטין ארוכין עומדין ואינן תלקים אלא בולטות מהן כעין שינים דקות מאד. ועיין עוד ערוך ערך מלען. והך תיבות ״סכין חדש ולא נעשה בה מלאכה״ אין להן מקום פה. ונראה כי צ״ל אלא נעשה בה מלאכה. והוא דין חדש של רב נחמן אמר רב״א (חולין דף ח׳) ור״ט כתב על הגליון וחפץ לפרשו בכל פרטיו. אבל רבות מתשבות וגו׳. והמעתיק הביאם פה סתומות ושלא במקומן.
וצריך להראות הסכין. עיין חולין י״ז ע״ב.
ובדיקנא ליה הסכין. שס.
אתלת רוחתא בצדדין ובחידודי. המלות ״בצדדין ובחדודי״ הוא הוספת רבינו. וכ״כ רש״י שם אתלתא רוחתא באמצע חודו ובצדדין כו׳. והגאון הרי״ב הגיה שצ״ל ואתרי גיסני וכן בכל הנהו אתלתא רוחתא הנזכריס לקמן גרסינן אתרי גיסני פי׳ שני צדדי הסכין כ״ג השאילתות עכ״ל. כוונתו כי כן הגי׳ בשאילתות אחרי סי׳ צ״ב והעיר הרב בעל העמק שאלה בגמרא איתא ואתלתא רוחתא היינו על החוד ועל שני צדדי הסכין וכן גי׳ בה״ג והרי״ף ודעת רבינו ג״כ הכי. אלא תרין גיסני לבד בשרא ואטופרא שעל החוד והיינו הך עכ״ל.
ומי ששחט ונמצא סכינו פגום. חולין י׳ ע״א.
חיישינן שמא בעצם של מפרקת נפגם וכשר. עיין שם דף י׳ ע״ב והלכתא כוותיה דרב חסדא. ודברי רבינו תמוהים וע״ש בפירש״י.
בב״ק פ׳ הגוזל. דף צ״ט ע״ב ע״ש.
ההוא טבחא. חולין דף י״ח ע״א.
דלא שר סכינא. בגמרא שם דלא סר סכינא. פירש״י שלא הראה סכינו לחכם. והגאון הרי״ב ציין עיין פירש״י תענית כ׳ ע״ב ד״ה סייר עכ״ל. וראיתי בבה״ג ה׳ שחיטה הביא

ג"כ הגי' דלא סר ובשאילתות אחרי סי' צ"ב הנוסחא ההוא טבתא דלא אחוי סכיניה שמתיה רבא בר חנינא.
השוחט בלילה. חולין י"ג ע"ב במשנה.
וצריך השוחט. חולין ט' ע"א. עד כאן חסר בכ"י פלארענץ ומתחיל מהמאמר וצריך השוחט (עיין לעיל הערה ל"ו ב').
אדם שוחט עוף. חולין ל"א ע"א ופ"ג ע"ב.
ולא יכסה לא ברגלו. חולין פ"ז ע"א.
כי הא דרבא. חולין ל' ע"ב.
לר' יונה. בכ"י המלות נמחקות גם בכ"י פלארענץ המלות מטושטשות ואין לקראם. והוספתי בפנים כמו שהוא לפנינו בגמרא שם.
וצריך לברך קודם השחיטה כו'. זה לקח מבה"ג ה' שחיטת חולין שכתב וז"ל ומן קמי דשחיט צריך לברוכי על השחיטה והדר משחט וטבתא דלא בירך ואישתלי ושחט שרי למיכל מההיא חיותא דשחט. וכן הרמב"ם ה' שחיטה פ"א ה"ב כתב כן ועיין בהרא"ש ריש חולין סי' א' מה שהביא בשם הלכות ארץ ישראל שכח ולא בירך שחיטתו פסולה. ועיין בדברי תמודות שם אות ב'. ואגב אעיר שהגאון חיד"א בשם הגדוליס אות ה' סי' ס' הביא וז"ל הלכות ארץ ישראל שמזכירים התוס' והרא"ש ריש חולין הם הלכות שחיבר חכם אחד מדינים שאמר אלדד הדני שבא מעשרת השבטים בימי הגאונים. וכ"כ הרב שלטי הגבורים ריש חולין ובריש ס' כרתי ופלתי. עכ"ל. אולם לא מצאתי דבריהם בשאלה ששאלו למר צמת גאון ז"ל הנדפס בס' אלדד הדני. ועיין במרדכי ריש חולין בשם ר' ברוך.
ר' אליעזר בשם ר' יוסי. ב"ר פס"ה.
ס. מיכן שהנשים צייתניות הן. עיין ב"ר פי"ח והרי היא צייתנית שנא' ושרה שומעת ועיין שם פמ"ה.
מהו להביא. ב"ר שם וילקוט רמז קי"ד ורש"י עה"ת.
ורבקה אמרה אל יעקב. בכ"י שלפני כתוב ליעקב ותקנתי כמו שהוא בקרא אל יעקב ונאמר לנכון בכ"י פלארענץ.
על שם העוה"ז שנברא בה"א. ב"ר פי"ב מנחות כ"ט ע"ב מס' היכלות פ"ז (בית המדרש ח"ב צד מ"ו).
מהו לי. ב"ר פס"ה וילקוט רמז קי"ד.

מכתובתי. בב"ר נאמר מפרפורנין. והיא המלה היונית παραφηρυα פי' מה שיותן לארוסה בלתי המוהר עיין ערוך ערך פרן ובילקוט רמז קי"ד גורס מפורנין ונרשם בצדו פי' מכתובתי וגם רבינו השמיט המלה הזרה והציג "מכתובתי" ועיין רש"י עה"ת וקח לי. משלי הם ואינם גזל שכך כתב לה יצחק בכתובתה ליטול שני גדיי עזים בכל יום.
אמר לו טובים לך. ב"ר פס"ה. ילקוט רמז קי"ד. פסיקתא אחרי מות דף קע"ז ע"ב. ויק"ר סוף פכ"א. ותנחומא אמור.
שאין שכינה שורה. שבת ל' ע"ב. וזה לשון רבינו בחיי תולדות ועשה לי מטעמים בעבור תברכך נפשי. אין כוונת יצחק בשאלת המטעמים בתענוג הגוף וחוש הטעם אלא כדי שתהיה נפשו שמחה ומתענגת כי בהתחזק כחות הגוף יתעוררו כחות הנפש ומתוך שמתת הנפש תחול עליו רוח הקודש והוא שאמרו חז"ל אין השכינה שורה לא מתוך עצלות וכו'.
ותהי עליו רוח אלהים. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ותהי עליו יד ה'.
הן אין שני כו'. דרש הן מלשון יוני שפי' אחד.
גבר שידין. כמו ושעירים ירקדו שם. ב"ר שם. ודרש שעיר מלשון שעירים. ואולי היתה הגי' גם בת"א גבר שידין. ולפנינו בת"א וביב"ע גבר שערן. פי' בעל שער וההפך חלק שתרגם גבר שעיע.
כעובד ע"ז. ב"ר פס"ה וילקוט רמז קט"ו.
כמו הבל המה מעשה תעתועים. במדרש חסר הראיה מן הכתוב ונמצא במס' כלה פ"א.
ורבינו לקח זה מסנהדרין צ"ב ע"א אמר ר' אלעזר כל המחליף בדבורו כאילו עובד ע"ז כתיב הכא והייתי בעיניו כמתעתע וכתיב התם הבל המה מעשה תעתועים. ובילקוט רמז קט"ו מובא באמצע המאמר מהמדרש דברי ר' אלעזר וחסר הציון "סנהדרין צ"ב ע"א".
אראב"כ. ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "בר כהנא".
אדם חטא אמו נתקללה. ר"ל שקילל את האדמה. שהיא אמו. כמ"ש ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה. כן גם יצחק יחלה העון בי כי אנכי הסיחך.
היה הולך ובוכה. ב"ר שם.
לחם. לשון זכר. לחם מצינו לשון זכר ולשון נקבה. עיין תוי"ט מנחות פי"א מ"א ד"ה שתי.
יש אומרים אלו בגדים היו של אדם הראשון כו'. בב"ר פס"ה וילקוט רמז קט"ו איתא רק החמודות מה שחמד מנמרוד והרגו ונטלן. אולם בפדר"א פכ"ד מצאתי ר' אומר עשו ראה את הכתונת שעשה הקדוש ברוך הוא לאדם ולחוה על נמרוד וחמד אותם בלבו

והרגו ולקח אותם ממנו. ומנין שהיו חמודות בעיניו שנאמר החמודות ע"כ. והמאמר מפדר"א נמצא גם בילקוט שם וחסר הציון "פדר"א" ומן המאמר ר"מ אומר עשו ראה את הכתונת עד שנא' טמון בארץ חבלו. הוא מפדר"א. ומדברי הילקוט יש לתקן בפדר"א במקום ר' אומר צ"ל ר"מ אומר. וראיתי בב"ר פס"ג אנכי הולך למות שהיה נמרוד מבקש להמית אותו בשביל אותו הבגד שהיה לאדם הראשון כו'. ועי' רש"י פסחים נ"ד ריש ע"ב. שכתב וז"ל בגדו של אדם הראשון שהיו חקוקות בו כל מין חיה ובהמה והוא נמסר לנמרוד על כן יאמר כנמרוד גבור ציד ועשו הרגו ונטלו לפיכך היה איש ציד. והוא שכתב בהן החמודות אשר אתה בבית עכ"ל.

אלא אלו היו בבית אביו. ב"ר פס"ה ילקוט רמז קט"ו.

באת רבקה. ב"ר וילקוט שם.

הפסיק הדבור. ואמר אנכי עשו בכורך. עי' רש"י עה"ת אנכי עשו בכורך אנכי המביא לך ועשו הוא בכורך ועיין בהראב"ע בפסוק י"ג ויש אומרים חלילה לכזב הנביא כו'.

ע"א אנכי. הוא מאמר ר' לוי בב"ר שם וילקוט שם. ובילקוט הגי' א"ר לוי אנכי שעתידין בני לקבל עשרת הדברות.

שבה בהסיבה. דרש שבה כאולי הוא בשי"ן שמאלית כמו סבה. גם רש"י כתב שבה לשון מיסב על השלחן לכך מתורגם אסתחר.

פב. שכל ישיבה. בכתובות קי"ב סע"א ושם הגי' ישיבה שאין בה סמיכה עמידה שיש בה סמיכה נוחה הימנה.

א"ל אביך נתברך בן ע"ה ב"ר פס"ה וילקוט רמז קט"ו ובמדרש שם סיים ואתה בן ס"ג שנה.

שהרי משמת אברהם. הוספת רבינו.

טול ק' עד שנולד יצחק וע"ה הרי קע"ה לאברהם. כי אברהם מת בן קע"ה ואברהם בן מאה בהולד לו יצחק. לכן נתברך יצחק בן ע"ה. כי כתוב ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו.

ויעקב בן ס"ג שנה נתברך. עיין מגילה י"ז ע"א וברש"י שם. וברש"י עה"ת בראשית כ"ח ט' על הכתוב אחות נביות.

אם לקרבנך. ב"ר וילקוט שם בשם ר' יוחנן.

אמר יצחק. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.

א"ר הושעיא. בב"ר וילקוט חסר שם האומר אולם נשנה המאמר גם בב"ר לך פמ"ד ושם איתא לנכון א"ר הושעיא בשעה שאמר כו' לכן יש לתקן גם פה בב"ר כמו שהביא רבינו

ז"ל. ועוד תראה בילקוט ישעיה רמז שי"ג מובא המאמר הזה ונרשם בצדו "ב"ר פס"ה" והובא לנכון בשם ר' אושעיא.
מרפיקיו. בב"ר והיו אוחזין אותו במרפקו פי' תחת אצילי ידיו אצל הגוף תר' אצילי ידיו (יחזקאל י"ג י"ח) מרפקו.
שנא' אל תשתע. בכ"י פלארענץ חסר הסיום מהכתוב. ובב"ר שם סיים אל תשתע אל תשוע דרש תשתע לשון שעוה. ובילקוט רמז קט"ו סיים אל תהיה לבך כשעוה.
אל תשתע כי אתך אני. במקרא כתוב אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלהיך.
אין יעקב נצלח אלא בקולו. עיין ב"ר שם אין יעקב שולט אלא בקולו פי' בקול תפלה וד"ת. ועי' עוד מכילתא דבשלח פ"ב.
א"ר ברכיה. ב"ר שם. וכן בפסיקתא פסקא איכה דף קכ"א ע"א. ובמדרש בפתיחת איכה רבתי סי' ב'. כל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו.
ר' יהודה בר אלעאי היה דורש כו'. בב"ר השמיטו כל זאת והציגו קולו של יעקב מצווחת ממה שעשו לו הידים ידי עשו. ואין ספק שהמדפיסים השמיטו במדרש מפני אימת הבקורת (צענזור) שבימיהם. וכוונו אל הרומים שהצירו והציקו עד מאד. ובירושלמי תענית פ"ד ה"ו (דף ס"ח ע"ד) איתא תני א"ר יהודה ב"ר אלעאי רבי היה דורש הקול קול יעקב והידים ידי עשו קולו של יעקב צווח ממה שעשה לו ידי עשו בביתר. ועיין בבלי גיטין נ"ז ע"ב הקול קול יעקב זה אספסיאנוס קיסר שהרג בכרך ביתר ארבע מאות רבוא. והידים ידי עשו זו המלכות שהחריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו.
צה. הקול היה מרחק. בכ"י פלארענץ הגוף היה מרחק.
ד"א אלו רשעי ישראל. עיין ב"ר שם בשעה שהיו רשעים עומדים ממנו לא הכירו ועיין ביפ"ת שמפרש כוונת המאמר.
אפי' בוגדיו רשעים. בב"ר פס"ה וירח את ריח בגדיו כגון יוסי משיתא ויקום איש צרורות צ"ל ריח בגדיו ריח בוגדיו כגון יוסי וכו'. ומובא לנכון בילקוט רמז קט"ו. ועי' סנהדרין ל"ז ע"א אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו אפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרמון.
לא אמר אני עשו כו'. וכן הביא כן רש"י עה"ת ובוודאי לקחו מאיזה מדרש.
הלא משחך ה' למלך. במקרא כתוב הלא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד. ובכ"י פלארענץ מובא ראה משחך ה' למלך.
מלמד. ב"ר פס"ה. וילקוט רמז קט"ו.
ע"א ראה בה"מ בנוי. ב"ר וילקוט שם. וספרי וזאת הברכה סי'. שנ"ב ע"ש.

יתן לך את שלך. ב"ר פס"ו והמלות לא אמר יתן אלא ויתן. הוא דברי רבינו ז"ל. כי הל"ל יתן לך ה' מאי ויתן לכך דריש יתן ויחזור ויתן לך.
זה המן. ב"ר פס"ו. וילקוט רמז קט"ו.
אלו ע' אומות. ב"ר וילקוט שם.
אלו בני ישמעאל ובני קטורה ובני דדן. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ויותר נכון כמו שהוא בב"ר פס"ה ובילקוט רמז קט"ו. אלו בני ישמעאל ובר קטורה דכתיב ובני דדן היו אשורים ולטושים ולאומים (בראשית כ"ה ג'). והרב בעל יפ"ת הביא ראיה מהכתוב על אלו בני ישמעאל דכתיב בהון אלה הם בני ישמעאל י"ב נשיאים לאומותם (בראשית כ"ה ט"ז). זה עשו ואליפז. תקנתי זה עשו ואלופיו כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ ובב"ר ובילקוט. וכתב היפ"ת אחיך בסגו"ל לשון רבים זה עשו ואלופיו ואע"ג דיצחק כלפי עשו היה מכוון בברכה. בעל אגדה קושטא דמילתא קאמר.
יצחק שנשא אחת. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
ולמה שינה לומר. הוא הוספת רבינו.
ותהי אדום עבדים לדוד. וכן מובא בכ"י פלארענץ. במקרא כתוב ויהי כל אדום עבדים לדוד.
בלעם שהיה שונא. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
הרשעים. ב"ר שם בשם ר' יצחק ב"ר חייא ומלקוט השמיט שם האומר והציג "ד"א".
מן ויבא אל אביו עד סוף כל הברכות. בראשית כ"ז י"ח עד פסוק כ"ז נמצא י"ב ויאמר. אך יצא יצא שתי יציאות הללו למה. נראה כי היה לפניו הגי' במדרש כמו שהיה לפני הרב רבינו הערוך ערך אסטרופומיטא אך יצא יצא. אך יצא אינו אומר אלא אך יצא יצא. א"ר אייבו. עיין ב"ר שם א"ר אייבו פוליונו של אבינו יצחק מפולש היה ורבינו השמיט כל זה והביא רק הסיום ההי"ד אך יצא יצא יעקב נראה כיוצא ואינו יוצא. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "א"ר אייבו".
מלמד. ב"ר פס"ז. וחנחומא תולדות.
בא וראה כו'. בב"ר סוף פס"ו נמצא רק סיום המאמר יקום אבי על שאמר לו יקום. אני נפרע לו בו בלשון. יקום אלהים יפוצו אויביו. אבל בב"ר פס"ה בפסוק קום שבה איתא א"ל הקדוש ברוך הוא ליעקב אתה אמרת קום נא שבה חייך בו בלשון אני פורע לך שנא' קומה ה' ויפוצו אויביך כו'.
ויפוצו אויבו. וכן מובא גם בכ"י פלארענץ. ובקרא יפוצו אויבו בלי וי"ו.
אמר ר' חמא. ב"ר ריש פס"ז וילקוט רמז קט"ו.
ר' יהודה אמר. שם.

אמרו חז"ל. ב"ר פס"ה בפ' וירח את ריח בגדיו. ופס"ז בפ' ויחרד ובשני המקומות ר' יוחנן הוא בעל המאמר.
אמר מי ייאפה. ב"ר שם מי איפוא מי זה שהוא עתיד ליאפת וכן עוד שם ולכה אפוא. ברם לך פיתן אפויה. ודרש איפא לשון אפיה.
יצא ב"ק. בב"ר שם א"ל הקדוש ברוך הוא.
בחכמה. וכן ת"א בחכמתא. וכן הביא רש"י במרמה. בחכמה. וכן במדרש ב"ר פס"ז ר' יוחנן אמר בא בחכמת תורתו.
שהיה אומר שמא לא עשיתי כהוגן. ב"ר פס"ז וילקוט רמז קט"ו בשם ר' לוי.
אמר ר' יצחק. וכ"ה בכ"י פלארענץ. וצ"ל א"ר אלעזר. כמו שמובא בב"ר וילקוט שם. וכן הביא רבינו בעצמו להלן כ"ח ג'.
אין קיום הגט. גיטין כ"ב ע"ב.
ארשב"ל. ב"ר פס"ז.
כאדם שמחייב את חבירו והוא מרוב כעס מחכך. וכ"ה בכ"י פלארענץ. לפנינו בב"ר כמאן דמחייך וזורק רוק מפיו. ורבינו קרא המלה דמחייך במדרש כאילו כתוב דמחייב. ועיין פסיקתא פסקא זכור דף כ"ז ע"ב ממי למדה מעשו זקנו דאמר הכי קרא שמו יעקב. חיכך בגרונו והוציא את הזמורה. וע"ש בהערה ק"כ הבאתי דברי המדרש ב"ר.ודרשו הכי כמו בחי"ת.
א"ר ברכיה.ב"ר פס"ז ובילקוט רמז קט"ו השמיט שם האומר. וכן מובא ברש"י עה"ת. עובדי כוכבים זורעין. זה חסר במדרש לפנינו.
היא לך אבי. במקרא כתוב הוא בוי"ו.
משמנינא דארעא. ב"ר שם וילקוט רמז קט"ו ומובא בערוך ערך שמן בשם ב"ר. וז"ל בב"ר פס"ח [צ"ל פס"ז] הנה משמני הארץ מן שמיניא דארעא. פי' עשירים. מפיק דוכסין ונוטל שלהם מעייל דוכסין ונותנין לו שחד עכ"ל. והסיום הזה המה דברי הערוך לפרש מאמר המדרש שם מיד הבין שרי מפיק דוכסין ומעייל דוכסין. והכוונה כי אנטונינוס הבין מהשליח מה שרמז לו רבי במה שלקח את השליח והכניסו לתוך הפרדס והתחיל לעקור צנונות גדולות ונטע במקומן צנונות קטנות. והבין שרצה להשיבו ברמיזות כדי שלא יבינו אחרים והלך המלך והבין מה שרמז והתחיל להוציא דוכסין הישנים והיה נוטל ממונם. וזה כוונת הערוך ונוטל שלהם. גם הכניס דוכסים חדשים והמה היו מביאים שוחד. וזה כוונת הערוך ונותנים לו שוחד. לכן בעבור זה נתמלאו האוצרות ממון.

לא זכה תיעבד. הוא מאמר ר' הונא בב"ר שם אם זכה תעבוד ואם לאו תעבד. ור"ל אם זכה יעקב תעבוד אותו ואם לאו תעבד ממנו. עיין לעיל כ"ה כ"ג ובהערה נ"ב. ובכ"י פלארענץ מובא זה בש"ר לוי. זכה יעקב תעבוד לא זכה יעבד. והיא גי' משובשת.
א"ל אם ראית יעקב. ב"ר שם בשם ריב"ח. ומובא בילקוט שם.
פורק עול תורה. וכן ת"א ויהי כד יעברון בנוהי על פתגמי אורייתא. ועיין בת"י ויב"ע ורש"י עה"ת.
ויצחק היכן הוא. ב"ר שם.
וישטם נקוד הוא כלומר שונא נוטר נוקם. ובכ"י פלארענץ הגי' וישטם נקוד הוא. שעדיין שונא נוקם ונוטר. והנה רבינו טוביה דורש את הנקודה. אולם אין המלה נקוד כלל. ואינה נמנה בין עשר נקודות שבתורה. ועיין אדר"נ פל"ד. ואולי צ"ל נוטריקון הוא. ובמדרש ב"ר לפנינו איתא כך וישטום עשו. א"ר אלעזר ב"ר יוסי סנטורי ונעשה לו שונא ונוקם ונוטר. עד כדין קריין סנטורי דרומי ע"כ. המאמר הזה קשה הבנה ואין לו פתרון מה כוונת הדורש במלת סנטורי. ומה כוונת הסיום עד כדין קריין סנטרוי דרומי. למי קורין כן. ומה הוראת מלת סנטרוי. הערוך הביא מאמר המדרש בערך סנטר ב'. ולא מבארה רק המוסיף הוסיף שהיא רומית Sanator פי' בעל העצה שר ומנהיג (*רחטה*) גם לפי הוראתה אינה מובן כלל למי קורין שר ומנהיג של רומי. אולם ראה קורא נעים איך מאמר אחד ניתוסף מחוץ פנימה. כמו שתראה להלן. במשנה ע"ז ח' ע"א איתא אלו הן אידיהן של עובדי כוכבים קלנדא וסטרנורא. ובמשנה שבירושלמי הגי' קלנדס וסטרנלייא. ובגמ' ירושלמי שם פ"א ה"ב דף ל"ט ע"ג. אמרו סטרנלייא (יום החג הנזכר מה הוא) שנאה טמונה שונא נוקם נוטר. המד"א וישטום עשו את יעקב א"ר יצחק בירבי לעזר ברומי צווחין ליה סנטורייא דעשו ע"כ לשון הירושלמי. ואין ספק שהיתה הגי' במשנה סנטורייא. ועל זה דרשו נוטריקון שנאה טמונה. יותר נכון שצ"ל שנאה נטורה או היתה הגי' כמו בבבלי סטרנורא ומצינו הרבה בדרז"ל שדרשו נוטריקון בחלוף מצב האותיות. והביאו הכתוב לראיה המד"א וישטום עשו את יעקב לרמוז שהרומיים שבימיהם היו נוקמים ונוטרים והציקו את ישראל. וחז"ל התזיקו את הרומיים ששרשם באדום ושעיר. לכן רמזו בזה הכתוב על הרומיים לתת סימן לדבר שבני רומיים החוגגים יום החג המה שונאי ישראל. אולם ר' יצחק לא ישרה בעיניו הדרשה שהוא נוטריקון ולעשות מלה לועזית לאסמכתא לכן הוסיף ואמר ברומי צווחין ליה סנטורייא דעשו. ובב"ר הגי' עד כדין קריין סנטרוי דרומי. יש לתקן שכצ"ל עד כדין צווחין ליה ברומי סטרנליא. וכוונתו עד היום קורין ברומי לאותו החג סטרנליא Saturnalia והוא יום

אידם. ע"ש האליל שבתאי סאטורן Saturn. עיין מוספי ערך סטרנלייא שכתב פי' בל"ר יום אידם. בסוף השנה היו עושים תג לאליל שבתאי ואז היו שולחים מנות איש לרעהו. ובעל אור אסתר הביא בשם איזה מחברים מספרי העמים כי ברומי הוא להם חג הגדול והמכובד מכל החגם ומנהגם בו שאין חילוק ביום הזה בין בני אדם גדולים ופחותים וגם העבדים חוגגים ואוכלים עם שריהם ביחד. לכן מגיה אחד ראה המאמר הזה בירושלמי המובא בו המד"א וישטום עשו את יעקב. הוסיף במדרש ב"ר על הכתוב הזה מאמר הירושלמי א"ר אלעזר ב"ר יוסי סנטרוי ונעשה לו שונא ונוקם ונוטר. יש למחוק במדרש המלות "ונעשה לוי". והמלות א"ר אלעזר ב"ר יוסי (ובירושלמי ר' יצחק בריבי לעזר) נשמטו במדרש ממקומם. וצ"ל כמו בירושלמי אחר המלות שונא ונוקם ונוטר. והמגיה הזה אשר הוסיף הדברים האלה להמדרש נעלם ממנו כי כוונת הירושלמי במלת סנטרוי ליום חג שלהם. והכוונה במלות צוותין ליה ליום חגם. והרב בעל פני משה בירושלמי שם כתב ברומי צווחין ליה. קורין ליעקב סנטורייא דעשו. וזה טעות.

הרשעים ברשות לבם. ב"ר פל"ד ופס"ז. וילקוט רמז קט"ו ובילקוט שם חסר מאמר שלם. ולזה המאמר כוון רבינו ז"ל לעיל לך י"ז י"ז.

בא לו עשו. ב"ר פס"ז וילקוט שם.

בהמתנה. בב"ר הגי' במתינה ופי' במתון ובישוב הדעת. ובמדרש שם הוא בשם ר' יהודה.

ר' נחמיא. בב"ר וילקוט שם הוא בשם רבנן. ובשם ר' נחמיא מובא שם דרשה אחרת. ועיין אגדת בראשית פ"ב ופמ"ו.

הה"ד יען אמרך על שני גוים ועל שתי המשפחות לי המה. במקרא כתוב את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה. ובכ"י פלארענץ ובב"ר מובא הכתוב לנכון. רק בילקוט סוף רמז קט"ו במקום ואת שתי הארצות. הביא הוא ואת שתי המשפחות.

אני ה' חוקר לב. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ועיין ב"ר פס"ז ותראה כי רבינו השמיט מאמר שלם המובא שם בשם ר' ברכיה והסיום שם אני ה' חוקר לב. או נשמט ע"י המעתיק.

ע"י מלאך. עיין ב"ר פס"ז אמהות נביאות היו. ועיין רש"י עה"ת ברוה"ק הוגד לה. וכן הוא בתרגום יב"ע.

אינו מתנחם אלא בהריגתך. עיין רש"י שכתב ולפי פשוטו לשון תנחומים מתנחם הוא על הברכות בהריגתך.

ד"א מתנהם. הוא דברי רבינו ודרש מתנחם כמו מתנהם כי אותיות ח' וה' מתחלפות. קמו. שכל הדוחק את השעה. עיין ברכות ס"ד ע"א ושם נסמן.

ולהלן נאמר. ב"ר שם וילקוט רמז קי"ו.
היא דבורה. זה לקח רבינו ממדרש רבי משה הדרשן. כמו שתראה ברש"י וישלח ל"ה ח' ותמת דבורה. מה ענין דבורה בבית יעקב. אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם. שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך. מדברי רבי משה הדרשן למדתיה עכ"ל.
למה אשכל גם שניכם יום אחד. בכ"י כתוב ביום אחד אולם בכ"י פלארענץ מובא כמו שהוא בקרא.
מפורש במס' סוטה. דף י"ג ע"א.
אהליבמה היא יהודית עדה היא בשמת. וכן הביא רש"י וישלח ל"ו ב' וע"ש בפי' הרשב"ם.
להתבשם במעשיה. בב"ר פס"ז שנתבסמה דעתו עליה.
את אהליבמה ואת עדה בת אילון. בקרא ואת עדה בת אילון ואת אהליבמה.

פרק כח

א"ר אלעזר. ב"ר פס"ז. וילקוט שם. ועיין לעיל כ"ז הערה קכ"ה.
אין קיום הגט. גיטין כ"ב ע"ב.
ב. יצאו עמו מלאכים שבארץ. ב"ר פס"ח. ועיין להלן הערה מ"ד.
זש"ה שמע בני. עיין ב"ר פס"ז ושומע לעצה חכם (משלי י"ב ט"ו) זה יעקב וישמע יעקב אל אביו ואל אמו.
אריב"ל. ב"ר שם. ואגדת שמואל פי"ז.
שמחל לו הקדוש ברוך הוא. ב"ר שם. ומדרש שמואל שם.
שנתבשם דעתו עליה. ב"ר שם.
כלומר עשה תשובה. ב"ב ט"ז ע"ב.
תקבר בשיבה טובה שעשה ישמעאל תשובה בחייו. ב"ר פל"ח. ורש"י עה"ת בפסוק תקבר בשיבה טובה בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו.
מלמד. סדר עולם פ"ב. ומגילה י"ז ע"א שאין ת"ל אחות נביות ומה ת"ל אחות נביות. מלמד שקדשה ישמעאל ומת והשיאה לעשו נביות אחיה. ועיין רש"י עה"ת וברש"י בגמרא שם.
לא הוציא הראשונות. וכן הביא רש"י עה"ת הוסיף רשעה על רשעתו שלא גרש את הראשונות. ועיין ב"ר פס"ז בש"ר אלעזר.
מין במינו. עיין ב"ק צ"ב ע"ב.
וכי יעקב לבדו יצא. ב"ר פס"ח. ילקוט ויצא רמז קי"ז.

ר' חנין. ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ הגי' ר' אבין. ונשנה גם במדרש רות רבה פ"ב ומאמר "הוא שבחה הוא הודה" שהביא המחבר אינו בב"ר ונשמט בשגגת המעתיקים שבמדרש רות ישנו.

ר' יודן אומר. ב"ר וילקוט שם.

ונמצאתי משהה כו' ז' דורות. עיין מ"כ במדרש שם. ובמדרש הגי' כשם שנשבע לי זקנך ולא גרס אביך שהזי דורות אין חושבין אלא מאברהם שנשבע לאבימלך לניני ולנכדי ג' דורות לאבימלך שהם ז' לאברהם כמפורש למעלה בב"ר פנ"ד וע"כ גי' אביך היא שגגה. ורב הונא. שם.

לשון העולם. במדרש הוא בלשון ארמית כלישנהון דברייתא הוא. פלן אזיל לקסרין ועד כדון הוא על זוודיא.

תנא משום ר' חייא. בב"ר שם תנא בשם ר' נחמיא. וכן בב"ר פ"נ ופפ"ו וירושלמי יבמות פ"א ה"ו (דף ג' ע"א). ושו"ט מזמור ט'. וכן בבבלי יבמות י"ג ע"ב הוא בשם ר' נחמיא. ר' אבא בר זוודא. בכל המקומות גם בכ"י פלארענץ. בר זבדא. ובירושלמי רבא בר זבדא. צ"ל ר' בא והוא כמו ר' אבא.

לדיוטא התחתונה. כ"ה בירושלמי שם. וכן היה לפני רבינו בב"ר שם. אולם לפנינו הגי' לאמבטי. והמדפיסים הציגו כן יען שראו בילקוט רמז קי"ז הביא ג"כ בשם המדרש לדיוטי ונרשם בצדו פי' אמבטי. לכן השמיטו המלה דיוטי והציגו את הפירוש שהביא הילקוט. וגם בילקוט תהלים רמז תרמ"ה גורס לדיוטי. וכן במדרש שו"ט מזמור ט' הגי' לדיוטי. אולם יותר נכון לגרוס לביטי כמו שהוא בב"ר פ"נ ופפ"ו. וכן הביא הערוך לנכון בערך בע ה' וז"ל בב"ר פנ"א [צ"ל פ"נ] ופס"ט [צ"ל פס"ח]. והוא המאמר שלפנינו לבטי התחתונה של שאול. י"מ בטי כמו אבטי שפי' אמבטי. ועל זה כתב המוספי פי' בל"י βαθος מקום עמוק.

רב הונא בש"ר מאיר. בב"ר פס"ח ושו"ט מזמור צ'. ופסיקתא רבתי פכ"א אות י'. הגי' בשם ר' אמי. ובילקוט רמז קי"ז נשמט שם האומר. בכ"י פלארענץ חסרים המלות "בשם ר' מאיר".

לפי שהוא מקומו של עולם. שם. ובפדר"א פל"ה ולמה נקרא שמו של הקדוש ברוך הוא מקום שבכל מקום שהצדיקים שם הוא נמצא עמהם שנא' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. ובמדרש שמ"ר פמ"ה ותנחומא כי תשא הנה מקום אתי אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי. ומובא בערוך ערך מקום. וכן כבר נתן פילון טעם למה

נקרא הקדוש ברוך הוא מקום מפני שמציאותו בכל מקום ועיין בס' דור דור ודורשיו לידידי הרב הגדול מהר"א ווייס ח"א צד 21
אין פגיעה אלא תפלה. ב"ר פס"ח. ברכות כ"ו ע"ב.
אריב"ל. ב"ר שם. וברכות שם. בכ"י פלארענץ חסרים המלות "בן לוי".
וכה"א אשפוך לפניו שיחי. ולפני ה' ישפוך שיחו. פסוק ראשון מובא בב"ר. ופסוק שני בברכות שם.
כדאמרן. אין פגיעה אלא תפלה.
אלו ג' תפלות כנגד הקרבנות. ברכות שם.
ואמרינן במס' ברכות. דף כ"ז ע"ב.
וכנגד מי. שם דף כ"ו ע"ב. ועיין ב"ר שם א"ר תנחומא אפי' תפלת הערב יש לה קבע כנגד אברים ופדרים שהיו מתאכלים באור על המזבח ע"כ. ור"ל וזמנם היה כל הלילה וכן תפלת ערבית זמנה כל הלילה.
מה ת"ל כי בא השמש. עיין רש"י עה"ת היה לו לכתוב ויבא השמש וכן רש"י סנהדרין צ"ה ע"ב ד"ה כי בא השמש.
מלמד. ב"ר פס"ח וילקוט רמז קי"ז ועי' בסנהדרין שם.
סימן לבניו ששקעה להם השמש. ב"ר שם.
וכי לא היה ליעקב אבינו כסת. לא מצאתי הדרשה במדרש רק דרש הדומה לזה במכילתא בשלח פ"א על הכתוב ויקחו אבן וישימו תחתיו. וכי לא היה למשה כר אחד או כסת אחת כו'. וכן הוא בפסיקתא רבתי פי"ב פסקא זכור. ובתענית י"א ע"ב.
ר' יהודה אומר. ב"ר פס"ח וילקוט שם. פדר"א פל"ה. שו"ט מזמור צ"א.
ד"א אבן זכות אב וזכות בן. דרש נוטריקון אבן אב בן.
מצאתי אבותיכם. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ראיתי אבותיכם.
ר' יהודה אומר. ב"ר וילקוט שם. ושו"ט מזמור קכ"ד.
דע כי כל חלומות. הוא דברי רבינו.
כי החלום הזה פירושו על התורה והוא נבואה. וכן הביא הבחיי וז"ל אין חלום זה כתלומות הנהוגים בין בני אדם כו' אבל חלום של נבואה גמורה כענין חלומות הנביאים כו'. ואין ספק שדבריו נובעים מדברי הקדמונים. ולזה כוון הראב"ע שכתב והתימה מרב שמואל (כוונתו לרב שמואל בן חפני גאון) שעירב חלומות בני אדם עם חלום הנבואה עכ"ל.
רבנן פתרין. ב"ר פס"ח ילקוט רמז קי"ט.

חושבניה דדין. בב"ר הגי' משובשת ויש לתקן שם כמו שהביא רבינו. ומלת "ד"א והנה סולם זה סיני" יש למחוק שם. והמלות חושבנא דדין נשמטו ממקומם משורה שלפניה. וכצ"ל והנה סלם זה סיני חושבנא דדין כחושבנא דדין. מוצב ארצה כו'.

נתון הכסא בג' רגלים. כוון למאמרם ב"ר פס"ח תרכוסא של שלש רגלים הראה לו. יש לתקן שצ"ל תרנוסא ופי' כסא ור"ל שהעולם כולו הוא עומד על כסא של ג' רגלים והם ג' אבות. והמאמר מב"ר מובא בערוך ערך תרנס וגורס לנכון תרנוס של ג' רגלים. ובערוך שם מובא בערך זה ב' מאמרים מב"ר פס"ח האחד אותן האבנים שנתן יעקב תחת ראשו נעשו כמטה וכתרנוס. והמאמר השני הוא תרנוס של של ג' רגלים הראה לו. והנה לפנינו במדרש שם נעשו כמטה וכפרנוס. והיא גי' משובשת וצ"ל וכתרנוס כמו שהביא הערוך. ויותר נכון להגיה שצ"ל כמטה וכפלומה כמו שהוא במדרש ריש חזית ומובא במוספי ערך פלומה ופי' בל"ר מטה מלאה בנוצת עוף.

כנגד שלשה והנה. והנה מלאכי אלהים. והנה ה' נצב. והנה אנכי עמך. ובכ"י פלארענץ הגי' כנגד ג' אבות.

אלו מלאכי השרת. ב"ר פס"ח. וכן הביא רש"י עה"ת וז"ל מלאכים שליווהו בארץ אין יוצאין חו"ל ועלו לרקיע וירדו מלאכי חו"ל ללוותו עכ"ל.

אחד לבשר. ב"ר פ"נ. ב"מ פ"ז ע"ב.

כמו שפירשנו למעלה. וירא י"ח ג' וע"ש בהערה כ"ג.

שנדחו ממחיצתן קל"ח שנה. ב"ר פס"ח וכן תרגם יב"ע ואיטרדו מן מחיצתהון מן בגלל דגליין מסטירין דמרי עלמא.

מסטירין. פי' בל"י ורומי mysterium μυστηρτου סוד וסתר.

לפי שקדם לידת יצחק. הוספת רבינו.

י"ח פעמים מזכיר האבות בתורה. ב"ר פס"ט וילקוט רמז ק"כ.

לכך תקנו רבותינו. בב"ר וילקוט שם וכנגד כן קבעו חכמים י"ח ברכות שבתפלה. ועיין ירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ח' ע"א) ולמה שמונה עשרה. ר' חנינא בש"ר פנחס כנגד י"ח פעמים שאבות כתובין בתורה ע"ש.

שדמות דיוקנו חקוקה בכסא הכבוד. עיין חולין צ"א ע"ב ומסתכלין בדיוקנו של מעלה פירש"י פרצוף אדם שבארבע חיות בדמות יעקב. ועיין ב"ר פס"ח את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה. וכן בפדר"א פל"ה ר' לוי אמר באותה הלילה הראה לו הקדוש ברוך הוא את כל האותות כו' ורואין פניו של יעקב ואומרים זה הפנים כפני החיה שבכסא הכבוד. ולזה כוון יב"ע דאיקונין דילה קביעא בכורסי יקרא.

מיכן שהשדה נקנה בהילוך. ב"ב ק' ע"א. ב"ר סוף פמ"א ועיין ביפ"ת שם.
מיכן אמרו רז"ל. ב"ק י"ב ע"א. קדושין כ"ז ע"ב.
שהרי יעקב. הוספת רבינו.
ומאי טעמא כולהו סדנא דארעא חד הוא. פירש"י בקדושין שם סדנא כמו סדן של נפחים. כלומר עשת וחיבור הקרקע חד הוא דהא כולה מחוברת עכ"ל. וגם הערוך בערך סדן א' כתב פי' גוף הקרקע כמו סדן השקמה.
מה עפר בכל מקום. ב"ר פמ"א ילקוט לך רמז ע"א מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו כך בניך יהיו מפוזרים מסוף העולם ועד סופו וזה נשמט בב"ר פס"ט וזה משגגת המעתיק שהשמיט מן מה עפר עד מה עפר.
ומה עפר הארץ. ב"ר פמ"א ופס"ט וילקוט שם. וגם ברמז ק"כ.
כך ישראל. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ.
השמר לך מדבר. הביא הכתוב מבראשית ל"א כ"ט והיה לו להביא הכתוב שלפניו (שם ל"א כ"ד) פן תדבר עם יעקב וגו'.
זו הבטחת פרנסה. ב"ר פס"ט ילקוט רמז ק"כ תנחומא ויצא.
נער הייתי וגם זקנתי. במקרא גם זקנתי בלי וי"ו.
מלמד שראה בית המקדש. ב"ר פס"ט וילקוט שם. ועי' עוד ספרי הברכה סי' שנ"ד.
אין זה הרי חרב כו'. זה הוספתי. וכ"ה לנכון בב"ר וילקוט שם. וגם בכ"י פלארענץ חסר.
שנאי שער ראובן אחד. שער שמעון אחד. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובקרא כתוב שער ראובן אחד שער יהודה אחד.
ר' אלעזר בשם ר' פנחס. ב"ר פס"ט. ושם הגי' בשם ר' פנחס בר חמא.
לוז שם אילן כתיב הכא לוז וכתיב לח ולוז. הוספת רבינו.
לח לוז וערמון. בקרא לח ולוז וערמון.
ד"א מה לוז עגול. הוא דברי רבנן. בב"ר וילקוט שם.
הנדר על דבר שצריך האדם. בכ"י פלארענץ חסר זה עד הוא שאמרו רבותינו. עי' אוה"ש שכתב נדר הוא שידור אדם בצר לו להביא איזה גמול. או על תנאי שיקוה בו דבר טוב. ונדבה מתנת חנם לא על תנאי דבר קודם לו.
הוא שאמרו רז"ל. ר"ה ו' ע"א. וכוונתם נדר האומר הרי עלי. בלי התיחדות לפי שהוא על תנאי. נדבה שאמר הרי זו. בהתיחדות הפרטי שיתן בלי תנאי.
לאמר לדורות. ב"ר פ"ע וילקוט רמז קכ"ב.
עב. שכל הדר באי"י. עיין כתובות ק"י ע"ב.
ר' יהושע דסכנין. ב"ר פ"ע.

כותי אחד. ב"ר שם.
וראובן ושמעון. הלשון מוקשה. ונאמר לנכון בב"ר שם. א"ל וכי י"ב הן והלא י"ד הן אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי כו' א"ל אין אתה מודה לי שהן ד' אמהות. צא מהן ד' בכורות לארבע אמהות. ועיין פדר"א פל"ז מה עשה יעקב הפריש ארבע בכורות לארבע אמהות כו' ועיין ביב"ע בראשית ל"ב כ"ה ונובע מפדר"א.

פרק כט

ללמדך. ב"ר פ"ע וילקוט רמז קכ"ג. ומובא ברש"י עה"ת בשם ב"ר.
ארז"ל אין המקרא יוצא מידי פשוטו. שבת ס"ג ע"א. יבמות כ"ד ע"א.
פתח ר' חמא בב"ר פסוק זה. הוא פ"ע ומובא בילקוט רמז קכ"ג.
כמלא פי כברה. ב"ר שם. עיין שבת ל"ה ע"א.
אלו שלשה מלכיות. בב"ר נאמר אחר זה כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות.
אלו חיילי האומות. בב"ר איתא זו מלכות רומי שהיא מכתבת טירוניא מכל או"ה. ורבינו השמיט זה וכתב רק אלו חיילי האומות.
אלו כלי בית המקדש שלקחו. זה חסר במדרש לפנינו. והמדפיסים הציגו שהעשירו מן ההקדשות הצפונות בלשכות וזו הדרשה כבר אמור למעלה על כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים.
דכתיב תחת הנחשת. הסיום הזה מהכתוב ליתא במדרש וכוונת רבינו לסיפא דקרא ותחת האבנים ברזל.
שלש שורות של תלמידי חכמים. עי' סנהדרין ל"ז ע"א וברש"י שם.
גדול שבהם. בב"ר שם זה מופלא שבב"ד שהוא מסרס את ההלכה.
שמשם היו שומעין. הוספתי כמו שהוא לפנינו במדרש וגם בכ"י פלארענץ חסר זה.
זו בית הכנסת כו'. רבינו קצר בלשונו והציג מלת "וכו' " ונמצא הדרשה בב"ר שם. ועל והנה שם שלשה עדרי צאן דרש אלו שלשה קרואין. ועל זה הביא המעריך בערך קר וז"ל בב"ר פ"ע אלו ג' קרואים פי' בערוך ג' ארונים של בית הכנסת. וקשה וכי בכל ב"ה יש ג' ארונים ועוד כי אין קרויים ארונים. ונ"ל שפיי ג' העולים לקרוא בתורה. ומצאתי כדברי בירושלמי ברכות דף י"א אילין ג' קרויות וכו' ע"ש ובירושלמי תענית דף ס"ז ע"ג ולא שבעה קרויין אינון. עוד שם דף ס"ח ג' קרויות שבתורה עכ"ל. עם כי פירושו עולה יפה שפיי שלשה קרואים העולים לקרוא בתורה בשני ובחמישי עיין ב"ק פ"ב ע"א. אולם

נוסחא משובשת היתה לפניו בדברי הערוך כי הערוך כתב ג' אדונים של בית הכנסת. והביאה בערך קרא שפי' ביוני אדון.
ר' יוחנן פתר. ב"ר שם. וילקוט שם.
ואדוננו כו' שמע מן אביו. והנה באר בשדה כו'. ובכ"י פלארענץ לא נמצא התוארים רק ואני טוביהו שמעתי מאבא מרי ז"ל. והגאון חיד"א בספרו פני דוד על התורה דף כ"א ע"א הביא וז"ל בפסיקתא זוטרחא על בראשית שמות כתב יד לרבינו טוביה ז"ל והנה באר זה תורה כו' והביא כל המאמר הזה.
ואתן צאני. בכ"י כתוב ואתנה. ובכ"י פלארענץ נאמר לנכון ואתן.
השלום לו עמכם. ב"ר שם.
אמר להם. ב"ר שם ורש"י עה"ת.
מכאן לאדם חשוב. הוא דברי רבינו.
ויש לומר כי מפני כובד האבן. וגם רש"י כתב לא נוכל להשקות לפי שהאבן גדולה. לפי שלאה היתה כבר גדולה. עיין ברמב"ן שכתב הטעם כי עיני לאה רכות היה השמש מזיק לה או בעבור שהיתה לאה גדולה ראויה לאיש וחשש לה אביה.
להודיע גבורתו של יעקב. עי' ת"י ויב"ע ריש ויצא.
א"ר יוחנן. ב"ר פ"ע. ילקוט רמז קכ"ד ורש"י עה"ת.
לכך אמרתי. לעיל פסוק ח'.
מלמד שהמים עלו מאיליהן. וכן איתא בפדר"א פל"ו והיתה הבאר עולה ושופכת מים חוצה לה וכן בת"י ויב"ע ריש ויצא ניסא חמישיא כיון דארים אבונן יעקב ית אבנא מעילוי פומא דבירא. טפת בירא והות טייפא עשרין שנין כל יומין דהוה אבונן יעקב יתיב בחרן. וכן בפסוק י' וטפת בירא וסליקו מיא לאנפוי והוות טייפא עשרין שנין לכן מזה תרגם על הכתוב ויגד ללבן ביום השלישי כי ברח יעקב (ל"א כ"ב) ובתר דאזל יעקב קמו רעייא על בירא ולא אשכחו מיא ואמתינו תלתא יומין דלמא תהי טייפא ולא טפת כו' דבזכותיה הוה טייפא עשרין שנין.
כל הנשיקות של תפלות. ב"ר פ"ע. וקה"ר פ' כי לא לקלים. וילקוט רמז קכ"ד.
אמר בלבו אליעזר הלך. בב"ר בטעות א"ר אליעזר וצ"ל אמר. אליעזר בשעה שהלך כו' ומובא לנכון בילקוט שם ורש"י עה"ת.
ד"א ראה אותם מלחשים. ב"ר וילקוט שם.
ד"א למה בכה. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
וגם היא בוכה. הוספת רבינו.
אמרה ליה. מגילה י"ג ע"ב ובתרגום יב"ע שם.

אם לרמאות. ב"ר שם. ב"ב קכ"ג. וילקוט רמז קכ"ד. ורש"י עה"ת.
מלמד. ב"ר שם בשם ר' יוחנן. ובילקוט שם. ורש"י עה"ת.
אליעזר בא עם כמה גמלים. ב"ר. ילקוט. רש"י עה"ת.
א"ל סבור הייתי. שם.
אמר [ר' אמי]. כן הוספתי כמו שהוא בב"ר וילקוט שם. והמלה רמז הסגרתי ובכ"י פלארענץ הגי' אמר רמי. ומזה נעשית בכ"י שלפנינו אמר רמז. אולם במדרש כתוב אמר ר' אמי.
וכי בחנם עבדו. ב"ר שם.
עשרה דינר. בב"ר עשרה פולרין. עיין מוספי ומעריך.
זו העמידה מלכים. ב"ר שם וילקוט רמז קכ"ד.
גדולה במתנותיה. ב"ר וילקוט שם.
כהונה ומלכות. במדרש שם הגי' כהונה לעולם ומלכות לעולם.
אהרן ובניו מלוי. עיין ב"ר פע"א פנחס עתיד לעמוד מלוי.
יוסף לשעה ושאול לשעה. פי' שלא נמשכו מלכותם לדורות. ושאול יצא מרחל. עיין בדברי רבינו להלן פסוק כ"ה. ועיין ב"ר פע"א רחל תפסה פלך שתיקה כו'. ויצא ממנה שאול. וכן מגילה י"ג ע"ב רחל זכתה ויצא ממנה שאול.
מפני בכייתה. ב"ר שם. ותנחומא. ות"י ויב"ע. ב"ב קכ"ג ע"א. ורש"י עה"ת.
אמר רב חוניא. בב"ר בטעות א"ר הונא. וגם בילקוט רמז קכ"ה מובא לנכון רב חוניא.
יפת תואר בקומה. ויפת מראה בדמות. ורש"י כתב תאר הוא צורת הפרצוף לשון יתארהו בשרד. מראה הוא זיו קלסתר. והראב"ע כתב יפת תאר כמו ותאר לכם הגבול. כל אבר כעין והאף והפה יפה. ומראה הכל יפה. או מראה על עין הפנים הנראה. והרשב"ם כתב יפת תואר כמו במחוגה יתארהו דפוס החוטם והמצח והפה והלחיים. יפת מראה לבן ואדמדם והרד"ק בפירושו על התורה כתב תואר הוא צורת הפנים ושאר האברים וקומת הגוף. ומראה על הבשר שהיה לבן ואדום והשער שחור.
שלא תביא אחרת. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
מו. יש אדם שזיווגו בא אצלו. ב"ר פס"ח ריש ויצא.
לפי שהיה יעקב בן פ"ד. ב"ר וילקוט ורש"י. כי בן ס"ג היה כשנתברך וישב עוד י"ד בבית עבר. וז' שעבד ברחל הרי פ"ד שנה.
מנין הבה. הוספת רבינו.
אמר להם. ב"ר וילקוט שם.
וכיון שבא צדיק זה. עיין לעיל הערה כ"ד.

מלמד שכבו הנרות. ב"ר וילקוט שם וטפון בוציניא פי' וכבו הנרות.
לפי שאין משמשין. הוא דברי רבינו.
וכן אמרו רז"ל. פסחים קי"ב ע"ב.
וכל הלילה. ב"ר וילקוט שם.
מתוך הסימנין. עיין מגילה י"ג ע"ב. ורש"י עה"ת.
לפיכך היו בני רחל צנועים בעלי סוד כו'. זה לשון חז"ל מגילה י"ג ע"ב אר"ח בשכר צניעות שהיתה בה ברחל שמסרה לה סימנין לאחותה זכתה ויצא ממנה שאול. ובשכר צרעות דהוה בשאול דכתיב ואת דבר המלוכה לא הגיד לו זכה ויצאה ממנו אסתר דכתיב אין אסתר מגדת מולדתה. ועי' ב"ר פע"א. ותנחומא ויצא. ואסתר רבה סוף פ"ו על הכתוב אין אסתר מגדת מולדתה.
נו. ויאמר יעקב ללבן. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ויאמר אל לבן גם בלי מלת "יעקב".
אמרתי אחי אביה אני אחיו אני ברמאות. עי' בראשית רבה פ"ע על הכתוב ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא. ובגמ' מגילה י"ג ע"ב.
נז. מכאן שאין משנין ממנהג המקום. ב"מ פ"ו ע"ב ב"ר פרשה מ"ח. ועיין ירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה בעובדא דר"ה רבה.
אלו שבעה ימי המשתה. בפרקי דר' אליעזר פט"ז ר' יוסי אומר מנין אנו למדין שבעת ימי המשתה מיעקב אבינו כשנשא את לאה עשה שבעת ימי המשתה שנאמר מלא שבוע זאת. ומובא בילקוט שופטים רמז ע'.
א"ר אחא ב"ר חנינא ור' יעקב בן אחא. בכ"י פלארענץ ובב"ר פ"ע איתא א"ר יעקב בר אחא לבד. והמאמר נשנה גם בבבלי מ"ק ח' ע"ב ושם מובא בשם ר' אלעזר בש"ר חנינא. לכן אין ספק שיש לתקן בדברי רבינו א"ר אלעזר בש"ר חנינא. ואולי היה כתוב בר"ת ארי"א והמעתיק כתב א"ר אחא. וכן נשנה המאמר בירושלמי מ"ק פ"א ה"ז דף פ' ע"ד. אין נושאין נשים במועד ר' ליעזר בש"ר חנניה על שם שאין מערבין שמחה בשמחה. ר' יעקב בר אחא שמע לה מן הדא מלא שבוע זאת ע"כ. וראיתי ברש"י עה"ת שכתב מלא שבוע זאת דבוק הוא נקוד בחטף שבוע של זאת והן שבעת ימי המשתה בתלמוד ירושלמי במ"ק עכ"ל. אין ספק אצלי שחסר ברש"י וצ"ל מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה ועל זה ציין ירושלמי מ"ק. וגם חכמי התוסי מ"ק ח' ע"ב ד"ה לפי שאין מערבין שמחה בשמחה כתבו וז"ל גזירת הכתוב כדדריש לקמן מקרא דשלמה ובירושלמי דריש מדכתיב מלא שבוע זאת. והוא מאמר הירושלמי שהבאתי. והרמב"ן בפי' עה"ת כתב

ואני לא ידעתי כי שבעת ימי המשתה תקנת משה רבינו לישראל [ירושלמי כתובות פ״א ה״א משה התקין שבעת ימי המשתה. ושבעת ימי האבל] ואולי נאמר שנהגו בהם מתחלה נכבדי האומות כענין באבילות דכתיב ויעש לאביו אבל שבעת ימים. ומה שלמדו מכאן נמי בירושלמי ג״כ בב״ר [הוא בירושלמי מ״ק פ״א ה״ז. וב״ר פ״ע] שאין מערבין שמחה בשמחה סמך בעלמא ממנהגי הקדמונים קודם התורה אבל בגמרא שלנו [מ״ק ט׳ ע״א] לא למדוה מכאן ודרשוה מויעש שלמה את החג עכ״ל. את אשר הסגרתי בדברי הרמב״ן הוספתי תוך דבריו. ועיין בהרמב״ם פ״א מה׳ אבל דז׳ ימי משתה וז׳ ימי אבילות משה רבינו תיקן. והא דכתיב ביוסף ויעש לאביו אבל שבעת ימים. ניתנה תורה ונתחדשה הלכה. ועיין בתוס׳ מו״ק כ׳ ע״א ד״ה מה חג הביא דברי הירושלמי (מ״ק פ״ג) דאין למדין דבר מקודם מתן תורה ובהערה נ״ח הבאתי מפדר״א מאמר ר׳ יוסי שאנו למדין שבעת ימי המשתה מיעקב.

שפחת מלוג היתה. בב״ר פמ״ה על ולה שפחה מצרית. אמרו שפחת מלוג היתה והיה חייב במזונותיה ולא היה רשאי למכרה.

שנאמר לה. וכן הביא המ״כ בשם רבינו בתיי דייק מדכתיב ולה דמשמע ולא לו ולכן אמר ולא היה רשאי למוכרה דאל״כ היה גם לו חלק בה.

שכשאמר יעקב ללאה רמייתא בת רמאה. עיין ב״ר פ״ע וילקוט רמז קכ״ה. א״ל מאי רמייתא בת רמאה לאו בליליא הוה קרינא רחל ואת ענית לי. א״ל אית ספר דלית ליה תלמידים לא כך הוה צוח לך אבוך עשו ואת ענית ליה. ולזה המאמר כוון רבינו וכן נשנה באגדת בראשית פמ״ח ע״ש ושם מובא הכתוב האתה זה בני עשו. והיית אומר אנכי עשו בכורך.

לפי שנתעלבה לאה. עיין ב״ר שם ר׳ חנין בשם ר׳ שמואל ב״ר יצחק אמר כיון שראה יעקב מעשים שרימה לאה באחותה נתן דעתו לגרשה כו׳.

נמצא י״א שבטים שנולדו בשבע שנים כיצד כו׳. בסדר עולם רבא פ״ב איתא כל השבטים נולדו בז׳ שנים חוץ מבנימין כל אחד ואחד לז׳ חדשים ע״כ. וכן ראיתי בפדר״א פל״ו ר״א אומר מז׳ חדשים ילדה לאה את בניה ולשבע שנים נולדו ליעקב י״א שבטים ובת אחת ע״כ ומדברי רבינו נראה דס״ל שלא נולדו כולם זה אחר זה. ועיין במדרש חדשא (בית המדרש ח״ג צד קע״א) ושם מפורש כל אחד מהשבטים באיזו חדש נולד ומשמע שנולד כל אחד מהן בשנה אחרת לגמרי והמאמר ממדרש חדשא מצאתי בילקוט ריש שמות רמז קס״ב באיזה שינויים.

שומע לקול אביו. ב״ר פע״א. ילקוט רמז קכ״ו.

כל מקום שנאמר. ב"ר שם ורש"י עה"ת. וסיים חוץ מלוי שהארון היה מכלה בהם.
שהוסיף על חלקי. כי חשבה שכל אחת תלד ג'. מן ארבע נשים עתידין לעמוד י"ב שבטים. עכשיו כשהוסיף לי בן רביעי הפעם אודה את ה' כן מפורש בתנחומא ויצא. ועיין ב"ר פע"א.
כדרך שהודה לאה הודו בניה. ב"ר שם
מהודה ומשבח אנא. במקרא מהודא ומשבח אנה.

פרק ל

קנאתה באחותה. ב"ר פע"א. וילקוט רמז קכ"ז. ורש"י עה"ת.
בקש עלי רחמים. עי' רש"י עה"ת שכתב הבה לי וכי כך עשה אביך לאמך והלא התפלל עליה.
אמר שמואל. נדרים ס"ד ע"ב. ב"ר שם. וילקוט שם. ושמ"ר פ"ה. תנחומא צו. צ"ל ר' שמואל ובילקוט גרס ר"ש בר נחמני ובב"ר ר"ש ונשמטו תיבות ב"נ. ובגמרא היא ברייתא.
ממך מנע. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.
דנני וחייבני. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
מרובה באוכלוסין. ב"ר. כל מקום שנאמר על כן מרובה באוכלוסין. ועיין לעיל הערה ס"ו.
גבורי חיל. וכ"ה בכ"י פלארענץ. והוא הוספת רבינו לפרש מלת אוכלוסין. אולם אין הוראתה גבורי חיל. רק היא יונית οχλος ופי' המון עם. עיין ערוך ערך אכלוסא. וכן תרגום גדוד (איוב י"ט י"ב) אוכלסא.
לשון תפלה. וכן ת"א וכן הביא רש"י ואונקלוס תרגם [בעותי] לשון תפלה. ועיין בביאור שם.
ד"א נפתלתי לשון פתלתול. ר"ל מלשון עקש ופתלתול (דברים ל"ב ה'). וכן כתב רש"י אולם באופן אחר וז"ל ואני מפרשו לשון עקש ופתלתול נתעקשתי והפצרתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאתותי.
בכולן כתוב ותהר. ב"ר פע"א. וילקוט רמז קכ"ז. וכן הביא רש"י בפי' עה"ת בכולן נאמר הריון חוץ מזלפה לפי שהיתה בחורה מכולן ותינוקת בשנים ואין הריון ניכר בה וכדי לרמות ליעקב נתנה לבן ללאה שלא יבין שמכניסין לו את לאה שכך מנהג ליתן שפתה הגדולה לגדולה וקטנה לקטנה עכ"ל. ובמקום לפי שהיתה בחורה ילדה צ"ל בתורה *וילדה*.

בגד כתוב. הכתיב בגד והקרי בא גד שתי תיבות.
בא גדא דבייתא. כ"ה בב"ר שם אתא גדא דביתא אתא גדא דעלמא. וראיתי ברשב"ם שהביא וז"ל בא גד. בא אלינו מזל טוב כמו העורכים לגד שלחן. וכן במס' שבת [דף ס"ז ע"ב] גד גדי וסינוק לא. וכן בבבא בתרא אתא מזלא דביתא. יש לתקן בדבריו שצ"ל וכן בב"ר אתא גדא דביתא פי' אתא מזלא דביתא. והמעתיקים עשו מן בב"ר הכתובות בר"ת וכוונתם בבראשית רבה את המלות בבבא בתרא.
שמור לשון ארמית גדא. צ"ל לשון ארמית גדא מזל כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ. או צ"ל שמזל בלשון ארמי גדא. וכן פירש"י. וכן הביא הראב"ע וז"ל ויש אומרים שפי' גד מזל טוב כאשר הוא בלשון ישמעאל וכמוהו העורכים לגד שלחן והוא ככב צדק עכ"ל וכן הרד"ק בפירושו על התורה הביא בשם ר' משה הכהן כי הוא כוכב צדק כי כן נקרא בלשון קדר והוא מזל שיורה על כל דבר טוב. וכן הביא בשרשים שרש גד.
בגד בי"ת שני בנים של זלפה. הוא דברי רבינו מדנפשיה ודורש גימטריאות.
ד"א בא גד מי שהוא גודד את האומות. ב"ר שם בא מי שעתיד לגדד משתיתן של אומות דרש גד לשון כריתה כמו גודו אילנא (דניאל ג') וכן ת"י למגדעא משתייהן. ופי' יסודותיהם. ובילקוט רמז קכ"ח מי שעתיד לגדר משתיתן של או"ה צ"ל לגדד.
אנשי הצבא. בקרא אנשי צבא.
צנה ורומח. וכן מובא בכ"י פלארענץ. יש ספרים שכתוב בהן צנה ורומח. ויש ספרים שכתוב צנה ומגן.
בבראשית רבה נימנו חכמים אלו הם מבני בניה של רחל מבנימין. וכן בכ"י פלארענץ אלו הן מבני בניה. המלות אלו הם הסגרתי והצגתי "אליהו" וז"ל הב"ר פ"ע ומובא בילקוט רמז קכ"ח מי שעתיד לגדד משתיתן של אומות ומנו אליהו. אליהו משל מי. ר' אלעזר אמר משל בנימין כו' פעם אחת נחלקו בא אליהו ועמד לפניהם ואמר אני מבני בניה של רחל ע"כ. ועיין תד"א סדר אליהו רבא פי"ח. וח"ב סדר אליהו זוטא פט"ו ושם הגי' אני איני בא אלא מזרעה של לאה. והילקוט סוף נצבים רמז תתק"ם הביא המאמר בשם תד"א וגורס ג"כ אין אני אלא מזרעה של לאה. והיא גי' מוטעת. ובתוס' ב"מ קי"ד ע"ב ד"ה מהו הביאו דברי התד"א והיה לפניהם הגי' הנכונה אני בא מזרעה של רתל וז"ל התוס' שם וכן נמצא בתשובת גאון שכתב שיש בסדר אליהו רבא שנחלקו עליו יש אומרים שהיה מבני בניו של לאה ואמר להם איני אלא מזרעה של רחל וכו' וכן בב"ר [פע"א] ותאמר לאה בא גד נחלקו ר' נהוראי אמר דאליהו מגד. ור"א אומר משל בנימין ועמד לפניהם ואמר להם רבותי למה אתם נחלקים עלי אני מבני בניה של רחל עכ"ל.

א"ר לוי. ב"ר פע"א וילקוט רמז קכ"ח.
מיכן לצדיקים. סנהדרין צ"ט ע"ב.
זה היה. הוא דברי רבינו.
ר' חייא בר אבא. ב"ר פע"א וילקוט רמז קכ"ט ובילקוט ר' חייא ב"ר אמר צ"ל ב"ר אבא אמר.
יברוחין. וכן ת"א ויב"ע. והוא דעת רב בגמרא סנהדרין צ"ט ע"ב. וכן הוא בלשון ערבי כמו שהביא הראב"ע וז"ל אמר המתרגם יברוחין וכן יקראו בלשון ישמעאל ויש להם ריח טוב. ועיין ברמב"ן עה"ת.
מיני פירות הן. הוספת רבינו ועיין ברשב"ם. ובביאור. ובבוצר עוללות.
בימים שכל מיני איפורה ובכורים. בב"ר ובילקוט הגי' שהלך בשעת בכור כל מיני איפוריא. ומובא בערוך ערך אפרייא ב' וכתב פי' אפורייא פירות. ועל זה כתב המוספי פי' בל"י οπωρα כל מיני פירות הנשמרים בקליפה רכה כגון חבושים וענבים ותאנים. ובדברי רבינו יש לתקן שצ"ל בימים שכל מיני איפורה מבוכרים. ובכ"י פלארענץ נאמר רק בימי בכורים.
להודיעך עד היכן היו שומרין. ב"ר פע"א וילקוט רמז קכ"ט.
להודיעך עד היכן. שם.
תני רשב"י. בב"ר תאני ר' שמעון. ועיין במדרש חזית פ"ז פסוק הדודאים.
וכן אמרו רז"ל. ב"מ פ"ג ע"א במשנה.
ופסק עמהם. במשנה נאמר ואמר להם. ועי' תוס' שם ד"ה השוכר. וגם בב"ר הגי' ופסק עמהם.
א"ר אבהו. בב"ר ובילקוט וגם בכ"י פלארענץ הגי' א"ר מונא וכן יש לתקן לפנינו. ומובא בתוס' ב"מ שם פ"ג ע"ב ד"ה פועל ע"ש ועיין ירושלמי ב"מ פ"ז ה"א דף י"א ע"ב.
א"ר אבהו ראה הקדוש ברוך הוא. ב"ר פע"ב. ובכ"י פלארענץ א"ר אמי. ובילקוט שם בלי שם האומר.
א"ר לוי. ב"ר וילקוט שם. ומדרש חזית פ"ז פ' הדודאים נתנו ריח.
ערבותן של דודאים. כ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגירסא סרסרותן של דודאים. ובילקוט בוא וראה כחן של דודאים.
התורה רבה בישששכר. בב"ר וילקוט הגי' רבה בישראל. ובכ"י פלארענץ ובא ונותן בתוך פיו של יששכר שהיה מרביץ תורה לישראל.
מלמד שהמקום העירו לשכב עמה. כוון למאמרם נדה ל"א ע"א. וישכב עמה בלילה הוא. מלמד שהקדוש ברוך הוא סייע באותו מעשה. שנא' יששכר חמור גרם. חמור גרם

לו לישכר ופירש״י הוא. קודשא בריך הוא סייע שנטה חמורו של יעקב לאהל לאה ואותו לילה של האחרות היתה עכ״ל. וכן תראה בב״ר פצ״ט ישכר חמור גרם חמור גרם אותו. וכי מנין היתה לאה יודעת שבא יעקב אלא נהק החמור ושמעה קולו ויצאת לקראתו. ועפ״י הדרש תרגם יב״ע בראשית שם ועל יעקב ברמשא ושמעת לאה קל נהיקיה דחנורא וידעת דהא יעקב אתא.

לו. בא לטהר מסייעין אותו. שבת ק״ד ע״א.

שהוא תשיעי לבנים כו׳. ב״ר וילקוט שם.

לשון יזבלני מענין זבול. ר״ל מלשון בניתי בית זבול לך (מ״א ת׳ י״ג) ופי׳ בית מדור כלומר יהיה זבולו עמי תמיד וכ״כ הראב״ע.

אחר שהתפללה לאה. עי׳ ברכות ס׳ ע״א מאי ואחר. אמר רב לאחר שדנה לאה דין בעצמה כו׳ ע״ש. וכן בתרגום יב״ע ושמיע קדם ה׳ צלותא דלאה ואתחלפי עובריא במעיהון כו׳. ועפי״ז יסד הפייטן ביוצר ליום א׳ דר״ה׳ עובר להמיר בבטן אחות כו׳.

מפתח של הריון. תענית ב׳ ע״ב א״ר יוחנן ג׳ מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא כו׳. ובב״ר פע״ג ר׳ תנחומא בשם ר׳ ביבי הוא שם האומר. וכן הביא ת״י שם ארבעה מפתחין כו׳.

א״ר לוי בר זכריה. כ״ה גם בב״ר פע״ג וילקוט רמז ק״ל. ובכ״י פלארענץ בטעות ר׳ לוי בר זבדא.

החסרון. בכ״י פלארענץ הטרחון וצ״ל הסרחון וכן בב״ר וילקוט הגי׳ הסרחון וכן הביא רש״י עה״ת וז״ל ואגדה כל זמן שאין לאשה בן אין לה במי לתלות סרחונה משיש לה בן תולה מי שבר כלי זה בנך.

מלמד שאמהות נביאות היו. ב״ר סוף פע״ב בשם ר׳ חנינא בן פזי. וכן מובא בילקוט רמז ק״ל. וברש״י עה״ת.

כיון שנולד יוסף. ב״ר פע״ג וילקוט שם. ועיין רש״י עה״ת. וביב״ע.

דאמר רב פינחס בש״ר נחמן. בב״ר פע״ג ופסיקתא פסקא זכור דף כ״ח ע״א הגי בש״ר שמואל בר נחמן וכן בבבלי ב״ב קכ״ג ע״ב ר׳ שמואל בר נחמני אמר ראה יעקב אבינו כו׳. ובכ״י פלארענץ הגי׳ ר׳ פינחס בשם ר׳ חמא בר חנינא.

נסיתי ברצוני. וכן ת״א. וכן בב״ר נחשתי נסיתי וכן כתב הרמב״ן ולשון נחשתי נסיתי וכל נחש נסיון. וכן כתב הראב״ע נחשתי כמו נסיתי כי הולך היה לקראת נחשים.

שבתחלה לא היה לו ללבן בנים. ב״ר פע״ג על הכתוב וישמע את דברי בני לבן׳ וכן הביא גם רבינו שם.

תכף צדיקים ברכה. עיין ברכות מ"ב ע"א שלש תכיפות הן כו'. תכף לתלמידי חכמים ברכה. שנא' ויברכני ה' בגללך.
נקבה פרש.וכן ת"א. וכ"ה בב"ר ובמדרש שם המלות "אמור הסכום קצוב ופרש מה שכרך" הוא הוספה חיצונית.
ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' חזקיהו. ב"ר פע"ג. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "בש"ר חזקיהו".
כל מקום שהצדיקים הולכין. ב"ר שם.
כמו מטולאות. מגזרת בלות ומטולאות (יהושע ט':ה' ה'). וכן כתב הראב"ע.
נב. אוציא מן הכשבים. כל המאמר עד סוף הפסוק חסר בכ"י פלארענץ.
כמו חם שהוא שחור. עי' בב"ר פל"ו לפיכך יצא חם מפוחם וזה כוונתו כמו חם שהוא שחור כפחם. ואולי צ"ל כמו שחם וכן ת"א שחום. ועי' ערוך ערך שחס. ועי' רש"י עה"ת וברמב"ן.
וכך עשה. ועי' במפרשי התורה ברש"י וראב"ע ורמב"ן. ורד"ק עה"ת.
בכלל נקודים היו העקודים. ז"ל הרד"ק בפירוש התורה זכר עקודים במקום נקודים כי עקודים הם נקודים אלא שעקודים ר"ל על נקודת היד והרגל לבד כשרוצים לגזוז הצאן קושרים אותו ביד וברגל. ונקודים כולל נקודות כל הגוף כו'.
כמו עקידת יד ורגל. הוא לשון חז"ל שבת נ"ד ע"א. עקוד עקידת יד ורגל.
של לבן. וכן פי' הרשב"ם ועי' בראב"ע.
ויפצל בהם. במקרא בהן.
היה נותן את המקלות כו' והיתה רואה את המקלות. ב"ר פע"ג וילקוט רמז ק"ל ורש"י עה"ת.
ואם תאמר היאך עשה יעקב ככה כו' שהמלאך כבר אמר לו. עיין ברבינו בחיי ויצא שכתב היה הענין הזה ליעקב דבר חכמה וסוד הטבע מעורב בנס ע"ש. וראיתי להביא פה מה שכתב הרב האור זרוע הגדול בענין המקלות וז"ל בח"א בסימן תשס"ט: אומרים רבים טוב מי יראנו. בפרשת יעקב אבינו. על מחשוף הלבן טעם יביננו. אולי יש אשר לזכות ידיננו. וראיתי כי כולנו כצאן תעינו. כי לא כן כאשר דמינו. אשר פצל בשל לבן והפקיע ממונו ממנו. אלא איש תם חסידות למדנו. מה' ומישראל לנקותנו. ומן הכיעור ומן הדומה להרחיקנו. שלא להחשידנו. אומר אני כי יעקב אבינו ידע שלבן רמאי ובעל תחבולות היה וחשב איך יעשה שלא יחשוד אותו לבן ויעליל עליו להוציא שכר טרחו מידו. והתנה עם לבן שכל שה נקוד וטלוא בכשבים וטלוא ונקוד בעזים אשר יולד בעדר

לבן יהיה שכרו של יעקב. וגם אשר כבר נולד נקוד וטלוא בכשבים וטלוא ונקוד בעזים יהיה שכרו ויטול מיד. ככתוב אעבור בכל צאנך היום הסר משם כל שה נקוד וטלוא וגו' וענתה בי צדקתי וגו'. כלומר יודע אני שהבורא ישלח ברכה בחלקי שמא תאמר כי גנבתי מחלקך זה התנאי יהיה בינינו כל אשר איננו נקוד וטלוא גנוב הוא אתי. ושלך הוא ועלי לשלם לך פי שנים ככתוב שנים ישלם. ויאמר לבן לו יהיה כדברך. נדמה לו דבר מועט וקבל על עצמו. ויסר ביום ההוא את התישים העקודים והטלואים ואת כל העזים הנקודות והטלואות ויתנם יעקב ביד ראובן ושמעון בניו. וישם דרך שלשת ימים בין עדרו של יעקב הרועים בניו. ובין עדרו של לבן הרועה יעקב שלא יאמר לבן שבאו מעדרו. ויקח לו יעקב מקל לבנה לח ולוז וערמון ויפצל וגו' ויצג את המקלות אשר פצל ברהטים בשקתות המים של עדר יעקב בהרועים ראובן ושמעון בניו. ויחמו הצאן של יעקב אל המקלות ותלדן הצאן עקודים נקודים וטלואים והכשבים נקודים וטלואים הנולדים בצאן לבן הפריד יעקב לבד כי זה שכרו. כאשר התנה עמו וישת לו עדרים לבד ולא שתם על צאן לבן שלא יאמר לבן בעבור שרואים עקודים ונקודים יולדים כמותם. ובהעטיף הצאן היינו המכוסים של לבן שכולם שחורים או כולם לבנים והם של לבן לא ישים שלא להפקיע ממונו של לבן. והיה העטופים ללבן והקשורים ליעקב ולא יכול לבן לחשוד את יעקב כי עמד באמונתו וענתה בו צדקתו ע"כ.

ס. כ"א והכשבים. כ"ה בכ"י וזה טעות וצ"ל ד"א והכשבים והוא פי' אחר. כי לפי פי' הראשון איתא "שכן התנה עמו" ולפי פי' זה כי יעקב עשה והפריד גם כי לא התנה זה בפירוש. וכן ויתן פני הצאן אל עקוד איננו הפי' על מקום נקוד וחושך וכמו בפי' הא' אבל קאי על התישים העקודים. וכן וכל חום בצאן לבן אין הפירוש לבן הארמי. ויהיה לבן שם עצם פרטי וכמו בפי' א'. אבל לבן הוא שם התאר על מראה הלבן. ומפרש וכל חום כי נעשו שחורים בלבנים. ומפרש וישת לו עדרים לבדו זה היה עדרי יעקב אשר עבדיו רעו אותם ולא שתם על צאן לבן אשר רעה אותם יעקב ועיין ברש"י ובראב"ע. ולפי פי' זה נקדנו והבדלנו המאמרים. ותקננו תחת המלה חוץ חום.

עטופים עילופים. וכן כתב הראב"ע העטופים שאין כח בהם כמו נפשם בהם תתעטף. ד"א כו' כשהיו מולידין בפעם שני. וכן הביא רש"י עה"ת וז"ל המקושרות כתרגומו הבכירות. ובהעטיף לשון איחור כתרגומו בלקשות עכ"ל. ועיין ב"ר ר' יוחנן אמר בכיריא דלבן ר"ל אמר לקישיא דלבן. ובכ"י פלארענץ חסר כל המאמר מן ד"א עד סוף הפסוק. ר' סימון בש"ר שמעון בר אבא. בב"ר סוף פע"ג ר' שמעון בר אבא אמר חסרים המלות "ר' סימון בשם" וכן מצאתי ג"כ במדרש קה"ר פ"ט פסוק שבתי וראה. ויפרץ האיש מאד

ר' סימון בש"ר שמעון מלמד שהיה לו מעין דוגמא של עוה"ב. ובילקוט רמז ק"ל מובא בלי שם האומר.

פרק לא

אמר חזקיה. ב"ר פע"ג וילקוט רמז ק"ל.

זה כסף וזהב. שם.

לפי שלב אדם משנה פניו. ב"ר וילקוט שם. בשס בן סירא.

אמר ריש לקיש. בב"ר פע"ד וילקוט שם הגי' ארשב"ג וכן בפסיקתא פרה דף ל"ג ע"ב ג"כ הגי' ארשב"ג. ע"ש בהערה ס"ג. ובכ"י פלארענץ אמר ר' שמעון לבד. ובגמרא בבלי ברכות ח' ע"ב מובא בשם ר' עקיבא בשלשה דברים אני אוהב את המדיים.

הקנאה. אבות פ"ד.

ה. לא תהא שמיעה גדולה מראיה. עי' מכילתא דבחדש פ"ב.

א"ר חייא. ב"ר סוף פע"ג וריש פע"ד ושם הגי' ר' חייא רבה.

הן לאו. בב"ר שם הגי' היה חוזר עשרה פעמים למפרע שנאמר הן לו. הביא ראיה מן הכתוב ויאמר לבן הן לו יהי כדברך. דלשון הן הוא הודאה. ומלת לו הוא לשון שמא.

ר' לוי בש"ר חמא ב"ר חנינא. וכ"ה בכ"י פלארענץ. בב"ר שם הגי' רבי ברכיה בש"ר חנינא. ובילקוט רמז ק"ל חסר שם האומר.

כזה שהוא מציל מן הניצולת. ב"ר שם. ועיין ערוך ערך נצל שכתב וז"ל בב"ר פס"ח [צ"ל פס"ז] הלא אצלת לי ברכה. מן הנצולת. בפרשה ע"ה [צ"ל ע"ד] ויצל אלהים את מקנה. שמציל מן הנצולות. פי' החסוכים. וראיתי במשביר שכתב שהיא יונית υοσηλςια ופי' חולה וגרוע. ורבינו טוביה מבאר כוונת המדרש וכתב כלומר דבר שהוא נאבד מן העולם כו'. ובכ"י פלארענץ חסר מן המלה כלומר עד מאליהן.

ד"א ויצל הפריש. וכן ת"א ואפריש.

ראב"י אמר לו ולדורותיו. כ"ה בב"ר שם. אולם הדרשה הזאת אין כאן מקומה. כי בקרא נאמר רק פעם אחת יעקב. ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב. ואומר הנני. והדורש דרש על כפילת השם יעקב יעקב. כמו שמצינו להלן בראשית מ"ו ב' ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני. וכן תמצא הדרשה ב"ר פנ"ו ויקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אברהם אברהם תני ר' חייא לשון חיבה לשון זירוז ר' אלעזר בן יעקב אמר לו ולדורות אין דור שאין בו כאברהם ואין דור שאין בו כיעקב כו'. והמדרש שהביא "תני ר' חייא" כוון לספרא פ' ויקרא פ"א סי' ג' וז"ל הספרא משה משה אברהם אברהם יעקב יעקב שמואל שמואל לשון חיבה לשון זירוז. וכן הוא

באגדת שמואל ספ"ט ותוספתא פ"ק דברכות. והכוונה שנקרא השם בכפל הוא לשון תיבה אבל ר' אלעזר בן יעקב אמר כפל השם חד לגופיה. וחד לרמוז לדורות כי ימצא עוד דוגמתו. ועל זה סיים אין דור שאין בו כאברהם כו'. ובילקוט רמז ק"ל הביא לשון הכתוב ויאמר אליו מלאך האלהים בחלום יעקב יעקב.

אפשר כן אלא כל מה שהיה רואה. בב"ר פע"ד וילקוט שם הוא בלשון ארמי אפשר כן אלא אם הוה קוקיא טבא הוה נסיב ליה. ופי' המעריך קוקיא כלי טוב.

ומשמעו של פסוק. עי' רש"י עה"ת שכתב וז"ל הלא נכריות נחשבנו לו אפילו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניא לבנותיו בשעת נישואין נהג עמנו כנכריות כי מכרנו לך בשכר הפעולה ע"כ.

זש"ה לב חכם. ב"ר שם בש"ר יוחנן.

דכתיב ויקח עשו את נשיו.לב חכם לימינו זה יעקב דכתיב וישא את בניו ואח"כ את נשיו' אבל לב כסיל לשמאליו זה עשו דכתיב ויקח עשו את נשיו. ואח"כ את בניו ואת בנותיו. ומבואר כן בב"ר שם וקה"ר פ' לב חכם ומובא ברש"י עה"ת.

בכ"מ שנאמר גזיזה שם תקלה. בב"ר וילקוט שם בכ"מ שנא' גזיזה עושה רושם. ובב"ר פפ"ה סיים המדרש וכן מצינו בנבל. ולבן. ואבשלום. וזה שהוסיף רבינו ויהיו גוזזים לאבשלום כו'. ראיות מהכתובים על אבשלום ונבל.

לא גנבתם אלא נתכוונה לש"ש כו'. ב"ר וילקוט ותנחומא ופדר"א פל"ו ורש"י עה"ת.

אמר ר' אבהו. ב"ר וילקוט.

מה בין נביאי ישראל. ב"ר שם. וריש ויק"ר.

השמר לך מדבר עם יעקב. וכן בכ"י פלארענץ. במקרא השמר לך פן תדבר. ובפסוק כ"ט כתוב השמר לך מדבר.

אפי' דברים שאתה אומרן לטובתו. יבמות ק"ג ע"ב. וב"ר פע"ד. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.

אין אדם נמנע. עי' יבמות ס"ב ע"ב הבנות בנותי והבנים בני מנא הא מלתא דאמרי רבנן בני בנים הרי הן כבנים כו'.

כדאמרינן לעיל. כ"ט י"א.

הסכלת עשה. וכן בכ"י פלארענץ. במקרא כתוב עשו והוא מקור בוי"ו במקום ה"א. ועיין במנחת שי ירמיה כ"ב ד'.

שכלות בשי"ן חכמה. סכלות בסמ"ך כסלות. זה ליתא בכ"י פלארענץ. הרד"ק בשרשים שרש סכל הביא וז"ל: ואמר במסורה כל לשון טפשותא כתוב בסמ"ך. בר מן חד כתוב

בשי״ן. ודעת הוללות ושכלות (קהלת א׳:י״ז). ובעל מנחת שי בקהלת שם הביא ג״כ כן וכתב אבל המתרגם מתרגמו מלשון שכל.
כח וחיל. וכן פירש״י וכ״כ הראב״ע יש לאל. כח כמו כגבור ואין איל.
כו. נכספת. וכ״ה בכ״י פלארענץ. ובמקרא כתוב נכספתה וגם הראב״ע והרד״ק בשרשים ובפה״ת הביא נכספת בלי ה״א.
לשון כו׳ וכן הביא רשב״י והרב״ע כתב מלת נכספת כמו התאוית וכן יכסוף לטרוף.
תנן התם. אבות פ״ה.
גדול ממנו בחכמה. במשנה בחכמה ובמנין.
לשם שמים. עיין לעיל פסוק י״ח ובהערה י״ז.
אעפ״כ פגעה בה קללת הצדיק. ועיין ב״ר לא יחיה והוה כן כשגגה היוצאה מפי השליט. יש לתקן שצ״ל כשגגה שיצא מלפני השליט והוא לשון הכתוב בקהלת י׳ ה׳. ובמדרש קה״ר שם על הפסוק זה איתא כשגגה שיוצא מלפני השליט כך א״ל יעקב ללבן עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה וכן הות כשגגה שיוצא מלפני השליט ומיתת רחל ע״כ. וכן תראה בפדר״א פל״ו ואמר כל מי שגנב התרפים ימות בלא עתו והיוצא מפי צדיק כיוצא מפי המלאך וילדה רחל ומתה. שנא׳ ויהי בצאת נפשה כי מתה ע״כ. יש לתקן בפדר״א שצ״ל ימות בלא עתו כשגגה שיוצא מלפני השליט ובטעות נאמר מפי המלאך. וכן רש״י עה״ת כתב לא יחיה ומאותה קללה מתה רחל בדרך.
לא. היינו דאמרי רבנן קללת חכם כו׳. ברכות נ״ו ע״א גמירא דקללת חכם כו׳ אבל בסנהדרין צ׳ ע״ב ובמכות י״א ע״א מייתי לה בשם רבי יהודה אמר רב.
נכנס באהל רחל ב׳ פעמים. רש״י פי׳ כי אהל יעקב הוא אהל רחל ואחר שחפש בכל האהלים חזר וחפש באהל רחל שידע בה שהיא משמשנית. והוא מב״ר שם. ועיין ברמב״ן. והראב״ע כתב ואחר כן שב פעם שנית אל אהל לאה והעד ויצא מאהל לאה. גם זה נכון שהיה אהל ליעקב בין אהל לאה ומן אהל רחל. והקרוב אלי שהכתוב אחז דרך קצרה ואיחר להזכיר אהל רחל. וכן היה בא באהל יעקב ואח״כ באהל לאה ואח״כ באהל רחל ואח״כ באהל שתי האמהות. ועי׳ גם ברשב״ם.
יש אומרים אלו התרפים הם מיני קוסמניות וכה״א כי התרפים דברו און. וכן הביא הראב״ע וז״ל ואחרים אמרו כי יש כח בחכמי המזלות לעשות צורה בשעות ידועות תדבר הצורה והעד שלהם כי התרפים דברו און.
ויש אומרים תרפים ע״ז. עי׳ שם בראב״ע.

והיאך דומין התרפים. בפדר״א פל״ו ומובא בילקוט רמז ק״ל ובזכריה רמז תקע״ז בשם פדר״א וכן מובא בערוך ערך תרף. ונשנה גם בתנחומא ויצא ונובע מפדר״א ואיתא כך: מה הן התרפים שוחטים אדם בכור ומולקין את ראשו ומולחים אותו במלת ובשמן וכותבין על ציץ זהב שם רוח טומאה ומניחין אותו תחת לשונו ונותנין אותו בקיר ומדליקין נרות לפניו ומשתחוים לו והוא מדבר עמהם ע״כ. וכן מובא ביב״ע בראשית ל״א י״ט ועיין דמיונו במערכי לשון בהערה לערך ארקל. וראיתי בציוני ויצא דף כ״ג ע״ד הביא זה בשם מגלת סתרים. ובמקום ומולחים אותו במלח ובשמן. הביא הוא במלח ובבשמים הידועים. גם סיים שם וי״א כי תרפים הוא ענין אחד מחוברי חבר לוקחין אדם ומשימין אותו בשמן עד שכלה ואוחז בראש בשער קדקדו ושומט הריאה עם הראש ושורה עליו רוח הטומאה ע״כ. מזה יש להעיר כי רבינו טוביה לקח דבריו ממגלת סתרים.

מזה למדנו כי צלמים היו בדמות אדם. וז״ל הראב״ע והקרוב אלי שהתרפים הם על צורת בני אדם והיא עשויה לקבל כח עליונים ולא אוכל לפרש עכ״ל.

מרדעת הגמל. וכן ת״א בעביטא דגמלא. וכן הוא בב״ר פע״ד. והיא מרדעת העשויה כמו כר. וכמו הקיפוה בעביטין (עירובין ט״ז ע״ב). וכן פירש״י.

ד״א בכר הגמל אינטיישרו״ן. בכ״י פלארענץ חסר מן ד״א עד אוכל הגמל והמלה הזאת לא ידעתי לבארה ובוודאי נשתבשה ואין להכירה.

א״ר יוחנן. ב״ר פע״ד ילקוט רמז ק״ל.

קיתוניות מצא. המוספי פי׳ בערך קתון בל״י מין צלוחית וכוס. והיפ״ת פי׳ בגדים שדרך הנדה לשבת עליהן. ובמדרש סיים נעשו תרפים קיתוניות שלא לבייש את רחל.

לכך כתוב לוא מלא. במסורה קטנה איתא ב׳ מלאים בתורה. כי לוא אוכל לקום. וחברו אם לוא יגיד. ועיין בבעל הטורים שכתב וז״ל לוא מלא לומר לא אוכל לקום מפניך מפני התרפים אבל מפני אתר אקום ואין דרך הנשים מעכבת. כי היכי דדרשינן התם אם לוא יגיד. פי׳ לדיינים ונשא עונו אבל לאחר אם לא יגיד בשביל זה לא ישא עונו עכ״ל.

כיוצא בו אם לוא יגיד. עיין שבועות ל״ה ע״א ארי״א אם לוא יגיד כתיב (פירש״י כתיב מלא למדרש ביה לו לא) אם לו לא יגיד (לתובע) ונשא עונו. ואם לאחר לא יגיד פטור. וכמו אשר לוא חומה. כלומר אע״פ שאין לו עכשיו. מגילה ג׳ ע״ב. ערכין ל״א ע״ב בשם ראבר״י. ופירש״י בערכין לוא כתיב משמע לא ומשמע לו. כלומר אין לו עכשיו והיה לו חומה קודם. וכתבו שם חכמי התוס׳ פירש״י לוא כתיב משמע לא ומשמע לו. ואין כן בחומשים מדויקים כתיב לא באל״ף וקרי בוי״ו עכ״ל. אולם לדעתי ברור כי נפל ט״ס

ברש"י וכצ"ל לא כתיב [ולו קרי] משמע לא ומשמע לו. כי גם לפני רש"י היה הכתיב באל"ף והקרי בוי"ו וכמו שתראה גם ברש"י עה"ת (בהר כ"ה ל') אשר לא חומה לו קרינן אמרו חז"ל אע"פ שאין לו עכשיו. וכן תראה שגם רבינו טוביה סיים ויש הפרש באלו שאמרתי כו' אבל אשר לא כרעים ואשר לא חומה. לא כתיב ולו קריין. וכן במסורה נמנה תלת באורייתא דכתיבין באל"ף וקריין בוי"ו. ונמסרו בפ' שמיני על אשר לא כרעים. השנים הם אשר הביא רבינו והשלישי אשר לא יעדה. וכן במס' סופרים פ"ו ה"א שלשה לא כתובין בלמ"ד אל"ף וקוראין בלמ"ד וי"ו ואלו הן אשר לא כרעים. אשר לא חומה. אם לא יגיד. והגי' הזאת משובשת כי אם לא יגיד הוא מאותן הכתובים מלאים בוי"ו ואל"ף אלא צ"ל אשר לא יעדה. וכן נתקן שם במס' סופרים.

וכמו אשר לוא כרעים כלומר כו'. חולין ס"ה ע"א וע"ש ברש"י ותוס' ד"ה אע"פ.

תני בשם ר' חנינא. ב"ר פע"ד וילקוט רמז ק"ל. ובכ"י פלארענץ תני ר' חנניה בר יצחק. א"ר סימאי. בכ"י פלארענץ ובב"ר שם א"ר סימון.

צינורא. ווין שטוים בו הנשים ועיין ערוך ערך צנר א'. ובכ"י פלארענץ נשמט המלה צינורא.

במס' שבת. דף נ"ב ע"ב במשנה.

ואמרו בגמרא. דף נ"ג ע"ב.

דסייגי. וכן בכ"י פלארענץ. ובגמרא דמסגו. פי' מהלכין.

וזקפי חוטרייהו ואזלי כדובי. לפנינו בגמ' זקפי חוטמייהו ומסגו כי דוו. ובכ"י פלארענץ וזקפי חוטמייהו ואכלי כי נפלי עילווייהו זאיבי.

מלשון קולע באבן אל השערה ולא יחטיא. גם רש"י עה"ת כתב כן. ופי' אנכי אחסרנה אם חסרה חסרה לי שמידי תבקשנה והוצרכתי לשלם בעדה. וכן הרשב"ם פי' מלה זו מלשון חסרון. וכן ת"א. וראיתי במחברת מנחם שרש חטא כתב וז"ל חטא לשון שגגה. ומגזרתו קלע באבן אל השערה ולא יחטא. והייתי אני ובני שלמה חטאים. פי' תועים ושוגגים ומגזרתו אנכי אחטנה. השגויה. אנכי השגיתיה לי והשלמתיה. וכתב שם המבאר פי' אנכי חשבתיה לשגגה שלי ואנכי שלמתי תמורתה.

אשטוביש"ו. המלה הזאת ליתא בכ"י פלארענץ וחסר עד אני אתנהו לך. המלה משובשת וצ"ל אשטוכישו בכ"ף תמורת בי"ת והמלה יונית εστοχησω (איך ווערדע פערפעהלען מיך איררען).

אינגיאומי"ן. גם המלה הזאת משובשת וצ"ל אינגיאלי"ן והיא יונית εγγυελτω (פערפענדען).

ששומר שכר חייב על השבורה. ב"מ צ"ג ע"א במשנה.
בין ביום ובין בלילה. ע"ש בגמרא עד מתי שומר שכר חייב לשמור עד כדי הייתי ביום אכלני חורב וקרח בלילה ע"ש.
נו. שפחד על גבי המזבח. וז"ל הראב"ע בפסוק נ"ג וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. ויש אומר זה הפחד רמז ליום העקידה ואיננה רחוק.
נו. ד"א ופחד יצחק. זה חסר בכ"י פלארענץ.
הרי שתים. ב"ר פע"ד וילקוט שם.
כולם חשובות לי כבנות. ר"ל בלהה וזלפה חביבות לי כבנותי. עי' רש"י ויצא ל"א נ' בנתי בנתי שני פעמים אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש.
הושלמה. בקרא השלמה. ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.
קו"ף ור"ש משמשים. ר"ל יתתלפו זו בזו. ע"פ חלוף אלפא ביתא דאלב"ם וכו' חקט"ר.
עיין במחברת הערוך לר' שלמה הפרתון בערך בתק שכתב וז"ל בתקוך מ"א בתרוך בגמטריא של אל"ף בי"ת גימ"ל יתחלף קו"ף עם ר"ש. ועיין מה שהעיר החכם החוקר מהר"ז כ"ט במבוא שלו באות גמטריא.
לאחיו. בכ"י כתוב אל אחיו. אולם בכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שהוא בקרא.
אלו בניו. ב"ר פע"ד ותנחומא וישלח. ועיין פדר"א סוף פל"ו ויאמר יעקב לאחיו וכי אחיו היו והלא בניו היו אלא ללמדך שבניו של אדם כאחיו. ולזה כוון התרגום המכונה יב"ע ואמר יעקב לבנוי דהוה קרי להום אחוי.
א"ר חנינה א"ר יודה. בכ"י פלארענץ הגי' אמר ר' יהודה לבש אדם לבושו של אביו הרי הוא כמותו ר' חנינא גבור כמותו. ועי' ב"ר ושם הגי' א"ר הונא. גבורים כיוצא בו א"ר יוחנן לבש אדם לבושו של אביו הרי הוא כיוצא בו. ור"ל כיון שהוא גדול שלבושו הוא נאות לו הוא שוה לאביו ונקרא אחיו. וכן פי' היפ"ת. ויש לתקן במדרש שצ"ל א"ר יודה בנוקום א"ר יוחנן כמו שהביא רבינו וכן בילקוט סוף ויצא הגי' א"ר יודה.
ובנביאים כתוב. פה היה חסר שורה שלימה והוספתי [ארשב"נ אל יהא לשון סורסי קל בעיניך שבתורה בנביאים בכתובים מצינו שהקדוש ברוך הוא חולק לו כבוד בתורה יגר שהדותא] ובנביאים כתוב כו'. והשמיט המעתיק מן יגר שהדותא א' עד יגר שהדותא ב'.
ונאמר לנכון בכ"י פלארענץ ובב"ר וילקוט שם. וכן בירושלמי סוטה פ"ז ה"ב דף כ"א ע"ג. ויש לתקן במדרש שצ"ל לשון סורסי במקום לשון פרסי. כי לשון פרסי מה עביד הכי. וכמו שהוא לנכון בירושלמי שם. ובכ"י פלארענץ.

כדנא. בקרא כדנה בה"א. בכ"י פלארענץ. וגם הילקוט שם הביא כדנא באל"ף. ובירושלמי שם מובא להון בנו"ן.
אמר לו עד כאן. ב"ר פע"ד בשם ר' אבהו.
אלו האמהות כו'. וגם רש"י עה"ת כתב בנתי בנתי. שני פעמים אף בלהה וזלפה בנותיו היו מפלגש. והוא עפ"י ב"ר ע"ש.
ארז"ל. יומא ע"ז רע"ב.
מביאות אחרות. ע"ש בפירש"י. ובכ"י פלארענץ אם תענה את בנותי אם תביא אחרות. אלו הצרות. הסיום "כמו וכעסתה צרתה". הוא דברי רבינו. ועיין רש"י בגמרא שם.
א"ר יוחנן כאדם יורה. בב"ר א"ר יוחנן כזה שהוא מורה את החנית. יותר נכון גירסת רש"י בפי' על התורה. כזה שהוא יורה החץ. וגם בכ"י פלארענץ כאדם שיורה בחץ.
ד"א אשר יריתי אשר העמדתי. כמו שת"א ויב"ע אקימית. והוא מענין ירה אבן פנתה. ובכ"י פלארענץ חסר מן ד"א עד והשרשתי.
לרעה לא תעבור. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
קודש. ב"ר שם. וילקוט שם. ומס' סופרים פ"ד ה"ה ורש"י עה"ת. רק בב"ר וילקוט הגי' כמו שהביא רבינו אלהי אביהם משמש קודש וחול. ובמס' סופרים וברש"י הגי' אלהי אביהם משמש חול. ועיין במ"כ שמשמעו לפי האמת קודש וחול כי תרח אבי אברהם מתחלה היה עובד ע"ז ולבסוף חזר למוטב ועי' במנחת שי שהגי' הישרה כמו שהוא בב"ר וכמו שהביא רבינו. ובכ"י פלארענץ בטעות אברהם משמש קודש וצ"ל אלהי אביהם משמש קודש וחול.

פרק לב

אותם מלאכים שהניח בו. וכן כתב רש"י מלאכים של א"י באו לקראתו ללוותו לארץ. ועיין ב"ר שם. ותנחומא וישלח.
רב הונא בש"ר אייבו. ב"ר שם וילקוט סוף ויצא. ובכ"י פלארענץ ר' חונא בשם ר' אבהו. מחנה המלאכים. גם רש"י הביא כן מחנים שתי מחנות של חו"ל שבאו עמו עד כאן ושל ארץ ישראל שבאו לקראתו והוא מתנחומא וישלח שם.
והמחנה גדול כמלאך אלהים. וכן הוא בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב עד למחנה גדול כמחנה אלהים.
א"ר שמואל ב"נ. המאמר הזה וכן המאמר שלאחריו בשם ר' יהונתן. ובכ"י פלארענץ בשם ר' יוחנן לא מצאתי ואולי היה בילמדנו הנאבד. ועי' מגילה ט"ז סוף ע"ב.

ה. בראשו של דבר. וכ"ה בתרגום חכימא מסתכל ברישא מה דעתיד למהוי בסוף. וכ"ה בקה"ר פ"ב ובפי' רש"י לקהלת.
הוא אדום. ב"ר פס"ג ופע"ה. ילקוט רמז קי"א.
כמו שפירשנו למעלה. תולדות כ"ה ל'.
שמונה אדוני כתובים בפרשה. עיין ב"ר פע"ה. וילקוט רמז ק"ל באותה שעה שקרא יעקב לעשו אדוני. א"ל הקדוש ברוך הוא אתה השפלת עצמך וקראת לעשו אדוני ח' פעמים. חייך אני מעמיד מבניו ח' מלכים קודם לבניך שנא' ואלה המלכים אשר מלכו. בסוף פרשה. ל"ו ל"א.
ד"א יבא עובדיה. סנהדרין ל"ט ע"ב מאי שנא עובדיה לאדום א"ר יצחק אמר הקדוש ברוך הוא יבא עובדיה הדר בין שני רשעים. והמלות "אחאב ואיזבל" "יצחק ורבקה" ליתא בגמרא שם ומובא גם ברש"י בגמרא שם. ובכ"י פלארענץ חסר מן ד"א.
גירות היה לי. עיין רש"י עה"ת גרתי לא נעשיתי שר וחשוב אלא גר כו'.
עד שנולד יוסף. ב"ר פע"ה. וילקוט רמז ק"ל.
כדאמרינן והיה בית יעקב אש. כוונתו למאמרם ב"ב קכ"ג ע"ב בעא מיניה ר' חלבו מר' שמואל בר נחמני כתיב ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף וגו' מאי שנא כי אתיליד יוסף (דלא רצה לשוב לבית אביו עד שנולד יוסף. רש"י) אמר ליה ראה יעקב אבינו שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וגו'.
מדרש אמר יעקב עם לבן השלמתי תרי"ג מצות מנין גרתי. לא נמצא בב"ר לפנינו. וגם רש"י עה"ת הביא הדרש הזה וזה לשונו ד"א גרתי בגימטריא תרי"ג. כלומר עם לבן הרשע גרתי ותרי"ג מצות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים. ע"כ. ואין ספק כי לקות מהילמדנו הנשאר בכתובים. ובכ"י פלארענץ במקום "מדרש" כתוב שם "ד"א".
ר' נחמיה. ב"ר פע"ה ילקוט רמז ק"ל ושם מוקדם מאמר ר' יהודה למאמר דר' נחמיה.
רבנן דרשו. שם. ועיין תנחומא וישלח.
שלח לו דע כו'. וכן רש"י הביא וז"ל ויהי לי שור וחמור. אבא אמר לי מטל השמים ומשמני הארץ זו אינה לא מן השמים ולא מן הארץ. וכן בתרגום המיוחס ליב"ע תר' ומכל מה דבריך יתי אבא לית בידי אלהן הוו לי כזעיר תורין וחמרין עאן ועבדין ואמהן ושדרית לתנאה לרבוני דלא אהניית לי ברכתא ההיא. לאשכתא רחמין בעינך דלא תינטור לי בבין עלה.

כמותו מה הוא כו'. ב"ר פע"ה בשם ר"ל ושם הגי' עמו כעמו מה הוא שהוא גבור ויכול לעמוד כנגד ארבע מאות איש כך כל אחד ואחד מהן עשוי על ארבע מאות איש. אולם בילקוט שם מובא בשם המדרש כמו שהביא רבינו. ובילקוט שם נוסף והוא מב"ר בסוף פע"ה במאמר ד"א ויהי לי שור. רשב"נ אמר ארבע מאות קשורים כתרים היו עמו. ויש אומריס ארבע מאות איפרכין היו עמו. ר' ינאי אומר ארבע מאות ראשי גייסות היו עמו. לדעתי יש לתקן שצ"ל ארבע מאות פולמרכין היו עמו. במקום איפרכין. וכן הוא בת"י ויב"ע שם. וארבע מאות איש עמו וארבע מאה גברין פולמרכין עמיה וכן שם ל"ג א' והמלה יונית πολεμάρχος פי' שר צבא. עיין פסיקתא שובה הערה נ"ט. או אולי במקום ראשי גייסות היה כתוב בתחלה פולמרכין. והי"א ד' מאות איפרכין היו עמו וחלקו עם ר' ינאי שאמר ד' מאות ראשי גייסות והיינו פולמרכין ות"י תפס כר' ינאי.

אע"פ שהבטיח נתיירא סבר שמא יגרום החטא. ברכות ד' ע"א ועיין ב"ר ריש פע"ו וילקוט רמז קל"א.

ד"א ויירא. עיין ב"ר וילקוט שם. במאמר ד"א ויירא יעקב מאד א"ר יהודה ב"ר אלעאי ושם הלשון מתוקן יותר. ועיין ברש"י עה"ת.

מיכן למדנו. ב"ר שם וילקוט שם.

וכה"א במשה. ב"ר שם בשם ר' הונא.

כב. ד"א לפי שעבר ולא עישור. עיין לעיל כ"ח כ"ב ובהערה ע"ה. ובכ"י פלארענץ חסר מן ד"א זה עד סוף המאמר. ומתחיל במאמר ויאמר אם יבא עשו.

קשיא לי האחת משום דבכ"מ שנאמר מחנה הוא לשון זכר כו'. רש"י בפי' עה"ת כתב מחנה משמש לשון זכר ולשון נקבה והביא לראיה אם תחנה עלי מחנה הרי נקבה. המחנה הזה לשון זכר. וכן כתב כן הרשב"ם. הראב"ע. והרד"ק בשרשים שרש חנה. ור' שלמה הפרחין במחברת הערוך ערך חנה.

אלא לפי שכוון עצמו לג' דברים כו'. בילקוט רמז קל"א מובא בשם התנחומא התקין עצמו לג' דברים לדורון ותעבור המנחה על פניו. למלחמה אם יבוא עשו אל המחנה. לתפלה ויאמר יעקב אלהי אברהם. ובתנחומא לפנינו לא נמצא שמץ מזה. אין ספק שהוא בילמדנו אשר נשאר בכתובים הנקרא בפי הקדמונים גם מבעלי הילקוט בשם תנחומא. וכן מובא הדרשה ההיא ברש"י עה"ת. ונובע ג"כ מהתנחומא. וכן נשנה במדרש קה"ר פ"ט בפי' טובה חכמה מכלי קרב התקין עצמו לג' דברים לתפלה לדורון ולמלחמה. לתפלה מנין שנא' הצילני נא מיד אחי. לדורון מנין שנא' מנחה היא שלוחה. למלחמה שנא' וישם את השפחות.

וכי לעשו לא. ב"ר פע"ו. ילקוט רמז קל"א.
האמת ישיב לאדם כפעלו כו'. עיין בראב"ע בראשית כ"ד מ"ט ובנה"ש שם. והרמב"ן בפי' על התורה וישלח שם כתב החסדים הם הטובות שעשה עמו בלא נדר והאמת הטובות אשר הבטיחו ואמת לו הבטתחו.
מלמד שכל מי שהנסים מתרבים עמו מנכים לו מזכיותיו. כוון למאמרם שבת ל"ב ע"א. ותענית כ' ע"ב א"ר ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס. שמא אין עושין לו נס. ואם תימצא לומר עושין לו נס. מנכין לו מזכיותיו. אמר רב חנן מאי קרא. דכתיב קטנתי מכל החסדים ומכל האמת.
מנכים פי' לשון מיעוט. מבאר מלה תלמודית. ובכ"י פלארענץ חסר זה. עד ואמרת לא תקח האם שהשמיט המעתיק.
וכמו אולי אוכל נכה בו. וכן רש"י במדבר כ"ב ו' כתב נכה לשון משנה הוא מנכה לו מן הדמים (ב"מ ק"ה ע"ב) לחסר מהם מעט. וכן התשבי בשרש נכה הביא וז"ל נכה מנכיין לו מן המעות. וכן אולי אוכל נכה בו. פירש"י שהוא לשון חסרון והוא לשון הכאה ממש אלא שהוא מבנין פיעל ואין לו דומה במקרא. וכן הביא האוה"ש שרש נכה הפיעל ענינו מגרע ופוחת מדבר נכה בו. (פערמינדערן) וכמוהו בתלמוד *מנכה* לו מן הדמים (אברעכענען) מגרע לו:
ואתם חסת. ב"ר וילקוט שם.
היטב בזכותך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
לא. מה חול. עיין ברכות ג' ע"ב בתוס' ד"ה אין הבור מתמלא מחוליתו. ובתוס' סנהדרין ט"ז ע"ב.
היינו דאמרי אינשי. סנהדרין צ"ה ע"א. פי' לן הדין בטל הדין. בת הוא תרגום של לן.
הוציא את העישור. וכן רש"י בפי' עה"ת כתב ד"א מן הבא בידו מן החולין שנטל מעשר כמד"א עשר אעשרנו לך והדר לקח מנחה. ובוודאי לקחו המאמר הזה מהתנחומא כתב יד וברש"י שם הביא לפני זה ומדרש אגדה מן הבא בידו אבנים טובות ומרגליות. וזה הביא הילקוט בשם התנחומא והוא ג"כ בתנחומא כ"י. והציון בילקוט "ב"ר" הוא על המאמר ולמה הוא נותן גמלים באמצע.
א"ר אלעזר. ב"ר פע"ו ילקוט רמז קל"א והשמיט שם האומר. ועיין רש"י עה"ת שכתב ובב"ר דורש מכאן לעונה האמורה בתורה כו' ואיני יודע לכוון הזה בכוון כו'. ועיין בירושלמי כתובות פ"ה ה"ח.
ר' ברכיה. ב"ר שם.

עם בנאיהם. ב"ר שם והמלות אלו הזכרים הוספת רבינו לפרש בנאיהם היינו הזכרים שהנקבות נבנות מהם ופי' בניהם בוניהם. וכן רש"י עה"ת הביא ובניהם עמהם ומדרש אגדה ובניהם בנאיהם זכר כנגד נקבה ולפי שצנוע בתשמיש לא פרסמו הכתוב.
ולמה הוא שם הגמלים באמצע. ב"ר שם. ור"ל רמז לו שיראה כיושב על הבימה הגבוה באמצע כמו הגמל שהוא באמצע וגבוה מהם.
כל תיבות של זה הפסוק סופן ממי"ן לפי שכולן בעלי מומין. גם בעל הטורים הביא הדרשה הזאת וסיים היו בעלי מומים שלא יקריב מהם קרבן.
כדי למלאות עינו של עשו. ב"ר שם וילקוט שם כדי להשביע עיניו של אותו רשע. וכן הביא רש"י בפי' התורה.
זכה לבניו שלא להשתרג עליהם הגליות. הרמב"ן ורבינו בחיי הביאו בשם המדרש והוא בב"ר פע"ה אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע אם יהיה צרות באות על בני לא תביא אותן זו אחר זו אלא הרווח להם מצרותיהם כו'.
למדתך תורה ד"א. עיין ב"ר וילקוט שם רבי ורבי יוסי ב"ר יהודה היה מהלכין בדרך ראו עובד כוכבים אחד בא לקראתם אמרין תלת מילין הוא שאיל לן מה אתון. ומה אומנתכן. ולאן אתון אזלין כו' ע"ש.
קטפריאנ"ו. היא מלה יוונית χαταπραὺν (בעזענפטיגען) ובכ"י פלארענץ חסר זה. עד לא תוכלי כפרה.
כמו לא תוכלי כפרה. גס רש"י כתב אכפרה אבטל רוגזיה. וכן וכופר בריתכם את מות. לא תוכלי כפרה. ועיין ברמב"ן.
למה לא הכניסן בערבוביא. ב"ר פע"ו וילקוט שם. ובכ"י פלארענץ בטעות הכניסן בערבוביא וחסרים המלות "למה לא".
כדי לתווהו על דורון שלו. בכ"י פלארענץ גם בב"ר לפנינו לתמהו. ברור שנתחברו אותיות ו ו ונעשית מ גס ברש"י עה"ת הביא *לתווהו* על רבוי הדורון.
וכדי להשביע עינו של רשע. עי' ב"ר שם הגי' למה לא הכרסן לו בערבוביא כדי לתמהו על דורון שלו. ולמה לא הכניסן כולן כאחת כדי להשביע עיניו של אותו רשע. ור"ל למה לא הכניסן כל המינים יחד. מדוע הקפיד ליקח כל מין ומין לבדו. על זה אמר כדי לתווהו על רבוי הדורון בכמה מינים. ואח"כ שאל למה לא הכניסן כולן כאחת עדר אחר עדר מיד זה אחר זה. ולמה שם רווח בין עדר לעדר. על זה אמר כדי להשביע עינו של אותו רשע שלא יראה הכל בפעם אחת.
את אברהם את יצחק ואת יעקב. בקרא כתיב את אברהם יצחק ויעקב.

היה לו לומר בלילה ההוא. עיין בנה"ש שכתב חסר ה"א הידיעה מן התואר שלא כמנהג. ודינה בתו היכן היתה. עי' ב"ר פע"ו וילקוט סוף רמז קל"א ורש"י עה"ת.
מט. אחר שהעביר כל אשר לו כו'. עיין ב"ר פע"ז.
קפלישי"ן. חסר בכ"י פלארענץ. ונראה שצ"ל פלישן ואות ק' נשתרבב מן ק' ממלת ויאבק והיא המלה היונית πελετω (רינגען קאמפפען) ואותיות "שין" בסוף המלה הם לשמוש הבנין והמספר בל"י. או היא המלה Κει επαλαισευ.
מלאך היה ונדמה לו כרועה צאן. ב"ר פע"ז. ועי' כל זה במדרש חזית פ' מי זאת עולה.
שרו של אדום היה. ב"ר שם ר' חמא ב"ר חנינא אמר שרו של עשו היה וכן מובא ברש"י.
נב. כלומר כו' שהוא דומה לשחר. עיין מדרש חזית פ' מי זאת הנשקפה. וירושלמי ברכות פ"א ה"א.
שנא' שובי שובי השולמית. עיין רש"י בפי' שה"ש בשם התנחומא.
למדנו שהמלאך נתמלא אבק. עיין ב"ר פע"ז וחולין צ"ב ריש ע"א.
מפני זכותו. ב"ר פע"ז וילקוט רמז קל"ב בש"ר חנינא ב"ר יצחק.
נגע בצדיקים. ב"ר וילקוט שם. וסיים שם ואיזה. זה דורו של שמד ועיין ברמב"ן.
ר' אלעזר אומר. ב"ר שם.
עיוה לו ירך. בב"ר הגי' ר"א אמר שייעה. ופי' החליקה ובילקוט רמז קל"ב הגי' שתייה ומפרש בצדו פי' החליקה. ויותר נכון גי' רבינו עיוה ואולי היתה הגי' במדרש שעויה ועיין רש"י שכתב נתקעקעה ממקום מחברתה ודומה לו פן תקע נפשי ממך לשון הסרה. ובמשנה לקעקע ביצתן. לשרש שרשיהן. וכן הראב"ע כתב ותקע כמו תקע נפשך סר כף הירך ממקומה.
ר' יוחנן בן יעקב. בב"ר ובילקוט הגי' רב נתמן בר יעקב. ובכ"י פלארענץ חסר זה.
א"ל יעקב. חולין צ"א ע"ב.
קוביוסטוס. רש"י פי' בגמ' שם גונב נפשות. וחכמי התוס' הקשו על פי' הקונטרס וכתבו בשם ר"ח שפי' משחק בקוביא. ור"ל וכי קוביוסטוס אתה שאתה מתייירא מן השחר לפי שדרך משחק בקוביא חייב לכמה בני אדם ומטמין עצמו מפני נושהו עכ"ל. וגם הערוך פי' גונב נפשות. והנכון כפי' הר"ח כי המלה יונית χυβευτης פי' משחק בקוביא.
אלא שהגיע קילוסי לקלס. זה הוא בב"ר פע"ח ונראה שחסר בב"ר התחלת המאמר כמו שהביא רבינו. או יש לומר כי רבינו הרכיב מאמרם מחולין שם עם מאמר המדרש יחד.
א"ל אותן המלאכים. ב"ר שם.
עם המלאך. ב"ר שם.

ד"א. שם.
לפי ששמות המלאכים מתחלפים. ב"ר שם. וכן כתב רש"י אין לנו שם קבוע משתנים שמותינו הכל לפי מצות עבודת השליחות שאנו משתלחים.
ד"א שנשה את מקומו. בכ"י פלארענץ אמר ר' יהודה בן לוי למה נקרא שמו גיד הנשה שנשה ממקומו ועלה. והמאמר הראשון לא נקרא שמו נשה ליתא בכ"י פלארענץ. וכן חולין צ"א ע"א אמר ר' יהושע בן לוי למה נקרא. שמו גיד הנשה שנשה ממקומו ועלה וכה"א נשתה גבורתם. פירש"י נשה ממקומו קפץ. וכן נשתה גבורתם פי' קפצה גבורתם. וכן הביא רש"י בפי' עה"ת. ובב"ר פע"ת וילקוט רמז קל"ג הוא בשם ר' חנינא למה נקרא שמו ג"ה שנשה ממקומו. ויש לתקן בב"ר שצ"ל א"ר יהושע בן לוי כמו שהוא בגמרא שם. והמלות א"ר חנינא במדרש נשתרבב ממאמר שלאחריו בגמרא א"ר יוסי ב"ר חנינא מאי דכתיב דבר שלח ביעקב כו'. ואולי חסר זה במדרש.
תנן התם. חולין פ"ט ע"ב במשנה.
א"ר חנינא הדא פקוקלתא. ב"ר פע"ח. ושם הוא בשם ר' הונא. גם בכ"י פלארענץ ראיתי הגי' אמר רב הונא.
פקוקלתא. בכ"י פלארענץ בטעות בקיפלתא. ומובא בערוך ערך פקל בשם ב"ר. וכתב פי' כדאמרינן וקנוקנות שלו מיסר אסירן מדרבנן עכ"ל. וכוונתו למאמרם חולין צ"ב ע"ב ופירש"י קנוקנות גידין דקין ההולכין באורך הירך מתחת הבשר מגיד החיצון לגיד הפנימי והן הן האסורים לפי שהן רכין ונותנין טעם אבל גיד עצמו שהוא בראש השופי קשה הוא ועץ בעלמא הוא עכ"ל. ועיין בערוך ערך פקקל מה שהביא מספרא. ומה שהביא רבינו "הוא בכף עצמה" הוסיף מדנפשיה. ור"ל שהפקוקלא הוא בכף עצמה כלומר במקום קבוץ הגיד הגדול שעל הכף.
ונוהג בשליל. חולין פ"ט ע"ב במשנה.
והאוכל גיד הנשה. חולין צ"א ע"א.
אריב"ל. שם. ובכ"י פלארענץ אמר ר' יהודה בן לוי.
והיו לנשים. במקרא כתוב היו בלי ויי"ו. גם בכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שהוא במקרא.
א"ר יוסי. חולין שם.
ואמר ר' יוסי. חולין שם.
שכן נהגו קודם מתן תורה. עיין חולין צ' ע"א. ודף ק' ע"ב.

וכשבא משה ואסרו במקומו אסרו כו'. אבל מהר סיני נאמר כו'. עי' חולין ק' ע"ב במשנה ובגמרא שם ק"א ע"ב. ועיין מ"ש הרמב"ם ז"ל בפי' המשנה וז"ל ושים לב על העיקר הגדול הנכלל במשנה הזאת והוא מה שאמר מסיני נאסר. לפי שאתה הראית לדעת שכל מה שאנו מרחיקים או עושים היום אין אנו עושין אלא במצות הקדוש ברוך הוא ע"י משה רבינו ע"ה לא שהקדוש ברוך הוא אמר זה לנביאים שלפניו כגון זה שאין אנו אוכלין אבר מן החי אינו מפני שהקדוש ברוך הוא אסרו לנח. אלא לפי שמשה אסר עלינו אבר מן החי. במה שצוה בסיני שיתקיים איסור אבר מן החי. וכמו כן אין אנו מלין מפני שאברהם אבינו ע"ה מל עצמו ואנשי ביתו. אלא מפני שהקדוש ברוך הוא צוה אותנו ע"י משה רבינו שנומל כמו שמל אברהם אבינו ע"ה. וכן גיד הנשה אין אנו הולכים אחר איסור יעקב אבינו. אלא מצות משה רבינו ע"ה. הלא תראה מה שאמרו תרי"ג מצות נאמרו לו למשה מסיני ולא אלו מכלל המצות עכ"ל. ועיין בנה"ש שכתב לפי פשוטו אין זה צווי רק שעירו ע"כ אינם אוכלים בני ישראל את גיד הנשה. ובאמת הצווי היה במתן תורה. לפי שבשעת מעשה לא נקראו עדיין בני ישראל כי אם בני יעקב. אלא שמשה כתבו במקומו להודיע הטעם שנאסר להם ובסיני נאסר להם מפי הקדוש ברוך הוא.

עח. שכל מה שנאמר לב"נ כו'. עיין סנהדרין נ"ט ע"א.

א"ר אלעזר מיכן. חולין צ"א ע"א. א"ר אלעזר שנשתייר על פכין קטנים. מכאן לצדיקים שחביב עליהם כו'.

א"ר אלעזר מכאן לת"ח. וכ"ה בכ"י פלארענץ וצ"ל אמר ר' יצחק כמו שהוא בגמרא שם. ועיין רש"י שם שכתב שהרי יעקב נשאר יחידי והוזק.

תנן. חולין צ"ב ע"ב.

א"ל אביי לרי יוסף. בגמרא שם חסר זה. רק מובא בסתם והא קא חזינן דאית ליה. ותניא שמנו מותר. חולין שם.

דאמר רב אבא. חולין צ"ג ע"א. ובכ"י פלארענץ דאמר ר' יוחנן אמר ר' יהודה אמר שמואל ובגמרא שם הוא כמו בכ"י שלפנינו.

חיוורא דתותי מתנא. בגמרא הגי' תרבא דתותי מתני. אולם גם לפני הרב בעל הערוך היתה הגי' בגמ' תוורתא דתותי מתני. עיין ערוך ערך חור. ועע"ש מה שהביא בשם הר"ח. ובכ"י פלארענץ חרותא דתותי מתני. וצ"ל חורתא.

א"ר יוחנן. שם.

ואינו חלב שהבשר חופהו כו'. הוא דברי רבינו. ועי' בתוס' חולין מ"ט ע"ב ד"ה חלב.

לפיכך אמרו רבותינו. חולין שם.

פרק לג

למדנו אחרון אחרון חביב יותר. ב"ר פע"ח. ילקוט רמז קל"ג ורש"י על התורה.
ההי"ד. ב"ר וילקוט שם.
תני ר' חייא. ב"ר שם. ושו"ט מזמור ק"ג.
למה שבר. ב"ר שם.
א"ר חנינא. ב"ר שם.
נקוד עליו. ב"ר שם. מדרש חזית בפ' צוארך כמגדל השן. ובמדרש חזית שם השמיט המעתיק או המדפיס מן אלא מלמד א' עד אלא מלמד ב' ויש להשלימה מן מדרש ב"ר. ונמנה מן עשר נקודות בתורה. עיין מסכת סופרים פ"ו ה"ב וספרי בהעלותך על הכתוב או בדרך רחוקה. ובאדר"נ. ובמדבר רבה פ"ג.
אלא לנשכו. ובפדר"א פל"ז אל תהי קורא וישקהו אלא וישכהו.
ובכה מיבעי ליה. ב"ר שם.
אלא זה בכה כו'. ב"ר שם ועיין ת"י וימ"ע.
ושיניו של עשו של שעוה. זה ליתא בב"ר. רק וקהו שניו של אותו רשע אולם במדרש חזית סיים ונמסו כדונג. ובפדר"א פל"ז דרש לה מדכתיב שיניו יחרוק ונמס.
וי"א נושקו אבל לא בלב שלם. בספרי בהעלותך שם נקוד על וישקהו שלא נשקו בכל לבו. ועיין בב"ר שם ובאדר"נ שם. ובתנחומא וישלח בקש לנשכו ונעשה צוארו של שיש לכך נקוד וישקהו שלא היתה נשיקה של אמת. ועיין רש"י עה"ת.
במדרש ב"ר. פרשה ע"ח ומובא בילקוט רמז קל"ג. ועיין במדבר רבה נשא פי"א ד"א ויחנך יחון אותך בבנים כמד"א הילדים אשר חנן אלהים את עבדך ויאמר אלהים יחנך בני. ובכ"י פלארענץ וכן אמר ר' שמעון בן לוי במדרש ב"ר. ולפנינו במדרש מובא כמו בכ"י שלפנינו ר' בנימין בן לוי.
אחרון אחרון חביב. עיין לעיל הערה א'.
הקדים יוסף. ב"ר פע"ח. ילקוט רמז קל"ג ורש"י עה"ת.
אמרו כל אותו הלילה. ב"ר פע"ח. ילקוט שם. תנחומא וישלח.
והוו אמרין. וכן הוא כן בכ"י פלארענץ אולם פה חסר וכצ"ל והוו אמרין [מן דעשו. והן אמרין הכו הכו יהבון להון. מן דבר בריה דאברהם. והן אמרין יהבון להון. מן דבריה דיצחק. והן אמרין יהבון להון. כיון דהוו אמרין] מן דאחוי דיעקב אנן הוון אמרין שבקין להון. וחסר מן אמרין עד אמרין ונאמר לנכון בב"ר ובילקוט. ועיין בתנחומא שמובא זה בלשון עברי צח. וכן רש"י עה"ת הביא דברי המדרש בלשון עברי ע"ש.

א"ר איבו. ב"ר פע"ת. ובכ"י פלארענץ א"ר אבהו.
זה שרו של עשו. וכן בתיב"ע ודמי לי היך מיחמא אפי מלאכא דידך. וכן רש"י עה"ת כתב והן חשובין לי כראיית פני המלאך שראיתי שר שלך.
משל לאדם. המשל הזה מובא בשם ר' לוי סוטה מ"א ע"ב.
כך אמר יעקב אבינו כראות פני אלהים הודיעו שהמלאך נתאבק עמו ויוכל לו. ולמאמר הזה מגמרא סוטה שם כוון רש"י בפירושו עה"ת ולמה הוזכר לו ראיית המלאך כדי שיתיירא הימנו ויאמר ראה מלאכים וניצול איני יכול לו מעתה. ורש"י בגמרא שם כתב לא להתניפו נתכוין אלא לאיים עליו ולהודיע שהוא רגיל לראות מלאכים. ועיין מהרש"א בח"א.
מאליה באה לך. ב"ר פע"ו וילקוט שם.
מתחמי מחזר וידיו פשוטין. ב"ר וילקוט שם. פי' היה נראה כחוזר לאחוריו ואינו רוצה לקבל. וידיו היו פשוטות לקבל. ובכ"י פלארענץ נראה כמתחזר ואינו מקבל וידו פשוטה.
חד עמא דארעא. ב"ר פע"ח וילקוט שם. וראיתי בכ"י פלארענץ ואת אמרת משמי בטבריא במקום בציבורא.
מדרש. במדרש ב"ר לפנינו לא נמצא הדרשה הזאת. וז"ל הב"ר יעבר נא אדוני לפני עבדו א"ל מבקש את שנהא שותף עמך בעולמך. א"ל יעבר נא אדוני לפני עבדו. א"ל ואין אתה מתירא מדוכסי ומן אפרכוי ומן אסטרטילי [צ"ל אסטרטילטי]. א"ל ואני אתנהלה לאטי. להוני להוני אני מהלך ע"כ. אולם מצאתי המאמר שהביא רבינו בקצת שינוים בתנא דבי אליהו זוטא פרק י"ט. ובילקוט רמז קי"א על הכתוב מכרה כיום מובא המאמר הזה ומצויין בצדו בטעות "פדר"א" ויש לתקן שצ"ל "תד"א" וז"ל שם: אמרו כשהיה יעקב ועשו במעי אמן אמר יעקב לעשו כו'. טול אתה העוה"ז ואני אטול העוה"ב כו'. א"ל עשו ליעקב בוא ונעשה שותפות אני ואתה טול אתה העוה"ז חצי והעוה"ב חצי. ואני אטול חצי. א"ל יעקב לעשו אדוני יודע כי הילדים רכים ואינם יכולים לעמוד ביסורין שנא' ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן כו'. וכן ראיתי שרבינו בחיי פ' וישלח הביא ג"כ דברי המדרש כמו שהביא רבינו וז"ל: ובמדרש נסעה ונלכה אמר עשו ליעקב נחלוק העוה"ז והעוה"ב אמר לו יעקב הילדים רכים במצות ואם יברר העוה"ז לחלקם ודפקום יום אחד ליום הדין. ומתו כל הצאן. ישראל שנקראו צאן ולא יכלו לסבול דיני גיהנם. יעבר נא אדוני לפני עבדו. יקח חלקו בעוה"ז. ואני אתנהלה לאטי. אעמוד בגלותי ושפלותי. ומלשון ויהלך אט. שהוא לשון שפלות. כלומר לא אעורר מלחמה ולא אתגבר בגלות

כלל אבל אסבול עול השעבוד כו' ע"כ. ובילקוט רמז ק"י על הכתוב ויתרוצצו הבנים בקרבה הביא בשם מדרש אבכיר שהיו חולקין בשביל העוה"ז והעוה"ב ע"ש.
להוני להוני. פי' בנחת וכן הביא הערוך דברי המדרש מב"ר וכתב פי' להוני בנחת. וי"ל עוד כי אחר להוני אנא מהלך תסרה המלה "ר"א" והוא שני פירושים לפי' הא' מפרש לאטי מהוראת תשורה ושי (ועי' בערוך ערך לווטין ובמוסף הערוך) ופי' להוני להוני בכספי ובהוני אנצל מהם וכמ"ש המדרש על מתרפס ברצי כסף מתיר את הפס ומתרצה בכסף וכן היה באמת בכל ימי הבינים (מיטטעלאלטער) קנו בני ישראל את משפטם לגור בארץ בכסף ושלמו שוטץ געלדערו.אח"ז צ"ל ד"א לאטי בניחותא וכן יש לגרוס בב"ר בשתי לשונות. ובכ"י פלארענץ חסרים המלות להוני להוני.
ד"א לאטי. ב"ר וילקוט שם.
עדיין לא הלך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
ביקש ללוותו. ב"ר פע"ת.
רבינו כל זמן שהיה מסתכל. בכ"י הגירסא משובשת במקום "רבינו" נאמר "אמרו רבותינו" ובב"ר ובילקוט נאמר לנכון "רבינו" וז"ל המדרש רבינו כד הוה סליק למלכותא הוה מסתכל בהדא פרשתא ולא הוה נסיב ארמאה עמיה. חד זמן לא אסתכל בה ונסב עמיה רומאין (ללותו מבית המלך) ולא הגיע לעכו עד שמכר הסוס שלו. וברמב"ן על התורה הביא דברי המדרש וגורס רבי ינאי כד הוה סליק למלכותא. וגורס ג"כ ולא הוה נסיב רומאין במקום ארמאה. ומפרש דברי המדרש וז"ל מפני שהיתה קבלה בידם שזו פרשת גלות. כשהיה בא ברומא בחצר מלכי אדום על עסקי הצבור היה מסתכל בפרשה זו ללכת אחרי עצת הזקן החכם כי ממנו יראו הדורות וכן יעשו ולא היה מקבל חברת אנשי המלכות ללוותו שלא היו מקרבין אלא להנאת עצמן ומפקירין ממונו של אדם עכ"ל. ובכ"י פלארענץ ראיתי הגי' רבינו הקדוש. ובמקום ולא הגיע לעכו הגי' שם ולא הגיע לעירו.
עד שמכר פינס שלו. בכ"י חסר המלה "פינס" והוספתי כמו שהביא הילקוט והרמב"ן וכן מצאתי כן בכ"י פלארענץ עד שמכר פינס שלו והיא מלה יונית πηνος פי' בגד ובב"ר השמיטו המעתיקים המלה הזאת והציגו במקומה "הסוס".
וארבע מאות איש. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
כמה שנים. ב"ר וילקוט שם. ומגילה י"ז ע"א דתניא יצא מארם נהרים ובא לו לסוכות ועשה שם שמונה עשר חודש שנא' ויעקב נסע סכותה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סוכות. ובבית אל עשה ששה חדשים והקריב זבחים. ופירש"י ויבן לו בית לימות החורף עשה

סכות ב' פעמים שני ימות הקיץ הרי י"ח עכ"ל. וכוונת חז"ל במלת דתניא למאמרם בסדר עולם רבא פ"ב והגאון הרא"ו ז"ל בהגהות שלו כתב מדכתיב סכותה היינו קייץ. ויבן לו בית היינו תורף. ולמקנהו עשה סוכות. היינו קיץ הרי י"ח חדשים. ומ"ש שעשה בבית אל ששה חדשים זה לא מוכח מקרא אלא כך היה להם בקבלה מאבותיהם עכ"ל. וכן רש"י עה"ת הביא הדרשה מחז"ל מגילה שם. ועי' שפתי חכמים שנעלם זה ממנו. ובתרגום יב"ע ויעקב נטל לסוכות ואיתעכב תמן תריסר ירחי שתא. יש לתקן שצ"ל ואיתעכב תמן תמניסר אולי לא היה כתוב מלת תמן ומן תמניסר שפי' שמונה עשר בתרגום נעשיתן "תמן תריסר".

ר' אבא בר כהנא. בב"ר נשמטו המלות "בר כהנא" ומובא לנכון גם בילקוט רמז קל"ג. לפי שצריכה למי"ד בתחלתה. יבמות י"ג ע"ב.

זש"ה. ב"ר פע"ט.

לפי שכתוב. ב"ר שם.

שלם בגופו. ב"ר שם ועיין שבת ל"ג ע"ב. וברש"י עה"ת.

מה בא ללמדנו. כו'. ב"ר וילקוט שם.

מה עשה להם. ב"ר וילקוט שם.

ד"א עשה להם שווקים. במדרש ב"ר ובילקוט התחיל מעמיד להם הטליסין ומוכר בזול. פי' שווקין עיין ערוך ערך אטלס. ובערך מלין בנוספות צד רנ"ט. ובגמרא שבת ל"ג ע"ב איתא שווקים תיקן להם. ורבינו הציג שווקים במקום הטליסין ובילקוט שם רמז קל"ג התחיל מעמיד אטליסין נרשם בצדו פי' שווקים. וכן בפסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ט ע"ב צריכין אנו להחזיק טובה כדרך שעשו אבותינו שעשו אטליסין ומוכרין בזול. ובהערה קס"ה הבאתי בירושלמי שביעית פטה"א הנוסחא כמו שעשו אבותינו הראשונים. ויחן את פני העיר שהיו עושין אטלסין כו' ר"ל שדרשו מן ויחן את פני העיר. וכן במדרש קה"ר בפי' חופר גומץ כדרך שעשה אבינו יעקב שנאמר ויחן את פני העיר שהי' עושה אטליס והבאתי שם גם מאמר המדרש מב"ר וגמרא שבת ל"ג ע"ב.

אברהם אבינו. ב"ר שם וילקוט שם.

דכתיב ויתן דוד לארונה במקום שקלי זהב חמשים. בכ"י פלארענץ מובא רק התחלת הפסוק. ובמקרא כתוב ויתן דוד לארון במקום שקלי זהב משקל שש מאות. ובש"ב כ"ד כ"ד כתוב ויקן דוד את הגורן ואת הבקר בכסף שקלים חמשים.

שכן קורין לקשיטה מעה. ר"ה כ"ו ע"א באפריקי קורין למעה קשיטה.

מג. לא אמר ויבן שם מזבח כו'. מצינו הפעל בנה גם במזבח וכמו ויבן שם מזבח (ל"ה ז')

ועוד רבים. אבל ר"ט מפרש כי המזבח הזה היה המצבה מן האבן אשר שם מראשותיו (לעיל כ"ח) וכאן תחת כי הקים את האבנים צ"ל כי הקים את האבן (ועי' בפ' ויצא ברש"י ורמב"ן) ועשאה מזבח.
קרא למזבח. עיין רש"י וראב"ע ורמב"ן ועיין מגילה י"ח ע"א:

פרק לד

מה ת"ל בת לאה. וז"ל רש"י בת לאה ולא בת יעקב אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה שאף היא יצאנית היתה שנאמר ותצא לאה לקראתו. והוא נובע מתנחומא וישלח.
שמשעה שבא מבול לעולם. ב"ר פ"ב.
כדרכה ושלא כדרכה. ב"ר שם ילקוט רמז קל"ד. ורש"י עה"ת. עיין יומא ע"ז ע"ב. וברש"י ד"ה מביאות.
ה' לשונות של חיבה. ב"ר וילקוט שם. ושו"ט מזמור כ"ב.
מה אמר לה. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.
ה. עדיין לא הגיעה לעונת נעורים לכך כתוב הנער חסר. כך נדרש בכתובות מ' ע"ב. ומ"ד ע"ב.
ר' תנחומא. ב"ר פ"פ ושם מובא בשם איסי בן יהודה ד' מקראות שאין להם הכרע ור' תנחומא מוסף הדא מן השדה כשמעם. ונובע מירושלמי ע"ז פ"ב ה"ח דף מ"א סוף ע"ג. ונשנה במדרש חזית בפ' כי טובים דודיך. ובמדרש ב"ר שם יש לתקן שצ"ל חמשה מקראות במקום ארבע מקראות. כמו שהוא בירושלמי וחזית שם. גם צ"ל ואלו הן שאת ארור מחר משוקדים וקם. ובירושלמי שם חסר שם האומר וגם בגמרא בבלי יומא נ"ב ע"א ובמכילתא סוף בשלח פרשה ויבא עמלק ותנחומא סוף בשלח הוא ג"כ בשם איסי בן יהודה ועיין במכילתא שם מה שהעיר ידידי הרה"ג מהרא"ה ווייס נ"י במדות סופרים. ועיין בתוס' יומא שם ד"ה שאת שהקשו דלא נקטינהו כסדר שהן כתובין בתורה והכי הוה ליה למימר שאת ארור מחר משוקדים וקם. ולפלא שלא העירו על דברי הירושלמי וחכמי התוס' בעצמם הביאו הירושלמי ע"ז ל"ה ע"א ד"ה מאי. וע"ש בהגהות הרי"ב שהתעורר מתנחומא בשלח. וראיתי בילקוט בראשית רמז ל"ז הביא המאמר איסי בן יהודה אומר ה' מקראות בתורה שאין להם הכרע ותושב כסדר כמו שהוא בירושלמי ונרשם בצדו יומא נ"ב. והביא ג"כ דברי ר' תנחומא אשר נמצא רק בירושלמי וב"ר וחזית ולא בבבלי יומא שם.
מן השדה כשמעם. מהנגינה משמע שקאי על ביאתם מן השדה.
אפילו האומות. ב"ר פ"פ וילקוט שם ורש"י עה"ת.

א"ר אלעזר. ב"ר שם וילקוט רמז קל"ד.
ט. מהר אלו הנדניות. ומתן תוספות הנדוניות. ובמדרש ב"ר פ"פ ובילקוט רמז קל"ד מוהר פרנון φέρυη פי' ביוני מהר (מיטגיפט). מתן פראפורנון παραφερυα מה שיותן לארוסה בלתי המוהר והם המתנות הנתונים עם המוהר. ובת"י שם תר' פודן [צ"ל פורן] וכתובתא ובפי' רש"י על התורה מהר כתובה. ובפי' המיוחס לרש"י על ב"ר פי' פרנון כתובה ופרא פורנון תוספת כתובה. והרמב"ן על התורה כתב מהר הוא הדבר הנתון לבתולה כדכתיב כמהר הבתולות והם סבלנות שהבחורים שולחים לבתולות כאשר ישאו אותן. ומתן מגדנות או כסף וזהב לאביה ולאחיה כו'. ועיין מכילתא משפטים פי"ז. והוא חכמה. וכן בת"א במרמה בחוכמתא. וכן הביא רש"י בפי' עה"ת.
ושמא תאמר ברמיה. עיין ב"ר שם מה את סבור רמיות דברים יש כאן רוה"ק אומרת אשר טמא את דינה. ועיין ברמב"ן.
א"ר יוחנן. יבמות מ"ה ע"א.
יב. מאוסה ערלה שנקראת חרפה. ב"ר פ"פ.
היא קרי והוא כתיב. כתיב בוי"ו ונקודתה כאלו כתיב היא ועיין מנחת שי פ' לך י"ד ב'. שנא' לאברהם אבינו. זאת בריתי אשר תשמרו וגו' (בראשית י"ז י').
יד. חסר יו"ד. דבר פלא כי אין כאן חסרון יו"ד. ולחומר הקושיא נ"ל משום דהכתוב הזה מוקשה מאד במה שאמרו ולקחנו את בתנו ולא אמרו אחותנו. וכמו בכתובים (י"ג. י"ד. כ"ז. ל"א). ודברי הראב"ע דחוקים בזה. וגם קשה הלא המה לא יכלו לקחת את דינה רק בהרגם כל זכר וכמו בסוף המעשה. ואיך אמרו ולקחנו את בתנו והלכנו דמשמע בחזקה. הלא בזה כבר גלו את אזנם כי נכונים הם גם לרצח. ופן יזהרו מהם. לכן מפרש ר"ט ולקחנו את *בתנו* כמו *בתנו* (ובא בדגש תמורת הנח. ועי' במגילה י"ג לקחה מרדכי לו לבת. לבית) כי עיקר חשקת שכם בדינה היתה בשביל שחפץ להתחתן בבית יעקב וכמו"ש הספורנו בכתוב ג' וכן מורים הכתובים ע"ש. וע"ז אמרו לו ולקחנו את ביתנו והלכנו. והוא לא יתחשב לאחד מבני משפחתנו. וז"ש כי בא חסר יו"ד אחר הבי"ת ורק בתשלום דגש משום שביתם היה חסר במה שטמא את דינה. ויש להאריך עוד בזה.
כמו שאמרנו. לעיל פסוק ט'.
אנשי א"י היה להם משל שכם נסיב ומבוגיי גזר. בב"ר פ"פ וילקוט רמז קל"ד. איתא שכם נסיב ומגבאי קטע. ומה שהביא רבינו שאנשי א"י היה להם המשל הזה. ע"פ מאמרם מכות י"א ע"א הכא (בבבל) אמרינן טוביה חטא וזיגוד מנגיד. התם (בא"י) שכם נסיב ומבגאי גזר. ופירש"י שם הכא בבבל אומרין משל זה. התם בא"י אומרין משל זה

שכם בן חמור לקח את דינה בת יעקב וההנאה שלו ושאר בני העיר שלא נהנו. מלו עצמן ונצטערו מבגאי שם איש מבני העיר עכ"ל. מזה נראה להגיה במדרש ובילקוט שצ"ל מבגאי כמו שמובא בגמרא וכמו שהביא לנכון הרב בעל הערוך בשם המדרש ומפרש מבגאי מלשון בגא כלומר עובדי אדמה. וכן סיים רבינו ובעל השדה ימול.

שנו רבותינו. שבת קל"ד ע"ב במשנה. וב"ר פ"פ.

שלא נטלו עצה. ב"ר פ"פ וילקוט רמז קל"ה.

לפי שנתנו. ב"ר שם ומכילתא ותנחומא בשלח וילקוט רמז קל"ה ורש"י עה"ת.

מיכן אמרו רבותינו. בב"ר שם ר' אלעזר אומר בני י"ג שנה היו.

וב' שנים שהיה מקריב זבחים בבית אל. אשתהי באורתא ב' שנים מגלה י"ז ע א ע' ש בפירש"י. ועיין לעיל ל"ג הערה ל"ב.

שהרי כ"ב שנים נכסה יעקב כו'. בגמרא מגילה שם נמצא יוסף שפירש מאביו עשרים ושתים שנה כשם שפירש יעקב אבינו מאביו.

בלוש ותשכח. עיין ברש"י מגילה שם יוסף בן שבע עשרה שנה היה כשפירש מאביו וכשמלך על מצרים היה בן שלשים שנה. שנאמר ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה. הרי י"ג. ושבעה דשובעא. ותרין דכפנא הרי עשרים ושתים שנה שנכסה יוסף מאביו. ויעקב עמד עשרים שנה בבית לבן וב' שנים בדרך הרי כ"ב.

הרי י"ג ללוי וי"ד לשמעון. ז"ל היוחסין יעקב נולד ב"א ק"ח. ומבניו לא ידענו באיזה שנה נולדו. (מצאנו שנת לידתם במדרש תדשא נדפס בבית המדרש ח"ג דף ק"ע ע"ש) מדרך סברא נולד לוי כשהיה יעקב בן פ"ו שנים ה' שנים קודם שנולד יוסף וכן נראה מדברי חז"ל. כיצד כשנולד יוסף היה יעקב בן צ"א שנה ועוד שש שנים שעבד בצאן לבן הרי צ"ז ובדרך עד שבא לשכם נתעכב בסוכות שנה וחצי. וא"כ בשנת צ"ט ליעקב באו לשכם ואז לוי בן י"ג שנה שנקרא איש חרבו על ירכו וא"כ נולד בשנת פ"ו ליעקב שהוא ב"א וקצ"ד ליצירה עכ"ל. ועיין בסדר הדורות שהאריך בזה. ולפי"ז נולד יעקב ב"א ק"ה ולוי נולד ב"א קצ"ד וכשבא לשכם היה יעקב בן צ"ט שנה א"כ היה בשנת ב"א ר"ז ואז היה לוי בן י"ז שנה.

שמואל שאל. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת בשם מדרש אגדה.

כיון שראה יעקב. ב"ר וילקוט שם.

ר' יודן. ב"ר וילקוט שם.

רבנן אמרי. ב"ר וילקוט. ורש"י עה"ת:

פרק לה

ששהה שם ששה חדשים. מגילה י״ז ע״א. ועיין לעיל ל״ג הערה ל״ב.
תנן התם. ע״ז מ״ב ע״ב במשנה. ב״ר פפ״א ילקוט רמז קל״ה.
לפי שע״ז מטמא כנדה: שבת פ״ב ע״ב.
ג. שנאמר ואהיה עמך ואברכך. וכ״ה בכ״י פלארענץ וזה נאמר ביצחק וצ״ל והנה אנכי עמך וגו׳ (בראשית כ״ח ט״ו).
טמנם שלא יכשלו בהם אחרים. עיין ברמב״ן עה״ת.
זה מודיע. עיין לעיל ל״ד כ״א.
שכל אחד ואחד. לעיל ל״ב ז׳ וע״ש בהערה י״ח.
ותחת למ״ד הטיל לה ה׳ בסוף. יבמות י״ג ע״ב. וכן ת״א ואתא יעקב ללוז.
על שם אין זה כי אם בית אלהים. ומפורש בקרא ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר לראשונה (בראשית כ״ח י״ט).
שנא׳ והנה מלאכי אלהים. וכן כתב הראב״ע כי שם נגלו אליו האלהים. המלאכים כמו והנה מלאכי אלהים עכ״ל.
כדמתרגמינן אתגלי ליה מלאכיא. כוונתו לת״א ויש נוסחאות אתגלי ליה ה׳. ועיין באוהב גר דף מ״ג ע״א.
והיינו דא״ר יוחנן. סנהדרין ל״ח ע״ב.
המינין. בגמרא הציגו המדפיסים במקומו הצדוקים.
ולמה הוציא בלשון רבים. עיין ברש״י עה״ת שכתב במקומות הרבה יש שם אלהות ואדנות בלשון רבים כו׳. וכן כתב ג״כ כן וירא כ׳ י״ג ע״ש.
ישתבח שמו וסנקלוטין עמו. בב״ר פ״ח נעשה אדם. במי נמלך במלאכת שמים וארץ נמלך משל למלך שהיה לו ב׳ סנקליטים ולא היה עושה דבר חוץ מדעתן. וכן בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות משה דף ה׳ ע״א אני מניח סנקליטין שלי של מעלן ויורד ומצמצם שכינתי ביניכם למטה. והמלה יונית ופי׳ בית דין ע״ש בהערה פ״ב.
שאילה מהיכן נמצאת דבורה כו׳. רש״י הביא בשם מדרש רבי משה הדרשן וז״ל ותמת דבורה מה ענין דבורה בבית יעקב ? אלא לפי שאמרה רבקה ליעקב ושלחתי ולקחתיך משם. שלחה דבורה אצלו לפדן ארם לצאת משם ומתה בדרך מדברי רבי משה הדרשן למדתיה עכ״ל. ועיין בדברי רבינו לעיל כ״ז מ״ה. ועיין ברמב״ן.
שארז״ל. מ״ק כ״ז ע״א במשנה.
מפני שמרגילין. במשנה שם הגי׳ שלא להרגיל את ההספד.
שנאמר ותמת שם מרים. מ״ק כ״ח ע״א.

דארשב"נ. ב"ר סוף פפ"א. ורש"י עה"ת. ובפסיקתא פסקא זכור דף כ"ד ע"א הכתובים לא פרסמו מיתתה אלא מן הצד הה"ד ותמת דבורה מינקת רבקה וגו' ויקרא שמו אלון בכות. מהו אלון בכות א"ר יונתן לשון יוני הוא אלון תרי שתי בכיות בכו. עד שיעקב יושב ומשמר אבלה של מניקתה באה לו בשורת אמו הה"ד וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו מה ברכה ברכו. ר' אחא בשם ר' יונתן אמר ברכו ברכת אבלים. ע"כ. והעירותי שם בהערה נ"ה בכ"י כרמולי ובכ"י אוקספארד הגי' א"ר שמואל בר נחמן בש"ר יונתן לשון יוני הוא אלון בכות תרי בכות. ובתנחומא פ' תצא. ובילקוט תצא רמז חתקל"ח בשם התנחומא חסרים המלות "א"ר שמואל כו' לשון יוני הוא". ובמדרש קה"ר פ' טוב ללכת אל בית אבל חסרים המלות "לשון יוני הוא" ובילקוט תצא בשם הפסיקתא מאי אלון בכות לשון אוני הוא [צ"ל לשון יוני הוא] תרי. שתי בכות ע"כ. וכל זה איננו שוה לי כי אין כן הוראת מלת אלון ביוני. כי ἄλλον פירושה אחר (איין אנדערעס). וכן הוא באמת בב"ר סוף פפ"א רשב"נ אמר לשון יוני הוא. אלון אחר. וכן בילקוט וישלח רמז קל"ה הביא בשם הפסיקתא לשון יוני הוא אלון אחר. לכן נראה להגיה שצ"ל בפסיקתא הרי במקום תרי ופי' חורי אחר. ועפ"י זה תרגם יב"ע שם וברם תמן אתבשר יעקב על מיתת רבקה אימיה ויקרא שמיה אוחרן בכיותא. וברש"י שם הביא וז"ל ואגדה נתבשר שם באבל שני שהוגד לו על אמו שמתה ואלון בלשון יוני אבל עכ"ל. צ"ל ואלון בל"י אחר. וכן הוא לנכון ברש"י תהלים ק"ט י"ד שכתוב בל"י קורין לאחר אלון.

שברכו ברכת אבלים. פסיקתא שם וע"ש בהערה נ"ז. ב"ר פפ"א וילקוט רמז קל"ה. ותרגום ירושלמי ורש"י עה"ת.

זש"ה. ב"ר פפ"ב.

אין קיום השטר. עי' ב"מ ז' ע"א. ובכתובות כ' ע"ב.

אבל לא הוזהרו ישראל שלא לקרותו יעקב. לא שיעקר יעקב ממקומו אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו. משנה ברכות (י"ג ע"א) וכתב רש"י שם שהרי מצינו שקראו הקדוש ברוך הוא יעקב אחר זאת ברדתו למצרים שנא' ויאמר אלהים במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני (בראשית מ':ח"ו) עכ"ל. וע"ש בגמרא אלא מעתה הקורא ליעקב יעקב ה"נ כו'.

אני הוא שאמרתי לעולם די. ב"ר פ"ה. ופמ"ו. חגיגה י"ב ע"א. פדר"א פ"ג. ורש"י עה"ת בראשית י"ז א' וע"ש בפי' הרמב"ן.

כבר נולדו. ב"ר פפ"ב. ילקוט רמז קל"ו.

זה ירבעם ויהוא. ב"ר וילקוט שם.
ירבעם מאפרים ויהוא ממנשה. הסיום הזה חסר בב"ר ונמצא בפסיקתא רבתי סוף פ"ג פסקא ביום השמיני ירבעם בן נבט משל אפרים יהוא בן נמשי משבט מנשה. וכן הביא הילקוט שופטים רמז מ"ב בשם מדרש תדשא מאפרים ירבעם. וממנשה יהוא בן נמשי. ונמצא המאמר שהביא הילקוט לפנינו במדרש תדשא (בית המדרש ח"ג צד קע"א) ושם בטעות ומאפרים ירבעם ויהוא בן נמשי צ"ל וממנשה יהוא בן נמשי.
רבנן אמרי. ב"ר וילקוט שם. ומובא ברש"י עה"ת. ובתוס' סנהדרין כ' ע"א ד"ה ששהא. מדרש זה דרש. ב"ר שם. ועיין רש"י שכתב ופסוק זה דרשו אבנר כו'.
במס' הוריות. דף ה' ע"ב וע"ש בפירש"י.
במס' הוריות. שם.
ג' ארצות יהודה ועבר הירדן והגליל. שלש ארצות נזכרות במשנה שביעית פ"ט מ"ב ג' ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל וכן כתובות ק"י ע"א ג' ארצות לנשואין יהודה ועבר הירדן והגליל. והנה עבר הירדן הוא בכלל ארן ישראל. עיין תבואות הארץ דף ד' ולהלאה.
אמר ר"ל. ב"ר פפ"ב וילקוט רמז קל"ו ועיין ברמב"ן עה"ת.
מיכן ארז"ל. ברכות מ"ג ע"ב.
א"ר אליעזר בן יעקב. ב"ר פפ"ב. ועיין רש"י עה"ת שכתב ואגדה בזמן שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה שהניר מצוי הסתיו עבר והשרב עדין לא בא. ואין זה פשוטו של מקרא כו' ורש"י כוון למאמר המדרש מב"ר ולפנינו במדרש הגי' שהבר מצוי במקום שהניר מצוי. וגם הביא ביחד דברי רבנן עם דברי ראב"י ע"ש ועיין ברמב"ן עה"ת.
והיינו דתנן. שבת ל"א ע"ב במשנה.
והיינו דאמרי אינשי. שבת ל"ב ע"א אמר רבה נפל תורא חדד לסכינה ופירש"י נפל תורא לארץ שהוא עומד לשחיטה הכל אומרים חדדו לסכינא עד שלא יקום ויהא טורח להשליכו. כך הואיל ואיתרע מזלה מזומנת פורענותה לבא עכ"ל.
וכן האנשים אין נגבה דינם. עיין בגמרא שם וגברא היכא מיבדקי. ארי"ל בשעה שעוברין על הגשר. ותו לא אימא כעין נשר. פירש"י כל מקום סכנה כגון קיר נטוי ויוצא לדרך.
ג' נתקשו בשעת לידתן ומתו. ב"ר פפ"ב וילקוט רמז קל"ו.
ומיכל בת שאול. וכן מובא גם בכ"י פלארענץ. ובקרא ולמיכל בת שאול.
ביום מותה היה לה. שם ובסנהדרין כ"א ע"א.
אמר אבא חלבו בר קרייה. בב"ר פפ"ב אמר ר' אבא חלפוי בן קוריה. ובגמרא ב"ב דף קכ"ג ע"א אבא חלופא קרויא. ובכ"י פלארענץ אמר אבא חלפתא בר קרייה.

שכל השבטים נולדה תאומה עמהם. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת ועיין בתוס' ב"ב קכ"ג ע"א. ובמהרש"א בח"א.

ג' מתים עד שהן משיתין. עירובין מ"א ע"ב. שלשה מתים כשהן מספרין חולי מים וחיה והדרוקן.

הדרוקן. מלה יונית υδεριχος חולי המים (וואסערזיכטיג).

כלומר בן צערי. וכן ת"א. וירושלמי ויב"ע וכן במדרש ב"ר פפ"ב וילקוט שם בר צערי בלשון ארמי.

בנימין כמו בן ימים. עיין רש"י עה"ת שכתב בנימין בן ימין. לשון צפון וימין אתה בראתם. לפיכך הוא מלא. ועיין ברמב"ן. וידידי הרב החכם הגדול מהר"א בערלינער בעל זכור לאברהם הביא עוד גי' אחרת. ד"א בנימין בן ימים שנולד לעת זקנתו ונכתב בנו"ן כמו לקץ הימין ע"כ. וכן עפ"י המסורת בנימין מלא. וכן איתא בגמרא סוטה ל"ו ע"ב כל התורה כולה בנימן כתיב והכא בנימין שלם. ועיין מנחת שי ויגש מ"ה י"ב ברכה ל"ג י"ב.

מה ראה יעקב. ב"ר פפ"ב וילקוט רמז קל"ו.

כי לשון צב הוא כופה. עיין פסיקתא ויהי ביום כלות משה ובהערה קמ"ד הבאתי דברי רבינו האי גאון בפי' לטהרות צב הוא קובה שלא ישלוט בו העין ע"ש.

מה ת"ל אהלה בה"א. כי נקודתה כאלו כתוב אהלו.

אמרו רז"ל. שבת נ"ה ע"ב. וכן מובא ברש"י עה"ת.

הפסוק הזה מופלג לשנים. ר"ל פסקא באמצע פסוק.

א"ר סימון. כ"ה גם בילקוט רמז קל"ו בשם ב"ר. אולם לפנינו במדרש ב"ר פפ"ב הגי' א"ר יהודה ב"ר סימון. ובירושלמי סוכה סוף פ"ה ה"ז (דף נ"ה ע"ד) ר' סימון בש"ר יהושע בן לוי.

הה"ד ובני ראובן. כ"ה בילקוט שם בשם המדרש ולפנינו בב"ר גי' אחרת ויש לתקן במדרש כמו שהביא רבינו. וכמו שמובא בילקוט. ועי' ב"ב קכ"ג ע"א.

נתנה בכורתו ליוסף. גם הילקוט הביא כן לשון הכתוב. אולם לפנינו בקרא נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל.

א"ר יודן. ב"ר שם וילקוט רמז קל"ז והשמיט שם האומר.

בכור לנבואה. בב"ר חושב ג"כ בכור לעבודה בכור לתשובה. כי עד שלא הוקם המשכן היתה עבודה בבכורות. ור"ל בכור לתשובה. ראובן פתח בתשובה. עיין ב"ר פפ"ד. ופסיקתא שובה דף קנ"ט ע"ב תייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים ואיזה זה הושע כו'.

דכתיב תחלת דבר ה' בהושע. הוא היה ראשון לארבעה נביאים שהיו בימיו. והושע מראובן היה. עי' ב"ר שם ופסיקתא שם חייך שבן בנך מחזיר את ישראל לאביהם שבשמים ואיזה זה הושע. וכן הביא רבינו להלן וישב ל"ז כ"ט ע"ש והיוחסין וסדר הדורות כתבו הושע בן בארי משבט ראובן ולא גלו לנו המקור.

בני רחל: בכ"י כתוב אשת יעקב וליתא בקרא. גם בכ"י פלארענץ לא נמצא.

בן צ"א שנים היה יעקב כשנולד יוסף כו' צא מהם י"ז שהיה יוסף כשמוכר נשארו ד' שנים ליצחק מלמד שחיה יצחק אחר מכירתו של יוסף ד' שנים. וכ"ה בכ"י פלארענץ. והסיום שסיים רבינו הוא שגגת המעתיק וצ"ל צא מהם ט' שנים שהרי י"ז שנה היה יוסף כשנמכר נשארו י"ב שנים ליצחק. מלמד שחיה יצחק אחר מכירתו של יוסף י"ב שנים. כי מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה. לכן חי יצחק אתר מכירתו של יוסף י"ב שנים לא ד' שנים. צא וחשוב. יעקב נולד ב"א ק"ח יוסף נולד ב"א קצ"ט א"כ היה יעקב כשנולד יוסף בן צ"א. ו' שנה עבד בצאן. ב' שנה עשה בדרך. לכן כשבא לשכם לאביו היה יעקב בן צ"ט. והיה בשנת ב"א ר"ז. ויצחק היה אז בן קנ"ט. כי יצחק נולד ב"א מ"ח. כי כשנולד יעקב בשנת ב"א ק"ח היה יצחק אז בן ס'. לכן כשהיה יעקב בן צ"ט שנה כשבא אל אביו לשכם. היה אז יצחק בן קנ"ט. ואחר ביאת יעקב לשם חי יצחק עוד כ"א שנה. ומת בשנת ק"פ לימי חייו. והוא שנת ב"א רכ"ה. ויוסף נולד ב"א קצ"ט. א"כ היה אז בן כ"ט שנה. צא מהם י"ז שהיה יוסף כשנמכר. א"כ חי יצחק אחר מכירתו י"ב שנה. וראיתי ברש"י עה"ת שכתב ג"כ מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק י"ב שנה שהרי כשנולד יעקב היה יצחק בן ששים שנה וגו'. ויצחק מת בשנת ק"כ ליעקב אם תוציא ששים ממאה ושמונים שנה נשארו ק"כ. ויוסף נמכר בן י"ו שנה ואותה שנה שנת ק"ח ליעקב. כיצד בן ששים ושלש נתברך ארבע עשרה שנה נטמן בבית עבר הרי שבעים ושבע. וארבע עשרה עבד באשה. ובסוף ארבע עשרה נולד יוסף הרי מאה ושמונה. עוד מפורש מן המקרא משנמכר יוסף עד שבא יעקב מצרימה כ"ב שנה שנא' ויוסף בן שלשים שנה וגו' וז' שנים שובע ושנתים רעב הרי כ"ב. וכתיב ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה נמצא יעקב במכירתו ק"ח עכ"ל.

היא שאמרנו למעלה. חיי כ"ג ב'.

פרק לו

לא פסל את הראשונים. כי בכל מקום שכתוב ואלה מוסיף על הראשונים. עיין ב"ר פי"ב.

הוא אדום. ב"ר פס"ג ופע"ה על הכתוב ארצה שעיר שדה אדום.

שצבעון בא על חמו. ב"ר פפ"ב. ועיין תנחומא וישב. ורש"י עה"ת.

כי עדה בת אלון היא בשמת בת אלון. וכ"כ רש"י בפי' עה"ת. ועיין בנה"ש.
ויקח את בניו. וכן הוא בכ"י פלארענץ. ובקרא וישא את בניו.
תני רשב"י. ב"ר פפ"ב. ועי' סנהדרין צ"ט ע"ב.
כי הפרידו הכתוב. ר"ל בקו המפסיק וראיתי ברשב"ם עה"ת שכתב וז"ל ראיתי שוחר טוב ותמנע מחובר גם לפסוק העליון שכן בד"ה ותמנע ועמלק כו'. אין ספק אצלי שצ"ל ראיתי בלקח טוב וכוון למאמר שלפנינו.
שהיו יודעים איזה קרקע. שבת פ"ה ע"ב. ומובא ברש"י עה"ת. וילקוט רמז קל"ט.
וי"ו של וענה היא עיקר בשם כמו ופסי. דברי רבינו נובעים מדברי מנחם בן סרוק (עי' מחברת מנחם צד ע"ו) דונש חשב הוי"ן נוספת בתחלת המלים ללא ענין. ולדעת מנחם אינם נוספת אבל לכלם יש טעם בענין וחושב שם הפסוקים שחשב דונש שהם נוספת ללא ענין ולדעת מנחם הם כלם לענין והביא גם הכתוב ואיה וענה הוי"ו הוא מעיקר השם כמו ופסי וכו'.
ורבותינו אמרו. עיין ב"ב קט"ו ע"ב. וב"ר פפ"ב.
והם הפרדים. ב"ר שם.
מן הסוס הנקבה ומן החמור. כן הביא גם רש"י עה"ת והרמב"ן. אולם בב"ר שם איתא מה עשה ענה. הביא חמורה וזיווג לה סוס זכר יצאת ממנו פרדה. וכן הוא בירושלמי ברכות פ"ח ה"ד דף י"ב ע"ב מה עשה ענה זימן חמורה והעלה עליה סוס זכר ויצאה מהן פרדה. ובירושלמי גם בב"ר סיים. אמר הקדוש ברוך הוא להם אתם הבאתם לעולם דבר שהוא מזיקו. אף אני מביא על אותו האיש דבר שהוא מזיקו. מה עשה הקדוש ברוך הוא זימן חכינה והעלה עליה חרדון ויצא ממנה חברבר ע"כ. ולזה המאמר כוון המתרגם יב"ע בתרגומו שם הוא ענה דארבע ית עדריא [צ"ל ערדיא] עם אתני ולזמן אשכח ית כודנייתא די נפקו מנהון ע"כ. והרכיב ב' המאמרים יחד ובמקום חברבר במאמר השני הביא הוא ערדיא שפי' ערוד כי תחת חברבר בירושלמי מובא בבבלי ערוד. עיין ברכות ל"ג ע"א. אוי לערוד שפגע בו ר' חנינא בן דוסא. ובירושלמי ברכות פ"ה דף ט' ע"א נאמר אוי לו לחברבר. וכן בירושלמי שם מה עסקי דהדין חברבר ורש"י הביא בגמרא בבלי שם בשם בה"ג ערוד במקום חברבר ופי' חברבר מין נחש צפעוני. ומזה תראה בגמ' חולין דף קכ"ז ע"א אמר רב הונא בר תורתא פעם אחת הלכתי לוועד וראיתי נחש שהוא כרוך על הצב. לימים יצא ערוד מביניהם. וכשבאתי לפני ר' שמעון החסיד אמר לי אמר הקדוש ברוך הוא הם הביאו בריה שלא בראתי בעולמי אף אני אביא בריה שלא בראתי בעולמי ע"כ. והוא הוא המאמר מירושלמי ומדרש שהבאתי זימן חכינה (פי' נחש) והעלה עליה

חרדון (הוא צב עיין רד"ק שרש כח בשם ר' יונה בערבי נקרא חרדון והוא מין צב) ויצא ממנה חברבר (והוא שבא תמורתו ערוד בבבלי).
ויש אומרים. עיין ברמב"ן עה"ת שכתב וז"ל ואונקלוס תרגם גבריא. והנראה מסברתו כי ענה זה באו עליו מן האומה הנקראת אימים לפנים עם גדול ורב כענקים ורצו לגזול ממנו החמורים של צבעון אביו והוא היה במדבר ואין עוזר לו ותמצא ידו להם והציל מידם והוא מלשון תמצא ידך לכל אויביך עכ"ל.
הוא דישון הזכור למעלה. עיין בנה"ש.
ממנו פנה ממנו יתד. בכ"י כתוב ממנה. ובכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שהוא בקרא.
טו. כרכא דכולא ביה כו'. חולין נ"ו ע"ב ספרי האזינו סי' ש"ט.
שנטרד מן העולם. ב"ר פפ"ג.
מרוב עשרו. ב"ר שם ורש"י עה"ת ובתרגום יב"ע וירושלמי.
ד"א מי זהב כו'. עי' בהאברבנאל שכתב נאמר במלך האחרון אשתו לפי שהיה חמיו עשיר גדול עד שבעבור זה נקרא מי זהב שהיה הזהב בביתו כמים עכ"ל.
לבד מן הזכורים למעלה. עי' בחזקוני ותמצא ראיה נצחת לזה.
יט. הוא אדום. ב"ר פס"ג ופע"ה ועי' לעיל ל"ו א'.
שנקרא צח ואדום. דכתיב דודי צח ואדום (שה"ש ה' י').
בלבוש אדום. דכתיב מדוע אדום ללבושך (ישעיה ס"ג ב').
שנקרא אדמוני עם יפה עינים. דכתיב והוא אדמוני עם יפה עינים (ש"א ט"ז י"ב).

פרק לז

רשעים ארץ ישראל מקיאתן כו'. עיין כתובות קי"א ע"א.
ר' אליעזר אומר. ב"ר סוף וישלח פפ"ב.
ר' יהושע אומר. ב"ר שם. ושם הגי' ר' יהושע בן לוי. וכן בכ"י פלארענץ הגי' ר' יהושע בן לוי.
תנן הכל מעלין. כתובות ק"י ע"ב במשנה.
ת"ר. שם בגמרא ותוספתא פי"ב. ויש כאן חסרון וצריך להמנות ע"פ הברייתא דכתובות.
נשא אשה. שם במשנה.
ומסקנא דהלכתא. שם בגמרא.
א"ר אבא. בגמרא שם אמר רבה.
ת"ר לעולם. שם בגמרא.
שכל הדר באי"י. עיין גי' אחרת בגמרא שם.
א"ר אלעזר. כתובות קי"א ע"א.

ד"א וישב יעקב בעוה"ז אין מנוחה. עיין ב"ר וישב פפ"ד א"ר אחא בשעה שהצדיקים יושבים בשלוה. וילקוט וישב רמז ק"מ.
א"ר חנינא. ב"ר שם. ובילקוט שם השמיט שם האומר.
א"ר לוי. ב"ר שם. תנחומא וישב. וילקוט שם.
משל לאדם. בב"ר וילקוט משל לנפת שהיה פתוח באמצע פלטיא. ופתח בנו זהבי (פי' צורף הזהב) פתוח כנגדו. ועי' רש"י עה"ת. וכאן קצר המחבר ומתוך קיצור המאמר מתוסרת הבנה.
גן. פי' ניצוץ.
ה"ד והיה בית יעקב. בב"ר שם מסיים הנמשל. כך כיון שראה יעקב אבינו עשו ואלופיו נתיירא א"ל הקדוש ברוך הוא מאלו אתה מתיירא גץ א' משלך וגץ א' משל בנך ואתם שורפים אותם כולם ה"ד והיה בית יעקב אש וגו'.
התולדות. ב"ר פפ"ד וילקוט שם.
וכתיב בתריה גאלת. זה מוקדם וצ"ל וכתיב למעלה. ועי' ב"ר שם הובא ג"כ ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף.
ד"א לפי שעניני יוסף כו'. ב"ר פפ"ד ובמד"ר פי"ד ותנחומא וישב. וילקוט רמז ק"מ. ועיין רש"י עה"ת.
מה יעקב נתגדל על ידי חלום. שבירכו ה' בחלום הסולם. וזה נתגדל ע"י חלומותיו וע"י חלום פרעה.
נתברך בית אביו בשבילו. במדרש ב"ר שם נתברך בית חמיו. מדכתיב ויברך ה. אותך לרגלי.
מה יעקב מצוה. כתב היפ"ת הוא הבטחת הגאולה שיעקב הבטיחן באומר אשר יקרה אתכם באחרית הימים וביוסף כתיב ואלהים פקוד יפקוד אתכם והעלה אתכם כו'.
מה יעקב נפרד מאביו. זה ליתא במדרש שם. ועיין בב"ר ובמד"ר ותנחומא. שחשבו עוד איזה ענינים.
כד. ונאמן לאביו. עי' בחזקוני. ונראה מ"ש שם שהיה שומר עליהם צ"ל שוטר וכמו שהוא לפנינו.
והוא נער. שהיה מתגעגע כו'. עיין ב"ר שם וילקוט שם ורש"י עה"ת. ופי' מתגעגע תר' ואשעה בחוקיך ואגעגע.
ד"א והוא נער שהיה ננער עליהם. ר"ל שיוסף התנשא לשמור על דרכיהם ומעשיהם.
ר' יהודה כו' ר' שמעון אומר. ב"ר פע"ד וילקוט רמז ק"מ.

ולהלן הוא אומר. הוספת רבינו.
כח. שהיתה מגעת. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ. וכן הוא בב"ר שם.
שהיתה דקה. ב"ר וילקוט שם.
שהפיסו עליה. ב"ר וילקוט שם. ופי' שהטילו גורל.
ד"א פסים על שם עצמן. ב"ר וילקוט ותנחומא ורש"י עה"ת.
מיכן ארז"ל. שבת י' ע"ב. וב"ר שם.
א"ר אחוה בר זעירא. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' א"ר אהבה בר זעירא ובמדרש שו"ט מזמור כ"ח הגי' רבי אבא בר זעירא. ובילקוט שמואל רמז קמ"ט בשם ב"ר הגי' ר' אחא בר זעירא. ובילקוט וישב רמז קמ"א חסר שם האומר.
מטוב ועד רע. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב למרע ועד טוב.
לשלם חסר וי"ו. מובא במנחת שי וז"ל ברישׁ וישב לשלם חסר וי"ו עפ"י המסורת והעתק הללי. וספרים מדוייקים. ובמדרש לקח טוב לשלם חסר וי"ו שהיה בדעתם לשלם לו רעה. כדכתיב ואתם חשבתם עלי רעה וכן כתב בעל הטורים עכ"ל. והוא המאמר שלפנינו.
היינו דתנן. אבות פ"ד.
ויאמר אליהם מלא מלמד. ז"ל בעל מנחת שי ויאמר אליהם בהעתק הללי אליהם. ירושלמי אלהם ובכל הספרים מלא והוא חד מן י"ז מלאים בתורה עפ"י המסורת וסימן נמכר במסרה רבתי עכ"ל. והתי' שלא הביא דרשת רבינו.
שהרי אמרו חכמים. ברכות נ"ב ע"א.
ד"א אלומים כמו ערומים כו' .מפרש אלומים שהוא כמו ערמים ענינו צבור כמו ערמת חטים.וזה שסיים עתידים אתם לכנוס פירות. והוא מב"ר שם.
מאלמים אלומים תרי. דורש ה' פעמים נאמר לשון אלומה. כנגד חמש השתחוואות. עיין ב"ר שם ויש לתקן שם עפ"י דברי רבינו.
לפי שענו לו בלשון כפול. ב"ר פפ"ד וילקוט רמז קמ"א בשם ר' סימון.
מיכן אמרו. ברכות נ"ב ע"א.
ג' שנאות כתוב. בפסוק ד' וה' וח'.
זו בלהה. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"א.
א"ר לוי. ב"ר וילקוט שם.
מה. מיכן אמרו חכמים. ברכות נ"ה ע"ב.
את נקוד עליו. ב"ר פפ"ד וילקוט שם. ספרי בהעלותך. אדר"נ פל"ד. במד"ר פ"ג. ורש"י עה"ת.

מקום מוכן לפורענות. עי' סנהדרין ק"ב ע"א. ותנחומא וישב. ורש"י עה"ת פסוק י"ד. נהג כבוד. ב"ר וילקוט שם.
מכאן שצריך אדם לשאול. ב"ר שם.
א"ר אחא. סוטה י"א ע"ב. וב"ר שם. וילקוט רמז קמ"א. ורש"י עה"ת.
ובין חבר נאה. דרש חברון נוטריקון והכוונה בין אברהם הקבור בחברון. וז"ל רש"י מעמק חברון והלא חברון בהר. שנא' ויעלו בנגב ויבא עד חברון (במדבר י"ג) אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון. לקיים מה שנאמר לאברהם בברית בין הבתרים כי גר יהיה זרעך עכ"ל. וכך היתה לפניו הגי' בגמרא. ועיין בילקוט רמז קמ"א.
מקום מוכן לפורעניות. עיין לעיל הערה מ"ז.
ויאמר האיש. חסר פה הדרשה ואולי צ"ל זה גבריאל שנאמר והאיש גבריאל. כמו שהביא רש"י והוא מתנחומא. ובכ"י פלארענץ וכן בב"ר איתא א"ר ינאי ג' מלאכים נזדווגו בו וימצאהו איש. וישאלהו האיש. ויאמר האיש ע"כ וחסר זה לפנינו.
מיד שיסו בו את הכלבים. בב"ר וילקוט שם. אמרו בואו ונשסה בו את הכלבים. והוא ע"פ מאמרם כל המספר לשון הרע ראוי להשליכו לכלבים. ופי' שיסו גירו. וכן במשנה סנהדרין ע"ו ע"ב שיסה בן את הכלב. פירש"י שיסה גירה.
אלו שמעון ולוי. בב"ר פפ"ד איתא ויקחוהו. ויקחהו כתיב. מי היה זה שמעון. ואימתי פרע לו להלן (בראשית מ"ב) ויקח מאתם את שמעון. ובפצ"א לקח את שמעון ואסר אותו לעיניהם מפני שהוא דחפו לבור. ופירש אותו מלוי שלא יטלו עליו עצה וכן בתנחומא ויגש (אות ד') ויאסור אותו מפני שהוא דחפו לבור ועוד פירש אותו מלוי שלא יטלו עליו עצה להרגו. ועוד איתא בב"ר פצ"ט שמעון ולוי אחים אחים הייתם בדינה כו' ולא אחים ליוסף שמכרתם אותו. ובשטה חדשה לבראשית רבה (בית המדרש ח"ב צד ע"ח) שמעון ולוי אחים. אחים הם בעצה הם נטלו עצה על שכם והרגום. והם נטלו עצה על יוסף ובקשו להרגו שנא' ויאמרו איש אל אחיו הנה בעל החלומות הלזה בא. ומי הם זה שמעון ולוי כו'. ולזה כוון רבינו שכתב אלו שמעון ולוי. ובמדרש משלי פ"א מפורש ג"כ כי שמעון ולוי הורידו לבור.
שעתיד להשיאם לבעלים. ב"ר פפ"ד דרש בעל לשון בעלים. ופי' שנבאו על ירבעם שהוא מזרע יוסף שישיא אותם לעבוד את הבעלים.
והקדוש ברוך הוא אמר נראה דברי מי עומדים. ב"ר שם. וז"ל רש"י אמר רבי יצחק מקרא זה אומר דרשני רוח הקודש אומרת כן הם אומרים נהרגהו והכתוב מסיים ונראה מה יהיו חלומותיו נראה דברי מי יקום או שלכם או שלי. ואי אפשר שיאמרו הם ונראה

מה יהיו חלומותיו שמכיון שיהרגוהו בטלו חלומותיו עכ"ל. ועיין ברמב"ן עה"ת. ויש לתקן בב"ר ובילקוט אמר הקדוש ברוך הוא אתם אומרים ונהרגהו. ואני אומר ונראה עתה נראה דברי מי יקום או שלי או שלכם. וכן צ"ל בדברי רבינו והקדוש ברוך הוא אמר ונראה מה יהיו חלומותיו. נראה דברי מי עומדים.

ר' יהודה ור' נחמיה. ב"ר פפ"ד וילקוט שם. ויש לתקן שם ר' יהודה במקום ר' יוסי.

רבנן אמרי. ב"ר וילקוט שם.

לפיכך זכה ראובן. עיין ב"ר שם א"ל הקדוש ברוך הוא אתה פתתת תחלה. ועיין מכות י' ע"ב ובמהרש"א בת"א.

כוונתו לשמים שנא' למען הציל. עיין רש"י עה"ת שכתב וז"ל למען הציל רוח הקודש מעיד על ראובן שלא אמר זאת רק להציל אותו שיבוא הוא ויעלנו משם. ועיין מדרש משלי פ"א.

אלולי היה יודע ראובן. כוון בזה למאמרם ויק"ר פל"ד. רות רבה פ"ה. א"ר יצחק למדתך תורה דרך ארץ כשיהא אדם עושה מצוה יהא עושה אותה בלב שמח שאילו היה ראובן יודע שהקדוש ברוך הוא מכתיב עליו וישמע ראובן ויצילהו מידם היה טוענו ומושיבו אצל אביו.

זה חלוק. ב"ר שם. וינקוט רמז קמ"ב ורש"י עה"ת.

זה פרגוד. ב"ר וילקוט שם ויב"ע. ומובא בערוך ערך פרגד והמלה רומית paragauda ופי' מלבוש מרוקם. ומה שהוסיף רבינו וכתב "בגד פשוט הוא שלובשים בדרכים" לא כוון יפה.

מים אין בו. שבת כ"ב ע"א. ב"ר פפ"ד. ילקוט רמז קמ"ב. תנחומא וישב ויב"ע ורש"י עה"ת

לאכל לחם. בכ"י כתוב לאכול ובכ"י פלארענץ נאמר לנכון לאכל.

אלו חרובין שמחריבין השינים. גם הרד"ק בשרשים שרש נכת הביא וז"ל יש מפרשים נכאת פרי החרוב.

בטנים מיני פרי. מקומו להלן מ"ג י"א מעט צרי נכאת ולוט בטנים ושקדים כי פה לא נאמר בקרא בטנים.

בג' מקומות. ב"ר פפ"ד. וילקוט רמז קמ"ב. ובמדרש שם הוא בשם ר' יהודה בר אלעאי בשלשה מקומות דבר יהודה בפני אחיו ועשו אותו מלך עליהם. ושם ליתא הסיום היינו דכתיב כי יהודה גבר באחיו.

כי יהודה גבר באחיו. בכ"י כתוב כי גבר יהודה באחיו. ותקנתי כמו שהוא בקרא ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.
מה ראה יהודה. ב"ר וילקוט שם.
כנגדן נתחייבו בכורי ישראל. עיין פסיקתא פסקא שקלים (דף י"ט ע"ב) לפי שמכרו בכורה של רחל בעשרים כסף לפיכך יהא כל אחד ואחד פודה את בנו הבכור בעשרים כסף. והעירותי שם בהערה קנ"ה. בכורה של רחל הוא תואר מליצה על יוסף וכן הוא במדרש במ"ר פ"ד ולקחת חמשה שקלים וגו' אמר הקדוש ברוך הוא אתם מכרתם בכורה של רחל. זה יוסף. בעשרים כסף שהם חמשה שקלים לפיכך יהא כל אחד ואחד מכם פודה בנו הבכור חמשה סלעים במנה צורי ע"כ. וכן הוא במדרש ב"ר פפ"ד וחסר שם התחלה וכצ"ל [וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף] אמר הקדוש ברוך הוא אתם מכרתם בנה [צ"ל בכורה] של רחל בעשרים כסף מעות שהן חמש סלעים. לפיכך יהא כל אחד ואחד מפריש ערך בנו חמש סלעים במנה צורי ע"כ. ועיין בכורות מ"ט ע"ב. ובגמרא שם א"ר אסי מנה של צורי וע"ש בתוס' ד"ה אמר.
היכן היה ב"ר פפ"ד. ילקוט רמז קמ"ב. ויב"ע עה"ת. ורש"י עה"ת ומובא בתוס' ב"ק צ"ב ע"א ד"ה מי בשם המדרש.
וי"א הלך להביא חבל לעלותו. לא מצאתי במדרש.
אמר הקדוש ברוך הוא. ב"ר וילקוט שם.
הושע בן בארי משבטך. עיין וישלח ל"ה בהערה נ"ז ונ"ח.
למה שעיר עזים. ב"ר פפ"ד. וילקוט שם. ויב"ע ורש"י עה"ת.
בישר בהכר נא. סוטה ט' ע"א. ב"ר וילקוט שם.
מיכן שאין השכינה שורה. שבת ל' ע"ב.
ר' פנחס. ב"ר פפ"ד. ילקוט רמז קמ"ג.
ויקרע מרדכי את בגדיו. מרדכי מבנימין היה. עיין מגילה י"ב ע"ב.
מנשה גרם. כי הוא רדף אחריהם. על דבר הגביע.
א"ר איבו. ב"ר וילקוט שם.
כ"ב שנה.ב"ר וילקוט שם וע' מגילה י"ז ע"ב ורש"י עה"ת.
אלו כלותיו. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.
מתנחמים על המתים.ב"ר שם. וילקוט שם ומס' סופרים פכ"א.
כסבור היה שקצף הקדוש ברוך הוא עליו שחסר מי"ב שבטים. עיין תנחומא ומובא בילקוט רמז קמ"ג.

זה יצחק. ב"ר ורש"י עה"ת. וכן הביא הראב"ע וז"ל קדמונינו דרשוהו על יצחק ובאמת כי לא מת יצחק עד שהי' יוסף בן כ"ט שנה עכ"ל. ועיין במנחת יהודה.
כמו שחשבנו למעלה. וישלח ל"ה כ"ז וע"ש בהערה ס'. ומדברי רבינו כאן שכתב כי י"ב שנים חיה יצחק אחר מכירת יוסף. תראה כי יפה תקנתי שם.
ד' פעמים. ב"ר שם בשם. ר' יודן וילקוט סוף רמז קמ"ג.

פרק לח

מה כתוב למעלה. ב"ר פפ"ה. וילקוט רמז קמ"ד.
ר' יהודה אומר. תקנתי כמו בכ"י פלארענץ. וגם בב"ר שם הגי' ר' אלעזר אומר. וכן בילקוט הגי' ר' אלעזר אומר רק בילקוט נתחלף המאמר מר' אלעזר במאמר מר' יותנן וכן להיפך. והמאמר הזה מובא גם בילקוט דניאל רמז אלף ס"ג ושם הגי' נכונה כמו במדרש ב"ר. ובילקוט וישב שם רמז קמ"ד השמיט המעתיק שורה שלימה. ר' אלעזר אומר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפר. והוא מאמר מר' שמואל בר נחמני וכצ"ל ר' אלעזר אומר [כדי לסמוך הכר נא להכר נא רשב"נ אמר] כדי לסמוך מעשה תמר. ומובא לנכון בילקוט דניאל שם.
כדי לסמוך הכר נא. שע"י שאמר יהודה הכר נא הכתונת בנך היא. נאמר לו הכר נא למי החותמת.
ודכוותה ולא יתבוששו. ב"ר וילקוט שם.
לא היה צריך לכתוב. ב"ר שם ובפי"ח. וינקוט בראשית וברמז קמ"ד.
רבנן אמרי. ב"ר וילקוט שם. ועיין בפירש"י המיוחס לו והובא במ"כ שזה מוסב על המאמר ודכוותה בה בלילה קטיל בלשאצר כו' ע"ש. אמנם רבינו טוביה שלא הביא הדרש של בה בלילה נראה דמפרש דברי המדרש כפשוטו כי ממה שמביא מעשה דתמר ויהודה ולא כסה עליהם אנחנו יודעים כי גם מעשה דיוסף ופוטיפרע אמת אף כי היה במבחר נעוריו מ"מ התגבר על יצרו וכמו שהשיב ר' יוסי למטרונא בב"ר פרשה פ"ז ע"ש.
אמר נפזר עצמנו. ב"ר וילקוט שם.
ירידה היה לו. ב"ר שם.
שכל המתחיל במצוה. ב"ר וילקוט שם. דב"ר פ"ח. סוטה דף י"ג ע"ב.
ט. מיכן סמכו בני א"י לכתוב כתובת אשה כ"ה סלעים. עיין ים של שלמה סוף ב"ק בחלוקי דינים שבין בני א"י ובין בני בבל אות ז' בא"י כתובה שלהם כ"ד (צ"ל כ"ה) כספים. ב"ב אומרים כל הפוחת לבתולה ממאתים ולאלמנה ממנה ה"ז בעילת זנות.

אבל בתשובות הגאונים שבשערי צדק ח"ד ש"ד סי' ל"ט הגי' להיפך ע"ש ונזכרה כתובת כ"ה כספים בב"ק פ"ט ע"ב וע"ש בתוס' ושאר ראשונים. ומדברי המחבר מבואר שגירסתו כגי' ש"ש.

זה המעשה הי' קודם מכירת יוסף. עיין בראב"ע שכתב אין זאת העת כאשר נמכר יוסף רק קודם המכרו כו'.

כי ער נקרא שמו. ב"ר שם וילקוט רמז קמ"ה.

אל תשלה את אמתך. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובקרא כתוב אל תשלה אותי.

וכתיב אל תכזב. זה מוקדם בקרא.

כך כזיב ושלה אחד הוא. ראיתי בתוס' על התורה שכתבו לשון שלה ולשון כזיב אחד שהרי כתוב אחד אומר אל תכזב בשפחתך וכתוב א' אומר אל תשלה בי ע"כ. ודבריהם נובעים מדברי רבינו.

שהי' חורש בגנות. ב"ר פפ"ה וילקוט שם. ועיין יבמות ל"ד ע"ב. וברש"י עה"ת.

אם לא דמי נבות. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא אם לא את דמי נבות.

מלמד שהיו נוהגין. עיין ב"ר פפ"ה וילקוט שם. יהודה התחיל במצות יבום תחלה. ועיין ברמב"ן.

כמו לקץ הימין. מלת "הימים" הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ. כי מ"ם ונו"ן מתחלפים לפי שתדברנה שתיהן בסוף מלה ע"י חוטם. ועיין תשובת צמת צדק סי' קי"ט בשם שיח יצחק.

ותשובה לאומרים כי ישבו אחים יחדו אל הקרובים. ז"ל הראב"ע דברים כ"ה ב'. כי ישבו אחים יחדו. אמרו המכחישים כי אינם אחים ממש כי אם קרובים והביאו ראי' מבועז. ולא אמרו כלום. כי אין שם זכר יבום כי אם גאולה. ומה טעם להזכיר יחדו. ואם היו במדינה אחת או בחצר אחד או שהיו אוהבים זה את זה. ואמרו כי הנה הכתוב אמר ויבמה וזה אות כי איננה יבמה כי אם בשם כמו שבה יבמתך. והנה נואלו ונסכלו. כי הנה מפורש בבני יהודה ויבם אותה והוא יבמה גם יבמתך בעבור היותן לשני אחים וכל איש דעת ידע כי המצות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה לא היו אסורות קודם לכן. ואילו היה אדם מונע עצמו מהן קודם משה. לא הי' הדבר רע בעיני השם אף כי שכתב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא מצאנו נביא שהזהירם. והנה הכתוב אמר על אונן שלא נתן זרע וירע בעיני ה'. ע"כ אנחנו נסמוך על הקבלה שהם אחים ממש עכ"ל.

שהי' דש מפנים. יבמות ל"ד ע"ב. וב"ר שם. ורש"י עה"ת.

נתן כתוב חסר וי״ו. עיין ברשב״ם ומובא בנה״ש.
כא. שנתן דין ארורים כאחד. בכ״י פלארענץ שנתן דין אחד כאחד.
ר׳ יוסי בר חלפתא. ב״ר פפ״ה. ילקוט רמז קמ״ה. ועי׳ ירושלמי יבמות פ״א ה״א ובבלי שבת קי״ח ע״ב ושם ושם מפיק אבודימוס ומעייל אבטילוס. ונקרא באמת ורדימוס או אורדימוס כמו שהוא בגמרא. אלא שבגמ׳ קאמר דאורדימוס היינו ר׳ מנחם. ואף שבירושלמי דיבמות הגי׳ כמו כאן העיקר כמו בגמ׳ הבבלית ומצינו בת״כ פ׳ אמור פי״ג אורדימוס. ובירושלמי שביעית פ״ח ה״ה אבורדימוס ועי׳ בס׳ דור דור ודורשיו ח״ב צד 187.
ר׳ תנחום ב״ר יוסי. וכ״ה בכ״י פלארענץ. ובב״ר וילקוט הגי׳ ר׳ מנחם ב״ר יוסי.
א״ר אלעזר. ב״ר שם ועיין חולין צ״ה ע״ב.
י״ב חודש. ב״ר שם. ועיין סדר עולם פ״ב. ומובא בילקוט רמז קמ״ה ובתוס׳ על התורה ועיין נזיר ה׳ ע״א ומכילתא בא סוף פי״ז.
כל מקום שנאמר גזיזה. ב״ר פע״ד ופפ״ה. וילקוט שם.
ולהלן הוא אומר. ב״ר פפ״ה. וילקוט שם. סוטה י׳ ע״א. וירושלמי סוטה פ״א ה״ח (דף י״ז ע״א) ורש״י עה״ת.
אלא יהודה שנתעלה. הוא דברי ר׳ אלעזר בגמרא בבלי שם. ובמדרש ב״ר איתא ולמה הוא מזכיר בה עליה וירידה. אלא עליה ליהודה שהוא מעמיד מלכים. וירידה לשמשון שהוא נושא נכריות. ויש להעיר שבירושלמי חסר הסיום במאמר דרב ונמצא לנכון במדרש ב״ר. ובמדרש ב״ר חסר הסיום במאמר דר׳ סימון ונמצא לנכון בירושלמי ורבינו שהביא הסיום במאמר ר׳ סימאי ״אלא עולים לה מצד זה כו׳ ״ הוא עפ״י מאמר רב פפא בבבלי שם. שאמר חדא תמנה הואי דאתי מהאי גיסא ירידה ודאתי מהאי גיסא עליה ופירש״י שהיתה מיושבת באמצע שיפוע ההר הבא לה מראש ההר יורד. הבא לה מרגלי ההר עולה. ובכ״י פלארענץ במקום ר׳ סימאי נאמר שם ר׳ יוסי.
תמר העמידה כמה מלכים ונביאים. סוטה י׳ ע״ב.
שהרי אמוץ ואמציה אחים היו. סוטה שם. ופירש״י אביו של ישעיה ואמציה מלך יהודה אחים הוו. ואמציה מזרע דוד היה. ואמוץ אחיו נביא היה. אלמא נביאים נפיק מינה. הוא שאמרו חכמים. אבות פ״ב מי״ז.
שתים נתכסו. ב״ר פ״ס ופפ״ה.
כמו ותתעפל. בחילוף מצב האותיות.

ד"א ותתעלף ותתחלף. אותיות ע' ח' מתחלפים ובכ"י פלארענץ חסר דף אחד ונשלם בסוף העמוד ועתה החליפה. ומתתיל בדף שלאחריו במלות הצתה בלא אל"ף. שהוא בפסוק כ"ה.

א"ר אמי. ב"ר פפ"ה. וסוטה י' ע"א בשם ר' אלכסנדרי.

ד"א. ב"ר שם. וסוטה שם.

ויש אומרים כו' שם מקום. סוטה שם בשם ר' חנין ועיין ברשב"ם שכתב והמפרשים שם עיר טועה כו'. ונעלם ממנו שכן הוא דעת ר' חנין בגמרא שם.

תפוח והעינים וכן מובא בגמרא שם ובקרא כתיב *והענים*

ר' חמא בר חנינא. בב"ר פפ"ה הגי' ר' חייא בר זבדא. ובילקוט רמז קמ"ה השמיט שם האומר.

צריך אדם לרגל עצמו כו'. בב"ר ובילקוט שם הגי' צריך אדם להזהר עצמו באחות אשתו ובקרובותיו שלא יכשל באתת מהם. אכן בפי' המיוחס לרש"י בב"ר שם הביא להרגיל עצמו באחותו ובקרובתו שיכירנה יפה ולא יכשל בה ע"כ. נראה שהיה לפניו הגי' במדרש כמו שהביא רבינו.

בעל כרחו. ב"ר וילקוט שם.

פשטיה דקרא. עיין בהמבאר מה שהביא בשם הרד"ק והרמב"ן.

ורבותינו דרשו. ב"ר פפ"ה בש"ר חוניא. ובילקוט שם.

כוניהו. בקרא *כניהו*.

אלו סנהדרין לובשי ציצית. בב"ר ובילקוט איתא זו סנהדרין שהן מצויינין בפתיל המד"א פתיל תכלת.

מביאה ראשונה. יבמות ל"ד ע"א וע"ב.

צדיקים כמותו. ב"ר שם.

יהודה ציער את אביו. ב"ר שם.

מיכן שאין העובר ניכר. נדה ח' ע"ב. ב"ר פפ"ה. וילקוט רמז קמ"ה. ועיין ירושלמי יבמות פ"ד הי"א.

כמשלש פי' כמו שלש. עי' בהמבאר מה שהביא בשם שרשי הרד"ק וכן כתב כן בפירושו עה"ת.

ד"א כמשלש. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת. ועי' ירושלמי יבמות פ"ד הי"א ובבלי שם מ"ג ע"א ויש כמה חלופים בשמות האומרים ע"ש.

שלפי שהיתה. ב"ר וילקוט שם.

אמר אפרים. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת. ועי' סוטה י' ע"א וברש"י ד"ה יתומה. ועיין ברמב"ן.

לשון הוצאה באל"ף. ולשון הצתה בלא אל"ף כמו ויצת אש בציון. בכ"י פלארענץ חסר דף שלם ומתחיל מן הצתה בלא אל"ף. עיין לעיל הערה ל"ד. נראה שמלת מוצאת היתה כתובה באל"ף. גם בחסרון אל"ף. עיין תוספות כתובות ס"ז ע"ב ד"ה דכתיב היא מוצת שכתבו ר"ח גריס מוצת בלא אל"ף. לשון ויצת אש בציון עכ"ל. וגם בעל מנתת יהודה על התורה הביא כן בשם ר"ח וכתב ולא שחסר כי הוא מלא בכל הספרים מדויקים. אך אינה נקראת כו'. ועי' במנחת שי שכתב וז"ל כתובות פי מציאת האשה [דף ס"ז ע"ב] וסוטה פ"ק [דף י' ע"ב] ומציעא פי הזהב [דף נ"ט ע"א] נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש ואל ילבין פני תבירו ברבים מנא לן מתמר דכתיב היא מוצאת. ור"ח גריס מוצת חסר אל"ף מלשון ויצת אש בציון. וכבר כתב הריטב"א ז"ל שלא מצינו כן בכל הספרים אלא לשון יציאה. ובערוך ערך צת נראה דהכי גריס בפרק הזהב בגמרא אל תקרא מוצאת אלא מוצת. וכן כתב רש"י בהדיא בפי' ב"ר המיוחס לו היא מוצאת. מוצת קרי. לומר שהיתה ראויה לשריפה. ורבינו בחיי עה"ת על הכתוב היא מוצאת הביא דברי רז"ל מכתובות וסיים ואעפ"י שמלת מוצאת כתובה באל"ף יש לפרשו לפי הדרך הזה מלשון ויצת אש בציון ע"כ. ודבריו נובעים מדברי ר"ח.

בקש לכפור. ב"ר שם. סוטה י' ע"ב.

ר' ירמיה בש"ר שמואל בר יצחק. בכ"י כתוב ר' נחמיה ותקנתי ר' ירמיה כמו שהוא בכ"י פלארענץ. וכן בב"ר הגי' ר' ירמיה בשם ר' שמואל ובגמרא מכות כ"ג ע"ב הוא בשם ר' אלעזר. וכן במדרש שו"ט מזמור ע"ב מובא בשם ר' אלעזר והגי' נשתנה קצת ע"ש. גם בקה"ר פ"י בפ' אי לך ארץ שמלכך נער. ושם הוא בשם ר' שמואל בר נחמני. מלא ולהלן חסר כו'. ב"ר פ' ס"ג ופפ"ה. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.

א"ר אבא. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובב"ר פפ"ה הגי' אמר רבא בר רב חסדא. ובילקוט חסר שם האומר. ובגמרא קדושין ע"ג ע"ב מובא בשם רב חסדא לבד. ובירושלמי קדושין פ"ד ה"ב דף ס"ה ע"ד. וב"ב פ"ג ה"א דף י"ג סוף ע"ד הגי' ר' בא בשם רב חסדא. לכן כמו שהביא רבינו הגי' ר' אבא נכונה כי בירושלמי ר' בא הוא כמו ר' אבא. ואולי היה גם בב"ר הגי' אמר ר' בא ואת"כ נתחברו האותיות ונעשות אמר רבא. וכן בסיום המאמר אמר רבא ובלבד מעת לעת. ..י"ז צ"ל אמר ר' בא. כמו שהוא בירושלמי.

זה מלך המשיח. עיין ב"ר פפ"ה וילקוט שם. זה רבה על כל הפורצים ממך יעמוד שנא' עלה הפורץ לפניהם. ופי' המפרשים הא דכפל פרצת עליך פרץ אתא לרבויי שמלך המשית שהוא גדול על כל המלכים יהיה מפרץ.
עלה הפורץ לפניהם. כן תקנתי ובכ"י כתוב לפניו ובכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו בקרא.
לשון של זהורית. ות"א תרגם די על ידה זהוריתא.
ד' ידות. ב"ר פפ"ה וילקוט שם. תנחומא משפטים. ורש"י עה"ת.
כנגד ד' דברים. שפשט בהן עכן כו'. עיין ברש"י שהביא בשם ב"ר ארבעה דברים אדרת שנער ושתי חתיכות כסף של מאתים שקלים. ולשון זהב:

פרק לט

וי"ו מוסיף על ענין ראשון. עיין רש"י עה"ת.
ה"ו זה השם. עיין תוס' סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני והו.
משל לרועה. עיין ב"ר פפ"ו ובתנחומא וישב ותמצא משל אתר. לפרה שהיו מושכין אותה כו' והמשל שהביא רבינו מובא בב"ר על הכתוב ויהי ה' את יוסף והוא בעצמו הביא המשל להלן בפ' הזה.
ד"א לשון שלטנות. ב"ר פפ"ו. ילקוט רמז קמ"ה.
ד"א. ב"ר וילקוט שם.
ואט עליו אוכיל שהקדמתי יוסף במצרים שליט על הארץ ויכלכל יוסף את אביו וגו'. בב"ר שם ואט אליו [צ"ל עליו] אוכיל אכילות הרבה. והוא גירסא נכונה. אולם בילקוט הגירסא בטעות ואט אליו אוביל. אני מטה עליו אבילות הרבה. כי בקרא נאמר אוכיל לא אוביל. ובמסכת שבת דף פ"ט ע"ב מובא המאמר הזה והקרא כדכתיב אליו אוכיל.
משל לפרה. ב"ר וילקוט שם ותנחומא וישב.
מלמד. סוטה דף י"ג ע"ב.
ולא שהיה סריס בביצים. עיין סוטה שם וברש"י. ובערוך ערך פטיפר. שגורס בגמ' שם בא גבריאל וסירסו. ובב"ר פפ"ו. פוטיפרע שהיה פורע עצמו לעבודת כוכבים כיון שירד הפר לשם נעשה פויטנון סריס פרעה שנסתרס בגופו כו'. ובערוך ערך פטינון הביא וז"ל בב"ר פפ"ז [צ"ל פפ"ו] כיון שירד הפר לשם נעשה פוטינון סריס פרעה שנסתרס בגופו ועל זה כתב המוספי אולי מלשון זה מה שהובא במדרש קהלת עבד בן אפטניות פי' היה עושה סריסים עכ"ל. וטעה במח"כ כי חשב מה שסיים הערוך סריס פרעה שנסתרס בגופו הוא הפי' על פוטינון. ובאמת זה מאמר בפני עצמו במדרש ואינו מוסב למעלה.

והערוך הביא לשון המדרש אבל לא לפרש מלת פוטינון ופי׳ כיון שירד הפר לשם היינו יוסף נעשה אדונו עשיר ובעל מקנה עיין במ״כ.
שר של הורגים. וכן ת״א רב קטוליא. ובת״י רב ספקלטוריא. ועיין ברמב״ן ועיין בנתינה לגר מהרב הגאון מהר״ן אדלר בראשית ל״ז ל״ו.
איש ערום. ב״ר וילקוט שם.
מעולם הלבן מוכר את הכושי. בב״ר בכל מקום גרמני מוכר כושי. והערוך ערך גרמן הביא דברי המדרש וכתב פי׳ גרמן לבן ביותר והמוספי כתב פי׳ בל״ר germani איש מארץ אשכנז אשר אנשיה מופלגים בלבנות.
א״ר יודן. ב״ר וילקוט שם.
שאל לו חום. ב״ר וילקוט שם.
כסבור היה פוטיפר שיוסף מגוש היה. עיין ב״ר שם. תבן לעפריים אתה מכניס. והוא דרך משל כמי שמביא תבן לעפריים שהיא ארץ מלאה תבן. כן המביא כשפים למצרים שהיא מלאה כשפים. עיין רש״י מנחות פ״ה ע״א.
תני ר׳ שמעון. בב״ר איתא תני רשב״י ובגמרא מגילה כ״ט ע״א הוא ג״כ בשם רשב״י. ובכ״י פלארענץ תני ר׳ שמעון בנו. אין ספק שהיה כתוב ר׳ שמעון בן יוחאי.
י״ב חודש עשה יוסף שם. כ״ה בסדר עולם רבא פ״ב עשה בבית פוטיפר י״ב חדשים שנאמר ויהי מאז הפקיד אותו וגו׳ בבית מפני החמה ובשדה מפני הצינה ע״כ. ובב״ר פפ״ו בטעות י״ב שנה עשה שם צ״ל י״ב חודש וכן הגיה בעל יפ״ת ומובא לנכון בילקוט רמז קמ״ה בשם ב״ר.
לשון נקי הוא. ב״ר וילקוט שם ויב״ע ורש״י עה״ת. ועיין בהראב״ע ורמב״ן.
יפה תואר הוא הקומה. וכן כתב לעיל ויצא כ״ט י״ז.
א״ר יצחק כו׳. כ״ה הגי׳ בב״ר סוף פנ״ג. ובילקוט רמז קמ״ה ולפנינו במדרש ב״ר פפ״ו זרוק חוטרא לארעא ועל עיקרא נפיק. והכוונה כשזורקין עץ כלפי מעלה הוא יורד ונופל על הארץ למקום שרשו אשר לוקח משם. וזה שסיים המדרש לפי שכתוב ורחל היתה יפת תואר לפיכך ויהי יוסף יפה תואר.
לא יגרע מצדיק עינו. הוא הוספת רבינו. וכוונתו על מדרשם במגילה י״ג ע״ב וע״ע זבחים ק״ב ע״א ומה שדרשו הם על הגדול ועל המדות דרש הוא על התואר והתכונה החצונית. אחר הרהורי דברים. ב״ר פפ״ז וילקוט רמז קמ״ה.
א״ל הקדוש ברוך הוא חייך. בב״ר ובילקוט איתא א״ל הקדוש ברוך הוא הטליס חייך. ומובא בערוך ערך הטליס בשם המדרש ומפרש הטליס יחידי ור״ל הרי אתה אדם יחידי. והמוספי הוסיף פי׳ בל״י ατελης בדד. והמעריך כתב פי׳ היטליס בועט מרוב טוב.

ד"א. ב"ר וילקוט שם.
ארשב"נ. ב"ר שם ורות רבה פ"ו. ובילקוט שם בלי שם האומר.
דכתיב בפסיק ובשלשלת. דורש הטעמים. כי על וימאן הוא שלשלת ואת"כ הוא בפסיק.
בדבר עבירה. ב"ר וילקוט שם. ובילקוט הגי' משובשת.
מהן האדם. זה ליתא בב"ר. רק בשם הגי' אמר לה מתיירא אני. ומה אדם הראשון על מצוה קלה נצטווה.
אמר לה ראובן. ב"ר וילקוט שם
ד"א הן אדוני. ב"ר וילקוט שם.
מכת הנואפים. בב"ר שם באסרטין של נואפים. ומובא בערוך ערך אסרטיון וכתב פי' חבורה לפי הענין. ורבינו השמיט המלה הזרה והציג כת הנואפים.
אמר לה מה אתה מבקשת. עי' ב"ר שם.
מדרש. ב"ר פפ"ז.
מתיירא אני מאדון העולם. מפרש הן לשון אחד. שהוא אלהי האלהים ואדוני האדונים.
א"ר אבין. ב"ר שם.
א"ל פני זאת את יכולה לכסות. בב"ר הדין אפא כסית. פי' פנים. אולם בילקוט הגי' הלין אפיא כסית ומפרש בצדו פי' אלהות שאין בו ממש. מפרש עפ"י הערוך ערך אפיא ובפסיקתא פסקא שובה בהערה ק"ס העירותי על המאמר כל אפיא שווין. שבמדרש דב"ר פ' ואתחנן אני אומר ח"ו כל הפנים שוות. היה כתוב בתחלה כל אפיא שוות. והמעתיק טעה שחשב כי מלת אפיא היא ארמית מלשון פנים כי תר' פנים אפי. ולא ידע שהיא מלה רומית Opes. ופי' כח. וענינו עולה יפה אם אינה עונה אותי אז אני אומר כי כתות כל אלהות שוין ואין יתרון לאחד על השני. והנה בערוך ערך אפיא הביא המאמר מהפסיקתא. ובערך ההוא כתב וז"ל בחלק אמר קמיה רבון דעלמא אי ענית ליה [מוטב] ואי לא אמינא הא כל אפיא שוין עכ"ל. והעיר על זה הגאון הריי"ב בהפלאה שבערכין כי זה ליתא בגמרא סנהדרין ק"א ע"ב. ולשיטתיה זאת הלך בהגהותיו לש"ס סנהדרין שם. ובמח"כ נעלם ממנו שכוונת הערוך לגמרא ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב. אך המלה "בירושלמי" נשמט במקרה.
עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ. במקרא כתוב משוטטים בכל הארץ. ובדה"ב ט"ז ט' כתוב כי ה' עיניו משוטטות בכל הארץ. ובכ"י פלארענץ ובב"ר מובא הכתוב לנכון משוטטים. אולם בילקוט רמז קמ"ה הביא עיני ה' [המה] משוטטות בו [צ"ל בכל הארץ]. ונרשם שם בצדו זכריה ד'.

אמר ר' יודן בש"ר יהושע ב"ל. ובכ"י פלארענץ א"ר יודן בש"ר בנימין בן לוי. וכן בב"ר פפ"ז ר' יודן בש"ר בנימין. ובילקוט רמז קמ"ה בלי שם האומר. ובמדרש אסתר רבה פ"ז בפ' ויהי כאמרם אליו יום ויום איתא ר' יוחנן בשם ר' בנימין בר ר' לוי. ובילקוט אסתר רמז אלף נ"ד ר' יוחנן בשם ר' בנימין.

לשכב אצלה בעוה"ז. ב"ר וילקוט שם. יומא ל"ה ע"ב. סוטה ג' ע"ב.

אפי' שכיבה בלא תשמיש. ב"ר שם ורש"י עה"ת. ועיין ברמב"ן.

שאלה מטרונה. ב"ר וילקוט שם.

ר' יהודה אומר. ב"ר פפ"ז וילקוט רמז קמ"ו.

יום ניבול של נילוס. ב"ר שם. ובפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה הגי' יום זבול נילוס היה. צ"ל ניבול נילוס. והוא מלשון מבול וכמו שסיים רבינו שכן דרך נילוס מתגדל והולך. לכן אותו היום שנילוס מציף את השדות חג גדול להם. ובגמ' סוטה ל"ו ע"ב איתא יום חגם היה. והלכו כולם לבית עבודת כוכבים שלהם. ובריש מדרש חזית ר' יהודה אמר יום נבול וזבול היה אין ספק שמלת זבול מובא מחוץ פנימה. וכן יש לתקן שם שצ"ל ור' נחמיה אמר יום טיאטרון היה. והוראת מלת זבול עי' רש"י ותוס' ע"ז י"ח ע"ב. ובילקוט שם יום גידול נילוס.

מג. ויבא הביתה לעשות מלאכתו. בכ"י פלארענץ חסר איזה דפים והסיום בסוף הדף במלת "לעשות" ובדף שלאחריו מתחיל במלות ישועתן הניצה אורן. והוא בוישב מ' ט'. מתרגם. כן הוא בת"א.

לחשוב חשבונות של רבו. ב"ר וילקוט שם.

ויש דורשין. סוטה ל"ו ע"ב.

שלא נמצא איש כו'. עי' תוס' סוטה שם ד"ה באותה שעה מה שהביאו בשם רבינו משה הדרשן.

אמר לו יוסף. סוטה שם.

ארורים הם הרשעים. הביא רבינו לעיל פסוק ז'.

ניצל בזכות אברהם. ב"ר פפ"ז. וילקוט שם.

נ. נתנה אותו בפניהם. בב"ר ובילקוט הגי' נתנה אותו בפיהם של כולם.

א"ר אבהו. ב"ר וילקוט. ורש"י עה"ת. ועיין ברמב"ן.

בבית הסוהר. במקרא כתוב אל בית הסוהר.

אמר לו יודע אני שאין הדבר ממך. עיין ב"ר פפ"ז אמר לו ידע אנא דלית הוא מנך אלא שלא לערב פסולת בבני. ופי' המאמר כתוב בפנים המדרש והיא הוספה חיצונית "פי'

שלא פשעת בדבר אלא היא הטעתך ואפי׳ לא היה בדין אלא כדי להוציא מלבן של בריות אני מיסרך״.
אני חותכה אנונה שלך. annona פי׳ מזונות. ובב״ר פפ״ז הגירסא חותכת פרנסה שלך ואין ספק שהשמיטו המדפיסים מלת אנונה והציגו תחתיה מלת פרנסה. ובילקוט רמז קמ״ה מובא בשם ב״ר. אנונה שלך כמו שהביא רבינו.
אמרה לו אני נותנך בבית האסורים. כ״ה ביומא ל״ה ע״ב. ובב״ר ובילקוט הגי׳ כובלתך אני. פי׳ אאסור אותך בכבלי ברזל.
שרטוט של ברזל. צ״ל שרתוע כמו שהוא בב״ר ובילקוט ומובא בערוך ערך שרתוע וז״ל בב״ר פפ״ח [צ״ל פפ״ז] עד שנתנה שרתוע של ברזל תחת צוארו בילמדנו שפוד של ברזל. יש לתקן שצ״ל ובילמדנו פי׳ שפוד של ברזל. ור״ל שהמאמר נמצא ג״כ בילמדנו וכן הוא גם לפנינו בתנחומא וישב. ועל זה כתב שפי׳ שפוד של ברזל. והמוספי הוסיף שבל״י פי׳ מתג שבו מושכים הבהמה.
כל זה בשעת הצרה. ב״ר וילקוט שם.

פרק מ

אמרו רבותינו. מגילה י״ג ע״ב.
מלך על עבדיו. בגמרא שם אדון על עבדיו.
ר׳ חנין בש״ר יוחנן. ב״ר פפ״ח. וילקוט רמז קמ״ו.
לכו חזו מפעלות אלהים. במקרא כתוב לכו וראו מפעלות אלהים. ובתהלים מ״ו ט׳ כתוב לכו חזו מפעלות ה׳ אשר שם שמות בארץ. ובב״ר מובא התחלת הכתוב לכו חזו מפעלות ה׳ וכתב היפ״ת צ״ל מפעלות אלהים והוא במזמור ס״ו דסיפיה דקרא נורא עלילה על בני אדם. ופירושו לשון עלילה ותואנה שהקדוש ברוך הוא עושה רצונו ותולה עלילה בבני אדם. והכי נמי מפרש שלעשות רצונו מביא עלילה על עבדים לגבי אדוניהם ובהפך ורבינו הביא לנכון הכתוב במזמור ס״ו רק יש לתקן לכו ראו במקום לכו חזו. ובילקוט רמז קמ״ו מובא לנכון לכו ראו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם.
פיילי פושרין שלו. וכן הביא כן הילקוט רמז קמ״ו. והיא נוסחא מוטעת וצ״ל פיילי פוטירון והן מלות יונית פיילי φοτριου פי׳ ספל וקערה. ופוטירון ποτριου פי׳ כוס לשתות בו ולפנינו במדרש נאמר לנכון פיילי פוטירון. וכן בב״ר פ״י פיילי פוטירון של יין. וכן הוא לנכון ברש״י עה״ת. אולם בנוסחאות ישנות היתה גם ברש״י הגי׳ פושרין. וז״ל בעל החזקוני פי׳ וישב והובא במנחת יהודה בלי הזכרת שמו. פירש״י נמצח זבוב

בפיילי פושירין שלו טעות סופרים הוא לכתוב פושירין שהרי כתוב בערוך שכוס נקרא בלשון יון פוטירי ופיילי אלא פשיטא דפוטירין צ"ל. והכי איתא בב"ר עכ"ל.
גלוסקין שלו. עיין ערוך ערך קלסק.
ר' יונתן אומר. בב"ר פפ"ח ובילקוט שם הגי' ר' אביתר אמר.
י"ב חודש. וכן כתב רש"י בפי' עה"ת.
מלמד. ב"ר שם. ברכות נ"ה ע"ב. ורש"י עה"ת.
כעוסים. גם רש"י כתב זועפים עצבים כמו סר וזעף. זעף ה'.
וכן אומר באמנון. מדוע אתה ככה דל בן המלך (ש"ב י"ג ד').
גפן אלו ישראל. ב"ר פפ"ח וילקוט שם. עי' חולין צ"ב ע"א.
יב. הניצה ישועתן. בכ"י פלארענץ חסר איזה דפים עד ישועתן עיין לעיל ל"ט הערה מ"ג ב'.
וכנגדן קבעו חכמים ד' כוסות של ליל פסח. ב"ר פפ"ח וירושלמי פסחים פ"י ה"א דף ל"ז סוף ע"ב. מנין לארבעה כוסות ר' יוחנן בש"ר בניה כנגד ארבע גאולות כוי ריב"ל אמר כנגד ארבע כוסות של פרעה. וכוס פרעה בידי. ואשחט אותם אל כוס פרעה. ואתן את הכוס על יד פרעה. ונתת כוס פרעה בידו. ר' לוי אמר כנגד ארבע מלכיות כוי. ובב"ר הגי' משובשת ויש לתקן עפ"י הירושלמי. והרשב"ם פסחים צ"ט ע"ב הביא דברי המדרש. וע"ש ברש"י. וראיתי ברש"י פסחים ק"ח ע"א שכתב ד' כוסות שלשה כנגד שלשה כוסות שנאמרו בפסוק זה וכוס פרעה בידי וגו' ורביעי ברכת המזון עכ"ל. ונעלם ממני כוונתו הרי מפורש בירושלמי ומדרש ריב"ל אמר שהוא כנגד ד' כוסות של פרעה כמו שמונה אותם בירושלמי. ואפשר שכוונתו על הבבלי שהוא דורש רק ג' כוסות בפסוק וכוס פרעה בידי כמבואר בחולין צ"ב ע"ב וע"ש בפירש"י.
ד"א כנגד ד' גאולות. שם מפרש אותם. והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי.
ד' מלכיות. הן ד' חיות שראה דניאל.
קח את כוס היין. כן הוספתי ונאמר לנכון בירושלמי וב"ר שם. וחסר גם בכ"י פלארענץ.
גנב מבית אבי וכו'. ב"ר בש"ר אחא מכאן שנגנב שתי פעמים.
כמו שאמרנו למעלה. פסוק ה'.
א"ר חנינא בר סימון. לפנינו בב"ר א"ר אתא. אולם בב"ר פי"ט נשנה המאמר הזה ושם הגי' כמו שהביא רבינו א"ר חנינא בר סימון לכן יש לתקן גם כאן במדרש.
אלו ג' מלכיות הראשונות. ב"ר שם.
כמו יחור של תאינה. כלאים פ"א מ"ח.
והם סלים של נצרים. וכן פי' רש"י.

ויש אומרים חורי כמו חורים. כוונתו שפי׳ חרי מנוקבים. ועי׳ ברד״ק שרש חור ובנה״ש.
יום גנוסיא של פרעה. ב״ר שם וילקוט רמז קמ״ז ותרגום יב״ע והמלה יונית γένοςוהוראתה יחוס ותולדות בית אב. עיין פסיקתא פסקא שמעו הערה כ״ב ופסקא נחמו הערה ע׳.
במס׳ ע״ג. דף ח׳ במשנה.
מנאם כענין שנאמר כי תשא. וכן רש״י עה״ת כתב מנאם עם שאר עבדיו שהיה מונה המשרתים שישרתו לו בסעודתו וזכר את אלו בתוכם כמו שאו את ראש לשון מנין עכ״ל. אירע לזה. ב״ר שם.
אמרו ערכי פרעה. המלה יונית αρκαιον פי׳ שופטים ומנהיגים.
הזבוב שנמצא כו׳ אנוס היה. ליתא במדרש ומובא ג״כ במנחת יהודה על התורה.
הוא שאמרו חז״ל. ברכות נ״ה ע״ב.
מלמד שבכל יום כו׳. ב״ר פפ״ח. וילקוט רמז קמ״ז.
חשבתי בלבי. הוא דברי רבינו מדנפשיה.
שנאמר וינס כו׳. בפסוק י״ב י״ג ט״ו י״ח.
ויצא ויצא. בפסוק י״ב וט״ו.
החוצה כו׳. בפסוק י״ב י״ג ט״ו י״ח.
חוץ משמונה פסוקים. נמצא עוד התשיעי והוא אין שר בית הסוהר (ל״ט כ״ג).
היא מוצאת. בקרא הוא בוי״ו.
חוץ מח׳ פסוקים שבספר רות. ואלו הן: יתן ה׳ (א׳ ט׳). שובנה בנותי (א׳ י״ב). הלהן תשברנה (א׳ י״ג). באשר תמותי (א׳ י״ז). אני מלאה (א׳ כ״א). עיניך בשדה (ב׳ ט׳). ישלם ה׳ (ב׳ י״ב). ליני הלילה (ב׳ י״ג).

פרק מא

טוב ילד זה יוסף. עיין קה״ר פ״ד בפסוק טוב ילד מסכן שדרשו ג״כ טוב ילד מסכן זה יוסף. וחכם שבחכמתו החיה כל העולם כולו ברעב. ממלך זקן וכסיל זה פוטיפר כו׳.
הצדיקים מקיימין. ב״ר פפ״ט בשם ר׳ יוחנן. ילקוט רמז קמ״ז.
לקץ סיום צרותיו של צדיק. ב״ר ריש מקץ. ילקוט ריש מקץ רמז קמ״ז.
כנגד שתי הזכירות. ב״ר פפ״ט. ושו״ט מזמור ק״ה. וילקוט שם.
והם תקופות ששים ותמש שנה. עי׳ רש״י ורד״ק ישעיה ז׳ ח׳. ובסדר עולם פי״ט. ובבאור והגהות הגר״א ז״ל.
אמרו רבותינו. ברכות נ״ה סוף ע״ב.
תדע. ברכות שם.

כלומר. הוספת רבינו.
לשון אחוה. ת״א. ב״ר. וילקוט.
כמו ישגא אחו בלי מים. וכן פירש״י באחו באגם כמו ישגא אחו.
שכל זמן. ב״ר וילקוט שם.
יא. וכה״א תקראו איש לרעהו.בקרא איש אל רעהו.
בזמן. ב״ר שם בשם ר׳ אחא.
שבולים כלשון שבולת.וז״ל הראב״ע שבלים לשון רבות נקבות.ואם הוא במ״ם כמו נשים ופלגשים.
אמרו רבותינו.עי׳ גיטין ל״א ע״ב ב״ב כ״ה ע״א מכילתא פ׳ בשלח פי״ח.
ולהלן הוא אומר ותתפעם.ב״ר פפ״ט וילקוט שם.תנחומא מקץ.
להלן לארבעה.דניאל וחמו״ע.
א״ר יוחנן. ב״ר וילקוט שם.
ר׳ יהושע דסכנין. ב״ר וילקוט שם.
שבע איפרכות. כן הוא ג״כ בילקוט רמז קמ״ז. אולם בב״ר השמיטו המלה הזאת והציגו שבע מלכיות. ופי׳ אפרכייא מחוז (פראווינץ) והיא יונית επαρχια.
בקש לץ חכמה. ב״ר וילקוט שם וילקוט משלי.
מלמד ששם פרעה הוא גדולתו. דבריו מובא בהרשב״ם וז״ל: כל פרעה בלשון מצרים מלך וכן נקראים כל מלכי מצרים כו׳ אף כאן פרעה לשון מלכות כי בשמו של מלך אין אומרים לפניו פרעה קצף על עבדיו. אלא כך אמר לפניו המלך קצף על עבדיו. וכן אני פרעה. אני אהיה המלך לבדי. כדכתיב רק הכסא אגדל ממך. לכך נקרא יוסף אברך אב למלך. ובספר לקח טוב פירש כמותי עכ״ל. וכוון לדברי רבינו שלפנינו. והמבאר הביא את דברי הרשב״ם וכתב ספר לקח טוב הוא פסיקתא דר׳ טוביה ברבי אליעזר ז״ל שנדפס ממנו על ג׳ ספרים ויקרא במדבר דברים. וס׳ בראשית ושמות הם בכ״י עכ״ל. וגם הראב״ע כתב כי אין פרעה שם עצם רק שם תאר כו׳ והעד תפרע שהוא שם העצם ועד שני שאמר שר המשקים פרעה קצף ואין מדרך המוסר להזכיר עם המלכים שם העצם. ארשב״נ. ב״ר פפ״ט תנחומא מקץ וילקוט רמז קמ״ז ורש״י עה״ת. ובכ״י פלארענץ הגי׳ אמר ר׳ יהושע בר נחמן.
נער שוטה. ב״ר וילקוט ורש״י.
עברי שוגה. בב״ר וילקוט שם הגי׳ עברי שונא. וכן במ״ר פי״ד במאמר ד״א אני פי מלך שמור. הגי׳ עברי שונא. ובכ״י פלארענץ עברי שונה.
כד. שכך היה מוכתב לפני פרעה. בב״ר הגי׳ בסקרידין של פרעה. ובילקוט בטעות

בסיקררין והיא המלה secretarium פי׳ כתבי המלך. וברש״י עה״ת נאמר. וכתוב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך.
מיכן אמרו חז״ל. ברכות נ״ה ע״ב.
ובלבד שיהא דומה. ברכות שם.
במס׳ ברכות. דף נ״ו ע״א.
ברתיה דרב חסדא. עיין רש״י ברכות שם שכתב אשתו של רבא בת רב חסדא היתה. וקאי על מאמרם שם כולהו מחילנא לך בר מברתיה דרב חסדא.
ובברייתא דבראשית רבה. הוא פפ״ט ונשנה גם בירושלמי מעשר שני סוף פ״ד ה״ט דף נ״ה ע״ג.
דלמה פירוש מעשה. פה היה מתחיל המאמר במלת דלמה ורבינו מפרש המלה שפי׳ מעשה ולפנינו בב״ר השמיטו המדפיסים המלה הזאת והציגו ״הוה עובדא״ והמלה דלמה מורגל בירושלמי ויהיה מלשון יוני δηλωμα שפי׳ סיפור מעשה. ועיין במערך.
תנייתא דבייתא פקעה. בב״ר הגי׳ שריתא דביתי תבירא. ובמדרש איכה פ׳ רבתי בגוים הגי׳ שריתא דביתא פקעה פי׳ אמרה לו ראיתי בחלומי קורה שבביתי נשברה. וכן בילקוט הגי׳ שריתא דביתא פקעה ומפרש בצדו פי׳ קורת ביתי נשברים. אולם בירושלמי מעשר שני סוף פ״ד הגי׳ חמית בחלמאי תניתא דביתא מתברה. ולפני רבינו היתה הגי׳ במדרש תנייתא דבייתא פקעה. וכן היתה הגי׳ לפני רש״י בפי׳ לב״ר המיוחס לו. ועיין במ״כ ובעל הערוך ערך תנה הביא יום שני תר׳ יום תנין וסיים בב״ר פ׳ מקץ תמית בחלמא תנייתא דביתא פקעא. ועיין בפ״מ בירושלמי שם.
כדי לחלוק כבוד למלכות. ברכות נ״ו ע״ב. ב״ר שם. וילקוט רמז קמ״ז. ורש״י עה״ת. ועיין מכילתא בא פי״ג.
תלה הגדולה בגדול. ב״ר ותנחומא מקץ. וגירסתם תלה הגדולה בבעליה וכ״ה בב״ר פ׳ פ״ח.
מיכן שצריך אדם להתפלל. הוא סיום רבינו. והוא לשון המשנה אבות פ״ג מ״ב.
רבנן אמרי מ״ב שנה. ב״ר פפ״ט ושם קצר וגי׳ המחבר נמצאת בברייתא דל״ב מדות של ר״א בנו של ריה״ג מדה י׳ אלא בשם מייחס הדרש לרי יוסי בר חנינא.
כיון שירד יעקב אבינו למצרים כלה הרעב. בב״ר שם הגי׳ עלה הרעב. אבל בילקוט כאן וביתזקאל רמז רל״ח הגי׳ כמו כאן. וכ״ה בברייתא דל״ב מדות.
כל החלום שנשנה כו׳. עי׳ ברכות נ״ה ע״ב.
זו הכנסת תבואה בקשיה כדי שתהא נשמרת. עיין ב״ר פ״צ נתן מה שבתחום טבריה בטבריה וכו׳ שכל ארץ וארץ מעמדת פירותיה. וכן פי׳ המחבר לקמן פסוק מ״ח.

אמר להם אם מהלכים אנו וכו'. ב"ר פ"צ וילקוט רמז קמ"ח.
פלגי מים לב מלך. בכ"י כתוב לב חכם ותקנתי כמו שהוא בקרא ובכ"י פלארענץ מובא לנכון לב מלך.
יתפרנסון כמו ובן משק ביתי. ד"א ועל פיך ישק שלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך. עיין ב"ר פ"צ שגרס אתה תהיה על ביתי וגו' שלא יהא אדם נושקני חוץ ממך ועל פיך ישק כל עמי שלא יהא פרוקופי חוץ ממך. ובילקוט גרס על פיך ישק שלא יהא אדם נושקני חוץ ממך ושלא יהא אדם נוטל פרוקופי חוץ ממך. ולפ"ז דרש הכל מעל פיך ישק. אבל המחבר גרס ד"א וע"כ פי' המדרש במלת ישק לשני פנים. הפי' הא' על פיך ישק מענין ובן משק ביתי ולפ"ז היתה גי' בב"ר שלא יהא אדם נושקנו בוי"ו וקאי על כל עמי. והפי' השני הוא קרוב לפי' הראב"ע.
פרוקופי. ובכ"י פלארענץ פרוקובי והגי' הישרה כמו שהוא לפנינו והמלה יונית προχοπη ופי' גדולה וכבוד ומובא בערוך בשם המדרש והביא בשם ר' דניאל שהוא בל"י כבוד.
אמרו שריו וגבוריו. סוטה ל"ו ע"ב ועיין ילקוט תהלים פ"א בפסוק עדות ביהוסף שמו בשם הילמדנו. ובכ"י פלארענץ הגי' אמרו רבותינו ז"ל בשעה שאמר לו פרעה ליוסף רק הכסא אגדל ממך. אמרו שריו כו' וא"כ חסר לפנינו מן אמרו עד אמרו.
שריו וגבוריו. בגמרא אצטגניני. פירש"י חכמים וחוזים בכוכבים ויודעים בחכמת המזלות.
טכסיסי מלכות אני רואה בו. בגמרא גנוני מלכות פירש"י גנוני גווני מלכות בחכמת גבורה ויופי ע"כ. ולדעתי צ"ל גנוסי מלכות והיא המלה היונית γευος יחוס התולדה. ופי' טכסיסי מלכות מערכות וסדרים (ארדנונג) והמלה יונית ταζις ובכ"י פלארענץ טכסיני מלכות צ"ל טכסיסי מלכות.
א"כ יודע. צ"ל א"כ יהא יודע וכ"ה בגמרא.
אות אחת בשמו של הקדוש ברוך הוא. צ"ל אות אחת משמו של הקדוש ברוך הוא. או צ"ל אות אחת בשמו משמו של הקדוש ברוך הוא.
מאחר שאמר לו. ב"ר פ"צ ויק"ר ס"פ כ"ד.
ארז"ל. ב"ר שם.
א"ר יודן בש"ר בנימין ב"ר לוי. ב"ר שם וי"ר פכ"ג ובתנחומא כאן הגי' א"ר שמעון בן גמליאל. ובתנחומא סוף פ' בראשית ר"ש סתם. והמאמר הזה נשנה גם במדרש במ"ר פי"ד בלי שם האומר שהשמיט המעתיק. גם בילקוט רמז קמ"ח חסר שם האומר.

צואר שלא דבק בעבירה. במדרש שלא הרכין לעבירה. ואולי היתה גי' המחבר הדביק במקום הרכין.
שלא מישש. במדרש שלא משמשו.
אב בחכמה ורך בשנים. ב"ר פ"צ ותיב"ע ורש"י עה"ת.
ד"א אברך אב המלך. ב"ב ד' ע"א.
א"ר יוחנן. ב"ר וילקוט שם.
ר' יהודה ב"ר סימון. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובב"ר וילקוט הגי' ר' חזקיה אמר.
רבנן אמרי. ב"ר וילקוט שם.
ר' יהודה אומר כו'. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר חסר שם האומר שנשמט ע"י המעתיקים. ובילקוט רמז קמ"ח מובא לנכון בשם ב"ר כמו שהביא המחבר ר' יהודה אומר ואח"כ הובא במדרש דרש ר' נחמיה ורבנן כדרך המדרש להביא שלשתן.
אמרו ג' אוצרות היו ליוסף. בגמ' סנהדרין ק"י ע"א ופסחים קי"ט ע"א איתא כך: א"ר חמא בר חנינא ג' מטמוניות הטמין יוסף במצרים. אתת נתגלה לקרח. ואחת נתגלה לאנטונינוס בן אסוירוס. ואחת גנוזה לע"ל.
מיכן אמרו חכמים. תענית י"א ע"א.
יצא מכוללות. ב"ר וילקוט שם.
נכנסו חולניות. שם.
מאושרים שבהם. ב"ר וילקוט שם. ובכ"י פלארענץ בטעות אוצרים שבהם.

פרק מב

דרשה. עיין ב"ר שם. ובכ"י פלארענץ חסרה המלה "דרשה".
ואחרי כן ילכו ברכוש גדול. דרש שבר מלשון שברו על ה' אלהיו (תהלים קמ"ו ה.).
אמר להם יעקב. עי' תענית י' ע"ב.
א"ר אבא ב"כ. ב"ר פצ"א. תנחומא מקץ. ילקוט רמז קמ"ח. ורש"י עה"ת.
מכאן שאין השטן מקטרג. וכן איתא ברש"י עה"ת ובבית לא יקראנו ? אר"א בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה. והוא בב"ר פצ"א על הכתוב וקרהו אסון בדרך וכן הביא רבינו שם בפסוק ל"ח. ובירושלמי שבת פ"ב ה"ג דף ה' ע"ב איתא כך א"ר אתאי בר יעקב כתיב וקרהו אסון בדרך. הא בבית לא. אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.
מיכן סמכו רבותינו. ב"ר שם וירושלמי ברכות פ"ז ה"ג דף י"א ע"ג בשם ר' יוסי ברבי בון. ועיין בבלי ברכות כ"א ע"ב.
מלמד שנעשה עליהם כנכרי. ב"ר פצ"א. וילקוט רמז קמ"ח. ותנחומא מקץ.

ד"א ויוסף הוא השליט. ב"ר שם במאמר שלפניו. ובילקוט שם.
גזר שלש גזירות. בכ"י פלארענץ הגי' שלש גזירות גזר שלא יכנס לה עבד. ושלא יכנס אדם בשני חמורים. ושלא יכנס אדם עד שיכתוב שם אביו ושם זקינו. ובב"ר הגי' שלש גזירות גזר שלא יכנס עבד למצרים. ושלא יכנס אדם בשני חמורים.ושלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום. ושלא יכנס אדם עד שלא יכתוב שמו ושם אביו. בפרטם אתה מוצא ד' גזירות. ובילקוט רמז קמ"ח בשם המדרש לא הביא ושלא יוליכו חמרים תבואה ממקום למקום. לכן היא הוספה חיצונית במדרש.
ט. הכירם במאכל כו'. אולי דריש ויכר מלשון ויכרה להם כרה גדולה (מ"ב ו' כ"ג) ומלשון יכרו עליו חברים (איוב מ':ל' ל') ולכן מפרש מאכל ולויה.
בפילין. פי' שער πυλη פי' ביוני שער ואולם.
אמר להם והיכן הוא. בב"ר פצ"א. וילקוט רמז קמ"ח הוא בלשון ארמי.
בזמן. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
א"ר לוי. שם. וסיום המאמר הוא בב"ר בלשון ארמי.
אין הקדוש ברוך הוא. ב"ר שם. וילקוט שם. ושו"ט מזמור כ"ב.
אראב"כ. ב"ר וילקוט שם. ורש"י עה"ת בשם ב"ר. ושם הגי' לשון דרומי היא. וכן מובא בערוך ערך אבל.
מלמד שהיה מתתבט. ב"ר וילקוט שם.
דמו של יוסף. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.
זה מנשה. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.
מפני שהוא השליכו לבור. ב"ר במאמר שלפניו המתחיל ד"א וירא יעקב כי יש שבר. וכן הוא בתנחומא ויגש. ורש"י עה"ת.
ר' חגי בש"ר יצחק. ב"ר פצ"א. וילקוט סוף רמז קמ"ח. ורש"י עה"ת בלי שם האומר.
זה לוי. ילקוט רמז קנ"ה בשם ב"ר וז"ל: וכיון שהפריש אותם נעשה לוי יחידי שנא' ויפתח האחד את שקו. וכי אחד היה. אלא זה לוי הנשאר יחידו מזוגו.
זש"ה אולת אדם וגו'. תענית ט' ע"א ע"ש.
כב. דברים כבדים. ב"ר שם. וילקוט רמז קמ"ט.
כקורות. דרש הקורות מלשון קורה ותקרה.
מיכן שהדבור לשון קשה. מכות י"א ע"א. ועי' ספרי בהעלותך צ"ט ומדרש חזית פ' כמעט שעברתי.
כד. לפי שהסדרן מקצר הענין. זה הכלל בקל נוכל למצוא בברייתא דל"ב מדות כמו מדה י"ז מדבר שאינו מתפרש במקומו כו' או מדה אחרת.

מלמד שחשדן. ב"ר וילקוט שם.
א"ל מה נשתנה בני מבניך. בכ"י פלארענץ אמר לו נשתנה בניך מבני. והמאמר נובע מתנחומא מקץ ושם כתוב א"ל שוטה וכי בניך אינן בני.
הניח לו לזקן. כ"ה גם בתנחומא. ובכ"י פלארענץ המתינו לו לזקן.
לפי שאין השטן מקטרג. ב"ר שם הא בבית לא א"ר אליעזר בן יעקב מכאן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. והמאמר נובע מירושלמי שבת פ"ב ה"ג (דף ה' ע"ב) ושם הגי' א"ר אחאי בר יעקב וקרהו אסון בדרך. הא בבית לא. אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. ועיין שבת ל"ב ע"א.

פרק מג

אמר לו יהודה. ב"ר שם.
אראב"כ. ב"ר וילקוט. ורש"י עה"ת. אפי' עצי עריסותינו גילה לנו. שהגיד להם מאיזה עץ היו עריסותיהם ששכבו בהם בהיותם קטנים. ודרש לה מן מלת ולמולדתנו.
העיד בו ביוסף. בכ"י פלארענץ הכיר ביוסף.
זה העולם הבא. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת. כי כל הימים לרבות בא.
אמר אני עשיתי לאבי איפוא והלבשתיו חרדה. בכ"י פלארענץ אמר אני עשיתי לאפוא. שאמר מי איפוא. והלבשתו חרדה. ויותר נכון כמו שהוא בב"ר ספצ"א ובילקוט רמז קמ"ט אותה החרדה שהחרדתי אבי ויאמר מי איפוא (בראשית כ"ח ל"ג) הוא שנזדעזעה עלי כאן.
דברים שהם מזמרין בעולם. ב"ר סוף פצ"א. וילקוט רמז קמ"ט. ורש"י עה"ת.
א"ר יצחק. ב"ר שם. וילקוט שם. ורש"י עה"ת.
הרי כסף. ב"ר וילקוט שם.
אשרי הגבר. ב"ר פצ"ב.
הוא שאמר לעולמי די. וכ"ה בתנחומא מקץ מי שאמר לשמים וארץ די. יאמר ליסורי די. וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל ומדרשו מי שאמר לעולם די. יאמר די לצרותי. ובב"ר גי' אחרת מי שעתיד לומר ליסורים די. הוא יאמר ליסורי די.
גדולים רחמים. עי' ב"ר ר' יאשיה בן לוי פתר קריא בגליות. ובילקוט רמז קמ"ט בטעות ר' יהושע פתר קריא.
שנא' ויתן לך רחמים. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובקרא כתיב ונתן לך רחמים. ובמדרש ב"ר שם מובא הכתוב ויתן אותם לרחמים (תהלים ק"ו מ"ו).
מיכן שהיו אבותינו נהוגין. עיין ב"ר פצ"ב. וילקוט רמז קמ"ט. תנחומא נשא. ומכילתא ריש בשלח. ועי"ע בתוס' חולין צ"א ע"א ד"ה כמאן.

היה דוחפן. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.
א"ל ירידה היא לנו. ב"ר וילקוט ורש' " עה"ת.
בזכותם. ב"ר וילקוט ורש"י עה"ת.
זה יעקב זה יצחק. ב"ר שם. וילקוט רמז ק"נ.
א"ר בנימין בן לוי. בב"ר חסרים המלות "בן לוי" ובילקוט חסר שם האומר. ומצאתי בב"ר פע"ת על הכתוב וישא את עיניו וגו' אשר תנן אלהים. א"ר בנימין בר לוי לפי ששמענו חנינה כו'.
מה עשה נטל הגביע והיה עושה עצמו מקיש בו. תנחומא ויגש. ובב"ר פצ"ב ומריח בגביע. וגם בכ"י פלארענץ עושה עצמו מדיח בו. צ"ל מריח בו. ובב"ר פצ"א נטל את הגביע והקיש בו.
נתן לו. ב"ר שם ותנחומא ויגש. ורש"י עה"ת.
א"ר לוי. שם.
עמו שתו. ב"ר וילקוט שם. שבת קל"ט ע"א. ורש"י עה"ת.

פרק מד

גיעגוע. מלשון חז"ל בן שיש לו געגועים על אביו (שבת ס"ו ע"ב) וע"ש בפירש"י.
מיכן אמרו רז"ל. פסחים ב' ע"א. תענית י' ע"ב. וע"ש בפי' המיוחס ברש"י דיש ספרים דלא גרסי הדרש מן הכתוב דהבקר אור ומכאן נראה דבספרו של הרב היה כן ועיין ב"ק ס' ע"ב דריש לה מקרא אחרינא וע"ש בתוס' וכן במכילתא בא פי"א דריש לה מואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר כמו בב"ק.
מן העיר ודומה לו כו'. וכן הביא המבאר. את העיר. מן העיר. וכן כצאתי את העיר.
שאם היו רחוקים מן העיר לא היו חוששים בדבריו. בילקוט רמז ק"נ הביא בשם מדרש (ולא נודע לי לאיזה מדרש כוון) וז"ל הם יצאו את העיר לא הרחיקו כד"א רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה. אבל אם יתרחקון מן העיר אין כל בריה יכולה להחזירן.
תני ר' ישמעאל. ב"ר שם. ובילקוט בטעות א"ר שמעון.
זה אחד מעשרה ק"ו. וכן הוא בכ"י פלארענץ. וכן בילקוט שם. ובפרטן לא נמצא רק תשעה. אולם בב"ר הוסיפו הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו וגו' (יחזקאל ט"ו ה') והוא הוספה מאיזה מעתיק או מדפיס כמו שמצא הגה"ה בילקוט שמואל רמז קל"ב וז"ל אינו מונה כי אם תשעה. ונמצא כתוב בשם רבי קלונימוס איש רומי ז"ל וכן תמצא ביחזקאל זה הפסוק הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה. ק"ו אף כי האש אכלתהו ע"כ.

הלא תכלם שבעת ימים. עיין ב"ק כ"ה ע"א. מדין ק"ו כיצד ? הלא תכלם. ק"ו לשכינה ארבעה עשר יום. ע"ש בתוס' ד"ה ק"ו.
אמר להם כו'. ב"ר וילקוט שם. ויש למחוק שם מלת "אין".
כולם בסרוח. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובב"ר הגי' כולס באסירא. ובילקוט כולם בסירה. ונרשם בצדו פי' בסגירה. ורש"י עה"ת הביא וז"ל אף זו מן הדין אמת כדבריכם כן הוא. שכלכם חייבין בדבר. שנמצאת גניבה ביד א' מהם כלם נתפשים. אבל אני אעשה לכם לפנים משורת הדין. אשר ימצא אתו יהיה לי עבד עכ"ל. וכן ראיתי בב"ר פפ"ה אמר להם הקדוש ברוך הוא עשרה בני אדם שנמצאו בגניבה אין אחד נתפס על ידי כולם.
ד"א שלא יבינו. ב"ר פצ"ב וילקוט סוף מקץ. ורש"י עה"ת.
התחילו לקנטרו הוא גנב בר גנבתא. ב"ר וילקוט שם. פי' גנב בר גנבתא. גנב אתה דומה לאמך שגנבה את התרפים.
הם גרמו את אביהם לקרוע. בב"ר פצ"ב איתא ר' פנחס בשם ר' הושעיא שבטים גרמו לאביהם לקרוע לפיכך לקו גם הם. ופה קצר המעתיק ונמצא בשלמות בבראשית רבה פרשה פ"ד על ויקחו את כתונת הפסים. רבי פנחס בשם רבי הושעיא שבטים גרמו לאביהם לקרוע. והיכן נפרע להם במצרים. שנאמר ויקרעו שמלותם וגו'. יוסף גרם לשבטים לקרוע. עמד בן בנו ונפרע לו. שנאמר ויקרע יהושע שמלותיו. וסיים שם בנימין גרם לקרוע גם מנשה ע"ש.
כל אחד ואחד. ב"ר וילקוט שם. ודייק מדלא כתיב ויעמסו. גם מדלא כתיב ויעמוס על חמורו. אלא כתיב ויעמוס איש על חמורו. להודיע כי אמצי כח היו. וז"ל רש"י בעלי זרוע היו. ולא הוצרכו לסייע זה את זה לטעון.
בית המלכות היתה. בב"ר ובילקוט ורש"י עה"ת. א"ר אבהו מטרפולין היתה. ואת אמרת וישובו העירה. אלא מלמד שלא היתה חשובה בעיניהם אלא כעיר של עשרה בני אדם. והוראת מלת מטרפולין ביוני μητροπολις עיר המלוכה והמחבר השמיט המלה הזאת והציג במקומה בית המלכות וראוי להיות עיר המלוכה (רעזידענץ).
בכסף ראשון. ב"ר וילקוט שם. ותנחומא מקץ. ות"י. ור"ל שלא היה אלא דרך עלילה.
ט' טפל מה נצדק. עי' רש"י עה"ת שכתב מה נצטדק לשון צדק וכן כל תיבה שתחלת יסודה צד"י והיא באה לדבר בלשון מתפעל או נתפעל נותן טי"ת במקום תי"ו ואינו נותנה לפני אות ראשונה של יסוד התיבה אלא באמצע אותיות העיקר כמו נצטדק מגזרת צדק. ויצטבע מגזרת צבע. ויצטירו מגזרת ציר. הצטידנו מגזרת צידה לדרך עכ"ל.

כולהו טצדקי דידעי עבדי בב"ק. הוא ב"ק נ"ו סע"א. ובכ"י פלארענץ בטעות ניצדקי דידעא עבדי צ"ל טצדקי.
כל הערמימות שיכולה לעשות עושה. מבאר דברי חז"ל שם ולפנינו כל טצדקי דאית לה למיעבד עבדה. וגם רש"י שם פי' כן.
א"ר יצחק. ב"ר שם ובילקוט שם בלי שם האומר.
א"ר לוי. בב"ר בטעות א"ר יצחק. והמאמר שלפניו מובא בש"ר יצחק לכן יש לתקן שצ"ל א"ר לוי. וכן מצאתי בב"ר פפ"ה בפסוק ויהי בעת ההיא. מובא לנכון א"ר לוי כזה שהוא ממצה את החביות כו'.
כזה שהוא ממצה את החביות. דרש מצא מלשון מצה.
ממצה כמו מיץ חלב. יותר נכון שהוא מלשון את קבעת כוס התרעלה שתית מצית (ישעיה נ"א י"ז). וכן אך שמריה ימצו ישתו (תהלים ע"ה ט').
ויגש אל תנח את ידך. גם בכ"י פלארענץ חסר מלת "את" והוספתי כמו שהוא בקרא.
וירא אלהים. בקרא כי ירא אלהים.
ר' יהודה. ב"ר פצ"ג וילקוט יהושע רמז כ"ב.
והעם אשר אתו. בקרא אשר עמו. ובכ"י פלארענץ חסר הראיה מן הכתוב והשמיט המעתיק מן למלחמה עד למלחמה.
ויהי כעלות. וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב בעלות.
א"ר חנינא בר נחמן. וכן הוא בכ"י פלארענץ. ובב"ר ריש ויגש פצ"ג. וילקוט רמז ק"נ חסרים המלות "בר נחמן" רק בשם ר' חנינא סתם. ואולי צ"ל בדברי רבינו ר' חנינא בר חמא. ובגמרא יבמות ק"ט ע"א הוא בשם בר קפרא.
ומן המיאונים. עיין בתוס' יבמות שם ד"ה ויתרחק מן המיאונים.
הדבק בשלשה. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. ובב"ר שם.
כתיב מים עמוקים. עיין ב"ר שם.
ר' מאיר אומר. ר' יהודה אומר. ר' נחמיה אומר. ר' יוסי אומר. ר' נתן אומר. זה לא מצאתי במדרש רק מובא בילקוט ריש ויגש רמז ק"נ. והמלות "ר' מאיר אומר" הוספתי כמו שהוא בילקוט שם. וחסר גם בכ"י פלארענץ.
דרשה כו' א"ר יוחנן. ב"ר פצ"ג. וילקוט רמז ק"נ. ובכ"י פלארענץ חסרה מלת "דרשה".
בנימין נתפס כלום יש שלום בבית אבא. בב"ר הגי' א"ל יהודה בנימין את תפוס ושלום בבית אבא. וכתב היפ"ת קרוב בעיני דגרסינן בנימין אחי תפוס. ועם יוסף מדבר ולפי שאמר ואתם עלו לשלום אמר מה זה שלום אם בנימין תפוס. וכאשר הביא רבינו הוא נכון מאד.

לשון יוני ביאה לשון אונס. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובאמת הוראתה ביוני βού (וועהע). βια (נעוואלט) וז"ל רש"י בראשית מ"ג כ' בי אדוני. לשון בעיא ותחנונים הוא בלשון ארמי בייא בייא ובב"ר איתא בי אדוני. בייא אתה מעביר עלינו. והערוך הביא בערך ביאה בשם הילמדנו ביאה אתה מעביר עלינו.

כלומר. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ.

יכנסו דברי באזנך. ב"ר וילקוט שם ורש"י עה"ת.

הזהר. עיין ב"ר שם.

א"ר ירמיה. ב"ר שם וע"ש ותראה כי רבינו השמיט דברי ר' ירמיה. אשר אין להם שתר ונלאו המפרשים לבארם. ומה שהביא רבינו הם דברי ר' חגי שם וז"ל בשעה שהיה יהודה מעלה חמה היה שערות לבו בוקעות כליו ויוצאות. והיה נותן עששיות של ברזל לתוך פיו ומוציאן כאבק. והמאמר הזה מובא בערוך ערך עשת ופי' חתיכה של ברזל. והנראה כי יש כאן טעות דמוכת וחסרון דהאמר א"ר ירמיה ב"ר שמעיה דבר אני הוא התחלת מדרש הראשון שבב"ר בשם ר' ירמיה ואחר אלה המלות נשמט שורה שלמה. וכך היה כתוב בכ"י המחבר ארי"י ברי"ש דבר אני וכו' כמו בב"ר א"ר חגי יהודה עשה (צ"ל בשעה) שהיה משים וכו' והשמיט המעתיק מן אני עד חגי שורה שלמה.

כמו פרעה מלך. ב"ר וילקוט שם.

מה פרעה גוזר. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. ונשנה בב"ר שם.

ד"א. בב"ר חסרים המלות "ד"א".

מב. ובעט בקרקע. בב"ר ורפש חד רפש. ופי' בעט בעיטה אחת ברגלו על הארץ. והערוך ערך רפש הביא דברי המדרש. וסיים ויטוש על המחנה ת"י רפש במשריתא.

וזעת כל הפלטין. פי' ורעד כל הפלטין עד שנבהל יהודה ואמר בעיטה זו מעין גבורת בית אבא שהיו גבורים מאד.

א"ר חייא בר אבא. ב"ר פצ"ג. וילקוט רמז קנ"א.

כשם שאני נותן נפשי עליך כך אני נתתי נפשי על אחיך. כ"ה בב"ר. אולם בילקוט הגי' כשם שנתתי נפשי על אחיך כך אני נותן נפשי עליך.

אדני ז' אדני כתיב בפרשה. והם. בי אדוני. באזני אדוני. אדוני שאל. ונאמר אל אדוני. ונאמר אל אדוני. את דברי אדוני. עבד לאדוני.

כדרך שאמר יעקב לאחיו. והם: כה תאמרון לאדוני. להגיד לאדוני. לאדוני לעשו. בעיני אדוני. אדוני יודע. יעבר נא אדוני. אל אדוני שעירה. אמצא תן בעיני אדוני.

שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות. קדושין ס"ט ע"א.

לפי שהיה שומע כו'. בגמרא סוטה י"ג ע"ב איתא מפני מה נקרא יוסף עצמות בחייו (שנאמר והעליתם את עצמותי מזה ועודנו חי. רש"י) מפני שלא מיתו בכבוד אביו. דקאמרו ליה עבדך אבינו ולא אמר להם ולא מידי. מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות ע"כ. ובפדר"א פל"ט מצאתי ר' ישמעאל אומר י' פעמים אמרו בני יעקב ליוסף עבדך אבינו ושמע יוסף את הדבר ושתק ושתיקה כהודייה דמיא. לפיכך נתקצרו מחייו י' שנים ע"כ. ובאמת לא נמצא בכתוב רק חמשה פעמים עבדך אבינו (בראשית מ"ג כ"ת. ומ"ד כ"ד כ"ז ל' ל"א). וגם במדרש ב"ר פ"ק נאמר קרוב להי' פעמים יהודה אומר עבדך אבי והוא שומע ושותק וע"ש בידי"מ. וכן הגאון הרד"ל העיר בפדר"א שם במקרא אין כתיב י' פעמים. גם אין טעם על מספר י' שנים דוקא כי גם אחיו חיו פחות מן ק"כ שנה ע"ש.

מיוחד שבשנים. כי אחד עם ה הידיעה מורהעל האתד הפרטי הנרצה אל המדבר. עי' בנה"ש בראשית ג' כ"ב. אבל רז"ל דרשו גם בלי ה"א על המיוחד כמו סנהדרין צ"ב ע"ב אחד מהנערים המיוחד שבנערים ועוד רבות.

פרק מה

להתחזק. וכן ת"א לאתחסנא פי' להתחזק. ועיין ברמב"ן עה"ת שכתב כל לשון התאפקות בכל מקום חזוק. ועיין בנה"ש.

ר' שמעון בן אלעזר כו'. וכ"ה בכ"י פלארענץ. בב"ר איתא אבא כהן ברדלא אמר וחסר "רשב"א בש"ר ראב"ע". ובילקוט רמז קנ"ב מובא רק אמר ר"ש בן אלעזר אולם בילקוט תהלים רמז תשס"ב מובא בשם מדרש ב"ר כמו שהביא רבינו. ובב"ר לפנינו השמיטו המדפיסים.

ר' יוחנן כי מטי. חגיגה ד' ע"א. וע"ש דף ג' ע"ב ר' אלעזר כי מטי להאי קרא בכי ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו. ומה תוכחה של ב"ו כך. תוכחה של הקדוש ברוך הוא עאכ"ו.

הוא ששנינו שוב יום אחד. אבות פ"ב מט"ו. שבת קנ"ג ע"א.

אמרו רז"ל. חגיגה שם. ועי' עוד מדרש קהלת רבה בסופו.

אתה למד תילי תילים. עיין וי"ר פי"ט וחזית פ"ה בפי' קווצותיו תלתלים.

הם אמרו. עיין לעיל וישב ל"ז הערה נ"ז.

הראה להם המילה. שהוא מהול. ב"ר שם וילקוט רמז קנ"ב ורש"י עה"ת.

ואחריתה דרך מות. בקרא דרכי מות. ובכ"י פלארענץ מובא רק התחלת הכתוב.

למה תראו עצמיכם. עיין לעיל מ"ב א'.

הוא שאמרו רז״ל. שבת פ״ט ע״ב. ב״ר פפ״ו.
לכך אמרו חז״ל. ברכות נ״ה ע״ב.
פטרון. מלה רומית patron פי׳ פרקליט
בסיליוס. מלה יונית βασιλεύς שליט המדינה.
לפי שארץ ישראל. קידושין ס״ט ע״א:
אל תעמיד השעה. ב״ר שם.
אלא כיון. הוספת רבינו ועיין יפ״ת.
בלשון הקודש. ת״א וב״ר וילקוט שם ורש״י עה״ת. ועיין ברמב״ן.
כי פי כן לבי. מגילה ט״ז ע״ב.
וכי כמה צוארים. מגילה שם וע״ש בפירש״י. ב״ר פצ״ג. וילקוט שם.
ראה ברוה״ק. מגילה שם. ב״ר וילקוט שס. ורש״י עה״ת.
ויטש משכן שילה. וכ״ה בכ״י פלארענץ. ובקרא כתוב שילו.
בן גנוסים. פי׳ מיוחס והיא המלה היונית γευος.
לשון מצרי הוא. הרד״ק בשרשים פירוש בשם אביו טענו ענין דקירה שדוקרין הבהמות בדרבן שלהם ללכת מהרה ודמהו ללשון הערבי שאומר אטעי״ן א״ל חמ״ר. כלומר דקור החמר בדרבן למהרו.
וכן אמרו רז״ל. משנה בכורות כ״ח ע״ב. סנהדרין ל״ג ע״א. וכן הרשב״ם בפירושו כתב וז״ל כי לא היה אדם יכול להוציא מן המלכות עגלה כי אם על פי פרעה. ודוגמא זו בתלמוד אין פרה וחזירה יוצא׳ ממצרים אא״כ נטלה האם שלה עכ״ל.וזה לקח מדברי רבינו.
היינו דאמרי אינשי. ב״ר פל״ט על פסוק ואגדלה שמך וילקוט לך רמז ס״ד.
מאיגרא לארעא. בכ״י פלארענץ מאתרא לאתרא. ובב״ר וילקוט מאחר לאחר.
שעתיד לצאת ממנו מרדכ. כמאמרם קרי ליה ימיני אלמא מבנימין קאתו מגילה י״ב ע״ב.
הרי שלש מאות. עיין בחיי שהביא טעם על שלש מאות.
זה מרדכי. מגילה ט״ז ע״ב.
נתן לעשרת השבטים. עי׳ רש״י ורמב״ן.
זה עיבור. וכן ת״א. וכן מובא במדרש ב״ר פצ״ד.
כל המאכלות שמלפתין בו הלחם נקרא מזון. בב״ר כל הדברים קרויים מזון. וכ״ה בירושלמי נדרים פ״ו ה״א. ועיין ערוך ערך בשש שכתב כל דבר שנאכל עם הפת שמו לפתן בלשון משנה ובלשון דרבנן שמו בשש. עכ״ל. וגם רש״י כתב מזון ליפתן.
א״ל אל תפסעו פסיעה גסה. תענית י׳ ע״ב.

ואל תעמידו עצמיכם מדברי תורה. ב"ר פצ"ד וילקוט שם. ובגמרא שם אל תתעסקו בדבר הלכה שמא תרגוז עליכם הדרך. ובתוס' שם כתבו ויש מדרש אל תפסיקו מדבר הלכה. ששנים שמהלכין. תענית שם. וע"ש בתוס'.

הכניסו תמה לעיר. תענית שם. ופירש"י כשאתם לנין ושוכבין בדרך בעיירות הכניסו לעיר בעוד שהחמה זורחת עכ"ל. והסיום כדי שתדעו מקום לינתכם בטוב. הם דברי רבינו.

לז. אל תביאו. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ.

שמא תרגוז עליכם הדרך. תענית שם. ופירש"י תרגוז עליכם הדרך. תתעו.

כמו תבשיל שהפיג טעמו. עיין ערוך ערך פג א' וגם רש"י כתב ויפג לבו. נחלף לבו והלך מלהאמין לא היה לבו פונה אל הדברים. לשון מפיגין טעמן בלשון משנה (ביצה י"ד ע"א) וכמו מאין הפוגות. וריחו לא נמר. מתרגמינן לא פג.

תני ר' חייא. ב"ר פצ"ד. ילקוט רמז קנ"ב. סנהדרין פ"ט ע"א. אדר"נ פ"ל.

אמר בוודאי אין עגלה. עיין לעיל פסוק י"ט.

הוא שאמרו חז"ל. שבת ל' ע"ב. ועיין פדר"א פל"ח. ותחי רוח יעקב אביהם. וכי מתה היתה רוחו של יעקב שחיתה. אלא מפני שנסתלקה רוח הקודש מעליו ואח"כ שרתה עליו רוח הקודש כבתחלה. שנאמר ותחי רוח יעקב. ות"א ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהון.

ותהי עליו רוח אלהים. ובכ"י פלארענץ ותהי עליו רוח ה'. ובקרא כתיב ותהי עליו יד ה'. ובש"א ט"ז ט"ז נאמר והיה בהיות עליך רות אלהים רעה ונגן בידו וטוב לך.

רב הוא כחו של יוסף. ב"ר וילקוט שם.

ד"א בטוח אני כו'. יש להגיה כן בב"ר וילקוט שם.

שיש לי חלק במה רב טובך ר"ל כי בהיות יוסף חי בטוח אני שיש לי חלק לעוה"ב. עי' תנחומא ויגש והובא גם ברש"י בראשית ל"ז ל"ד. אבל שאולה. גיהנם סימן זה היה מסור בידי מפי הגבורה אם לא ימית אחד מבני בחיי מובטח אני שאיני רואה גיהנם.

פרק מו

א"ר יהושע בן לוי. ב"ר פצ"ד. וילקוט רמז קנ"ב.

בתחלה שואלין בשלום התלמיד כו'. כן יעקב דבר תחלה עם יצחק אביו. שדעתו יוחר קרובה לו.

ר' יוחנן אמר. עי' ב"ר וילקוט שם. ותמצא גם דברי רשב"ל.

בר קפרא אמר. בב"ר וילקוט הגי' בר קפרא ור' יוסי בר פטרוס. ורבינו לא הביא את דברי ר' יוסי.
ד"א אביו יצחק. בב"ר וילקוט שם הם דברי ר' יודן.
ורבנא טוביהו ב"ר אליעזר. בכ"י פלארענץ ואני טוביהו ברבי אליעזר זצ"ל. ועיין במבוא.
והי' יצחק חי. עיין לעיל וישב ל"ז ב'.
לשון חבה לשון זירוז. ספרא ריש ויקרא סוף פ"א משה משה. אברהם אברהם יעקב יעקב שמואל שמואל לשון חבה לשון זירוז.
לפיכך ויזבח זבחים. עיין ברמב"ן שכתב ענין הזבחים לאלהי אביו יצחק. מפני מורא ממדה"ד ע"ש.
לפיכך רבנא טוביהו אמר. בכ"י פלארענץ לפיכך אני טוביהו אומר.
כי בודאי דאג יעקב אבינו. עיין פדר"א ריש פל"ט היה מהרהר בלבו ואמר איך אעזוב ארץ אבותי כו' א"ל הקדוש ברוך הוא יעקב אל תירא אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה.
יא. זו עצימת העינים. עיין בערוך ערך אמץ א'. ולפי גי' הספרים דתנן בשבת קנ"א ע"ב מאמצין יהיה הגי' הנכונה כאן עמיצת עינים אך בשבת ע"ז ע"ב אבעיא להו מאמצין תנן או מעמצין תנן וארי"ת ב"מ ארי" עוצם עיניו וגו' הרי שמעמצין היינו מעצמין ושפיר נוכל לגרוס כאן עצימת עינים.
א"ר יהודה בר אלעאי. ב"ר וילקוט שם.
ובני בנות אינם כבנים. כ"ה הגי' בב"ר. אולם בכ"י פלארענץ. ובילקוט שם הגי' בני בנות אינם כבנות. ועיין ביפ"ת. ועיין בגמרא יבמות ס"ב ע"ב.
אלא עם יעקב הרי ל"ג. עיין הראב"ע פסוק כ"ג שכתב כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. והם שלשים ושתים כו' והנכון בעיני שיעקב בתשבון וממנו יתל כאילו אמר כל נפש בניו ובנותיו עם נפשו שלשים ושלש ע"כ.
וי"א כי יוכבד בת לוי. ב"ב קכ"ג ע"א. ב"ר שם. ורש"י עה"ת. ועי' הראב"ע שם ורמב"ן.
ועיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח צד פ"ו ע"ב ובהערה קכ"ג.
מיכן אמרו רז"ל. פסחים קי"ב ע"א ועי' מסכת ד"א פ"ה.
לאורות. דרש להורות כמו לאורות אורות בגימטריא תרי"ג.
מלמד שהיה ליוסף בית הוראה. בב"ר פצ"ה להתקין לו בית ועד שיהא מורה בו דברי תורה. ודרש להורות לשון הוראה ולימוד ובילקוט הגי בית תלמוד. וכן בתנחומא ויגש להתקין לו בית תלמוד שיהא מורה שם הוראה. וכן רש"י עה"ת הביא ומדרש אגדה להורות לפניו לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה.

והוא שאמרו. ב"ר פצ"ה ותנחומא שם. וכן מובא ברש"י בראשית מ"ה כ"ז סימן מסר להם במה היה עוסק כשפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה.
מתרגם לפנאה קדמוהי. כן תרגם אונקלוס. וגם רש"י עה"ת הביא להורות לפניו כתרגומו לפנות לו מקום ולהורות היאך יתיישב בה.
הוא בעצמו. עיין מכילתא פ' בשלח. והובא ברש"י עה"ת הוא עצמו אסר את הסוסים למרכבה להזדרז לכבוד אביו.
מה עוד. עייו רש"י עה"ת לשון רבוי הוא.
כלומר אם אפילו אני מת בפעם הזאת איני חושש. עיין תנחומא ויגש. על הכתוב ואת יהודה שלח. למה אמר אמותה הפעם. אמר שבאו בני ואמרו לי יוסף מת הייתי אומר שאני מת שתי פעמים. עכשיו שראיתי אותך חי. מבושר אני שאיני מת אלא עכשיו בלבד לכך אמר אמותה הפעם. ולזה הדרש כוון גם רש"י בפירושו עה"ת:

פרק מז

אמר שמא מרוב גבורתם. ב"ר שם.
ומי הם אותם שלא נכפלו שמותם. וסיים למדנו (שאותם שלא נכפלו שמותם הם החלשים) שהיו ראובן שמעון לוי ישששכר ובנימין. כ"ה גם בב"ר פצ"ה וילקוט רמז קנ"ג. אולם בגמרא ב"ק צ"ב ע"א איתא להיפך אותן שהוכפלו בשמות אותן לקח. והתוס' שם כתבו בב"ר יש איפכא. שהנכפלים גבורים היו. ורש"י שם כתב וז"ל אותם שהוכפלו שמותם בברכת משה. הודיעך הכתוב שחלשים שבכולן היו וצריכין חיזוק. לפיכך כפל את שמם לחזקם. ואותן (אשר הוכפלו שמותם) הביא יוסף לפני פרעה כדי שלא יברור אותם להיות ראשי גייסות ולהטריחם. וכן רש"י עה"ת כתב ומקצה אחיו. מן הפחותים שבהם לגבורה שאין נראים גבורים. שאם יראה אותם גבורים יעשה אותם אנשי מלחמתו ואלה הם: ראובן שמעון לוי ישששכר ובנימין. אותן שלא כפל משה שמותן כשברכן. אבל שמות הגבורים כפל וזאת ליהודה כו' זה לשון ב"ר שהיא אגדת ארץ ישראל אבל כתלמוד בבלי שלנו [ב"ק צ"ב ע"א] מצינו שאותן שכפל משה שמותן הם החלשים ואותן הביא לפני פרעה כו' ובברייתא דספרי שנינו בה בוזאת הברכה כמו תלמוד שלנו עכ"ל וע"ע רש"י ברכה ל"ג י"ח. וכוון למאמר הספרי ברכה אות שנ"ד ע"ש. ובילקוט רמז קנ"ג אחר שהביא דברי הב"ר סיים ואית דאמרי איפכא לפי שנאמר ומקצה אחיו לקח ולא נפרשו שמותם אותם שנכפלו שמותם לקת. ונרשם בצדו "ספריי" וכוון למאמר הספרי שהבאתי. והמלות "ואית דאמרי איפכא" הוא הוספה מבעל הילקוט.

מה ברכה ברכו כו'. גם רש"י עה"ת הביא וז"ל: ומה ברכה ברכו ? שיעלה נילוס לרגליו. לפי שאין מצרים שותה מי גשמים. אלא נילוס עולה ומשקה ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא על נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ. תנחומא עכ"ל. ולפנינו בתנחומא ויגש לא נמצא מאומה. רק בתנחומא נשא על הכתוב ויהי ביום כלות. א"ר ברכיה הכהן יעקב אבינו כשהלך אצל פרעה לא יצא מאצלו עד שברכו ומה ברכה ברכו שיעלה נילוס ברגלו ע"כ. ואין ספק אצלי שרש"י מצא כן בתנחומא. והוא הילמדנו הנאבד פ' ויגש.

אינן חרדין ועצבין מיום המיתה. שבת ל"א ע"ב. וכתב רש"י שם חרדין ועצבין נוטריקון בחרצובות.

זהו שאמרו רז"ל. עיין ספרי כי תבא סי' ש"א.

כדי שיטול פרס. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ.

לשון עיפות. תרגום עיף ויגע משלהי ולאי כלומר ויגעו. וגם רש"י כתב ותלה כמו ותלאה לשון עיפות כתרגומו ודומה לו כמתלהלה היורה זקים. והרד"ק שרש להה הביא בשם רבינו סעדיה גאון ז"ל שפירש ותלה כמו ותלא כלומר כאדם הנלאה לא ידע מה לעשות וכן כמתלהלה המראה עצמו כאילו לא ידע מה לעשות. וגם במחברת מנחם שורש גבה הביא אנשי פתרון פתרו ותלה ארץ מצרים יגיעה ועיפה ונלאתה ארץ מצרים מפני כובד רעבון וע"ש.

יש לומר שהיא שנה שניה לרעב. וכן כתב רש"י ועיין ברמב"ן.

ומשבאו נפסק הרעב והתחילו לזרוע. כן הביא רש"י בשם תוספתא סוטה פ"י וכן הוא בספרי פ' עקב. ועיין ברמב"ן.

שאמרו רז"ל. עיין לעיל הערה ג' שהעירותי שהוא בתנחומא נשא.

למה עשה כן כדי כו'. גם רש"י עה"ת הביא כן העביר מעיר לעיר לזכרון שאין להם חלק בארץ. והושיב של עיר זו בחברחה.

ס"א כדי שלא יאמרו מצרים לאחיו. וכן הביא רש"י שם. יוסף נתכוין להסיר חרפה מעל אחיו שלא יהי' קורין אותם גולים. ועיין חולין ס' סע"ב ואת העם העביר אותו לערים מה נ"מ דלא ליקרו לאחיו גלוותא. פירש"י שלא יקרו מצרים לאחיו לאחר זמן גולים בני גולים לכך הגלם. ולזה כוון גם ת"י ויתּ עמא דהוון שרין במדינתא אעבר בקריתא כו' דלא יהוון מונין לבניו דיעקב ואמרין להון אכסני גלולאי. וביב"ע שם מן בגלל אחוי דיוסף דלא יתקרון גלוילאי.

אלו כומרי פרעה. וכן ת"א ויב"ע וכ"כ רש"י:

היינו דאמרי אינשי סופך טב כולך טב. וכן בלקח טוב על חמש מגילות בקהלת על הפי טוב אחרית דבר מראשיתו. הביא ג"כ היינו דאמרי אינשי סופך טב כולך טב. ויתורגם ענדע גוט אללעס גוט.

אשריהם לצדיקים. ספרי ראה סי' נ"ה. ועיין מס' שמחות סוף פ"ג.

למה הפרשה זו סתומה. ב"ר ויחי פצ"ו. וילקוט רמז קנ"ד ורש"י עה"ת בשם ב"ר. ור"ל למה היא סתומה שלא כדרך הפרשיות שבתורה שיש בהם ריוח. וכאן אין ריוח כלל.

ד"א וגם ד"א השני הוא בב"ר וילקוט שם.

זש"ה. ב"ר שם וילקוט רמז קנ"ה. תנחומא ויחי. וכל הפרשה זו הועתקה מן התנחומא אל הב"ר ואינו מן הב"ר כאשר ניכר לכל מעיין.

והלואי כצלו של כותל. עיין פירושו בעץ יוסף וענף יוסף. וגם ביפ"ת.

יצחק אמר בעבור תברכך נפשי. כן מובא גם בתנחומא. אולם בב"ר מובא הכתוב ואברככה לפני ה' לפני מותי (בראשית כ"ז ז').

ארז"ל כל מקום שנאמר בו קריבה. ב"ר שם. כל מי שנאמר בו קריבה למות. לא הגיע לימי אבותיו. וגם בתנחומא הביא כלשון רבינו ארז"ל "כל מי שנאמר בו קריבה".

ארז"ל יותר מארבע מאות שנה חיו. הכוונה כולם ביחד חיו יותר מארבע מאות שנה. וזה שסיים וראי' לדבר כו'. למדנו כי יותר מארבע מאות שנה חיו הארבעה דורות. ולפנינו בב"ר. בועז ועובד וישי אמרו חכמים יותר מד' מאות שנה היו חייו. צ"ל חיו או צ"ל היו חייהם ובתנחומא איתא לא הגיע לימי אבותיו בעז ועובד וישי. עובד אמרו רז"ל יותר מן ד' מאות שנה חיה. נראה שחשב אחד להגיה כן שעובד לבדו חי ארבע מאות שנה ועפ"י התנחומא הגיהו כן במדרש רבה באיזה דפוסים והוא שבוש. ובילקוט תורה רמז קנ"ו מובא בשם ב"ר יותר מד' מאות שנה חיו וכן בילקוט מלכים רמז קס"ח הגי' ג"כ ארבע מאות שנה היו [צ"ל חיו] כמו שהגהתי במדרש. וראיתי ביוחסין (דפוס קראקא דף י' ע"ב) שהביא בשם בעלי הקבלה כי עובד חיה ת' שנה כדאיתא בתנחומא פ' ויחי שעובד חיה יותר מת' שנה כמו שהוא בספר קבלת החסיד וכן בב"ר פרשת ויחי עכ"ל אולם כאשר הבאתי הכוונה כי כולם יחד שלמון בועז ועובד וישי חיו יותר מן ת' שנה. נחשון הוליד את שלמון. בקרא את שלמה.

הוא השנה הרביעית למלך שלמה. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובקרא בשנה הרביעית בחדש זיו הוא החודש השני למלוך שלמה.

למה קרא ליוסף. ב"ר ותנחומא שם וילקוט רמז קנ"ו.

וכי יש חסד של שקר. ב"ר ותנחומא וילקוט.

אלא כל חסד. הוספת רבינו. או אולי חסר בב"ר.
מתלא אמרי אינשי. ב"ר ותנחומא. משל הדיוט אומר מית בריה דרחמך טעון. מת רחמך פרוק.
ארז"ל גדולה גמילות חסדים. ירושלמי פאה פ"א ה"א דף ט"ו סוף ע"ב.
למה ביקש יעקב. ב"ר ותנחומא וילקוט רמז קנ"ו ורש"י עה"ת.
ובאלהיהם עשה ה' שפטים. וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים.
כל מקום שנאמר בו שכיבה. ב"ב קט"ז ע"א.
ובני משה ובני גרשום. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובקרא בני משה. בני גרשום בלי וי"ו.
ובני גרשום. וכן מובא בכ"י פלארענץ והוספתי שצ"ל בני גרשום שבואל הראש ויהיו בני אליעזר. רחביה הראש.
ואמרו רז"ל. ברכות ז' סע"א.
ושמואל מת. וימת שמואל. הכתוב האחרון מוקדם וצ"ל וימת שמואל. ואח"כ ושמואל מת.
לפי שאין קוברין צדיק. סנהדרין מ"ז ע"א. ועיין תנחומא בקברי אשר כריתי כו' ללמדך שכשמת יצחק אמר יעקב אפשר שיקבר עשו הרשע בקבורת צדיקים וכו'.
למה כי האבות מחבבין. ב"ר פצ"ו. תנחומא ויחי. וירושלמי פ"ט דכלאים.
א"ר אליעזר דברים בגו. ב"ר תנחומא וירושלמי שם וילקוט שם.
א"ר חנינא א"ר יהושע בן לוי. בב"ר ליתא המלות א"ר חנינא ובתנחומא הגי' א"ר חנניה דברים בגו ארי"י מאי דברים בגו. ובירושלמי כלאים שם וכן בירושלמי כתובות פי"ב דף ל"ה ע"ב הגי' ר' חנינא אמר דברים בגב. ר' יהושע בן לוי אמר דברים בגב. מהו דברים בגב. ר' שמעון בן לקיש אמר אתהלך לפני ה' בארצות החיים כו'.
אמר קרנא. כתובות קי"א ע"א.
שלא לקבל עליו צער מחילות. עיין בגמרא שם ונרשם בצדו נ"א שלא קיבל עליו צער מתילות וכן גרס הילקוט ע"כ.
השתחוה כלפי שכינה. תנחומא ורש"י עה"ת.
היינו דאמרי אינשי. מגילה ט"ז ע"ב:

פרק מח

מי אמר לו מנשה. בתנחומא ויחי ויאמר ליוסף הנה אביך חולה. ארז"ל אפרים אמר לו. שהיה עוסק בתורה עמו. וגם רש"י בפי' עה"ת הביא וז"ל ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד. וכשחלה יעקב בארץ גושן הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד

לו עכ"ל. אולם בפסיקתא רבתי פ"ג פסקא ביום השמיני נשיא איתא כך: ויאמר ליוסף הנה אביך חולה. מי אמר לו שאביו חולה. י"א ברוח הקודש ראה. וי"א בלהה אמרה לו כו'. וי"א בנימין הודיעו. אולם כאשר הביא רבינו שמנשה הודיעו לא מצאתי.

מעולם לא חלה אדם. עיין ב"מ פ"ז ע"א.

אע"פ שבנימין נולד בדרך. עיין פסיקתא רבתי שם. ועיין בב"ר פפ"ב. גוי זה בנימין וקהל גוים זה מנשה ואפרים. ועיין הוריות ו' ע"ב.

שכן חלוקים בדגלים. עיין רש"י בהוריות שם. גם מה שהביא בשם התנחומא.

והם היו בניו וקראם הכתוב אחיו. עי' ב"ר פע"ד ויאמר יעקב אל אחיו. אלו בניו שהוא קורא אותן בלשון הקדש אחיו.

לפי שאין האשה מתה אלא לבעלה. סנהדרין כ"ב ע"ב.

כי הי' הקיץ גדול כו'. עיין רש"י עה"ת שהביא עת הגריד היה שהארץ חלולה ומנוקבת ככברה. ואולי גם הסיום הזה לקח רש"י מדברי רבי משה הדרשן שהביאו בפסוק הזה. ועיין פסיקתא רבתי פ"ג. בין פסח לעצרת היה בזמן שהארץ מנופה. והולכת ובאה ככברה.

על אם הדרך קברתיה שיהיו בניה עולים כו'. עיין ב"ר פפ"ב מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת אלא צפה יעקב אבינו שהגליות עתידות לעבור שם לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת רחמים. ועיין פסיקתא רבתי שם שלא קברתיה שם. אלא עפ"י הדבור כו' ע"ש ועיין רש"י עה"ת.

אלא ארז"ל. תנחומא ופסיקתא רבתי פ"ג. ורש"י עה"ת.

מפני מה לקח יוסף. בכ"י פלארענץ חסר כל המאמר מפסוק י"ג ומתחיל בפסוק י"ד וישלח ישראל.

י. בגדולה מתחילין מן הגדול. עיין ברכות ס"א ע"א.

מיכן אמרו רז"ל. ב"ר פצ"ז וילקוט רמז קנ"ז רשב"נ אמר פרנסה גדולה מן הגאולה. גאולה ע"י מלאך. המלאך הגואל. ופרנסה ע"י הקדוש ברוך הוא. פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון. ועיין פסחים קי"ח ע"א קשין מזונותיו של אדם יותר מן הגאולה דאלו בגאולה כתיב המלאך הגואל. מלאך בעלמא. ואלו במזונות כתיב האלהים הרועה אותי. מה דגים שבים. ברכות כ' ע"א. ועיין ב"ר פצ"ז ותנחומא.

זה יהושע בן נון שהכה ל"א מלכים. ועיין בתנחומא ויחי. ואולם אחיו הקטן יגדל. זה יהושע שעמד מאפרים.

ד"א הנס שעושה זרעו. ב"ר שם. וע"ז כ"ה ע"ב ורש"י עה"ת. ועיין רש"י בגמרא שם ד"ה והיכא רמיזא.

והיכן מצינו. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ.

במילה שישראל אומרים יחי הילד לאביו ולאמו (הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ) יהי אח לשבעה וגם לשמונה אלו אפרים ומנשה. עיין לעיל חיי כ"ה א' ובהערה י"א שהבאתי בשם התניא רבתי סי' צ"ה שהביא וז"ל יהא אח לשבעה וגם לשמונה יש מפרשים יהא אח לשבעה זה אפרים דכתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים. וגם לשמונה זה מנשה דכתיב ביום השמיני נשיא לבני מנשה וכה"א ישימך אלהים כאפרים וכמנשה וישם את אפרים לפני מנשה ואימתי יברך ישראל ברכה זו בברכת המילה. ולזה כוון גם תרגום יב"ע (בראשית מ"ח כ') בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. בך יוסף ברי יברכון בית ישראל ית יניקא ביומא דמהילתא למימר ישוינך ה' כאפרים וכמנשה ע"כ ועיין בהערה שם מה שהעירותי בזה.

ביום השביעי. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ והמעתיק השמיט מן ביום עד ביום. וכן בנשיאים הוא אומר אפרים לפני מנשה. כי בתחילה כתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים. ואח"כ ביום השמיני נשיא לבני מנשה. ועיין ב"ר שם ותנחומא ופסיקתא רבתי פ"ג. שקדמו בתולדות בנחלה בדגלים בשופטים במלכים בברכה ע"ש.

כלומר עיר שכם. וכן בב"ר זו שכם ודאי. ר"ל עיר שכם. וכן הביא רש"י בפי' התורה והביא ראי' דכתיב ואת עצמות יוסף אשר העלו ממצרים קברו בשכם (יהושע פ"ד ל"ב). בשעה שלקחו שמעון ולוי איש חרבו אמר יעקב כו'. ב"ר פ"פ על הכתוב ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי איש חרבו. ומובא ברש"י ויחי שם:

פרק מט

מהו האספו. ב"ר פצ"ח. ושיטה חדשה לב"ר (הנדפסת ג"כ בבית המדרש ח"ב צד ע"ד). וילקוט רמז קנ"ז ותנחומא. ויב"ע שתרגם אדכו מסואבותא. ר"ל הטהרו מטומאתכם.

כמו תסגר שבעת ימים וגו'. כ"ה הגי' בשיטה חדשה ובתנחומא ובילקוט. אולם לפנינו בב"ר מובא הכתוב ויאספו אל ירושלים ויטהרו את הלשכות. ולא נמצא מקרא זה בתנ"ך. ועיין בחדושי הרש"ש ובפירוש מהרז"ו במדרש רבה הנדפס בווילנא בשנת תרל"ח בדפוס ראם.

וכמו ונשא ידו אל המקום ואסף המצורע. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא והניף ידו. והראיה מהכתוב הזה הוספת רבינו.

ביקש לגלות להם את הקץ. פסחים נ"ו ע"א. ב"ר שם. ושיטה חדשה צד ע"ג. ותנחומא ויחי. דברים רבה פ"ב. וכן בתרגום ירושלמי עה"ת ענין כחדא ואמרין שמע. ועני יעקב ואמר יהא שמיה רבא.

ועיקרו בפסחים. דף נ"ו ע"א. וע"ע ספרי ואתחנן סי' ל"א.

בכור לנחלה בכור לכהונה. עי' ילקוט שם רמז קנ"ז בשם מדרש אבכיר בכור אתה לנחלה בכור אתה ליוחסים בכור לתשובה.

כחי מתשמיש המטה וראשית אוני אפילו ממקרה לילה. עי' יבמות ע"ו ע"א שלא ראה קרי מימיו. וכן תרגם יב"ע.

דאמר ר' לוי בן שלום. וכן בשיטה חדשה לבראשית רבה צד ע"ד מובא זה בש"ר לוי בר שלום. ובב"ר לפנינו לא נמצא שם האומר. רק אני בן פ"ד שנה לא ראיתי טיפת קרי. ובב"ר פצ"ט. ובתנחומא כתוב שעשיתי פ' שנה ואפילו טיפת קרי לא ראיתי. יש לתקן שצ"ל פ"ד שנה. כי היה פ"ד שנה כשנשא את לאה. עי' ב"ר פס"ח. בן ס"ג שנים היה יעקב בעת שנטל את הברכות. וי"ד שנה נטמן בבית עבר וז' שנים עבד ברחל. נמצא נושא אשה בן פ"ד שנים ע"ש ועיין מגילה י"ז ע"א וברש"י שם.

יתר שאת זו בכורה. עיין ב"ר פצ"ח ושיטה חדשה. יתר שאת ויתר עז. הבכורה היתה שלך והכהונה היתה שלך.

ד"א יתר שאת זו כהונה. ב"ר פצ"ט. ותנחומא. ורש"י עה"ת.

שנא' ואותה נתן לכם לשאת. בב"ר ותנחומא מובא הכתוב וישא אהרן את ידיו (ויקרא ט':כ"ב).

ועתה ניתנה. ב"ר פצ"ח ושיטה חדשה וכן תרגם יב"ע ועל די חטיית ברי אתיהיבת בכירותא ליוסף ומלכותא ליהודה. וכהונתא ללוי.

וכל כך למה שנוטלה ממך ג' כתרים. ב"ר פצ"ט ותנחומא.

כמו יחפוז זנבו: וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב יחפץ. וכתב הרד"ק בשרשים הוא כמו יחפז בחלוף צד"י בזי"ן כי הם ממוצא אחד. ואולי יש להביא לראיה הכתוב הן יעשק נהר לא יחפוז (איוב מ' כ"ג).

וכמים הנגרים ארצה. עיין ב"ר פצ"ט ותנחומא פחז כמים. מהו כמים. אם יהא ביד אדם קיתון של מים והוא נשפך אינו משתייר בו כלום אבל אם היה של שמן או של דבש משתייר בו לכך אומר כמים אל תותר. ועיין אגדת בראשית פפ"ב.

כדי לבלבל יצועי. שבת נ"ה ע"ב.

שכיון שמתה רחל. ב"ר פצ"ח ושיטה חדשה צד ע"ד.

עד שיבא משה רבינו. ב"ר פצ"ח ופצ"ט. ושיטה חדשה צד ע"ה.

שכיון שכתוב אלה יעמדו. ב"ר פצ"ח. ועיין שיטה חדשה שם וע"ע ספרי וזאת הברכה סי' שמ"ז.
אלא מפני. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מן אביו עד אביו.
ולא עשה בו נקודות כדרך כל הפסוקין. כי בכתוב הזה וישמע ישראל ויהי בני יעקב שנים עשר (בראשית ל"ה כ"ב). הוא פסקא באמצע פסוק. והוא פסוק אחד ולא נפסק בנתיים כשאר פסוקים לכן הוא כפסוק אחד.
אפשר חפני ופנחס כו'. ב"ר פפ"ה בפסוק ויכר יהודה. ירושלמי סוטה פ"א ה"ד. ועיין שבת נ"ה ע"ב.
ששהו את קיניהן. עיין רש"י שבת שם ד"ה ששהו את קיניהן. ובב"ר שם הגי' שהיו משלחין את קיניהם לשילו להטהר והן משהין אותו חוץ לבתיהם לילה אחת העלו עליהם הכתוב כאילו שמשו עמהן.
לשון נוטריקון פתדת מן החטא כו'. הוא דברי רבן גמליאל שבת נ"ה ע"ב ושם הגי' פיללתה חלתה זרחה תפלתך. ועיין ב"ר פצ"ח ופצ"ט ותנחומא ושיטה חדשה צד ע"ד ותמצא דרשות שונות ע"פ נוטריקון.
אחים בעצה. עיין רש"י שכתב שמעון ולוי אחים בעצה אחת על שכם ועל יוסף כו' ונובע מב"ר פצ"ט אות ז' ותנחומא.
שכן קורין בלשון יוני לסכין מכירין. ב"ר פצ"ט ותנחומא ויחי ופדר"א פל"ח ורש"י עה"ת בשם התנחומא והיא המלה היונית μαχαιρα.
.מכורותיהם מגורותיהם. ב"ר פצ"ט ותנחומא ורש"י עה"ת והסיום כ' וג' משמשין כו' הוא הוספת רבינו.
זה מעשה קרח כו'. ובקהלם זה מעשה זמרי. בב"ר פצ"ח ופצ"ט. ותנחומא. ורש"י עה"ת. הגי' בסודם זה מעשה זמרי ובקהלם זה מעשה קרח ע"ש. וגי' הב"ר עיקר שכן בקרח כתיב ויקהל עליהם קרח את כל העדה ועי' סנהדרין ק"ט ע"ב שגם שם הגי' כמו בב"ר. אלו יושבי שכם. ב"ר פצ"ט ותנחומא ורש"י עה"ת. וז"ל כי באפם הרגו איש אלו חמור ואנשי שכם ואינן חשובין כלם אלא כאיש אחד כו'.
זו חומת העיר שהרי חומא בלשון ארמי שור. וכן ת"א וברעותהון תרעו שור סנאה. ועיין ברמב"ן שכתב וז"ל ואמר אונקלוס כי טעם שור כמו שור בשור"ק מן בנות צעדה עלי שור ותרגום בו שור סנאה מן ותבט עיני בשורי עכ"ל וכן כתב הראב"ע שור חומה וכן צעדה עלי שור וכבר בארתי בספר מאזנים כי החולם והשורק יתחלפו זה בזה ע"כ. וכן

בתרגום השבעים תרגומו שור במלת חומה. ועיין ב"ר פצ"ח עקרתם שורן של גרים עיין ביפ"ת ומ"כ.
זה יוסף. עיין רש"י עה"ת שכתב וברצונם עקרו שור. רצו לעקור את יוסף שנקרא שור שנאמר בכור שורו הדר לו (דבריס ל"ג) עכ"ל. וכן בת"י וברעותהון זבינו יוסף אתיהון דמתיל לתוריא.
וראי' לדבר. עיין ב"ר פצ"ט תדע לך שבשעה שירדו למצרים לא לקח מאתם אלא שמעון כו'.
זה לוי. עיין ילקוט רמז קנ"ח והוא ממדרש אבכיר. ובטעות נרשם שם ב"ר. ועי' לעיל מ"ב כ"ז.
שלא נטלו עצה מאביהם. שיטה חדשה לב"ר צד ע"ה.
שיהא משמעון ולוי מלמדים ומשננים. בשיטה חדשה צד ע"ה. ובילקוט רמז קנ"ח. (ובטעות נרשם שם ב"ר ואין ספק שהוא ממדרש אבכיר כמו שנרשם במאמר שלפניו) הגי' סופרים להעמיד משמעון בבתי כנסיות. ותלמידים ומשנים משבט לוי בבתי מדרשות עוסקים בתורה ע"כ. וכן תרגם ירושלמי אפליג ית שבטא דשמעון סברין [צ"ל ספרין] מלפי אוריתא בכנישתא דיעקב. ואבדר ית שבטא דלוי בבתי מדרשיא דבני ישראל עכ"ל. ועיין תנחומא ויחי וב"ר פצ"ט כל מי שמסבב על הפתחים הוא משבט שמעון. אמר הקדוש ברוך הוא אף לוי יהא מסבב. מה עשה האכילו פרוסתו בנקיות ותקיימה נביאת יעקב שנתן לו אתד מעשרה והוא מסבב על הגרנות ואומר תנו חלקי. ולזה כוון רש"י בפי' עה"ת ד"א אין לך עניים סופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון כדי שיהיו נפוצים. ושבטו של לוי עשאו מחזר על הגרנות לתרומות ולמעשרות נתן לו תפוצתו דרך כבוד עכ"ל.
שהרי שמעון נתנו לו חלק בב' מקומות בא"י כו'. וכן הביא הראב"ע. מצאנו כי גורל שמעון נפל בתוך נחלת בני יהודה. והנה הוא ברשות אחר. וגם עריו לא היו דבקות זו לזו. רק מפוזרות בינות גורל יהודה. גם כן לוי שהיה לו שמונה וארבעים עיר והן מפוזרות בינות השבטים עכ"ל. ועי' בהמבאר מה שהעיר על דברי הראב"ע ועיין תבואות הארץ דף ס"ח ע"ב שמבאר חלק שמעון.
והוא בעצמו הודה. ב"ר פצ"ט.
שעמדו ממנו שלשים מלכים. וכן איתא בשיטה חדשה צד ע"ה ולפי ברכתו של יעקב עמדו ממנו שלשים מלכים. שנאמר אלה תולדות פרץ. ותחשוב דוד ושלמה רחבעם

ואביה אסא עד יכניה עכ"ל. וכן מובא בילקוט רמז קנ"ט ע"ש. וכל המאמר שם היא משיטה חדשה לב"ר. ויש לתקן שם ועמדו ממנו מלכים צ"ל שלשים מלכים.
מן אברהם עד שלמה ט"ו דורות כו'. ומן שלמה כו'. בפסיקתא פ' החודש דף נ"ג ע"א איתא כך א"ר ברכיה החודש הזה לכם. סימן הוא לכם כירח יכון עולם (תהלים פ"ט ל"ח) כהדין סיהרא על מלייא. אם זכיתם הרי אתם מונין למליאתה. כגון אברהם יצחק ויעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד שלמה. הא סיהרא על מלייא. ואם לאו הרי אתם מונין לפגמה. כגון רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציה עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו. צדקיהו. הא סיהרא על פיגמה.
עזריה. כ"ה בקרא דה"א ג' י"ב וכן הוא במלכים ב' י"ד כ"א. אולם בכל המקומות בתנ"ך כתוב עוזיהו. וכן בדה"ב כ"ו א' כתוב עוזיהו. והכל אחד והרי"ש נוסף כמו שבט שרביט.
יכניה. בפסיקתא שם גם בפסיקתא רבתי פט"ו כתוב במקומו צדקיהו עיין בפסיקתא שם בהערה קפ"ד.
מא. ויהודה רביעי לבטן. בשיטה חדשה צד ע"ו. ובילקוט שם. יהודה רביעי הוא נולד לשבטים כגון ד' שהוא אות רביעית באל"ף בי"ת. וביום הרביעי נבראו המאורות. וכתיב במשיחנו וכסאו כשמש נגדי.
דוד תחלת שמו ד' וסופו ד'. וזה כוונת המאמר בשיטה חדשה. ובילקוט שם. דוד אות רביעית הוא ראש וסוף כו'.
ולפיכך לקח אהרן. הוא משיטה חדשה צד ע"ה. ומובא בילקוט שם. ושם הוא באריכות קצת.
מי יעלה לנו בכנעני. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובקרא מי יעלה לנו אל הכנעני.
יהודה הציל את יוסף. שיטה חדשה שם. וילקוט שם.
שהיתה מעוברת תאומים. שיטה חדשה שם.
וזרובבל בן שאלתיאל. שיטה חדשה צד ע"ו.
ייסד בית שני. בשיטה חדשה שם מובא הכתוב ידי זרובבל בן שאלתיאל יסדו הבית הזה וידיו תבצענה (זכריה ד' ט'). המלות "בן שאלתיאל" ליתא בקרא.
מח. ד"א יהודה אתה. כל המאמר הוא בשיטה חדשה צד ע"ח.
גלוי וידוע לפני הקדוש ברוך הוא. הוא ג"כ שם ונמצא הסיום הזה בילקוט רמז קנ"ט. וע"ש ותראה שהשמיט מאמר גדול. כי סיים במאמר וכתיב במשיח ונחה עליו רוח ה'. הוא בבית המדרש שם צד ע"ז ואח"כ מתחיל שם יהודה אתה זו היא שנאמרה ברוה"ק

ע"י איוב השמיט כל זאת עד צד ע"ח במאמר אמר לו יעקב יהודה בני גלוי וידוע לפני הקדוש ברוך הוא.
שכל ישראל יקראו על שם יהודה יהודים. שיטה חדשה שם. גם בב"ר פצ"ח ועיין ת"י ויב"ע.
זה הקשת שהוא יד כנגד העורף. ע"ז כ"ה ע"א.
הנה כתובה על ספר הישר. בכ"י כתוב הלא היא כתובה על ספר הישר. אולם בכ"י פלארענץ כתוב כמו בקרא.
והיכן רמיזא. שם.
זה מלך המשיח. שיטה חדשה צד ע"ט וילקוט רמז ק"ס.
מסולק אתה מאותו עון. שיטה חדשה שם. וילקוט שם.
לעתיד לבא. ב"ר פצ"ח.
והיה הנכשל בהם. הוספתי מלת "בהם" כמו שהוא בקרא וגם בכ"י פלארענץ ליתא.
אלו סופרים שביהודה כו'. עי' סנהדרין ה' ע"א. הוריות י"א ע"ב ורש"י עה"ת.
אלו יושבי יעבץ שמורין הלכות לישראל. בשיטה חדשה שם אלו יושבי יעבץ שמורים הלכות בא"י בסנהדרי גדולה שהיא יושבת בלשכת הגזית בחלקו של יהודה.
פי' שי לו. וכן מובא בילקוט רמז ק"ס. וכן רש"י עה"ת כתב ומדרש אגדה שילו שי לו שנאמר יובילו שי למורא.
שעתיד להקהות. ב"ר פצ"ח וצ"ט וילקוט רמז ק"ס. ובילקוט הגי' זו ירושלים שהיא עתיד להקהות שיניהם של עובדי כוכבים.
שנא' וישתחוו לו כל מלכים כל גוים יאשרוהו. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב יעבדוהו. רק בכתוב י"ז נאמר כל גוים יאשרוהו.
ס"א עד כי יבא שילה עד כי יבא בנו מלשון ובשליתה. וכן הראב"ע הביא ויש אומרים שהוא מגזרת ובשליתה. וכן הביא גם רבינו בחיי.
ע"א שילה זש"ה כו'. והפרט הוא של"ה. וזה כוונתם (סנהדרין צ"ת ע"ב) מה שמו של משיח דבי רבי שילא אמרי שילה שמו. שנאמר עד כי יבא שילה. והנה במדרש איכה פ"א פ' כי רחק ממני מנחם מובא ג"כ המאמר הזה דבי ר' שילא אומר שילה שמו של משיח שנא' עד כי יבא שילה שלה כתיב ע"כ. ובכל הספרים כתוב שילה ביו"ד. רק הכוונה קרי ביה שלה בחסרון יו"ד לדרוש שלה בגימטריא שלש מאות ושלשים וחמשה כמו שהביא רבינו. ולא כמו שדחק עצמו המ"כ וכתב שלה כתיב בלא ויי"ו קרי ביה שילה הלמ"ד קמוצה. וכל אחד ואחד דרש כשמו לסימן וכן בב"ר פצ"ט כתב המ"כ על כי יבא שילה מי שהמלכות שלו. שלה כתיב חסר יו"ד קרי ביה שלו. עכ"ל. והנה בגמרא

שם ובמדרש היו דורשים ומיחסים שם המשיח כשם רבם. כי דבי רבי שילא קראוהו שילה בשם רבם. ודבי רבי חנינא קראוהו חנינה בשם רבם. ודבי רבי ינאי קראוהו ינון שהוא מלשון ינאי. כמו שכתב הרב האברבנאל בספרו ישועות משיחו.

וכן רמזו משה ואנכי הסתר אסתיר כו'. וז"ל רבינו טוביה בפי וילך ואנכי הסתר אסתיר. הרי אלף ושלש מאות שלשים ושלש. מנין הסתר אסתיר. שנה למעלה ממה שאמר דניאל אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושש מאות שלשים וחמשה עכ"ל.

ויש לומר יקהת. עיין רש"י ורמב"ן עה"ת. ובהמבאר.

ולעבדו בשם ה'. במקרא כתוב לעבדו בלי וי"ו. ובכ"י פלארענץ חסר סיפא דקרא.

פי' גפן זה ישראל. תנחומא ויחי. ות"א ורש"י עה"ת בשם אונקלוס וז"ל: ואונקלוס תרגם במלך המשיח גפן הם ישראל. עירה זה ירושלים. שורקה ישראל ואנכי נטעתיך שורק. בני אתונו יבנון היכליה לשון שער האיתון בספר יחזקאל. ועי' ב"ר פצ"ט אוסרי לגפן עירה משיכנס כל ישראל שנקראו גפן כו'.

ביין רמז לתורה. תנחומא ויחי. אין יין אלא תורה. שנאמר טובים דודיך מיין. הביאני אל בית היין.

והגבעות יתלבנו מן הצאן. וכן ת"א יחורן בקעתה בעיבור ובעדרי ענא. ויהי שנים לשון שני הסלעים עי' רש"י עה"ת.

לשון ארמי הוא מצחק מחאיך. ובכ"י פלארענץ מחייך. וכן ת"א מצחק (בראשית כ"א ט') *מחאיך*. אולם זה שרשו חוך וזה שרשו חכלל או חכל והלמ"ד כפולה. ונמצא השם חכלילות עינים. וענינם ענין אדמימות העינים מרוב שתיית היין. ועיין בהמבאר.

שיהא תגר ויורד בספינות. ב"ר פע"ב ופצ"ט. וי"ר פכ"ה. ושיטה חדשה.

כמו עד צידון. וכן ת"א וכן הביא המבאר.

כשם שהחמור שובר את העצם. שיטה חדשה. ובבית המדרש צד פ' בטעות שובר את העצים צ"ל העצם.

אחיהם מאתים. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ראשיתם מאתים וכל אחיהם על פיהם.

אלו מאתים ראשי סנהדראות. ב"ר פע"ב.

שהרביצו תורה בישראל. ב"ר פצ"ט אלו התלמידים שיושבים בארץ לפני חכמים שנא' אם תשכבון בין שפתים.

זו תורה שנא' כי טוב סחרה. בכ"י פלארענץ מובא לראיה הכתוב כי לקח טוב נתתי לכם. וכן ברכות ה' ע"ב. וב"ר פצ"ט. מובא הכתוב כי לקת טוב.

זה שמשון בן מנוח. ב"ר פצ"ת ותנחומא. ועיין בת"א ויב"ע ורש"י עה"ת. והרשב"ם כתב וז"ל המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא כלל כו'. ונעלם ממנו כי כן דרשו במדרש.

וכן אמרו רבותינו במס' סוטה. דף י' ע"א.

זכרני נא ופקדני נא. במקרא כתוב זכרני נא וחזקני נא. ובכ"י פלארענץ מובא רק התחלת הכתוב.

זכור לי עשרים שנה. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובגמרא סוטה שם הגי' זכור לי עשרים ושתים שנה. והסגירו מלת שתים והגאון הרי"ב העיר וז"ל וכך העיד הרשב"א בתשובה סי' פ"ח שבגמרא שלפניו ליתא מלת ושתים עכ"ל. ובתשובת הגאונים (ליק תרכ"ד) בסוף תשובה מ"ה נמצא תשובה מרי יהודאי גאון וז"ל שם שאלו מן קמאי מר יהודאי גאון ריש מתיבתא ז"ל הא דאמר רב יהודה אמר רב (סוטה י' ע"א) אמר שמשון לפני הקדוש ברוך הוא רבש"ע זכור לי כ"ב שנה. והא כתיב והוא שפט את ישראל עשרים שנה. ולא פשט. ובסדר עולם נמי עשרים תנא עכ"ל. וראה קורא נעים מה שהעירותי בהערות ותקונים לתשובת הגאונים צד י"ז (יצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים ליק תרכ"ה). שמה הבאתי תשובת הרשב"א שנשאל מחכם אחד מה טיבו של שתי שנים הללו. והשיב שלפניו בגמרא כתיב עשרים שנה. וע"ש מה שהעירותי על דברי התוס' שבת נ"ה ע"ב שהביא מירושלמי פ"י דסוטה והוא שפט את ישראל ארבעים שנה ובכל הספרים שלנו כתיב (שופטים ט"ז ל"א) עשרים שגה. וכאשר הביא רבינו טוביה תראה שגם לפניו היתה הגי' בגמרא עשרים שנה.

מה נחש זה נוקם ונוטר אף שמשון נוקם ונוטר לפלשתים. בב"ר פצ"ט איתא. ד"א יהי דן נחש עלי דרך כשם שהנתש נקמן כך היה שמשון שנא' ואנקמה נקם אחת. ובשיטה חדשה דף פ' כחוב יהי דן נחש עלי דרך זה שמשון שצפה אותו יעקב והוא עומד בין שני עמודים והתפלל עליו שתנתן בו כח שנא' ה' אלהים זכרני נא וחזקני נא.

הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור זש"ה ויך אותם שוק על ירך. עיין רש"י עה"ת שכתב הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו אחור. דוגמתו מצינו בשמשון. וילפת שמשון את שני עמודי החוך וגו' ושעל הגג מתו.

מכה רבה. בקרא מכה גדולה. וכן ראיתי בכ"י פלארענץ מובא לנכון מכה גדולה כנוו שהוא במקרא.

כיון שראה יעקב כו'. ב"ר פצ"ט. ועיין ב"ר פצ"ח. עיין רש"י עה"ת שכתב לישועתך קויתי ה' נתנבא שינקרו פלשתים את עיניו וסופו לומר זכרני נא וחזקני נא אך הפעם וגו'.

אלו שעברו את הירדן בימי יהושע. עיין ב"ר פצ"ח ועיין רש"י ובהמבאר. ולזה כוון ת"א מדבית גד משרית *מזינין* כד יעברון ית ירדנא קדם אחיהון לקרבא ובנכסין סגיאין יתובון לארעהון. ר"ל מבית גד יהיו מחנות חלוצי צבא בעת שיעברו הירדן לפני אחיהם למלחמה בנכסים רבים ישובו לארצם.

בארבעים אלף חלוצי צבא עברו את הירדן. בכ"י פלארענץ כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו את הירדן. ובקרא כתיב כארבעים אלף חלוצי הצבא עברו לפני ה' למלחמה את ערבות יריחו.

שהיו מספיקין שמן המשחה. שיטה חדשה צד פ'. וילקוס רמז קס"א.

שהכרמל בחלק אשר היה. עיין תבואות הארץ צד ק"ט שהביא בשם היוסיפון תכונת אשר עמק הר הכרמל לצד צידון. ועע"ש שהביא שהיתה לאשר בליטה א' דרומה עד סמוך לעמק יזרעאל במחוז הר כרמל הפונה דרומית מזרחית.

היה אלימלך. כוונתו לאלימלך יהושע י"ט כ"ו.

שהיה לשונם מתוקים כדבש. כ"ה בשיטה חדשה שהיה לשונם של שבט נפתלי בתורה מתוקים מדבש. וכן בת"י על התורה וכשהוא פתח פומיה בכנישתא דיעקב לישניה חלי כדובשא ועי' ב"ר פצ"ח הנותן אמרי שפר שהן משפרין אמרין שנתנו בשופר ובתרועה. ור"ל התורה שניתנה בשופר.

אמרו חז"ל. סוטה י"ג ע"א ועיין ב"ר פצ"ח את מוצא בשעה שעלו לקבור את יעקב אבינו באו בני חת להתעורר עמהן על הקבורה ורץ נפתלי כאילה והביא את הספר ממצרים. לפי דרשת המדרש היו בני חת המעררים לפי שהיתה מעפרון החתי תחלה. ובגמרא שם משמע שעשו היה המערער על חלקו במערה. ורבינו לקת דבריו משיטה חדשה (דף פ'). וז"ל מלמד שקפץ במצרים בחיל והביא שטר המערה לקבור את אביו עד שהוא הולך בא חושים בן דן והיה חרש וכשראה עשו מונע מלקבור את אבינו יעקב דקרו בידו על צוארו והתיז את ראשו ונפלו שניהם על מטתו של יעקב אבינו ופתח את עיניו וראה נקמה ושמח שנא' ישמח צדיק כי חזה נקם וגו' ונתקיימה נבואת רבקה שאמרה למה אשכל גם שניכם יום אחד עכ"ל. ובמקום ונפלו שניהם על מטתו הביא רבינו ונפלו שתי עיניו על מטתו.ועי' פדר"א ספל"ט ובת"י ויב"ע בראשית מ"ט כ"א.וביב"ע שם נ' י"ג.וברמב"ן בראשית נ' ל"א.

מלמד. סוטה ל"ו ע"ב.

מדוע נתת לי חבל אחד וגורל אחד. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתיב מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וחבל אחד.

עד אשר כה ברכני ה'. בקרא עד אשר עד כה ברכני ה'. ובכ"י פלארענץ אשר עד כה ברכני ה' ומלת עד הראשון ליתא שם.
ויאמר לו יהושע. וכן בכ"י פלארענץ. ובקרא כתיב ויאמר להם.
שהיו בנות מלכים. פדר"א פל"ט ות"י ויב"ע. ועיין ב"ר פצ"ח ורש"י עה"ת. ושיטה חדשה צד פ'.
באותה שעה נתגבר. סוטה ל"ו ע"ב. וע"ש בתוס' ד"ה באותה שעה שהביאו וז"ל כתב רבינו משה הדרשן ואין איש [מאנשי הבית שם בבית] מאנשי הבית לא היו שם. מכלל דאיש אחר שלא מאנשי הבית כלומר חלוק ומופלג מתורת אנשי הבית היה שם. וזהו דמות דיוקנו של אביו עכ"ל.
דמות דיוקנו של אבינו יעקב. וכן בגמרא שם דיוקנו של אביו. ובירושלמי הוריות פ"ב ה"ה וב"ר פפ"ז ופצ"ח איקונין של אביו ראה.
מלמד שנתפזרו זרעו מבין צפרניו. ב"ר פצ"ח וירושלמי שם. ועיין בגמרא בבלי שם. וברש"י שם.
על האבן האחת. בכ"י שלפנינו כתוב האבן האחד. אולם בכ"י פלארענץ מובא ג"כ לנכון כמו בקרא האבן האחת.
עד אשר כה ברכני ה'. בקרא עד אשר עד כה ברכני ה'. ובכ"י פלארענץ מובא גם כאן אשר עד כה ברכני ה'. עיין לעיל הערה צ"ו.
אברהם שעשה גבעה. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ.
שמשעה שנמכר יוסף. שבת קל"ט ע"א וב"ר פצ"ח.
שבט גדול וחזק. שיטה חדשה שם.
מה הזאב חוטף. שיטה חדשה צד פ"א ותנחומא ויתי. וילקוט רמז קס"א ורש"י עה"ת. זה שאול בן קיש כו' זה מרדכי. וכ"ה בילקוט רמז קס"א. ובב"ר פצ"ט ותנחומא ויחי הגי' ד"א מדבר במלכותו מה הזאב הזה חוטף כך חטף שאול את המלוכה שנא' ושאול לכד את המלוכה על ישראל. בבקר יאכל עד. וילחם סביב בכל אויביו. ולערב יחלק שלל. וימת שאול במעלו אשר מעל. ואח"כ מתחיל במדרש שם על אסתר מה זאב חוטף כך אסתר חוטפת המלוכה ההי"ד ותקח אסתר וגו'. בבקר יאכל עד. ביום ההוא נתן המלך אחשורוש לאסתר המלכה את בית המן. ולערב יחלק שלל. ותשם אסתר את מרדכי על בית המן.
ד"א זה תמיד של שחר. ב"ר פצ"ט ושיטה חדשה ותנחומא ויחי. וילקוט רמז קס"א. ות"י ויב"ע.
כשם שהיו תקוקים על אבני האפוד. עיין תנחומא ויחי.

אמר להם אימתי. תנחומא ושיטה חדשה צד פ"ב.
מה ת"ל. ב"ר פצ"ט. ותנחומא ויחי. ושיטה חדשה צד פ"א. ורש"י עה"ת.
ולפי שחלק להם את הארץ ונתן ליהודה שעורים. תנחומא ויחי. ושיטה חדשה.
מה צוה אותם. ב"ר פ"ק. וילקוט רמז קס"א ועי' רש"י הוריות ו' ע"ב ד"ה כנחלתם מה שהביא שם בשם התנחומא והוא בתנחומא במדבר. ועיין רש"י עה"ת.
לכך נקראת מערת המכפלה. עירובין נ"ג ע"א.
ד"א מכפלה מערה לפנים ממערה. זה חסר בכ"י פלארענץ.

פרק נ

כיון שאמר פרעה כו'. סוטה ל"ו ע"ב משום ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן. גווני מלכות. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובגמרא שם הגי' גנוני מלכות. וכתב רש"י גנוני מלכות גווני מלכות בחכמת גבורה ויופי. והערוך גורס גניסי מלכות.
בעליה הזכיר כו'. סוטה י"ג ע"א. ורש"י עה"ת.
וכי גורן יש לו לאטד. סוטה שם. ושיטה חדשה צד פ"ב.
ר' אלייעזר אומר. שיטה חדשה שם. ותנחומא ויחי. ומובא בילקוט סוף רמז קס"א וסיים עוד שם רשב"נ אמר קשרי כתפותיהן התירו. ורבנן אמרו באצבע הראו את הארון. ובילקוט שם יש לתקן במקום ר' שמואל אמר. צ"ל ר' שמואל בר נחמני אמר. ובמקום בתרי כתפותיהם. צ"ל קשרי כתפותיהם. וכן מצאתי המאמר בב"ר פ"ק ר' אלעזר אומר אזורי מתניהם התירו. ור"ל אמר קשרי כתפותיהן התירו. ר' יהודה בר שלום אמר הראו באצבע ואמרו. אבל כבד זה למצרים. ורבנן אמרו זקפו קומתן. וראיתי במעריך ערך היתר הביא דברי הב"ר אזורי מתניהם התירו קשרי כתפותיהם התירו. וכתב אמיתת הפי' בזה נעלם מהמפרשים. להיותם בלתי בקיאים במנהג הערביים. בעל יפ"ת סתר דברי מי שקדמהו. והוא כתב שהוא דרך אבילות להתיר האזור. גם התרת קשרי כתפותיהם. ר"ל שהלכו חלוצי כתף. ואני אומר כי התרת האזור לא מצינו שיהיה דרך אבילות. ומ"ש שהלכו חלוצי כתף. אילו היה זה היה אומר כתפותיהם חלצו. ועוד דא"כ אבל גמור עשו. וכוונת רז"ל להמעיט חסדם וזכותם. ועתה דע כי דרך הערביים להגביה בגדיהם באזור בשעת מלאכה. ולכן אלו שלשלו בגדיהם לכבודו. גם מנהגם לעשות בתי ידים לחלוקיהם רחבים וארוכים מאד ובשעת מלאכה מגביהן אותן וקושרין זו בזו באחורי כתפותיהן. ועתה התירום ושלשלום לכבודו.
כנגד ז' ימי המשתה. ב"ר פ"ק שיטה חדשה. ותנחומא ויחי. ועי' מ"ק כ' ע"א מנין לאבילות שבעה מה חג שבעה אף אבילות שבעה ועי"ש בתוס' ד"ה מה חג. ורש"י נזיר

ט"ו ע"ב ד"ה אלא באבילות דרבנן הביא רבנן תקנו אבלות שבעה ואסמכוהו אקרא ויעש לאביו אבל שבעת ימים עכ"ל. ובב"ר שם מן המאמר "לישנא אחרינא" הוא משיטה חדשה.

וכנגדן מטמא לו ז' ימים. עיין בתנחומא. ושיטה חדשה צד פ"ב. וב"ר על הכתוב ויספדו שם וביפ"ת.

מלמד שהראו באצבע. עי' לעיל הערה ה'.

כיון שראו מצרים. סוטה י"ג ע"א. ורש"י עה"ת.

מה ראו אלא בעלייתם. תנחומא סוף ויחי. וב"ר פ"ק ר' יצחק אמר הלך והציץ באותו הבור.

אמרו עדיין השנאה בלבו. בכ"י פלארענץ אמרו עדיין טינא בלבו. עי' ערוך ערך טן ג'.

ד"א לפי שכל חיי אביהם היו אוכלים על שלחנו. מובא בילקוט רמז קס"ב בשם ב"ר פ"ק. ולפנינו בב"ר שם ר' לוי אמר שלא זימנן לסעודה. וכן רש"י הביא וז"ל ויראו אחי יוסף מהו ויראו הכירו במיתתו אצל יוסף שהיו רגילים לסעוד על שלחנו של יוסף והיה מקרבן בשביל כבוד אביו ומשמת לא קרבו עכ"ל. וכן תראה בתרגום יב"ע ואתם חשבתון עלי מתשבין בישין דמא דלא הוינא מסתחר עמכון למיכל.

אמרו צוו לבלהה. וכ"ה בילקוט שם בשם ב"ר. וזה חסר לפנינו. וכן בת"י על התורה איתא ופקידו שבטיא ית בלהה אמתא דרחל למימר אבוך פקיד כו'. ורש"י עה"ת הביא ואת מי צוו ? את בני בלהה שהיו רגילין אצלו. שנאמר והוא נער את בני בלהה.

מותר לשנות מפני דרכי שלום. יבמות ס"ה ע"ב. וב"ר פ"ק. ויק"ר פ"ט. ותנחומא סוף ויחי. ילקוט רמז קס"ב וירושלמי פ"ק דפאה. ורש"י עה"ת.

כדכתיב בשרה לעיל. וירא י"ח י"ג. ובכ"י פלארענץ סיים פה שהרי שרה אמרה ואדוני זקן. והכתוב אומר ואני זקנתי הא שמשנה הכתוב מפני דרכי שלום. אולם המעתיק בכ"י שלפנינו קצר בלשונו וכתב "כדכתיב בשרה לעיל".

מכאן ארז"ל. יומא פ"ז ע"א.

המבקש מטו מחבירו. וכ"ה בגמ' שם. ובכ"י פלארענץ המבקש מחילה מחבירו.

שנא' אנא שא נא. הוספתי ועתה שא נא כמו שהוא בגמרא שם. ופי' רש"י אין נא אלא לשון בקשה.

וכן באיוב אומר. בגמרא שם הביאו זו לראיה שצריך לפייסו בג' שורות של ג' בני אדם. ופירש"י ישור לשון שורה ואין שורה פחותה מג' בני אדם. חטאתי הרי פעם אחת. וישר העויתי הרי שתים. ולא שוה לי הרי ג'.

דתנן במס' יומא. דף פ"ז ע"א.

יחטא איש. מלת "איש" הוספתי וחסר גם בכ"י פלארענץ.
לפיכך אמרו כל המרחם על הבריות. ביצה ל"ב ע"ב.
מזרעו של אברהם יצחק ויעקב. בגמרא שם מזרעו של אברהם אבינו וע"ש ברש"י.
ועם בניו. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובקרא כתיב ועם ביתו.
אין לי כתוב. הכתיב אין לי. והקרי אין לנו.
מלמד שהיו משתחוים בניו לכל אתד ואחד לרצותן ולא קיבל אחד מהן לרצות. ז"ל רש"י בקש לפייסם בממון ולא רצו. אמר שמא הם מתביישין זה מזה הלך ופייס כל אחד ואחד לעצמו ולא נתפייסו לכך כתיב אין לי כסף וזהב לשון יחיד. זו ראיתי בירושלמי עכ"ל. וכוונתו למאמרם ירושלמי קדושין פ"ד ה"א (דף ס"ה ע"ג) אמר לון מה הנייה לכון ואינון מתקטלין. סבו לכון כסף ודהב והוון אמרין אין לנו כסף וזהב עם שאול ועם ביתו. אמר דילמא דאינון בהתין. פלגון מן פלג. נסב כל חד מנהון והוה מפייס ליה קומי גרמיה והוה א"ל מה הנייה אית לך דאינון מתקטלין סב לך דהב וכסף והוא אמר אין לנו כסף עם שאול ועם ביתו. אין לי כתיב. וכן נשנה המאמר הזה במדרש שמואל סוף פכ"ח אמר להון ומה הנייה אית לכון ואינון מתקטלין סבו לכון דהב וכסף והן אמרין אין לנו כסף וזהב. פלגון ונסבון חד חד. אמר דלמא מתפייסין. ולא פייסו. וכן נשנה ג"כ במדרש במ"ר פ"ח ע"ש.
מה אמר להם. מגילה ט"ז ע"ב. וילקוט סוף ויחי.
ד"א אמר להם כו'. ב"ר פ"ק ורש"י עה"ת.
שאני בן חורין. במדרש שם הודעתי [צ"ל הודעתם] הוגנוסים שלי. ובפסיקתא פסקא נחמו (דף קכ"ו ע"א) הודעתם גינוסיא שלי. פי' יחוס שלי וע"ש בהערה ע'.
אוי לה לרבנות. פסחים פ"ז ע"ב.
ומת קודם לכולם. עי' מדרש תדשא (בית המדרש ח"ג צד קע"א). וסופר ומונה שנות השבטים ויום הולדם. והבחיי שמות הביא המאמר הזה בשם מדרש תדשא. וז"ל המדרש שם יוסף נולד כ"א לחודש השביעי ומת בן ק"י שנה. מלמד שלא חיה אחד מהשבטים יותר משניו של לוי ולא פחות משניו של יוסף.
אמרו רז"ל. סוטה י"ג ע"ב.
סימן זה יהיה מסור לכם. עיין תנחומא שמות אות כ"ד בפי' וילך משה ואהרן ובשמ"ר פ"ה סימן זה היה מסור בידם מימות אברהם ויצחק. ויעקב מסר ליוסף ואמר להם כל גואל שיבא ויאמר לכם פקד פקדתי הוא הגואל של אמת כיון שבא משה ואמר פקד פקדתי מיד ויאמן העם. ומזה בתרגום יב"ע על הכתוב פקד יפקוד אלהים אתכם. הא

אתון משתעבדין במצרים. ולא תזידון למיסוק ממצרים עד זמן דייתון תרין פרוקין ויימרון לכון מדכיר דכיר ה' יתכון. לדעתי יש לתקן וכצ"ל עד זמן דייתון ויימרון לכון תרין פקורין מדכיר דכיר ה' יתכון. והוא נובע מפדר"א פמ"ח ע"ש ומובא בקצרה בתנחומא ושמ"ר שהבאתי.

לפי שכל האותיות הכפולות סימני גאולה הם. פדר"א פמ"ח. ובמ"ר סוף קרח פי"ח. ותנחומא קרח ע"ש איזה שנויים.

ופקדני בישועתך. בקרא פקדני בלי וי"ו.

לית דכוותיה. וכן הובא במסורה. ובכ"י פלארענץ חסר זה וכך הגי' שם כענין שנא' זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך ויתקיים מקרא דכתיב הנה ימים באים וגו'.

ואשר הביא. ליתא בקרא.

מכל הארצות. בקרא מארץ צפון ומכל הארצות. וכן בכ"י פלארענץ מובא כמו בכ"י שלפנינו.

שמות

פרק א

אמרו רז"ל. אבות פ"ד מי"ג, ועי' חזית פי' טוב שם משמן טוב,

ונתתי להם. בכ"י כתוב ונתתי לכם, אולם בכ"י פלארענץ מובא כמו שלפנינו בקרא להם, ועי' סנהדרין צ"ג ע"ב.

ב. שנויי שבחו. מדרש חזית שם.

לפי שהצדיקים. ברכות י"ח ע"א.

דאמר ר' אבהו בשם ריב"ז. ב"ר פי"ב ופ"ל, ותנחומא שמות וריש משפטים, ושמ"ר שמות ומשפטים, ובכל המקומות מובא דאמר ר' אבהו לבד. אולם בתנחומא משפטים כתוב כמו שהביא רבינו בשם ר' יוסי בן זמרא, ובכ"י פלארענץ חסרים המלות "דאמר ר' אבהו בשם ריב"ז".

כמו שנתפרש בפרשת בראשית. בראשית ב' ד' וע"ש בהערה שלי, וגם שם הביא רבינו בשם ר' אבהו לבד.

כשם שהקב"ה קרא שמות לכוכבים. עיין ילקוט ריש שמות, מונה מספר לכוכבים, ונרשם בצדו תנחומא, ולפנינו בתנחומא ליתא, ועיין שמ"ר פי"א שקולים הם ישראל כצבא השמים כו'. ועיין רש"י עה"ת שמות א' א' ולקוחים דבריו ג"כ מהתנחומא.

והלא כבר היו להם הרבה ימים שם. תנחומא, וילקוט ריש שמות בשם התנחומא, ושמ"ר פ"א.

שנים עשר שבטים כנגד י"ב מזלות. עיין במ"ר פי"ד א"ר פנחס בן יאיר קערת כסף י"ב כו' כנגד י"ב מזלות כו'. וכנגד י"ב שבטים כו', והוא ממדרש תדשא (ביה"מ ח"ג צד קע"ד).

דע כי כל השבטים. תנחומא שמות, וילקוט רמז קס"ב בשם התנחומא.

אר"י דסכנין, תנחומא, וילקוט שם, ושמ"ר פ"א.

ד"א. תנחומא, שמ"ר. וילקוט שם.

נפשות לא נאמר כו' אבל בעשו כתיב נפשות ביתו. כל המאמר הזה עד וימת יוסף נשמט בכ"י פלארענץ ע"י שגגת המעתיק. ובילקוט רמז קס"ב הביא ויהי כל נפש ובעשו כתיב כל נפשות ביתו ע"כ קצר בלשונו, והוא ג"כ מתנחומא כמו שרשם במאמר שלפניו ולפנינו ליתא בתנחומא. ועיין וי"ר פ"ד וילקוט בראשית רמז קל"ז.

למה מת כו' לפי שהתנהג ברבנות. ברכות נ"ה ע"א, סוטה י"ג ע"ב.

היינו דאמרי אינשי. סנהדרין י"ד ע"א ושם צ"ב ע"א.

ר' חייא אמר. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובתנחומא הגי' ר' ינאי, ובעל הילקוט הביא גירסת התנחומא ר' חייא, ובשמ"ר פ"א הוא בלי שם האומר. וכן נשנה במכילתא בא פי"ב. וברש"י עה"ת וישרצו שהיו יולדות ששה בכרס אחד.

כחושים של קנים. וכ"ה בשמ"ר, אולם בתנחומא לפנינו הגי' כחרשים של קנים, וכגי' רבינו הוא מלשון חז"ל ב"ב קמ"ג ע"ב ובני דן חושים שהיו מרובין כחושים של קנה, ע"ש ברשב"ם.

כיון שראו מצרים. בכ"י פלארענץ חסר מן ויקם מלך חדש הראשון עד ויקם מלך חדש השני.

לא אמר וימת כו' שנתחדשו גזירותיו. סוטה י"א ע"א, תנחומא, שמ"ר, ילקוט שמות, ורש"י עה"ת.

הוא התחיל בעצה תחלה. סוטה שם, ותוספתא סוטה פ"ד, ושמ"ר פ"א.

ממנו דגש. עיין סוטה ל"ה ע"א,מנחות נ"ג ע"ב,ערכין ט"ו ע"ב כי חזק הוא ממנו אל תקרי ממנו אלא ממנו, וכתבו התוס' בערכין שם פי' אל תקרי ממנו רפי אלא ממנו דגש,ואינו כן שכל ממנו שבתורה דגושין ואינו מחליף כלל זה בזה עכ"ל. וגם רבינו כתב בחי"ב (שלח דף מ"ח ע"א) וז"ל כי חזק הוא ממנו. אע"פ שלא מצאנו בכל המקרא ממנו רפי אלא הכל דגושין, בין שיאמר ממנו מפלוני,בין שיאמר ממנו מעצמו הכל

נקראין בדגש,מ"מ בזה יש בו מדרש, שכן אמרו חז"ל דאמר ר' חנינא בר פפא דבר גדול אמרו המרגלים באותה שעה כי חזק הוא ממנו אפילו בעה"ב אינו יכול להוציא את כליו משם עכ"ל.אולם יפה הביא בעל מ"ש בשם הראב"ע שכתב בריש ס' שמות שיש חילוף קריאה בין אנשי מזרח לאנשי מערב במלת ממנו, לאנשי מזרח כל לשון רבים נו"ן רפי וכל לשון יחיד דגש, ולאנשי מערב אין חילוק כי כולם דגושים, וידוע כי אנשי מזרח הם בני בבל והכי קאמר אל תקרי ממנו לשון רבים בנו"ן רפה, אלא ממנו לשון יחיד בנו"ן דגש כביכול וכו'.

וכאשר יענה אותו. בכ"י כתוב וכאשר יענה אותם, ובכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שהוא בקרא.

ועלינו היה צריך לומר. סוטה י"א ע"א ורש"י עה"ת.

ד"א. תנחומא שמות, ושמ"ר פ"א.

במס' סוטה. דף י"א ע"א.

שהיו ממסים את הלב. בגמרא סוטה שם שרי מסים דבר שמשים לבנים, ובשמ"ר ובילקוט סוף רמז קם"ב הגי' דברים שמשים עליו לבנים, ובגמרא שם מחקו מלת "לבנים" ורש"י פי' שם דבר שמשים, רידוי של שימה שמרגילין ומשימין לעבודה אותו מלבן שתלו לו היה לישראל רידוי של השימה.

רב ושמואל. סוטה י"א ע"א.

חד אמר שממסכנות. בגמרא שם זה נאמר באחרונה, וע"ש בפירש"י.

רב ושמואל. סוטה שם, ומובא בילקוט רמז קס"ב.

מתרוסס. כ"ה בגמרא שם, והערוך בערך פיתום ג' גורס מתמסמס.

כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיהם. בכ"י פלארענץ כדי שלא יהללו מצרים במעשה ידיהם.

כן רבו וכן פרצו מיבעי' ליה. סוטה שם, ושמ"ר וילקוט שם.

ודבר ולא יקימנו. במקרא כתוב ולא יקימנה, ובכ"י פלארענץ חסר הסיום מהכתוב הזה.

ושמתי את זרעך ככוכבי השמים. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים (בראשית כב יז).

והיה זרעך כעפר הארץ. וכ"ה בכ"י פלארענץ אולם הכתוב הזה נאמר ביעקב לא באברהם. וצ"ל ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית יג טז).

מלמד שהיו בעיניהם. סוטה י"א ע"א, ושמ"ר וילקוט שם, ורש"י עה"ת.

ד"א ויקוצו שהיו פרים ורבים. כפירש"י ויקצו קצו בחייהם. ובגמרא סוטה שם כתב רש"י ויקוצו היה דומה להן כאלו עיניהם וגופם מלאים קוצים בראותם את ישראל פרים ורבים.
ר' אלעזר אומר. סוטה י"א ריש ע"ב, ושמ"ר פ"א. וילקוט רמז קס"ג.
מלמד שהיה פרעה מפייסם בדברים כו'. ז"ל רש"י בגמרא שם בפרך בפה רך, משכום בדברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה.
ולבסוף בפרך. בגמרא שם הגי' רשב"נ אמר בפריכה פירש"י בשברון גוף ומתנים וחזקה. וכן רש"י עה"ת כתב בפרך בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו.
אמר רבא. עיין סוטה י"א ע"ב אמר רבא בתחלה בחומר ובלבנים ולבסוף ובכל עבודה אשר בשדה, ומה שהביא רבינו שלש גזירות גזר הוא בסוטה י"ב ע"א ע"ש, ובשמ"ר חסר שם האומר, ומובא בילקוט רמז קס"ג.
ארשב"נ אמר ר' נתן. סוטה שם וצ"ל אמר ר' יונתן כמו שהוא בגמרא שם ובשמ"ר פ"א, וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ.
שהיו מחליפין מלאכת אנשים לנשים, ומלאכת נשים לאנשים. בהכרמל שנה ראשונה משנת תר"כ גליון א' העיר חכם אחד שהסמך על מלת בפרך, שמפרשה מלשון חלוף והפוך. מאיש מדבר תהפוכות, תר' מגבר דממלל מְפַרְכְיָתָא וזהו את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך, ובהפך מהנהוג שבעולם וזה שהיו מחליפין כו'. ועל זה העירותי בהכרמל שם בגליון מ"ו, צד שע"א. אם אמת הדבר כדעת החכם הזה שדרשו זאת ממלת בפרך יקשה מדוע סמכו חז"ל דרשתם על מלת בפרך אשר בפסוק הזה (שמות א' י"ד) ולא דרשו כן על בפרך בפסוק שלפניו (שם שם יג), גם ידוע במקרא שלפניו דרשו במובנים אחרים פה רך ובפריכה, גם נשנה המאמר במדרש שמ"ר פ"א בזה הלשון מהו את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך רשב"נ א"ר יונתן מלמד שהיו מחליפין וכו', ואם משענת דרשתו על מלת בפרך היה לו לאמר מהו ב פ ר ך,גם אין תרגוסתהפוכות מפרכיתא,כי בכל ספרי קדש תרגום שרש הפך דומה תמיד להעברי, וכן גם בס' משלי אשר לפנינו תראה בתרגום שתרגם לחשוב תהפוכות (ט"ז ל') וחשב הפכתא, וכן ולבך ימלל תהפוכתא, ואם באמת במקרא אשר הביא הכותב הגי' מפרכיתא עין כל נבון תחזה כי שגיאה היא אשר נהייתה בתרגום מידי המעתיקים, ובאמת צריך להיות גם פה במלל תהפוכתא, כאשר יגיד עליו רעו, לכן נראה לי כי דרשו דרשתם זאת על הכתוב האחרון שנאמר בו את כל עבודתם כנראה מלשון המדרש מהו את כל, כי באמת מלת

כל יתירה היא לכן דרשו עליה שנתנו עול כל מיני עבודה על כל איש מזכרים לנקבות ומנקבות לזכרים.
דרש ר' עקיבא. סוטה שם, ומובא בילקוט רמז קס"ד, ובגמרא הגי' דרש רב עוירא, ונרשם שם בצדו ס"א ר' עקיבא ע"כ, וכן בשמ"ר ובילקוט הגי' ר' עקיבא.
ושופתות. ז"ל רש"י בגמ' שם כשמושיבין הסיר על גבי כירה קרי לה שפיתה.
אחת של מים. בכ"י נשמטה אות ח' וצ"ל של חמים ונאמר לנכון בכ"י פלארענץ,וכן בגמרא שם אחת של חמין, וכ"ה בשמ"ר ובילקוט, ופירש"י לרחוץ רגלי בעליהם בשדה.
בין שפתים. פרש"י בין מצרי השדות כו'.
ושמה חבלה ילדתך. וכ"ה בכ"י פלארענץ,ובקרא שמה בלי וי"ו.
ומניק אותן. בגמרא הגי' מי שמנקר אותן פירש"י מנקר מנקה. ובשמ"ר ובילקוט הגי' ומנקה אותם.
שני עגולים. פירש"י כעין ככר עגול.
וכיון שמתגדלין. הוספתי ע"פ כ"י פלארענץ וכ"ה בגמרא שם. ומסיים אל תקרי בעדי עדיים אלא בעדרי עדרים.
הם הכירוהו תחלה שנא' מפי עוללים וכיון שהכירו שכינה אומרים זה אלי. בגמרא שם הם הכירוהו תחלה שנא' זה אלי ואנוהו, וכן מובא בילקוט. ועיין סוטה ל' סע"ב.
רב ושמואל. סוטה י"א ע"ב, ושמ"ר פי"א, וילקוט רמז קס"ד.
בת עמינדב אשתו של אהרן. הוספת רבינו, וכן הביא רש"י בגמרא שם.
תניא. סוטה שם ומובא בילקוט שם.
פועה לשון שיחה וזעקת קול, וכן רש"י בגמרא שם ובפי' עה"ת כתב פועה צועקת כמו כיולדה אפעה. ועיין בערוך ערך פע א' ומה שפי' שם על שפועה לולד הביאו כן חכמי התוס' בסוטה שם בשם הר"ח.
מאי אבנים. סוטה שם. ומובא בילקוט שם וגירסתו כגי' הילקוט.
דכתיב בירמיה. הוא כאית דאמר שם.
וארד אל בית היוצר. וכ"ה בכ"י פלארענץ. וכן הביא הילקוט, ובקרא ליתא למלת "אל". והנה הוא. כ"ה ע"פ הקרי.
לפיכך נקרא שמם אבנים. עיין גי' אחרת בגמרא שם, וע"ש ברש"י, ועיין בשמ"ר ובילקוט רמז קס"ד.
שבזמן שכורעת. בכ"י פלארענץ חסר מן אבנים עד אבנים, וכך הגי' שם לפיכך נקרא שמם אבנים לפי שהאדם יצירותו נמשל ככלי יוצר, וזה משגגת המעתיק.
א"ר חנינא. סוטה שם, ושמ"ר פי"א.

זה כדרך תשמישו. נדה ל"א ע"א.
ענין אחר. הוספת רבינו. וכ"ה בשמ"ר.
לפי שהיו אצטגניני פרעה. עיין סוטה י"ב ע"ב, ובדברי הימים של משה רבינו. (בית המדרש ח"ב צד א') מובא בילקוט רמז קס"ד.
הוברי שמים. הוא פירוש על אצטגניני.
וכאלה רבות. בכ"י פלארענץ כתיב במקום וכאלה רבות, וכן דוד אמר אשרי איש ירא את ה' (תהלים קי"ב א') ואומר אשרי כל ירא ה' (שם קכ"ח א).
כאשר אמר להן מבעי' ליה. סוטה י"א ע"ב, ושמ"ר פ"א.
כתוב הכא כאשר דבר. הוספת רבינו.
תנא. סוטה שם.
לאימותן של ילדים. המלות האלה הם הוספת רבינו.
מאי חיות. סוטה שם.
כמו מילדת שמה חיה. הוספת רבינו, וכן רש"י שם פי' חיות ממש פי' מילדות, ובשמ"ר פ"א כי חיות הנה אם תאמר מילדות הנה. ותרגום מילדת חייתא.
אומה זו בחיות נמשלה. סוטה שם ומובא ברש"י עה"ת.
רבצה גוריה. בקרא רבתה גוריה. ובכ"י פלארענץ מובא מה אמך לבייא בין אריות רבתה בתוך כפירים ריבתה גוריה:
מיכן לנשים צדקניות. סוטה י"ב ע"א.
בפיתקה של חוה. פירש"י בגזר דין, והערוך ערך פתק כתב: פי' בגזירה של חוה שנכתבה בעצב תלדי בנים והמלה רומית pittacium עיין בייטראגע ח"א צד צ"ד.
רב ולוי. כ"ה בכ"י פלארענץ ופעטערסבורג, וצ"ל רב ושמואל, סוטה י"א ע"ב, ושמ"ר פ"א.
עזובה היא מרים. סוטה י"ב ע"א.
במדבר. הוספת רבינו. ועיין ברש"י בגמרא שם ד"ה שהכל עזבוה.
מלמד כל הנושא אשה. עיין סוטה שם והוא דברי ר' יוחנן.
כיון שראה פרעה כו'. חזית פ"ב פ' אחזו לנו שועלים. ושמ"ר פכ"ב. ושמ"ר פ"א על ותצפנו ג' ירחים. ומדרש משלי פי"ט. וספר הישר שמות, ועיין סוטה י"ב ע"א כל היכא דהוו שמעי מצראי כו' ע"ש ברש"י שכתב דרך תינוק לצעוק כששומע קול תינוק חבירו. שהיו המילדות חומלות. בכ"י פעטערסבורג כיון שראה פרעה שלא היו המילדות ממיתות את בני ישראל.

שעלים כתוב. וכ"ה בכ"י פלארענץ, וחסר בכ"י פ"ב, ובמדרש חזית שם ושמ"ר פכ"ב איתא א"ר ברכי' שועלים קדמאה מלא תניינא חסר שעלים כתיב אותם הם השועלים שירדו לשעלו של ים ע"כ. אולם במסורה אינו כן אלא תרוייהו חסר. ובקצת ספרים נמצא כן עיין במנחת שי, וראיתי במקצת ספרים כתיב שעלים תניינא חסר יו"ד.

א"ר יוסי בר חנינה. סוטה י"ב ע"א וע"ב, ושמ"ר פ"א.

ד"א למה גזר פרעה חזית פ"ב בפ' אחזו לנו שועלים, ושמ"ר פ"א, ופכ"ב, ובמ' הישר.

בסאה שמדדו בה נמדדו. עיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח, ובהערה ל"ט ומ"ס.

פרק ב

א"ר יהודה בר ביזנא. סוטה י"ב ע"א. שמ"ר פ"א. ושם הגי' בר זבינא ונמצא ר' יהודה בר ביזנא נזכר בגמרא נדרים ל"ב ע"א.

א"ר יהודה בר ביזנא. גם פה הגי' בגמרא סוטה שם בר זבינא. ובפסיקתא רבתי פסקא כי פקד ה' פמ"ג הגי' ר' יהודה בר זבידא. וכן בגמרא ב"ב ק"כ ע"א כתוב ר' יהודה בר זבידא.

שעשה לה. בגמ' שם הגי' שעשה לו, ונרשם על הגליון שצ"ל שעשה לה, וכ"ה בילקוט ובע"י ע"כ. וכן בגמרא ב"ב דף ק"כ ע"א ובשמ"ר הגי' שעשה לה.

ג. הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדים לפניה. בפסיקתא רבתי שם הושיבם עמרם בפוריא והיה אהרן מכאן ומרים מכאן טוענים קורקנות ומהלכים לפניהם ורוח הקודש צווחת מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה ע"כ.

אפשר בת מאה. סוטה שם ושמ"ר פ"א.

דאמר רב חמא. סוטה וב"ב ושמ"ר שם.

ולידתה במצרים. בגמרא שם ובשמ"ר הגי' בין החומות, ועיין ב"ר פצ"ד ולידתה בארץ מצרים על פיילי דמצרים נולדה פי' על שער של מצרים.

א"ר יהודה בר כהנא, וכ"ה גם בכ"י פ"ב, ובגמרא סוטה שם חסרים המלות בר כהנא, ובגמרא ב"ב שם גם כאן הגי' בר זבידא, ובשמ"ר הגי' א"ר יהודה בר זבינא, ובכ"י פלארענץ הגי' בר ביזנא.

שהרי יוכבד אשת עמרם בת קי"ל. עייו ב"ב דף ק"כ ע"א וברשב"ם שם וברש"י עה"ת שמות ב' א'.

היא הוות מיעברא. סוטה י"ב ע"א, ושמ"ר פ"א. וצ"ל והא במקום היא.

א"ר יהודה בר ביזנא. גם בכאן הגי' בגמרא סוטה שם א"ר יהודה בר זבינא. ועיין לעיל הערה א' וב'.

תניא, סוטה שם, ושמ"ר שם.
אחרים אומרים. עיין בתוס, שם ד"ה אחרים.
דלא מנו. סוטה שם ושמ"ר ש"א, ועיין רש"י עה"ת שמנו לה המצרים מיום שהחזירה והיא ילדתו לששה חדשים ויום אחד שהיולדת לשבעה יולדת למקוטעין והם בדקו אחריה לסוף תשעה, ועייו רש"י בגמרא שם ד"ה ותצפנו, ובת"י ובס' הישר וד"ה של משה.
אמרו משום דכל היכא. עיין סוטה שם.
ארשב"נ. סוטה י"ב סוף ע"א, ושמ"ר פ"א.
בפני המים. עד לא תשבר הוא הוספת רבינו.
[]
תניא חומר מבפנים. סוטה שם ושמ"ר שם, ורש"י עה"ת ועיין בתוס' שם ד"ה חמר.
ר' אלעזר אומר. סוטה ושמ"ר שם.
רשב"נ. שם, ורש"י עה"ת.
שהיתה מרים מתנבא ואומרת. סוטה י"ג ריש ע"א, ושמ"ר פ"א, ומדרש משלי פי"ד.
כא. ונשקה על ראשה. בגמרא שם עמד אביה ונשקה על ראשה וכצ"ל.
עמד אביה. כ"ה בגמרא שם, ובמדרש משלי שם, אבל בשמ"ר ובכ"י פ"ב הגי' עמדה אמה.
מה יעשה לו בסוף נבואתה. מן לדעת מה יעשה בסוף נבואתה, עד כאן חסר בכ"י פלארענץ שהשמיט המעתיק מן נבואתה עד נבואתה, ונמצא לנכון גם בכ"י פ"ב.
כל הענין על שם השכינה נאמר. בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב הגי' כל הפסוק הזה על שם השכינה נאמר, וכן בסוטה י"א ע"ב, ובשמ"ר פ"א, הגי' פסוק זה כולו. וכן בירושלמי סוטה פ"א ה"ט (דף י"ז ע"ב) פסוק זה ברוה"ק נאמר, ובירושלמי הוא בשם ר' יוחנן ובבבלי בשם ר' יצחק, ובמדרש שמ"ר בשם רבנן, ובמדרש משלי פי"ד חסר שם האומר.
מה, דכתיב מה ה' אלהיך וגו'. בשמ"ר חסר הסיום הזה רק סיים "וכל הענין" רומז לתשלום ענין זה מבואר בסוטה שם, וגם בירושלמי סוטה שם חסר סיום המאמר שנשמט ע"י המדפיסים, וז"ל הירושלמי שם: מה יעשה לו כי לא יעשה ה' דבר כי אם גלה סודו וגו', צ"ל מה יעשה לו. מה, מה ה' שואל מעמך. יעשה כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו'. לו, ויקרא לו ה' שר שלום, כמו שהוא לנכון בבבלי סוטה שם.
יעשה, דכתיב יעשה ה' לאדוני בית נאמן. בירושלמי ובבלי מובא הכתוב, כי לא יעשה ה' דבר (עמוס ג' ח'), וזה כי היה כתוב יעשה ה' לא זולת ובגמרא סיימו לשון הכתוב

מעמוס, ורבינו הביא הכתוב מן ש"א כ"ה כ"ח, ובילקוט רמז קס"ו, ובכ"י פלארענץ מובא ג"כ הכתוב מן ש"א. ובכ"י פ"ב מובא רק התחלת הכתוב יעשה ה'.
במס' סוטה. דף י"ב ע"ב. וכן בשמ"ר פ"א ובתנחומא.
שמרד לקח את בתיה בת פרעה. עיין מגילה י"ג ע"א, וי"ר פ"א, ורות רבה פ"ב.
ונועם. במקרא כתוב ונעם, ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.
אשר לקח לו מרד. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא אשר לקח מרד.
אמרו רז"ל. וי"ר פ"א, רות רבה פ"ב, ועיין מגילה שם.
למה נקרא שמו מרד. מגילה שם.
וכה"א איתי גוברין יהודאין. עיין בתוס' שם ד"ה כל ובהגהת הרי"ב.
אמרו לה אמהותיה. סוטה י"ב ע"ב, ושמ"ר פ"א.
ר' יהודה ור' נחמי'. סוטה שם ושמ"ר פ"א, וילקוט רמז קס"ו.
ותרא מיבעי ליה. סוטה י"ב ע"ב ושמ"ר פ"א וילקוט שם.
כענין שנאמר אני ה' הוא שמי. הוספת רבינו וכוונתו כמו שהביא הבחיי הו מן ותראהו רמז לשכינה. ובשמ"ר סיים כלומר ותראהו לשכינה עם הילד. ועיין סוכה מ"ה ע"א ובתוס' ד"ה אני והו.
קרי ליה ילד. סוטה ושמ"ר וילקוט שם.
כענין שכתבנו למעלה. שמות ב' ב'.
א"ר יוחנן. שם.
והיינו דאמר ר' אלעזר. שם.
והיינו דאמר ר' יוסי ב"ר חנינא. וכ"ה בשמ"ר פ"א, אולם בגמרא סוטה שם ובסנהדרין ק"י ע"ב הגי' ר' חמא בר חנינא, ובילקוט השמיט שם האומר.
מאשר יבואו עליך. בכ"י כתוב אליך, ובכ"י פ"ב מובא לנכון עליך כמו שהוא בקרא, ובכ"י פלארענץ מובא לשון הכתוב בטעות מודיעם לחדשים מאשר יבואו יגידו למו.
לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם. בכ"י מובא לא תלמד לעשות כמעשיהם, ובכ"י פלארענץ ופ"ב מובא לנכון.
א"ר אחא ב"ר חנינא. סוטה י"ב ע"ב שמ"ר פ"א.
שהרי אמרו רז"ל. סוטה שם מגילה י"ג ע"ב קידושין ל"ח ע"ב, ושמ"ר פ"א, ועיין ברש"י בסוטה שם.
מאי שנא מעבריות. סוטה שם, ומובא בילקוט רמז קס"ו.

אמר הקדוש ברוך הוא. בגמרא שם. אמר פה שעתיד לדבר והגיה הריי"ב שצ"ל אמר הקב"ה והביא ראי' שכ"ה בע"י. וגם הי' לנכון כן לפני רבינו וכן מובא בשמ"ר פ"א, וגם בילקוט מובא כמו שהוא לפנינו בגמרא, ויש לתקן גם שם.

והיינו דכתיב את מי יורה דעה. עיין ברש"י בגמרא סוטה שם ד"ה את מי יורה דעה. א"ר אלעזר. סוטה י"ב ע"ב.

שהלכה בזריזות. בגמרא שם שהלכה בזריזות כעלמה, פירש"י שכל כחה עליה, כמו חזק ואמץ (דברים ל"א:ז') תרגום תקיף ועלם. ולדעתי יש לתקן בגמרא שם שצ"ל העלמה ומוסב למטה כמו שהביא רבינו, ובילקוט הביא מאמרם מסוטה והשמיט המלה כעלמה.

א"ר חמא בר חנינא. סוטה י"ב ע"ב, ושמ"ר פ"א, וילקוט שם, ורש"י עה"ת.

כמו הא לכם זרע. הא דרכך. בכ"י פלארענץ נוסף אחר זה הא כדי פרזלא [דניאל ב' מ"ג] ג' הן במקרא יו"ד ואל"ף משמשין. ע"כ. וכן ראיתי בבעל הטורים (בראשית מ"ז כ"ג) שהביא וז"ל: הא ג' במסורה הא לכם זרע, ע"ש ונתתם חמישית לפרעה, וחדא ביחזקאל הא דרכך בראש נתתי, ע"ש זקן בחור בתולה טף ונשים (יחזקאל ט' ו') הרי חמשה, וחדא, הא כדי פרזלא [וחושב שם] דהבא כספא חספא ונחשה הרי חמשה דברים. עכ"ל, ועיין בראב"ע שכתב אמר הגאון כי היליכי הם שתי מלות ולא דבר נכונה, רק היא אחת, גם אמר הגאון שהוא כמו הא לך ואנחנו לא מצינו בכל המקרא לנקבה כמו לך רק היא מלה אחת כנ"ל.

לא דיין, סוטה שם שמ"ר וילקוט שם.

ללמדך. סנהדרין י"ט ע"ב. ועיין מגילה י"ג ע"א.

ששה שמות, מגילה שם וי"ר פ"א.

ירד זה משה. כוונת הדורש על הכתוב בדה"א ד' י"ח ואשתו היהודיה ילדה את ירד אבי גדור את חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי זנוח, ודרש טעם לשמותם.

שהוריד תורה לישראל. בגמרא שם הגי' שירד להם לישראל מן בימיו, וכן בתרגום דה"א ד' דאחית מנא לישראל, ובוי"ר שם איתא ג"כ ירד שהוריד את התורה מלמעלה למטה. שנעשה כגדר והי' מתפלל בעדם. בגמרא שם שגדר פרצותיהן של ישראל, ובתרגום ד"ה דבנא חורבניהון דישראל ובוי"ר הרבה גודרין עמדו לישראל וזה הי' אביהן של כולן.

שחיבר את ישראל לאביהם שבשמים. כ"ה בגמרא שם ובוי"ר ובתרגום ד"ה, והכוונה ע"י הקמת המשכן כמ"ש ושכנתי בתוכם, ובכ"י פלארענץ סיים שנאמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה.

שנעשה להם כסוכה. כ"ה בגמרא שם ובתרגום ד"ה אבל בוי"ר שם הגי' שהי' אביהן של נביאים שסוכים ברוה"ק, ור' לוי אמר לשון ערבי היא בערביא קורין לנביא סכיא.
ובכ"י פלארענץ הביא גם פה ראיה מן הכתוב שנאמר למה ה' יחרה אפך בעמך.
שקוו ישראל להקב"ה בימיו. כ"ה בגמרא שם ובתרגום ד"ה דאמתינו ישראל לאלהא דבשמיא ביומוי ארבעין שנין במדברא, ובוי"ר הגי' שעשה את הבנים מקוין לאביהם שבשמים.
כי פקד ה' את בני ישראל. בכ"י פלארענץ מובא בטעות כי פקד ה' את עמו.
שהזניח עונות ישראל. כ"ה בגמרא שם, ובתרגום ד"ה דשביק אלהא על חובי ישראל אמטולתיה, ובוי"ר שהי' אב למזניחים שהזניחם מעבודת כוכבים.
אבי אבי אבי ג' פעמים. ר"ל אבי גדור, אבי סוכו, אבי זנוח.
אב בתורה. מגילה שם, והראיות מן הכתובים הוא הוספת רבינו.
אשר לקח לו מרד. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכן הביא לעיל ב' ה', ובקרא ליתא למלת,,לו" וכן העירותי לעיל הערה ל'.
הוא כלב בן יפונה. מגילה שם וי"ר פ"א, ופדר"א פמ"ח, ובתרגום ד"ה שם. ועיין בדברי רבינו לעיל פסוק ה'.
משוי היה ראוי לומר. ז"ל הראב"ע שם משה מתורגם מלשון מצרים בלשון הקדש, ושמו בלשון מצרים היה מוניוס, וכן כתוב בספר עבודת האדמה הנעתק מלשון מצרים אל לשון קדרים, גם ככה בספרי חכמי יון, אולי למדה בת פרעה לשונינו או שאלה, ואל תתמה בעבור שאיננו משוי, כי השמות אינם נשמרים כמו הפעלים עכ"ל.
ארז"ל. עיין מגילה ט"ו ע"ב במתניתא תנא העמידו על ששים וכן אתה מוצא באמתה של בת פרעה. ובעין יעקב מובא זה בשם רב חסדא. וראיתי ברבינו בחיי שמות הביא וז"ל ותשלח את אמתה דרשו רז"ל רבי יהודה ורבי נחמיא חד אמר ידה וחד אמר שפחתה מאן דאמר ידה ששים אמה נשתרבבה אמתה של בת פרעה ע"כ. ובגמרא סוטה דף י"ב ע"ב אשר נשנה שם המאמר מרי יהודה ורי נחמיא לא נמצא הסיום הזה ששים אמה נשתרבבה אמתה של בת פרעה.
וראיה לדבר כוי נו"ן וה"א ה"א הרי ששים. גם רבינו בחיי הביא שם וז"ל ויש בזה רמז בכתוב שאמרה בת פרעה כי מן המים משיתיהו יתיר הנו"ן ושתי ההי"ן כי היה הכתוב יכול לומר כי ממים משיתיו עכ"ל. ושאב זאת מדברי רבינו או שניהם שאבו ממקור אחד בספרי הגאונים. והמהרש"א בת"א מגילה פ"א אות כ"ד כתב דמרישא דהאי קרא ותרד בת פרעה וגו' ותשלח וגו' יש ששים אותיות.

הלל אומר. אבות פ״ב מ״ד.
שלא יהא אדם רואה. עיין תענית י״א ע״א.
ד״א ויפן כה ראה כת מלאכי השרת כו׳ בוי״ר פל״ב רבנן אמרי ראה שאין תוחלת עתידה לעמוד ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות. ובילקוט רמז קס״ז מובא בשם מדריש אבכי״ר ויפן כה וכה וירא כי אין איש ראה שאין גר וצדיק עומד ממנו, ד״א למלאכים המקיפין אותו שאל אם ראוי להורגו דכתיב זה אומר בכה וזה אומר בכה ע״כ. וגם רש״י עה״ת הביא וירא כי אין איש עתיד לצאת ממנו שיתגייר וכן ביב״ע על התורה והא לא קאים מן ההוא מצראי גבר גיור.
מיד הכהו. בכ״י פלארענץ הגי׳ מיד הכהו הוי אומר בשם, ד״א על מה הכהו שהיה נוגש כו׳.
שהיה נוגש כו׳ בא אל בית ישראל. תנחומא שמות, שמ״ר פ״א, וי״ר פל״ב, ורש״י עה״ת. ואותה האשה היתה שלומית בת דברי. שם ועיין פסיקתא ויהי בשלח דף פ״ג ע״ב.
ברוח שפתיו. עיין פדר״א פמ״ח ושם הגי׳ בחרב שפתיו, ועיין בפי׳ הרד״ל שם אות נ״ה. שנאמר וברוח שפתיו. הוספתי עפ״י כ״י פלארענץ.
טמן הסוד בתוך ישראל. זה מאמר ר׳ לוי בוי״ר שם במסטירין של ישראל הרגו. כמד״א והיה מספר ב״י כחול הים. ופי׳ שהניח הדבר בסוד בתוך בני ישראל, והמאמר הזה מובא בערוך ערך מסטר והמלה יונית ורומית ופי׳ בסוד ובסתר, וכן בפדר״א פמ״ח איתא וטמנו בתוך מחנה ישראל שנאמר ויטמנהו בחול ואין חול אלא ישראל שנא׳ והיה מספר בני ישראל כחול הים. וכן בתנחומא ושמ״ר פ״א מובא ויטמנהו בחול שלא הי׳ שם אלא ישראל טמנו בפניהן של ישראל שנמשלו לחול וזה נובע ממדרש אבכיר מובא בילקוט רמז קס״ז ויטמנהו בחול בשעה שהרגו לא הי׳ שם מצרי אלא ישראל ואין חול אלא ישראל מה החול הזה מטלטלו ממקום למקום ואין קולו הולך כו׳.
מאן הוו דתן ואבירם. נדרים ס״ד ע״ב ע״ש בפי׳ הר״ן והרא״ש. פדר״א פמ״ח, תנתומא ושמ״ר פ״א. ותרגום יב״ע, ורש״י עה״ת וילקוט רמז קס״ז בשם מדרש אבכיר.
הכית לא נאמר. סנהדרין נ״ח ע״ב, וילקוט שם.
מיכן אמרו חכמים. בגמרא שם וילקוט שם ורש״י עה״ת.
הוא שאמרו רז״ל. תנחומא שמות, ושמ״ר פ״א, אדר״נ פ״כ, ורש״י עה״ת.
פד. הצדיקים. ב״ר פע״ו.
אע״פ שטמן הסוד. עיין לעיל פסוק י״ב.

אמרו שם החרב. מכילתא יתרו פ״א עה״פ ויצילני מחרב פרעה, תנחומא שמות, שמ״ר פ״א, חזית פ״י על הכתוב צוארך כמגדל השן ובירושלמי ברכות פ״ט, ודב״ר פ״ב, ושו״ט מזמור ד׳ וילקוט רמז קם״ז בשם דברים רבה, ורש״י עה״ת.

נתן מקום לשעה. ילקוט רמז קס״ח בשם תנחומא ולפנינו חסר.

יעקב אבינו ישב על הבאר. בתנחומא שמות ושמ״ר פ״א איתא כך: וישב על הבאר ׳ לקח דרך אבותיו שלשה נזדמנו להן זווגן מן הבאר, יצחק יעקב ומשה ׳ יצחק דכתיב ויצחק בא מבוא באר, ויעקב דכתיב והנה באר בשדה, ומשה דכתיב וישב על הבאר ע״כ.

ואביתר וצדוק נוצלו בבאר. ש״ב יז טו יח כא.

שר העיר כענין שנא׳ ובני דוד כהנים. מכילתא ריש יתרו בשם רבי אלעזר המודעי.

אלא מלמד. תנחומא שמות ושמ״ר פ״א וילקוט רמז קס״ט בשם מדרש אבכיר.

ברח מן הדינין ובא ומצא דינין. עיין אדר״נ פ״כ.

ותבאן. וכן מובא במדרש שמ״ר, ובמקרא כתוב ותבאנה. וכן בכ״י פלארענץ מובא לנכון ותבאנה, ולהיפך במקרא י״ט כתיב בקרא ותאמרן והוא הביא ותאמרנה.

זה יתרו, עיין ספרי בהעלותך סי׳ ע״ח,ושמ״ר פ״א ולמה נקרא שמו רעואל שנעשה רע לאל, ועיין ילקוט רמז קם״ט, וברשב״ם עה״ת, בראב״ע וברמב״ן.

ד״א הגרמת איש מצרי שהרג. עיין תנחומא שמות ושמ״ר פ״א.

שהמים נתברכו בזכותו. עיין תנחומא ושמ״ר פ״א, ובמדרש שם הגי׳ אמר להם סימן שאתן אומרות שדלה והשקה את כל הצאן זה מבני בניו של יעקב שעמד על הבאר והבאר מתברכת בשבילו, ובתנחומא נלקה בחסר עיין בעץ יוסף, ועיין רש״י עה״ת הכיר בו שהוא מזרעו של יעקב שהמים עולים לקראתו.

בדלי אחת דלה והשקה את הצאן. גם זה חסר בתנחומא, ומובא בשמ״ר פ״א ובתרגום יב״ע עה״ת.

בוא וראה כמה גדולה לגימה. סנהדרין ק״ג סע״ב ורע״א ופי׳ לגימה אכילה שמאכילין אורחים כפירש״י שם.

נשבע לו שנאמר ויואל שאול. מכילתא ריש יתרו עה״כ ואת שני בניה, נדרים ס״ה ע״ב תנחומא שמות, ושמ״ר פ״א.

ואומר הואל קח ככרים. מובא גם במכילתא וליתא בתנחומא ושמ״ר.

שרצתה כצפור לקרוא את משה. בילקוט רמז קס״ט הביא זה בשם התנחומא ולפנינו ליתא בתנחומא ובודאי הוא מתנחומא הנאבד הנקרא גם ילמדנו. ומובא גם בשמ״ר ומה שמובא עוד בשמ״ר ולמה נקרא שמה צפורה שטיהרתה הבית כצפור, לקוח ממדרש

אבכיר מובא בילקוט שם. ושם הגי' יותר נכונה ד"א שטיהרתה כל בית אביה כדם הצפור. וכן יש להגיה במדרש שמ"ר שם שצ"ל ד"א למה נקרא שמה צפורה.
זה כמו שאמרנו בבלהה. וכה בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ויש לתקן שצ"ל בזלפה והוא בבראשית ל' י' וכן איתא בב"ר פע"א.
בזמן שהן עוברים באנחה. בכ"י פ"ב בזמן שהן עוברים בשמחה, חסר וכצ"ל בזמן שהן עוברין [באנחה נקראים רבים, אבל בזמן שהן עוברין] בשמחה. והשמיט המעתיק מן עוברין לעוברין. ובתנחומא מצורע וי"ר פי"ט ושמ"ר פ"א איתא כך ע"י שהיו ימים של צער היה קורא אותן רבים.
אלא מלמד שנצטרע כו' ואמרו לו לרחוץ בדם ב"י. פי' שנעשה מצורע, ובכ"י פ"ב בטעות שנצטער. ובשמ"ר פ"א שנצטרע והמצורע חשוב כמת, שנאמר אל נא תהי כמת ור"ל אהרן בקש על מרים שנצטרע ומקור המאמר נעלם ממני כי רבינו לא הוציא זה מן השמ"ר אשר הוא מדרש מאוחר ונמצא גם בתרגום יב"ע (שמות ב כג) ואיתכתש (נגע תרגם כתש) מלכא דמצרים ופקיד לקטלא בוכרייא [צ"ל בנייא] דבני ישראל בגין למוסחי באדמיהון ע"כ. וכן רש"י עה"ת הביא וימת מלך מצרים נצטרע והי' שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם ע"כ ובוודאי היה גם לפני רש"י ז"ל באיזה מדרש או בילמדנו הנאבד.

פרק ג

כל מקום. ב"ר פ"ל, תנחומא שמות בשם ר' לוי. ועיין שמ"ר כל מי שכתוב בו היה מתוקן לכך ובתנחומא הלשון משובש ר"י אומר כל מי שנאמר בו היה זן ופרנס. גם פה היה כתוב כמו במדרש כל שכתוב בו היה מתוקן לכך כמו שתראה ממה שמסיים בתנחומא שם. רק מגיה אחד ראה בב"ר פ"ל שסיים שם רבנן אמרין כל מי שנאמר בו היה זן ופרנס והשמיט המלות "מתוקן לכך" והציג תחתיהן "זן ופרנס" ולא ראה סיום המאמר.
יעקב אבינו נתגדל מן הצאן כו'. עיין ילקוט רמז קס"ט בשם תנחומא. וחסר לפנינו. כתיב ה' צדיק יבחן ארי" במה בוחן את הצדיקים במרעה, דוד נבחן במרעה כו', עמוס נבחן כו', אף משה נבחן כו'.
ויאמר ה' אלי. וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב ויאמר אלי ה'.
על עמי ישראל. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב אל עמי ישראל.
א"ר יוחנן. כ"ה בתנחומא, אבל בשמ"ר פ"ב א"ר יהושע למה היה רודף למדבר יש לתקן שצ"ל א"ר יוחנן והי' כתוב ברי"ת ארי" והמדפיס הציג א"ר יהושע במקום א"ר יוחנן, והילקוט רמז קס"ט השמיט שם האומר.

שנאמר מי זאת עולה מן המדבר.בתנחומא סיים מי זאת עולה עלייה מן המדבר, וכן הוא בחזית על הכתוב הזה, ומפרשו עולה לשון מעלה.
ד"א כוי הרחיק את הצאן. בילקוט רמז קס"ט הביא בשם התנחומא ולפנינו חסר בתנחומא, וינהג הצאן אחר המדבר להרחיק מן הגזל, וגם רש"י בפי' עה"ת הביא אחר המדבר להתרחק מן הגזל שלא ירעו בשדות אחרים ע"כ. והיו גם לפני רש"י בתנחומא הנקרא ילמדנו.
על שם שהי' עתיד ההר הזה להגלות. עי' ספרי דברים סי' כ"ב בפי' ויבואו עד נחל אשכול ויבוא הר האלהים חורבה מגיד שנקרא ע"ש סופו.
שיצאת ממנו חרבה לאו"ה. שבת פ"ט ע"ב, וילקוט רמז קס"ט בשם מדרש אבכיר, ובמדרש שמ"ר איתא ורשב"נ אמר שמשם נטלו או"ה איפופסין שלהם שנאמר והגוים חרוב יחרבו, מחורב יחרבו. והמאמר הזה נובע ממדרש ילמדנו כמו שתראה בערוך ערך אפופסים הביא וז"ל: בילמדנו בפסקא ומשה היה רועה ולא עוד אלא שנטלו אפופסין. (זה נמצא גם לפנינו בתנחומא). ועוד שם וידבר ה' אל משה במדבר סיני הר סיני שבו נשתנאו או"ה להקב"ה ונתן להם אפופסין והגוים חרוב יחרבו אראב"כ בשם ר"י והגוים מחורב יחרבו שנטלו אפופסין משם. ופי' אפופסין ביווני גזר דין.
ד"א שמהר חורב יצאו ארבע מיתות ב"ד. בילקוט רמז קס"ט הביא בשם מדרש אבכיר חורב שמשם נתחייבו בעל חרבות כגון רוצח ונואף ונואפת. ובשמ"ר איתא הר חורב שממנו נטלו סנהדרין רשות להרוג בחרב.
ד"א חרבה. עד כיון שהגיע חסר בכ"י פלארענץ.
כדי ללבבו. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ב, ילקוט רמז קס"ט בשם התנחומא.
לפי שהיו ישראל בשעבוד בתוך קוצים. עיין תנחומא שם, וילקוט שם, ושמ"ר פ"ב, וכן רש"י עה"ת הביא וז"ל מתוך הסנה ולא אילן אחר משום עמו אנכי בצרה.
לשון שנאה. שבת פ"ט ע"ב.
ד"א הסנה מנינו ק"כ. וכן הוא בשמ"ר פ"ב ד"א מתוך הסנה רמז לו שיחי' ק"כ שנה כמנין הסנה. והמסדר משמ"ר לקח זה מדברי רבינו טוביי', או מקור אחד היי לשניהם ונמצא לפניהם באיזה מדרש הנאבד.
ד"א הסנה הזה קוציו כפופים. בילקוט רמז קס"ט מובא זה בשם מדרש אבכיר, וכן בשמ"ר פ"ב מובא זה בשם ר' פנחס הכהן בר חמא, ובעל הילקוט השמיט שם האומר כדרכו.
מיכן אמרו האש כו'. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ב.

מעלה להבים. בתנחומא ושמ"ר הגי' מעלה לולבין ועיין ביפ"ת, ובכ"י פלארענץ מעלה לחלבים.
צורפת. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובתנחומא ושמ"ר הגי' שורפת עיין ביפ"ת.
אמר ר"ל צוארו עיקם לראות. תנחומא שמות, שמ"ר פ"ב רשב"ל אמר הפך פניו והביט.
לשון חבה, ספרא ויקרא פ"א תוספתא ברכות פ"א ב"ר פנ"ו, שמ"ר פ"ב, במ"ר פי"ד, וילקוט רמז ק"ע.
אמר לו הקב"ה. תנחומא שמות וילקוט רמז קס"ט.
עדיין לא קרב הזמן כו'. כי אין הלום אלא מלכות.
ארשב"נ א"ר יונתן. ברכות ז' ע"א, ועיין פסיקתא פסקא אחרי מות ובהערה קי"ד.
לפי שאין בשר המת מרגיש באיזמל. שבת י"ג ע"ב.
עשר ירידות. עיין אדר"נ פל"ד פדר"א פי"ד. וכן תמצא בב"ר פל"ח על וירד ה' לראות, ופמ"ח על ארדה נא, אחת מעשר ירידות האמורות בתורה, ובספרי בהעלותך סי' צ"ג וירדתי זו אחת מעשר ירידות שכתובות בתורה. וכן מובא בילקוט בראשית רמז כ"ז. ותמצא שינוים וחלופי גירסאות.
ו' וירד ה' בענן. עד ט' וירד ה' בעמוד ענן חסר בכ"י פלארענץ
טובה לחיים טובה למתים וכפר אדמתו עמו. בכ"י פלארענץ הגי' טובה לחיים שנאמר ובל יאמר שכן חליתי (ישעיה לג כד) ואומר וכפר אדמתו עמו (דברים לב מג). עיין כתובות קי"א ע"א.
שנקראת ארץ צבי. עיין כתובות קי"ב ע"א ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי למה א"י נמשלה לצבי, וספרי ריש עקב סי' ל"ז.
כשם שהצבי אין עורו מחזיק. כתובות שם.
ד"א כשם שהצבי הזה. שם, ובכ"י פלארענץ חסר מן ד"א עד אל ארץ זבת חלב.
אמר לפניו רבש"ע כמה קטנים יש בהם. בתנחומא שמות עה"כ וינהג את הצאן א"ל משה הגידה לי שאהבה נפשי, כמה חיות יש בהן כמה מעוברות בהן כמה אגודות התקנת להן כמה רקוחים התקנת למעוברות שבהם. ובשמ"ר פ"ג עה"כ ויאמר משה אל האלהים מי אנכי נמצא המאמר הזה קצת באריכות יותר. כמה חיות יש בהן, כמה מעוברות יש בהן, כמה תינוקות יש בהן, כמה מיני מזונות התקנת להם לחיות שבהן, כמה מיני רכוכין התקנת למעוברות, כמה קליות ואגוזין התקנת לתינוקות. ועיין בחזית פ"א בפי' הגידה לי שאהבה נפשי. ובמקום כמה מיני אנונס התקנת להם. השמיט בעל המסדר משמ"ר והציג כמה מיני מזונות.
כמה זקנים יש בהם. בכ"י פלארענץ כמה זקנים וזקינות יש בהם כמה עוברות יש בהם.

כמה תפנוקין התקנת. מעדני מלך תרגום תפנוקי מלכא, והוא מלשון מפנק מנער עבדו (משלי כט כא) ענינו עדון ותענוג.
מיני תרגימא. המלה יונית (τραγημα) מגדים ומיני פירות מובאים בקנוח סעודה וכ"כ המוספי:
מי שברא. מכילתא בשלח דויסעו פ"ב.
וכבר היה בישראל מסורת. עיין בראשית נ' כ"ד בדברי רבינו שם.
אמור להם אני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות זה. ברכות ט' ע"ב ורש"י עה"ת.
בשעבוד ד' מלכיות. בכ"י פלארענץ בשעבוד ד' גליות.
כדגרסי' במס' שבועות דף ל"ה ע"א. ומס' סופרים פ"ד ה"א.
לעלם כתיב. קידושין ע"א ע"א, ופירש"י לעלם להעלים.
לא כשהוא נכתב. קידושין שם.
דגרסי' במס' קדושין. שם.
לבניהם. המלה הזאת ליתא בגמרא.
והוא השם אב"ג ית"ץ קר"ע שטץ וכוליה קדוש ומקודש. הוא הוספת רבינו, ורש"י בגמרא שם הודה וכתב שם י"ב ומ"ב לא פרשו לנו. ורבינו הציג רק ההתחלה ובעלי הקבלה הביאו שהוא אבג יתץ קרע שטן נגד יכש בטר צתג חקב טנע יגל פזק שקו ציית אשר בכללם הם מ"ב. ועיין במורה פרק ס"ב וע"ש בנרבוני. וברש"י ע"ז י"ז ע"ב הוגה את השם באותיותיו פי' דורשו במ"ב ועושה מה שלבו חפץ. וכן תמצא ששמו של הקב"ה הוא ע"ב אותיות עיין בדברי רבינו להלן בשלח י"ד כ"א וברש"י סוכה מ"ה ע"א ד"ה אני והו. ובזוהר בשלח. ובפסיקתא פסקא החודש ובהערה קע"ו.
ודבורו בנחת עם הבריות. חסר בגמרא שם ומובא בהרמב"ם במו"נ שם.
ותלמודו מתקיים בידו. חסר בגמרא ומובא מהרמב"ם שם.
ולמה אנו כותבין השם בגי' יודי"ן. מובא במנחת יהודה מרבינו יהודה ב"ר אליעזר נדפס בדעת זקנים על התורה על הכתוב זה שמי לעולם. וז"ל כתוב בלקח טוב וז"ל למה אנו כותבין השם הגדול בגי' יודין יו"ד של שדי, ויו"ד של אהיה ויו"ד של אלהים ע"ש. ובפרשת נשא דף מ"א ע"ד כתב רבינו וז"ל וכנגד שלש יודי"ן יברכך יאר ישא כותבין את השם בשלש יודי"ן עכ"ל.
מעולם לא פסקה. המאמר שהסגרתי הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ ופ"ב, ומלקוט רמז קע"ב הובא בשם הספרי לך ואספת את זקני ישראל, לא במקום אחד ולא בשני מקומות המקום חולק כבוד לזקנים בכל מקום אתה מוצא שהקב"ה חולק כבוד לזקנים דכתיב אספה לי שבעים איש מזקני ישראל כו' והוא לפנינו בספרי בהעלותך סי' צ"ב. וגם

בתנחומא שמות תני רשב"י בכמה מקומות שנינו שחלק הקב"ה כבוד לזקנים כו' כוונת התנחומא אל המאמר מספרי.
זה המטבע שטבע להם יוסף הצדיק. תנחומא שמות עה"כ וילך משה ואהרן ויאספו. שמ"ר פ"ג ופדר"א פמ"ח ורש"י עה"ת שמות ג' י"ח ויש לתקן ברש"י שם במקום מיעקב ומיוסף צ"ל מיעקב ליוסף כמו שהוא לנכון בתנחומא.
בחרתיך. בכ"י לפנינו כתוב בחנתיך ובכ"י פלארענץ מובא לנכון בחרתיך, ובכ"י פ"ב חסר כל הדרוש על הכתוב הזה.
אל מקום הכנעני. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב אל ארץ הכנעני.
י' עשר מכות.וכן הביא הבחיי אלהי העבריים ע"ד הפשט תוספת היו"ד רמז לעשרה מכות שעתיד ליהביא על מצרים. עכ"ל. והוא מדברי רבינו טובי' וכן במדרש שמ"ר פ"ג אלהי העבריים, למה קורא אותם עבריים על שם שעברו ים. לקוח ג"כ מדברי רבינו טובי'.
ובשנת ארבעת אלפים כו'. כ"ה גם בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב ובכ"י שני הנמצא בפ"ב קובץ 245. אולם בשם הגדולים ח"א מערכת ט' אות ד' מובא זה בטעות, וז"ל שם אחר זמן רב בא לידי פסיקתא זוטרתא כ"י מבראשית ושמות וכתב שם פ' שמות וז"ל: בשנת ד' אלפים תת"ן שהיא אלף ופ"ח לחרבן כו' יש לתקן בדבריו שצ"ל שהיא אלף וכ"ב לתרבן או צ"ל ד"א תתנ"ו שהיא אלף וכ"ח לחרבן וא"כ ראה כ"י אחד מוקדמת בשנה אחת. ומה שהגהתי שצ"ל וכ"ח לחרבן כי ידוע שחרבן בית שני היתה בשנת ג"א תתכ"ח ואם תחשוב לזה אלף וכ"ח יעלה החשבון ד"א תתנ"ו. עיין במבוא.
מרנא ורבנא טוביהו בנו של רבינו הגדול אליעזר זצ"ל, הבין בספרי אלקינו ונתן את לבו. בכ"י פ"ב לא נמצאים המלות מרנא ורבנא, ובכ"י פלארענץ כתוב אני טוביהו בנו של רבינו אליעזר בינותי בספרי אלהינו ואתנה את לבי ובכ"י שני הנמצא בפ"ב קובץ כתוב אני טוביהו בנו של הרב הגדול ר' אליעזר ז"ל בינותי כו'. וכן הרב בעל שם הגדולים אות ט' סי' ד' הביא ג"כ בשם פסיקתא זוטרתא כ"י אני טוביה בנו של רבינו אליעזר הגדול ז"ל בינותי בספר אלהינו ואתנה לבי על אורך גלותנו כו'.
ואנו מביטים לצור ישענו. בכ"י פלארענץ ואנו מובטחים.
כמצולה זו שאין בה דגים. ברכות ט' ע"ב והוא דברי ר"ל שם, ופירש"י כמו מצולות ים, כלומר בתוך התהום אין מצוין דגים אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון.

פרק ד

כל הבורח מן השררה. וכן הביא בח"ב דף ב' ע"ג וכן מובא בילקוט ריש ויקרא והוא מתנחומא וכן בילקוט שמואל רמז קי"א מובא כן בשם התנחומא. ובגמרא עירובין י"ג ע"ב הגי' כל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו.

כתיב מזה. כי הקרי מה זה.

כלומר מזה אתה ראוי ללקות. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג ורש"י עה"ת.

אמר לו הקב"ה. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג ועיין שבת צ"ז ע"א.

שכל המוציא שם רע על חבירו לוקה בה. עיין שבת שם.

המוציא רע. דרש המצורע נוטריקון. ועיין ספרא מצורע פ"ה ויק"ר פי"ד.

ד"א לפי שהיו ישראל. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג.

לפי שאין טומאה לנגע אלא ע"פ כהן. ספרא תזריע פ' נגעים פ"א.

ח. וכן אמר ר' יוחנן. נעלם ממני מקומו. אבל משנה שלימה היא בתוספתא נגעים פ"ח ובספרא מצורע סוף פ"א שמטהרין בפני הבית ושלא בפני הבית ומטהרין בגבולין.

ללמדנו שמדה טובה. שבת צ"ז ע"א, ושמ"ר פ"ג, ורש"י עה"ת.

ט. ד"א. מובא בילקוט רמז קע"א בשם מדרש אבכיר.

תמול חד כו' הא ארבעה. מיכן שארבעה ימים היה מדבר עמו לשלחו. בוי"ר פי"א, חזית פ"א, שמ"ר פ"ג, שו"ט מזמור י"ח, איתא ז' ימים הי' מדבר עמו לשלחו. וכן רש"י עה"ת הביא ז' ימים הי' הקב"ה מפתה את משה בסנה לילך בשליחותו מתמול שלשום מאז דברך הרי ג' ושלשה גמין רבוין הם הרי ששה והוא הי' עומד ביום השביעי כו', וכן רבינו בחיי הביא וז"ל דרשו רז"ל שבעת ימים היה הקב"ה מפתה למשה שילך למצרים כו'.

דברי הגדה. הוא בדברי הימים של משה רבינו מובא בילקוט רמז קס"ו, ונדפס בבית המדרש ח"ב צד ג', וכן מובא בשמ"ר פ"א על הכתוב ויגדל הילד, ומובא גם בספר הישר, ורבינו בחיי שמות שם על הכתוב הזה הביא זה בשם מדרש. וז"ל אמרו במדרש משה נתגדל בפלטרין של פרעה כו'.

וכל טענותיך ראיתים. בכ"י פלארענץ הגי' דחיתים.

ביאה אתה עושה עמי. עיין ערוך ערך ביאה שהביא מילמדנו ויגש בי אדוני ביאה אתה מעביר עלינו, וכן הוא בב"ר פצ"ג וכתב פי' ענין זעקה של עוות הדין, והמוספי שם כתב שהיא מלה יונית ע"ש. ולדעתי בשמ"ר פ"ג בי אדוני אמר משה להקב"ה אתה אדון העולם בי אתה רוצה שאהיי שליח הרי לא איש דברים אנכי. המ"כ כתב וכי אתה רוצה גרסינן, ואין ספק אצלי שהיה הנוסחא אמר משה להקב"ה אדון העולם בייה אתה מעביר עלינו אתה רוצה שאהיה שליח כו' כמו שהוא בב"ר על בי אדוני, ודרש בי לשון

בייה שהוא ענין זעקה ותרעומות על דבר עוות הדין. וכן עוד שם א"ר חייא הגדול אמר לפניו רבש"ע בי אתה רוציה לגאול בניו של אברהם. צ"ל אמר לפניו בייה אתה מעביר עלינו אתה רוצה לגאול בניו של אברהם. ועיין בתנחומא פ' דברים.

והוא מתנבא להם זה פ' שנים. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג ע"ש. וילקוט רמז קע"ב בשם התנחומא, ובילקוט שם תדע לך שהוא יוצא לאנפתי שלך זה נשמט בתנחומא לפנינו ויש לתקן שצ"ל לאפנתי שלך, והיא מלה יונית ופי' לקראת, עיין ערוך ערך אפנתי לכן יפה נרשם בצד הילקוט פי' לקראת.

ביד משיח שהוא עתיד לגלות. פדר"א פ"מ ביד אותו האיש שאתה עתיד לשלוח והיינו אליהו. ובתיב"ע ביד פנחס דחמי למשתלחא בסוף יומיא. וס"ל פנחס זה אליהו.

שעדיין לא נבדל אהרן לכהונה. עיין זבחים ק"ח ע"א, וילקוט רמז קע"ג ורש"י עה"ת.

אם היה יודע אהרן. רות רבה פ"ה עה"כ ויצבט לה קלי, ובילקוט סוף רמז קע"ב סיים "אילו היה אהרן יודע" וחסר השלמת המאמר וכוון למאמר הזה ואולי הי' לפניו בתנחומא וחסר לפנינו.

מעתה לא אעשה אותך בריה חדשה. עיין שמ"ר פ"ג עה"כ ויאמר משה אל ה' בי אדוני ר' סימון אומר בורא אני אותך בריה חדשה.

כדרשן הזה. בכ"י פלארענץ כדרשן היה ועי' חזית פ' נאוו לחייך.

יט. אפילו המקל הזה. מובא בילקוט רמז קע"א בשם מדרש אבכיר.

ליקח את אשתו ואת בניו. שמ"ר פ"ד בשם בנו של ר' חייא הגדול, ובתנחומא לא נמצא.

ובכ"י פלארענץ הגי' וילך משה וישב אל יתר חתנו. כיון שראה משה רבינו הקב"ה מפציר עליו מיד נתרצה לילך כדרך שעשה יונה בן אמתי וירמי' בן חלקיהו, והיה לו לילך מצרימה אלא שב אל יתר חתנו, ולמה ליקח את אשתו. לכן חסר לפנינו מן יתר תתנו עד יתר חתנו.

ד"א שב אל יתר חותנו להתיר לו השבועה שעשה. בתנחומא שמות וילך משה וישב אל יתר חותנו להתיר את נדרו וליטול ממנו רשות. ובילקוט רמז קע"ג הביא בשם התנחומא להתיר נדרו, מה עשה הקב"ה קשר ענן שם כביכול התר נדרו של משה, ד"א שהלך ליטול רשות ממנו. ועיין נדרים ס"ה ע"א, וברש"י עה"ת איתא ליטול רשות שהרי נשבע לו, ועיין שמ"ר סוף פ"ד.

שנאמר ויואל משה. בכ"י פלארענץ הגי' שנאמר ויואל משה אין ויואל אלא שבועה כענין ויואל שאול את העם לאמר. ועיין נדרים שם אין אלה אלא שבועה. ועיין שמ"ר פ"א עה"כ ויואל משה ר"י אומר שנשבע לו ואין ויואל אלא לשון שבועה כו'.

בתחלה שמו יתרו. עיין מכילתא יתרו ורש"י עה"ת פ' יתרו שבע שמות נקרא לו, יתרו לכשנתגייר וקיים המצות הוסיפו לו אות אחד על שמו.
לפי שמסורת הוא ביד החכמים שבן כ' שנה כו'. נובע ממדרש אבכיר מובא בילקוט שמות רמז קס"ז וז"ל מי שמך לאיש שר ושופט שבאותה שעה לא היה כי אם בן עשרים שמסורת בידינו כשנגלה עליו הקב"ה בן שמונים שנה היה ואמרו מי שמך לאיש שאין אדם נקרא איש עד כ"ה שנים, כלומר עדיין לא הגעת לאיש, ואחר כך אמרו לו לא בנה של יוכבד אתה דייך שקורין לך בן בתיה. ועיין בשמ"ר פ"א.
אל אחי בכ"י גם בכ"י פלארענץ כתוב את אחי בטעות.
הנפרש מן החי. ברכות ס"ד ע"א, שמ"ר פ"ה וילקוט סוף רמז קע"ג בשם התנחומא. ובתנחומא וילקוט הגי' באבנר כתיב וישלח דוד את אבנר וילך בשלום. הלך ולא חזר. ובגמרא שם איתא אבל אבשלום אמר לו דוד לך בשלום הלך ונתלה. ובספר נתיבות עולם כתב הטעם בזה כי לך בשלום משמע שילך בהשלמה שכבר קנה לכן זה ראוי לומר למת שכבר קנה והגיע אל שלימותו האחרון ולא יוסיף עוד שלימות יותר אבל החי שאפשר לו תמיד לקנות שלימות יותר צריכין לומר לו לך לשלום שפירושו שיהיה מתחבר אל השלום ותמיד יוסיף השלום, לכן אם אומרים לחי לך בשלום היא קללה שמשמע שאמר לו שכבר הגיע אל שלימותו האחרון וימות ולא יוסיף עוד שלימות.
מאן נינהו דתן ואבירם. ע"ז ה' ע"א נדרים ס"ד ע"ב וע"ש בפי' הרא"ש.
לפי שארבעה נחשבו כמתים. נדרים שם. ועיין ברש"י שם ד"ה כי מתו כל האנשים. וכן נשנה בתנחומא שמות ושמ"ר פ"ה. וב"ר פע"א. ובשמ"ר שם סיים "וכולן קרא במס' ע"ז" והוא הוספת המעתיק וכוונתו למאמרם ע"ז דף ה' ע"א, וכן הביא רש"י בפי' עה"ת. וכן הוא בפדר"א פ"מ. וגם ביב"ע עה"ת ברום איתרוקנו ונחתו מנכסיהון והא אינון חשיבין כמתיא.
זה אחד מן הדברים ששינו רבותינו לתלמי המלך. עיין מגילה ט' ע"א. ותנחומא שמות. ויש לתקן שם במקום עשרה דברים. צ"ל משמונה עשרה דברים, ועיין מכילתא פי"ד ובהערות הרב בעל מדות סופרים שם.
אמרו בגנו של יתרו נמצא מטה זה. פדר"א פ"מ, דברי הימים של משה רבינו (נדפס בבית המדרש ח"ב צד ז'). ומובא בילקוט רמז קס"ח. וכן מובא בס' הישר, ובתרגום יב"ע עה"ת (שמות ג כא), ובכ"י פ"ב הגי' בגן זו של יתרו.
שאין מזרזין אלא למזורזין. מכות כ"ג ע"א.

לפי שהיו בפלטין של פרעה אריות. דברי הימים של משה רבינו (בית המדרש ח"ב צד ח'), מובא בילקוט רמז קע"ו.
בפלטין. כ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובכ"י פ"ב בפילון של פרעה.
פותחין פיהם ומנהמין ושואגין. בכ"י פלארענץ ופ"ב פותחין פיהם ומגהין.
פשפשתי בכל שמות האלהים כו' אמר לו משה רבינו כלום יש כהן בבית הקברות. נמצא בארוכה בתנחומא וארא. א"ר לוי באותה שעה הוציא דפתרא של אלוהות התחיל קורא אלוה אדום כו' הרי קראתי כל כתבי ואין שם שמו של אלהיכם, א"ר לוי משל למה הדבר דומה לכהן שהי' לו עבד שוטה יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות, התחיל צווח לבני אדם שעומדים שם לא ראיתם בכאן רבי א"ל רבך לא כהן הוא, אמר להם הן, א"ל שוטה ומי ראה כהן בבית הקברות, כך א"ל משה לפרעה שוטה אלוהות אלו שאתה אומר מתים הן, אבל ה' אלהים אמת, הוא אלהים חיים ומלך עולם. ונשנה גם בקצת שינוים בשמ"ר פ"ה עה"כ ויאמרו אל פרעה כה אמר ה'.
במס' נדרים. דף ל"א ע"ב, וכן בירושלמי נדרים סוף פ"ג.
א"ר יוסי. בגמרא שם אמר ר'. וגירסת הב"ח אמר ר' יוסי. וגם רש"י עה"ת הביא לנכון א"ר יוסי, וכן הוא לנכון בירושלמי שם ומכילתא יתרו פ"א.
והוא אליעזר. הוא סיום רבינו. וכן הביא הראב"ע בשם רב שמואל בן חפני. וכן רש"י עה"ת כתב ויבקש המיתו שלא מל את אליעזר בנו. וכן בשמ"ר פ"ה ונתעצל למול אליעזר בנו, אמנם בספר הישר איתא שהמעשה הי' בגרשום, וגם בילקוט סוף רמז קס"ח הביא בשם דברי הימים של משה רבינו וז"ל ויקרא משה שמו גרשום רק לא מל בשר ערלתו בגזרת רעואל חותנו ויהי בעת ההיא מקץ שלש שנים ותהר עוד ותלד בן וימל בשר ערלתו ויקרא שמו אליעזר ע"ש ובד"ה של משה רבינו הנדפס בבית המדרש ח"ב חסר זה. וכן ביב"ע עה"ת תרגם ובעא למקטליה מן בגלל גרשום בריה דלא הוה גזיר על עיסק חמוי דלא שבקיה למגזריה ברם אליעזר הוה גזר בתנאה דאתניו תרויהון ע"כ. וכוון למאמר המכילתא יתרו פ"א שיתרו התנה עמו בן שיהיה תחלה יהי' לעבודת כוכבים מכאן ואילך לשם שמים וקבל עליו, לפיכך הקדים המלאך להרוג את משה, מיד ותקח צפורה צר ותכרות את ערלת בנה ע"כ, וגם הראב"ן יסד ביוצר לברית מילה לבני אשכנז לא מל בכורו ונתבקש במעונה ועיין ברמב"ן על הכתוב ויקת משה את אשתו ואת בניו וסיים וכן הזכירו רבותינו כי הנמול הזה הוא אליעזר.
שהיתה זריזה כצפור. עיין לעיל ב' כ"א. ובהערה ק"א.

מיכן שהמילה כשרה בנשים. עיין ע"ז כ"ז ע"א ובתוס' שם ד"ה אשה שהביא בשם בה"ג דאשה כשרה למול. ועיין ביו"ד סי' רס"ד ס"א והרמ"א מביאו שם בשם סמ"ק לפסול אשה כרב בע"ז שם. והראב"ן ביוצר לברית מילה ורבינו אברהם הכהן בזולת לבני פולין יסד אם אין איש וזמן עובר, בנשים משובחת תהי תחת גבר, תבורך מנשים אשת חבר, ועיין בספר האשכול הל' מילה צד קכ"ט שהביא הלכך היכא דליכא גברא יהודאה דידע למימהל, ואיכא אתתא יהודאתא דידעה ומהלה שפיר דמי עכ"ל.

טנרא. כן תרגם אונקלוס.

פרזלא הינדונא. בע"ז ט"ז ע"א אמר רב זביד בפרזלא הינדואה. פירש"י של ארץ הודו שאין עושין אותה אלא לכלי זיין.

על רגליו של משה. עיין בירושלמי נדרים סוף פ"ג ותגע לרגליו ר' יודה ור' נחמי' ורבנן חד אמר לרגליו של משה. וחרנא אמר לרגליו של מלאך. וחרנא אמר לרגליו של תינוק כו'. ועיין בראב"ע שכתב לפי דעתי לרגלי משה ורב שמואל בן חפני כתב לרגליו לרגלי אליעזר ע"ש. והרשב"ם כתב ג"כ לרגליו של משה ולא רצה לפרש לרגליו של מלאך ע"ש. ומאשר הבאתי בשם הירושלמי תראה כי דעות שונות בזה לחז"ל.

זה שארז"ל, תענית ח' ע"א.

כל המצדיק אותו מלמטה. בכ"י פ"ב המצדיק עצמו מלמטה, וכ"ה בגמרא שם.

מה. שהקב"ה מדקדק. יבמות קכ"א ע"ב.

אמר לו הקב"ה. תנחומא שמות.

וכי תעלה על דעתך. תנחומא שם.

לבית אביך. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובקרא כתוב אל בית אביך.

בית פרעה. בקרא כתוב לבית פרעה. ובכ"י פלארענץ בהיותם במצרים לפרעה.

ר' תנחומא דרש בספרו. הוא בתנחומא שמות עה"פ לך לקראת משה, ומן התנחומא נובע זה למדרש שמ"ר פ"ה וילך ויפגשהו ההי"ד חסד ואמת נפגשו.

ג' נשיקות עיקר. תנחומא ושמ"ר שם, ובשמ"ר כתב המעתיק "כדכתיב לעיל" קצר בלשונו כי מובא בהתחלת פ"ה, וכן נשנה בב"ר פ"ע, ורות רבה פ"ב.

נשיקות של פרישה. פי' כשפורש מחברו, נשיקות גדולה, פי' ביום שהגיע לגדולה. נשיקות פרקים. פי' בזמן שפוגע בו לפרקים.

בעצה אחת. בכ"י פ"ב חסר מכאן דף שלם.

הוא שאמרו רז"ל. מגילה ל"א ע"ב.

וראי' לדבר מרחבעם בן שלמה דכתיב וינח את עצת הזקנים. וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב ויעזוב את עצת הזקנים. ובגמרא שם סיים רק וסימן לדבר רחבעם בן שלמה.

הדברים האלה. וכן מובא גם בכ״י פלארענץ ובמקרא ליתא למלת ״האלה״.
לפי שמסורת היה ביד אבותיהם. תנחומא שמות ושמ״ר פ״ה וילקוט רמז קע״ד ועיין לעיל בדברי רבינו ויחי נ׳ כ״ד:

פרק ה

נתייראו והיו נשמטים כו׳. תנחומא שמות ושמ״ר פ״ה וילקוט רמז קע״ד ורש״י עה״ת ובתנחומא שם יש למחוק המלות הלכו כלם, רק צ״ל כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה לא נמצא מהם אחד.
דאמר ר׳ חייא בר אבא. תנחומא וארא עה״כ וידבר אלהים אל משה ושמ״ר פ״ה וילקוט רמז קע״ה.
יום פרוס של פרעה. צ״ל פרוסבוטי. ובכ״י פלארענץ פרוס ביטורה של פרעה צ״ל פרוסבוטי. ובתנחומא ושמ״ר פרוזבוטי. והערוך ערך פרזבט הביא המאמר הזה בשם הילמדנו וירא וכתב המוספי פי׳ ביוני πρεβὐτης שליחת כלומר שהיו המלכים שולחים לבקש בשלומו ובילקוט שם יום גינוסיא היה.
לפי שאמר פרעה מי לפיכך לקה חמשים מכות מנין מ״י. תנחומא שם ושמ״ר שם, וכך איתא שם הם חמשים מכות שהביא הקב״ה על המצרים בים שנא׳ ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא. ועל הים מהו אומר וירא ישראל את היד הגדולה כמה לקו באצבע עשר מכות. חשוב ה׳ אצבעות שביד הגדולה לכל אחד ואחד י׳ מכות הרי חמשים י
מי ים למפרע. תנחומא ושמ״ר.
וכן שמו של פרעה הפרע. כוונתו כי בירמי׳ מ״ד ל׳ כתוב הנני נותן את פרעה חפרע מלך מצרים ואולי הי׳ כתוב לפניו הפרע בה״א וכן הביא הרד״ק שם חפרע בחי״ת וכן הי׳ כנוי שם אותו פרעה שהי׳ בימים ההם. וי״א כי חי״ת מקום ה״א והוא פרעה בהפך האותיות. ר״ל כי יהיה פרוע מן כי פרעה אהרן (שמות לב כה). ות״י פרעה [צ״ל חפרע] תבירא עכ״ל ורש״י כתב חפרע [ת״י] תבירא חי״ת זו משמשת במקום ה״א.
ומאן הוא. בקרא ומן הוא. ובכ״י פלארענץ ומאן אלהא די שיזבנכון.
פשפשתי בכל שמות. עיין לעיל ד׳ כ״ב ובהערה ל״ה.
לפי שמעולם לא שיגר לי כתב שלום. תנחומא ושמ״ר שם.
ט. אמר להם למה תבטלון ממלאכתם. בתנחומא וארא עה״כ ויאמרו אלהי העברים. ושמ״ר פ״ה. מהו למה אמר להם אתם למה ודבריכם למה. וילכו אחר ההבל ויהבלו (מ״ב יז טו. ירמיה ב ה) תרגומו והוו ללמה.

לפי ששבטו של לוי. תנחומא ושמ"ר שם. ועיין רש"י עה"ת לכו לסבלותיכם לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי.

למה תשימו את דעתם להבטלה. עיין רש"י שם הן רבים עתה עם הארץ שהעבודה מוטלת עליהם ואתם משביתים אותם מסבלותם.

כל נוגש על עשרה שוטרים. עיין שמ"ר פ"ה הנוגשים אלו המצרים השוטרים אלו זקני ישראל, ועיין במ"ר פט"ו. ועיין רש"י עה"ת שכתב הנוגשים מצריים היו והשוטרים היו ישראלים, הנוגש ממונה על כמה שוטרים, והשוטר ממונה לרדות בעלי המלאכה. וכן כתב הראב"ע הנוגשים הם המצריים ושוטרי העם הם מישראל.

לפי שהבטלה. כתובות נ"ט ע"ב במשנה.

מלמד שקודם לכן. שמ"ר פ"ה, ועיין רש"י עה"ת.

ואל יביטו. עיין רש"י ובהראב"ע ובהמבאר.

לפי שהיי בידם מגילות. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ה ושו"ט מזמור קי"ט וילקוט רמז קע"ו בשם התנחומא. ובתנחומא הגי' יותר נכונה מהו ואל ישעו שהיה בידם מגילות שהיי משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלן אמר להם פרעה אל ישעו בדברי שקר אל יהיו משתעשעין ע"כ דרש אל ישעו לשון שעשוע.

כדי לייגען. עיין בהראב"ע שכתב ויפץ העם פועל יוצא והפועל פרעה שהצריכם להפיץ ע"כ ועיין בהמבאר וכן כתב הרד"ק בשרשים שרש פוץ וכתב עוד ואפשר שהוא פועל עומד וכן ויפץ העם מעליו (ש"א יג ח) ע"כ. ובמדרש שמ"ר פ"ה ויפוץ העם מפני שהיי משה במדין, וכתב היפ"ת שהלכו לבקש את משה בכל ארץ מצרים. ומזה יש להעיר בתנחומא וארא איתא ויפץ העם מפני שהוא כתמרין, ופי' בעל עץ יוסף כתמרין קושיא הוא למה ויפץ העם בכל ארץ מצרים וכי מפני שהתבן היה ביוקר כתמרין בתמיה עכ"ל. ומה רב הדוחק הזה ולא ידע ונעלם ממנו כי צ"ל מפני שהיה במדין כמו שהוא בשמ"ר אשר נובע מהתנחומא. ובעל הילקוט רמז קע"ו הביא דברי התנחומא והשמיט המלות מפני שהוא כתמרין.

ד"א. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ה.

המתרגם תרגם. כוונתו לתרגום אונקלוס. וע' ברש"י וברשב"ם וראב"ע, ובהמבאר.

כי כל לשון הנשנה בפסוק. ר"ל שבא כפול.

אותם את עצמם. וכן כתב הראב"ע ומלת אותם כמו נפשם ועצמם.

זה דתן ואבירם. נדרים ס"ד ע"ב תנחומא וארא, ושמ"ר פ"ה וילקוט רמז קע"ו ורש"י עה"ת.
מיכן שאין אדם נתפס בשעת כעסו. עיין ב"ב ט"ז ע"ב מכאן שאין אדם נתפס בשעת צערו.
מקום תפלה הי' לו למשה. עיין רש"י שמות ט' כ"ט וכ"ה בשמ"ר שם, ועיין מכילתא בא פ"א.
ואם תאמר מה איכפת. וכן הביא רש"י בפסוק כ"ב וכן הוא בשמ"ר סוף פ"ה ובוודאי הי' לפניהם כן במדרש תנחומא הנאבד:

פרק ו

בחייך אתה תראה במפלת פרעה. סנהדרין קי"א ע"א תנחומא סוף שמות ותנחומא וישב ושמ"ר סוף שמות.
וגם האיש משה. וכן מובא גם בכ"י פלארענץ, ובקרא גם בלי וי"ו ומובא לנכון בכ"י פ"ב.
ב' פעמים. כל המאמר חסר בכ"י פלארענץ ושם הגי' הוא שאמר שתי פעמים נרפים אתם נרפים, ואני ביד חזקה וביד חזקה אושיע אותם. והגי' אשר לפנינו יותר מתוקנת והסיום מי שגאל את אבותינו נמצא גם בכ"י פלארענץ. וארא
ששה עשר אמירות של גבורה. ט"ז פעמים כתיב ויאמר.
ד. אין דבור אלא לשון קשה. מכות י"א ע"א וספרי בהעלותך פי' צ"ט.
אלהים זו מדת הדין, ה' זו מדת הרחמים. ספרי ואתחנן סי' כ"ז שמ"ר פ"ג בפסוק ויאמר משה אל האלהים.
אני הוא שאמרתי לעולם דיי. חגיגה י"ב ע"א בשם ריש לקיש. ובב"ר פ"ה ופמ"ו אני אל שדי אני שאמרתי לשמים ולארץ די וכן בפדר"א פ"ג ועל כן נקרא שמו שדי שאמר לשמים די. ועיין בהראב"ע שהביא וז"ל והגאון אמר כי השי"ן נוסף, והטעם שאמר לעולם די, ולא אדע טעם לפירוש זה, כי איך יקרא שם אשר די ע"כ. ומאשר הבאתי תראה כי הגאון רב סעדי' ז"ל פירש עפ"י דברי חז"ל. ועיין גם ברש"י עה"ת בראשית י"ז א'. אני אל שדי, אני הוא שיש די באלהותי לכל בריה וכן בכל מקום שהוא במקרא פירושו כך די שלו והכל לפי הענין.
לא הודעתי להם לא אמר. עיין רש"י עה"ת וברמב"ן.
ופירש כי לפי הענין שאני עושה בעולמי זה הוא שמי. תנחומא שמות ושמ"ר פ"ג. א"ר אבא בר ממל א"ל הקב"ה למשה שמי אתה מבקש לידע, לפי מעשי אני נקרא כו'.
זו שבועה. תנחומא וארא ושמ"ר סוף פ"ו. ומדרש חזית פ' כשושנה.

כנגד ד' זכיות שבידם שלא שינו את לשונם כו'. עיין פסיקתא ויהי בשלח צד פ"ג ע"ב בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים בזכות שלא שינו את שמם ושלא שינו לשונם ושלא היה בהן לשון הרע ושלא היה בהן פרוץ בעריות. והעירותי שם בהערה ס"ו שכן הוא בוי"ר פל"ב ובחזית פ' גן נעול, ובמ"ר פ"כ סוף בלק ומכילתא בא פ"ה וכן נשנה גם במדרש שו"ט מזמור קי"ד ופדר"א פמ"ח ותנחומא בלק. אבל המאמר השגור בפי רבים ולא שינו את מלבושיהם אין זכר מזה. ובמדרש שמ"ר פ"א איתא כך בשביל ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים שלא שינו שמותם כמו שכתוב בשה"ש רבה ובוי"ר פל"ב. הסיום הזה הוא דברי המעתיק שקצר בלשונו. וסיים כמו שכתוב כו'.

ולא בטלו ברית מילה. בכל המקומות איתא שלא היה בהן פרוץ בעריות, או לא נחשדו על העריות. ועיין תד"א פכ"ג והיו ישראל מלין את בניהם במצרים כו'. ועיין שם גם בפכ"ד יוצאי מצרים כרתו ברית לשמור ברית מילה.

ד' מיני גאולות כנגד ד' כוסות. בכ"י פלארענץ הגי' ד"א כנגד ארבעה כוסות, ועיין ב"ר פפ"ח מכאן [צ"ל מהיכן] קבעו חכמים ארבע כוסות של ליל פסח, אמר רב הונא בש"ר בניה כנגד ד' גאולות שנאמר במצרים והוצאתי, והצלתי, וגאלתי. ולקחתי, רשב"נ אמר כנגד ארבע כוסות שנאמר כאן כו'. ועיין רש"י פסחים ק"ח ד"ה ארבע, ורשב"ם ב"ב נ"ח ד"ה רביעית, ורשב"ם פסחים צ"ט ד"ה ולא, ועיין בשמ"ר פ"ו.

זו שבועת הארץ. כדכתיב ביום ההוא נשאתי ידי להם להוציאם מארץ מצרים (יחזקאל כ' ו') וע' מכילתא בא פי"ח מהיכן נשבע לו מהבאתי אתכם אל הארץ.

מנין מקצר. וכן תראה בבעל הטורים שהביא וז"ל. מקצר חסר וי"ו ועולה כמנין ת"ל לומר שלסוף ת"ל שנה יצאו שנאמר ויהי מקץ ארבע מאות ושלשים שנה עכ"ל צ"ל ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות יב מא).

ואלו ארבע מאות ושלשים שנה הם ר"י שנים כו'. פה קצר רבינו ומבואר באריכות ובאר היטב להלן בא י"ב מ' ע"ש.

טו. על כל דבור. יומא ד' ע"ב מכילתא בא פ"א: (טז זה מגיד. ב"ב כ"ה ע"ב וע' מכילתא בא פ"א.

זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה. ב"ר פצ"ב. ומובא בילקוט שמואל רמז קל"ב ונרשם שם בצדו אינו מונה כי אם תשעה ונמצא כתוב בשם רבי קלונימוס איש רומי ז"ל "וכן ביחזקאל (טו ה) הנה בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו" ע"כ. וזה נוסף לפנינו במדרש. והנה מה שהביא רבינו וכן במדרש שם שכתובים בתורה כי גם נביאים וכתובים נקראים תורה. וכ"י פלארענץ הגי' זה אחד מקל וחומר שבמקרא.

ציווי זה עבודת כוכבים כדכתיב ביחזקאל. מקור המאמר הזה הוא במכילתא בא פ"ה ולא שמעו אל משה וגו' שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודת כוכבים שנאמר ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ':ז') ואומר וימרו בי וגו' ההי"ד וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל, צום לפרוש מעבודת כוכבים.

שקוצי עיניו לא השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו " צ"ל את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו. ונשתבש מפסוק שלפניו.

יח. שתהא אימת מלכות. מכילתא בא פי"ג.

אמר אלה לפסול את שכיניהם. כי כל מקום שנאמר אלה פוסל את הראשונות, ב"ר פי"ב ופ"ל ושמ"ר פ"א וריש משפטים ותנחומא ריש משפטים,

אלו ז' ימי המשתה שאין מערבין שמחה בשמחה. ב"ר סוף פ"ע והמאמר שאין מערבין שמחה בשמחה תמצא גם במ"ק פ' ע"ב וירושלמי מ"ק פ"א וכן הביא רבינו לעיל בראשית כ"ט כ"ו.

וחיה לוי אחר שירד אבינו למצרים ע"א שנה. פה חסר ונמצא לנכון בכ"י פ"ב וכצ"ל וחיה לוי אחר שירד אבינו למצרים [צ"ד שנים ויוסף חיה אחר שירד אבינו למצרים] ע"א שנה. ובכ"י פלארענץ חסר מן וחיה לוי עד וחיה יוסף ג"כ. משגגת המעתיק.

הוא שאמרו חז"ל בסדר עולם. פרק ג'. ובסדר עולם זוטא איתא לוי חיה מאה ושלשים ושבע שנים ' ועיין מדרש תדשא. (נדפם בבית המדרש ח"ג דף קע"א).

וכל ימי לוי. בסדר עולם שם.

ותניא בסדר עולם. סוף פ"א, וכן נשנה בגמרא ב"ב קכ"א ע"ב וכתב שם הרשב"ם ברייתא היא בסדר עולם.

חשוב עתה. עיין ברשב"ם בב"ב שם.

שבתוכם נולד עמרם. בכ"י פלארענץ שבסופם נולד עמרם.

כך פירשו רז"ל. ב"ב שם.

לאו דודתו מן האם אלא מן האב. ות"א אחות אבוהי. וכן נשנה בסנהדרין נ"ח ע"ב מאי לאו דודתו מן האם לא דודתו מן האב.

והוא שאמרו רז"ל במס' שבת. ט"ס היא וצ"ל במס' סנהדרין. והוא בגמרא שם שציינתי ועיין ברמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"ח ובכסף משנה שם. וראיתי בכ"י פלארענץ נאמר לנכון במס' סנהדרין.

מבנות יתרו. סוטה מ"ג ע"א.

לפי ששניהם שקולין כאחד. ריש מכילתא, ורש"י עה"ת. ועיין בהראב"ע:

פרק ז

הברזל צף לפני העץ. דכתיב ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל (מ"ב ו ו).
והמים המרים נמתקו בעץ דפנא. צ"ל הרדפני והוא ע"פ מאמרם מכילתא בשלח (מסכתא דויסע פ"א) ויורהו ה' עץ, זה עץ הרדופני. וכן בתנחומא בשלח ר' נתן אומר הרדופני מר היה. וכן הביא הערוך ערך הרדפני בשם הילמדנו. וגם ראיתי בת"י ויב"ע שמות ט"ו כ"ה שתרגמו על ויורהו ה' עץ אילן דארדפני. והמלה יונית (ροδοδάφυη) (לארבעערבוים) עיין במוספי.
וכן בימי אלישע במלח ריפא המים הרעים. דכתיב ויצא אל מוצא המים וישלך שם מלח ויאמר כה אמר ה' רפאתי למים האלה (מ"ב ב כא).
כמה זמן נטה הקב"ה כוי י"ב חודש. סדר עולם פ"ג וע"ש בהגהות הגר"א ז"ל.
וכל אותו הזמן איוב נידון ביסורים. גם זה הוא בסדר עולם שם מכת איוב י"ב חדשים שנאמר כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי מה לילות למינוי שלהן אף ירחים למינוי שלהן.
אמתת מופת כו'. עיין מ"ש רבינו לעיל ג' י"ב.
ו. מלמד שאפילו. מגילה ט"ז ע"א.
אלו מעשה שדים. סנהדרין ס"ז ע"ב, תנחומא ושמ"ר וילקוט רמז קפ"ב.
וכן הוא אומר את להט החרב המתהפכת. עיין רש"י עה"ת שכתב אין לו דמיון במקרא ויש לדמות לו להט החרב המתהפכת.
נס בתוך נס. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ט וילקוט רמז קפ"ב ושבת צ"ז ע"א.
הוא שאמרו רבותינו. שבת ק"ד ע"א.
בא לטמא פותחין לו. כמו שהוא לפנינו כן הוא גם בכ"י פלארענץ אולם בכ"י פ"ב סיים אחר זה לפי שהיה אומר הואיל וזה משקה שדותנו וכרמנו ואנו נזונין ממנו ודאי הוא אלוה תביישהו בפני הכל ואמר לו הקב"ה הנה יוצא המימה כשהוא עומד על גבי אלוהו תביישהו בפני הכל. ד"א הנה יוצא המימה שיצא לראות מעלות המים אם עלו, כי כך היה דרכו היה יוצא המלך והשרים אם רואים מדרגות המים שעולים היו שמחין כי מי היאור שותה ארץ מצרים ואמר לו הקב"ה הנה יוצא המימה. ד"א ויחזק ה' את לב פרעה. שאלה הואיל מן הקב"ה חיזוק לב פרעה ההוא לא חטא. תשובה אמנם היה ראוי ללקות עשר מכות שהביא הקב"ה מכה אחת וממנה לא נכנע לשוב אל ה' לשלח את העם לפי שלא היתה מתאחרת המכה זמן הרבה, שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו אע"פ שהם חייבים כלייה לפי שהיה ריוח, ע"כ ואח"כ מתחיל כבד לב פרעה.

כלומר לבו של פרעה נהפך לכבד כשם שהכבד אין בו בינה כו'. זה לא נמצא בתנחומא, רק במדרש שמ"ר פ"ט לבו של זה נעשה כבד ועיין במפרשים שנדחקו לפרש דברי המדרש שם, וכן נמצא עוד הפעם במדרש שמ"ר פי"ג פ' בא, כי אני הכבדתי את לבו, מהו הכבדתי שעשה הקב"ה את לבו ככבד הזו שהיי מתבשלת שניה וארטסיס נכנס בתוכה כך נעשה לבו של פרעה ככבד הזו ולא היה מקבל דבריו של הקב"ה. המלה ארטסיס הביא המוספי וכתב פיי בל"י דבר נפוח ובו נקבים מלאים רוח וזה כינוי לגאוה עכ"ל. וידידי הרב החכם הגדול הבלשן הנפלא מהר"י לעווי באוצר המלים שלו הביא שהיא המלה היונית ἀερωδες (לופטארטיגעס, לופט) ועיין מעריך בערך ארטסיס.

על כן נכבד לבו ונתחזק לו. בכ"י פלארענץ הגי', כך אין בינה בלבו להבין ולהשכיל על מה נכבד ונתחזק לבו.

לפי שהיה אומר. תנחומא וארא ושמ"ר פ"ט.

תפוס עד שהוא יוצא לנקביו. תנחומא שם ושמ"ר שם.

לפי שאלוהותו היה היאור. תנחומא וארא מפני שפרעה והמצרים היו עובדין ליאור.

כמה לקו. הגדה של פסח. מכילתא בשלח פ"ו ובמדרש תהלים ע"ח, ש"ר פ"ה פכ"ג.

אמור מעתה. הוא דברי רבי עקיבא.

היתה של חמש מכות. בכ"י פלארענץ בטעות של ארבע מכות והוא ממאמר רבי אליעזר.

עשר מכות היו חקוקות. תנחומא וארא עה"כ ראה נתתיך, ותנחומא תזריע, ושמ"ר סוף פ"ח א"ר יהודה המטה משקל ארבעים סאה היה ושל סמפרינון היה ועשר מכות חקוקות עליו נוטריקון דצך עדש באחב. והאבודרהם סדר הגדה הביא וז"ל ובירושלמי אומר שכך היו כתובים במטה, ואמרינן בתנחומא שהמטה של סנפרינון היה וכתוב בו דצך עדש באחב. עכ"ל ומה שהביא בשם הירושלמי שעשר מכות היו כתובים במטה. לא מצאתי בירושלמי. וכן הוא מפורש בתנחומא שהביא. ואולי צ"ל בתרגום ירושלמי וכוון לתרגום המכונה יב"ע עה"ת שמות י"ד כ"א וביה חקיק ומפרש עישרתי אתוותא די מחא ית מצראי.

אלו בתי ע"ז שלהם. כן הביא הילקוט רמז קפ"ב בשם תנא דבי אליהו, והוא בפ"ז אלא מלמד שאפילו ע"ז שלהן היו פולטין ומוציאים דם. ובשמ"ר סוף פ"ט הביא וז"ל: רז"ל אומרים אף ע"ז לרו-יי בדם.

בקנישקין. בכ"י פלארענץ הגי' בקנקן. והגי' שלפנינו נכונה והוראת מלת קנישקין עיין ערוך ערך קנישקין שכתב כוס של זכוכית או של כסף ויוצאין ממנו כשני קנים דקים משני צדי הכוס וחלולין הן ושואבים בו שנים כל היין שבכוס כו'. וברור לדעתי

שבתנתומא וארא ובשמ"ר פ"ט הנובע מהתנחומא א"ל נשתה בתוך הקערה אני ואתה ביחד, ישראל שותה מים והמצרי שותה דם. שהיה כתוב נשתה בתוך קנישקין והמעתיק שלא ידע הוראת המלה הציג "בתוך הקערה" ובשו"ט מזמור ע"ח איתא ושניהם היו נותנים פיהם בספל והיה ישראל שותה מים והמצרי דם גם פה היתה הגי' בקנישקין.
כי הא דההוא טייעא דטרקיה לגמליה והדר קם. כוונתו למאמרם סנהדרין ס"ז ע"ב א"ל רב לרבי חייא לדידי חזי לי ההוא טייע' דשקלי לספסירא וגיידיה לגמלא וטרף ליה בטבלא וקם. ופי' דטרקיה לשון דקירה ובכ"י פ"ב דשרקיה בטעות.
כג. ומעשה באחד שנקרע כריסו. עיין חולין נ"ו ע"ב ובפירש"י שם.
אף מכת,ייצרים בדם שבעת ימים. הוא דעת ר' יהודה תנחומא וארא, ושמ"ר ספ"ט, ושרט מזמור ע"ח, וילקוט רמז קפ"ב בשם התנחומא.
על שהיו המצרים מעירים אותם משנתם. בתנחומא ושמ"ר פ"י ומובא בספר והזהיר דף א' ע"א שהוציא לאור ידידי הרב הגדול מוהר"ר ישראל מאיר פרייאמאן עם ביאורו ענפי יהודה. צפרדעים למה הביא עליהם מפני שהיו משתעבדין בישראל ואומרים להן הביאו לנו שקצים ורמשים לפיכך ותעל הצפרדע.
הביא עליהם קלנים. תנחומא בא הביא עליהם קלנים אלו צפרדעים. ומובא בערוך ערך קלן בשם הילמדנו סוף וארא. וכן נשנה בפסיקתא ויהי בחצי הלילה וע"ש בהערה פ"ז.
אימתי הפת נתון בתנור בשעה שהוא חם. פסחים נ"ג ע"ב ותנחומא וארא. ומובא בס' והזהיר דף א' ע"א.
בה' לפי שכל מכה. ר"ל ובכה כתיב מלא ה"א בסוף התיבה וכל שאר חסר. והרב בעל מנחת שי הביא בשם רבינו בחיי כי תוספת ה"א ללמדך שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצריים במצרים היתה של חמש מכות ע"כ. וזה נובע מדברי רבינו טוביה.
ד"א בכייה היתה לו ולעמו. דרש בכה לשון בכייה.
שקירקורם קשה היתה להם. תנחומא בא ושאלתות ופי' זעקתם, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה והערה פ"ז מה שכתבתי שם.
ציפור הי' בנילוס בעל דע ושרק להם. עיין בגמרא סנהדרין ס"ז ע"ב וכן בתנא דבי אליהו פ"ז ומובא בילקוט רמז קפ"ב ותעל הצפרדע [צפור] שיש בו דעה כו'. ובתנחומא ושמ"ר צפרדע אתת היתה ושרקה להן ובאו:

פרק ח

א"ר אלעאי. בתנחומא וארא ושמ"ר פ"י ותדב"א פ"ז הגי' ר' עקיבא אומר צפרדע אחת היתה והיו המצרים מכין אותה ומתזת צפרדעים הרבה. ובשו"ט מזמור ע"ח ורש"י עה"ת

חסר שם האומר, ועיין בגמרא סנהדרין ס"ז סע"ב, וגם שם הגי' ר' עקיבא אומר, ובכ"י פ"ב חסר הביאור על הכתוב הזה, ובכ"י פלארענץ כתוב ג"כ א"ר אלעאי, והמאמר שם מוקדם לפני הכתוב ויאמר ה' אל משה.

ויש מפרשים. גם רש"י כתב ופשוטו יש לומר שרוץ הצפרדעים קורא לשון יחידית וכן ותהי הכנם.

כמו ששנינו במשנתינו לא יפלה. שבת י"א ע"א. לא יפלה את כליו ע"ש בפירש"י.

ר"ש ולמ"ד משמשין. ר"ל מתחלפים. ודוחק לומר כי פאר הוא כמו פלא ויותר נכון לומר כי תפאר אחריך מתרגמינן לא תפלי בתרך כמו שהביא הערוך בערך פל, אבל לא מפני שהם מתחלפים.

אין חומר פחות מעשרה איפות. לדעתו תמרים ענינו מדה כמו עשרה חמרים (במדבר יא לב), ולדעת המפרשים ענינו צבור.

תוכן אחת להם. ובכ"י פלארענץ תוכן אחת להן, ובקרא כתיב תוכן אחד יהי'.

ותוכל לומר כי גם החושך ז' ימים. עד סוף הפסוק, חסר בכ"י פלארענץ.

שבוע לכל מכה. בסדר עולם פ"ג איתא מכות מצרים י"ב חדשים שנאמר ויפץ העם וגו' אימתי דרכו של תבן באייר והם יצאו בניסן לקו המצרים עשר מכות כל י"ב חודש. והגאון הרא"וו בהגהות שלו לס"ע כתב ודל לאו מכות מצרים היה י"ב חודש. שהם התחילו באייר וג' חדשים נתעכב משה במדין באותה שנה אלא משעה שנדבר עמו בסנה חושב אותם למכות מצרים, ורש"י כתב שי"ב חודש היו המכות ואינו נראה עכ"ל. ובמס' עדיות פ"ב מ"י משפט המצריים י"ב חודש וכתב שם הראב"ד דכתיב לקושש קש לתבן אימתי התבן מצוי שם באייר והם יצאו בניסן, ועיין תנחומא ושמ"ר סוף פ"ט ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר כ"ד ימים היה מתרה בהם וז' ימים היתה המכה משמשת בהם, וחד אמנק ז' ימים היה מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המפה משמשת, לכן לכ"ע הי' נמשך כל מכה זמן חדש ימים וא"כ היא כסברת רש"י, ועיין עוד במדבר רבה פי"א ששלשה חדשים נכסה משה מהם, ונמשך זמן תשעה חדשים. וז"ל הראב"ע שמות ט' י' ובעבור שהמכה הראשונה עמדה ז' ימים, לא נלמד ממנה על דרך הפשט שככה עמדה כל מכה, ועוד כי אחרי הכתוב נרדף, וידוע כי מכת הדבר היתה שעה אחת, ומכת החושך ג' ימים. על כן אין לנו דרך לדעת באיזו חודש בא משה והחלו המכות, רק אם היתה קבלה ביד חכמינו הקדושים קבלנו ושמענו. עכ"ל.

חסר יו"ד. מובא במנחת שי וז"ל דין לחוד חסר ידד כו' ובמדרש לקחטוב חסר יו"ד כתיב כי נחסר מדעת החרטומים כו', עכ"ל. וראיתי ברבינו בחיי הביא וז"ל עד עתה הזכיר

החרטמים מלא ביו"ד אבל במכה זו של כנים שהזכיר בה ולא יכלו הזכיר החרטמם חסר יו"ד כי בכאן תסרה חכמתם וכשל כחם והודו על כרתם.
והוא שאמרו רז"ל. סנהדרין ס"ז ע"ב, וכ"ה בתנחומא ושמ"ר וילקוט רמז קפ"ג, ומובא בספר והזהיר דף א' ע"ב, ורש"י עה"ת הביא ולא יכלו שאין השד שולט על בריה פחותה מכשעורה. והרמב"ן הביא פחותה מכעדשה.
כלומר לא זו המכה. עיין ש"ר סוף פ"י כיון שראו החרטומים שלא יכלו להוציא הכניס מיד הכירו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות. וגם רש"י עה"ת הביא אצבע אלהים הוא מכה זו אינה ע"י כשפים מאת המקום היא ועיין גם ברש"י סנהדרין שם.
כסימנו של ר' יהודה עיין לעיל וארא ז' הערה כ'.
והיינו דתנן. סנהדרין פ"א רע"ב במשנה.
נוי שלקה ושנה. פירש"י שלקה שתי פעווים על שתי עבירות.
ולמה לקו בכנים. בתד"א פ"ז ותנחומא וארא ושמ"ר פ"י ' וילקוט רמז קפ"ב בשם תדב"א, ומובא גם בס' והזהיר דף א' ע"א, איתא למה הביא עליהם כנים, לפי ששמו ישראל מכבדי חוצות ושוקים לפיכך הפך הקב"ה את עפר מצרים לכנים עד שלא מצאו עפר שיכבדו. וראיתי בבעל הטורים שהביא ג"כ כמו שהוא לפנינו טעם הכנים לפי שמנעו המצרים את ישראל מלכת במרחצאות ומתוך כך נתמלאו כנים בבגדיהם לפיכך לקו הם בכנים עכ"ל.
טו. לעולם. עיין פסחים ד' ע"א, יומא כ"ח ע"ב.
דרשו רבותינו בספר השכם. המדרש הזה נקרא "מדרש השכם" על שם התחלתו השכם בבוקר ונאבד מאתנו ודברתי אודותיו במבוא. והמאמר שהביא רבינו בשמו נמצא גם בתנחומא וארא עה"כ השכם בבוקר, ובשמ"ר פ"ט עה"כ לך אל פרעה בבוקר הנה יוצא המימה, וכן מובא ברש"י עה"ת וארא ז' ט"ו.
ואעפ"כ ראיה לדבר. בכ"י פלארענץ ואע"פ שאין ראיה לדבר.
ויבא שאול אל גדרות הצאן להסך את רגליו. וכן מובא בכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ויבא אל גדרות הצאן על הדרך ושם מערה ויבא שאול להסך את רגליו.
יח. מפרעה התחילו. תנחומא וארא ושמ"ר פי"א. ע' מכילתא בא פ"ז בשלח פ"א סוטה ט' ע"א תוספתא שם פ"ד.
עבדיך. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ.
אלו הכפרים והכרכים. בכ"י פלארענץ אלו הכרכים והכפרים.

חיות רעות כו' לפי שהיו אומרים לישראל כו'. בתנחומא וארא ושמ"ר פי"א ומובא בס' והזהיר דף ב' ע"ב ערוב למה שהיו המצרים אומרים לישראל צאו והביאו לנו דובים וארויות כדי להיות מצירין בהם, לפיכך הביא עליהן חיות מעורבבות. ועוד איתא בתד"א פ"ז ומובא בילקוט רמז קפ"ב ערוב מפני מה אמרו להן צאו והביאו לנו דובים וארויות והכניסו לבית מלחמתינו ונעשה בהם קניגאות כו'. פי' ביוני צידת חיות מדבריות (יאגד). וברור כי בתנחומא ושמ"ר צ"ל כדי להיות מציידין בהם. וכן יסד הפייטן בסילוק ליום שני של פסח הם הגלום להביא חיות להצדאות. ומה שהביא רבינו חיות רעות באות ונוטלות תינוק וכו', הוא מתנחומא בא אות ד' ומובא בילקוט רמז קפ"ב בשם התנחומא, ועיין בהראב"ע שכתב מלת ערב. פי' חיות רעות מעורבות כמו אריות זאבים ודובים ונמרים. ועיין גם ברשב"ם.

כי על כל מכות. עיין ילקוט רמז קפ"ב בשם מדרש, ובשם תנחומא, ובשם תד"א.

פליאה תהיה בעולם. מפרש והפליתי שהוא חסר אל"ף כמו שהביא הראב"ע ויהי' מלשון פלא, וע' ת"י ואעביד פלאין ביומא ההוא.

לפי שבשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהם כאשר דרש ר' ישמעאל בת"כ. המדרש הזה נקבע בהתחלת הספרא ומתחיל רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת. ורבינו גרס נדרשת בהם. עיין מה שהעיר ידידי הרה"ג מוהר"ר אייזיק הירש ווייס. במסורת התלמוד אות ב'.

כי לימים רחוקים הוא ניבא וגו'. הרכיב שני כתובים יחד, הכתוב הראשון יארכו הימים ואבד כל חזון (יחזקאל יב כב) והכתוב השני בן אדם הנה בית ישראל אומרים החזון אשר הוא חוזה לימים רבים ולעתים רחוקות הוא נבא (שם שם כז).

ויקרא פרעה למשה ולאהרן. וכן מובא בכ"י פלארענץ ופ"ב ובקרא כתיב ויקרא פרעה אל משה ולאהרן.

וכן בתלמוד אומר. ביצה כ' ע"ב.

ועד שעת השכמה. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ אבל בכ"י פ"ב הגי' ועד שעת החשיכה.

ותגזר אומר. עי' תענית כ"ג ע"א וירושלמי שם פ"ג הי"ב.

פרק ט

לית דכוותיה. וכן נמסר במסורה.

לפי שהיו ישראל רועים. בתנחומא ושמ"ר פי"א ומובא בס, והזהיר ב' ע"ב למה הביא להם דבר, לפי ששמו ישראל רועי בקר ורועי צאן כו'. וכ"ה בתד"א פ"ז ומובא בילקוט רמז קש"ב.

את הדבר הזה. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ ופ"ב. ובקרא ליתא למלת "את" ובמסורה י"א חסר את בלישנא, וביב"ע תרגם ית פתגמא כאלו הי' כתוב לפניו את הדבר.
היא האפר הלבנה כו'. וכן רש"י עה"ת כתב דבר הנפח מן הגחלים עמומים הנשרפים בכבשן.
שחין שהיה בימי פרעה לח מבפנים ויבש מבחוץ. בגמרא בכורות מ"א ע"א שחין דמצרים יבש מבפנים ולח מבחוץ, דמתניתן לח מבפנים ויבש מבחוץ וכן ב"ק פ' ע"ב דאמר ריב"ל שחין שהביא הקב"ה על המצריים לח מבחוץ ויבש מבפנים שנאמר ויהי שחין אבעבועות פורח באדם ובבהמה. ופירש"י אבעבועות פודרא, בפריחתו דהיינו מבחוץ הוא מבעבע דהיינו לח, מכלל דבפנים הוי יבש. לכן יש לתקן כן גם בדברי רבינו יבש מבפנים ולח מבחוץ.
מכת שחין באה על המצריים. תנחומא וארא שמ"ר פי"א ותד"א פ"ז ומובא בס' והזהיר ב' ע"ב.
שבעבורם נברא העולם בעשרה מאמרות. במשנה אבות פ"ה מ"א בעשרה מאמרות נברא העולם. ובאדר"נ פל"ג איתא עשר מכות הם כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ע"ה.
שהרי סגנון אחד. סנהדרין פ"ט ע"א.
זבדי בן לוי אמר. תנחומא וארא ושמ"ר פי"ב ורש"י עה"ת וס' והזהיר ג' ע"א.
ט. הוא שאסור. עיין סנהדרין ל"ה ע"א ושם פ"ט ע"א.
קבץ ודומה לו כו'. גם רש"י עה"ת הביא ראיה מן הכתובים האלה.
אלא זש"ה הן אל שגיא וגו'. תנחומא וארא עה"כ השכם בבוקר.
הן אל שגיא בכחו. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובקרא הן אל ישגיב בכחו.
בוא וראה מה כתוב. מכילתא בשלח פ"א על הכתוב ויקח שש מאות רכב בחור.
הוא שאמרו חז"ל. מכילתא שם, וילקוט רמז קפ"ו וחסר הציון, ומובא בס' והזהיר ג' ע"א.
ר' שמעון בן יוחאי. במכילתא שם הגי' ר' שמעון לבד ובילקוט ובס' והזהיר הגי' כמו שהביא רבינו.
והכשר כו'. וכן הובא בס' והזהיר ובמכילתא הגי' טוב.
על האויר. וכן כתב הראב"ע על השמים, הוא האויר וכמוהו על פני רקיע השמים.
כמו שכתבנו למעלה, שמות ח א.
א"ר יוסי בר חנינא צלוחית מלאה אש. בכ"י פלארענץ חסרהביאמר הזה בשם ר' יוסי ומתחיל ר' יוחנן אמר וזה משגגת המעתיק. והנה לפנינו בפסיקתא ויהי ביום כלות משה (דף ג' ע"ב) ומדרש חזית פ' צאינה וראינה ותנחומא וארא, ושמ"ר פי"ב וס' והזהיר ב'

ע"ב מובא בשם ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר צלוחית של ברד מלאה אש, ר' נחמיה אמר אש וברד פתוכין זה בזה אולם מה שהביא רבינו בשם ר' יוסי בר חנינא ור' יוחנן לא מצאתי במדרשים רק בס' והזהיר דף ג' ע"א. ובודאי הוציאו הדרש ממדרש ילמדנו או ממדרש השכם אשר הביא רבינו למעלה וגם בעל ס' והזהיר לקח ממנו.

ג' טפחים. המלות שהוספתי חסרים גם בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב, ונמצא לנכון בס' והזהיר והמעתיק השמיט מן טפחים עד טפחים.

לפי שהיו המצריים חושבים. בתנחומא וארא ושמ"ר פי"ב וס' והזהיר ב' ע"א ותד"א פ"ז ומובא בילקוט רמז קפ"ב. נמצא דרשה אחרת ברד מפני מה, מפני ששמו את ישראל נוטע גנות ופרדסים ואילנות וכרמים לפיכך הביא עליהן ברד ושבר אילנותיהן. וכאשר הביא רבינו מובא ג"כ בס' והזהיר דף ג' ע"א ולמה הכה הברד חשבו המצרים שיהיו ישראל בוצרין את כרמיהן לפיכך הרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל (תהילים ע"ח:מ"ז) בא חן מל וקיצץ את האילנות. ובעל ס' והזהיר הביא בתחלה (דף ב' ע"א) כמו שמצא בתנחומא ושמ"ר ואח"כ (דף ג' ע"א) הביא דרשה אחרת, ואולי היה כן לפניו במדרש השכם. אשר גם דברי רבינו נובעים משם.

בא חן מל. בשמ"ר סוף וארא סיים במדרש תהלים יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל ר' יהודה בר שלום אומר בחנמל בא נח מל ור' פנחס אמר כו' הציון "במדרש תהלים" נוסף מאיזה מעתיק, ובאמת דברי המדרש נובעים מתנחומא וארא ושם שמות האומרים הם ר' יהודה בר שלום ור' פנחס. אולם במדרש תהלים מזמור ע"ח ומזמור ק"ה, שמות האומרים הם ר' הונא ור' יוחנן. וכוונת הדורש בא חן מל עיין דברי ידידי הרה"ג מהרא"ם פאדווא בביאורו למדרש שו"ט מזמור ע"ח.

שהיו מתערבין זה בזה. הוא כדברי ר' נחמיה בפסיקתא ויהי ביום כלות משה, שהיו פתוכין זה בזה. וע"ש בהערה נ"ו שהמלה סורית וענינה ערוב. וכן מובא בילקוט רמז קמ"ו וחסר הציון פסיקתא. ובצדו נרשם על מלת פתוכין פי' מעורבין.

כג. הפה שאמר. עיין מכילתא בשלח פתיחתא.

מן העיר. וכן הביא רש"י עה"ת. ובכ"י פ"ב חסר מן העיר הראשון עד מן העיר השני ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ.

מלמד שחוצה לעיר היה לו בית תפלה. במדרש שמ"ר סוף פ' וארא. כצאתי את העיר מכאן שלא היה משה חפץ להתפלל בתוך מצרים לפי שהיתה מטונפת בגלולים ובשקוצים. וכן הביא רש"י עה"ת ובודאי היה כן לפניהם באיזה מדרש כי גם רש"י לא

ראה את מדרש שמ״ר, ועיין ברמב״ן, אך מקורם במכילתא בא בפתיחתא פסוק בארץ מצרים.
והכתיב והארץ נתן לבני אדם לא קשיא כו׳. בגמרא ברכות ל״ה ע״א ר׳ לוי רמי כתיב לה׳ הארץ ומלואה (תהילים כ״ד:א׳) וכתיב השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם לא קשיא כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה וע״ש בתוס׳ ד״ה כאן. אולם התשובה כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום הוא בגמרא שם על מאמר אחר אשר רבי חנינא בר פפא רמי כתיב ולקחתי דגני בעתו וגו׳ וכתיב ואספת דגנך וגו׳.
וכן במשנה. שבת כ׳ ע״ב.
לא בלכש. בכ״י פלארענץ הגי׳ לא בלגש. וכן גורס בעל הערוך בערך לגש. וע״ש במוספי שהמלה יונית. וזה כוונת הירושלמי לא בלכש רחב״א אמר לוגשא מפרש מלת לכש שהיא מלה יונית.
ולפי שהיתה כבר גדולה נשתברה. בכ״י פלארענץ נמצא אחר זה והפשתה גבעול פירושו גבעול בגבו על הזרע נכנס בו הזרע ונתגדל לכך נשברה.
מכוסות בתוך הקש. הוא כדעת ר׳ יהודה לקישות היו ופי׳ כמו שכתב גם רש״י בפי׳ התורה מאוחרות ועדיין היו רכות ויכולות לעמוד בפני קשה.
ד״א כו׳ פלאות נעשו בהם. תנחומא ושמ״ר סוף פ וארא, ומובא בילקוט רמז קפ״ו בשם התנחומא וכן רש״י עה״ת הביא ובמדרש רבי תנחומא יש מרבותינו שנחלקו על זאת ודרשו כי אפילות פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו.
אלא עומדים תלוין עד גוג ומגוג. עיין תנחומא ושמ״ר בפ׳ הנני ממטיר. ומובא בילקוט סוף וארא אשר לא היה כמוהו אבל עתיד להיות אימתי בימי גוג ומגוג שנאמר אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה (איוב ל״ח:כ״ג) וכה״א ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף ואבני אלגביש וגו׳ (יחזקאל ל״ח:כ״ב) וכן שם בסוף הפסקא והשאר שהיו בשמים ירדו על גוג ומגוג לימות המשיח. וכוונת הדורש שהביא לראיה מפסוק אשר חשכתי לעת צר. מחובר לפסוק לשלפניו הבאת אל אוצרות שלג ואוצרות ברד תראה אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה ר״ל אשר מנעתי אותם מלהורידם במצרים ושמרתים להורידם ביום קרב ומלחמה, הוא מלחמות גוג.
ראיתי שנים עשר ברד כתוב בפרשה. ואני ראיתי ארבע עשר ברד כתוב בפרשה ט׳, פסוק י״ח י״ט כ״ב כ״ג כ״ד כ״ה כ״ו כ״ח כ״ט ל״ג ל״ד: ובלי ספק היה רבינו מונה י״ב ברד שבפרשת נטה את ידך ששם נמצא רק י״ב ברד ובאמת לפי המסורה הוא תחלת

הפרשה שע"י היא פתוחה ועיין בתנחומא שהחל דרשתו בפ' נטה את ידך בלשון זש"ה וזה מורה שהי' בפ' הזה תחלת הפרשה ובמ"א הארכתי בענין הפרשיות של התנחומא אשר עתיד אני להוציאו לאור עולם עפ"י הרבה כתבי יד אם יהי' אלהים עמדי.

פרק י

שיראו מלפניו. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא אשר ייראו מלפניו.
מלפני האלהים. וכן בכ"י פלארענץ, ובקרא אלהים.
שנאמר ע"י עזרא. המקרא הוא בנחמיה כמו שציינתי רק חז"ל גם הקדמונים ורש"י ז"ל כינו לנחמי' בשם עזרא כמו שתראה בגמרא סוכה ל"ז ע"א בעזרא הוא אומר צאו ההר וגו' והוא מקרא בנחמיה ח' ט"ז וכן תמצא הרבה פעמים ברש"י שהביא בשם עזרא והמקרא הוא בנחמיה עיין בן יוחאי מענה י"ג.
ובכל ארצו. וכ"ה בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמקרא כתיב ובכל עם ארצו.
א"ר לקיש. שבת ק"ד ע"א.
ה. ואני אוסיף. שמ"ר פי"ג והכבדתי לבך הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך.
ולמען תספר. בכ"י נמצא לפני זה הוספה מהמעתיק וז"ל "אמר המעתיק שמעתי למה אמר בלשון בא ולא אמר לך, לפי שג' מכות עתידין לבוא עליו כמנין ב"א ואלו הן אח"ב ע"כ. ובכ"י פלארענץ ופ"ב לא נמצא, וראיתי בבעל הטוריס שהביא וז"ל בא עולה בגימטריא ג' רמז לו שג' מכות יביא עוד עליו עכ"ל.
כשם שהם עוללו את כרמי. דורש מלשון וכרמך לא תעולל (ויקרא יט י).
בגודל עלילות. פי' מלשון פעולה, וכן פי' הרשב"ם.
כלומר ממאן אתה כו'. וז"ל רש"י לענות כתרגומו לאתכנעא והוא מגזרת עני מאנת להיות עני ושפל מפני עכ"ל.
ארבה שמו על שהוא הרבה שנאמר חילי הגדול. וכן כתב הראב"ע ארבה שם מין אול. י נקרא כן בעבור שהוא יותר רב מהמינים האחרים. וכתוב יתר הגזם אכל הארבה [יואל א ד] ועליו כתוב חילי הגדול [שם ב כה] וא"כ יהי האל"ף נוסף עכ"ל.
היה הארבה אוכל ואינו נאכל כו'. מצאתי ג"כ כן מובא בסי' והזהיר ג' ע"א. הנני מביא מחר ארבה בגבולך, היה ארבה הזה אוכל ולא נאכל, היה נופל בפני המצרי, ואכלו ומנקר את עיניו ע"כ. ואולי לקוח ממדרש השכם.
שלח אחריהם שלוחים. וכן הביא רש"י.
זה בעל צפון. מכילתא בא פי"ג בעל צפון נשתייר מכל היראות כו'.
יג. כל הפורעניות. מכילתא בשלח פ"ד ב"ב כ"ה ע"א.

כצל בנטותו. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ובקרא כנטותו.
הילק הגזם והחסיל. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמקרא כתוב הילק והחסיל והגזם.
מה עתר זה. יבמות ס"ד ע"א.
ים סוף הוא למצרים מן המזרח כו'. עיין רש"י עה"ת שהביא וז"ל ורוח הקדים רוח מזרחית נשא את הארבה, לפי שבא כנגדו שמצרים בדרומית מערבית היתה כמו שמפורש במקום אחר (במדבר לד ג) וע"ש שהביא אומר אני שים סוף היה מקצתו במערב לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו.
אבל הארבה לא מתו במצרים. עיין תנחומא וארא ושמ"ר פי"ג א"ר יוחנן כיון שבא ארבה שמחו המצריים.
היינו דא"ר לקיש. שבת ק"ד ע"א.
ואנכי פתיתי. וכ"ה בכ"י פ"ב. ובכ"י פלארענץ אנכי פתיתי הנביא ההוא, ובמקרא כתיב אני ה' פתיתי את הנביא ההוא.
ובא לטהר מסייעין אותו. שבת שם.
נטה את ידך. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובמקרא כתב נטה ידך ובמסורה נמנה בין י"ו חסר את בלישנא. ויב"ע תרגם ית ידך כאילו הי' גם לפניו את ידך.
וימששו מצרים חשך ולא אור. כוונתו כי הוא מפעלי הכפל. והביא לשון הכתוב ימששו חשך ולא אור (איוב יב כה). ועיין בהראב"ע אחרי שהביא דברי יפת כי וימש חשך כמו וימיש הביא דעתו כי וימש מגזירת ימשש ואין טענה בעבור שהוא מפעלי הכפל, כי כמוהו בזה הענין ידיהם ולא ימישון כו' והנה הטעם שימששו בידם החשך שכל כך יהי' עב. וגם רש"י עה"ת הביא וז"ל ומדרש אגדה פותרו לשון ממשש בצהרים שהי' כפול ומכופל ועב עד שהי' בו ממש עכ"ל ובתנחומא בא ושמ"ר פי"ד איתא וימש חשך כמה היה אותו חשך רבותינו אמרי עבה כדינר הי', שנאמר וימש חשך שהי' בו ממש ע"כ. ובילקוט בא רמז קפ"ו הביא בשם תנחומא עבה כדינר קורדיינא. לכן תראה כי בתנחומא ובמדרש נשמטה המלה "קורדיינא" והוא מלשון חז"ל חולין נ"ד ע"ב שיעוריה בדינר קורדינאה כו' והם מיני דינרים של גודיין קיסר כמו שהביא המוספי. וכן בתנחומא עבה כדינר קורדיינא זהו שיעור ממשות. וע"ע בחולין נ"ה ע"ב אם אישתיור כעובי דינר זהב כשרה. וראיתי בספר והזהיר (ג' סע"א) וימש חשך שהי' משתמש והיה עוביו כדינר זהב, עובי דינר גורדיאני יש לתקן שצ"ל שהיה ממשש או ממשמש כתרגום ירושלמי. והמחבר הוסיף על לשון התנחומא "והיה עוביו כדינר זהב" עפ"י מאמרם חולין נ"ה

ע"ב וכן בהרבה מקומות בדברי רז"ל מובא השיעור הזה. כדינר זהב. וידידי הרה"ג בעל ענפי יהודה כתב וז"ל מ"ש המחבר עובי דינר וכו' ליתא בתנחומא ושמ"ר וכנראה שהיא חסר עכ"ל אולם עובי דינר גורדינאי הוא דברי התנחומא ובעל והזהיר הוסיף רק המלות עוביו כדינר זהב. ואולי היתה זאת הגהה מבחוץ והובא פנימה.

ד"א מלשון לא ימיש. עיין רש"י שכתב ואונקלוס תרגם לשון הסרה כמו לא ימיש, בתר דיעדי קבל לילה, כשיגיע סמוך לאור היום, אבל אין הדבור מיושב על הוי"ו של וימש לפי שהוא כתוב אחר ויהי חשך. והרב הגאון הגדול מהר"ן אדלער בעל נתינה לגר העיר בצדק שגם המתרגם מפרש שהוא כמו ויאמש ע"ש. ועי' מכילתא בשלח פ"ד שהוא מש באפילה שנאמר וימש חשך. וצ"ל שהואמש מלה אתת ועי' במדות סופרים אות מ'. והראב"ע הביא בשם יפת כי וימש חשך כמו וימיש.

ומכת החשך למה היא באה כו'. גם זה מובא בס' והזהיר (ג' ע"א) וז"ל אמרו כשהיה המצרי סועד בלילה הי' מביא את ישראל ומושיבו כנגדו ומדליק את הנר ומניחה על ראשו ואומר ראה שלא תטה לכאן ולכאן ואם לאו אני מתיז את ראשך. ואין ספק כי נובע ממדרש השכם כי בתנחומא סוף וארא ושמ"ר פי"ד ותד"א פ"ז וילקוט רמז קפ"ב ורש"י עה"ת (בא י כב) וס' והזהיר (ב' ע"ב) נמצא טעם אחר למכת הארבה.

תבן אתה מכניס לעפרים. מנחות פ"ה רע"ב.

כלומר עפרים מקום כולו תבן. ז"ל רש"י שם עפריים שהוא מקום הרבה תבואה אתה מביא לשם תבואה למכור בתמיה כך ארץ מצרים שהיא מלאה כשפים אתה בא לשם לעסוק בכשפים.

למתא ירקא ירקא שקול. בגמרא שם אמר להו אמרי אינשי למתא ירקא ירקא שקול.

כלומר לעיר שהיא מלאה ירק כו'. ז"ל רש"י שם לעיר שגדל שם ירק הרבה הביא ירק שלך למכור לפי שמתקבצין שם הכל לקנותן.

אמרו שלשה ימים. הכוונה ג' ימים האחרונים הי' חשך ואפלה, וג' ימים אחרים היינו הראשונים. וז"ל התנחומא ריש בא עה"כ ויט משה את ידו ושמ"ר פי"ד ז' ימים היה כיצד שלשה ימים הראשונים מי שהי' יושב ובקש לעמוד עומד והעומד שבקש לישב יושב, שלשה ימים האחרונים כל מי שהי' יושב לא הי' יכול לעמוד כו', מנין שכן כתיב לא ראו איש את אחיו הרי שלשה ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים הרי ששה כו' וכן הביא רש"י עה"ת ומובא גם בס' והזהיר (ג' ע"ב).

עוביו כדינר זהב. עיין לעיל הערה כ"ג.

יש אומרים. הביא רבינו לעיל ח י ועי"ש בהערה.

לפיכך נקראו שבט שבט למצרים, לעיל הביא רבינו לכך נקרא שבט שבו נשבטו המצריים.
אמרו רז"ל גם לרבות אשת פרעה שהיא התחילה לקרוא למכשפים. לא מצאתי לפנינו בתנחומא רק ראיתי בילקוט רמז קפ"א וחסר הציון. ויקרא פרעה אין כתיב כאן אלא ויקרא גם פרעה וא"ר לוי שקרא לאשתו וא"ל ראי היאך באו היהודים לשחק בי כו'. ובשמ"ר פ"ט ויקרא גם פרעה מהו גם שאף לאשתו קרא ועשתה כן.
באותיות יש מהם כמו עתידות והם עברות י ר"ל באותיות נמצא שהם לעתיד והם מורה לעבר. ובכ"י

פרק יא

אין נא אלא לשון בקשה. ברכות ט' ע"א.
ואם תאמר עד והלא דברים ק"ו, נשמט בכ"י פלארענץ.
בשלשה ימי אפלה לקחו המטמוניות. עיין תנחומא בא עה"כ ולכל בני ישראל היה אור. בתולת בת ציון. בקרא בתולת ישראל.
זה הדבר אומרו משה בעודו לפני פרעה. עיין רש"י עה"ת שכתב: בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו.
לפיכך אמר משה רבינו. המלות שהסגרתי חסרים לפנינו ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ, ובכ"י פ"ב, והמעתיק השמיט מן כה אמר עד כה אמר.
ד"א כחצות הלילה לפי שידע משה. ברכות ד' ע"א וילקוט בא רמז קמ"ו, ורש"י עה"ת, ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה ובהערה כ"ט.
הוא הראוי להיות יושב על כסאו. וכן ת"א דעתיד למתב וכן כתב הראב"ע היושב על כסאו הראוי לשבת על כסאו אחריו.
הוא בכור השבי. וכן הביא הראב"ע והרשב"ם ע"ש. ועי' מכילתא בא פי"ג.
לשון זכר כלומר כמוהו כאותו הלילה לא נהיית צעקה. עיין הראב"ע. והרשב"ם כתב הרבה מצינו לשון זכר ולשון נקבה בדבר אחד והספורנו מפרש כרבינו אשר בלילה כמוהו לא נהיתה צעקה כזאת.
כמו לא יצרח כלב. ויהי' מאותיות המתהפכות כמו כשב כבש. מלשון יריע אף יצריח (ישעיה מב יג).
לשנו חסר וי"ו. מובא בשמו במנחת שי וז"ל במדרש לקח טוב לשנו כתיב חסר וא"ו כלומר לא יזיקם בשנו ולא בלשונו ע"כ.

שהביא המכות על פרעה ועמו כטכסיס מלכים. תנחומא בא ארז"ל כטכסין של מלכים הביא הקב"ה עליהן המכות, ומקורהביאמר הוא בפסיקתא ויהי בחצי הלילה דף ס"ו ע"ב ר' לוי בר ברכי' אמר בטכסיסי של מלכים בא עליהם הקב"ה וע"ש בהערה פ"ד שכלהביאמר נמצא בשאילתות דרב אחאי גאון ס"פ צו סי' פ' וציין שם הגאון הרי"ב מעין זה תמצא בילקוט וארא רמז קפ"ב בשם התנחומא עכ"ל ובאמת השאילתות שאב דבריו מהפסיקתא וכן נמצא בס' והזהיר דף ג' ע"ב.

כטכסיס. טכסיס, טקסיס. פי' ביוני ταζις סדר (ארדנונג) ור"ל לפי סדר ומשטר המלכים כן הביא עליהם המכות ועיין בפסיקתא שם הערה פ"ה.

קלנים. פי' משמיע קול, והעירותי בפסיקתא שם הערה פ"ז, שהיא מלה רגילה במדרשים, כמו וי"ר פט"ז אר"י בר"ס אליו צפריא קולנין אמר הקב"ה יבא הקול ויכפר על הקול. ובתנחומא תצוה פ' וזה הדבר קלאנין של תולעים יוצאים מתוך אהליהם. והמאמר מהפסיקתא מובא בערוך בערך קל ה'.

שהיתה נכנסת בתוך גופו של מצרי כחץ. עיין בפסיקתא שם הערה פ"ח.

הלגיונים. בפסיקתא שם בהערה פ"ט כתבתי היא מלה שגורה במדרשים והיא יונית λεγεών וכן רומית legio ועניינה חיילות, ובתנחומא נאמר במקומה ברברים, ובילקוט וארא נשמטה שלשה מכות ערוב דבר שחין, כי קפץ המעתיק מן לא חזרו עד לא חזרו. דורמייסות. עיין פסיקתא שם בהערה צ' ופי' דבר כבד מאד והיא כמו אנדרלומוסיא ע"ש. נפט. ידוע שמן הרים הנוטף מבין הסלעים naphtha ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה צ"א.

אבני בליסטרא. בפסיקתא שם הערה צ"ג הבאתי הרבה מקומות אשר המלה הזאת נמצאת, וכתבתי שהיא מיוני ורומי βάλλιστρα ballista ופי' כלי מלחמה אשר בו מורים אבנים וחניתות לרדות החומה ולהרוג האויבים ע"ש.

גירה בהם אוכלסין. כ"ה בתנחומא ובילקוט רמז קפ"ב בשם התנתומא וגם מובא כן בס' והזהיר דף ג' ע"ב, אולם בפסיקתא דף ס"ז ע"א, גם בפסיקתא רבתי פסקא ויהי בחצי הלילה הנוסחא העמיד עליהם כובשים, המפרש לפסיקתא רבתי דפוס ברעסלויא כתב צריך עיון פירושה, ואנכי בהערה צ"ד בפסיקתא שם העירותי שאין ספק שמעתיק התנחומא הציג מלת אוכלוסין במקום כובשין יען כי חשב שפי' כובשין הוא חיילות שיכבשו אותם, וכן מפרש הגאון בעל זרע אפרים המלה הזאת בפסיקתא רבתי שם, אולם מלבד אשר מנה כבר הלגיונות למכת ערוב וראוי א"כ למכה זאת דבר אחר, גם איננו עולה יפה לפי הענין, וראיתי בבייטרעגע להרב הגדול מהרימ"ז ז"ל ח"ב צד

קמ"ז בהערה שרצה לגרוס כבשים מן כבש שפי' מדרגות וסולמות ע"ש ודבריו דחוקים, אולם האמת הוא כאשר מצאתי בערוך ערך כבש ז' וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה, הביא עליהם כבשין הרבה בריש מגילת איכה [בפתיחתא וזכור את בוראך] ולבנות דייק כבשין ע"כ. וכתב המוספי מין כלי מלחמה עשוי לרדות חומות ולו ראש כמו איל וכבש מנגח, וכן קוראים לו היונים ורומים בלשונם עכ"ל והוא הנקרא aries (ווידדער, באק) עיין ערוך ערך אילה דספינתא ובהערה להרמ"ל שם. וראיתי בשאילתות שם הביא ג"כ הלשון העמיד עליהם כבשים, והוסיף הגאון ר' אחאי ז"ל באמצעהביאמר, ר"ל כובשים ומחזיקים בהם ובמח"כ לא ירד לעומק הוראת המלה שהוראתה מין כלי מלחמה, ואולי היא הוספה חיצונית בדברי הגאון מאיזה מעתיק.

בבית האסורים. כ"ה בתנחומא וילקוט וארא, אולם בפסיקתא דף ס"ז ע"ב ובפסיקתא רבתי ובשאילתות הגי' הביאם בפלקיות, והמלה יונית ופי' φυλαχή בית הסהר. ובערוך ערך פלק א' הביא ב' נוסחאות וז"ל בפסיקתא ויהי בחצי הלילה, ובילמדנו ויהי חשך, אח"כ חבשן בפלקיות זה החשך ס"א לא חזרו חבשן בבית האסורין, פי' בית הסהר בל"י ובלשון ישמעאל נקרא הסדין שכובשין בו רגלי האדם פלקה עכ"ל. ועיין בהערה צ"ה לפסיקתא שם.

כתוב במדרש שיר השירים. חפשתי ולא מצאתי לפנינו במדרש חזית. ובכ"י פלארענץ חסר זה מן כתוב במדרש עד כמו פורענות מצרים.

כמו פורענות מצרים. עיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה דף ס"ז ע"ב ומובא בשאילתות ובפסיקתא רבתי ובתנתומא בא ובילקוט רמז קפ"ב בשם התנחומא וכן בס' והזהיר דף ח' ע"ב. מי שפרע מן הראשונים הוא יפרע מן האחרונים. מה מצרים בדם אף אדום כן. ועיין בפסיקתא שם הערה צ"ח.

במצרים ערוב. המלות שהסגרתי חסרים בכ"י גם בכ"י פלארענץ ופ"ב ונאמר לנכון בפסיקתא ותנחומא והמעתיק קפץ מן מצרים עד מצרים.

במצרים לקו. המלות שהסגרתי חסרים בכ"י ובכ"י פלארענץ ופ"ב ונאמר לנכון בתנחומא ועיין בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה הערה ק"ב.

כך דרש ר' תנתומא במדרשו. כ"ה בתנחומא בא:

פרק יב

שומע אני. מכילתא ריש בא. ומכאן מתחיל המכילתא. ומובא בתנחומא בא ונרשם שם "ממכילתית דר' ישמעאל" והיא הוספה שהוסיף המעתיק אלו הדברים מהמכילתא. ומובא בילקוט רמז קע"ט וקפ"ז בשם המכילתא.

הדבור. כ״ה גם בילקוט. ובמכילתא לפנינו הגי׳ הדבר והוא מלשון מקרא והדבר אין בהם (ירמיה ה יג) וכ״ה במ״ס אות א׳ ועיין במאיר עין הערה א׳.
למשה ולאהרן. במכילתא לאהרן ולמשה.
ת״ל ויהי ביום דבר ה׳. כאשר היא במכילתא כן יש לתקן לפנינו כשהוא אומר ויהי ביום דבר ה׳ אל משה בארץ מצרים, למשה היה הדבור ולא לאהרן, א״כ מה ת״ל אל משה ואל אהרן אלא מלמד שהי׳ כו׳ ועיין ספרא ויקרא פ״ב ובמדות סופרים להרה״ג מהרא״ה ווייס אות ב׳.
ד. כלל לדברות. בתנחומא וילקוט הגי׳ כלול לדברות ופי׳ ראוי וכן הגיה הרב החכם מהר״ם א״ש במכילתא, ע״ש במאיר עין אות ג׳.
ולמאמרות. ליתא במכילתא.
הקיש הכתוב. מכילתא שם.
חוץ לכרך. מכילתא, ורש״י עה״ת ועיין תנחומא ושמ״ר פי״ב בפי׳ כצאתי.
עד שלא נבחרה א״י. הוא מאמר בפני עצמו, ובמכילתא הגי׳ ועד והגיה הרב בעל מאיר עין שצ״ל עד.
לא הוכשרו לדבור. עיין מכילתא ושם נמצא אריכות דברים.
שכן מצינו ביונה. מכילתא. וע״ש.
והכתיב אנה אלך. במכילתא יש הוספת דברים.
משל לעבד של כהן. במכילתא לעבד כהן פי׳ עבד של כהן, ובילקוט יונה רמז תקמ״ט בשם המכילתא משל לעבד שברח מרבו כהן.
אשלח אחריך עבדים כיוצא בך. במכילתא גי׳ אחרת אמר לו רבו יש לי עבדים כיוצא בך. כך ברח יונה והי׳ הטיל רוח וגו׳. במכילתא הגי׳ כך אמר יונה אלך לי בחו״ל מקום שאין השכינה נגלית וכו׳ אמר לו הקב״ה יש לי שלוחין כיוצא בך שנאמר והי׳ הטיל וגו׳.
רוח סערה. וכן מובא בכ״י פלארענץ, ובקרא כתיב רוח גדולה.
שנית נדבר. מכילתא שם ושם בטעות ודבר והגיהו לנכון הרב בעל מ״ס והרב בעל מ״ע שצ״ל נדבר, וכ״ה לנכון בילקוט ירמי׳ רמז שכ״ה ועיין יבמות צ״ח ע״א.
ר׳ נתן אומר. כ״ה גם בילקוט יונה רמז תק״ן, ובמכילתא הגי׳ רבי יונתן אומר, יש להגיה ר׳ נתן, ולמחוק אותיות ״יו״.
שכן הנביאים. במכילתא האבות והנביאים. ועיין בהערת בעל מ״ס, ובעל מ״ע.
צא אמור להם מיד. מכילתא שם.
ד״א לך אמור להם. הוא דברי ר״א במכילתא שם.
מיכן לאומר. יומא ד׳ ע״ב.

א"ר ישמעאל. מכילתא פרשה א', ומובא בילקוט רמז קפ"ח.
ר' אלעזר. מכילתא שם. ובמכילתא המאמר והלא כל הדברות מובא בשם רשב"י.
זה ניסן. מכילתא שם.
שיש בו חג ואסיף ותקופה ושנה. וכ"ה במכילתא ובילקוט הגי' שיש בו חג האסיף ותקופת השנה וכן תיקן הרב בעל מאיר עין במכילתא שם. ועיקר כגי' רבינו שלא יצדק לשון תקופת שנה יוצאת בו.
וכן כתבו אנשי כנסת הגדולה. הוא עפ"י מאמרם (ב"ב ה') אנשי כנסת הגדולה כתבו מגילת אסתר, ובמכילתא שם ליתא המלות וכן כתבו אנשי כנה"ג ושם הגי' אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר בחדש הראשון הוא חדש ניסן.
ניסן שבו נעשה נסים. הוספת רבינו.
תנן התם. ר"ה ב' ע"א במשנה.
דתנן בשלהי מס' שביעית. פ"י מ"ה.
מאי פרוזבול. גיטין ל"ו סע"ב.
פרוסבולי ובוטי. עיין במוספי שכתב בערך בט נראה שמלת פרוזבולי ובוטי מלה אחת היא פרוסבוליבטי פירושה בל"י לפני יועצים ובית דין והבאים אחר רב חסדא (כי רב חסדא אמר פרס בולי ובוטי) חשבו שהן שתי מלות כו'. אולם מה יענה המוספי שרב חסדא בעצמו אמר (מגילה ט"ו סע"ב) זה בא בפרוזבולי וזה בא בפרוזבוטי. ועיין בדברי הרמ"ל בהערה שם.
בולי אלו עשירים בוטי אלו עניים. בגמרא גיטין סיים שם בולי אלו עשירים דכתיב ושברתי את גאון עוזכם ותני רב יוסף אלו בולאות שביהודה, בוטי אלו עניים דכתיב העבט תעביטנו.
וזה תקון של פרוזבול. שביעית פ"י מ"ד.
כדי שיהא האדם סומך על שטרו כו'. עיין רש"י ר"ה ב' ע"א ותוס' שם ד"ה לשטרות, ובפי' הרמב"ם שביעית פ"י מ"ה ובהר"ש שם.
בידוע שהשטר מוקדם הוא ופסול. בכ"י פלארענץ בידוע שהשטר מאוחר הוא וכשר.
והשטר מאוחר וכשר. בכ"י פלארענץ והשטר מוקדם ופסול.
והמוקדם פסול. זה ליתא בכ"י פלארענץ רק הגי' שם והשטר מוקדם ופסול ואינו גובה אפילו בזמנו לפי ששטר שנפסל מקצתו נפסל כולו.
אבל מן המשוחררים גובה. ליתא בכ"י פלארענץ.
ומנלן דלמלכים מונין מניסן. מכילתא בא פ"א, ר"ה ב' ע"ב.
זיו זה אייר. עיין בתוס' שם ד"ה בחודש זיו.

ולרגלים. מכילתא שם, ור״ה ד׳ ע״א.
לכם ולא לגוים. מכילתא שם.
סימן הוא לכם. מכילתא שם עיין פסיקתא פרשת החודש דף נ״ג ע״א, ונ״ד ע״א.
הקטן מונה לקטן. פסיקתא פ׳ החודש נ״ד ע״א וב״ר פ״ו, דרך ארץ הוא הגדול מונה לגדול כו׳ ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי.
וכשם שהחודש מתחדש. עיין בפסיקתא שם במאמר של ר׳ נחמן.
וכשם שהלבנה מושלת. ב״ר ופסיקתא שם וע״ש בהערה ר״ד.
חידוש הוא לכם. עיין פסיקתא שם דף נ״ב ע״א.
סבור אתה מיעוט חדשים שנים. מכילתא בא פ״ב.
מח. זה ניסן. ברכות י׳ ע״ב ושי״נ מכילתא פ״ב.
ומנין שמעברין. עיין מכילתא שם.
במס׳ סנהדרין פ״א. דף י״א ע״ב. ובכ״י פלארענץ חסר הציון הזה.
וכה״א במלכים. עיין סנהדרין י״ב ע״א.
נציבים. וכן מובא בגמרא שם ובקרא כתיב נצבים.
ונציב אחד בארץ. בקרא ונציב אחד אשר בארץ.
וכמה עבור. מכילתא בא פ״ב.
מה אתם ב״ד אף לדורות בב״ד. עיין פסיקתא החודש דף נ״ה ע״א. ובהערות שלי. ובמכילתא סוף פ״ב ר׳ יאשיה אומר מנין שאין מעברין את השנה אלא בב״ד הגדול שבירושלים ת״ל ראשון הוא לכם. ועי׳ ר״ה כ״ב ע״א ובפירש״י ותוס׳.
כך עושין בארץ ישראל לפני ראש הישיבה. זה ליתא בכ״י פלארענץ.
מדרש. היא בחזית על הכתוב הזה וכן נשנה בפסיקתא החודש דף נ׳ ע״א.
שריעה ואיחה אותו. מענין ריעות ואחוה עיין בפסיקתא שם בהערה פ״ה.
ד״א עת הזמיר. פסיקתא וחזית שם.
נט. אלו בחורי ישראל. ברכות מ״ג ע״ב.
לכם הוא מסור. פסיקתא החודש נ״ג ע״א, ומובא בילקוט רמז קצ״א.
שמואל בר אבא אמר. בפסיקתא החודש נ״ד ע״ב הגי׳ ר׳ שמלאי תני בשם שמואל והבאתי שם בהערה ר״ז בילקוט בא רמז קצ״א הנוסחא ר׳ שמואל בר אבא.
כל חודש שהוא נולד. היא ג״כ כגירסת הילקוט עיין שם בהערה ר״ח.
קודם לשש שעות. ר״ל אם יהי׳ מולד הלבנה ביום כ״ט קודם שש שעות אז תגדל בלילה שאחריו עד שתראה לעין, אבל אם הוא לאחר ו׳ שעות ביום, היא קטנה מאד ואין כח בעין אנוש לראותה. עיין ר״ה כ׳ ע״ב וברש״י שם. ובפסיקתא שם בהערה ר״ט העירותי

שעפ"י הפסיקתא יסד הקליר בפיוט אבי כל חוזה לפרשת החודש זהר לשעות שש, תארו להתאשש פחות משש כל עין יעשש.
תני דבי ר' ישמעאל. סנהדרין מ"ב ע"א.
מאי מברך. שם, וכן הוא הנוסח ברמב"ם הל' ברכות פ"י הט"ז.
ובזמן שהיו ישראל. כלהביאמר עד הכתוב דברו אל כל עדת ישראל, הם דברי רבינו מדנפשי'.
סו. הוא שאמרו רז"ל. ר"ה כ"ה ע"א.
ועליהם אמר ישעיה הנביא. וכ"ה בכ"י פלארענץ, ויש לתקן שצ"ל ירמיה הנביא.
דברו אל כל עדת בני ישראל. וכן מובא במכילתא בא פ"ג, אולם במקרא כתוב דברו אל כל עדת ישראל ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.
ואתה תדבר אל בני ישראל. וכ"ה במכילתא פ"ג. מקרא זה לא מצינו בכל התורה, ועיין במפרשי המכילתא זה ינחמנו וברורי המדות, ומדות סופרים ומאיר עין, כלם האריכו בזה והנכון כגי' רש"י עה"ת והלא כבר נאמר אתה תדבר (שמות ז ב) או צ"ל ואתה דבר אל בני ישראל (שמות לא יג).
אלא כיון שהיה משה רבינו מדבר היה אהרן מימינו, עיין במכילתא ומובא בילקוט רמז קצ"א ותראה שחסר פה מאמר שלם מן וכי שניהם היו מדברים במאמר ר' ישמעאל עד וכי שניהם היו מדברים במאמר ר' אחי ב"ר יאשיה, וכן חסר בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב. והדבור יוצא מביניהן כאילו יוצא מבין שניהן. במכילתא הגי' כאלו השלשה מדברים. וגם רש"י עה"ת הביא כמו שהביא רבינו והדבור יוצא מבין שניהם כאלו שניהם מדברים, ועיין במפרשי המכילתא.
להוציא פסח דורות. מכילתא בא פ"ג, ורש"י עה"ת.
וכי כולן. שם.
מיכן. מכילתא, וקידושין מ"א ע"ב.
טלה. שם.
בא הכתוב. מכילתא שם, ועיין רש"י עה"ת ועוד יש בו מדרש כו'.
ובלבד שלא יהא שם אחד. גירסת הילקוט ברמז קצ"ב ובלבד שיהא, וכן הגיה הרב בעל מאיר עין במכילתא ע"ש באות י"ח.
לעשות טפילה עיקר. ועיקר טפילה. במכילתא שם הגי' שלא לעשות.
ר' ישמעאל. במכילתא מובא לפני זה דברי ר' עקיבא.
שכינו מכל מקום. שם.
ד"א. שם.

ר' יאשיה. מכילתא שם ועיין פסחים ס"א ע"א.
לשון סורסי הוא. המלה סורית עיין מה שהעיר הרב החכם ר' אלחנן בריל בספרו פרעמדשפראכליכע רעדענסארטען צד 37.
כל זמן שהוא חי. מכילתא.
להוציא בעל מום. כלהביאמר הוא מהמכילתא.
פסח מצרים. מכילתא ע"ש.
וכי כל הקהל שוחטין. מכילתא. ועיין קידושין מ"ב. ומובא ברש"י עה"ת.
בעשור לחודש הזה. בקרא כתיב בעשור לחודש הראשון.
ד"א למה הקדים לקיחת הפסח מבעשור. במכילתא שם ומובא בילקוט רמז קצ"ה מפני מה הקדים לקיחתו של פסת לשחיטתו ד' ימים. וכן מובא ברש"י עה"ת לסיים מה שלא צוה כן בפסח דורות.
ר' מתיא בן חרש אומר. מכילתא וילקוט שם ורש"י עה"ת.
לפי שהגיע זמן השבועה. עיין במכילתא ושם הגי' נשתנית.
ארבע מצות היה להם לישראל כו'. מכילתא שם. ועיין בפסיקתא ויהי בשלח דף פ"ג ע"ב בזכות ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים. וע"ש בהערה ס"ו. ויש להוסיף על דברי שם שנשנה גם במדרש שו"ט מזמור קי"ד ופדר"א פמ"ח ותנחומא בלק.
לא גילו את סודם. בפסיקתא שם ושלא היה בהן לשון הרע דבר נא באזני העם וישאלו וגו' את מוצא זה הדבר היה מופקד אצלן כל שנים עשר חודש ולא נמצא אחד מהם שהלשין על חבירו. ובמדרש שו"ט כתוב ולא גילו מסתורין. והמלה יונית ורומית ופי' סוד ורבינו הציג תמורתו "את סודם".
אחת היתה ופירסמה הכתוב. ושם אי' שלומית בת דברי למטה דן (ויקרא כד יא).
דכתיב אלהי העבריים. עיין בפסיקתא שם הערה ס"ח.
אמרו לו למשה. עיין מכילתא שם.
נאמר שמירה בפסח. מכילתא ועיין פסחים צ"ו ע"א.
מכאן אמרו אין פוחתין. ערכין י"ג ע"א במשנה ומובא במכילתא שם.
הא ארבעה ימים. עד ד' ימים. הם דברי רבינו מדנפשי'.
בין בחול בין בשבת. מכילתא.
מיכן אמרו. פסחים ס"ד ע"א במשנה, ומכילתא שם.
כתים. במשנה ובמכילתא כתות.
משש שעות. עיין במכילתא שם.
ר' נתן אומר. מכילתא שם והוא הביא רק זכר לדבר.

רשב"י אומר. מכילתא ועיין שם בפירוש הרב בעל מאיר עין אות ל'. וע' בנוספות בסוף המכילתא דף ק"ו ע"ב שנראה שחזר מפירושו.
בן בתירא אומר. מכילתא שם ועיין בפי' מאיר עין אות ל"א.
לפי שהיו ישראל במצרים מניחין את המילה. עיין ספרי ח"א פסקא ס"ז וח"ב פסקא ש"נ. ועיין שמ"ר פי"ט ורבותינו אמרו לא בקשו ישראל למול במצרים אלא כלם בטלו המילה במצרים כו' היה אומר הקב"ה אם אין אתם נימולין אין אתם אוכלים הפסח מיד נתנו עצמן ומלו ונתערב דם הפסח בדם המילה שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו'. חיי בדם הפסח חיי בדם המילה ע"כ ועיין ג"כ שמ"ר פ"א שישראל בעצמם הפרו ברית מילה וכ"ה בתנחומא בהעלותך ועיין פדר"א פכ"ט שפרעה מנע מהם ברית מילה וסיים שם ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי א"ר אליעזר מה ראה הכתוב לומר שתי פעמים בדמיך חיי אלא אמר הקב"ה בזכות דם ברית מילה ודם פסח גאלתי אתכם ממצרים. וע' מכילתא בא רפ"ה.
שומע אני בין ביד בין בכלי. מכילתא בא פ"ו ומובא בילקוט רמז קצ"ז בשם המכילתא. שעוקף היה עושה בתוך האסקופה. בכ"י פ"ב ששקף הי' עושה. ובכ"י פלארענץ שעוקה הי' עושה, ובילקוט רמז קצ"ז בשם המכילתא שעיקה חוקק בצד האסקופה ונרשם בצדו פי' חפירה, ולפנינו במכילתא שעוקר וחוקק בצד האסקופה. יש לתקן שעוקה חוקק ופי' שחוקק גומא. ומובא בערוך ערך סף בשם המכילתא והביא הגי' הנכונה שעוקה חוקק. ולהלן פרשה י"א על הכתוב אשר בסף הגי' במכילתא שעוקה חוצץ בצד האסקופה והגיה בעל איפת צדק שצ"ל שחוקק עוקה בתוך האסקופה. ועיין להלן הערה רמ"ב.
דברי ר' שמעון, הוספתי כמו שהוא במכילתא, ובכ"י פלארענץ הגי' דברי ר' ישמעאל ר' יונתן אומר וכן הי' הגי' לפני בעל הילקוט במכילתא, וכן יש לתקן במכילתא וכן הוא הגי' במכילתא פ"ז בפ' וראיתי את הדם.
רואים דם השיים. כ"ה גם בכ"י פלארענץ ופי' דם השה. ובמכילתא וילקוט ליתא.
שומע אני. מכילתא.
הא אם הקדים. הוספתי כמו שהוא במכילתא.
כדברי ר' ישמעאל. כ"ה גם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ולפנינו במכילתא הגי' נמצינו למדין שלש מזבחות הי' להם במצרים המשקוף ושתי המזוזות, ר' שמעון אומר ארבעה היו, הסף והמשקוף ושתי המזוזות. ולפני רבינו היתה הגי' ר' ישמעאל אומר ארבעה. ובאיפת צדק מחק במכילתא ר' שמעון אומר וגורס ר' ישמעאל אומר כי ר' ישמעאל הוא בעלהביאמר במכילתא שם אין סף אלא אסקופה.

אין לי. מכילתא.
יושבין בהם מנין. במכילתא ובילקוט הגי׳ ישנים בהם מנין. וכן בתיב״ע על בתיא דייכלון יתיה ודדמכין בהון. הי׳ גם לפניו הגי׳ ישנים בהם. אולם במכילתא פ״ז על הכתוב על הבתים. כתוב למה נאמר והלא כבר נאמר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם, אין לי אלא בתים שיאכלו בהם, בתים שהיו יושבים בהם מנין ת״ל על הבתים אשר אתם שם מכל מקום. והילקוט הביא גם כאן בשם המכילתא שהיו ישנים בהם.
ת״ל על הבתים אשר יאכלו אותו בהם. היא גי׳ ישרה ובמכילתא ובילקוט הגי׳ ת״ל על הבתים אשר אתם שם. והוא פסוק להלן י״ג. ועיין בהערה שלפניה.
לא טלפים. מכילתא ומובא ברש״י עה״ת.
שומע אני כל הלילה. מכילתא וע״ש.
מיכן אמרו. ברכות ב׳ ע״א במשנה. ומובא במכילתא.
אכילת פסחים ואכילת זבחים. כ״ה במכילתא ובמשנה לא תני בה אכילת פסחים ואכילת זבחים. ובמשנה שבירושלמי דפוס מגנצא עם פי׳ מרבינו שלמה סירליאו כתוב במשנה ואכילת פסחים לכן מזה תראה לאמרו בירושלי׳ שם אנן תנינן אכילת פסחים אית דלא תני אכילת פסחים. ובמשנה שבבבלי לא תני בה אכילת פסחים ופריך עלה דמתניתין ואילו אכילת פסחים לא קתני ורבינו הביא כמו שהיו לפניו במכילתא.
ולא צלי שפוד. מכילתא שם.
אסכלה. כמו אסכרה והמלה יונית φυλαχή (בראטראסט).
ולא צלי חרס של תנור. וכ״ה בכ״י פלארענץ ופ״ב ובילקוט הגי׳ ולא צלי תנור של חרס ובמכילתא לפנינו ולא צלי התנור. ובילקוט שם חסר הציון מכילתא כי הציון זבחים נ״ז מוסב רק עלהביאמר א״כ מה ת״ל בלילה.
הוסיף לו. מכילתא.
מנין. שם.
ד״א. מכילתא שם.
אין נא. מכילתא שם. ועיין רש״י והראב״ע ועיין פסחים מ״א ע״א.
קכח. לשון אנינה כו׳. הוא דברי רבינו.
ולא בשל ומבושל. עד לחייב על החי. הם דברי רבינו.
לחייב על החי. מכילתא.
אין לי אלא במים. מכילתא.
וק״ו. במכילתאהביאמר וק״ו הוא מובא ברישא בשם ר׳ ישמעאל ואח״כ מובא בשם ר״ע מה שהביא המחבר ברישא, ועיין פסחים י״א ע״א.

לפי שמצינו בישול בפסח. שענינו צלי עיין מכילתא שם אין בשל אלא צלי כו'.
ויבשלו את הפסח. וכן מובא בכ"י פלארענץ וגם במכילתא מובא כן ובמקרא כתוב ויבשלו הפסח.
מה ת"ל. עיין מכילתא.
מקולס. מכילתא ועיין פסחים ע"ד ע"א וברש"י שם.
אלו הדקין. עיין פסחים שם וברש"י עה"ת.
לפי שאין לוקין. מכות ה' ע"ב וע"ש י"ג ע"ב.
ולא יוסיף. בקרא לא בלי וי"ו.
ליתן לו בקר שני לשריפתו. שבת כ"ד ע"ב.
מגיד שאינו נשרף עד אור י"ו. מכילתא שם סוף פ"ו ועיין במפרשי המכילתא.
במס' שבת. כ"ד ע"ב.
ואמרינן. שבת כ"ג ע"ב.
ואם חל י"ו להיות בשבת. מכילתא שם.
קמד. ולא מפרישין חלת האור. פסחים מ"ו ע"א.
כיוצאי דרכים. מכילתא פ"ז וילקוט רמז קצ"ט בשם המכילתא וברש"י עה"ת מתניכם חגורים מזומנים לדרך.
ר' יוסי הגלילי. מכילתא שם.
במס' שבת. דף ט' ע"ב ע"ש.
שני חפזון. מכילתא שם, ועיין ברכות ט' ע"א. ודרש בחפזון ב' חפזון.
ב' עפרים. חולין פ"ג ע"ב.
שיהיו כל מעשיהם. מכילתא שם.
ר' יהודה. מכילתא וכהביאמרים שלאחריו.
וכן בסדום. זה ליתא במכילתא. וע"ש ותמצא ראיות אחרות.
אלו הדמויות שהם אבני שיש. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ונשמט לפנינו במכילתא וכן ליתא בילקוט רמז קצ"ט בשם המכילתא.
של אבן נמסת. בילקוט הגי' של אבן היתה נמסס, של עץ היתה מרקבת של מתכת נעשית חלודה. ובמכילתא לפנינו צלם של אבן הי' נימוח ושל עץ הי' נרקב, ושל מתכת היה נעשה חררה, ועיין רש"י עה"ת.
בשבועה אני נפרע מהם. כ"ה במכילתא וכן גורס הילקוט. ובאיפת צדק גורס בשמי אני נפרע מהם.
ולא לאחרים לאות. מכילתא שם, וכהביאמרים שאחר זה מקורם במכילתא.

ר' יאשיה. מכילתא.
ר' יונתן. מכילתא.
אפילו ביתו של ישראל כו'. עיין רש"י עה"ת.
זו תוכחה. עד הזהרו בעצמכם הם דברי רבינו.
יום שהוא לכם לזכרון. מכילתא שם.
לרבות ימות המשיח. במכילתא שינהוג הדבר לדורות.
ושומע אני כל מין מצה. מכילתא פ"ח וילקוט רמז ר"א בשם המכילתא.
יכול אף מעשה קדירה. מכילתא שם ומובא בילקוט.
מיכן תשובה. מנחות ס"ו ע"א ספרא אמור פי"ב ועיין רש"י והראב"ע והרמב"ן ויקרא כ"ג י"א.
מעי"ט. מכילתא. ועיין פסחים ה' ע"א.
ר"ע אומר. במכילתא לפגינו הוא בשם ר' יונתן וכן מובא בילקוט והאיפת צדק הגיה גם במכילתא שצ"ל ר' עקיבא עפ"י מאמרם בפסחים שם.
ר' יוסי הגלילי. מכילתא.
קסח. דתנן אוכלין כו'. פסחים י"א ע"ב:
מן אח"ס בט"ע ג"ף דכ"ץ. וכן מצאתי ברש"י פסחים דף ה' ע"א וז"ל. אך חלק אכין ורקין מיעוטין אלמא מקצת היום מותר ומקצתו אסור ומעתה יש לנו לחלק חציו לאיסור וחציו להיתר, ואיכא דאמר אך הוא ח"ץ בגימטריא דאח"ס בט"ע ג"ף דכ"ץ ותופס חי"ת תחת א' וצד"י במקום כ' עכ"ל ואולי כוון במה שכתב "ואיכא דאמר" לדברי בעל לקח טוב שחי בימיו.
קודם יום הראשון. והיינו ע"ט, פסחים ד' ע"ב ועיין ברש"י ובהראב"ע.
בכל דבר שהוא נשבת. פסחים כ"א ע"א ושם כ"ז ע"ב.
דתנן. ביצה ב' ע"א וכהביאמרים שלאחריו נמצא פסחים מ' ע"ב ביצה ז' ע"ב פסחים מ"ב ע"א. שם מ"ח ע"א, מ"ב ע"א והמאמר ותחת הכוכבים ליתא בגמ' ונובע מבה"ג ה' פסחים ושם הגי' תחת הרקיע.
במס' פסחים. ל' ע"ב.
אין הכרתה אלא הפסקה. מכילתא שם.
יכול תלך אל עם אחר. מכילתא שם.
לימדך. הוספת רבינו והסיום רשותי בכל מקום הוא ממכילתא.
עונש שמענו. מכילתא שם סוף פ"ח. ועיין פסחים כ"ח ע"ב.

ארעם במאכל ובמשתה. במכילתא בא פ"ט הגי' כבדהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה. ובספרי פנחס סי' קמ"ז איתא ביום הראשון מקרא קודש אירעו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה. וכן ת"א על וביום הראשון מקרא קדש וביומא קדמאה מערע קדיש ובתיב"ע מארע קדיש וכן וקראת לשבת ענג (ישעיה נ"ח י"ג) ת"י ותערע לשבתא בתפנוקין וז"ל הרמב"ן (ויקרא כג ב) אשר תקראו אותם מקראי קודש. מקרא קדש מלשון קרואי העדה, ואחר כן יאכלו הקרואים, וכן על מכון הר ציון ועל מקראיה, המקומות שנקראים שם שיתקבצו בהם קרואי העדה ואונקלוס עשאו מלשון אשר יקרא אתכם באחרית הימים לשון מאורע, בכל יום שיארעו תעשו אותם קדש. ורז"ל אמרו ארעם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, כלומר שלא יהא חוקה אצלך כחק שאר הימים אבל תעשה להם מקרא של קדש לשנות במאכל ובמלבוש מחול לקודש וגם זה דעת אונקלוס עכ"ל, ומדברי רבינו טוביה ז"ל נראה כי הי' לפניו הגי' גם במכילתא ארעם במאכל ובמשתה.

מנין לרבות חולו של מועד. מכילתא שם, ועיין ברמב"ן ויקרא כ"ג ז' ובפי' התורה והמצוה להרב הגאון הגדול מהרמ"ל מלבים ז"ל ספרא אמור פרשה י"ב אות קפ"ז.

כי חדות וגו' עד ואני פורע. זה ליתא במכילתא. ונמצא בגמרא ביצה ט"ו ע"ב.

אפילו ע"י אינו יהודי. מכילתא שם.

קפא. לרבות הדלקת הנר. עיין מכילתא סוף ויקהל, ובגמרא ביצה כ"ב ע"ב ושם כ"ג ע"א בתוס' ובירושלמי ביצה פ"ה ה"ב.

לפי שאין בין יו"ט. מגילה ז' ע"א, וביצה כ"ח ע"ב.

אפילו בהמה. מכילתא. ועיין ירושלמי ביצה פ"א הל"א.

במס' יו"ט. ביצה כ"ח ע"א וע"ב.

הוא ולא מכשיריו. ביצה כ"ח ע"ב.

זה הכלל. ביצה שם.

ולא מילה. שבת כ"ד סע"ב.

מיכן אמרו. ביצה כ"א ע"ב.

ומה ראית להוציא את העובד כוכבים ולרבות את הבהמה כו' הבהמה מזונותיה עליך העובד כוכבים אין מזונותיו עליך. עיין מכילתא שם מה ראית לחלוק שאתה מוזהר על הבהמה ואין אתה מוזהר על א"י. ובילקוט רמז ר"א במאמר המתחיל אך אשר יאכל מה ראיתה לחלק שאתה מוזהר על הבהמה ואין אתה מוזהר על האחרים שהאחרים אין מזונותם עליך אבל הבהמה מזונותיה עליך. והוא כמו שהביא רבינו.

שמרהו שלא תביאהו לידי פסול. מכילתא, ומובא בילקוט שם, וברש"י עה"ת שלא יבואו לידי חמוץ.
שכן אמר. צ"ל מיכן אמרו. ובמכילתא שם מכאן אמרו. והוא במשנה פסחים מ"ח ע"ב. אמרו חכמים, פסחים שם ומכילתא.
והאוכלו חייב מיתה. כ"ה הגי' במכילתא. אולם במשנה נאמר לנכון האוכלו חייב כרת. וכן הגיה בעל זה ינחמנו במכילתא שם וכן הביא הרב בעל מאיר עין, דחמץ בכרת ולא במיתה.
מיכן אמרו. במשנה פסחים שם.
ר' יאשי'. מכילתא, וילקוט שם, ומובא גם ברש"י עה"ת.
היינו דתנן. אבות פ"ה מכ"ג.
בן תימא. במשנה אבות שם יהודה בן תימא ובכ"י פלארענץ בן זומא אמר.
מגיד שביום יצאו. מכילתא שם.
אלו צבאות ישראל. מכילתא.
הרי כבר נאמר. מכילתא.
לרבות דברים שהם משום שבות. עיין ברמב"ן עה"ת, ועיין במאיר עין אות כ"ב.
מקרא קודש אסור משום שבות, ז"ל המכילתא ואף חולו של מועד יהא משום שבות אסור והדין נותן הואיל ויום הראשון ויום האחרון קרוין מקרא קודש וחולו של מועד קרוי מקרא קודש ויו"ט הראשון והאחרון הרי הן אסורין משום שבות חולו של מועד שהוא קרוי מקרא קודש אינו דין שיהא אסור משום שבות, ת"ל ביום הראשון שבתון. ורבינו קצר בלשונו.
הכתוב קבעו חובה. מכילתא פ"י, והסיום ושאר כל הימים רשות הוא במכילתא פ"ח.
להביא לילות כימים. מכילתא ועיין במאיר עין, ומדות סופרים.
חסר וי"ו לרבות שאר כל דהו. הוא דברי רבינו מדנפשי' וכן הביא הרב בעל מנחת שי בשמו על הכתוב תשביתו שאר חסר וי"ו וכלהון דכוותיה ונדרש בלקח טוב להביא שאר כל שהוא.
אין לי אלא בבל ימצא. מכילתא שם. ומובא בילקוט רמז ר"ב.
אף זה בבל יראה ובבל ימצא. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, וכ"ה במכילתא.
מה ביתך ברשותך. מכילתא ומובא בילקוט שם. ופי' ברייתא זו עיין ברמב"ן, ובמפרשי המכילתא.

אבל אינו ברשותו. המלות שהוספתי הוא שהשמיט המעתיק מן אבל אינו הראשון עד אבל אינו השני ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב וגם לפנינו במכילתא. ובילקוט בשם המכילתא.

אני אקרא. עיין מכילתא ורש"י עה"ת.

ת"ל כי כל אוכל מחמצת. הסגרתי מלת מחמצת והצגתי מלת חמץ וכן הוא בטעות בכ"י פלארענץ ונמצא לנכון בכ"י פ"ב וגם במכילתא לפנינו.

כל איסורין. הם דברי רבינו מדנפשי'.

כתב בוי"ו ופי' ביו"ד וכן ניקודו. כוונתו כי כתוב בוי"ו והניקוד ההוא בחירק תחת ההי"א, כמו שמות י"ב ט"ו וי"ט. ל"א י"ד. ויקרא ז' כ' וכ"א וכ"ז, וכן כ' ו', ובמדבר ט' י"ג, וט"ו ל', בכולם נקוד ההוא.

שמא תאמר. מכאן עד ת"ל ונכרתה מעדת ישראל ליתא במכילתא לפנינו.

ואם יאמר. מכילתא פ"ח ופ"י וילקוט שם.

לפי שהוא עושה מעשה ישראל. במכילתא וילקוט לפי שהוא עושה מעשה בישראל.

וברש"י עה"ת לפי שהנס נעשה לישראל הוצרך לרבות את הגרים.

למה נאמר עוד פסוק זה. מכילתא סוף פ"י. וילקוט ועיין רש"י עה"ת שכתב מחמצת לא תאכלו אזהרה על אכילת שאור, כל מחמצת להביא את תערובתו. ודבריו נובעים ממכילתא סוף פ"ח ששם יליף מיניה לאזהרה, ומן מכילתא סוף פ"י יליף מיניה תערובתן.

במס' פסחים. מ"ב ע"א ולפנינו במכילתא הגי' תערובתן מנין ת"ל כל מחמצת לא תאכלו וראיתי במאיר עין אות י"א שהביא שבמגדל עוז פ"ד מה' חו"מ כתב וז"ל לשון מכילתא כל מחמצת לא תאכלו לרבות כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי יכול יהו חייבין עליהן כרת ת"ל חמץ מין אחד שהוא מין גמור יצאו אלו שאינן מין גמור כזו לעבור עליהן בלא תעשה ע"כ. ונראה כי כן היה לפני רבינו במכילתא.

אף טפולי נשים. במשנה נאמר תכשיטי נשים רק בגמרא שם מ"ב ע"ב אמרו תכשיטי נשים סלקא דעתך, אלא אימא טפולי נשים.

במס' פסחים. הוא שם מ"ב ע"ב.

למה נאמר. מכילתא סוף פ"י ע"ש. ומובא בילקוט רמז ר"ה ומובא בקצרה ברש"י עה"ת.

לאחר שנצטוו משה ואהרן. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. והוא מאמר בפני עצמו. ובכ"י פעטערסבורג מתחיל פה ויקרא משה לכל זקני ישראל לאחר שנצטוו משה ואהרן דברו אל כל עדת ישראל בכל הלכות הפסח הכתובה בפרשה.

מגיד הכתוב שעשאן ב"ד. מכילתא פי"א וילקוט רמז ר"ו. ומובא ברמב"ן עה"ת.

הדבור מפי משה. בכ״י פ״ב השמיט המעתיק מן הדבור מפי משה עד הדבור מפי משה במאמר ר׳ יונתן.
ולמה חלק. מכילתא שם. ועיין שמ״ר פט״ז.
משכו ידיכם מן ע״ז. מכילתא וכן ת״י נגידו ידיכון מטעות מצראי ועיין שמ״ר פט״ז.
דברי ר׳ יוסי. במכילתא רבי יוסי הגלילי.
ד״א משכו מי שיש לו צאן בעדרו. זה דברי ת״ק במכילתא אולם בכ״י פלארענץ ובכ״י פ״ב הגי׳ יותר נכונה בתחלה מובא מאמר הזה מי שיש לו צאן בעדרו ואח״כ מובא מאמר מר׳ יוסי.
ר׳ יוסי. הסגרתי ותקנתי שצ״ל ר׳ יצחק כמו שהוא במכילתא וכ״ה לנכון בכ״י פלארענץ ופ״ב.
מצוה שישחטו לשמו. מכילתא.
במס׳ זבחים. דף ב׳ ע״א במשנה. וכן מובא במכילתא מכאן אמרו.
כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן. כ״ה הגי׳ במשנה שם ולפנינו במכילתא מכאן אמרו כל הזבחים שלא נזבחו לשמן כשרין ובילקוט רמז ר״ו הביא הגי׳ בשם המכילתא כמו שהוא במשנה.
מיכן אתה דן. מכילתא ומובא בילקוט שם.
ולא אזוב יון כו׳. מכילתא שם. משנה פרה שי״א מ״ז ספרא מצורע פ״א ספרי חקת סי׳ קכ״ד. וסי׳ קכ״ט.
שיהא בדם כו׳. מכילתא.
מלמד שתהיה חקוק בצד האסקופה. הכ״י פלארענץ מגיד היה חוקק בצד האיסקופה, ובכ״י פ״ב מגיד שעוקה היה חוקק וכ״ה גי׳ הילקוט בשם המכילתא. ולפנינו במכילתא שעוקה חוצץ יש לתקן שצ״ל שעוקה תוקק וכן יש לתקן לפנינו בדברי רבינו מלמד שהיה עוקה חוקק ועיין לעיל הערה ק״ט.
כמו שאמרנו למעלה. פסוק ז׳.
מבפנים. מכילתא.
כמו שאמרנו למעלה. פסוק ז׳.
על כל הגעה. מכילתא ועיין רש״י עה״ת.
מלמד. מכילתא שם ורש״י עה״ת, וב״ק ס׳ ע״א.
למחבלים. במכילתא ובגמרא שם וברש״י עה״ת הגי׳ למשחית ובכ״י פלארענץ ופ״ב ובילקוט רמז ר״ו הגי׳ למלאך לחבל.
מיכן אמרו. פסחים ב׳ ע״א, תענית י׳ ע״ב.

ר' יהודה אומר. מכילתא שם.
ד"א ועבר. זה חסר במכילתא במקומו פי"א ומובא במכילתא פ"ז עה"כ ועברתי בארץ מצרים. ובילקוט מובא זה גם כאן, ויפה העיר הרב בעל מאיר עין שהיה כן במכילתא במקום הזה רק השמיטוהו הסופרים.
כדכתבינן לעיל. קצר המחבר והביא לעיל פסוק י"ב ובמכילתא מובא גם כאן אף שכתוב גם בפ"ז על הכתוב וראיתי את הדם.
ומה אם בשביל דם. מכילתא וילקוט שם.
שנאמר עונותיכם הטו אלה. במכילתא מובא הכתוב כי [אם] עונותיכם היו מבדילים ביניכם (ובין) [לבין] אלהיכם וחטאתיכם הסתירו פנים מכם משמוע (ישעיה נט ב) ובילקוט סוף רמז ר"ו הביא שנאמר עונותיכם הטו אלה ואומר כי עונותיכם היו מבדילים. לכן מזה תראה כי יש להגיה כן במכילתא.
ואלו הן עשרה שמות המיוחדין. הוא הוספת רבינו, ועיין בהרמב"ם ה' תפילין פ"ה ה"ד, ובהגהות מיימוניות שם.
להביא פסח דורות. מכילתא שם.
מצוה זו. מכילתא ועיין מאיר עין.
תלה הכתוב. מכילתא ועיין רש"י עה"ת.
הוא אשר דבר ה' לאמר. בקרא ליתא למלת לאמר. ובכ"י פ"ב חסר מן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש, שהשמיט המעתיק.
והיכן דבר את ה' האמרת היום. כ"ה במכילתא והגיהו המפרשים שצ"ל כיוצא בדבר אתה אומר את ה' האמרת היום וגו' וה' האמירך היום להיות לו לעם סגולה כאשר דבר לך (דברי' כו יז יח) והיכן דבר והייתם לי סגולה (שמות יט ה).
והיכן דבר ונתנך ה' לראש. המקרא הזה הוא מאוחר למקרא ולתתך עליון. ועיין במאיר עין מה שמגיה שם.
ורבים אחרים כיוצא בהם. הוא דברי המעתיק שרצה לקצר אולם בכ"י פלארענץ ופ"ב מונה עוד הרבה כתובים כמו שהוא במכילתא לפנינו מן כיוצא בו ונגלה כבוד ה' עד סופו.
יש כאן לומר בשורה טובה. עיין במכילתא ומובא בילקוט רמז ר"ח ושם הוא להיפך בתחלה הביא בשורה רעה נתבשרו ישראל ואח"כ ויש אומרים בשורה טובה ועי"ש.
למדנו כו'. ממה שכתוב ויקוד העם וישתחוו.
זה לדורות. בכ"י פ"ב השמיט המעתיק מן מלת זה עד זה ששנינו. ובכ"י פלארענץ הגי' כמו שלפנינו.

זה ששנינו. פסחים קט"ז ע"ב.
מיכן שצריך האדם. עיין מכילתא ורש"י עה"ת.
ד"א. מכילתא.
ליתן שכר. מכילתא ורש"י עה"ת.
את משה ואת אהרן. כ"ה גם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ובקרא כתיב את משה ואהרן.
וכה"א בדניאל. הוספת המחבר.
למן היום. וכן הוא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובקרא כתיב כי מן היום הראשון. גם נאמר להבין ולהתענות לפני אלהיך.
מי החצהו. מכילתא פי"ג ושם הלשון משונה קצת ועיין פסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ב ע"א. ס"ג ע"ב) ועי' בס' והזהיר דף ד' ע"א ובענפי יהודה שם.
אומרים. מכילתא שם, פסיקתא שם (דף ס"ה ע"א) וע"ש הערה נ"ה ורש"י עה"ת.
וכי השבויין. מכילתא שם ומובא בס' והזהיר דף ה' ע"א.
מה חטאת הבהמה. מכילתא ופסיקתא שם. וע"ש הערה ס"ט ומובא בס' והזהיר שם.
דרך בני מלכים. מכילתא שם ומובא בס' והזהיר וברש"י עה"ת.
מלמד. מכילתא ועיין רש"י עה"ת ובס' והזהיר דף ה' ע"א הגי' שהיה פרעה מתחזר על כל בתי עבדיו, והוא ועבדיו מתחזרין על כל בתי ישראל ומעמידין אחד אחד ממקומו.
ר' נתן אומר. מכילתא ופסיקתא שם (דף ס"ד ע"ב) וע"ש בהערה מ"ח ומובא בס' והזהיר שם.
נשחקת ונדקת. עפ"י המכילתא והפסיקתא יסד הפייטן במעריב ליל שני של פסח, ליל שמורים להדק נשחק איקונם ראשית לכל אונם.
ונזרת. פי' נרמסת כמו רגל תזורה (איוב לט טו).
וי"א גדול הבית נקרא בכור, עיין בפסיקתא שם א"ר אבא בר חמא אפטרופוס של בית הי' מת כו'. ועיין רש"י עה"ת שכתב גדול שבבית קרוי בכור שנאמר גם אני בכור אתנהו.
היה פרעה מחזר. מכילתא, ורש"י עה"ת ובס' והזהיר שם.
וישכם שמואל. בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב נוסף וכן וישכם יעקב בבקר (בראשית כח יח) וישכם משה בבקר (שמות לד ד) וישכם יהושע בבקר (יהושע ג א). והמעתיק השמיט מן וישכם עד וישכם וכן ראיתי שמובא ג"כ כן במכילתא פי"א.
ד"א ויקרא. מכילתא שם.
וכן אתה מוצא באליהו וחמו"ע. במכילתא שם מובא ראיות מן הכתובים וכן איתא שם שמצינו ביוסף ויעקב ודניאל שחלקו כבוד למלכות.
מגיד שהיו טורדין. מכילתא. ובס' והזהיר הביא שהיו מתתזקים בהם להוציאם בבהלה.

בכורות מאחרים. בכ״י פלארענץ וכ״י פ״ב בכורות מרווקין אחרים וכ״ה במכילתא ובס׳ והזהיר.
רפב. הם עשו בסתר. סוטה ג׳ ע״א ט׳ ע״א.
מלמד שלשו. מכילתא שם.
אלו שיורי מצה ומרור. מכילתא ורש״י עה״ת. ודרש כאלו כתיב משאריתם וכך הוא בתרגומים.
אלו העריסות. וכן הביא מנחם והרשב״ם והראב״ע והמבאר.
שהיו עליהם חביבין הכסות. במכילתא שאין ת״ל ושמלות אלא הכסות היתה חביבה עליהם יותר מכסף וזהב, ובתנחומא למה [ושמלות] הכסות חביבה ורש״י עה״ת כתב ושמלות אף הן היו חשובות להם מן הכסף ומן הזהב והמאוחר בפסוק חשוב, וכן הביא הילקוט.
כמשמעו. מכילתא שם.
דברי ר״י. מכילתא.
האמינו בהם. עי׳ במכילתא וכלשון המחבר הביא גם הילקוט.
ר׳ אליעזר אומר. במכילתא ר׳ אליעזר בן יעקב והסיום ״בעל כרחו״ הוא מגמרא ברכות ט׳ ע״ב.
ר׳ נתן אומר. עי׳ במכילתא ורש״י עה״ת.
עשאוה כמצולה שאין בה דגים. הוא מאמר ריש לקיש ברכות ט׳ ע״ב, ופסחים קי״ט ע״א.
חכמים אמרו. מכילתא פי״ד.
אמרו מרעמסס לסוכות מהלך ק״ל פרסה. צ״ל מאה ועשרים מיל עיין במפרשי המכילתא ובמדות סופרים ומאיר עין.
דברי ר׳ ישמעאל. מכילתא שם.
זו דברי ר׳ יונתן. עי׳ במדות סופרים ובמאיר עין. וצ״ל ר׳ נתן כמו שהוא במכילתא ובכ״י פ״ב. אולם בכ״י פלארענץ כתוב ג״כ זו דברי ר׳ יונתן.
מלמד שלשו. מכילתא שם.
עוגות אלו חררה. מכילתא שם ועיין רש״י עה״ת.
נס גדול. מכילתא שם.
שאכלו ממנה שלשים יום. וכ״ה בילקוט רמז ר״ט בשם המכילתא וביב״ע, ולפנינו במכילתא הלשון משובש ובעל מדות סופרים ובעל מאיר עין תקנו במכילתא שצ״ל ל׳ יום.

מן חמשה עשר בניסן. זה ליתא במכילתא בא רק במכילתא בשלח פ״א על הכתוב בחמשה עשר יום לחודש.
והא כתוב. מכילתא שם.
שהרי יש לנו מאדם עד המבול אתרנ״ו. עיין במבוא אות ז׳ סימן ב׳ שם ביארתי הדברים באר היטב.
מגיד שכיון שהגיע הקץ. מכילתא ומובא בתנחומא בא ובילקוט ורש״י עה״ת.
בו נגאלו. מכילתא.
ליל המשומר. ר״ה י״א ע״ב.
ד״א. הוא במכילתא ובתנחומא בשם ר׳ אליעזר. ומובא גם ברש״י עה״ת.
שני פעמים שמורים. הוא דברי רבינו. בכ״י פ״בהביאמר משובש וקטוע ונאמר לנכון גם בכ״י פלארענץ כמו שהוא לפנינו.
משונה פסוק זה כו׳. הוא דברי המחבר מדנפשיה ולפלא כי במכילתא ובילקוט רמז ר״א מובא הכתוב אל משה ואל אהרן ובעל מאיר עין לא העיר על זה כלום.
כלל. מכילתא בא פט״ו׳ ומובא בס׳ והזהיר דף ה׳ ע״ב וע״ש בענפי יהודה.
יש לי לפרש. הוספת רבינו.
במס׳ נזיר. דף ל״ה ע״ב וכן עירובין כ״ז ע״ב.
למדנו מזה. מכילתא ורש״י עה״ת.
ישראל שמתו אחיו מחמת מילה. עי׳ תוס׳ זבחים כ״ב ע״ב ד״ה ערל.
מנין לרבות. מכילתא שם ועיין במאיר עין אות ו׳.
רבו מגיד. מכילתא.
אף אז האמור כאן מילת עבדיו מעכבתו. עיין במכילתא ותראה שחסר פה וכצ״ל אף אז האמור כאן מילת זכרים מעכבתו ומה להלן מילת עבדיו אף כאן מילת עבדיו ועי׳ במפרשי המכילתא גם במדות סופרים ובמאיר עין והילקוט רמז ר״א גרס ומה כאן מילת עבדיו אף להלן מילת עבדיו. ובכ״י פ״ב נשמט מן אז יקריב לעשותו א׳ עד לעשותו ב׳ ובכ״י פלארענץ כתוב כמו שלפנינו.
זו דברי ר׳ אליעזר. וכן גירסת הילקוט, ועי׳ תוס׳ יבמות ע׳ ע״ב ד״ה אי מה פסח ועי׳ במדות סופרים ומאיר עין.
ר׳ ישמעאל. כ״ה גם בילקוט בשם המכילתא ועיין במאיר עין שגורס ר׳ יהושע במקום ר׳ ישמעאל, וכן ברש״י עה״ת הגי׳ דברי ר׳ יהישע.

ר' אליעזר אומר. עי' במכילתא ושם הגי' תושב ושכיר לא יאכל בו. תושב זה גר תושב שכיר זה הגוי ואח"כ מובא שם רבי אליעזר אומר תושב ושכיר למה נאמר כו' וכן הביא הילקוט ברמז רי"א בשם המכילתא.

תושב ושכיר בתרומה. בפ' אמור כב י.

מה כאן פסל בו את הערל אף להלן. כ"ה גם גי' הילקוט וכ"ה ביבמות ע' ע"א מה תושב ושכיר בפסח ערל אסור בו אף תושב ושכיר בתרומה ערל אסור בו. אולם במכילתא לפנינו הגי' נאמר תושב ושכיר בפסח ונאמר תושב ושכיר בתרומה מה להלן פוסל את הערל אף כאן פוסל בו את הערל. יש לתקן שצ"ל מה מכאן פוסל את הערל אף להלן פוסל בו את הערל כגי' רבינו וכאשר הביא הילקוט ברמז רי"א בשם המכילתא. וכמו שהוא לנכון בגמרא שם ולפלא כי כל מפרשי המכילתא לא העירו על זה.

ר' יצחק אומר. מכילתא שם. ועי' יבמות ע"א ע"א אמר רב שמעיה לאתויי ערבי מהול וגבעוני מהול ופירש"י גבעוני שם אומה שמוהלין עצמן, ובגמרא שם נרשם בצדו ס"א גבנוני מהול. וכן היה גי' הילקוט במכילתא ונרשם שם בגליון פי' בני קטורה הדרים בהרים גבנונים. וזה לקוח מהערוך ערך גבן ע"ש.

במס' נדרים. דף ל"א ע"ב.

בחבורה אחת. מכילתא שם.

ומה אני מקיים בבית אחד בחבורה אחת. במכילתא הלשון משובש ויש לתקן שם עפ"י גי' המחבר וע"ש במאיר עין אות כ"ח.

יוצאין לחוץ. עיין במאיר עין שהגיה יוצאין לחצר.

ואם היו בחוץ. במכילתא הגי' היו בחצר.

אבל לא בשתי חבורות. עיין במאיר עין אות ל'.

והלא כבר נאמר משכו. מכילתא ע"ש ועי' רש"י עה"ת ופסחים פ"ד ע"ב.

במס' יבמות. דף מ"ז ע"א.

סגופים ודחופים. בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב סחופים דחופים. וכן בגמרא שם דווים דחופים סחופים. ופירש"י שם סחופין שפלין וכפויין כמו סחופי כסא (שבת סו.) פי' כפיית הכסא ולדעתי יותר נכון שהוא מלשון נסחף אבירך (ירמיה מו טו) ענינו דחייה ודחיפה. ידחה רשע, תר' אסתחיף. וסגופים לשון ענוי. לענות נפש, תר' לסגפא נפשא. כדרך שאמרה נעמה לרות. עי' יבמות שם מ"ז ע"ב.

מנין עמך כו'. הוספת רבינו.

אז אז לגזירה שוה. לעיל (פסוק מד) כתיב אז יאכל בו ועי"ש בהערה שי"ז ולפנינו במכילתא הגי' המול לו כל זכר מגיד שמילת זכרים מעכבתו מלאכול בפסח, אין לי אלא

מילת זכרים מילת עבדים מנין, הרי אתה דן נאמר כאן אז, ונאמר להלן אז, מה להלן מילת עבדים אף כאן מילת עבדים ומה להלן מילת זכרים אף כאן מילת זכרים דברי ר' ישמעאל. אולם בעל זה ינחמנו והגאון באיפת צדק והובא במאיר עין, הגיהו שצ"ל ומה כאן מילת זכרים אף להלן מילת זכרים ולכן יש להגיה בדברי המחבר מה להלן מילת עבדיו מעכבתו אף כאן מילת עבדיו מעכבתו. ועתה ראיתי בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ששם הגי' נכונה כמו שתקנתי.

מה אזרח בי"ד. עי' במכילתא. ורש"י עה"ת הביא וז"ל ועשה פסח יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד ת"ל והיה כאזרח הארץ מה אזרח בארבעה עשר אף גר בארבעה עשר. לימד ישראל שמתו אחיו מחמת מילה. עי' מכילתא ושם הלשון משובש וקטיעה ועי' במאיר עין וכאשר הביא המחבר כן הוא גם ברש"י עה"ת וכל ערל לא יאכל בו להביא את שמתו אחיו מחמת מילה שאינו מומר לערלות כו'.

בא הכתוב. מכילתא, ורש"י עה"ת.

פרק יג

שהבחנתי. ב"מ ס"א ע"ב.

א. זה כלל שהוא צריך לפרט. עיין מכילתא ריש פט"ז.

במס' בכורות. דף מ"ו ע"א במשנה.

מי שהי' לו בנים. השמיט מן שלא היה לו בנים עד מי שהי' לו בנים במשנה שם.

המפלת שפיר מלא הדם. בכורות מ"ז ע"ב במשנה.

גנונים. עיין ערוך ערך גנן א'.

מיכן אמרו. בכורות מ"ז ע"א.

ו. שהרי פדיון. קידושין ל"ז ע"א.

מקיש בכור. מכילתא שם.

במס' שבת. דף פ"ו ע"ב.

מיכן אמרו חכמים. ברכות י"ב ע"ב במשנה, ובמכילתא שם וחכמים אומרים ימי חייך בעולם הזה, כל ימי חייך להביא לימות המשיח, וכן נשנה בספרי ראה סי' ק"ל.

לעשותהביאכיל כאוכל. מכילתא שם.

במס' פסחים. דף כ"א ע"ב.

מלמד שלא אכלו מצות כו'. פסחים כ"ח ע"ב מנין לפסח מצרים שאין חימוצו נוהג אלא יום אחד ת"ל ולא יאכל חמץ וסמיך ליה היום אתם יוצאים, פירש"י לא יאכל חמץ היום ור"ל שדרישׁ סמוכין.

למדנו. מכילתא שם.

לפי שאביב בזמנו בא. הסיום הוא מהמחבר. וכן במאיר עין שם כתב: כלומר שהיה חל אביב בזמנו.
אבל למדנו. מכילתא ריש פי"ז.
וכתיב התם ויביאנו אל המקום הזה. רבינו הוסיף ומפורש אנה כתיב ביאה. ובמכילתא הגי' נאמר כאן ביאה ונאמר להלן ביאה ונדחקו המפרשים בפירושה עיין זה ינחמנו וברורי המדות ומדות סופרים ומאיר עין ועיין ברמב"ן בפ' והיה כי יביאך.
היכן נשבע. מכילתא שם.
ואם תאמר. הוספת רבינו.
כעבודה. מכילתא.
חסר וי"ו. הוספת רבינו ובמכילתא נמצא הדרש שלא תאמר כל מצה במשמע כו' ע"ש פי"ז וריש פ"ח ופסחים ל"ה ע"א ובמדות סופרים ריש פ"ח.
שנאמר מצת יאכל. במכילתא ובגמרא שם מובא הכתוב לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות (דברים טז ג).
אלא מדבר הבא לידי חימוץ. וכן גי' הילקוט וכ"ה בגמרא שם. ועיין במדת סופרים שם ריש פ"ח אות ע'.
מיכן אמרו. חגיגה ט' ע"א ושם בגמרא גמר לה מג"ש עצרת עצרת.
שנה הכתוב. ר"ל כתוב אחד אומר ששת ימים תאכל מצות (דברים טז ח) וכאן אתה אומר שבעת ימים, וכ"ה במכילתא שם פי"ז ופ"ח, ועיין באו"ז הל' פסחים סי' רל"ז מה שכתב שם.
אף זה בבל יראה ומה זה בבל יראה. הוספתי בפנים וכ"ה לנכון במכילתא ובכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
יכול מר"ח. מכילתא שם.
וצריך ליטול בידו. בפסחים קט"ז ע"ב מצה צריך להגביה כו'. וע"ש ברשב"ם שהביא בשם תשובת הגאונים דהא דאמר צריך להגביה היינו במצה זו דאגדתא ועיין בטור או"ח הל' פסח סי' תע"ג וכשיגיע למצה זו צריך להגביה להראותה למסובין.
ואסור לאדם לומר כבש זה לפסח. פסחים נ"ג ע"א ושם נאמר בשר זה לפסח והרא"ש שם כתב ודוקא גדי או טלה הראוין לפסח ועיין בטור או"ח סי' תס"ט.
אלא יאמר כבש זה יהי' לנו לאכילה. זה הוא הוספת רבינו. והרא"ש שם כתב אלא אומר בשר זה ליו"ט ועיין בטור או"ח שם.
כנגד ארבעה בנים דברה תורה. מכילתא סוף בא פי"ח, ובספר הגדה.
רשע מה הוא אומר. מכילתא שם גם בפרשה י"ז.

חסר וי״ו. לפנינו בכל הספרים כתיב מלא, גם הרב בעל מנחת שי לא העיר מאומה.
לפי שצריך. מכילתא פי״ז וספרי ואתחנן סי׳ ל״ה ע״י״ש.
ולא לאחרים לאות. מנחות ל״ז ע״ב. ומכילתא שם.
זו קבורת. מנחות ל״ז ע״א ותנחומא ומובא בס׳ והזהיר דף ו׳ ע״ב ויש להעיר בתנחומא שם מתחיל והיו לך לאות זו קבורת וזה אינו מהמכילתא אלא כלהביאמר עד סופו קובץ ה׳ תפילין נמצא בס׳ והזהיר עד הרי אלו יגנזו דף ח׳ ע״ב כלשונו ממש ושניהם שאבו ממקום אחד. ואין ספק ממדרש השכם.
שהוא גובה היד. מכילתא פי״ז וספרי ואתחנן סי׳ ל״ה גם הערוך ערך קבורת כתב וז״ל פי׳ על הזרוע כנגד לבו והוא גובה של יד ע״כ. ועיין בתוס׳ שם ד״ה קבורת. וכן הרמב״ם כתב בפי״ד מהל׳ תפילין ושל יד קושר אותה על שמאלו על הקיברות והוא הבשר התופח שבמרפק שבין פרק הכתף ובין פרק הזרוע ע״ש ועיין בהכרמל שנה ראשונה צד קצ״ח.
ידך זה שמאל. מכילתא שם, וספרי שם ומנחות ל״ו ע״ב ותנחומא סוף בא וס׳ והזהיר דף ז׳ ע״א.
ואומר גם שם ידך תנחני. הראיה הזאת מהכתוב הוא בגמרא מנחות שם. וליתא במכילתא ספרי ותנחומא והזהיר.
מיכן אמרו. מכילתא ספרי מנחות ל״ו ע״א תנחומא וס׳ והזהיר שם.
על של יד מברך. מנחות ל״ו ע״א. ותנחומא וס׳ והזהיר שם וכן מובא דברי הלקח טוב בהעיטור (ח״ב דף כ״ז ע״א) בענין ברכת התפילין אי מברך שתים וסיים שם וכן בהסכם [צ״ל בהשכם] ובלקח טוב וכן בכל הגאונים עכ״ל. וכן מובא בשמו בהרא״ש הל׳ תפילין ובכלבו הל׳ ברכות סי׳ פ״ז.
מ. במס׳ מנחות. שם.
תפילה של יד אשר הסגרתי הוספתי כי השמיט המעתיק מן של הראשון עד של השני.
ואסור ליכנוס בהן בבית הכסא. ברכות כ״ג ע״א.
ולא לישן בהם. ברכות כ״ג ע״ב.
שמא יפיח בהם. וכן כתב רש״י שם. ועיין שבת מ״ט ע״א.
וקדושתם חמורה. מנחות ל״ו ע״ב.
ורצועות שנפסקו. עיין מנחות ל״ו ע״ב וברש״י ובתוס׳ שם ד״ה פוק ובהרא״ש הל׳ קטנות הל׳ תפילין סי׳ י״א ועיין בסמ״ג ובמרדכי ובדברי חמודות וש״ע או״ת סי׳, ל״ג סעיף ה׳ ורבינו פסק ג״כ להחמיר.
מקום שמוחו של תינוק רופס. מנחות ל״ז ע״א. ותנחומא סוף בא.

א"ר אליעזר הגדול. מנחות ל"ה ע"ב.
מח. לפי שנקרא פאר. ברכות י"א ע"א.
מח. וכיס של תפילין. ברכות כ"ג ע"ב.
ותיק של תפילין. שבת קט"ז ע"א במשנה.
ומאימתי זמן תפילין. ברכות ט' ע"ב.
במס' ברכות. שם.
למדנו שהנשים פטורות. מכילתא ע"ש.
שנאמר. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ ובכ"י פ"ב.
מיכן אמרו המלמד בתו תורה. סוטה כ' ע"ב.
לפי שמכניס בה כו'. הוספת רבינו.
מיכן אמרו כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה יכול הקורא בתורה פטור מן התפילין ת"ל וירא אלהים. בכתב יד פלארענץ וכ"י פ"ב הגי' כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה, וכל הקורא בתורה פטור מן התפילין וירא אלהים יצא את כלם זה המנית תפילין ועוסק בתורה. וכן במכילתא סוף פי"ז ומובא בילקוט רמז רכ"ב בשם המכילתא. הגי' כמו בכ"י פלארענץ ופ"ב. והסיום מן וירא אלהים ליתא שם, ובמבוא להפסיקתא דרב כהנא אות ח' סי' י"ג הבאתי בשם שו"ת מהריי"ק שורש קע"ה שכתב וז"ל אנו סומכין על הפסיקתא דאמר בה למען תהיה תורת ה' בפיך כל הקורא בתורה כאלו מניח תפילין, ואמנם שמעתי שגורס שם איפכא כל המניח תפילין כאלו קורא בתורה וצריך עיון שם עכ"ל. והעירותי שם שהמאמר הזה לא נמצא בפסיקתא ולא ברבתי רק במכילתא פרשה בא פי"ז כמו שהבאתי למעלה. ומצאתי באור זרוע הל' תפילין סי' תקצ"ד הביא וז"ל תני במכילתא המניח תפילין פטור מת"ת שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך, פי' לא פטור ממש אלא מעלין עליו כאלו תורת ה' בפיו עכ"ל וכן מצאתי מובא כן ברוקח הל' ברכות סי' שס"ט. ועיין במדרש שו"ט מזמור א' אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע רוצים אנו ליגע בתורה יום וליל אבל אין לנו פנאי, א"ל הקב"ה קיימו מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאלו אתם יגעים בתורה יום ולילה ע"כ.
ת"ל וירא אלהים. וכ"ה בכ"י פלארענץ ופ"ב, ובמקרא כתוב כי ירא אלהים.
שבת ויו"ט. מנחות ל"ו ע"ב, וזההביאמר מקומו למעלה בהלכות תפילין שהביא.
למדנו על הקטנים. מכילתא שם.
מיכן אמרו. מכילתא שם.

מלא וי״ו. הוא דברי רבינו ובעל מנחת שי הביא זאת ולא הזכיר את שם רבינו טוביה עליו. ועיין בבעל הטורים.
ד״א למועדה. עיין מכילתא שם.
יצאו לילות. מכילתא שם.
מיכן אמרו ב״ה. מכילתא שם תנחומא סוף בא ומובא בס׳ והזהיר דף ח׳ ע״א.
של אבי אבא. במכילתא שם סוף פ״ז הגי׳ אלו תפילין של אבי אימא. וכן מובא כן בירושלמי עירובין פ״י ה״א דף כ״ו ע״א ובירושלמי שם הגי׳ הלל הזקן ועיין תוס׳ מנחות מ״ג ע״א ומובא שם דברי המכילתא. ובתנחומא סוף בא אלו תפילין של בית אבי אימא ובס׳ והזהיר דף ח׳ ע״א נשמט מלת ״אבי״.
משנה לשנה. מנחות ל״ו ע״ב.
מפני מה זכה. מכילתא פרשה י״ח וילקוט רמז רכ״ב בשם המכילתא.
שהקדוש ברוך הוא נשבע לאבותינו. במכילתא הגי׳ כיון ששמע כנען שישראל נכנסין לארץ. וכ״ה גי׳ הילקוט.
נשבע לך. הוספתי כמו שהוא בכ״י פלארענץ, והמעתיק השמיט מן לך עד לך.
שלא תהא בעיניך. מכילתא ורש״י עה״ת.
אין העברה אלא הפרשה. מכילתא שם, וילקוט רמז רכ״ג ומובא ברש״י עה״ת.
ששיגרתו בהמה. עיין מכילתא ורש״י עה״ת.
להוציא את המוכר. הוספתי כמו שהוא במכילתא וכן הוא לנכון בכ״י פלארענץ והשמיט המעתיק מן להוציא עד להוציא.
מיכן היה ריה״ג אומר. מכילתא שם. ומשנה בכורות י״ז ע״א.
וחכמים אומרים. הוספתי כמו שהוא בכ״י פלארענץ. וכ״ה במשנה שם ובמכילתא. וכן בבכורות שם דף ט׳ ע״א ר׳ יוסי הגלילי אומר אפשר לצמצם ופירש״י ששניהם יצאו כאחד ושניהם בכורות. וראיתי בכ״י פ״ב הגי׳ משובשת רחל שביכרה [צ״ל שלא ביכרה] ויצאו שני זכרים ראשיהם באחת [צ״ל כאחת] שניהם לכהן שנאמר הזכרים להי׳ לפי שאי אפשר לצמצם [צ״ל לפי שאפשר לצמצם] וחכמים אומרים אפשר לצמצם [צ״ל אי אפשר לצמצם] לפיכך אחד לו ואחד לכהן.
חסר וי״ו. וכן הביא בעל מנחת שי שכ״ה בכל הספרים מדויקים וכן נמנה במסורת בכלל החסרים ודרשת המחבר לא הביא שם. ועיין ברכות כ״ו ע״א וא״ו דפטר חמור ודאי גהיט מתפילך פירש״י בפרשת והיה כי יביאך וכל פטר חמר תפדה בשה והוא חסר וי״ו ובתפילין של רבא כתבו הכותב מלא ואח״כ מחקו והיינו גהיט מחוק עכ״ל ועיין ערוך ערך גחט.

תנו רבנן. בכורות י״ב ע״א. ומכילתא שם.
ולא בכוי. פירש״י ספק חיה ספק בהמה. וע׳ בערוך ערך כוי ובהערת הרמ״ל.
ד״א ופטר חמור. בכורות שם ומכילתא שם.
אמרו רבותינו. בכורות ה׳ ע״ב, ובילקוט רמז רכ״ד הביאהביאמר מכאן אמרו מצות פדיה קודמת למצות עריפה ונרשם בצד בכורות י״ג ע״א ושם הביא ג״כהביאמר ופטר חמור תפדה מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים כו׳ וזה לא נמצא שם בדף י״ג ע״א רק הוא בדף ה׳ ע״ב כמו שרשמתי ומאמרים נפרדים הם.
ד״א לפי שנמשלו המצריים לחמורים. עיין ב״ר פצ״ו ד״א יעקב אמר שלא יפדו בי המצרים הם משתחוים לשה ואני נמשלתי בזה, שנאמר שה פזורה ישראל, ובמצרים כתיב אשר בשר חמורים בשרם, וכתיב ופטר חמור תפדה בשה.
אין עריפה אלא הריגה. עיין בכורות י׳ ע״ב עורפו בקופיץ מאחוריו וקוברו פירש״י בקופיץ סכין גדול שכן דרך עריפה. וכן עיין סוטה מ״ו ע״ב.
מצות פדייה קודמת למצות עריפה. מכילתא שם, ובכורות י״ג ע״א, וילקוט רמז רכ״ד ומה שהביא שם ״מכאן אמרו״ הוא לשון המכילתא.
ד״א ואם לא תפדה. מכילתא שם וילקוט שם, ורש״י עה״ת.
בכל פודין. מכילתא שם וספרי קרח סי׳ קי״ח וילקוט רמז רכ״ה.
לרבות מי שלא פדאו אביו. מכילתא שם.
וכן אמרו. מכילתא שם וקידושין כ״ט ע״א.
יש מחר לאחר זמן. מכילתא ורש״י עה״ת.
כמו למחר יהיה האות הזה מחר אנכי נצב. הרי מחר עכשיו. וכאן כי ישאלך בנך מחר הוא מחר לאחר זמן וכן מחר יאמרו בניכם לבנינו (יהושע כב כד) וכן הוא במכילתא ובתנחומא ומובא ברש״י עה״ת.
זו מדת התם, עי׳ מכילתא ורש״י עה״ת.
יכול מאליו. מכילתא שם.
מיכן אמרו. מכילתא שם ותנחומא בא.
כנגד בכורי בהמה. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ״י פלארענץ, גם במכילתא ומובא בילקוט רמז רכ״ה בשם המכילתא ובס׳ והזהיר דף ו׳ ע״א וחסר גם בכ״י פ״ב שהשמיט המעתיק מן כנגד עד כנגד. ובתנחומא הלשון משובש ומתוקן לנכון בעץ יוסף ע״ש.
ואפילו אין לו ה׳ סלעים. קדושין ח׳ ע״א ועי׳ ש״ע או״ח סי׳ ש״ה.
צד. ואם אין לו לאדם. משנה בכורות מ״ט ע״א ובגמרא שם מ״ט ע״ב ורבינו הביא כמו שהוא בגמרא שם.

ישראל שיש לו פטר חמור. בכורות י״א ע״א ומובא בס׳ והזהיר דף ט׳ ע״א ושם יש לתקן פודהו בשווי.
ופרה שילדה חמור וכן חמורה שילדה פרה. משנה בכורות ה׳ ע״ב ולפנינו הגי׳ פרה שילדה מין חמור וחמור שילדה כמין סוס. ולפני רבינו היתה הגי׳ במשנה וחמור שילדה פרה. וכן ראיתי בהרא״ש שם סי׳ ד׳ שהביא וז״ל הא דקתני חמור שילדה כמין סוס ה״ה שילדה כמין פרה כו׳ ול״נ דגרס במתני׳ וחמור שילדה כמין פרה כו׳ ומה שנכתב בספרים חמור כמין סוס אגב שיטפא דברייתא הוגה ג״כ כי במשנה כו׳ ע״ש. ומדברי רבינו יש להביא ראיה להשערתו. ובס׳ והזהיר דף ט׳ ע״א הביא וז״ל ולענין פרה שילדה מן חמור וחמור שילדה מן הסוס אמרו חכמים פרה שילדה מן החמור, וחמור שילדה מן הסוס פטורה מן הבכורה. נראה שנוסחא משובשת הי׳ לפניו מן במקום מין.
שני פעמים. חד (שמות יג יג), וחד (שם לד כ).
והלכתא המפריש כו׳. בכורות י״ב ע״ב.
ואבד. הסגרתי והצנתי ״ומת״ כמו שהוא במשנה שם וגם בכ״י פלארענץ הגי׳ ואבד וכן היתה גי׳ בעל והזהיר דף ח׳ ע״ב.
בארבע אותיות. ר״ל ידכה כתיב מלא ה״א בתראה.
מיכן אמרו. מכילתא סוף פי״ח.
ד״א ידכה, יד כהה. זה חסר בכ״י פ״ב ובכ״י פלארענץ, ועי׳ מנחות ל״ז ע״א וברש״י שם. וכן ברש״י עה״ת בא י״ג ט׳ על ידך יד שמאל לפיכך ידכה מלא בפרשה שניה לדרוש בה יד שהיא כהה.
טט בגדפי שתים. מנחות ל״ד רע״ב סנהדרין ל״ד ע״ב ולפנינו ובתנחומא סוף בא הגי׳ בכתפי ופירש״י כתפי שם מקום כשרוצים לומר שתים אומרים טט, ואפריקי נמי מקום וקורין לשתים פת. ונוסחת הערוך בערך טט כמו שהביא רבינו בגדפי ובכ״י פלארענץ הגי׳ בכתפי.
ר׳ ישמעאל אומר לטוטפת לטוטפת הרי שתים. לפנינו בגמרא הגי׳ לטטפת (שמות יג יח) לטטפת (דברים ו ח) לטוטפות (שם יא יח) הרי כאן ארבע וכתב רש״י בסנהדרין שם בפרשת שמע ופרשת כי יביאך כתיב לטטפת חסר וי״ו, אבל בפרשת והי׳ אם שמוע כתיב לטוטפות מלא הרי כאן ד׳ בתים דתפילין של ראש וע״ש בתוס׳ ד״ה לטטפת. ועיין במנחת שי עקב י״א י״ח ותמצא כל הדעות בזה וכתב נבהלתי מראות מבוכה גדולה בין אשלי רבר׳ גאוני עולם על מלה זו, ועיקר מחלקותם תלוי בגירסת ופירוש ברייתא דר׳ ישמעאל:

אם לחטאים הוא מורה. מכות י' ע"ב ועי' פסיקתא פסקא שובה דף קנ"ח ע"ב.
תניא ראב"י אומר. שם י' סע"א. ועי' מדרש שו"ט מזמור כ"ה על כל מיל ומיל היה עומד בורגן ועל כל בורגן צלם והיתה ידו עקומה ומראה להיכן ערי מקלט, הוי על כן יורה חטאים בדרך.
אין שלוח אלא לשון לווי. מכילתא בשלח בפתיחתא ותנחומא ריש בשלח. ילקוט רמז רכ"ו.
ומה שכר נטלו. הוספתי כמו שהוא בכ" פ"ב וכ"י פלארענץ שהשמיט המעתיק מן ויהי בשלח עד ויהי בשלח וכן נאמר לנכון במכילתא שם. וילקוט רמז רכ"ו.
מאי בכושרות. מכילתא בא פרשה ט"ז.
אימתי צעק פרעה ווי. דרש מלת ויהי לשתי מלות וי הי, ששתיהן ענינם צעקת שבר ואנחה. עי' בילקוט בשלח רמז רכ"ה מובא מאמר גדול מתנחומא ופסיקתא ולפנינו בתנחומא לא נמצא, ואין ספק שהיה לפניו בתנחומא הנאבד הנקרא גם ילמדנו, ורבינו טוביה לקח זה ג"כ מהתנחומא ועיין פסיקתא דף פ"ד ע"א.
נהגם. מכילתא ועי' רש"י עה"ת.
קרובה דרך. מכילתא ורש"י עה"ת. וילקוט רמז רכ"ו.
קרובה שבועה. מכילתא וילקוט. ועיין פסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ה ע"א ובהערה שם.
ועדיין נכדו קיים. בפסיקתא שם עד שלשה דורות השביעו שנאמר אם תשקור לי ולניני ולנכדי וע"ש בהערה צ"ב.
קרובה מלחמה ראשונה לשניה. מכילתא וילקוט שם רמז רכ"ו. וע"ש ברמז רכ"ז הביא מפרקי דר' אליעזר. והוא בפמ"ח, קרובה מלחמה ראשונה ר' אליעזר אומר כל אותן השנים כו'.
ד"א כו' אמר הקב"ה. מכילתא שם וילקוט רמז רכ"ו. ובכ"י פלארענץ השמיט המעתיק מן אמר הקב"ה עד אמר הקב"ה הרי הבטחתי להם.
מיכן היה רשב"י אומר. מכילתא וילקוט.
ושניים להם. וכ"ה בילקוט. ובמכילתא הגי' ושוין להם. אולם במכילתא בפ' ויסע פ"ב איתא ג"כ ושניים להם.
ע"א למה הקיפן. במכילתא כתוב ד"א כי קרוב הוא.
אמר הקב"ה. עי' במכילתא ושם בקצת שינויים.
כדי שלא יראו עצמות. מכילתא וילקוט רמז רכ"ז.
ד"א למה הקיפן, מכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת.

אלו בני אפרים. עי' מכילתא שם וילקוט שם ובפסיקתא פסקא ויהי בשלח פ"ה ע"א וחזית סוף סדרא קמא. ועי' פדר"א פמ"ח ובסנהדרין צ"ב ע"א ושמ"ר פ"כ ובתוס' סוטה י"ג ע"א ד"ה סרח וברמב"ן עה"ת פ' בא פ' ומושב בני ישראל ובהערה שלי להפסיקתא סי' צ"ז וצ"ח ועי', גם בילקוט רמז רכ"ו בשם מדרש אבכיר. ובכ"י פלארענץ השמיט המעתיק מן בני אפרים עד שנאמר בני אפרים.

כדי לעשות. מכילתא ילקוט רמז רכ"ז.

כדי לצרפן כו' כדי לנסותם. שם.

מזורזין. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, וכ"ה במכילתא עפ"י גי' הילקוט אין חמושים אלא מזורזים ומה שהביא ראיה מן וחמש את ארץ מצרים (בראשית מא לד) גם רש"י כתב שם וחמש כתרגומא ויזרזון וכן וחמשים (שמות יג יח) עכ"ל ועי' רש"י ריש בשלח שם.

חכם לב. מכילתא שם וילקוט ופסיקתא פסקא ויהי בשלח דף פ"ה ע"ב להודיע שבחו של משה כו'. וע"ש בהערה ק"ה וציינתי שכ"ה בתוספתא סוטה פ"ד ובגמרא סוטה י"ג ע"א. וכן איתא בזהר בשלח (דף מו ע"א) והא אתמר זכאה חולקא דמשה דישראל הוו עסקי למשאל ממונא ממצראי, ומשה הוה עסיק באומאה דיוסף.

ומנין היה יודע. מכילתא ותנחומא בשלח ופסיקתא שם. ומובא בילקוט רמז רכ"ז בשם הפסיקתא. גם נשנה בתוספתא סוטה פ"ד ובגמרא סוטה י"ג ע"א ודברים רבה פ' ברכה בשנויים ובהוספת דברים.

אמרו סרח בת אשר. עיין תוס' סוטה שם ד"ה סרח ועי' במדרש דב"ר פ' ברכה משה היה מסבב ג' ימים וג' לילות למצוא ארונו של יוסף משנתיגע הרבה פגעה בו סגולה כו' פי' סרח בת אשר עי' במ"כ וי"מ וכן ראיתי בזהר בשלח דף מ"ו ע"א וסרח בת אשר חויאת ליה למשה. ועי' בפסיקתא שם הערה ק"ח.

מיד צף ארונו של יוסף. בפסיקתא שם הערה ק"י העירותי שבכ"י אקספארד וכ"י כרמולי ובילקוט בשלח בשם הפסיקתא מובא וי"א נטל חרס וכתב עליו שם המפורש והשליך ליאור מיד צף ועלה ארונו של יוסף וזה נשמט בפסיקתא ע"י שגגת המעתיק ובשמות רבה פ' בשלח נאמר מה עשה משה רבינו וכו'. המעתיק יצא במלת וכו' ידי חובתו וסמך על המקומות האחרים במדרש שמובאהביאמר הזה.

שהרי אלישע תלמידו של אליהו צף הברזל לפניו. שם מובא ראיה מן הכתוב שהרי הוא אומר ויהי האחד מפיל הקורה ואת הברזל נפל אל המים ויצעק ויאמר אהה אדוני והוא שאול ויאמר איש אלהים אנה נפל ויקצב עץ וישלך שמה ויצף הברזל (מ"ב ו' ה' ו').

בוא וראה. מכילתא שם.
יוסף זכה. מכילתא שם.
קלג. במחנה לויה. פסחים ס"ז ע"א.
והיה ארונו של יוסף. מכילתא שם, ופסיקתא דף פ"ו ע"ב, ירושלמי ברכות פ"ב ה"ב, תוספתא סוטה פ"ד, ותנחומא בשלח, ועי' סוטה י"ג ע"א.
בלוחות כתיב. מכילתא שם וכן מובא בילקוט רמז רכ"ז, וכן רש"י בסוטה שם הביא וז"ל אגדה זו מפורשת במכילתא ויהי בשלח כתיב בזה אנכי וכתיב בזה התחת אלהים אנכי [צ"ל אני] כוי וסיים. וכן כל עשרת הדברות.
לא תשא. כן הוספתי כמו שהוא לנכון במכילתא ובכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מן כתיב עד כתיב.
ויאמר לו הנני. במכילתא סיים יודע היה יוסף שאחיו שונאים אותו ולא רצה לעבור על דברי אביו.
שתי שבועות. מכילתא ופסיקתא פסקא ויהי בשלח דף צ"ד ע"ב ורש"י עה"ת.
ולמה לא השביע את בניו. במכילתא שם מפורש יותר למה השביע את אחיו ולא את בניו, אמר אם אני משביע את בני אין המצרים מניחין אותן, ואם יאמרו להם אבינו העלה את אביו, הן אומרים להם אביכם מלך היה לפיכך השביע את אחיו ע"כ.
פקוד בגלות זה. מכילתא ועי' פסיקתא שם ובהערה רע"א.
מלמד שאף עצמות שאר שבטים העלום עמהם מנין זה. במכילתא סיים ומנין שאף עצמות שאר השבטים העלו עמם שנאמר מזה אתכם. ועי' בפסיקתא ויהי בשלח דף צ"ה ע"א ושם בהערה רע"ב העירותי שהמאמר הזה הוא מקור לדברי רש"י עה"ת שכתב למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם, וכן בפירושו סוטה ז' ע"ב כתב עצמות כל השבטים העלו ממצרים והוא שאמר יוסף והעליתם את עצמותי מזה אתכם עם עצמותיכם עכ"ל. ובילקוט בשלח רמז רכ"ז סיים ג"כ כמו שסיים רבינו ז"ה תרי עשר. והסיום הזה ליתא לפנינו במכילתא ונראה כי הי' כן לפני המחבר ובעל הילקוט. ועי' ב"ר ספ"ק שגרס מנין אף עצמות של שבטים העלו עמם שנאמר אתכם.
מה איתם מקום. מכילתא וילקוט שם.
שבעה עננים. מכילתא ותנחומא וילקוט רמז רכ"ח וס' והזהיר דף י"ט ע"ב ושם מונה ז' כתובים אשר כתוב בהם שבעה עננים. ויש שינויים בגירסאות ועיין שם בענפי יהודה אות ג'.

שנאמר לנחותם הדרך. במכילתא ובילקוט מובא שנאמר כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה (ישעיה מ ד).
ללמדך. מכילתא וילקוט וס' והזהיר שם.
הנני ממטיר. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ ולפנינו במכילתא והמעתיק קפץ מן כתיב עד כתיב.
ובישראל כתיב לא ימיש. בכ"י פלארענץ הגי' ובישראל כתיב והי' הולך לפניהם יומם. וכצ"ל, ועי' במכילתא.
מלמד שעמוד הענן משלים. שבת כ"ג ע"ב ומובא ברש"י עה"ת ובמכילתא איתא כך, מגיד הכתוב שעדיין עמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח וכן מובא מלקוט רמז ר"ל בשם המכילתא.
במס' שבת. כ"ג ע"ב.

פרק יד

רש"י. מכילתא בשלח ריש פ"א וילקוט רמז ר"ל.
כל מקום שנאמר לאמר כו'. כ"ה הגי' גם בכ"י פלארענץ, אולם בכ"י פ"ב ובמכילתא ובילקוט רמז ר"ל בשם המכילתא הגי' כל מקום שהוא אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות, וכל מקום שאינו אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לשעה, רבי אומר אפילו בכל מקום שאינו אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות חוץ משלשה מקומות ע"כ, ועיין מה שהעירו בזה הרב בעל מדות סופרים, והרב בעל מאיר עין.
לא משופעות אלא גדודית. בכ"י פ"ב בטעות גדורות, וצ"ל גדודית והיא תרגום של רכסים, ועיין ערוך ערך גד ה' ובמשנה היה שם גדודית גבוהות י' טפחים.
לא היו תרוטות. בכ"י פלארענץ ופ"ב בטעות חרוטות. ובילקוט הגי' טרוטות וגם הערוך ערך טרטת הביא בשם המכילתא לא היו טרוטות אלא מוקפות כחצי גורן עגולה וסיים ס"א תרוטות. והמלה רומית ופי' עגולים ופרט אם נוטים קצת לאורך וכ"כ המוספי, והמלות כחצי גורן עגולה הוא דברי הערוך ור"ל לא היו באורך אלא עומדין בהקף כחצי גורן עגולה.
לא היו עגולות אלא מרובעות. כ"ה גם במכילתא והרב בעל מאיר עין הביא בשם ז"ר בית מושב של אילו החירות הי' מרובע ולא עגול.
אלא מעשה שמים. כ"ה במכילתא ובילקוט ובכ"י פלארענץ. אולם בכ"י פ"ב הגי' אלא מעשה שדים.

שכן היה מנהג כו'. עי' מכילתא ד"א פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן ועיין ילקוט רמז ר"ל.
שבו כינס. מכילתא. ועי' ילקוט שם בשם מדרש אבכיר.
בעל צפון נשתייר. מכילתא וילקוט שם, ומובא ברש"י עה"ת ועי' רש"י בפירושו לאיוב שם.
בעד בני ישראל. עי' רש"י עה"ת שכתב לבני ישראל על בני ישראל. וכן תרגם אונקלוס.
מעורבבים. מכילתא.
אמר ולא ידע. מכילתא.
תניא בס"ע. פרק ה'.
ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בי"ד שחטו בט"ו יצאו. לפנינו בס"ע איתא בט"ו בניסן יצאו, בי"ד שחטו את פסחיהן במצרים ויום חמישי היה ובו בלילה לקו הבכורות ממחרת הפסח ערב שבת היה כו' אור לשביעי ירדו לים כו' ויום חמישי היה. מדברי הס"ע תראה כי יום י"ד היה ביום חמישי ובט"ו שהוא יום הששי יצאו ויום שביעי של פסח היה ביום חמישי, והעיר הגר"א ז"ל שסובר שר"ח אייר בא' בשבת היה כדקתני לקמן וא"כ היה ר"ח ניסן בששי בשבת וי"ד בו היה ביום החמישי ע"כ. ומה שסיים רבינו טוביה נסעו בערב שבת ובשבת ובאחד בשבת. ובשני בשבת שהוא יום ד' לנסיעתן התחילו כו' הוא מהמכילתא וכן הביא הילקוט רמז ר"ל ומתאמת עם דברי הס"ע שיום י"ד היה ביום ה' ויום ראשון של פסח היה ביום ו' ונסעו ביום הששי ובשבת וביום א', וביום ב' התחילו מתקנין כליהם. אולם לפנינו במכילתא הלשון משובש וכך איתא שם יום חמישי נסעו ממצרים וביום ששי ובשבת שבתו שם ובאחד בשבת שהוא רביעי לנסיעתן התחילו ישראל כו'. ויש לתקן כמו שהביא רבינו וכמו שהוא לנכון בילקוט בשם התנחומא. וראיתי בכ"י פ"ב הלשון משובש ואותו היום ד' בשבת היה [צ"ל ו' בשבת] עתה הכן [צ"ל הבן] נסעו ד' וחמישי בשבת ובע"ש בשבת שהוא יום רביעי לנסיעתן [צ"ל נסעו בע"ש ובשבת ובאחד בשבת, ובשני בשבת שהוא יום רביעי לנסיעתן] אולם בכ"י פלארענץ הגי' נכונה כמו שלפנינו.
האקטורין. מלה רומית octuriones פי' שרי מלחמה (פעלדהעררען)
הגיע חקכם לחזור. במכילתא הגיע פרתיזמיאה. ורבינו הציג במקום המלה הזרה מלת "חקכם". והמלה הזאת יונית προδεσμτα ופי' מועד וזמן קבוע, וכן הבאתי בהערה ע"ב לפסקא בחדש השלישי והעירותי שהמלה הזאת מצאתי גם במכילתא בשלח ריש פ"א אמרו להם האקטורין כו' והמפרש דפוס ווילנא כתב גי' הילקוט פרטגמא ויותר נכון

להגיה פרסתגמא שפי' דת וגזירה עכ"ל שבש את הגי' בחנם על אשר לא ידע פתרון המלה והפי' הנכון הוא: אמרו להם האקטורין (שרי הצבא) הגיע פרוטיזמיא (המועד הקבוע שנתן לכם המלך) לחזור למצרים שנאמר דרך שלשת ימים כו'. ויש להעיר עוד במדרש שו"ט פי"ד לבן מלך שארס בת מלך וקבעו פרוסטוגמיא, ביום פלוני בנו של מלך מצפה לשמחתו, ובתו של מלך מצפה לשמחתה, המפרש מפרש שם "פי' כתב" ואין ספק בידי שצ"ל פרותיזמיא, וענינו עולה יפה שקבעו זמן קבוע ליום חתונתו לכן מחוברת עם מלת קבע, כי פרוסטוגמיא שענינה דת וגזירה בכל מקום שאתה מוצא המלה הזאת מחוברת עם מלת שלח.

כיון שראה ישראל. מכילתא וילקוט שם.

כתיב בנח. זה ליתא במכילתא רק הסיום מדניאל.

אלו חיות רעות. ב"ר פל"ב ותנחומא נח.

שהיה לבו חלוק. מכילתא ומובא בילקוט.

פרעה התחיל. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ ופ"ב וכן הוא במכילתא באריכות קצת.

מגיד הכתוב. מכילתא ומובא בילקוט וברש"י עה"ת.

ושלחתי מהם פלטים אל הגוים. וסיים והגידו את כבודי בגוים והביאו מנחה לה'.

ונשפטתי אותו. בקרא אתו.

וכן דוד הוא אומר כו'. במכילתא וילקוט הגי' וכתיב ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון וגו' (תהילים ע"ו:ג'-ד') ואומר שמה שבר רשפי קשת מגן וחרב ומלחמה סלה וגו' ואחריו הוא אומר נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו, וכן מובא ברש"י עה"ת.

לשעבר. מכילתא ומובא בילקוט.

אמרו רוצים. מכילתא ומובא בילקוט ורש"י עה"ת.

מי הגיד. מכילתא ומובא בילקוט.

וי"א. שם.

וכי בורחים. שם.

לשעבר. שם.

אמרו אלו לקינו כו'. במכילתא הגי' אמרו לו אלו לקינו ולא שלחנו כדי הוא ' או לקינו ושלחנו ולא היו נוטלין ממונינו כדי הוא, אלא לקינו ושלחנו ונטלו ממונינו. ובילקוט הגי' אמרו אלו לא לקינו ושלחנו די הוא אלא לקינו ושלחנו או אלו לקינו ושלחנו ולא נטלו וכו' ובכ"י פלארענץ הגי' אמרו אלולי לקינו. כגי' הילקוט.

משל לעבד. עי' במכילתא שם וכן נשנה בפסיקתא ויהי בשלח (דף פ"א ע"ב) ושם מתחיל תני ר' ישמעאל והעירותי בהערה ל"ב שהכוונה להמכילתא שהיא ברייתא דר' ישמעאל. ומובא גם בילקוט רמז רכ"ה בשם הפסיקתא. ועי' בפסיקתא שם בהערות שלי. וכן מובא בס' והזהיר דף י"ט ע"א ורבינו טוביה קצר בלשונו ויצא במלת וכו' ידי חובתו. או המעתיק השמיט כל זה והציג וכו'.

ונתן הדמים. במכילתא סיים נמצא אוכל את הדג ולוקה ונותן מאה מנה, כך נעשה למצרים לקו ושילחו וניטל ממונם.

אמרו. מכילתא וילקוט.

מקישות עלינו. במכילתא וילקוט מקישות עלינו כזוג.

להעלות לנו. כן הוא גם בילקוט. ובמכילתא הגי' להעלות להם. וכן ולהביא מהם.

וכן מצינו שכל אומה כו'. עי' במכילתא שהובא ראיות מהרבה מלכיות, ועי' גיטין נ"ו ע"ב.

שלא היו יודעין כו' התחילו מחנקן עצמן. עי' מכילתא במאמר של ר' יוסי הגלילי משל למה הדבר דומה. ובכ"י כתוב מחלקין בטעות ותקנתי מחנקין וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ ובכ"י פעטערסבורג הגי' מחזקין צ"ל מחנקין.

הוא בידו אסרו. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.

ארבעה אסרו בשמחה. מכילתא שם. ומובא בס' והזהיר דף י"ט ע"א ועי' ב"ר פנ"ה.

מיכן אמרו. סנהדרין ק"ה ע"ב ושם הגי' מבטלת שורה ובב"ר פנ"ה הגי' כמו שהביא המחבר.

לקחם בדברים. מכילתא וילקוט שם.

ונותנין לפניו. במכילתא ובילקוט והוא נוטל חלק בראש.

משל מי. מכילתא ותנחומא ורש"י עה"ת ומובא בס' והזהיר דף י"ט ע"א.

מיכן ארשב"י. מכילתא שם. ושם הגי' מכאן הי' ר' שמעון אומר וכן ברש"י עה"ת הגי' ר' שמעון.

גבורים. מכילתא וילקוט רמז ר"ל. וכן בת"א וגברין.

משולשים בכלי זיין. מכילתא וילקוט.

שלש מאות. במכילתא ובילקוט כתוב שלשה על כל אחד ואחד. וי"א שלשים על כל אחד ואחד, וי"א שלש מאות על כל אחד ואחד.

כלומר מחשבתו של פרעה היה על כלותם. עי' מכילתא וילקוט ודרש על כלו מלשון כלייה כאילו כתיב כלה ועי' מנחת שי שהביא בזוהר שיר השירים נראה שהוא בה"א בסוף.

שהיה לבו חלק. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
להודיע. שם.
מגיד הכתוב. מכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת.
בריש גלי, כן ת"א וכן מובא במכילתא.
ד"א. מכילתא וכן בתרגום יב"ע המיוחס לו.
מגיד הכתוב. מכילתא בשלח ריש פ"ב וילקוט שם.
שמא ינחשו. במכילתא סיים וכן מצינו שהגוים מנחשין כו' ע"ש.
אותם מלא. מכאן עד כל חושך טמון לצפוניו ליתא במכילתא. ובכ"י פלארענץ וישיגו אותם ל"ט מלאים וכולם לדרשה אותם מלא, מלאים כרמון כו'.
ביום הששי השיגום וביום השביעי כו' ננערו. ע' בסדר עולם פ"ה אור לשביעי ירדו לים. לשחרית עלו ישראל מן הים ונשקעו מצרים, ויום חמישי בשבת היה והוא היה יום טוב אחרון של פסח. ע"כ. כי יום ראשון של פסח היה ביום ו' ושביעי של פסח היה ביום ה'. ועיין רש"י בשלח י"ד ה' וסיים לכך אנו קוראים השירה ביום השביעי, וע' סוטה י"ב ע"ב ורש"י הביא שם את דברי הסדר עולם.
הוא הקריב הפורענות. מכילתא ותנחומא בשלח וילקוט סוף רמז ר"ל.
כיון שראה פרעה את ישראל חונים לפני בעל צפון. עיין מאיר עין אות ז' שהביא גי' הילקוט וכן הי' הגי' לפני המחבר רבינו טובי'.
ד"א ופרעה הקריב. בכ"י חסר מן ד"א עד ד"א ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, וכן הוא לנכון במכילתא.
ד"א ופרעה הקריב הקריב את ישראל. זה חסר במכילתא לפנינו ואולי היה כן במכילתא שלפניו וכן בתנחומא ופרעה הקריב הקריב את הפורענות לבא עליו והקריב את ישראל לתשובה וכן בשמ"ר פכ"א ומהו ופרעה הקריב אלא שהקריב את ישראל לתשובה שעשו.
תלו עיניהם. כן הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ וכ"ה בשמ"ר פכ"א. כולן כאיש אחד. במכילתא ומובא בילקוט שם הגי' מגיד שנעשה כולן תורמיות תורמיות כאיש אחד והמחבר השמיט המלות האלו והוראת המלה turma ברומי מחנה ועיין ערוך ערך טרמיות וגם בילקוט הביא טרמיות בטי"ת ונרשם בצדו פי' חבורות ורש"י עה"ת הביא בלב אחד כאיש אחד.
תפשו אומנות. מכילתא ותנחומא וילקוט רמז רל"א ורש"י עה"ת וס' והזהיר כי' ע"א. באברהם כתיב אל המקום כו' ברכות כ"ו ע"ב, וע' מכילתא ותנחומא שמובא שם ראיות אחרות מהכתובים וכן הוא באריכות ורבינו הביא בקצרה.

פגיעה זו תפלה. ע' במכילתא שמובא ראיות לזה.
סח. לאחר שצעקו. עיין מכילתא וגי' מאחר שנתנו שאור בעיסה ופי' בז"ר אחרי שתקנו הדבר בתפלה כפירושו של רבינו וע' במדות סופרים להרה"ג מהרא"ה ווייס.
ומה אמרו לו. מכילתא וילקוט סוף רמז רל"א ורש"י עה"ת.
בוא וראה. מכילתא וילקוט רמז רל"ב.
האוכלוסין. בכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט הגי' הי' עומד ומפייס לכל אותן האלפים והרבבות.
מלמד ששרת. מכילתא. וכן יש לתקן שם כמו שכתב הרב בעל מאיר עין באות כ"ה.
וכתיב התם כו'. ע' במכילתא שמובא ראיות מהכתובים שאין יציבה בכל מקום אלא רוה"ק.
מלמד שפתח הקב"ה את עיניהם וראו כיתות כיתות כו'. במכילתא ומובא בילקוט רמז רל"ב. איתא ד"א התיצבו וראו את ישועת ה' באותה שעה הראה להם הקב"ה תורמיות תורמיות של מלאכי השרת עומדים עליהם כו'. ורבינו השמיט המלות תורמיות תורמיות והציג במקומם כיתות כיתות. ובילקוט נרשם בצדו "פי' כיתות והוא לשון לעז" וע' לעיל הערה ס"ה.
בשלשה מקומות. מכילתא ומובא בילקוט רמז רל"ג ונשנה בירושלמי סוכה פ"ה ה"א ואסתר רבה בפתיחתא.
שנאמר הוי היורדים מצרים לעזרה. בירושלמי ואסתר רבה סיים, מה כתיב בתריה ומצרים אדם ולא אל.
והיה החרב אשר אתם יראים ממנו. בקרא כתיב "והיתה",ממנה" ויש להביא פסוק שלפניו אם אתם שום תשימון פניכם לבוא מצרים ובאתם לגור שם ואח"כ כתיב והיתה החרב וגו'.
והשלישית בימי טרגינוס בבית שני. במכילתא וילקוט רמז רל"ג ליתא המלות "בבית שני" ובכ"י פעטערסבורג הגי' בימי טורינוס בבית שני. ובכ"י פלארענץ הגי' כמו שהוא לפנינו. והמאמר הזה נמצא גם בירושלמי סוכה שם וגם שם הגי' טרגינוס. ובאסתר רבה בפתיחתא הגי' טרכינוס והספור מהירושלמי ומדרש אסתר בימי טרכינוס ילדה אשתו כו' מובא ג"כ באיכה רבתי פ"א על הפסוק על אלה אני בוכיה. ופ"ד בפ' קלים היו רודפינו וגם שם הגי' טרכינוס ומאשר מובא במכילתא ובירושלמי ואסתר רבה וכן בדברי רבינו שבשלשה מקומות חזרו ישראל למצרים ונפלו והשלישית היה בימי טרגינוס, רצונם להגיד לנו כי היהודים נהרגו בימי הקיסר הזה ונכרתו מאלכסנדריא

של מצרים וזה היה טרגינוס כפי מה שמייחסים אליו הירושלמי והמכילתא הפלת היהודים. ובבבלי סוכה נ"א ע"ב שהרשע המנצח היה הקיסר אלכסנדר מוקדן. אולם בעל מאור עינים פי"ב העיר בצדק ובטוב טעם ודעת ובראיות ברורות כי זה אי אפשר שהמרצח הי' אלכסנדר מוקדן והריגת היהודים שוכני אלכסנדריאה היתה ע"י טראינו (שהיה קיסר י"ד לרומי דודו של הקיסר ט"ו אדריאנו) והוא הרג בכל היהודים מכת חרב והרג ולא נשמע מעולם הריגה מרובה כמוה. ועל זה כוון המכילתא והירושלמי להקיסר הנקרא טראינו. וא"כ גירסת הכ"י מפעטערסבורג נכונה כי שם הגי' טורינוס. ומה שהובא בגמרא בבלי אלכסנדר מקדון ויפה העיר הרב האברבנאל בהקדמתו לספר מלכים שמלת מקדון הוספה בטעות וא"כ הכוונה לאלכסנדר טיבריוס שר צבא של הרומיים לא לאלכסנדר מוקדון וע' ערך מלין צד 97.

ארבע כתים. מכילתא וירושלמי תענית פ"ב ה"ה (דף ס"ה ע"ד) וילקוט רמז רל"ג ותרגום ירושלמי ויב"ע.

ואחת אומרת נערבב אותם. במכילתא וירושלמי הגי' ואחת אומרת נצווח כנגדן. וגם המחבר סיים כן. זו שאומרת נצווח כנגדן. ואולי הביא נערבב אותם לפרש נצווח כנגדן וכן תראה ביב"ע וחדא אמרה נלבלבא לקובליהון ונערבבה יתהון, ובתרגום ירושלמי נלוולוי ומובא בערוך ערך לוול. הערוך לא מבארה והוסיף שם הרמ"ל וביונתן כתוב נלבלבא. והוא לשון בלבול בהפוך האותיות. וע' מה שמבאר ידידי הרב החוקר הגדול מהר"י פראפעססאר לעווי בספרו אוצר לשון ארמי ערך לבלב.

ד"א. עיין מכילתא שם סוף פ"ב וילקוט רמז רל"ג ושם הלשון משונה קצת.

אמר לו הקב"ה. מכילתא ריש פ"ג בשם ר' אליעזר ומובא בילקוט רמז רל"ג ובמכילתאהביאמר שהביא המחבר בסוף בשם ר' יהושע אמר הקב"ה למשה אין להם לישראל אלא ליסע, הוא בהתחלתהביאמר אולם המחבר הביאו בסוף על דבר אל בני ישראל ויסעו. והילקוט הביא דברי המכילתא והמעתיק או המדפיס השמיט מן אמר הקב"ה במאמר ר' יהושע עד אמר הקב"ה במאמר ר' אליעזר ע"ש ויש לתקן שם כמו שהוא במכילתא. וכן במדרש שמ"ר פכ"א מובא לנכון בתחלה דברי ר' אליעזר ואח"כ דברי ר' יהושע.

והים סוער. במכילתא ושמ"ר וילקוט הגי' והים סוגר.

כי עת לקצר. שם. וספרי בהעלותך פי' ק"ה וברכות ל"ד ע"א.

א"ר יהושע. עיין הערה פ"ב.

כנגד י״ב שבטים נבקע הים. במכילתא ריש פ״ד הים נחלק לשנים עשר גזרים. ובילקוט הגי׳ נחלק לשנים.
בוא וראה. מכילתא וילקוט ורש״י עה״ת.
משל. שם.
באו לסטים מאחריו. במכילתא ורש״י עה״ת הגי׳ בא הזאב מאחריו ובילקוט חסר שורה וכצ״ל באו לסטים לתפסו נטלו מלפניו ונתנו לאחריו בא זאב ליטלו מאחריו נטלו [מאחריו ונתנו מלפניו באו לסטים מלפניו וזאבים מאחריו נטלו] ונתנו על זרועותיו.
שנא׳ ואנכי תרגלתי. כ״ה הגי׳ גם בילקוט בשם המכילתא. אולם לפנינו במכילתא מובא הכתובים בנמשל כו׳ ע״ש וכאשר הוא לפנינו היא גירס׳ ישרה.
הענן לישראל. מכילתא וילקוט.
מקבלין אותה. כ״ה הגי׳ בילקוט אולם במכילתא הגי׳ מגין עליהם.
ולא מחנה ישראל. הגהתי כמו שהוא במכילתא ובילקוט. וחסר גם בכ״י פלארענץ.
התחיל הים. מכילתא וילקוט ריש רמז רל״ד.
הראהו המטה ולא קיבל עליו. עיין במכילתא וילקוט שמשלו משל.
קדים עזה שברוחות. מכילתא. גיטין ל״א ע״ב, ב״ב כ״ה ע״א וילקוט שם, ורש״י עה״ת.
ברוח קדים. וכן הוא בכ״י פלארענץ ופ״ב ובמקרא כתוב כרוח קדים.
עשאו כמין חרבה. מכילתא וילקוט.
כל המימות שבעולם נבקעו. מכילתא וילקוט ורש״י עה״ת.
דע כי אלו שלשה פסוקים. וכן מובא ברש״י סוכה מ״ה ע״א ד״ה אני והו.
ומהם אתה מוצא שם המפורש. כ״ה גם בכ״י פלארענץ. ובכ״י פ״ב הגי׳ ומהם אתה למד שם המפורש.
ותמצא זה השם בספר הישר. עיין במבוא אות ט׳ סי׳ כ״א.
אמר ר׳ מאיר. מכילתא בשלח פ״ה וסוטה ל״ו ע״ב ומובא בילקוט רמז רל״ד.
וצווחין. כ״ה במכילתא ובגמרא שם הנוסחא מנצחים זה עם זה, ובילקוט וצוהבין וכן בתוס׳ סוטה ל״ז ע״א בשם המכילתא הגי׳ צוהבין.
בזכות מזוזה, במכילתא וילקוט שם מימינם זו מזוזה ומשמאלם זו תפילין וכן במכילתא פ״ו ד״א מימינם ומשמאלם, מימינם זו מזוזה שעתידין ישראל לעשות ומשמאלם זו תפילין ועיין מדרש חזית בפי׳ לסוסתי.
הראה להם הקב״ה. עיין מכילתא שם פ״ו דרש ר׳ פפוס לססתי ברכבי פרעה.
לעולם תפלתן של צדיקים. מכילתא פ״ה בפי׳ ויהי באשמורת הבקר. וילקוט רמז רל״ה בשם המכילתא ושם הוא בהוספת דברים.

כדכתיב לעיל. בכ"י פלארענץ כתוב אחר וישכם אברהם בבקר "וישכם יעקב בבקר [בראשית כ"ח יח] וישכם משה בבקר [שמות ל"ד ד] וישכם יהושע בבקר [יהושע ג א] וישכם שמואל לקראת שאול בבקר [ש"א ט"ו יב]" ובכ"י שלפנינו קצר המעתיק וכתב כדכתיב לעיל.

בוא וראה. מכילתא באריכות קצת. וכן מובא בילקוט שם.

הענן היה יורד. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.

הממם וערבבם. מכילתא, ורש"י עה"ת.

סוגניות signum פי' נס ודגל.

ר' יהודה. מכילתא וילקוט רמז רל"ה ורש"י עה"ת.

ר' יהודה אומר הם אמרו. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת וע"ש והנוסחא נשתנית.

מי שעשה. שם.

אין הים. מכילתא פ"ו וילקוט רמז רל"ו.

לתקפו. מכילתא וילקוט רמז רל"ז ונרשם בצדו תנחומא יש לתקן שצ"ל מכילתא. וע' בח"ב סוף פרשה שופטים שם פי' רבינו איתנו כמשמעו קשה וכה"א איתן מושבך.

ללמדך. שם.

ירד האחרון שבמצרים. כ"ה בי' גם הילקוט ובמכילתא לפנינו הגי' ירד ראשון שבמצרים. כאדם שהוא מנער את הקדרה. מכילתא וילקוט וע' רש"י עה"ת כאדם שמנער את הקדרה והופך העליון למטה ותחתון למעלה כו'.

וי"א פרעה נשאר. הוא דעת ר' נחמיה במכילתא שם ומובא בילקוט רמז רל"ח ויש לתקן שם ר' נחמי' במקום ר' נחמן.

חמה כתיב חסר וי"ו כלומר חמה נתמלאו מלאכי השרת עליהם. במכילתא הגי' והיו מלאכי השרת תמהים לומר בני אדם עובדים עבודת כוכבים מהלכים ביבשה בתוך הים ומנין שאף הים נתמלא עליהם חמה שנאמר והמים להם חמה אל תקרא חומה אלא חמה, וכאשר הביא המחבר היא גי' ישרה. ולדעתי יש לתקן במכילתא. ומנין שאף הים נתמלא עליהם חמה שצ"ל ומנין שאף מ"ה והוא ר"ת מלאכי השרת. או צ"ל שאף הם נתמלאו עליהם חמה. ובילקוט הגי' כמו שהוא לפנינו במכילתא ומנין שאף הים וכו'. רק גורס שלמעלה הוא אומר והמים להם חומה חמה כתיב כוונתו לפסוק כ"ב, בשם נאמר חומה מלא ובעל מנחת שי כתוב על פסוק זה נאמר ולא על שלמעלה וכן צריך להגיה בילקוט והביא ג"כ דברי בעל הטורים חמה כתיב חסר שהקב"ה נתמלא עליהם חימה על פסל מיכה כו'. ורבינו בחיי כתב שדרשו רבותינו והמים להם חומה חמה כתיב

חומה לישראל חמה למצרים. וכן דרשו בחילו של סנחריב והיה אור לישראל לאש. אור לישראל אש לסנחריב.
שנאמר והיה לאות על ידכה. הסיום הזה ראיה מהכתוב ליתא במכילתא והוא עפ"י דרשתם מובא לעיל י"ד ט"ז ידכה יד כהה ואיזה זו שמאל.
כצפור. מכילתא וילקוט רמז רל"ט.
מפני ד' דברים. מכילתא וילקוט שם.
כסף וזהב. במכילתא וילקוט כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות.
ד"א. גם בילקוט הוא מאמר בפני עצמו ועיין מאיר עין הערה כ"ב.
מיתות חמורות. גם בילקוט מובא זה על הכתוב וירא ישראל את היד הגדולה אולם במכילתא הלשון משובש והגי' ד"א וירא ישראל את מצריים מת מיתות משונות מיתות חמורות. וכבר תקן במדת סופרים כמו שהוא לפנינו.
לשעבר. מכילתא.
גדולה האמנה. מכילתא וע"ש ותמצא אריכות דברים:

פרק טו

יש אז לשעבר. מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פ"א ותנחומא בשלח, וילקוט רמז רמ"א ובטעות נרשם בצדו מדרש אבכיר.
למדנו לתחיית המתים. מכילתא, סנהדרין צ"א ע"ב, ילקוט רמז רמ"א, ורש"י עה"ת.
משה שקול. שם.
מגיד הכתוב. שם.
עשר שירות הן. שם ותנחומא בשלח וילקוט רמז רמ"ב.
ויעמד משוררים בבית ה'. במקרא כתוב ויעמד משוררים לה' ומהללים להדרת קודש בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו. וראיתי שגם במכילתא מובא לשון הכתוב "בצאתו במקום "בצאת", "אומר" במקום "ואומרים" גם "כי טוב" אשר ליתא בקרא.
שנאמר שירו לה' שיר חדש. במכילתא מצוין ישעיה מ"ב י' בתנתומא מובא הכתוב שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהלים צ"ח א') ובילקוט רמז רמ"ב הגי' שנאמר שירו לה' שיר חדש תהלתו בקצה [צ"ל מקצה] הארץ (ישעיה מ"ב י) ואומר שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים (תהלים קמ"ט א).
משונה שיר זה. מכילתא שם.
ותצאן כל הנשים. בקרא ותצאנה הנשים. וכן בכ"י פ"ב מובא ותצאן כל הנשים ובכ"י פלארענץ ותצאנה כל הנשים. וגם במכילתא נאמר כל הנשים וחסר שם שהשמיט

המעתיק או המדפיס וכצ"ל ותצאנה כל הנשים [מכל ערי ישראל וגו' ותענינה הנשים] המשחקות וגו'.
ר' נחמי'. מכילתא וילקוט שם.
כבני אדם שהן קורין את שמע. כלומר שכלם עונין ביחד.
ר' אלעזר בן תרדיון. במכילתא ר' אליעזר בן תדאי בתנחומא בן תדיי' ובכ"י פלארענץ ר' אלעזר בן תידיי. ובילקוט ר' אליעזר בן עזריה.
נאה לה' גדולה. עיין מכילתא.
משל לשר. עיין מכילתא שם בקצת שינויים.
הראשון רפה והשני דגש. ר"ל כתיב גאה גאה וכן במסורת אילין זוגין חד דגש וחד רפי וסימן או דדו או בן דדו כי גאה גאה מי כמכה באלים ה', מי כמכה. לקחת לו גוי מקרב נוי. שחת לו לא.
גאני וגאתיו. מכילתא פ"ב ותנחומא וילקוט שם.
וגאתיו בשירה. במכילתא שם אף אני גאיתיו על הים ושרתי לפניו שירה שנאמר אשירה לה'.
במה שאו"ה. מכילתא וילקוט רמז רמ"ג ושם באריכות דברים.
בו בדבר מתגאה עליהם. במכילתא בו הוא נפרע מהם. ובתנחומא שכל המתגאים במה שהם מתגאים בו נפרע מהם.
אנשי סדום. עיין מכילתא ותנחומא וילקוט.
וכי סוס אחד. מכילתא תנחומא וילקוט רמז רמ"ג.
ד"א. שם.
עזי זו התורה. מכילתא פ"ג ילקוט רמז רמ"ד.
ד"א. שם.
ישועה אתה. מכילתא וילקוט.
ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר. מכילתא.
ישעי' ויחזקאל. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובילקוט. ובמכילתא הגי' שלא ראה יחזקאל ושאר הנביאים.
א"ר ישמעאל. שם.
תפלה נאה. כ"ה גם במכילתא וילקוט ור"ל תפילין. ומובא הרבה פעמים לשון יחיד.
אנוה שמו הנכבד והנורא. דרש נוטריקון מלשון נוי ומן הו שהוא השם הנכבד עיין רש"י ותוס' סוכה מ"ה ע"א. ובמכילתא הגי' ריה"ג אומר ניינו ושבחו להקב"ה בפני כל אוה"ע. ובילקוט הגי' ריי"א אגיד נאותיו ושבחו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אוה"ע.

שנאמר על כן עלמות אהבוך. במכילתא שם סיים אהבוך עד מות, וכן מובא בילקוט רמז רמ"ד.
בזמן שהאומות אומרין. מכילתא וילקוט שם.
וחכמים אומרים. עיין במכילתא שם.
אני טהורה. מכילתא וילקוט רמז רמ"ה.
ר' שמעון. מכילתא וילקוט שם.
ד"א. עיין מכילתא וילקוט שם.
הכליל בה כל מיני כלי זיין. מכילתא שם בשם ר' יהודה, ומובא בילקוט רמז רמ"ו.
ד"א ה' איש מלחמה. וכן הגיה הגאון בעל איפת צדק במכילתא שם.
למה נאמר איש. מכילתא וילקוט רמז רמ"ו.
לפי שנגלה על הים כגבור ונגלה בסיני כזקן. עיין פסיקתא פסקא בחדש השלישי דף ק"ט ע"ב ובפסיקתא רבתי פכ"א אות ה' א"ר לוי בדמויית הרבה נגלה להם. ובהערות שלי להפסיקתא הערה קפ"ג הבאתי דברי המכילתא יתרו פ"ה פ' אנכי והעירותי שעל פי המכילתא יסד הפייטן בפיוט תחתיות ארץ ליום א' דשבועות דרך בעשיתו במים עמוקים גבור נגלה ונלחם במצוקים, בתתו בסיני דתות וחוקים, אזי כרחמן נגלה משחקים. וכן בפיוט אנכי ראש לדברות במעריב ליל שני, גואל כזקן בישיבה נגלה לכללם כו'. אזי כגבור נגלה ושבחוהו עד עולם. וכן ביוצר לשבת אחר שבועות, מתוך שנראה בים כגבור בנלחמים אתא לסיני כזקן מלא רחמים.
וכתיב חזה הוית. וסיפא דקרא לבושיה כתלג חוור ושער ראשיה כעמר נקא.
יש גבור. מכילתא וילקוט שם.
ולא טכסיס מלחמה. במכילתא וילקוט ולא תכסיס ולא מלחמה. והגי' שלפנינו יותר נכונה.
ד"א. במכילתא חסרים המלות "ד"א".
אע"פ שהוא איש מלחמה לצרים. במכילתא. הוא נלחם על המצריים.
ד"א ה' שמו. מכילתא ורש"י עה"ת.
בחרב ובחנית ואני בא אליך. כ"ה גם בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמקרא כתוב בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך. וגם במכילתא מובא לשון הכתוב ואני במקום ואנכי.
במדה שמדדו בה נמדדו. במכילתא סיים פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקולו ואף אתה באותה מדה מדדת לו לכך נאמר מרכבות פרעה וחילו ירה בים. ועיין במדת סופרים ובמאיר עין ולדעתי יש לתקן שם פרעה אמר כל הבן הילוד היאורה תשליכהו (שמות א כב) ואף אתה באותה מדה מדדת לו לכך נאמר ירה בים.

כתיב ירה. מכילתא וילקוט שם.
אלו שש מאות רכב. בכ״י פ״ב חסר פה שורה שלימה.
טובעו בטיט. במכילתא אין טביעה אלא בטיט, וכן הביא רש״י עה״ת טבעו אין טביעה אלא במקום טיט.
ויש קורין יכסיימו. בכ״י פ״ב ויש שקורין יכסומו ובכ״י פלארענץ ויש שקורין יכסיומו, והיא גירסא נכונה. והכוונה המלה נקוד יכסיומו ועל זה כתב יש שקורין יכסיומו כי במלה זו יש ארבעה זריות כמו שהביא המבאר והד׳ הוא השנוי הגדול שבאה המ״ם במלאפום במקום החולם, והביא על זה חבר כמו לא תעבורי מזה, הראוי תעבורי. ובכ״י פלארענץ הגי׳ כמו לא תעבורי מזה פירושו לא תעבורי. והמעתיק באשר לא הבין הכוונה השמיט זה. וגם רש״י עה״ת כתב יכסימו אין לו דומה במקרא בנקודתו ודרכו להיות בנקודתו יכסימו מלאפום (ר״ל בחולם כי הראשונים קראו לחולם מלאפום). ואולי כוונתו ויש שקורין יכסיומו ר״ל במלאפום אף שנקדה היו״ד בקבוץ הוא במקום מלאפום והוי״ו חסרה ע״פ המסורת.
והוא מחלופי בן אשר ובן נפתלי הנקדנים. וז״ל בעל מנחת שי בראשית א׳ ג׳ האנשים האלה היו שני ראשי ישיבות במסורת, שם האחד יעקב בן נפתלי, ושם השני אהרן בן אשר, ור׳ אברהם דבלניש קרא אותם משה בן אשר. ובעל שלשלת הקבלה כתב שאחרי דור רבינו סעדי׳ גאון הי׳ שני חכמים גדולים שנחלקו על מלות הרבה שבתורה וטעמיהן, ונקראו ר׳ אהרן בר משה משבט אשר, ור׳ משה בן דוד משבט נפתלי, ואנחנו סומכים על קריאת בן אשר, וכך סמך עליו הרמב״ם ז״ל וכמנהג מערבי, ומדינחא סומכים על קריאת בן נפתלי.
מלמד שעלה תהום העליון. מכילתא פ״ה וע״ש.
נתן להם סימן שבשעה שכורעה לילד יריכותיה מצטננות כאבנים. זה ליתא במכילתא.
שאתה נותן ארכה. מכילתא וילקוט.
ב׳ פעמים. שם.
לע״ל. שם.
בזעם תצעד ארץ. ודרשו כמו תרעץ ארץ.
תרעץ אויב זה פרעה. הוספתי וכ״ה בכ״י פ״ב ובכ״י פלארענץ ובמכילתא וילקוט סוף רמז רמ״ו.
הרבית להתגאות. מכילתא פ״ו וילקוט רמז רמ״ז.
קמינו לא נאמר. מכילתא באריכות דברים.

תשלח חרונך לעתיד לבא. כלהביאמר הוא במכילתא באריכות ומובא בילקוט רמז רמ"ז ורבינו קצר בלשונו.
הם אמרו הבה. מכילתא וילקוט רמז רמ"ח.
נעשו ערימות. הוספתי כמו שהוא במכילתא וכן הוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב.
כך היתה נשמתן. עיין מכילתא שם.
ונוזלים. הוספתי כי הם ב' כתובים ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ.
כמין כיפה. כ"ה בילקוט ובתנחומא, אולם במכילתא הגי' כמין קופה.
כשם שלב האדם. מכילתא.
זה הפסוק. מכילתא פרשה ז' וילקוט רמז רמ"ט.
מנין היו ישראל יודעין. מכילתא וילקוט שם.
אמר להם פרעה. שם.
היו בהם עניים שאבדו ממון מעט אמרו אנחנו וויתרנו. במכילתא הגי' משובשת כיון שראו מקצת העם שאבדו ממונם מועט אמרו נרדפם. ועיין במאיר עין שדחק לפרשו. וכתב וגי' הילקוט אין בידי לפרשה. כי הילקוט ברמז רמ"ט הביא הגי' וז"ל כיון שראו מקצת העם שאבדו ממון מועט אמרי הוו יתרתה נרדוף אחרי ישראל. יש לתקן שצ"ל. אמרו וויתרנו מלרדוף אחרי ישראל.
אמר להם פרעה. מכילתא. ושם הגי' לשעבר הייתם בוזזים בהם והייתי תובע מידכם בנימוסי מלכות אבל כאן תורישמו ידי.
אחלק שלל. כן הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. והשמיט המעתיק מן עכשיו עד עכשיו. ונראה כי הי' במכילתא ד' דרשות על אחלק שלל תמלאמו נפשי, אריק חרבי, תורישמו ידי, ולפנינו קטוע ומשובשת.
זו אניסת בניהם ובנותיהם. בכ"י פלארענץ הגי' אניסת נשיהם ובנותיהם. ועיין במכילתא וי"א אתן חרבי אינו אומר אלא אריק חרבי, אמר לבעול זכריהם כענין שנאמר והריקו חרבותם על יפי חכמתך וחללו יפעתך (יחזקאל כח ז). ובילקוט רמז רמ"ט הגי' לשעבר הייתם רוצים לאנוס נשיהן ובנותיהן והייתי תובע מידכם [בנימוסי מלכות] אבל כאן אריק חרבי. וי"א אתן חרבי אין כתיב כאן אלא אריק חרבי אמר לבעול את זכוריהן כענין שנאמר ונתנו [צ"ל והריקו] חרבות [צ"ל חרבותם] על יופי [צ"ל יפי] חכמתך (יחזקאל כח ז). ובמכילתא לפנינו חסר מן לשעבר עד אריק חרבי ומתחיל וי"א שהשמיט המעתיק מן לשעבר עד חרבי.
שלש כיתות. מכילתא וילקוט שם.

וכנגדם בא עליהם חמשה פורענות בים. במכילתא וכנגדן של חמשה דברים השיבתו רוח הקודש ואומרת נשפת ברוחך כו'. ובילקוט רמז רמ"ט השמיט המעתיק המלות "וברוח אפיך" ומן נטית ימינך מתחיל רמז ר"נ. בטעות.

ארבעה נקראו אדיר. מכילתא וילקוט רמז ר"נ.

צדיקים. במכילתא הגירסא ישראל.

יבוא אדיר. עיין מנחות נ"ג ע"א.

כיון שראו ישראל. מכילתא פ"ח וילקוט רמז ר"נ.

ואפילו האומות. עיין גי' אחרת במכילתא.

חסר יו"ד. ז"ל בעל מנחת שי באלם חסר דחסר כלומר מי כמוך באלמים כן דרשו רבותינו בפ' הניזקין [גיטין נ"ו ע"ב] ובמכילתא ובמדרש לקח טוב נדרש מי כמוכה באלמים על פנים שונים.

באנסים שעושה דין ונקמות ברשעים. ובמכילתא מי כמוך באלים באלמים מי כמוך בנסים וגבורות שעשית על הים. והמפרשים פירשו שהוא מלשון אלים וחזק וכן ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז יג). וכפירוש רבינו.

ד"א באלם באלמים בע"ז. דרש באלם מלשון אלם. ובמכילתא הגי' ד"א מי כמוך באלים מי כמוך באלו שאחרים קורין אותם אלוהות כו'.

עושה תחלה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא. הביאמר קטוע ונשתבש מן המעתיק, ונמצא לנכון בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ. וכן צ"ל באלמים בע"ז עושה נקמות מי כמוך רפה מי כמוך השני דגש לפי שבתחלה היו משבחין בשפה רפה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא. וכן מצאתי בס' מנחת שי שכתב וז"ל מי כמוך הראשון ברפי הכ"ף והשני בדגש בתר יהו"א בלא מבטל ע"פ המסורת ונתנו טעם לדבר שלא לגמגם מיכה אצל השם. ועיין מ"ש בתהלים ל"ה י' ומה שכתב מרן ב"י באו"ח סוף סי' ל"א בשם ארחות חיים, ומדרש לקח טוב מי כמוכה הראשון רפי והשני דגש לפי שבתחלה היו משבחין בשפה רפה ולבסוף מקירות לבם בפה מלא עכ"ל ועיין ברבינו בחיי ותראה ששאב מדברי הלקח טוב.

אלו ישראל שהם אלמים בגלות. במכילתא וילקוט רמז ר"נ מי כמוך באלמים שומע עלבון בניך ושותק. נראה כי יש להגיה שם ע"פ דברי רבינו וכצ"ל מי כמוך באלמים [אלו ישראל שהם אלמים בגלות מתחרפין ואין משיבין והקב"ה] שומע עלבון בניו ושותק.

ד"א מי כמוך באלים. באלו שמשמשין לפניך במרום. דרש באלים מלשון בני אלים וזה שהביא הדורש כי מי בשחק יערוך לה' וכוונתו לסיפא דקרא ידמה לה' בבני אלים.

נאה אתה ואדיר בקודש. מכילתא וילקוט' רמז ר"נ.
נורא תהלות מעולם אתה. במכילתא לא מעכשיו אלא מעולם נורא תהלות.
ד"א. שם.
מוראו על הקרובים. במכילתא וילקוט נוסף "יותר מהרחוקים". ועיין מכילתא שם באריכות דברים.
מדקדק עם עבדיו כחוט השערה. הסיום הזה ליתא במכילתא, והוא מגמרא ב"ק נ' ע"א וסביביו נשערה מאד מלמד שהקב"ה מדקדק עם סביביו אפי' כחוט השערה, ודרשו נשערה לשון חוט השערה.
עשה עם האבות. זה לשון המכילתא ד"א עושה פלא עם אבות ועתיד לעשות עם בנים.
לפי שצדקו עליהם הדין. מכילתא פ"ט, ילקוט רמז רנ"א, ורש"י עה"ת.
ד"א נטית. מכילתא וילקוט שם.
אמרה היבשה. עיין בת"י ויב"ע ימא וארעא הוו מדיינין. ועיין פדר"א פמ"ב ובפי' הרשב"ם לפסחים קי"ח ע"ב ד"ה פלוט.
לפי שלא היה. מכילתא וילקוט.
אין לך עם. שם.
ד"א עם זו. הוספת רבינו.
אלו י"ג שבטים. דרש ז"ו בגימטריא י"ג.
בזכות התורה. מכילתא וילקוט.
אמרו. מכילתא וילקוט.
ד"א. שם.
כיון ששמעו אנשי פלשת. שם.
לעורר ערעור. במכילתא לעורר עידותן ובילקוט הגי' לעורר עברתם. והגאון איפת צדק הגיה עירורין. ועיין סנהדרין צ"ב ע"ב, וברש"י עה"ת.
שנאמר אלה בני אפרים שותלח בנו ועזר ואלעזר. במקרא כתיב ובני אפרים וגו' ושותלח בנו ועזר ואלעד. וגם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב מובא המקרא בטעות אלה בני אפרים למשפחותם שותלח בנו זבדי בנו ועזר ואליעזר.
למה נבהלו. מכילתא.
אלא אמרו. נראה כי גם לפני רבינו הוא מאמר אחד ועיין במאיר עין שהגיה במכילתא. "דבר אחר" והביא שכן הגיה הגאון בעל איפת צדק. ועיין ברש"י עה"ת.
אמרו עתה יעוררו. מכילתא וילקוט שם.

נמוגו נמסו. מכילתא וכן כתב רש"י בפי' עה"ת והביא ראי' כמו ברביבים תמוגגנה (תהילים ס"ה:י"א). ובמכילתא מובא כמו שהביא רבינו נמוגים ארץ.
למען נמוג לב העם. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ובקרא כתיב למען למוג לב. ומלת העם ליתא.
אימתה על הרחוקים. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת וכן בספרי סוף עקב פחדכם ומוראכם, פחד על הקרובים ומוראכם על הרחוקים. ומובא ברש"י סוף עקב.
זה נאמר על עמלק. מכילתא וילקוט.
ד"א. שם.
היה דומם. מכאן טד הכנעני חסר בכ"י פ"ב.
ד"א. שם.
מלך כנען. במקרא מלך חצור.
ויוועדו כל המלכים ויתקבצו יחדו. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ובקרא כתיב ויוועדו כל המלכים האלה ויבאו ויחנו יחדו. וביהושע ט' ב' כתוב ויתקבצו יחדו.
עד יעבור עמך את הים כו' את הירדן. במכילתאהביאמר קטוע ועיין במאיר עין שהוסיף ע"פ הילקוט רמז רנ"ב והי' גם לנכון לפני רבינו במכילתא.
לפי שכל העולם. מכילתא וילקוט.
ארבעה נקראו קנין. מכילתא וילקוט רמז רנ"ב. ובספרי האזינו בפ' הלא הוא אביך קנך איתא ג' נקראו קנין. ובפסחים פ"ז ע"ב. ובאבות פ"ו מ"י חמשה קנינים.
נתנבאו האבות. מכילתא פרשה י', וילקוט רמז רנ"ג.
שנאמר אם יראה. הסיום הזה ליתא במכילתא.
ככרם. מכילתא וילקוט.
שנאמר מפאת קדמה. אין זה סדר הכתובים. ביחזקאל מ"ח א' ג' ז' וכאשר הביא רבינו הוא ג"כ במכילתא שם וילקוט רמז רנ"ג. וגם בספרי האזינו בפ' ואין עמו אל נכר מובא הכתובים לא כלשון המקרא וכאשר העיר ג"כ בעל מאיר עין.
בהר שהבטחתנו. מכילתא וילקוט.
ארבעה נקרא נחלה. מכילתא וילקוט רמז רנ"ג.
דכתיב והם עמך ונחלתך. במכילתא וילקוט מובא לראי' הכתוב עמי ונחלתי ישראל (יואל ד' ב').
דכתיב אל המנוחה ואל הנחלה. במכילתא וילקוט מובא הכתוב בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה (דברים טו ד).

תבא נחלה נחלה. נחלה בזכות נחלה במכילתא אמר הקב"ה יבואו ישראל שנקרא נחלה לארץ שנקראת נחלה ויבנו ביהמ"ק שנקרא נחלה בזכות התורה שנקראת נחלה. ובכ"י פ"בהביאמר מקוטע. והגי' שם "תבוא נחלה נחלה בזכות".

בוא וראה. מכילתא וילקוט.

ובמקדש כתיב פעולה. בילקוט הגי' וכשבנה בית המקדש. ועיין במאיר עין שהגיה במכילתא וכשבא לבנות ביהמ"ק.

שהחריבו פעולת. עיין מאיר עין אות י"ד.

לשם אחת ופה שתים. כשברא עולמו לא בראו אלא בידו אחת, ופה כשבא לבנות ביהמ"ק בשתי ידיו. מכילתא וכן הובא ברש"י עה"ת.

מקדש רפה. בקרא מקדש ק' דגושה הדל"ת רפה. ועיין מנחת שי שמות ב' ג' שהביא בשם המסורת ג' מלין דגשין ורפין מתחלפין וסימן הצפינו, מקדש ה' משתי עיניו (שופטים ט"ז:כ"ח) ובעל אור תורה פי' מתחלפים כי בשלשת מלות הללו היה ראוי להיות אות שניה רפה והשלישית דגושה ונהפך הדבר ובאה השניה דגושה והשלישית רפה.

נודע בישראל שנאמר. הוספתי ע"פ כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.

ר' יוסי הגלילי אומר. מכילתא ומובא בילקוט.

שירת משה רבינו. הוספת המחבר.

וכנגדן תיקנו רבותינו י"ח ברכות של תפלה. עיין בפסיקתא זוטרתא. ואתחנן ס"ו ע"ג וחכמי ישראל אמרו מצאנו בתפלת חנה מעין י"ח רמה קרני מגן אברהם, ממית ומחיה מחיה המתים כו'. לפי נוסחת הבבלי הם י"ט ברכות ונוסחת הירושלמי הם רק י"ח ברכות, והוא ע"פ הכנסת את צמח בבונה ירושלים וכן בבה"ג הל' ברכות פ"ה הביא אמרין במערבא דאשכחן בתפלת חנה מעין שמונה עשר והואהביאמר שהביא רבינו בפ' ואתחנן ויש לתקן במקום וחכמי ישראל אמרו צ"ל וחכמי ארץ ישראל והוא כמו שהביא הבה"ג אמרי במערבא שפי' ארץ ישראל והרחבתי בזה במבוא אשר שמתי בראש הספר. ולמה נקרא שמה מרים. במדרש חזית בפ' כי הנה הסתו עבר נמצא הוספה "פירושה שלכך נקרא שמה מרים על שום שנאמר וימררו את חייהם כי מרים לשון מירור הוא". וכן מצאתי בסדר עולם רבה פ"ג ולמה נקרא שמה מרים על שם מירור ע"כ.

והיכן מצינו. מכילתא.

במס' סוטה. דף י"ב סע"ב.

וכי לא היתה. סוטה שם.

ד"א. מכילתא ורש"י עה"ת.

מובטחין. מכילתא וילקוט סוף רמז רנ"ג, ופדר"א פמ"ב, ורש"י עה"ת.

כדרך. מכילתא ורש"י עה"ת.
ר' יהושע אומר. מכילתא (מסכתא דויסע משה פרשה א').
והשאר ע"פ ה' יחנו. זה לשון המכילתא ושאר כל המסעות כולן נסעו ע"פ הגבורה שנאמר על פי ה' יחנו בני ישראל ועל פי ה' יסעו (במדבר ט יח) ובמקרא כתוב על פי ה' יסעו ועל פי ה' יחנו.
ד"א ויסע משה. הוא דברי ר' אליעזר במכילתא ומובא בילקוט שם.
וג' מסעות. מכילתא וילקוט שם.
ויסעו מפי החירות. וכן מובא במכילתא ובכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמקרא כתוב ויסעו מפני החירות.
ר' אליעזר אומר. מכילתא. והרב בעל מאיר עין אות ט' הביא וז"ל עיין בזה ינחמנו, ובברורי המדות כתב שהוא ט"ס וצ"ל ד"א שהי' בר"ת ונתחלף להמעתיק דליי"ת בריי"ש. ואין צורך לכל זה דאינו אלא נוסחא אחריתא וכזה נמצא הרבה ברייתות, א"נ תרי תנאי נינהו אליבא דר"א עכ"ל אולם כאשר תראה היתה גם לפני רבינו הגי' פה ר' אליעזר אומר, וכן בשמ"ר פכ"ד מובא זה בשם ר' אלעזר, ויש לתקן שם במקום לא נסעו צ"ל נסעו. ומדברי רבינו שהביא למעלה ד"א ויסע משה נראה כי הי' שם לפניו הגי' ד"א במקום ר' אליעזר וא"כ אין צורך לומר כי תרי תנאי נינהו.
ר' יהודה אומר. במכילתא ובשמ"ר פכ"ד הגי' ר' יהודה בן אלעאי. ובכ"י פלארענץ ר' יהודה בן אלעזר.
ומרנא ורבנא טוביה כו'. ובכ"י פלארענץ ואני טוביה ברבי אליעזר זצ"ל שמעתי מאבא מרי ועיין מה שהעירותי במבוא.
בעל כרחן לפי שהיו מוצאין כו'. כן הביא הילקוט רמז רנ"ד בשם התנחומא. ולפנינו ליתא ואין ספק שכיוון לתנחומא הנקרא ג"כ ילמדנו. וז"ל מהו ויסע שהסיען בעל כרחן עמד פרעה וקשט אותן הסוסים באבנים טובות ומרגליות ושנטבעו בים היו צפין על שפת הים והיו ישראל יורדין בכל יום ונוטלין מהן ולא היו מבקשין לזוז משם כיון שראה משה כך א"ל מה אתם סבורים שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות עמד והסיען בעל כרחן ע"כ. וגם רש"י עה"ת הביא הדרשה הזאת.
הוא מדבר כזב. כ"ה הגי' במכילתא ובתנחומא ובילקוט ירמיה רמז רס"ו, אולם בשמ"ר פכ"ד ובילקוט רמז רנ"ה ובסי' והזהיר דף כ"א ע"א. וכן בכ"י פ"ב הגי' זה מדבר כוב ובכ"י פלארענץ המלה נמחקת. ונזכר זה המקום ביחזקאל ל' ה'. ועיין ארץ קדומים צד 29.

והיה שמונה מאות פרסה. כ"ה הגי' בתנחומא ושמ"ר ובילקוט. גם בילקוט ירמיה שם. ולפנינו במכילתא תשע מאות. ועיין במאיר עין.
שרף הוא אפעה. במכילתא ותנתומא וילקוט רמז רנ"ה וילקוט ירמיה רמז רס"ו ובס' והזהיר שם אין אפעה אלא עכס אמרו שעכס זה רואה צל עוף שהוא פורח באויר מיד מת ואבריו נושרין, לכן יש לתקן בדברי רבינו וכצ"ל וכתיב משא בהמות נגב בארץ צרה וצוקה לביא וליש מהם אפעה ושרץ מעופף וגו' (ישעיה ל' ו'). אין אפעה אלא עכס אמרו שעכס זה רואה צל עוף פורח מיד [מת] העוף ונושר אברים אברים. ובתנחומא איתא מיד נתחבר ונושר אברים אברים צ"ל מיד מת.
אמר ר' אבא. כ"ה הגי' בשמ"ר פכ"ד ובילקוט רמז רנ"ה וירמי' רמז רנ"ו בשם המכילתא ולפנינו אמר ר' עקיבא, ובתנחומא א"ר אחא וכן בעל ספר והזהיר העתיק כמו שמצא בתנחומא ר' אחא. ומדברי רבינו תראה שהיה לפניו הגי' גם במכילתא א"ר אבא. וכן יש לתקן בתנחומא ר' אבא במקום ר' אחא ויפה העיר ידידי הרה"ג מהרא"ה ווייס במדות סופרים אות ד' הגי' ר' עקיבא היא בטעות שלא מצינו תואר רבינו הקדוש רק על ר"י הנשיא, ואם גרסינן ר' אבא אז הוא רב הנקרא אבא אריכא ומצאנו אותו בברייתא בשלשה מקומות בשם ר' אבא, והוא היה תלמיד רבינו הקדוש ובתנחומא ובילקוט הגי' רבינו הגדול, ולגי' זו אפשר שרבינו הגדול מכוון על רב שכן מצאנוהו כמה פעמים בש"ס בשם הזה ור' אבא סתם הוא ר"א תלמיד רב. וראיתי בכ"י פלארענץ ושם הגי' א"ר אבא זה שח לי רבינו הגדול.
בארץ ישראל. בשמ"ר הגי' פעם אחת עבר אדם בתוך מדבר כוב זה. ויש לתקן כמו שהוא לפנינו כי דברי השמ"ר נובעים מן המכילתא והתנחומא.
ר' יהושע אומר. מכילתא וילקוט, ושם מובא גם דברי ר' אליעזר ואחרים. ורבינו השמיטם כי דבריהם קשה להולמם. ובתנחומא הביא דברי אחרים והשמיט דברי ר' יהושע ור' אליעזר, ואחר התנחומא הלך בעל ס' והזהיר דף כ"א ע"א.
לפיכך תקנו אבות הראשונים. במכילתא ותנחומא הגי' הנביאים והזקנים, ובגמרא ב"ק פ"ב ע"א עמדו נביאים ותקנו. ועיין מה שהעיר בזה ידידי הרה"ג מהרא"ה ווייס במדות סופרים אות ו'.
שלא יהיו שלשת ימים בלא תורה. זה ליתא במכילתא. רק נשנה בגמרא שם וכן בתנחומא. ואולי נשמט זה במכילתא לפנינו ועי' בתוס' ב"ק שם ד"ה כדי.
ר' יהושע אומר. מכילתא וילקוט שם.

בג' מקומות. כ"ה גם בכ"י פלארענץ, ובכ"י פ"ב הגי' לשלשה ימים חזרו ישראל באותה שעה. ועיין במאיר עין אות כ"ח.
שלא נטלו עצה. מכילתא שם.
מיכן את למד. מכילתא וילקוט רמז רנ"ו.
ריב"ק. מכילתא וילקוט שם.
הרדופני. וכן תרגם יב"ע, ובתנחומא בד"ה אז ישיר מספרא מובא כן בשם ר' נתן ' וכן הביא הערוך ערך הרדפני וכתב שהוא אילן הגדל על המים ופריו סם המות, וכן מפורש בגליון הילקוט, והוא ροδοδάφυη ועיין בערוך בהערת הרמ"ל.
וכן אלישע הנביא במלח ריפא מי יריחו. מ"ב ב' י"ט כ' כ"א וכ"ב והמים רעים וגו' ושימו שם מלח וגו' וישלך שם מלח וגו' רפאתי למים האלה וגו' וירפו המים עד היום הזה.
רשב"י אומר. מכילתא וילקוט שם.
המים המים. שם.
חק זה שבת. מכילתא בשם ר' יהושע ובילקוט רמז רנ"ז שם שם לו חוק ומשפט זה כיבוד אב ואם. צ"ל חק זה השבת ומשפט זה כיבוד אב ואם.
ואמר ר' יהודה כאשר צוך במרה. זה ליתא במכילתא. ונשנה בסדר עולם פ"ה ומובא בילקוט רמז רנ"ז.
ר' אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט שם.
אלו דיני קנסות, במכילתא אלו דיני אונסין ודיני קנסיות ודיני חבלות ועיין שם במאיר עין אות מ"ט.
לפי ששי"ן וסמ"ך משמשין. ר"ל מתחלפין, עיין מכילתא שם וילקוט רמז רנ"ז.
מיכן אמרו. מכילתא שם. גם בפי' יתרו פ"ב על הכתוב אם שמוע תשמע, וילקוט שם.
הבא לטהר. שבת ק"ד ע"א.
אם שמעת בישן. ברכות מ' ע"א.
אלו עשרת הדברות. מכילתא וילקוט רמז רנ"ז.
בעשרה קולות. מכילתא וילקוט שם ועיין ילקוט תהלים רמז תש"ט שחושב שבעה קולות.
שנאמר מן השמים. הסיום הזה ליתא במכילתא.
היינו דתנן. אבות פ"ב מ"א.
אלו הגדות המשובחות. במכילתא וילקוט שם והישר בעיניו תעשה אלו אגדות משובחות הנשמעות באזני כל העם, והאזנת למצותיו, אלו גזירות. ובילקוט הגי' אלו

גזירות שוות, והגאון בעל איפת צדק הגיה אלו המשניות. ועיין מה שהעיר ידידי הרה"ג מהר"א ווייס בעל מדות סופרים אות צ'.
דברי ר' יהושע. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
ד"א. שם.
מגיד. שם.
שנא' ויחנו שם על המים. במכילתא וילקוט הגי' ויחנו שם על המים לעולם אין ישראל חונין אלא על המים דברי ר' יהושע. הגר"א מוחק כלהביאמר מן לעולם עד המים וזה מסכים עם גי' רבינו.
ר' אליעזר. במכילתא ר' אליעזר המודעי.
כנגד י"ב שבטים. מובא גם ברש"י עה"ת:

פרק טז

מלמד שבאותו היום אירע אחד בשבת. כ"ה גם בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. והוא כשיטת הסדר עולם פ"ה. כי המכילתא וס"ע פליגו, לשיטת הס"ע ר"ח ניסן ביום ששי היה ולשיטת המכילתא היה ביום החמישי. א"כ י"ד ניסן לשיטת הס"ע היה ביום החמישי וכן מפורש שם. י"ד ניסן יום חמישי היה. ולשיטת המכילתא ביום הרביעי היה. ט"ו ניסן שבו יצאו ממצרים חל לדעת הס"ע ביום הששי בע"ש, ולדעת המכילתא היה ביום החמישי ראש חודש אייר ולדעת הס"ע באחד בשבת היה כי כן מפורש שם באחד בשבת היה ולדעת המכילתא בשבת היה. ולפי זה שר"ח אייר היה באחד בשבת, א"כ חמשה עשר יום לחדש השני, באחד בשבת היה. ולסברת המכילתא בשבת היה. ראש חודש סיון הי' לשיטת הס"ע ביום ב', ולשיטת המכילתא ביום א' היה. וששה לחודש שנתנו בו הדברות היה ביום השבת. וכן מפורש שם ויום השבת היה. ולשיטת המכילתא ביום ו' היה. ועיין גם בגמרא שבת פ"ז ע"ב ופ"ח ע"א ומובא שם דברי הס"ע.
ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים אירע להיות בשני בשבת. תקנתי שצ"ל בששי בשבת ע"פ שיטת הס"ע עיין בהערה שלפניה. וכן נאמר לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ אירע להיות בע"ש.
ותניא בסדר עולם. שם בפ"ה בי"ד יום בו שחטו ישראל את פסחיהן במצרים ויום חמישי היה ממחרת הפסח ערב שבת היה.
ואע"פ שהמכילתא מגדת כו'. כ"ה במכילתא שם ומובא בילקוט רמז רנ"ז.
בחמשה עשר יום. במכילתא הגי' ד"א בחמשה עשר יום למה נאמר יום לידע באיזה יום ירד המן לישראל.

למדנו כו'. אכלו ממנה ל"א יום. כ"ה במכילתא ומובא בילקוט וכן ברש"י עה"ת וז"ל נתפרש היום של חנייה זו, לפי שבו ביום כלתה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן ללמדנו שאכלו משירי הבצק ששים ואחת סעודות וירד להם מן בששה עשר באייר ויום אחד בשבת היה כדאיתא במס' שבת דף פ"ז עכ"ל. וזה ג"כ שיטת המכילתא שר"ח אייר היה בשבת א"כ ששה עשר באייר היה ביום הראשון בשבת ושיטת הס"ע שר"ח אייר היה באחד בשבת א"כ יום ששה עשר באייר היה ביום ב'. ובסדר עולם פ"ה איתא ועוד למדנו שהיו אוכלין מעוגה שהוציאו ממצרים כל שלשים יום ובו ביום כלתה, ולערב אכלו השליו ולמשכים לקטו את המן ע"כ. וכן בשמ"ר פ"ג מן חררה שהי' יוצאה עמהן ממצרים מספיק להם לי' יוסי ובשמ"ר פכ"ה הצידה שהוציאו בידם ממצרים עשה להם ס"א סעודות ואכלו אותה ל"א יום. וכן בחזית פ"א בפ' הגידה לי, מחררה שנטלו ישראל בידם ממצרים אכלו ממנה ל"א יום, וכתב היפ"ת שבט"ו בניסן יצאו, ובט"ו לאייר שבו הלינו על משה תם הבצק שהוציאו ממצרים דהוה ליה ל"א יום, נמצא שאכלו ס"א סעודות כי סעודה אחת סועדים בלילה ואחד ביום. והסעודה של ליל ט"ו בניסן במצרים אכלוה, נמצא שהנאכל ממה שהוציאו ממצרים היה ס"א סעודות, כי תלונתם ביום ט"ו באייר בערב היתה אחר שכבר אכלו סעודת הבוקר ולא היה להם לאכול בערב דליכא למימר כי בבוקר הלינו שלא היה להם לאכול כל היום, שהרי המן לא ירד עד ט"ז באייר, ולא יתכן שנשארו כל היום וכל הלילה בלא אכילה.

לצאתם ממצרים. וכן בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב. ובמקרא כתוב לצאתם מארץ מצרים.

לא נטלו עצה. מכילתא וילקוט סוף רמז רנ"ז.

בשלשת ימי אפלה. שם.

יוצאים בשדה. עד ואין מוחה בידם חסר בכ"י פלארענץ שהשמיט המעתיק מן מוחה בידם עד מוחה בידם.

מיתה משונה. מכילתא שם בשם ריב"ק.

הנני ואיני מעכב. וז"ל המכילתא פ"ב ובילקוט רמז רל"ח אמר הקב"ה למשה הריני נגלה מיד ואיני מעכב.

יב. לכם ולא עשה כן לכל גוי. ילקוט רמז רנ"ח בשם מדרש אבכיר.

מאוצרו. מכילתא וילקוט.

יצאו למדבר. שם.

מי שברא יום. שם.

כדי שילקוט אדם הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמכילתא וילקוט.

ד"א כדי שיאכלוהו חם. מובא בילקוט רמז רנ"ח בשם מדרש אבכיר.
שהיו אוכלין ושותין כו' מיכן אמר רשב"י כו'. מכילתא וילקוט.
מיכן אמרו חול מכין. ביצה ב' ע"ב עירובין ל"ח ע"ב חול מכין לשבת וחול מכין ליו"ט ואין יו"ט מכין לשבת ואין שבת מכינה ליו"ט.
יט. מי. ע"ז ג' ע"א וע' עירובין כ"ב ע"א ובפירוש רש"י ד"ה ולא.
מיכן לערובי חצרות מן התורה. במכילתא מכאן שמערב אדם מע"ש לשבת הכוונה על ערובי חצרות וכן בתיב"ע ויערבון בבתיא וישתתפון בדרתהון.
תניא מערבין. עירובין ע"א ע"ב ומובא בבה"ג הלכות ערובין פ' הדר.
אמר רב. כן הוספתי כמו שהוא בעירובין ע"ב ע"א וכן הוא לנכון בכ"י פ"ב ופלארענץ.
ואמר ר' יהודה אמר שמואל החולק את עירובו ונותנו בשני כלים אינו עירוב. עירוב שמו לא שיחלוק. בגמרא עירובין מ"ט ע"א איתא א"ר יהודה אמר שמואל החולק את ערובו אינו עירוב, ופירש"י החולק את ערובו בשני כלים. ודברי רבינו נובעים מבה"ג שם וז"ל והיכא דפלגיה לעירוביה ואחתיה בתרין מאני לא הוי עירוב דאמר רב יהודה אמר שמואל החולק את עירובו ונתנו בשני כלים אינו עירוב מ"ט עירוב שמיה דמערב ולא דמפלג ע"כ והבה"ג לקח זה מהשאילתות בשלח סי' מ"ט והמלות "ונתנו בשני כלים" הוא הוספת הבה"ג וכן מ"ט עירוב שמיה דמערב ולא דמפלג פירושא של גאון הוא זה כמו שכתב הגאון הרי"ב ז"ל.
ותנן במס' עירובי.. ס"ט ע"ב במשנה.
מ"ט חד לגבי חמשה כו'. גמרא שם. ובכ"י פלארענץ הגי' מ"ט דהוי אורח לגבייהו: נתנו לו רשותן הוא מותר והם אסורים מ"ט חד לגבי חמשה כו. עיין בגמרא שם.
ותנן נמי. עירובין פ' ע"ב.
ר' יהודה אומר. שם פ"א ע"ב.
חוב הוא לו. עד זכות הוא לו חסר בכ"י פ"ב שהשמיט המעתיק. ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ.
וצריך להודיעם. עד וצריך להודיעם השני חסר בכ"י פ"ב ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ.
וכך מברך. ברכת עירוב גם הנוסח בדין יהא שרא לנו ליתא בגמרא, ומובא בסדור רב עמרם גאון דף נ"ב ע"א ושם סיים עוד מבית לבור ומבור לבית מעילית לתחתית ומתחתית לעילית ומזוית לזוית מרשות לרשות. לנו ולכל ישראל שבמדינה הזאת. ועיין בטור או"ח סי' שצ"ה ובש"ע או"ח סי' שס"ו ועיין במרן ב"י שם מה שהביא משבולי הלקט ועיין בכלבו סי' ל"ב.
והאי חלון. עירובין ע"ו ע"א.

הני מילי חצר. שם ע"ו ע"ב בשם ר' נחמי'. ובכ"י פ"ב השמיט המעתיק מן אין מערבין אחד עד מערבין אחד ומן אחד עד אחד נשמט מאמר אחד. ונמצא לנכון גם בכ"י פלארענץ.

לב. וישראל משומד. עירובין ס"ט ע"א, ולפנינו ישראל מומר. ועיין בגמרא שם.

מערב שבת. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ.

כי הא דרב יוסף וכ"ה בכ"י פ"ב. וצ"ל רבי חנינא בר יוסף. כמו שהוא בגמרא עירובין ס"ה ע"ב ובכ"י פלארענץ הגי' ר' חמא בר יוסף. וכן לפנינו להלן אמר להו ר' חמא בר יוסף. נראה שהיה לפניו הגי' בגמרא ר' חמא בר יוסף.

לד. וכד שלח ר' אלעזר לגולה משום רבינו. בגמרא עירובין ס"ב ע"א איתא והא שלח רבי יצחק ברבי יעקב בר גיורי משמיה דר' יוחנן הוו יודעין ששוכרין מן העובד כוכבים.

לד. ומומר שאינו משמר שבתו. עירובין ס"ט ע"ב.

לחם כפול. מכילתא וילקוט רמז רנ"ח ורש"י עה"ת בפסוק כ"ב לקטו לחם משנה.

מיכן אמרו רז"ל. שבת קי"ז ע"ב.

ד"א. עיין מכילתא וילקוט. ורש"י עה"ת בפסוק כ"ב הביא וז"ל ומדרש אגדה לחם משנה משונה אותו היום נשתנה לשבח בריחו וטעמו עכ"ל.

וזו שאילה. עיין סנהדרין ס"ה ע"ב, וב"ר פי"א.

אל כל עדת בני ישראל. וכן מובא בכ"י ס"ב. ובכ"י פלארענץ אל כל עדת ישראל בחסרון מלת "בני" ובמקרא ליתא למלת "עדת".

אמרו להם. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ ופ"ב ובמכילתא וילקוט.

ששקולה יציאת מצרים. בכ"י פלארענץ הגי' מכאן את למד ששקולה יציאת מצרים.

מיכן את למד. מכילתא וילקוט.

הוא השליו. מכילתא, יומא ע"ה סוף ע"א, וילקוט, ורש"י עה"ת.

אמר להם. מכילתא וילקוט.

למדנו. עי' סנהדרין ק"י ע"א.

מיכן שאין לאדם לאכול. בגמרא יומא ע"ה ע"ב. מכאן למדה תורה ד"א שלא לאכול אדם בשר אלא בלילה.

מלמד שאין שביעה אלא במראית העין. בשבולי הלקט כתב יד ערוגה הראשונה סי' נ"ט הביא וז"ל כתב בלקח טוב ולחם בבוקר לשבוע מכאן שאין שביעה אלא במראית העין כו' וכן בתניא ה' הדלקת הנר סי' י"ב מתחיל בלק"ט ולחם בבוקר לשבוע מכאן שאין שביעה אלא במראית העין כו' עד במאכל ובמשתה לקוח מלקח טוב.

וכן אמרו רז"ל לא יאכל אדם תבשילו אלא לאור הנר. לאו בפירוש אתמר. וכן מובא ברש"י שבת כ"ה ע"ב הדלקת הנר חובה כבוד שבת הוא שאין סעודה חשובה אלא במקום אור כעין יממא, ובתוס' שם ד"ה הדלקת הנר פי' במקום סעודה דחובה הוא שיסעוד במקום הנר משום עונג.

ומי שאוכלין בלילי שבתות בלא הנר בחשך ידמו כו' וכל חכמי ישראל הושוו בדבר זה להדליק נר בשבת. כוון בזה אל הקראים הקדמונים האוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בחשך. ועיין במבוא שלי אשר שמתי בראש הספר.

לפיכך אמרו רז"ל הדלקת נר בשבת מצוה. וכ"ה בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, ובגמרא שבת כ"ה ע"ב כתוב הדלקת נר בשבת חובה. וגם השבולי הלקט ותניא רבתי העתיקו דברי רבינו בלשון הדלקת נר בשבת חובה. ועיין רמב"ם הל' שבת פ"ה ה"א שכתב הדלקת נר בשבת אינה רשות כו' ולא מצוה כו' אלא זה חובה.

אלא במה מדליקין. שבת כ' ע"ב.

חכמי ישראל. חולין פ"ט ע"א.

כדי ליתן את הדין. הוא מאמר ר' אליעזר במכילתא שם וילקוט סוף רמז רנ"ח.

והרי מיד היה. עיין מכילתא מה ת"ל ויהי מלמד שכשם שגזר הקב"ה כן היה ועיין במאיר עין שם.

לא הספיקו. מכילתא.

א"ר יוסי. הוספתי כמו שהוא בכ"י פלארענץ. ובמכילתא הוא בשם ר' יוסי הגלילי ובילקוט הגי' ר' יוסי בן שמוע אומר.

דיבור בלשון קשה. ספרי בהעלותך פי' צ"ט ומכות י"א ע"א.

נז. כל תלונות של ישראל חסרין. כי תלונת הוא מלא וי"ו קדמאה וחסר וי"ו תניינא, ושאר כלהון כתיבי תלנות מלא וי"ו תנינא וחסר וי"ו קדמאה. ובמנחת שי הביא וז"ל: ובמדרש לקח טוב למה חסר וי"ו שהיו מתחסרין מזכיותיהם. ד"א שכל תלונות עלי כתלונה אחת כו'.

אמר ר' יהושע. כ"ה גם בילקוט ריש רמז רנ"ט בשם המכילתא ולפנינו במכילתא ריש פ"ג חסרים המלות "א"ר יהושע".

אמר הקב"ה. עיין במפרשי המכילתא.

אמור אליהם. מכילתא שם פ"ג וילקוט רמז רנ"ט.

דיין אני להפרע מכם. שם.

כתיב בשי"ן וקרי בסמ"ך. יומא ע"ה ע"ב.

כסלונים. בגמרא שם כסילוין, פירש״י קוצים בלשון ארמי עכ״ל. ונמצא גם במקרא סרבים וסלונים (יחזקאל ב ו) וכן סלון ממאיר (שם כח כד).
איני יודע כמה. מכילתא וילקוט שם.
על פני כל הארץ. וכ״ה בכ״י פלארענץ וכ״י פ״ב וכן מובא במכילתא וילקוט ובמקרא כתוב על פני הארץ.
כדי שיהא אדם עומד כנגד לבו ונוטל שלא בצער. כ״ה גי׳ הילקוט ויש להגיה כן במכילתא.
ולמעלה אמה אחת בכ״י פ״ב בטעות ולמעלה שתי אמות. ובכ״י פלארענץ הגי׳ נכונה כמו שהוא לפנינו.
הרי י׳ פרסאות. עיין במכילתא ובמפרשי המכילתא.
ויורד הטל. תקנתי מטר במקום טל כמו שהוא לנכון בכ״י פלארענץ ובכ״י פ״ב ובמכילתא וילקוט.
ומרבץ. כ״ה בכ״י פלארענץ ופ״ב, אולם במכילתא הגי׳ ומכבס ובילקוט ומכבש.
למדנו. הוספתי כמו שהוא בכ״י פלארענץ ופ״ב, ובגמרא יומא ע״ה ע״ב וע״ש בפירש״י.
הא כיצד טל מלמטה. יומא שם בשם ר׳ יוסי ברבי חנינא ומובא ברש״י עה״ת.
בחפיסה. בגמרא בקופסא. והיא מלה רומית capsa ופי׳ ארגז ותיבה קטנה, וגם כאשר הביא רבינו נכונה עיין ערוך ערך חפס.
לא על המדבר. מכילתא וילקוט רמז ר״ס.
דבר היורד. שם.
ד״א. שם.
שנבלע ברמ״ח אברים. יומא ע״ה ע״ב.
ד״א מחוספס. יומא שם.
זה הגליד. מכילתא וילקוט רמז ר״ס.
במס׳ יומא. דף ע״ה ע״ב.
וכבר היו ר׳ טרפון. מכילתא, ויומא ע״ו ע״א, וילקוט שם.
כמה ארובות בדלת ד׳. עיין במכילתא ויומא שם ובמדרש שו״ט מזמור ע״ח ארשב״י כתיב כאן ודלתי שמים. וע״ש בבאור הרה״ג מהרא״ם.
במס׳ יומא. ע״ה ע״ב.
כאדם האומר לחבירו. מכילתא.
בלשון מצרי. זה ליתא במכילתא.
משה אמר לזקנים. מכילתא בשם ר׳ יהושע.

מיכן היה ר' יוסי ברי"ש אומר. בכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט ר' יוסי ור' שמעון אומרין.
דכתיב לחם אבירים. ודרש לחם אבירים לחם סוסים מלשון פרסות אביריו (ירמיה מז ג).
אמר להם משה. במכילתא וילקוט אמרו עכשיו יצא נחשון.
עשו מה שנפקדו. מכילתא וילקוט.
ביד אדונו ישראל. בכ"י פלארענץ בבית חבירו ישראל ובכ"י פ"ב ביד חבירו ישראל וע' מכילתא פ"ה ויומא ע"ה ע"א.
עומר זה עשירית האיפה. וכן הביא רש"י שמות טז לו ועירובין פ"ג ע"ב וע"ש.
וסימנו גודו אילנא. פסוק הוא בדניאל ד יא. וכן הביא המחבר בח"ב פרשת ויקרא בפ' והביא את קרבנו אשר חטא עשירית האיפה וסיים ג"כ וסימן גוד"ו:
מ"ג ביצה וחומש ביצה הוא שחייבה בהן החלה והוא שאנחנו לשין כשיעור הזה בפסח.
עיין תשובות הגאונים שערי תשובה סימן מ"ו ותשובת הגאונים ליק סימן צ"ה תשובה לרבינו האי ז"ל ובהערות ותקונים לתשובת הגאונים (ליק תרכ"ה) העירותי לעיין בטור יו"ד ה' חלה סי' שכ"ד ובב"י שם שכתב וז"ל מה שכתב הטור מ"ג ביצים וחומש ביצה כן הוציא החשבון הרי"ף פרק ערבי פסחים והרא"ש הל' חלה והרמב"ם פ"ו מהל' בכורים.
ד"א כדי להכין לבם. יומא ע"ו ע"א. ובכ"י פ"ב הגי' ד"א כדי לענותם לנסותם ואח"כ נאמר ד"א כדי להכין לבם. ובכ"י פלארענץ הגי' ד"א כדי לנסותם והמלה "לענותם" ליתא שם.
אלו מחוסרי אמנה. מכילתא וילקוט ושמ"ר פכ"ה.
אנשים הותירו. מכילתא וילקוט ושם הגי' אנשים טובים לא הותירו אנשים שאינן טובים הותירו ועיין שמ"ר פכ"ה בפ' ויותירו אנשים ממנו. וגם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ הגי' אנשים הותירו ואנשים לא הותירו.
תחילה מבאיש. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
מיכן אמרו. ברכות כ"ו ע"א.
איזה שעה. מכילתא, ברכות כ"ז ע"א וילקוט רמז רס"א.
שהיה מושך. מכילתא. ועיין רש"י עה"ת הנשאר בשדה נעשה נחלים כו'.
והיה ביום הששי. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. ובמקרא כתוב ויהי ביום הששי.
שמא תאמר. עיין מכילתא.
אמרו לו מכילתא ועיין רש"י עה"ת.
ויאמר אליהם משה. כ"ה בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב ויאמר משה אליהם. ובמקרא ליתא למלת "משה".

מיכן אנו יודעין שר"ח אייר לא היתה שבת. עיין לעיל פסוק א' ומה שהעירותי בהערה א'. ודעת המכילתא שר"ח אייר בשבת היה.
ולא יבא אלא כדברי תנא דס"ע. הבאתי לעיל הערה א'.
יבוא אייר באחד בשבת. כ"ה ג"כ בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב בטעות יבוא אייר בשבת. במס' שבת פרק ר"ע, דף פ"ז ע"ב ופ"ח ע"א.
אבל אם תאמר שבחמישי בשבת יצאו ממצרים. הוא דעת המכילתא בשלח פ' ויסע משה, פ"א בפי בחמשה עשר יום לחודש, ניסן שיצאו ישראל ממצרים אירע להיות בחמישי בשבת וא"כ ט"ו בניסן היה ביום החמישי. ועיין לעיל הערה א'.
יבוא אייר בשבת. וכן מפורש במכילתא שם השלים ניסן אירע אייר להיות בשבת. ובכ"י פלארענץ הגי' משובשת וכך איתא שם: "אבל אם תאמר בשבת יצאו ישראל יבוא אחד בשבת".
ועוד לא יבוא מתן תורה בשבת כ"א בע"ש. לדעת המכילתא ו' סיון היה בע"ש וכבר כתבתי לעיל הערה א' כי הסדר עולם והמכילתא פליגו בזה.
מיכן. יומא ע"ה ע"א.
ר' יהושע. מכילתא וילקוט רמז רס"א.
ר' אליעזר המודעי אומר על אפוי אפו ועל מבושל בשלו. הוא מאמר ר' אלעזר במכילתא שם. ובשם ר' אליעזר המודעי נמצא שם מאמר אחר והוא: ר' אליעזר המודעי אומר הרוצה דבר אפוי היה טועם כל אפויים שבעולם והרוצה מבושל היה טועם כל בשולים שבעולם, ואחר זה מובא במכילתא שסהביאמר בשם ר' אלעזר שהביא בשם רבי אליעזר המודעי ויפה העיר ידידי הרב החכם הגדול מהר"ם איש שלום בעל מאיר עין אות כ"א שחסר במכילתא דברי ר' יהושע ונאמר לנכון בירושלמי ביצה ריש פ"ב ר' יהושע אומר אופין ומבשלין על המבושל ור' אליעזר אומר אופין על האפוי ומבשלין על המבושל ע"ש ועיין בבלי ביצה ט"ו ע"ב ובתוס' דף י"ז ע"ב.
וצריך לברך. טור או"ח סי' תקכ"ז ועיין במרן ב"י שם. וכן מובא הנוסח בדין יהא שרא לן בסדר ר' עמרם גאון דף נ"ב ע"א ועיין תשובת הגאונים שערי תשובה סי' קכ"ד וסי' קכ"ה. וראיתי באור זרוע הל' יו"ט סי' שמ"ז הביא וז"ל: בירושלי שלפני כתוב עירובי תבשילין כך הוא נוטל פת כביצה ותבשיל כזית ואומר בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות עירוב, ומתנה ואומר, בדין יהא שרא לנו לאפויי ולבשולי מיומא טבא לחבריה ומיו"ט לשבת כו'. וכן המרדכי ביצה פ"ב הביא זאת בשם הירושלמי, ואין זכר מזה בירושלמי לפנינו ואולי היה כן בירושלמי לפני האו"ז לכן כתב "בירושלמי שלפניי".

ויתנו לאחד מן הבית ויאמר לו תהא זוכה לכל בני קהלינו. בש"ע או"ח סי' תקכ"ז כתב חוזר ונוטל מיד הזוכה ומברך על מצות עירוב. ועל זה כתב הרב הגאון בעל ברכי יוסף אות ה' לא כך נהגו רבותי אלא המזכה על ידו עומד עמו ומערב נוטל העירוב בידו ומברך ואומר בדין עירובא וכו' ואח"כ נותן העירוב ביד המזכה על ידו ואומר לו זכה וכו'. וכן משמע מדברי פסיקתא פ' בשלח כתב יד עכ"ל. וכוון לדברי רבינו שלפנינו.

וכן מפורש במס' יו"ט. ביצה דף ט"ו ע"ב.

ר' הינדקא אומר. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' ר' חידקא אומר. ובמכילתא הגי' ר' זריקא אומר, ומה שהביא רבינו מה ת"ל ג' פעמים היום, זה ליתא במכילתא ולדבריו מזה הוכיח ר' זריקא שלש סעודות ועיין במאיר עין אות כ"ג.

ר' אלעזר. מכילתא וילקוט רמז רס"א.

למדנו. מכילתא וילקוט בשם ר' יהושע.

שנא' שבת לא יהיה בו. בכ"י פ"ב סיים כל מקום שנאמר שבת אינו אלא יו"ט, ובכ"י פלארענץ הגי' בטעות כל מקום שנאמר שבת לא יהיה בו. וע' במכילתא ורש"י עה"ת ובמאיר עין.

אלו מחוסרי אמנה. מכילתא וילקוט.

ר' יהושע אומר. מכילתא שם פרשה ה'.

ועשיתי לכם כמה נסים. במכילתא נאמר לפני זה, ונלחמתי לכם מלחמת עמלק, והגאון בעל איפת צדק מחק זה דמלחמת עמלק מאוחר הוא.

ראו כי ה' נתן לכם השבת. בכ"י שלפנינו ובכ"י פ"ב כתוב את השבת אולם בכ"י פלארענץ מובא לנכון בלי מלת "את" כמו שהוא בקרא.

קכו. אמר לו הקב"ה. עיין ביצה ט"ז ע"א.

כל עסקי שבת כפולים. במדרש שו"ט מזמור צ"ב א"ר יצחק כל עיסקא דשבתא כפול עומר כפול, שני העומר לאחד, קרבנו כפול, וביום השבת שני כבשים, עונשו כפול, מחלליה מות יומת, שכרה כפול, וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד, אזהרותיה כפולות זכור ושמור, מזמרן כפול, מזמור שיר ליום השבת, וכן מובא בשאילתות ריש בראשית.

אלו ארבע אמות. מכילתא. עירובין נ"א ע"א, ורש"י עה"ת, וביב"ע עה"ת.

במס' שבת. ח' ע"ב ושנ"ן.

המעביר חפץ ברשות הרבים שכן תחתיו לסוף ד' חייב. הך שכן תחתיו ליתא בגמרא, וע"ש בתוס'.

תנן התם. שבת ק' ע"א הזורק בארץ וכו' וע"ש צ"ו ע"ב.

ומשחרב בית המקדש אין לנו כפרה בחטאת כי אם בתשובה וחרטה ובתענית ובמלקות.
זה הביא הרב בעל שבלי הלקט כתב יד בשמו וז"ל סי' ס' ובלקח טוב מצאתי משחרב ביהמ"ק אין לנו כפרה כו' והואהביאמר שלפנינו. עיין במבוא בראש הספר.
קלב. וכן רקק מים. שבת ק' ע"ב.
וכמה רקק מים. במשנה שם.
ספינות קטנות קשורות. במשנה שם ליתא מלת "קטנות".
ותנן יציאות השבת שתים. שבת ב' ע"א.
ותנו רבנן ארבע רשויות. שבת ו' ע"א.
כרמלית פי' רך מל. מנחות ס"ו ע"ב, ועי' תוס' שבת ו' ע"א שהביא בשם הירושלמי (שבת פ"א ה"א) תני ר' חייא כרמלית רך מל אינו לא רשות היחיד ולא רשות הרבים אלא כרמלית וכן מובא בערוך ערך כרמלית.
אלו אלפים אמה. מכילתא עירובין נ"א ע"א. ועיין רש"י עה"ת שכתוב וז"ל אלו אלפים אמה של תחום שבת ולא במפורש שאין תחומין אלא מדברי סופרים ועיקרו של מקרא על לוקטי המן נאמר.
כדילפינן מקום ממקום. עירובין נ"א ע"א וע"ש ברש"י ד"ה מקום ממקום. ובשאלתות פ' בשלח אות מ"ח.
וניסה מניסה. וכן להלן וחוץ מחוץ וכן ואת פאת נגב אלפים באמה הוספתי:
וכתיב אל מקום הרוצח אשר ינוס שמה. וכן הוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, וצ"ל ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה.
וישב בגבול מקלטו אשר ינוס שמה. וכ"ה בכ"י פ"ב ופלארענץ במקרא כתוב והשיבו אותו העדה אל עיר מקלטו אשר נס שמה.
לגבול עיר מקלטו. וכ"ה בכ"י פ"ב ופלארענץ ובקרא את גבול עיר מקלטו.
מחוץ שבאותו פסוק. דכתיב מחוץ לגבול עיר מקלטו.
תנן התם. עירובין מ"א ע"ב.
דורשי רשומות אמרו. מכילתא שם פ"ה וילקוט רמז רס"א.
אבל עד שבאו. הוספת רבינו.
ר' יהושע אומר. מכילתא וילקוט שם. ועיין יומא ע"ה ע"א, וברש"י שם, וברש"י עה"ת.
ר' יוסי אומר. מכילתא וילקוט.
כיצד. מכילתא ויומא שם.
במס' יומא. ע"ה ע"א.
ר' יהושע. מכילתא.

כעין איסקריטון. בכ״י פ״ב בטעות אסקריסי וצ״ל אסקריטי כמו שהוא בכ״י פלארענץ.
ובמכילתא כלפס וכעין אסקריטי, ובילקוט כאילפס וכעין אסקרטון, ואלפס ולפס הכל אחד, עיין ערוך אלפס. ואסקריטון היא מלה יונית εσχαρτης מין חלה נאפה על גחלים או במחבת בלי שמן, וכן בת״א כאסקרטון בדבש.
מנין חל״ה. עיין כלבו ה׳ חמץ ומצה מה שהביא בשם הר״ש ז״ל.
לפי שצנצנת המן כו׳. יומא נ״ב ע״ב אדר״נ פמ״א.
ויאמר המלך לכהנים המבינים בעם. וכן מובא בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ. ובמקרא כתוב ויאמר ללוים המבינים לכל ישראל הקדושים לה׳.
תנו לכם את ארון ברית ה׳. וכ״ה בכ״י פ״ב ופלארענץ ובקרא תנו את ארון הקדש וגו׳.
פי אין לכם משא בכתף. וכן בכ״י הנ״ל ובקרא ליתא למלת ״כי״.
ועתה עבדו את ה׳ בכל לבבכם. במקרא עתה עבדו את ה׳ אלהיכם, והמלות ״בכל לבבכם״ ליתא בקרא.
ואמר ר׳ אליעזר. יומא שם.
אתיא דורות דורות. בגמרא שם איתא לפני זה אתיא שמה שמה.
כתיב במקלו. עיין ברש״י בגמרא שם.
וזה אחת מעשרה דברים. מכילתא שם, וילקוט שם, אבות פ״ה מ״ו ופסחים נ״ד, ספרי ברכה סי׳ שנ״ה.
איני יודע ממה היתה. מכילתא וילקוט.
דבר שהוא צונן מציץ מחבירו. בכ״י פלארענץ ובמכילתא וילקוט דבר שהוא מציץ מחבירו ונרשם בצד הילקוט מציץ פי׳ בולע.
ולא עוד. הוספת רבינו.
קסו. וכן היין. עיין תענית ז׳ ע״א.
א״ר אלעזר. מכילתא וילקוט ורש״י עה״ת.
את משה. וכן בכ״י פ״ב פלארענץ. ובמקרא כתיב אל משה.
וכי ארבעים שנה. קדושין ל״ח ע״א ורש״י עה״ת.
ורבותינו אמרו. קידושין שם.
ר׳ יהושע אומר. מכילתא.
דכתיב וישבות המן. עיין תוס׳ קידושין שם ד״ה ובני ישראל.
ואם תאמר הא כתיב בפרשת אלה מסעי. בכ״י פלארענץ מצאתי נוסחא אחרת ואם תאמר הא כתיב בפרשת אלה מסעי ממחרת הפסח יצאו בני ישראל והוא בחמשה עשר הבן עיקר הפסוק מה כתיב ויסעו מרעמסס בחודש הראשון בארבעה עשר יום

לחודש הראשון וכי בארבעה עשר יצאו והלא אכלו את פסחיהן בתוך מצרים וכתיב ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר אלא לפי שהיו מתקנים עצמם לצאת מעלה עליהם הכתוב כאילו יצאו, והם לא נסעו עד חמשה עשר וממחרתו שהוא יום ששה עשר יצאו כולם.
אחד משבעת רבעים. מכילתא וע"ש.

פרק יז

שרפו ידיהן מן המצות. עיין בכורות ה' ע"ב. ריי"א שריפו עצמן מדברי תורה. ועיין מכילתא פ' ויבא עמלק פ"א. ופסיקתא זכור דף כ"א ע"א ברפידים ע"י שריפו ידיהם מן התורה ומן המצות וע"ש בהערה ג' שהעירותי שדורש נוטריקון רפידים רפה ידים וכ"ה בש"ס בכורות ה' ע"ב סנהדרין ק"ו ע"א וע"ש בפי' רש"י ד"ה מפני. ר"י אומר שרפו עצמן מדברי תורה וכה"א לא הפנו אבות על בנים מרפיון ידים וכ"ה בתנחומא ובמכילתא בשלח. וע"פ הפסיקתא יסד הפייטן ביוצר לפ' זכור: תמימים בעודם בסיו רפודים, קפצו ידם רפות ברפידים.
לפיכך בא עליהם שונא. מכילתא פ"ו, וילקוט שם.
עברו על שורת הדין. מכילתא וילקוט.
אמר להם. שם.
השוו בהמתן לגופן. שם.
אמר לפניו. שם.
עבור על פשעיהם, עבור על דבריהם. במכילתא מובא בשם ר' נחמי' עבור על חטא שלהם וזה שהביא רבינו עבור על פשעים. ושם עבור על דבריהם הוא מאמר בפני עצמו, ועיין בשמ"ר פכ"ו מהו עבור א"ל עבור על דבריהם ר' מאיר אומר כו', ר' יהודה אומר עבור על חטייא שלהם, ור' נחמי' אומר כו'.
להיות לך לעדות. מכילתא וילקוט, שמ"ר פכ"ו, ורש"י עה"ת.
שלא יאמרו מטה של פורעניות. שם.
בעוזא. בקרא בעזה בה"א.
ויברך ה' את בית עובד אדום. וכן מובא בכ"י פ"ב ופלארענץ ובילקוט. ובמקרא כתוב ויברך ה' את עובד אדום ואת כל ביתו.
אמר לו הקב"ה. מכילתא וילקוט רמז רס"ב, וכן תרגום יב"ע האנא קאים קדמך תמן באתרא דתחמי רושם ריגלא בחורב ותמחי ביה בטניר חוטרך כו'.

ר' אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט ושם מובא גם דעת ר' יהושע משה קראו מסה ומריבה.
המקום קוראו. דרש כאילו כתיב ויקרא המקום שם מסה ומריבה.
מיכן לב"ד הגדול. כ"ה גם במכילתא וילקוט, ובכ"י פ"ב הגי' מכאן לשם הגדול שהוא קרוי מקום וכן הגאון בעל איפת צדק הגיה במכילתא מכאן שהקב"ה קרוי מקום.
ר' אליעזר אומר. מכילתא, ומובא שם גם דברי ר' יהושע, ועיין פסיקתא פסקא זכור דף כ"ח ע"א ובהערה קכ"ח והבאתי שם את דברי המכילתא, ובשמ"ר פכ"ו מובא כמו שהוא בפסיקתא.
ר' אליעזר אומר שבא בגלוי פנים. מכילתא פרשת ויבא עמלק פרשה א' וע"ש. וילקוט סוף רמז רס"ב.
על שרפו ידיהם מן המצות. עיין פסוק א' ובהערה א'.
וכן איוב אומר. עיין מכילתא שם ריש פרשה א', וילקוט שם, ר' יהושע ור' אלעזר בן חסמא אומר ומובא בתנחומא בשלח.
שבא בעצה. מכילתא וילקוט בשם ר' יוסי בן חלפתא.
ד"א מה ראה עמלק. זה ליתא במכילתא ועיין ביב"ע מן בגלל מצותא דהוה ביני עשו וביני יעקב אתא ואגח קרבא עם ישראל ברפידים.
ולפי שנתגדל אליפז עם איוב. עיין דברים רבה פ"ב.
עם לק. פסיקתא פסקא זכור דף כ"ו ע"ב.
לא אמר לו בחר לי. מכילתא וילקוט רמז רס"ד, ורש"י עה"ת.
היינו דתנן. אבות פ"ד מי"ב ואיתא באדר"נ פכ"ז מנין שיהא כבוד תלמידו חביב עליו ככבוד חבירו, ילמדו כל אדם ממשה רבינו שאמר ליהושע בחר לנו אנשים בחר לי לא נאמר אלא בחר לנו מלמד שעשאהו כמותו אע"פ שהוא רבו ויהושע תלמידו.
ומניו שיהא כבוד חבירך. מכילתא ואדר"נ פכ"ז ע"ש.
ומנין למורא רבך. מכילתא ואדר"נ שם.
ר' יהושע אומר בחר לנו אנשים גבורים ויראי חטא. הרכיב מאמר ר' יהושע ור' אלעזר המודעי יחד כי במכילתא שם וילקוט רמז רס"ד מובא בשם ר' אלעזר המודעי בחר לנו יראי חטא, וגם רש"י הביא גבורים ויראי חטא, וכן ביב"ע בחר לנא גוברין גיברין ותקיפין בפקודיא.
ר' יהושע אומר צא מתחת הענן. מכילתא וילקוט וכן ביב"ע ופוק מתחות ענני יקרא.

מעותד ועומד. מכילתא ולדעתי היה פה הגי' במכילתא "איטימוס" והמעתיקים. השמיטו המלה הזאת והציגו "מעותד ועומד", עיין פסיקתא זכור הערה י"ב ופסקא החודש הערה ק"ח.
ר' אלעזר המודעי. מכילתא שם וילקוט רמז רס"ד.
ראש אלו מעשה אבות. מכילתא.
איסי בן יהודה. מכילתא.
מפורש במס' יומא. נ"ב ע"ב וע"ש בתוס' ד"ה שאת ובהגהת הרי"ב שם. והתימ' שלא הביא ראיה מהמכילתא. ומה שסיים רבינו "מפורש במס' יומא" בגמרא לא נתפרש רק במכילתא עי"ש וכן נשנה המאמר הזה בב"ר פ"פ, ירושלמי ע"ז פ"ב ה"ז, חזית פ' כי טובים, ותנחומא סוף בשלח.
מה שנתפקד. מכילתא וילקוט סוף רמז רכ"ד.
להזכיר מעשה אבות ואמהות. מכילתא ועיין פסיקתא זכור דף כ"א ע"ב אנכי נצב על ראש, אני מזכיר זכות אבות העולם, שנאמר כי מראש צורים אראנו. הגבעה, אני מזכיר זכות אמהות שנאמר ומגבעות אשורנו, והעירותי שם בהערה י"ד שמזה יופיע לנו אור בהיר על פני מאמר המכילתא פ' בשלח ומשה ואהרן וחור לענין שאמרנו להזכיר מעשה אבות ומעשה אמהות שנאמר כי מראש צורים אראנו ומגבעות אשורנו ע"כ והכוונה על סיפא דקרא עלו ראש הגבעה כדרך המדרשים שדורשים סיפא דקרא ומביאים רק הרישא, ומ"ש "לענין שאמרנו" כוונתו כי בהתחלת המאמר על הכתוב אנכי נצב על ראש הגבעה (שמות יז ט) דרש במכילתא שם ראש אלו מעשה אבות גבעה אלו מעשה אמהות, ואח"כ בפסוק עלו ראש הגבעה לא רצה להכפיל דבריו וציין "לענין שאמרנו" ר"ל על הכתוב ראש הגבעה, ולזה המאמר כוון רש"י (במדבר כט ט) שסיים ע"י אבות ואמהות. ובעל שפתי חכמים שם אות ח' כתב אבות קרוים צורים ואמהות קרויות גבעות, לא ראה דברי המכילתא שהדרש תסוב על ראש וגבעה לא על צורים וגבעה.
וכי ידיו של משה כו'. הוא לשון המשנה ר"ה כ"ט ע"א. ותנחומא סוף בשלח. ובמכילתא הגי' וכי ידו של משה מגברות ישראל, או ידיו שוברות עמלק, ובכ"י פ"ב הגי' וכי ידיו של משה שוברות מלחמה או נוצחות מלחמה, ובכ"י פלארענץ וכי ידיו עושות מלחמה או שוברות מלחמה.
מפורש במס' ר"ה. דף כ"ט ע"א במשנה.
כאדם שתלוים לו שני בדים שלמים בשתי זרועותיו. במכילתא יקרו ידיו של משה באותה שעה כאדם שתלוין לו כדין של מים, ובילקוט רמז רס"ה כאדם שתלוין בידיו

שני כדי מים, ובתנחומא הגי׳ שלשה כדי מים, והנוסחא שלפנינו שני בדים יותר נכונה ודרש כבדים כבדים שפי׳ מוטות.
וכי לא היה לו למשה כסת. מכילתא, ותענית י״א ע״א, ותנחומא.
אלא מכאן בזמן שהצבור בצער שלא יאמר אדם כו׳. הוא לשון רבינו ובגמרא תענית שם איתא אלא כך אמר משה הואיל וישראל שרוין בצער אף אני אהיה עמהם בצער, ובמכילתא לפנינו וכי לא היה לו למשה כר אחד או כסת אחד שיניח תחתיו אלא אמר משה וכו׳. יצא המעתיק במלת ״וכו״ ידי חובתו וסמך על מאמרם בתענית שהבאתי, ודברי התנחומא בזה נובעים מהמכילתא כאשר העתיק המאמר הזה וראה המסדר מלת וכו׳ הוסיף בעצמו סיום המאמר ״אלא ללמדך שהיו שרוים בתענית צבור״ אולם מה שייך זה שהיו שרוים בתענית צבור על ויקחו אבן וישימו תחתיו, וברור שצ״ל ללמדך שהיו שרוים בצער ואמר משה אף אני אהיה עמהם בצער, או כמו שהביא רש״י עה״ת ולא ישב על כר וכסת אמר ישראל שרוין בצער אף אני אהיה עמהם בצער.
שהיה אהרן. מכילתא וכ״ה בילקוט, ולפנינו במכילתא בטעות שהיה אהרן מזכיר מעשה יהודה וחור מעשה לוי, וצ״ל כמו שהביא המחבר, וכן תיקן הגאון בעל איפת צדק, ועיין מאיר עין אות ס״ח.
מיכן שאין פחות. מכילתא וילקוט ותנחומא, וכן בפסיקתא פסקא זכור דף כ״ב ע״א ומשה ואהרן וחור עלו מכאן לשלשה שצריכין לירד לפני התיבה, שלית צבור ושנים מסייעין, והעירותי שם בהערה י״ז שכן איתא בפדר״א פמ״ד ומשה ואהרן וחור מכאן אתה למד ששלית צבור אסור להתפלל אם אין שם שניים עומדים ובמכילתא ותנחומא בשלח הנוסחא מכאן אמרו אין פוחתין משלשה בני אדם עוברין לפני התיבה בתענית צבור. ובכ״י פלארענץ הגי׳ מכאן שאין פוחתין משלשה בני אדם עומדין בתענית צבור לפני התיבה. וזה מובא ברוקח סי׳ ר״ג בשם המכילתא, ובתוס׳ ב״מ פ״ו ע״א ד״ה אוקמינהו, ובהרא״ש מגילה ריש פ״ק, ובטעות נרשם שם במס׳ תענית כמו שהתעורר שם הרב בעל קרבן נתנאל אות ד׳, וכן מובא במרדכי יומא בשם פדר״א, ובטא״ח הל׳ תענית סי׳ תקס״ו הביא דין זה בשם המדרש ולא ציין מקומו, וכ״ה בש״ע או״ח סי׳ תקס״ו סעיף ז׳, ולזה המאמר כוון רש״י בפי׳ עה״ת.
ידיו לשון ריבוי. כן הוספתי כמו שהוא בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ.
אלא אמר משה. עיין מכילתא וילקוט רמז רס״ה.
ד״א ויהי ידיו אמונה שב׳ ידיו עד סוף המאמר אמונה בלשון יחיד ליתא בכ״י פלארענץ.
לפי שכל המלכים. מכילתא וילקוט שם.

לפי שהיו בתענית. הוא מאמר ר' יהושע במכילתא שם. וכן ביב"ע והואה ידוי פריסן בהימנותא בצלו וצומא עד מטמוע שמשא.
מח. מיכן אמרו. תענית י"ב ע"א.
שהיה מכה בהם. עי' מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
לרבות אשתו ובניו. במכילתא וילקוט הגי' עמלק כמשמעו, ואת עמו ואת לרבות אשתו ובניו, עמו אלו חיילות שעמו, וכשהוא אומר ואת אלו חיילים שעם בניו.
שהיה מתיז ראשיהם בחרב. מכילתא על ויחלוש יהושע מובא בשם ר' יהושע ירד וחתך ראשי גבורים שעמו, וכן הוא בתנחומא סוף בשלח וברש"י עה"ת.
מפורש במס' מגילה. דף ז' ע"א, ועיין מכילתא פרשה ב'. ובמקום זה מה שכתוב בנביאים צ"ל זכרון מה שכתוב בנביאים.
רמז רמז לו. עיין מכילתא ורש"י עה"ת.
ובאותו יום נמשח יהושע. מכילתא בשם ר' יהושע וילקוט רמז רס"ו.
מחה בעוה"ז. מכילתא.
זקנים הראשונים. מכילתא ריש פ"ב על הכתוב ויאמר ה' אל משה וילקוט רמז רס"ה.
זה המן. מכילתא בפ' כי מחה אמחה.
ר' יהושע אומר משה קראו נסי אמר משה כו'. במכילתא מתחיל אמר משה והמלות ר' יהושע אומר משה קראו נסי ליתא. ובילקוט רמז רס"ז הגי' ר' אלעזר המודעי אומר אמר משה כו'.
מרנא ורבנא טוביהו כו'. בכ"י פלארענץ כתוב טוביהו בריבי אליעזר זצ"ל אמר ועיין במבוא.
כל זמן שהרשעים בעולם. פסיקתא זכור כ"ט ע"א ופסיקתא רבתי פי"ב סי' ט' וילקוט בשלח רמז רס"ח בשם הפסיקתא ותנחומא סוף תצא ורש"י עה"ת ועי' בפסיקתא שם בהערה קנ"ב. ועפ"י הפסיקתא יסד הפייטן בפיוט פ' זכור אלהים אל דמי לך. כסא שלם ושם שלם מכינים. ולזה המאמר כוונו התוס' ברכות ג' ע"א ד"ה ועונין.
ר' אלעזר המודעי. מכילתא שם.
ר' אליעזר. שם ופסיקתא פסקא זכור דף כ"ח ע"ב וע"ש בהערה קמ"א קמ"ב ואין להכפיל הדברים.
ויאמר אליו דמך על ראשך. בפסיקתא שם דמיך כתיב הרבה דמים שפכת בנוב עיר הכהנים וע"ש בהערה קמ"ג.
מדורו של משה. הוא מאמר ר' אלעזר המודעי במכילתא, ובפסיקתא שם דף כ"ט ע"א הוא בשם ר' אליעזר וע"ש בהערה קמ"ו.

ר' אליעזר אומר לדורו של משיח. במכילתא שם סיים שהם ג' דורות, ועי' בפסיקתא שם ר' יוסי הגלילי אומר מדורו של מרדכי ואסתר עד דורו של משיח שהוא ג' דורות ומנין לדורו של משיח שהוא ג' דורות שנאמר ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, דור חד דורים שנים הא תלתא, ויב"ע שמות י"ז ט"ז תרגם וישיצי יתהון לתלתי דריא מדרא דעלמא דין ומדרא דמשיחא ומדרא דאתי, תרגם עפ"י ר"א ור"י, ועי' סנהדרין צ"ט ע"א:

פרק יח

מה שמועה שמע ובא. מכילתא ריש יתרו פ"א, ילקוט רמז רס"ח, ורש"י עה"ת, וס' והזהיר דף ל"ג ע"ב, ועי' זבחים קי"ו ע"א.

שבעה שמות. מכילתא ורש"י עה"ת, שמ"ר ותנחומא יתרו, ספרי במדבר סי' ע"ב, ילקוט שמות רמז קס"ט.

חבר שנעשה חבר למקום. כן הוספתי עפ"י המכילתא וחסר גם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.

שפלטו אל מע"ז. כן הוא בילקוט, ובמכילתא הגי' שנפטר מע"ז, ועי' ערוך ערך פט ב' שהביא וז"ל בילמדנו ויאמר משה לחובב פוטיאל שהאיר במעשים טובים שאת אומר ביונית פוטיא, פי' נר. וזה לא נמצא לפנינו בתנחומא הנדפס.

בתחלה. במכילתא הוא מאמר בפני עצמו, ד"א וישמע יתרו מתחלה לא היו קוראים אותו אלא יתר כו'.

נקרא עפרן. עי' ברש"י עה"ת, ובמכילתא סיים עפרן כתיב, ר"ל חסר.

וכן ביהונדב נקרא יונדב. הכוונה יונדב בן שמעה (ש"ב יג ג) ומפורש במכילתא שמתחלה היו קוראין אותו יהונדב וכשבא לאותו מעשה פחתו לו אות אחת ונקרא יונדב כי בודאי יהונדב היה שמו כדכתיב ויאמר לו יהונדב (שם שם ה) רק הכתוב אומר ושמו יונדב שפחתו אות אחת משמו.

מיכן שלא יתחבר. מכילתא שם ואדר"נ פ"ט.

ר' יהושע. כן תקנתי וכ"ה לנכון במכילתא ובילקוט.

ר' אלעזר המודעי. שם.

בתחלה הי' משה. שם.

שקול משה. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.

ר' יהושע. מכילתא וילקוט.

ר' אלעזר המודעי. שם.

שכיון שאמר לו הקב"ה. שם ורש"י עה"ת.

ר' יהושע. מכילתא.

ר' אלעזר המודעי אומר נכריה בדת. עיין מכילתא.

ר' יהושע בן קרחה. שם.
לא אמר ושם השני. עיין פסיקתא פרה דף מ' ע"א ובהערה ק"פ.
נדמה לו המלאך. מכילתא שם.
בניו של משה. מכילתא וילקוט.
ואע"פ שהניח. עי' מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
לא מקומו של אדם מכבדו. תענית כ"א מ"ב. ומכילתא דבחדש פ"ג ומובא בפירש"י ביצה ה' ע"ב ד"ה מכדי.
ר' יהושע כו' ר' אליעזר כו'. מכילתא וילקוט. ובס' והזהיר דף ל"ה ע"א, הביא מי אמר לו למשה, כתב פיטקה וקשרה בחק, וירה והלכה החק לפני משה.
אם תעשה בגיני. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
מיכן אמרו. מכילתא וילקוט, סנהדרין ק"ז ע"ב סוטה מ"ז ע"א. ועי' בהגהות הגר"א ז"ל מובא במדות סופרים במכילתא שם. וגי' רבינו היתה כהגהתו שם.
מיכן שחייב אדם להיות נוהג בחמיו כבוד. במכילתא הגי' מכאן אמרו שיהיה האדם מוכן לכבוד חמיו ובילקוט הגי' מכאן אמרו שיהא האדם נוהג בכבוד חמיו ועיין במאיר עין אות מ"ח והביא בשם ילקוט שמואל רמז קל"ג שמביא בשם שוחר טוב ואבי ראה גם ראה מכאן שחייב אדם בכבוד חמיו ככבוד אביו וע"ש.
מיכן אמרו לעולם יקדים אדם שלום. זה ליתא במכילתא שם, ועיין ברכות י"ז ע"א לעולם יהא אדם מרבה שלום עם אחיו כו' ואפילו עם נכרי בשוק אמרו עליו על ריב"ז שלא הקדימו אדם שלום מעולם אפילו נכרי בשוק. ובמשנה אבות פ"ד מט"ו הוי מקדים בשלום כל אדם.
זה בית המדרש. מכילתא ודרשו כן מדכתיב בה"א הידיעה וכן בתרגום יב"ע ואתו למשכן בית אולפנא.
כדי למשכו. מכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת.
במצרים ועל הים. מכילתא וילקוט.
ר' יהושע. שם.
במס' יומא. דף ע"ה ע"א.
כמו שמפורט בהגדת איכה האשה שנתנה בנה ללמדו מיני תבשילין. כוונתו למאמרם באיכה רבתי פ"ג על הכתוב ותזנח משלום נפשי. וכן נשנה בקה"ר ט"א פ' כל הדברים יגעים. מעשה באשה אחת בקיסרין שהוליכה את בנה אצל נחתום אחד אמרה לו למד את בני אומנות, א"ל ימתין אצלי חמשה שנים ואני מלמדו ת"ק מינין בחטה ובקה"ר שם סיים ישב אצלו ה' שנים ולמדו ת"ק מיני בחטה ואמר לה ישב אצלי ה' שנים אחרים

ואני מלמדו אלף מינין בחטה. ובאיכה רבתי נשמט זה משגגת המעתיק והיה ג"כ לפני רבינו במדרש איכה ממה שסיים "ועוד ת"ק כו"".
ר' אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט סוף רמז רס"ח.
זכה יתרו. מכילתא וילקוט שם ועיין סנהדרין צ"ד ע"א תני משוס ר' פפייס גנאי הוא למשה וששים רבוא כו'.
לפיכך זכו בני בניו וישבו סנהדרין בלשכת הגזית. ובכ"י פלארענץ לפיכך זכו בני בניו וישבו בלשכת הגזית. והמלה "סנהדרין" ליתא שם. ואולי הוא הוספה מהמעתיק לציין שהוא בגמרא סנהדרין ואח"כ הובא פנימה. ועיין סנהדרין ק"ד ע"א ק"ו ע"א ובפסיקתא זכור דף כ"ב ע"א מה שכרו זכו בניו לישב בלשכת הגזית ולהמנות עם ישראל שנאמר יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקינים וגו' (דה"א ב נה) וע"ש בהערה כ' מה שהעירותי שם.
התנין הגדול. במכילתא מיד פרעה מיד התנין הגדול כענין שנאמר התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו וגו' (יחזקאל כט). ובילקוט סוף רמז רס"ח מיד פרעה, לא מיד פרעה אלא מיד התנין הגדול.
עד כאן לא הודה. מכילתא.
מגיד. מכילתא וילקוט רמז רס"ט ורש"י עה"ת. ועי' תנחומא למה אמר יתרו ברוך ה, אמר יתרו לא הנחתי אליל בעולם שלא עבדתיה ולא מצאתי אלוה כאלהי ישראל כו' ובכ"י פלארענץ הגי' כי גדול ה' מכל האלהים מתחלה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים ועכשיו הוציא ששים רבוא בני אדם לכך נאמר כי גדול ה' מכל האלהים מגיד וכו' וא"כ חסר לפנינו שהשמיט המעתיק מן מכל האלהים עד מכל האלהים.
בקדרה שבשלו. סוטה י"א ע"א ואמרו שם מאי משמע דהאי זדו לישנא דקדירה הוא דכתיב ויזד יעקב נזיד וכן הביא רש"י עה"ת.
עד עכשיו. מכילתא וילקוט רמז ר"ע.
ומשה עצמו היכן היה. מכילתא וילקוט שם ובס' והזהיר דף ל"ה ע"א וכן תרגם יב"ע ומשה הוה קאים ומשמש קדמיהון.
והדרש הזה דרש ר' יצחק. רבינו קצר בלשונו ומובא במכילתא שם ובס' והזהיר באריכות.
מלמד. מכילתא וילקוט שם ובס' והזהיר שם. ורש"י הביא מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה כאילו נהנה מזיו השכינה. ועי' ברכות ס"ד ע"א.

ממחרת הסעודה. במכילתא ריש פ״ב איתא ממחרת יום הכפורים וכן מובא בילקוט רמז ר״ע וכן הוא הגי׳ בכ״י פ״ב ממחרת יו״כ וכן רש״י עה״ת כתב מוצאי יו״כ היה כך שנינו בספרי כו׳ ע״ש ועי׳ במזרחי וברמב״ן עה״ת וראיתי בפענח רזי בפ׳ יתרו הביא וז״ל בלקח טוב ממחרת הסעודה כלומר שלא רצו להורות ביום המשתה.

מו. מיכן לשני בעלי דינין. שבועות ל׳ ע״א.

והלא אין דנין דינין. מכילתא וילקוט, שבת י׳ ע״א.

כדתנן במשנה אבות.

ד״א. שבת י׳ ע״א.

כמלך. מכילתא וילקוט שם, ורש״י עה״ת הביא וז״ל יושב כמלך וכולן עומדים והקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודו של ישראל והוכיחו על כך שנאמר מדוע אתה יושב לבדך וכלם נצבים עכ״ל.

בין טומאה לטהרה. כל המאמר עד סופו הוא ממכילתא שם וילקוט שם.

נא. שעיקם. עי׳ פסחים ג׳ ע״א.

כתאנה זו. מכילתא וילקוט.

לרבות את אהרן. מכילתא וילקוט ועיין רש״י עה״ת.

אמר לו הסתכל. מכילתא וילקוט.

אם תשמיעני. עד סוף הפסוק הוא ממכילתא ומובא בילקוט רמז ר״ע.

אלו עשרת הדברות ה׳ דוהזהרתה והי׳ של אתהם הם עשרה. וז״ל בעל מנחת שי והזהרת מלא ה״א בסוף תיבותא ולית כוותיה בקרי׳ ובמדרש לקח טוב והזהרתה אתהם וגו׳ אלו עשרת הדברות ה׳ מן והזהרת וה׳ מן אתהם.

אלו עריות. מכילתא בשם רבי אלעזר המודעי.

דברי ר׳ יהושע ר׳ אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט שם ועי׳ במאיר עין אות כ׳.

תחזה להם בנבואה. כל המאמר עד סוף הפסוק הוא ממכילתא ומובא בילקוט רמז ר״ע.

נמצאו דייני ישראל. מכילתא שם ועיין סנהדרין י״ח ע״א ובתוס׳ שם.

ר׳ יהושע. מכילתא וילקוט רמז רע״א.

בטלים. כ״ה הגי׳ גם בילקוט. ובמכילתא הגי׳ בדלים.

ד״א כל הדבר הגדול זה דבריו של גדול. בכ״י פלארענץ הגי׳ כל הדבור יבא אליך בבית דין הגדול היינו דתנן דיני נפשות בעשרים ושלשה ותנן נמי אין דנין לא את השבט ולא את נביא השקר ולא את כהן גדול אלא על פי בית דין של שבעים ואחד וכו׳ מפורש במס׳ סנהדרין ע״ש.

במס׳ סנהדרין. דף ט״ז ע״א וי״ח ע״ב.

בדומין לך. קדושין ע"ו ע"ב ועיין ע"ז ו' ע"א ובתוס' ד"ה והשתא.
סה. היינו דתנן. בכורות ל' ע"א.
צא והמלך בקונך. במכילתא וילקוט ורש"י עה"ת צא המלך בגבורה.
אהרן ושבעים זקנים. במכילתא וילקוט ורש"י עה"ת אהרן נדב ואביהוא ושבעים זקנים.
לו האלהים. ד"א אשר אמר חמיו. מכילתא, אשר אמר לו חותנו הוא דברי ר' יהושע, ואשר אמר לו אלהים הוא דברי ר' אלעזר המודעי.
יכול אפילו בלילה. עיין סנהדרין ל"ד ע"ב.
מיכן אמרו. סנהדרין ל"ב ע"א, ר"ה כ"ה ע"ב.
עשרה דברים. משנה סנהדרין שם.
ר' יהושע ר' אלעזר המודעי. מכילתא וילקוט רמז רע"ב.
אמר לו כלום הנר מהנה. מכילתא וילקוט.
יעבץ קרא לאלהי אבותיו כו'. עי' מכילתא שם ותמורה ט"ז ע"א.
וכתיב עשיר ורש. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ.
כיוצא בו. מכילתא ותמורה שם.
ר' חנניא בן גמליאל. מכילתא ושם הגי' לא נאמרו כל שיעורים הללו אלא בשנה שניה, והביא הרב בעל מאיר עין בשם האות אמת שפי' השיעורים שנאמרו לעיל בד"ה ושמת שרי אלפים שש מאות וכו'.
להעמיד הדגלים. במכילתא הגי' בשעה שביקש משה להעמיד מכסיוטינוס על ישראל. עי' במפרשי המכילתא שפירשו המלה בדוחק והמשביר בח"ב הגיה שצ"ל טכססונס והוראתה ביוני סדרי הדגלים והמחבר השמיט המלה הזרה והציג במקומה "הדגלים":

פרק יט

בתחלה היו מונין. עיין מכילתא פ' בחדש השלישי פרשה א' ועי' ירושלמי ר"ה פ"א ה"א וילקוט רמז רע"ד.
וזה לנו עתה. הוספת רבינו. ובכ"י פלארענץ,וזה לנו עתה אכ"ט שהוא דתתנ"ז לעולם ולא עוד אלא שאנו מונין למלכות יונים את"ז, וראה מה שכתבתי במבוא בראש הספר.
ראש חדש היה. מכילתא וילקוט סוף רמז רע"ד ורש"י עה"ת, וע' שבת פ"ו ע"ב. וכן תרגם יב"ע ביומא הדין בחד לירחא.
והלא כבר נאמר. הגהתי עפ"י הילקוט רמז רע"ה, וע' מכילתא ובהגהת הרב בעל מאיר עין, וע' במדות סופרים ורש"י עה"ת.
נתנה תורה במדבר בפרהסיא מקום הפקר. במכילתא נתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר. ובילקוט רמז רע"ה ניתנה במדבר דימוס פרהסיא במקום הפקר. ולדעתי היתה

הגי' הישנה נתנה תורה דימוס. והיא מלה יונית δημος פי' בפרהסיא (עפפענטליך) ואח"כ הוסיף אחד בצדו "פרהסיא במקום הפקר" לבאר המלה והובא אח"כ פנימה.
שוין כולם בלב אחד. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
מלמד. מכילתא וילקוט, והסיום שני' הוסיף המחבר. ובעל זה ינחמנו הביא בפי' למכילתא שהרי בר"ח סיון באו לסיני ובכ' לחדש השני בשנה השנית נעלה הענן.
למזרחו של הר. מכילתא וילקוט, וסיים שם כל מקום שאתה מוצא נגד פנים למזרח, וכן הביא רש"י בפי' עה"ת.
זה יום שני. מכילתא וס' והזהיר דף ל"ה ע"ב ורש"י עה"ת וכן תרגם יב"ע ומשה סליק ביומא תניינא, ובילקוט רמז רע"ו בטעות זה יום ראשון ושני.
קדמה קריאה לדבור. מכילתא וילקוט שם וס' והזהיר שם וע"ש בענפי יהודה אות ט'.
בלשון הקודש. מכילתא וילקוט וס' והזהיר ועיין רש"י עה"ת שהביא כה תאמר בלשון הזה וכסדר הזה ולדעתי יש לתקן עפ"י המכילתא וכצ"ל כה תאמר בלשון [הקודש כענין] הזה וכסדר הזה.
אלו הנשים. מכילתא וילקוט וס' והזהיר.
שצוהו לאמר לנשים בנחת. ע' במכילתא ורש"י עה"ת, ובכ"י פלארענץ הגי' שצוהו לאמר לנשים בנחת ולהנעימן במצות שלא יוכבדו בעיניהן אבל אנשים יגיד חומרי המצות ודקדוקיהן.
דברים שהן קשין כגידים. ע' שבת פ"ז ע"א ויגד משה דברים שקשין לאדם כגידין וכן הביא רש"י בפי' עה"ת.
וראיה לדבר שלא תמצא בכל המקרא כמותו מלא יו"ד. וכן הביא הרב בעל מנחת שי וז"ל. ותגיד כל לישנא תגד באורייתא חסר יו"ד בר מן דין. ובמדרש לקח טוב כה תאמר לבית ישראל אלו הנשים ותגיד אלו האנשים שצוה לומר לנשים בנחת ולהנעים המצות ודקדוקיהם ולאנשים דברים קשים כגידים וראיה לדבר שלא תמצא בכל המקרא כמותו ותגיד ביו"ד לשון גידים ע"כ ובשבת פי' ר"ע [דף פ"ז ע"א] בתחלה פי' מתן שכרה וכו' ולבסוף פי' עונשה דכתיב ויגד משה דברים שקשין לאדם כגידין ע"כ. ומ"מ נראה דעקר דרשה ילפינן מקרא דותגיד מיתורא דיו"ד ופשיטא דמשה עבד מאי דפקיד עליה רחמנא וחזינא נמי לרש"י ז"ל דמייתי הך דרשה אקרא דותגיד כדמפרש בהדיא עכ"ל.
ועוד יש לומר. מכילתא ושמ"ר פכ"ח והראיות מהכתובים הוסיף המחבר.
כי יו"ד יתירה. עד לינתן להם, ליתא בכ"י פלארענץ.
לא כתבים. מכילתא וילקוט רמז רע"ו.
ר' אליעזר. מכילתא שם ובא פי"ד וילקוט שם ועיין רש"י עה"ת.

לפי שהוא חסר יו"ד. וכן הביא הרב בעל מנחת שי ב' ואבא חסר יו"ד, ועיין מה שהביא בירמיה ל"ה ד'.
מה הנשר. עיין מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת ובס' והזהיר דף ל"ו ע"א.
אמר להם כל התחלות קשות. מכילתא ורש"י עה"ת.
מיכן אמרו. מכילתא וילקוט.
ר' אליעזר ור"ע. מכילתא וילקוט.
זה ברית מילה. במכילתא וילקוט הגי' זה ברית מילה וע"ז, והגאון בעל איפת צדק מוחק מלת "וע"ז" וגם רבינו השמיטו.
שתהיו פנויים. מכילתא וילקוט ובמכילתא הגי' קנוים.
ד"א סגולה. שם.
כלומר אני אשליט ע' מכילתא וילקוט.
איני ממליך. מכילתא וילקוט וס' והזהיר דף ל"ו ע"א.
אלא מכם. בילקוט הגי' איני ממליך מאומות העולם עליכם. וכן הגיה הרב בעל מאיר עין במכילתא ע"ש.
יכול כהנים מבטלנים. עיין במאיר עין.
קראם גוי. מכילתא וילקוט.
שהם מוקדשים. שם.
שלא תפחות. שם וס' והזהיר דף ל"ו ע"ב.
מגיד. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט וס' והזהיר.
לא ענו בחניפה. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט וס' והזהיר.
זה הערפל. שם.
ואם תאמר כבר כתב. הוספת רבינו.
ובהשכמת יום ששי בנה מזבח. צ"ל ובהשכמת יום חמישי כמו שהוא במכילתא פ"ג וילקוט רמז רע"ט.
במס' שבת. דף פ"ו ע"ב.
ואמר יום אחד הוסיף משה מדעתו. עד וקרא לא דייק כוותיה ליתא בכ"י פלארענץ. והגי' שם ואע"פ שר' יוסי נימוקו עמו מ"מ נראין הדברים כרבנן.
כמו שכתבנו למעלה. פ' בשלח ט"ז א'.
ור"ח אייר יום ז' ויום א', וכ"ה גם בכ"י פלארענץ וצ"ל ור"ח אייר יום א'.
וביום ראשון. וכ"ה גם בכ"י פלארענץ וצ"ל וביום שני וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב.
דרש ההוא גלילאה. שבת פ"ח ע"א.

אוריין תליתאי. תורה נביאים וכתובים. רש"י.
ביום תליתאי. לפרישה.
ע"י תליתאי. משה תליתאי לבטן מרים אהרן ומשה.
לעם תליתאי. כהנים לויים וישראלים.
שהפולטת שכבת זרע. שבת פ"ו ע"א. וע' במכילתא בפ' אל תגשו אל אשה ומובא בדברי רבינו להלן בפסוק ט"ו ע"ש.
ומנין לטבילה. עיין מכילתא ובמאיר עין אות י"א וילקוט רמז רע"ט.
זה יום ששי. מכילתא וילקוט רמז ר"פ.
זו אחת מעשר ירידות. מכילתא וילקוט. וע' פדר"א פי"ד אדר"נ פל"ד ספרי בהעלותך, וב"ר פל"ח.
מלמד מכילתא ורש"י עה"ת, ובילקוט חסר זה.
ד"א. מכילתא. וחסר בילקוט ויש לתקן עפ"י המכילתא.
שומעני למזרח. כל המאמר הוא במכילתא וילקוט רמז ר"פ.
נו. כדר' אבין. מנחות ל"ו ע"ב, ושי"נ.
שלא לעלות ושלא ליגע. הוספת רבינו.
כמו ותהלתי לפסילים. הוא כמו ולא תהלתי ולא שזכר עומד במקום שנים. וכן ובחמתך תיסרני, ואל שזכר אל בקצפך תוכיחני. עומד במקום שנים.
הרי זו עונש. מכילתא וילקוט.
וכי מאחר. ע' סנהדרין מ"ה ע"א וברש"י שם.
לרבות חיה. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט רמז רפ"א.
מלמד שלא היה משה רבינו. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
זימן ליום שלישי. עיין שבת פ"ז ע"א ורש"י עה"ת.
ויקח מן הדם. במקרא כתוב ויקח משה את הדם. ובכ"י פלארענץ מובא לשון הכתוב ויקח משה חצי הדם ויזרוק על העם ואין זה לשון הכתוב רק ויקח משה חצי הדם הוא (שמות כד ו) ויזרוק על העם הוא שם פסוק ח'.
ולא שמענו. מכילתא וילקוט רמז רפ"ב.
מיכן אמרו. מכילתא וילקוט שם ועיין שבת פ"ו ע"א ורש"י עה"ת.
מיכן למד משה. שבת פ"ז ע"א.
מלמד שהקדימה שכינה. ע' רש"י עה"ת מלמד שהקדים על ידם ובמכילתא הגי' מלמד שהסכים המקום על ידו. והגיה הגאון בעל איפת צדק שצ"ל שהשכים. וכאשר הביא רש"י ורבינו הוא ראיה להגהתו. וע' מדות סופרים ומאיר עין.

משונים זה מזה עד סוף הפסוק הוא במכילתא.
קולו עמה. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובמכילתא הגי' קולו נמוך. ובכ"י מנוקד המלה עמה.
כדי לשבר את האוזן. במכילתא ותנחומא יתרו הגי' לשכך את האוזן, וכן רש"י הביא לשבר את האוזן. וע' זכור לאברהם לידידי הרב החכם מהר"א בערלינר שבלשון לשבר את האוזן השתמש בעל הילקוט פ' האזינו בשם ל"ב מדות ורש"י מכות י"ב ד"ה חמוץ וגם ר"י קרא בתוספותיו לרש"י שמות י"ג י"ח ופי' בשי"ן שמאלית כלשון ואהי שבר (נחמיה ב יג) להסביר ולפרש ולפתור עד שתוכל האזן לשמוע ולהבין, ובס' בית יהודה כתב ששרש התיבה הזאת היא לשון עברית ממש החלום ואת שברו (שופטים ז טו) וא"כ קריאת התיבה הזאת הוא ג"כ בשי"ן ימנית וכן בתנחומא פ' וירא סופו של פסוק שיבר את ראשו, ר"ל מפרש ופותר ע"כ.
כחתן זה. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט רמז רפ"ג.
וכן אמר רמי בר חמא. שבת פ"ח ע"א, ושם הגי' אמר ר' אבדימי בר חמא בר חסא, ובעבודת כוכבים ב' ע"ב אמר רב דימי בר חמא ובכ"י פ"ב ר' אמי בר חמא. ובכ"י פלארענץ הוא כמו שלפנינו.
למה נקרא שמו סיני. שבת פ"ט ע"א.
יכול מקום הכבוד בלבד. מכילתא פרשה ד' וילקוט רמז רפ"ד.
במס' אבות. פ"ב מט"ו.
יכול ככבשן זה בלבד. מכילתא.
בקולו של משה. ברכות מ"ה ע"א, ועיין שם בתוס' ד"ה בקולו של משה מה שהביא בשם רב אלפס.
מיכן אמרו חכמים. ברכות שם.
יכול מההר סיני. מכילתא וילקוט רמז רפ"ד ורש"י עה"ת.
הזהירם. עד סוף הפסוק, הוא במכילתא וילקוט.
יכול הכהנים. שם.
ת"ל לך אל העם. ושם נאמר וקדשתם וגו' ומדכתיב הכא וגם הכהנים וגו' יתקדשו ש"מ שאינן בכלל העם, זית רענן, ומובא במאיר עין.
בעוזא. בקרא בעזה.
כבר העידותי. מכילתא.
מלמד. מכילתא וילקוט רמז רפ"ה.
שמא יתריעו. מכילתא וילקוט. והוא לשון פרצה.
מיד ולא עיכב. שם.

ד״א ויאמר אליהם אמר להם עד לקבל מלכות שמים בשמחה חסר במכילתא ומובא גם כן בילקוט רמז רפ״ה בשם המכילתא.
ד״א אמר להם. מכילתא וילקוט:

פרק כ

אין אלהים אלא דיין. מכילתא וילקוט ועי׳ רש״י עה״ת.
מלמד. מכילתא וילקוט ועיין רש״י עה״ת.
היטיבו כל אשר דברו. תקנתי כמו שהוא במקרא, וגם בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ מובא הטיבו אשר דברו.
אנכי לשון מצרי. עיין פסיקתא פסקא בחדש השלישי, ובהערה קפ״ב.
אנכי לשון נוטריקון. שבת ק״ה ע״א ועיין פסיקתא שם ובהערה קע״ה קע״ו.
פתח באל״ף ראש האותיות, עיין פסיקתא שם ובהערה קע״ט ק״פ קט״א.
מפני מה. מכילתא פרשה ה׳ וילקוט רמז רפ״ו בשם המכילתא, וס׳ והזהיר יתרו דף כ״ב ע״ב.
מלמד שהשוו. מכילתא וילקוט.
אני הוא שהייתי במצרים. שם.
ר׳ נתן. מכילתא וילקוט.
לא מראש בסתר דברתי. וכ״ה בכ״י פלארענץ מלת מראש הסגרתי כי ליתא בקרא. ונמצא בישעיה מ״ח י״ו אבל הוא פסוק אחר.
פי׳ ובמקום ארץ חשך. הוספת רבינו.
בשעה שאמר. מכילתא וילקוט.
ובא תבור מאלים. בילקוט ובא תבור וחרמון מבית אלים. ועיין מאיר עין אות י״א.
וכרמל מאספמיא. בכ״י פלארענץ מאספניא. עיין ערך מלים ערך אספמיא ואפמיא.
נאום המלך ה׳ צבאות. וכ״ה גם בכ״י פלארענץ ובמקרא כתוב ה׳ צבאות שמו וכן הוספתי בפנים.
שהרי ז׳ מצות. עיין מכילתא שהוא דברי ר׳ שמעון ולפני רבינו היתה גי׳ אחרת במכילתא.
שהרי לא תרצח ברכת בני עשו בה. במכילתא איתא כך: ונגלה על בני עשו ואומר להם מקבלים אתם את התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם לא תרצח, אמרו זו היא ירושה שהורישנו אבינו שנאמר על חרבך תחיה.

עיקר לידת בני לוט עמון ומואב. גם פה מפורש יותר במכילתא נגלה על בני עמון ומואב אמר להם מקבלים אתם את התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם לא תנאף, אמרו לו כלנו מניאוף, דכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, והאיך נקבלה.

וכתיב גנב גנבתי. עיין ב"ר פפ"ד ופפ"ח שנגנב שני פעמים ור"ל שהישמעאלים גנבוהו מן הישמעאלים ולדעתי מה שסיים רבינו שקנאוהו ישמעאלים צ"ל שגנבוהו ישמעאלים, ובכ"י פ"ב המלות שקנאוהו ישמעאלים ליתא.

א"ר שמעון. במכילתא ר' שמעון בן אליעזר ובילקוט ר' ישמעאל בן אליעזר. יש לתקן ר' שמעון בן אליעזר, וכן בס' והזהיר שם הגי' א"ר שמעון בן אליעזר, ועפ"י שלשה עדים יקום דבר ועיין מה שהעיר הרב החכם מהר"י פריימאן בענפי יהודה שם בהקדמת פרק המצות שנדפס סוף ספר ראשית חכמה מביא המאמר הזה בשם מדרש השכם וגורס ג"כ א"ר שמעון בן אליעזר.

ולמה לא ניתנה תורה בארץ ישראל. מכילתא שם וילקוט רמז רפ"ו ומובא בס' והזהיר פ' יתרו דף כ"ג ע"ב.

לפיכך נתנה במקום הפקר. במכילתא ומובא בס' והזהיר לפיכך נתנה במדבר דימוס פרהסיא במקום הפקר ועיין מה שהעירותי לעיל י"ט ב'.

ולכך נמשלה התורה באש ובמים. עי' מכילתא ומובא בס' והזהיר, בשלשה דברים ניתנה תורה במדבר ובאש ובמים.

שלא יעצור אדם התורה. הוספת רבינו.

ד"א מבית עבדים שהיו עובדים ע"ז. מכילתא.

א"ר יותנן. שבת פ"ח ע"ב.

מה פטיש. עי' בתוס' שם ד"ה מה.

מתחלק לכמה טעמים. ובכ"י פלארענץ מתחלק לכמה לשונות, ובגמרא שם נחלק לשבעים לשונות ובסנהדרין ל"ד ע"א הגי' מתחלק לכמה טעמים וע"ש בתוס' ד"ה מה פטיש.

אריב"ל. שבת שם.

לגן עדן. זה ליתא בגמרא רק רש"י על מעביר ראשון ראשון כתב לג"ע.

שנאמר שפתותיו שושנים. בגמרא שם סיים אל תקרי שושנים אלא ששונים.

מדדין אותן. פירש"י מסייעים אותן להתקרב מעט מעט שהיו חלשים כאשה המדדה את בנה בתחלת הילוכו.

שנאמר מלאכי צבאות. במקרא כתוב מלכי וכן בגמרא שם מובא מלאכי והעיר הגאון הרי"ב בקרא כתיב מלכי, אולם בכ"י פלארענץ ראיתי כי מובא כלשון הכתוב מלכי צבאות.
ידודון ידודון. בגמרא שם אל תקרי ידודון אלא ידדון פירש"י ידודון משמע הם עצמם ידודון, ידדון מדדין אחרים.
למה נאמר לפי שהוא אומר אנכי ה' אלהיך. מכילתא פ"ו ומובא בס' והזהיר דף כ"ד ע"א וע"ש בענפי יהודה אות א'.
להיות לו לאלהים. צ"ל להיות להם לאלהים. ובכ"י פ"ב הגי' להיות לו לעבדים. ובכ"י פלארענץ להיות לו עבדים.
וכי אלהים הם. מכילתא וילקוט רמז רפ"ו.
ד"א. שם ומובא בס' והזהיר שם ועיין בענפי יהודה אות ב'.
ר' אליעזר אומר. מכילתא. וכן מובא בס' והזהיר כ"ד ע"ב, ובילקוט הגי' ר' אליעזר המודעי אומר.
ללמדך שלא נצטוו. מכילתא וילקוט.
יכול אין לי אלא לא יעשה. מכילתא עה"כ לא יהיה לך אלהים אחרים ומובא בס' והזהיר כ"ד ע"א.
אין לי אלא פסל. מכילתא וילקוט וס' והזהיר כ"ד ע"ב.
לרבות שלשול קטן. במכילתא לפנינו וי"א להביא את השברירי. המלה אין לה שחר עיין ערוך ערך בררי ושברירי אולם גי' רבינו יוו'. ר נכונה. והוא מלשון חז"ל ר"ה כ"ד ע"ב אשר בארץ לרבות הרים וגבעות ימים ונהרות אפיקים וגאיות. מתחת לרבות שלשול קטן פירש"י שלשול תולעת.
כל כך רדף הקב"ה. הוא לשון המכילתא שם.
להביא את סבוביר' ' מש^לתא בשה ר' עקיבא וכן מובא בס' והזהיר כ"ה ע"א ' ובילתוט ובכ"י פ"ב הגי' את הבבואה. עיין בערוך ערך בבואה שפי' הצל שרואים במים.
לחייב על ההשתחויה. מכילתא וילקוט רמז רפ"ז ומובא בס' והזהיר שם.
במס' ע"ז. דף נ"ד ע"ב ונ"ה ע"א ועי' מכילתא שם ומובא בס' והזהיר כ"ה ע"ב.
כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם. סנהדרין כ"ז ע"ב.
רשע בן רשע. מכילתא וילקוט רמז רצ"ב.
אין הפורענות. שם.
מדת פורענות. שם וס' והזהיר כ"ה ע"ב.

מאה פרגל. הערוך ערך פרגל הביא וז"ל בוי"ר הוצא את המקלל פרשה ס ' [צ"ל פרשת סביב לרשעים והוא פל"ב] מה לך לוקה בפרגל וכתב המוספי פי' ביוני φραγτλτου שוט ורצועה לרדות. ובמכילתא הגי' מאפרגל צ"ל מאה פרגל ונאמר לנכון בילקוט ובס' והזהיר נשתבש המלה ונעשית מכף הרגל.

למה אלו נהרגין על שלא כפרו ביוצרם. זה ליתא במכילתא וכן ליתא בילקוט ובס' והזהיר. ובכ"י פ"ב נוסף למה אלו נהרגין על שנעטפו בציצית.

עד כאן דבור שני לפיכך בו ב' טעמים שנקרא פסוק פסוק. עיין להלן פסוק י"א שכתב זכור מנוקד בב' טעמים ע"ש וכוונתו כמו שהביא בעל מנחת שי ברוב הפסוקים שבעשרת הדברות יש בכל תיבה ב' טעמים כו' וכתב הר"י בן חביב בפי' ע"י בירושלמי שקלים פ"ו שהטעם האמת לכל זה מפורסם שיש ב' קריאות בדברות האחד כשהקורא ביחיד בינו לבין עצמו אינו מדקדק לקרוא כל דבור ודבור בפני עצמו אלא מחלק הפסוקים בסדר נגון קריאתו, ודבור לא יהיה לך שהוא ארוך עושה ממנו פסוקים רבים וכן זכור את יום, ודי דברות אחרונים שהם קטנים עושה מכולם פסוק אחד, אבל הקורא בצבור צריך שיקרא כל דבור ודבור בפני עצמו בין שיהיה גדול בכתב בין שיהיה קטן יתחייב מזה שינוי בטעמים ובנקודות ובדגש ורפה להבדיל בין שתי הקריאות כפי סדר הנקודה וכו'.

שני פעמים. תמורה ג' ע"ב.

במס' שבועות. כ"ט ע"א במשנה.

לחייבו מלקות. עי' מכילתא ריש פרשה ז' וילקוט רמז רצ"ה וס' והזהיר כ"ז ע"א.

ר' ישמעאל. מכילתא. ועי' יומא פ"ו ע"א, ירושלמי יומא פ"ח ה"ז ובאדר"נ פכ"ט ומובא בס' והזהיר כ"ז ע"ב.

כמפורש במס' יומא. דף פ"ו ע"א.

זכור ושמור בדבור אחד. מכילתא וילקוט רמז רצ"ה ורש"י עה"ת ומובא בס' והזהיר כ"ח ע"א וע"ש בענפי יהודה שהאריך בטוב טעם ודעת.

מיכן אמרו. מכילתא וילקוט ועי' יומא פ"א ע"ב.

ר' אליעזר וחזקיהו בן גרון. בכ"י פ"ב ר' אלעזר בן חנניה וחזקיה בן גרון. ובכ"י פלארענץ אלעיי בן חנניה חזקיה בן גרון. ובמכילתא הגי' אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן חנניה בן גרון, וגי' הילקוט וס' והזהיר כ"ח ע"ב אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון ואין ספק שיש למחוק במכילתא בן חנניה השני. וכן הגי' שם "אומר" במקום שהביא רבינו "אומריס' כי לפי גירסתם אחד הוא.

חפץ יפה. כ"ה גם גי' הילקוט וכן הביא רש"י עה"ת ובמכילתא הגי' מנה יפה וכן הביא בעל ס' והזהיר, ועי' ביצה ט"ז ע"א.
קדשהו בברכה מיכן אמרו. מכילתא וילקוט והזהיר כ"ח ע"ב וע"ש בענפי יהודה ועי' פסחים ק"ו ע"א.
ואף נשים חייבות. ברכות כ' ע"ב.
שהאשה השווה לאיש. פסחים מ"ג ע"א וש"נ.
סז. וכי אפשר לאדם. מכילתא וילקוט רמז רצ"ו והזהיר כ"ט ע"א וע"ש בענפי יהודה.
שכל השובת ביום השביעי. מכילתא על הכתוב לא תענה ברעך.
להביא את הלילה. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט והזהיר שם.
שמא תאמר בו יגיעה. זה ליתא במכילתא ומתחיל שם כמו שהביא בעצמו על וינח ביום השביעי וכי יש לפניו יגיעה ע"ש.
מגיד. מכילתא וילקוט.
וכי יש לפניו יגיעה. מכילתא וילקוט והזהיר כ"ט ע"ב.
בוא וראה, הוספת רבינו.
ברכו במן. מכילתא וילקוט והזהיר, והכתובים לראיה הוסיף רבינו עפ"י ב"ר רפי"א. וע' רש"י עה"ת שכתב ברכו במן לכפלו בששי לחם משנה לקדשו במן שלא היה יורד בו.
זכור מנוקד בב' טעמים, דברי רבינו מדנפשיי ועי' לעיל הערה נ"ה.
תאמר בדברים. מכילתא וילקוט רמז רצ"ח, והזהיר ל' ע"א.
מה להלן בחסרון כיס אף כאן בחסרון כיס. זה ליתא במכילתא רק בגמרא קדושין ל"ב ע"א ואולי היה כן לפני רבינו גם במכילתא וע' מאיר עין אות ב'.
מזהיר. מכילתא וילקוט והזהיר שם וע' בענפי יהודה.
רבי אומר גלוי וידוע. במכילתא הגי' רבי אליעזר אומר. ובס' והזהיר ל' ע"ב הגי' כמו שהביא רבינו רבי אומר.
עט. לרבות. כתובות ק"ג ע"א ושם הגי' אחיך הגדול.
במס' קדושין. דף ל"א ע"א ול"ב ע"א.
מיכן אמרו. מכילתא וילקוט והזהיר. וע' חולין ק"י ע"ב וע' בפירש"י שם. וע' במאיר עין.
זו אזהרה לרוצח. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט סוף רמז רצ"ח ורצ"ט וס' והזהיר שם.
וכנגדו לא תרצח. בכ"י פלארענץ השמיט המעתיק מן וכנגדו לא תרצח עד. וכנגדו לא תגנוב.

שנאמר אלה וכחש וגנוב ונשבע לשקר. ובכ"י פלארענץ אלה וכחש וגנב והשבע לשקר. ורבינו הרכיב ב' פסוקים יחד בכתוב אחד נאמר אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף (הושע ד ב) ובכתוב אחד נאמר הגנוב רצוח ונאוף והשבע לשקר (ירמיה ז ט).
כתוב אחד אומר. מכילתא וילקוט והזהיר ל"א ע"ב.
לאתחמוד בית רעך. הוספתי כמו שהוא במכילתא וילקוט. וגם בכ"י פ"בוכ"י פלארענץ.
חזר וכלל. מכילתא וילקוט והזהיר שם.
תנן התם. אבות פ"ב מי"ב.
שהרי פנחס כו' ונכרת לו ברית עולם. ע' תנחומא ובמ"ר פנחס אמר הקב"ה בדין הוא שיטול שכרו לכן הנני נותן לו את בריתי שלום.
יצא ממנה מלכים ונביאים. עי' מגילה י' ע"ב.
צ. יצא ממנה בנימין הצדיק י עי' מגילה י"ג ע"ב בשכר צניעות שהיתה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול.
החרותות. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
אבנים ספיר. ע' ערוך ערך סמפרינון שהביא בשם הילמדנו הלוחות של סמפרינון היו. וכן לפנינו בתנחומא כי תשא, א"ר יהודה הלוחות של סמפרינון היו וכן ביב"ע דברים ד' י"ג וכתבינן על לוחי סמפרינון. ועי' ספרי בהעלותך פסקא כ"א ופדר"א פמ"ו.
מנין אותיות של עשרת הדברות הם תרי"ג. ע' פדר"א פמ"א כל מצות שבתורה תרי"ג מצות ושתים שדבר הקב"ה. לפיכך נראת תורה, ומנין תורה תרי"א ושתים דבר ה' הרי תרי"ג. וע' מכות כ"ג ע"ב מדרש שדט מזמור י"ז ושמ"ר פל"ג וחזית פ"א ופסיקתא רבתי פכ"ב ותנחומא וילך.
רואים את הנראה. מכילתא פ"ט וילקוט רמז ש' והמאמר קטוע שם.
ר"ע אומר רואין ושומעין את הנראה. הגאון בעל איפת צדק הגיה רואיי ושומען הנראה והנשמע.
קולי קולות. מכילתא.
מלמד. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.
כמו נוע תנוע הארץ. וכן מובא בכ"י פלארענץ, ובמקרא כתוב נוע תנוע ארץ. ובמכילתא מובא ג"כ איי נוע אלא זיע שנאמר נוע תנוע הארץ.
היו נרתעין. עיין מכילתא ושבת פ"ח ע"ב ורש"י עה"ת.
שנאמר מלאכי צבאות. בקרא מלכי צבאות וגם בכ"י פלארענץ מובא לנכון מלכי צבאות ועי' לעיל הערה ל"ד.
מגיד. מכילתא וילקוט רמז ש"א.

יותר מעשרת הדברות, בילקוט הגי׳ אלא עשרת הדברות.
היה משה. מכילתא וילקוט.
האוכלוסין. בכ״י פלארענץ ובמכילתא וילקוט הגי׳ אותם האלפים והרבבות.
בשביל לגדל. מכילתא וילקוט ורש״י עה״ת.
כשם שהנס גבוה כו׳. זה חסר במכילתא, ובילקוט נאמר כנס הזה של ספינה. והמלות כך תנשאו על האומות השמיטו, ודרש נסות מלשון נס. ע׳ רש״י עה״ת נסות לשון הרמה וגדולה כמו הרימו נס.
זו בושה. מכילתא ונדרים כ׳ ע״א.
שכל אדם. נדרים שם בשם אחרים.
אלו י״ב מילין מגיד כו׳. מכילתא וילקוט סוף רמז ש״א.
דכתיב ויחנו. בכ״י פלארענץ איתא כך וכן אמרו רבותינו בתלמוד מנין שמתנה ישראל הי׳ שנים עשר מיל דכתיב ויחנו על הירדן מבית הישימות עד אבל השטים.
אמר רבה. יומא ע״ה ע״ב ועי׳ עירובין נ״ה ע״ב ובהגהות הרי״ב.
מי גרם לו. מכילתא וילקוט רמז ש״ב.
במס׳ סוטה. דף ד׳ ע״ב א״ר יוחנן כל אדם שיש בו גסות הרוח כו׳ וכתב עוד שם ה׳ ע״א ע״ש.
לפנים משלשה מחיצות. מכילתא וילקוט רמז ש״ב וע׳ רש״י עה״ת.
בלשון שאני אומר לך. מכילתא וילקוט שם.
הפרש בין מה שאדם רואה. מכילתא וילקוט ורש״י עה״ת.
וכתיב וירד ה׳. מכילתא ורש״י עה״ת,, ובילקוט המאמר קטוע ונשמט מאמר שלם.
מלמד שהטה הקב״ה. במכילתא מלמד שהרכין וכן הביא רש״י עה״ת.
ד״א וירד ה׳. בכ״י פלארענץ הגי׳ ר׳ אומר וכן במכילתא לפנינו הגי׳ רבי אומר מזה נראה כי הי׳ כתוב במכילתא בר״ת לזה נראה כדל״ת ולזה נראה כרי״ש.
ומה אחד משמשי שמשין. יש מפרש שקאי על יעקב שנעקר הר מוריה ממקומו ובא לבית אל לכבוד יעקב, ויש מפרש השמש הזאת שהיא אחד משמשי שמשיו והיא נתונה ברקיע ומאירה לארץ.
ר׳ ישמעאל. מכילתא פ״י וילקוט רמז ש״ב ורש״י עה״ת ועיין ר״ה כ״ד ע״א וע״ב.
שלא תאמר הואיל. מכילתא שם. ועיין רש״י עה״ת.
רבותינו אמרו מדרש בפסוק זה. ר״ל רבותינו דרשו דרשה בפסוק זה וכוונתו למאמרם סנהדרין ז׳ ע״ב לא תעשו אתי אלהי כסף ואלהי זהב אמר רב אשי אלוה הבא בשביל כסף ואלוה הבא בשביל זהב פירש״י אלוה הבא בשביל כסף דיין שהעמידוהו ע״י שנתן

ממון למלך על כך עכ"ל ומזה בירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג (דף ס"ה ע"ד) ר' מנא מיקיל לאילין דמיתמניי בכסף ר' אימי קרא עליהון אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לך. ועיין במהרש"א בח"א ורבינו ר' טוביה ז"ל מפרש הבא בשביל כסף שנוטל שכר לדון.

מיכן אמרו. כתובות ק"ה ע"א.

ר' ישמעאל אומר. מכילתא וילקוט רמז ש"ג. ועי' זבחים נ"ח ע"א ורש"י עה"ת.

איסי בן עקיבא. עי' מכילתא שם ובמאיר עין.

מזבח מיוחד לי. הוא במכילתא בראש המאמר לפני דברי ר' ישמעאל.

כנגדו. מכילתא וילקוט רמז ש"ד ע"ש.

בסמוך. עי' רש"י שכתב ג"כ עליו אצלו כמו ועליו מטה מנשה או אינו אלא עליו ממש ת"ל הבשר והדם על מזבת ה' אלהיך ואין שחיטה בראש המזבח, ועי' מכילתא ופסחים ס"ג ע"א וש"נ.

את לרבות חטאות ואשמות. עי' מכילתא וילקוט רמז ש"ה.

מיכן שאפילו יחיד. עי' מכילתא ואבות פ"ג וברכות ו' ע"א.

זו בית הבחירה. מכילתא וילקוט רמז ש"ה ועי' סוטה ל"ח ע"א ובתוס' שם ד"ה הרי והביאו שם את הספרי והוא פ' נשא סי' ל"ט על הכתוב כה תברכו.

ואומר והיה המקום. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמקרא כתוב כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטיך.

מלמד ששם המפורש. מכילתא וילקוט וספרי שם וסוטה שם ורש"י עה"ת.

ולא בגבולין. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב.

ר' ישמעאל. מכילתא וילקוט רמז ש"ו, ורש"י עה"ת.

וכן אם כסף תלוה. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, ועי' במכילתא וילקוט.

גזוזות. מכילתא ורש"י עה"ת.

מתקנים היו מבחוץ ומכניסם. הוספת רבינו וליתא במכילתא ודבריו נובעים מגמרא סוטה מ"ח ע"ב שהיה מתקן מבחוץ ומכניס מבפנים.

מיכן היה רשב"א. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט ורש"י עה"ת ותנחומא סוף יתרו.

מיכן אמרו עשה כבש. מכילתא ועיין ברש"י כאן ושמות כ"ז ה'.

וכי בלא מכנסים. מכילתא וילקוט ורש"י עה"ת.

מיכן אמרו חכמים. מכילתא ותנחומא ורש"י עה"ת.

ואלה המשפטים. ר"ל וסמך ליה ואלה המשפטים ודרש סמוכים. וכ"ה במכילתא.

שנאמר כי אני ה'. בכ"י פ"ב הגי' כך: מדרש לא תעלה במעלות שלא יתפוש במזבח ותגלה חרפתו שנאמר כי אני [ה'] אוהב משפט שונא גזל בעולה.
במס' סנהדרין. דף ז' ע"ב:

פרק כא

אולי יחנן ה' צבאות. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ במקרא כתוב אולי יחנן ה' אלוה צבאות.
כדתנן. אבות פ"ד מ"י.
אהבו את ה'. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, במקרא כתוב בקשו את ה'.
וכנגד עשרת הדברות הזהיר הקב"ה את ישראל על המשפטים עשרה לאוין. בהצופה להמגיד שנת חמש עשרה גליון 29 הביא ידידי הרב החכם הגדול מהר"א נייבויער. שבס' פענח רזא כתב יד הנמצא באקספארד מובא זה בשם לקח טוב. וכן ראיתי בס' והזהיר משפטים מ"ב ע"א הביא וז"ל בוא וראה כמה חביבין הן הדינין לפני המקום ששקולין כנגד עשרת הדברות כו' הדינין נאמר בהן עשרה לאוין כו' הא למדת שהדינין חביבין לפני הקב"ה כעשרת הדברות. ורבינו טובי' לקח דבריו ממדרש השכם והובא במנורת המאור נר ג' כלל ט' והובא בענפי יהודה שם אות א' וחושב שם בשם מדרש השכם וכ"ה בס' והזהיר לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמשורה (ויקרא יט לה) ורבינו טוביה הביא במקומו ודל לא תהדר בריבו, ונכון הוא דקרא זה לא קאי על הטיית המשפט דכבר נאמר לעיל מיניה לא תעשו עול במשפט וע"ש בענפי יהודה. גם הביא בעל מנורת המאור בשם מדרש השכם לא תטה משפט גר יתום והוא קרא בדברים כ"ד י"ז יש למחוק מלת "גר יתום" והכוונה להכתוב לא תטה משפט דברים ט"ז י"ט והביא שם את שלשתן לא תטה משפט, לא תכיר פנים, לא תקח שוחד אשר נאמרו בכתוב אחד. ובכ"י פ"ב השמיט המעתיק מן לא תטה משפט עד לא תטה משפט אביונך. ובכ"י פלארענץ כתיב לא תכירו פנים לא תקח שוחד השמיט באמצע מן לא תכירו פנים עד לא תכירו פנים.
וכן ביהושפט אומר. עי' סנהדרין ו' סוף ע"ב.
ויאמר יהושפט לשופטים. וכן הוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובקרא ויאמר אל השופטים. כי לאלהים ועמכם בדבר משפט. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא כי לה'. ובכ"י פ"ב כי לה' עמכם בדבר המשפט.
ר' ישמעאל. מכילתא משפטים פ"א וילקוט רמז ש"ט ומובא בס' והזהיר נ"ז ע"א.
ר' יהודה אומר. שם, ולפנינו הגי' במרה נאמרה.

רשב"י. כ"ה הגי' בילקוט, ובמכילתא הגי' ר' שמעון אומר, וחסרים המלות "בן יוחאי".
ר' עקיבא. עי' מכילתא ובס' והזהיר שם.
א"ר אליעזר בן עזריה. מכילתא וילקוט והזהיר מ"ה ע"ב ע"ש.
מיכן אמרו. מכילתא שם וגיטין פ"ח ע"ב ובי"ב מ"ח ע"א וע"ש בתוס' ונראה שלפני רבינו טובי' לא היה כתוב במשנה אומר לך כשר.
ד"א אשר תשים אשר תלמדם מיבעי ליה. סנהדרין ז' ע"ב.
א"ר חנן. בגמרא שם א"ר ירמי' ואיתימא ר' חייא בר אבא.
רצועה להלקות מלקות שמחויב כו'. הוספת רבינו ועיין גם ברש"י שם שכתב רצועה למלקות, שופר לשמתא ונידוי, סנדל לחליצה.
שמכרוהו ב"ד בגנבתו. מכילתא וילקוט רמז ש"י והזהיר נ"ז ע"א.
זה ישראל. שם ורש"י עה"ת.
לרבות את הגר. מכילתא וילקוט וס' והזהיר וע"ש בענפי יהודה אות ג'.
שלא תאמר. שם.
ד"א. עי' קידושין י"ז ע"ב.
שמענו. מכילתא וילקוט רמז שי"א והזהיר נ"ח ע"א.
יעבד חסר. הוספת רבינו.
מיכן אמרו. שם.
שנא' ובאחיכם בני ישראל. הראיה הזאת הוא במכילתא על לא ירחוץ לו רגליו. ובכ"י פלארענץ חסר הראיה הזאת מהכתוב.
וכן אמרו רבותינו. כתובות צ"ו ע"א.
חוץ מהרחצת רגלו. זה ליתא בגמ' שם.
והנעלת מנעל. שם מהתרת לו מנעל.
כדי שלא יאמרו עבד עברי הוא. וכ"ה בכ"י פלארענץ. וצ"ל שלא יאמרו עבד כנעני הוא וכן רש"י שם כתב חוץ מהתרת מנעל שהרואה אומר עבד כנעני הוא וברש"י מחובר הדברים האלה למאמר שלפניו ויש להפרידם. וראיתי שבכ"י פ"ב הגי' שלא יאמר עבד נכרי הוא.
יכול אפילו עבודה. מכילתא וילקוט רמז שי"א וס' והזהיר, ובילקוט יש לתקן במקום עבודה שיש בה בזמן לבין עבודה שאין בה בזמן צ"ל עבודה שיש בה בזיון ובין עבודה שאין בה בזיון, ובכ"י פלארענץ במקום עבודה שהיא בזויה הגי' שם עבודה שיש בה בזיון.
שביעית למכירה. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט והזהיר.

למדנו שאין חובה. עד סוף הפסוק במכילתא וילקוט שם.
ולא רצה הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
רשות. עד סוף הפסוק מכילתא פ"ב וילקוט רמז שי"ב.
מגיד שאינו נרצע. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט רמז שט"ו וס' והזהיר.
ומנין עד שיהא לרבו אשה ובנים אינו נרצע. בכ"י פלארענץ חסר מן אינו נרצע עד אין נרצע שהשמיט המעתיק.
אצל הדיינין. מכילתא וס' והזהיר ס' ע"ב וילקוט רמז שי"ז ורש"י עה"ת.
מקיש דלת. שם.
הלכה קובעת המקרא. כ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, ותקנתי עוקבת, עיין סוטה ט"ז ע"א, ופירש"י עוקבת מקפחת את עקבו מעמדו ועוקרת בג' מקומות הלכה למשה מסיני באה ועוקרת את הפסוק. ושם בסוטה לא נזכר שהמרצע הוא אחד מהכתובים ועיין רש"י שם שמביא בשם ירושלמי מרצע וכתב שהוא נכון יותר. וחשבו בין הג' כתובים.
ד"א אזנו מן המילת. מכילתא והזהיר ס"א ע"א, ועי' קידושין כ"א ע"ב, ועי' ערוך מילת שפיי הרך שבאוזן ורש"י שם כתב אליה של אוזן בבשר ולא בתנוך.
סחוס עיין ערוך סחוס, או בדל אוזן תר' או הסחוסים דאודן וע"ש במוספי.
ריב"ז. מכילתא והזהיר ורש"י עה"ת.
ד"א אזן ששמעה. קידושין כ"ב ע"ב ורש"י עה"ת.
במס' קידושין. דף כ"ב ע"ב.
ומרנא ורבנא טובי'. בכ"י פלארענץ כתוב: טוביה ברבי אליעזר ז"ל אמר משום אביו ועיין מה שכתבתי במבוא.
לעולמו של יובל. מכילתא וילקוט רמז שי"ז והזהיר ס"א ע"ב וע"ש בענפי יהודה אות ג'.
רבי אומר. עיין מכילתא ובמאיר עין שהביא שהגאון בעל איפת צדק מוחק כל המאמר במכילתא והגיה ר"א אומר בוא וראה שאין העולם אלא חמשים שנה שנאמר וישב שם עד עולם ועל זה כתב הרב בעל מאיר עין מאן כהל להחויה כדין בלא ראיה, ומדברי רבינו טוביה תראה שגם לפניו היתה כן הגי' במכילתא כמו שתיקן הגאון הרא"וו זצ"ל באיפת צדק.
אותו הוא עובד. מכילתא וס' והזהיר.
לא את הבן ולא את הבת. בכ"י פ"ב נמצא אחר זה מאמר שלם החסר לפנינו וגם בכ"י פלארענץ ליתא. "ד"א והגישו אדוניו אל האלהים אלו הדיינים כדי שיקבל עדות בפניהם מפני העבד, והגישו אל הדלת מביאו לשני הדלת ואומר לו כשם שהדלת הזה סוגר ופותח ואין לו מנוחה כך אותו האיש לא יהיי לו מנוחה מרוב העבודות, וכשם שהדלת

רומסים אותה בני אדם כך אותו האיש יהיה למרמס תחת רגלי האדם. ורצע אדוניו לא רצועה ממש כי אם היה מדבר לו דברים קשים הדומים למרצע".
האיש מוכר את בתו. מכילתא פרשה ג' וילקוט רמז שי"ט וס' והזהיר ס"ב ע"א.
ולא האשה. הוספתי ונשמט מן בתו עד בתו ונאמר לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
בקטנה הכתוב מדבר. שם, ורש"י עה"ת, והזהיר.
היה ר' ישמעאל אומר. שם.
לאמה אחת. שם.
נד. מיכן אמרו רז"ל. עיין כתובות מ"ג ע"ב וקידושין מ"ד ע"ב ורש"י ד"ה מעשה יתומה בחיי האב ועיין יבמות ק"ט ע"א.
האיש מקבל קידושי בתו. סוטה כ"ג ע"א וע"ש שינוי בגירסא. וענין מיאון שהביא במאמר שלאחריו עיין יבמות ק"ז ע"ב וק"ח ע"א ודף ק' ע"ב.
נה. לא תצא בראשי אברים. מכילתא וילקוט, ורש"י עה"ת.
במס' קידושין. דף כ' ע"א.
שלא נשאה חן. מכילתא.
מיכן אמרו. מכילתא ועיין בכורות י"ז.
האדון. הוספתי וכ"ה בכ"י פ"ב ופלארענץ ובמכילתא ובילקוט,ועי' מאיר עיין אות י"ז.
הרי זו אזהרה. מכילתא.
איי בגידה. שם.
אינו רשאי למוכרה. בכ"י פ"ב ופלארענץ הגי' אינו רשאי לקיימה. ועי' מאיר עין אות כ"ג ועיין בס' והזהיר ס"ג ע"ב ובענפי יהודה שם אות ה'.
ר' יונתן בן אבטולמוס. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט רמז ש"כ ובס' והזהיר אולם בכ"י פ"ב בטעות ר' נתן בן אבטולמוס.
הייעוד לבן ולא לאח. מכילתא וילקוט וס' והזהיר.
למדנו לבת ישראל. שם.
אלו מזונותיה. מכילתא וילקוט וס' והזהיר ס"ד ע"ב.
דברי ר' ירמי'. בכ"י פלארענץ ובמכילתא ובס' והזהיר הגי' דברי ר' יאשיה.
חדשים בימות הגשמים. במכילתא וילקוט ובס' והזהיר הגי' ועונתה שלא יתן של ימות החמה בימות הגשמים ולא של ימות הגשמים בימות החמה אלא נותן כל אחד ואחד בעונתה, מזונה מנין אמרת ק"ו מה דברים שאינן קיום נפש אי אתה רשאי למנוע ממנה דברים שהם קיום נפש דין הוא שלא תהא רשאי למנוע הימנה. דרך ארץ מנין כו'.
או לייעוד. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט וס' והזהיר ס"ה ע"א.

בנעורים. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
דברי ר' נתן. בכ"י פ"ב דברי ר' יונתן.
שומע אני. עד סוף הפסוק הוא במכילתא פרשה ד', סנהדרין ע"ח ע"א ילקוט רמז שכ"ב, ס' והזהיר ס"ה ע"ב ורש"י עה"ת.
אלא לשני בני אדם. מכות י' ע"ב, ועיין מכילתא שם ומובא בס' והזהיר שם. וברש"י עה"ת.
למדנו מנוס. מכילתא, ועי' מכות י"ב ע"ב וברש"י עה"ת.
שהיו ישראל קולטין במדבר. בכ"י פלארענץ שהיו ישראל גולים במדבר.
להיכן גולין. מכות י"ב ע"ב.
לך ממקומך. בגמרא שם לך בחייך, מקום ממקומך, ע"ש בפירש"י.
יצא הרופא. עי' מכילתא וילקוט רמז שכ"ה וברש"י עה"ת.
להוציא את הקטן כו' להוציא חרש. שם.
מלמד שמבטלין. מכילתא וילקוט רמז שכ"ו.
לפי שנאמר עין תחת עין. מכילתא פרשה ה' וילקוט רמז שכ"ז. והזהיר ס"ו ע"ב.
עד שיפרוט לך הכתוב יחדו. כ"ה גם גי' הילקוט, ולפנינו במכילתא עד שיפרוט לך הכתוב אחד, וכן העתיק בעל ס' והזהיר כמו שהוא במכילתא, ובעל מאיר עין הגיה עד שיפרוט לך הכתוב כאחד.
דברי ר' יונתן. גם בכאן בכ"י פלארענץ הגי' דברי ר' נתן.
בחנק. מכילתא וילקוט שם והזהיר ס"ו ע"א ורש"י עה"ת.
רבי אומר נאמר מיתה. סנהדרין נ"ב ע"ב ועיין מכילתא שם.
מיכן אמרו. סנהדרין שם. מכילתא והזהיר.
אין לי אלא איש. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט רמז שכ"ט.
אין לי אלא אביו ואמו. עד סוף הפסוק מכילתא ' וילקוט רמז ש"ל, ורש"י עה"ת.
ר' יונתן. בכ"י פלארענץ ר' נתן.
א"ר חנניה. במכילתא הגי' א"ר חנינא.
למה נאמר. עד סוף הפסוק מכילתא פרשה ו' וילקוט רמז של"א.
יכול בבית. עד. סוף הפסוק מכילתא וילקוט שם.
יכול אף מתנונה. כ"ה גם גי' הילקוט, במכילתא הגי' שומע אני אף בשוקים. ופי' מתנונה שבריאתו מתמעט עי' ערוך בערכו.
מיכן שניתנה רשות. ב"ק פ"ה ע"א.

אין לי אלא איש. עד סוף הפסוק מכילתא פרשה ז', ילקוט רמז של"ד, ורש"י עה"ת, והזהיר ס"ז ע"ב וע"ש מה שהעיר בטוב טעם ודעת הרב בעל ענפי יהודה ופה קצר המצע מהשתרע. ונראה כי בס' והזהיר נשמט דף שלם מן סוף פסוק ט"ו ומכה אביו ואמו עד התחלת פסוק כ' וכי יכה איש.

אף פורט. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב וכ"ה במכילתא.

כיצד יתקיימו. מכילתא וילקוט רמז של"ה והזהיר ס"ט ע"א ורש"י עה"ת.

למה נאמר. עד סוף הפסוק מכילתא פ"ח וילקוט רמז של"ח.

והכהו. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פ"ב ומכילתא וילקוט וכן חסר בכ"י פלארענץ והשמיט המעתיק מן שונאו עד שונאו. ובס' והזהיר חסר מכאן עד וגר לא תונה (כב כ). א"ר אלעזר. עיין סנהדרין ע"ט ע"א דאמר ר' אלעזר במצות שבמיתה הכתוב מדבר ונתכוין להרוג את זה והרג את זה חייב ועע"ש ע"ד ע"א וכתובות ל"ג ע"א ופירש"י שם.

מנין ואפילו נשים. עד ואין פלילים אלא דיינים הוא במכילתא וילקוט שם.

שמין את הוולדות. ב"ק מ"ט ע"א ע"ש.

תנן התם. אבות פ"ב מי"ד.

ואמר ר' יוחנן. סנהדרין ל"ח ע"ב.

בב"ק פ' החובל. דף פ"ג ע"ב.

ואפילו ביש את הישן. ב"ק פ"ו ע"ב.

ואמרינן התם. ב"ק כ"ז ע"ב.

לבעיטה שלש לרכובה חמש. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. אולם בגמרא שם הגי' לרכובה שלש ולבעיטה חמש, וכן מובא בערוך ערך סנוקרת וע"ש שמפרש המאמר ונותן גם טעם למספרם.

ומעשה באחד. ב"ק צ' ע"ב במשנה.

ואמר לו ר' עקיבא. במשנה שם ובא לפני ר"ע א"ל לזו אני נותן.

אין אסון אלא מיתה. מכילתא פ"ח.

שהיה ר' ישמעאל אומר. במכילתא שהיה ר' אליעזר אומר ויש לתקן במכילתא כמו שהוא בדברי רבינו שהרי מובא בשם ר' אליעזר מאמר אחר. ובמכילתא שם במקום מה שהביא רבינו בשם ר' אליעזר מובא שם בשם ר' יצחק אולם גם בילקוט הגי' ר' אליעזר במקום ר' יצחק. וסוף המאמר שהביא רבינו מקורו ב"ק פ"ד ע"א.

חבורה כו'. מכילתא וילקוט רמז של"ט, ועיין רש"י עה"ת.

השוה הכתוב. עד סוף הפסוק הוא במכילתא פרשה ט' וילקוט רמז של"ט.

יכול אפילו שן של חלב. שם, ועייו קידושין כ"א ע"א.

מיכן אמר ר' שמעון הרי דברים ק"ו. עיין מכילתא סוף פ"ט וילקוט רמז של"ט בפ' לחפשי ישלחנו מובא זה בשם ר' ישמעאל, אולם בילקוט תהלים רמז תתע"ה בפ' יסור יסרני הביא זה בשם המכילתא וגורס א"ר שמעון והלא דברים ק"ו כמו שהביא רבינו.
ובכ"י פלארענץ מחק הסופר ואין להכיר אם הגי' היא ר' ישמעאל או ר' שמעון.
ד"א מתורתך תלמדנו. ברכות ה' ע"א.
הגדה מפני מה עבד כנעני יוצא בשן ועין. כוונתו למאמרם ב"ר פל"ו וירא חם אבי כנען ויגד א"ר יעקב בר זבדי מ"ט עבד יוצא בשן ועין מהכא ויגד.
אין לי אלא שור. מכילתא פ"י וילקוט רמז של"ט, ב"ק נ"ד ע"ב ורש"י עה"ת.
היינו דתנן. משנה ב"ק ל"ד ע"ב.
קכ. הן העידו. עדיות פ"ו מ"א.
מנין לרבות כל המיתות כנגיחה. מכילתא וילקוט.
וכל המפקפק. עירובין כ"א ע"ב.
ממשמע שנאמר. ב"ק מ"א ע"א מכילתא ורש"י עה"ת.
את הטפל לבשרו. שם שם ע"ב.
כאדם כו'. שם ע"א.
ר' יהודה בן בתירה אומר. כ"ה גם גי' הילקוט, אולם במכילתא לפנינו ר' יהודה אומר.
ד"א ובעל השור נקי. מכילתא וילקוט שם בשם שמעון בן עזאי ובגמרא ב"ק מ"א ע"ב הוא בשם ר' אליעזר.
רבן שמעון בן גמליאל. במכילתא וילקוט הגי' רבן גמליאל. ובב"ק מ"ב ע"א הגי' ר"ע.
בא הכתוב לחלק. מכילתא וילקוט סוף רמז של"ט.
מפורש בב"ק. דף ט"ו ע"א.
תמול חד. ב"ק כ"ג ע"ב.
איזהו תם. שם במשנה.
דברי ר' מאיר. במשנה דברי ר' יהודה מוקדם לדברי ר' מאיר.
מגיד שאינו חייב. מכילתא וילקוט.
קשרו במוסרה. מכילתא ומשנה ב"ק מ"ה ע"ב.
ומשנתינו דב"ק. הוספת רבינו.
אליבא דר"י קתני. עיין בגמרא שם. גם בדף נ"ה ע"ב. ועי' בהרא"ש ב"ק פ"ד סי' ו'.
ר' אליעזר אומר. שם במשנה וע"ש בפירש"י.
להקיש ולדון ג"ש. מכילתא, ילקוט, ב"ק ט"ו ע"א.
ואע"פ דלא דיינינן דיני קנסות. עי' ב"ק ט"ו ע"ב.

מדרי נתן. שם.
האי מאן דבעי דמיקרי חסיד. ב"ק לי ע"א ושם הגי' האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דניזקין.
וחסידים הראשונים. שם.
כדי שלא תוציאם המחרישה. בגמרא שם כדי שלא יעכב המחרישה, וכתבו שם חכמי התוס' בירושלמי מפרש כדי שלא תעלה המחרישה ע"כ. צ"ל תעלם, והוא בירושלמי ב"ק פ"ג ה"ג דף ג' ע"ג.
ומעשה באחד. ב"ק נ' ע"ב.
זקן אחד. בגמרא חסיד אחד.
וניתקל באותן האבנים. בגמרא והיה מהלך באותו רשות הרבים ונכשל באותן אבנים.
וזה שאמר הכתוב. הוספת רבינו.
ואומר אשרי איש. ע"ז י"ט ע"א.
למה נאמר שלא תאמר. מכילתא וילקוט רמז ש"מ.
ר"ע אומר. מכילתא וילקוט רמז שמ"א ובמשנה ריש סנהדרין.
יומת בידי שמים. מכילתא וילקוט.
היינו דתנן. סנהדרין ט"ו ע"א.
כדי לפוטרו. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט.
למדנו אפילו הקטנים. מכילתא פי"א, ילקוט רמז שמ"א ורש"י עה"ת.
אפילו בנו של עצמו. המאמר משובש וכן היה כן במכילתא לפני בעל הילקוט וז"ל: אין לי אלא בנו ובתו של אחר, בנו ובתו של עצמו מנין ת"ל כמשפט הזה יעשה לו, ונרשם בצדו שצ"ל ת"ל או בן יגח או בת יגח, ואח"כ צ"ל כמשפט הזה יעשה לו, אין לי אלא ישראל גרים מנין ת"ל כמשפט הזה יעשה לו. ונמצא לנכון במכילתא לפנינו. ובמכילתא סיים ת"ל או בן יגח או בת יגח מכל מקום.
עבד ואמה כנעני. עד סוף הפסוק הוא במכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת.
תנן התם. ריש ב"ק במשנה.
אין לי אלא פותח. עד סוף הכתוב מכילתא שם וילקוט שם. ועיין ב"ק ט' ע"ב, נ' ע"א, ל"א ע"א, נ"ב ע"א ונ"ד ע"א. וברש"י עה"ת.
מכל מקום. מכילתא. ועיין במאיר עין שכתב בעל ז"ר נדחק לפרש דאדלעיל קאי פירוש בין שנפל לפניו או לאחריו בין כרה ולא כסה ובין פתח ולא כסה, אבל האמת נראה לדעתי דהאי סתמא כרי יונתן דלעיל ריש פ"ו ופי' מכל מקום בין איש ובין אשה.
לרבות שוה כסף, ב"ק דף ז' ע"א.

לניזק מגיד הכתוב. מכילתא.
וכן מפורש בתלמוד. ב"ק דף י' ע"ב.
מלמד. ב"ק שם.
מטפלין בבהמה. בגמ' וכן בכ"י פלארענץ מטפלין בנבילה.
פתח הכתוב. ב"ק. ע"ב.
ואמרו רבותינו. ב"ק שם.
על כל חית השדה. וכן הוא בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ. ובקרא כתיב חית הארץ.
ובכלל נגיפה. מכילתא פי"ב, ילקוט רמז שמ"א ועיין רש"י עה"ת.
להוציא של נכרי. מכילתא ועי' ריש ב"ק.
ארי"ע. כ"ה גם גי' הילקוט אבל במכילתא הגי' רבי אומר.
מיכן אמרו. מכילתא וילקוט שם. ולפנינו הגי' מכאן אמרו שור שוה מנה שנגח שור שוה מנה או שוה מאתים שנגח שור שוה מאתים, נוטל חציו, שור שוה מנה שנגח שור שוה מאתים, נוטל כולו, שוה מאתים שנגח שור שוה מנה נוטל רבעו.
ר"ע אומר. עי' משנה ב"ק ל"ד ע"א, והגאון בעל איפת צדק הגיה במכילתא ר' יהודה עפ"י המשנה וגם בילקוט הגי' כמו שהביא רבינו.
ואעפ"כ. הוספת רבינו.
בא הכתוב לחלק. מכילתא ועי' לעיל פסוק ל"ד.
לפי שהיו הפרשיות שלמעלה נדרשות בסמוכין. כתיב בהן וי"ן וכי ששה, וכן בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. הגי' כתיב בהם וכי וכי ששה, וכאן ישאל השואל הלוא תשעה וכי הם. וכי ימכור (כא ז) וכי יזיד (יד) וכי יריבן (יח) וכי יכה (כ) וכי ינצו (כב) וכי יכה (כו) וכי יגח (כח) וכי יפתח (לג) וכי יגף (לה) ולדעתי יש לתקן כתיב בהן וי"ן וכי ו' ר"ל וכי בוי"ו והמעתיק הציג במקום אות ו' מלת ששה כי חשב שכוונת רבינו על מספר ששה.
הוצרכה פרשה זו. עיין במכילתא שם וילקוט רמז שמ"ב.
אם הטובח חייב. מכילתא.
ד"א. שם.
א"ר מאיר. מכילתא וילקוט וב"ק דף ע"ט ע"ב ורש"י עה"ת.
ריב"ז. שם.
ר"ע אומר. מכילתא שם ועי' רש"י עה"ת, ועיין ב"ק ס"ז ע"ב:

פרק כב

במסכתא סנהדרין. דף ע"ב ע"א.
מיכן אתה למד. מכילתא פרשה י"ג. וילקוט רמז שמ"ב.

כלומר אם ברור לך. מכילתא, סנהדרין ע"ב ע"א ורש"י עה"ת ורש"י בגמרא שם.
חזר על הגנב. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט.
אין מציאה אלא בעדים. מכילתא וילקוט רמז שמ"ג וב"ק ס"ד ע"ב.
כל מקום רשותו. מכילתא וילקוט, ושם הגי' אין בידו בכל מקום אלא רשותו, והמלות גג חצירו וקרפיפו הוסיף רבינו עפ"י מאמרם ב"ק ס"ה ריש ע"א וע"ש בתוס' ד"ה אין.
להביא את החיה. שם.
ולא מתים. כ"ה במכילתא ובכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, ורש"י עה"ת.
שבעה גנבים הם. מכילתא וילקוט שם.
המסרב בחבירו לאורחו ואין בלבו לקרותו. כ"ה במכילתא. ובגמ' חולין צ"ד ע"א ומס' ד"א פ"ח איתא אל יסרהב אדם לחבירו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד. פירש"י לא יסרהב לא יפציר בו הואיל ויודע שלא יעשה משום דגונב דעתו להחזיק לו טובה בחנם כסבור שמן הלב מסרהב לו כן.
והמרבה לו בתקרובות. מכילתא וגמרא שם.
והפותח חביותיו. מכילתא. ובגמרא שם איתא ולא יפתח לו חביות המכורות לחנוני אלא א"כ הודיע. פירש"י כל חביותיהם מגופות היו וכשבא אדם אצלו פותח לו חבית להשקותו יין חזק ואם מכר חבית לחנוני שלימה ועדיין היא אצלו לא יפתחנה לאורח הבא אצלו, מפני שגונב לבו להחזיק לו טובה חנם כסבור זה זה הפסד גדול נפסד ע"י, שהרי תשאר חבית זו חסרה ותתקלקל יינה וזה ימסרנה מיד לחנוני שמכרו לו. אלא א"כ הודיעו פי' מכרתיה לחנוני ואיני נפסד.
מפני שאמרו אינו מקבל נכל. כ"ה גם בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ. ובמכילתא הגי' שאינו מקבל מכל ור"ל שאינו מקבל תערובות מכל דבר. וגי' הילקוט שאינו מקבל מעל.
לפי דעתו של אדם רשע למדנו. במכילתא שם הגי' ולא עוד אלא שמעלין עליו שאם היה יכול לגנוב דעת העליונה גונבה.
למעלה מהם גונב נפש מישראל. במכילתא גונב נפש בני אדם.
אבל ישראל שגנב דברי תורה. עי' במכילתא שהביא עוד למעלה מהן גנב אסורי הנאה ע"ש.
טז. היינו דאמרי אינשי. ברכות ה' ע"ב.
על מנת למיקט. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. ועיין בבא קמא כ"ז ע"ב, בבא מציעא ס"א ע"ב וספרא קדושים פ"ב.
אינו חייב כו' לחייב על זה כו'. מכילתא פרשה י"ד וילקוט רמז שמ"ד.
זה המבעה שבמשנתינו. ריש ב"ק.

שהאש היתה אוכלת. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
וזה מבעה. ב"ק ב' ע"ב ורש"י עה"ת.
מה כרם שיש בו פירות. מכילתא וילקוט שם.
מיכן אמרו. מכילתא וילקוט ועי' ב"ק ג' ע"א.
למדנו שאם הגדיש. שם.
שדהו וכרמו של ניזק. ב"קו' ע"ב. והיא גי' ישרה ועיין במכילתא ובמאיר עין אות ח'.
נאמר שדה. בגמרא שם.
מלמד שהניזקין. גמרא שם ובמכילתא שם.
בא ללמדך. מכילתא וילקוט רמז שמ"ה.
כדתנן בב"ק עברה נהר. בב"ק דף ס"א ע"א במשנה עברה גדר שהוא גבוה ד' אמות או דרך הרבים או נהר פטור. אולם במכילתא שם איתא מכאן אמרו עברה הנהר והדרך והגדר שהוא גבוה עשרה טפחים והזיקה פטור מלשלם.
הכל במשמעו. מכילתא וילקוט.
וכן סואר. שם. ועיין ערוך ערך סוור.
אף האילן במשמע. מכילתא וילקוט ועי' ב"ק ס' ע"א, ורש"י ותוס' ד"ה לרשות.
אפי' ליחכה. שם.
לרבות טומטום. שם.
ארבעה כללות היה ר' שמעון ב"ר אלעזר אומר. כ"ה הגי' בילקוט רמז שמ"ה בשם המכילתא ובגמרא ב"ק י"ד ע"א וירושלמי ב"ק פ"א ה"ב. ולפנינו במכילתא בטעות היה ר' ישמעאל אומר.
ועל השור. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובמכילתא הגי' ועל השאר ועיין במאיר עין.
ר' ישמעאל. מכילתא פט"ו וילקוט רמז שמ"ו.
מה כסף. שם.
ד"א כסף מה כלים שנים. שבועות ל"ט ע"ב.
מיכן אמרו. שם מ' ע"א.
להביא כל דבר שצריך שמירה. מכילתא ועי' ב"מ נ"ז ע"ב.
לפטור הגונב אחר הגנב. שם.
שנמצא. תקנתי שצ"ל שלא נמצא. וכן אם לא נמצא תקנתי שצ"ל אם נמצא, וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובמכילתא וילקוט.
אבל הגזלן. מכילתא וילקוט שם.

אריב"ז. כ"ה בילקוט בשם התנחומא אבל במכילתא ר' אומר, ויש להגיה ר' יוחנן בן זכאי וכן הגיה הגאון בעל איפת צדק.
במס' שבועות. דף מ"ט ע"א.
ואמרינן בב"מ. דף "ד ע"ב.
מאן אלהים דיינים. עיין ב"ק ס"ג ע"ב.
בשבועה. מכילתא וילקוט רמז שמ"ו.
שהרי נאמר כאן. תקנתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ כי השמיט המעתיק מן בשבועה עד בשבועה, ועי' מכילתא שם נאמר כאן שליחת יד ונאמר להלן שליחת יד מה להלן שבועה אף כאן שבועה.
ומה להלן בי"ה. מכילתא שם. ועיין מכילתא פרשה ט"ז שבועת ה' תהיה בין שניהם ביו"ד ה"א מכאן אתה דן כל השבועות שבתורה הואיל ונאמרו כל השבועות שבתורה סתם ופרט לך הכתוב באחת מהם שאינה אלא ביו"ד ה"א מכאן לכל שבועות שבתורה שאינו אלא ביו"ד ה"א ע"כ.
ומה להלן על כל דבר פשע אף כאן. צ"ל ומה כאן על כל דבר פשע אף להלן על כל דבר פשע. ונאמר לנכון בכ"י פלארענץ ובמכילתא.
שבית הלל. מכילתא וילקוט. ועיין ב"מ מ"ד ע"א.
כלל. מכילתא וילקוט.
לא בא הכתוב אלא לחלק. עיין מאיר עין אות ל"ב במכילתא שם.
שפלוני אומר. מכילתא וילקוט.
מיכן אמרו עד שיהא ההודאה ממין הטענה. כ"ה גי' הילקוט ולפנינו במכילתא עד שתהא הודאה במקצת הטענה, ועיין ב"ק כ"ו ע"ב וברש"י עה"ת ובמאיר עין אות ל"ג.
הרי כאן אחד. מכילתא.
מיכן אמרו דיני ממונות בשלשה. בכ"י פלארענץ חסר מכאן עד דיני ממונות בשלשה במאמר שלאחריו שהשמיט המעתיק.
בפ"ק דסנהדרין. דף ג' ע"ב.
חסר וי"ו. עיין מכילתא וסנהדרין שם ובמ"ר סוף פ"ט ועיין באריכות במנחת שי ש"א ב' בפסוק אשר ישכבון.
כדתנן. שם.
א"ר ישמעאל. כ"ה הגי' בילקוט בשם המכילתא. ולפנינו במכילתא ר' שמעון אומר. ובגמרא ב"ק ס"ה ע"ב הגי' רשב"י אומר.
חייב לשלם. הוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב ובמכילתא.

ד"א. במכילתא לפנינו ליתא למלת "ד"א". עיין ב"מ נ"ז ע"ב.
עד שיאמר. מכילתא פרשה ט"ז, וילקוט שם רמז שמ"ו.
לחייב על כל אחד. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב ובמכילתא ובילקוט. אולם בכ"י פלארענץ הוא כמו שלפנינו.
ונשבר. כ"ה בכ"י פ"ב גם בילקוט. ובקרא או נשבר ומובא לנכון בכ"י פלארענץ.
ששברתו חיה. מכילתא וילקוט שם.
בב"מ. דף צ"ג ע"ב במשנה.
בעדים. מכילתא וילקוט שם.
הא אם יש עדים. כ"ה גם גי' הילקוט, ובמכילתא ובגמרא ב"מ פ"ג ע"א הגי' הא יש רואה.
ביו"ד ה"א מכילתא וילקוט ועיין לעיל הערה נ"א.
להוציא את היורשין. מכילתא וילקוט ושבועות מ"ז ע"א.
. מיכן אמרו. שבועות שם וע"ש בפירש"י.
להוציא את שכנגדו. מכילתא וילקוט, ועי' מאיר עין אות י"ד.
שלא ישבענו. מכילתא וילקוט. פי' אם התובע אינו מבקש שבועה לא ישבענו הדיין.
ר' נתן אומר. מכילתא, ונשמט בילקוט.
מה להלן. עיין מכילתא וילקוט.
מיכן אמרו. מכילתא וילקוט.
במס' שבועות. דף מ"ד ע"ב ריש כל הנשבעין.
על השבועה. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
אבל אם עבר הזמן. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, ועיין שבועות מ"ה ע"ב.
וא"ר נחמן. שבועות שם.
תניא. ב"מ צ"ד ע"ב.
א"ר יוסי ב"ר יאשיה. בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ר' יוסי ב"ר יאשיה אומר וכצ"ל. ובמכילתא רבי יוחנן בר יאשיה ' ובילקוט ר' אחי בר יאשיה, יש לתקן ר' יוסי.
שנטרפה באונס. המלה "באונס" ליתא במכילתא. והובא ג"כ ברש"י עה"ת' ועיין ב"ק דף י"א ע"א ובתוס' ד"ה יביא.
ר' נתן. כ"ה גם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. אולם במכילתא וילקוט הגי' ר' יונתן אומר.
עד הטריפה. דרש עד כמו עד בפת"ח ועיין בתרגום יב"ע שהרכיב ב' פירושים יחד. ור' נתן הי' דורש עד הטריפה סמוכים.

ואיזה טריפה. מכילתא וילקוט וע״ש. ושם המאמר מהופך בתחלה נאמר ואי זה טרפה שחייב לשלם ועי׳ רש״י עה״ת.
נתקו הכתוב. מכילתא וילקוט.
מגיד. מכילתא וילקוט.
אין לי ׳ שם.
בפרק השואל. ב״מ צ״ד ע״א.
ותניא. ב״מ צ״ה ע״ב.
אם למדת על נושא שכר שהוא נהנה כו׳. וכ״ה בכ״י פלארענץ והלשון משובש עיין במכילתא וילקוט. ובכ״י פ״ב הגי׳ אם למדתה על נושא שכר שהוא נהנה ומהנה אף שכיר נהנה ומהנה נשבע על האונסין כו׳. וכן עיקר.
אף שכיר. הוספתי כמו שהוא בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ.
להוציא את שנתאלמנה. מכילתא פרשה י״ז.
האירוסין. כן תקנתי וכן הגיה הגאון בעל איפת צדק במכילתא.
המפתה משלם קנס. משנה כתובות ל״ט ע״א.
נאמר כאן. מכילתא וילקוט.
מה להלן נאמר כסף. אף כאן נא׳ כסף. פה טעה המעתיק, כי הי׳ לפניו מה להלן נ׳ כסף אף כאן נ׳ כסף ור״ל מה להלן חמשים כסף אף כאן חמשים כסף. ועשה מן אות נ׳ מלת נאמר. ובכ״י פ״ב מה להלן בכסף אף כאן בכסף גם שם נשתבשה המלה וצ״ל מן להלן נ׳ כסף והמעתיק עשה מן נ׳ כסף מלה אחת בכסף. ועי׳ במכילתא מה להלן חמשים אף כאן חמשים מה להלן בכסף אף כאן בכסף. וע״ש במאיר עין שמחק המלות מה להלן בכסף. וראיתי בכ״י פלארענץ נאמר לנכון מה להלן חמשים כסף אף כאן חמשים כסף. מלמד שהוא עושה עליו מוהר. מכילתא וילקוט רמז שמ״ז. ועיין רש״י עה״ת. וכן תרגם יב״ע מפרנא ישרו ליה לאתא.
ד״א. מכילתא וילקוט. ועי׳ כתובות כ״ט ע״ב ול״ט ע״א.
מהר ימהרנה י בכ״י פ״ב נוסף מהר ימהרנה לכשיקדשנה יתן ולא בשערי. הפיתוי.
שומעני בין שהאב רוצה. מכילתא וילקוט.
אין לי אלא בזמן. שם.
וכן במס׳ כתובות. דף י׳ ע״א ול״ח ע״ב.
פירושו. הוספת רבינו ועי׳ רש״י בגמרא שם דף י׳ ע״א שכתב וז״ל כסף ישקל במפתה נאמר. כמוהר הבתולות האמור במאנס את הבתולה (דברים כב) קנסו הכתוב נ׳ כסף בשביל מוהר בתוליה. שיהא זה כמוהר הבתולות. הקיש הכתוב קנס המפתה לקנס

האונס מה להלן נ' אף כאן נ' ומה כסף האמור כאן שקלים דכתיב ישקול אף להלן שקלים דלא תימא מעות. ובכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ הגי' וכן למדנו במס' כתובות שיהא זה כמוהר הבתולות ומוהר הבתולות כזה פירושו שיהא זה כמוהר הבתולות שני' כמוהר הבתולות כסף ישקול למדנו שהם שקלים סלעים אף חמשים כסף שקלים,ומוהר הבתולות כזה חמשים כסף שהרי במוהר הבתולות כתיב כסף ישקל ולא ידענו כמה אבל למדנו שהוא חמשים שהסלע ארבעה דינרין הרי מאתין זוזי לכתובה דאורייתא שהזוז הוא הדינר.

כמהר כמה ר'. דורש נוטריקון כמהר, כמה ר'.

אחד האיש. מכילתא וילקוט. סנהדרין ס"ז ע"א. ועיין רש"י עה"ת.

מפני שהנשים. סנהדרין שם.

אלא אמר ר' ישמעאל. מכילתא שם. ובסנהדרין הוא בשם ר' יוסי הגלילי.

ר' אליעזר אומר. במכילתא הגי' רבי יוסי הגלילי אומר וכן בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ הגי' ר' יוסי הגלילי ועי' בגמרא שם מובא זה בשם בן עזאי.

מה זה בסקילה. עי' רש"י שכתב הא ילפינן לה בהאי פרקין מדמיהם בם, דכתיב בם בפרשת קדושים תהיו, וגמרי לה מאוב וידעוני, דכתיב בם, באבן ירגמו אותם דמיהם בם. וכן הלכה שהמכשף בסקילה. משנה סנהדרין נ"ג ע"א, וכן הביא הרמב"ם הל' עבודת כוכבים פי"א הט"ו המכשף חייב סקילה.

דכתיב ואיש או אשה. עיין סנהדרין נ"ד ע"א.

למה נאמר. מכילתא.

עונש שמענו. מכילתא וילקוט רמז שמ"ח.

סמכו ענין גר לו. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' סמכו ענין לעבודה זרה.

שכל המאנה את הגר. עיין ב"מ נ"ט ע"ב.

ד"א. מכילתא פרשה י"ח, ילקוט רמז שמ"ט, וס' והזהיר ס"ט ע"ב.

שלא תאמר. עיין גי' אחרת במכילתא וילקוט שם.

ואתה עומד ומתריס כנגדו. וכ"ה בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' ועתה. ובמכילתא ואתה מדבר מילין כנגדי, ובילקוט, ואת עומד ומדבר כנגדי.

א"ר אליעזר. מכילתא וס' והזהיר. ועיין ב"מ נ"ט סוף ע"ב ומס' גרים פ"ד ובמ"ר פ"ח. ועיין ערוך ערך סר.

חביבין הגרים. מכילתא ובמ"ר פ"ח וילקוט ישעי' רמז ש"כ.

הנלוים אל ה'. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ, ובקרא כתיב על ה'.

בישראל כתיב ושמרתם את בריתי. במכילתא וילקוט הגי' נאמר בישראל ברית שנא' והיתה בריתי בבשרכם (בראשית יז) וכן בגרים שנא' ומחזיקים בבריתי.
ארבע כיתות. עי' מכילתא ובמדבר רבה שם, ואדר"נ פל"ו, ותד"א ח"א פי"ח ובס' והזהיר דף ע' ע"א.
מזומנות לע"ל. במכילתא הגי' שהן עונות ואומרות לפני מי שאמר והיה העולם.
רבה הכתוב נו"ן יתירה. במכילתא לפנינו איתא כך אין לי אלא אלמנה ויתום שאר כל אדם מנין ת"ל לא תענון, דברי ר' ישמעאל. והרב בעל ברורי המדות פי' דיתורא דנו"ן דריש וכוון לדברי רבינו.
זה שאמרו חז"ל. שבת י"א.
יתום ואלמנה. בכ"י פלארענץ יתום ויתומה.
אחד עינוי מרובה. מכילתא וילקוט רמז שמ"ט.
וכבר היה ר' שמעון. שם. ובכ"י פ"ב הגי' ר' שמעון בן גמליאל. ובכ"י פלארענץ כתוב וכבר היה ר' ישמעאל וחסרים המלות "ר' שמעון" וכן תסר להלן מן אמר לו ר' שמעון עד אמר לו ר' ישמעאל. ועיין אדר נ? פל"ו ומס' שמחות פ"ת.
ושהותו עד שתהא גומע כוסך. כ"ה הגי' גם בילקוט רק שם הגי' גומר כוסך והנוכחא שלפנינו יותר נכונה. ובמכילתא הגי' ועכבתו עד שתהא שותה כוסך.
או נועל סנדלך. כ"ה גם בילקוט ולפנינו במכילתא נוטל סנדלך צ"ל נועל.
וכתיב ואתם קרבו. במכילתא הגי' ואומר יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכותו, ולבסוף ואתם קרבו הנה בני עוננה.
כל זמן כו' ממהר אני כו'. מכילתא וילקוט שם.
זה גלות. מכילתא וילקוט.
וחרה וחרה לג"ש. ר"ל נאמר כאן וחרה ונאמר להלן (דברים יא יז) וחרה אף ה' בכם.
ממשמע שנאמר. מכילתא וילקוט.
אלא כענין שנאמר. כ"ה הגי' במכילתא. אולם בילקוט הגי' אלא אלמנות ולא אלמנות כענין שנאמר, ועי' בגמרא ב"מ ל"ח ע"ב ועי' ברש"י עה"ת.
ותהיין. במקרא ותהיינה.
יתומין ולא יתומין. כ"ה גם הגי' בילקוט ועי' במכילתא שם.
ר' ישמעאל אומר כו'. כל המאמר הוא במכילתא פרשה י"מ וילקוט רמז שמ"ט ושי"נ, ועי' ברש"י עה"ת.
בב"מ פרק איזהו נשך דף ע"ה.
זה כסות יום. מכילתא וילקוט רמז שנ"א.

מיכן אמרו. שם.
זו טלית. עד סוף הכתוב הוא במכילתא וילקוט שם.
אזהרה. עד סוף הכתוב ג"כ שם.
ודמעה. כ"ה במכילתא. וצ"ל ומלאה וכ"ה בילקוט וכן תיקן בעל אות אמת ובעל זה ינחמנו, וכן העתיקו רש"י ותוס' תמורה ד' ע"א.
ראשית תרומה ומעשר. צ"ל ראשית תרומה ודמע, וכן הגיהו המפרשים.
להיות פודהו כו'. עי' ברש"י עה"ת.
הקיש בכור. מכילתא.
שלא תאמר תחת אמו ממש. פה חסר וכצ"ל לפי שהוא אומר והיה שבעת ימים תחת אמו (ויקרא כ"ב:כ"ז) שלא תאמר תחת אמו ממש. ת"ל עם אמו מה כאן עם אמו אי' להלן עם אמו, וכ"ה במכילתא. ע"ש.
ד"א. מכילתא שם.
נותנו. הוספתי עפ"י כ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
ר' ישמעאל. כל המאמר הוא במכילתא פרשה כ' ובילקוט רמז שנ"א ורמז שנ"ב, ובכ"י פלארענץ נשמט המאמר מר' ישמעאל, ובמקום איסי בן יהודה מובא שם איסי בן עקיבא:

פרק כג

הרי אזהרה. עד סוף הפסוק מכילתא וילקוט רמז שנ"ב.
א. ד"א. סנהדרין ז' ע"ב. וכן.
וכן בסעודה. עי' סנהדרין כ"ג ע"א.
יכול תהיה אחרים לטובה כו'. מכילתא וילקוט.
ומנין שאין מתחילין כו'. סנהדרין ל"ו ע"א ועיין ברש"י בגמרא שם וברש"י עה"ת.
אבא חנין. מכילתא וילקוט.
יכול עד שיפגע בו. שם.
משבעה ומחצה. כן הגהתי וכ"ה במכילתא וב"מ ל"ג ע"א.
זה ישראל. שם בשם ר' נתן.
אין תועה. שם.
אלא ששינה הכתוב בדבור. ר"ל כפל הענין במלות שונות. ועל זה הביא משפטי ודיני ועצמיו וגרמיו.
וכתיב כי תפגע כו'. מכילתא וילקוט רמז שנ"ב.
ומחלה. כן הגהתי.
רובץ ולא רבצן. מכילתא ' ועי' ב"מ שם דף ל"ג ע"א.

פעמים שאתה חדל. מכילתא שם.
אפילו מאה פעמים. ב"מ ל"א ע"א.
מיכן אמרו חכמים. משנה ב"מ ל"ב ע"א.
נדרש אביון במצות מכילתא ומובא בילקוט שם.
זו אזהרה ללשון הרע ' ד"א כו' ר' נתן כו'. המאמר הזה קיטעו הסופרים במכילתא ורמז במלת "כדכתיב" ובילקוט נמצא המאמר בשלימות כמו שהביא גם רבינו טוביה ז"ל רק אחר ד"א הראשון נמצא שם עוד ד"א שני שלא יעמוד אצלו סניגרון שנאמר עד אלהים יבא, ועיין שבועות ל' ע"ב. ובמאמר דר' נתן אזהרה לפורש מן המצות הגי' שם אזהרה לפרוש מן האפקורסות וכן הוא אומר ומוצא אני מר ממות וגו' ואומר והמלך ישמח באלהים וגו'.
ד"א מדבר שקר תרחק. עי' שבועות ל"א ע"א.
הרי שיצא מב"ד זכאי. מכילתא וילקוט סוף רמז שנ"ב ועיין סנהדרין ל"ג ע"ב.
לפיכך הזהירה התורה אפי' אמר כו'. מכילתא וילקוט רמז שנ"ג.
ת"ל ושוחד לא תקח. במכילתא וילקוט הגי' ת"ל כי השחד יעור עיני חכמים (דברים ט"ז:י"ט).
מיכן אמרו. מכילתא שם.
היינו דאמרי אינשי. ב"ק צ"ב ע"ב.
שלא תצטרך עד סוף הכתוב, מכילתא וילקוט סוף רמז שנ"ג.
שהן כפירות שביעית. כן הוספתי, וכן הוא בכ"י פ"ב ופלארענץ ובמכילתא וילקוט.
תשמטנה מעבודתה. עד סוף הכתוב, מכילתא וילקוט רמז שנ"ד.
הרי אתה צריך להיות דן כו'. מכילתא על הכתוב ואספת את תבואתה.
למה נאמר שבת, מכילתא וילקוט ועי' רש"י עה"ת.
הוסיף לו הכתוב. מכילתא וילקוט.
ר' מאיר. מכילתא וילקוט רמז שנ"ה.
שלא יאמר לחבירו. סנהדרין ס"ג ע"ב.
מיכן אמרו חכמים. סנהדרין שם.
ולהלן הוא אומר שלש פעמים. מכילתא וילקוט שם.
פרט לבעלי קבין. חגיגה ג' ע"א.
והקטן. וכ"ה בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ וצ"ל והזקן, עי' משנה חגיגה ב' ע"א.
ללמדך. הוספתי וכ"ה לנכון בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ.
מיכן היה ר' יהודה בן בתירה אומר. מכילתא וילקוט רמז שנ"ו.

להביא מה גרם. בכ״י פ״ב ופלארענץ, הגי׳ להגיד מה גרם.
בזבחים. עי׳ חגיגה ז׳ ע״א ובמכילתא וילקוט.
ולא נאמרו הרגלים. מכילתא וילקוט, ובמכילתא הגי׳ שלא יסתרסו רגלים ממקומן. וכן הביא רש״י עה״ת.
אין פעמים אלא רגלים. חגיגה ג׳ ע״א.
להוציא את הנשים. מכילתא וילקוט רמז שנ״ה.
ולהלן הוא אומר. מכילתא וילקוט רמז שנ״ז.
כיוצא בו כה׳ אלהינו יותר מכל באי העולם. וכ״ה בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ. והלשון משובש וכצ״ל כיוצא בו שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד (דברים ו׳:ד׳) והלא כבר נאמר ה׳ אלהינו ומה ת״ל ה׳ אחד אלא עלינו יחד שמו ביותר וכ״ה במכילתא וילקוט והגאון בעל איפת צדק הגיה והלא כבר נאמר ה׳ אחד ומת״ל ה׳ אלהינו. וכ״ה בספרי דברים סוף פנ״ח.
לא תשחט את הפסח כו׳ לימד על החלבין כו׳. מכילתא וילקוט רמז שנ״ז.
למה נאמר. מכילתא וילקוט רמז של״ח.
א״ר ישמעאל, כ״ה הגי׳ גם בילקוט רמז שנ״ט. ולפנינו במכילתא הגי׳ ר׳ שמעון אומר. ר׳ יונתן. שם.
רשב״י אומר. במכילתא מובא זה בשם דבר אחר, ובגמרא חולין קט״ו ע״ב מובא זה בשם דבי ר׳ ישמעאל תנא. אולם בילקוט רמז שנ״ט הגי׳ כמו שהביא רבינו בשם רשב״י. ד״א. שם.
רבי אומר. עד סוף הכתוב הוא במכילתא וילקוט.
לפיכך הוציאו הכתוב בלשון יתיד. הכוונה שנאמר לפניך, ולא לפניהם.
זה המלאך מיכאל. כן דעת רבינו חננאל ז״ל מובא ברבינו בחיי ע״ש, וכן מובא ברש״י יהושע ה׳ י״ד. ומקורו בשמ״ר פל״ב.
ומהו שמי בקרבו שכל המלאכים. תנחומא משפטים, ועי׳ פסיקתא פסקא בחודש השלישי דף ק״ח ע״ב, ושמו של הקב״ה משותף בשמו של מלאך מיכאל גבריאל רפאל. וע״ש מה שהעירותי בהערה קס״א.
לפי שהוא שליח כו׳. תנחומא משפטים ומובא בילקוט רמז שנ״ט.
חכמי ישראל, עיין תנחומא משפטים זה אחד מן המקראות המחוורות שבה״מ שלמטן מכוון כנגד בה״מ שלמעלן, וכן מובא ברש״י עה״ת. ועיין חזית בפי׳ כמגדל דוד וב״ר פס״ח ובמכילתא סוף מס׳ דשירה אות ס״ד.
מנקה הוא לשבים. יומא פ״ו ע״א.

החטא. עי' סוכה נ"ב ע"א.
מתחלה דומה לחבל חלש וסופו עתיד להיות כעבות העגלה. וזש"ה הוי מושכי העון בחבלי השוא, וכעבות העגלה חטאה (ישעיה ה יח).
זו תפלה. ב"ק צ"ב ע"ב, ושם איתא זו ק"ש ותפלה.
זו היין כו' מיכן אמרו. עירובין ס"ה ע"א.
אמרו חז"ל. ב"ק צ"ב ע"ב.
מעברתן. בגמרא שם מבטלן.
מיכן אמרו. ב"ק שם.
סה. וכן אמרו רבותינו. שבת י' ע"ב.
מלמד שהקב"ה ממלא. סוטה י"ג ע"ב, ושם איתא שהקב"ה משלים. אבל ברי"ה י"א ע"א וקידושין ל"ח ע"א גרסינן ממלא.
והמותי כמו והממתי. וכן כתב רש"י עה"ת, ושרשו המם ומבנין הקל והמ"ם דגושה לחסרון מ"ם ע"פ.
כיצד האמוריים מתים א"ר לוי. תנחומא משפטים.
ומסמתן מלמעלה ומסרסתן מתחת. בתנחומא נאמר והעין מתבקע ונופל מלא קומתו ומת, אולם לשון רבינו לקוח מגמרא סוטה ל"ו ע"א אמר ריש לקיש על שפת הירדן עמדה וזרקה. בהן מרה וסימת עיניהם מלמעלה וסירסם מלמטה שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי.
זש"ה ואני אמרתי. וכ"ה בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ ובמקרא כתוב ואנכי אמרתי.
אשיתך לשון הבדלה. תנחומא על הכתוב הנה אנכי שולח מלאך. ושם הוא בשם ר' אלעזר בן פדת. וכן מובא בילקוט ירמי' רמז ר"ע בשם מדרש.
אשיתך לשון שנאה. תנתומא שם בשם ר' חמא בר חנינא ומובא שם ראיה מהכתוב ואיבה אשית, יכן וכן מובא בילקוט ירמי' שם, ועיין שמ"ר פל"ב.
ר' ברכיה אומר. תנחומא שם ומובא בילקוט ירמי' שם, ועיין בשמ"ר שם ור' ברכי' אמר ביירתם עצמכם כדכתיב שמיר ושית. לדעתי יש לתקן שצ"ל ר' ברכי' אמר [אין אשיתך אלא לשון הפקר] ביירתם עצמכם צ"ל גרמתם עצמכם.
מכשול עונם היא. בקרא עונם היה:

פרק כד

זה היה מעשה קודם עשרת הדברות, וכן מובא ברש"י עה"ת.
את לרבות ספר בראשית ואלה שמות עד ויקתו לי תרומה. עי' רש"י עה"ת שכתב מבראשית ועד מתן תורה וכתב מצות שנצטוו במרה, ועיין מכילתא יתרו ריש פ"ג.

הזריזין מקדימין למצות. פסחים ד' ע"א.
ביום הששי בנה מזבח. עיין שבת פ"ח ע"א בחמשה בנה מזבח וכן במכילתא יתרו פ"ג בחמישי השכים בבוקר ובנה מזבח. ר"ל בחמשה לחודש סיון והוא לשיטת בעל סדר עולם שר"ח הי' ביום ב' ובששה לחדש שנתנו בו הדברות היה ביום השבת כמו שמפורש בס"ע סוף פ"ה, בששה לחדש נתנו להם עשרת הדברות ויום השבת היה ולשיטת המכילתא הי' ר"ת סיון ביום א' ובששה לחדש יהיה ביום הראשון. ורבינו שכתב ביום הששי בנה מזבח הוא לשיטת הס"ע.
והעמיד שתים עשרה מצבה. הוא דברי ר' יהודה במכילתא יתרו פ"ג.
אלו הזקנים. בגמרא זבחים קט"ו ע"ב ובתרגום אונקלוס ורש"י עה"ת איתא אלו הבכורות ועיין ברש"י בגמרא שם.
אע"פ שאין לפסוק זה הכרע. עי' חגיגה ו' ע"ב וברש"י שם ובתוס' ד"ה לפסוקי טעמא שכתבו ולא דמי לחמשה מקראות שאין להם הכרע יומא נ"ב ע"ב כוי ע"ש.
ויקח את ספר הברית. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובקרא כתי' ויקח ספר הברית.
זהו שכתוי מתחלת בראשית עד כאן. במכילתא יתרו פ"ג רבי יוסי ברבי אסי אומר מתחלת בראשית ועד כאן. ובילקוט יתרו רמז רע"ט הגי' רבי ישמעאל ברבי יוסי אומר ורבינו גורס ר' יוסי ב"ר יהודה, ועי' תוס' גיטין ס' ע"א ד"ה תורה.
ר' ישמעאל אומר ברכות וקללות. עי' מכילתא וילקוט שם.
כדרך שנאמר במלאכי השרת. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ.
זו הזאה. עי' כריתות ט' ע"א. וכן רש"י כתב ויזרק ענין הזאה, ותרגומו וזרק על מדבחא לכפרה על עמא.
מלמד שלא קיבלו אבותינו התורה. עי' כריתות שם שמכאן למדו אבותיכם לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דם.
אמר להם הרי אתם קשורין. מכילתא יתרו פ"ג.
וענובים. לשון קשירה. עי' ערוך ערך ענב.
מלמד שהספיר לבן הוא. עי' בהמבאר. לבנת מגזרה לבנה והנה לבנת הספיר כמו אבן ספיר שראה יחזקאל במראות הנבואה שהוא דמות כסא. כ"כ הראב"ע, והרשב"ם פי' לבנת לובן וכן תרגום הירושלמי וכן פי' ר' יונה וכן כתב רב סעדי' גאון שהספיר הוא לבן, והוא האבן שקורין קריסטאל.
זה הי' מעשה. יומא ג' ע"ב.
אלו חוקים ומשפטים. בגמרא ברכות ה' ע"א איתא לוחות אלו עשרת הדברות, תורה זו מקנ. א, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זה הגמרא,מלמד

שכולם נתנו למשה מסיני, וידידי הרה"ג הבקי הנפלא ואוצר בלום מוהר"ר רפאל נטע ראבינאוויטץ בספרו דקדוקי סופרים ח"א צד י"ב הביא גי' הכ"י לוחות האבן זו תורה והתורה אלו משנה והמצוה אלו מצות כמשמען. וכגי' הכ"י כ"ה בילקוט משפטים רמז שס"ב. (ובילקוט הגי' חוקים ומשפטים אלו הדינין וט"ס הוא כי לא הוזכר במקרא) ובבה"ג ובס' הרוקח שורש קבלת חכמים ובהשגות הרמב"ן על ס' המצות שרש א' וגי' הדפוס נוח יותר עכ"ל.

זה תלמוד. לפנינו בברכות שם הגי' זה גמרא ובדקדוקי סופרים שם הביא גי' הכ"י זה תלמוד. וכ"ה בדפוס שונצינו ווינציא וקראקא, ובילקוט ובבה"ג ובע"י הראשון, והצענזור הוא ששינהו.

שהרי כמה מצות. הוספת רבינו.

המתינו לנו. וכן כתב המבאר שבו לשון המתנה ועכוב וכן ת"א אוריכו לנא הכא.

מיכן אמרו. ב"ק מ"ו ע"ב.

אחר עשרת הדברות. יומא ג' ע"ב.

כדי למרק. יומא שם.

להר וגם למשה. עי' יומא שם.

אלא לחלוק לו למשה כבוד. יומא שם.

מלמד. יומא שם.

זה תחלת מ' יום. עי' יומא שם ורש"י עה"ת.

בוא וראה שכל מעשה בראשית. עי' וי"ר פ"ל ופסיקתא פסקא ולקתתם לכם דף קע"ח ע"ב וקלה היא בעיניך שמכרתי דבר שנברא לששה ימים וקניתי דבר שניתן לארבעים יום וארבעים לילה כך כל העולם כלו לא נברא אלא לששה ימים דכתיב כי ששת ימים וגו' אבל התורה נתנה למ' יום דכתיב ארבעים יום וגו'. ועיין פסיקתא שם בהערה י"א: תרומה.

פרק כה

בנוהג שבעולם. עי' תנחומא ריש תרומה ומובא גם בס' והזהיר תרומה דף ע"ו ע"ב.

שני תגרין מוכרין ב' מיני תגרות. בתנתומא שני פרגמטוטין עומדים זה עם זה אחד בידו מטכסא ואחד בידו פלפלין כו'. ומלת פלפלין בתנחומא נראה כי בא פנימה מאיזה מעתיק. ונמצא לנכון בילקוט רמז שס"ג זה לוקח מטכסא וזה לוקת אולוסירקי [צ"ל אולוסריקון]. ופי' ביוני כלו משי מורכב מן אולו שפי' ביוני כולו ומן סריקון שפי' משי וגם מטכסא פי' ביוני משי שלא נעבד עדיין. ובס' והזהיר תרומה דף ע"ז ע"א מובא מאמר

התנחומא וגורס זה בידו סידוקין. ויש לתקן שצ"ל סירוקין כמו שהעירותי במחברת כבוד הלבנון שנה עשירית מחברת ראשונה צד י"ג.
ד"א לקח טוב שהרי כל סחורה שבעולם. תנחומא וילקוט. ובסי והזהיר שם.
ד"א לקת טוב. שם.
אני נתתי לכם את תורתי וקחו גם אותי. בתנחומא וילקוט אמר להן הקב"ה לישראל התורה שלי ונטלתם אותה קחו אותי עמה שנאמר ויקחו לי תרומה.
תנן התם. ריש תרומות מובא בתנתומא שם.
אמר רשב"ל. תנחומא וילקוט והמאמר נובע מירושלמי תרומה פ"א ה"א, ושם איתא ר' שמואל בר נחמן.
דבר אל בני ישראל פרט לחרש שאינו שומע ואינו מדבר. כ"ה בתנחומא, אולם בירושלמי הגי' אשר ידבנו לבו פרט לחרש ולשוטה.
משלהם. תנחומא וילקוט.
והנכרי מנין. בתנחומא הגי' ונכרי שתרם את של ישראל אפילו ברשותו דכתיב דבר אל בני ישראל יצא נכרי שאינו ישראל.
על שם חיבה. דברי רבינו מדנפשי'.
כל מקום שנאמר לי. תנחומא וילקוט וסי והזהיר.
כדרב טבאי אמר ר' יאשיה דאמר ג' תרומות כו'. כ"ה בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב (ובכ"י פ"ב כדר' טבאי בר' יאשיה) וזה ליתא בתנחומא לפנינו ואין ספק שהיה כן בילמדנו. והמאמר הזה מקורו בירושלמי שקלים פ"א ה"א ושם הוא בשם ר' חגי בשם ר' שמואל בר נחמן שלש תרומות נאמרו בפרשה הזאת תרומת אדנים ותרומת שקלים ותרומת המשכן, דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה זו תרומת אדנים, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי זו תרומת שקלים, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זו תרומת המשכן, ועי' ברש"י עה"ת.
אמר הקב"ה אני העמדתי לכם י"ג דברים. עי' תנחומא ובעץ יוסף שם. ובילקוט וסי והזהיר דף ע"ז ע"ב.
שהיא עתידה להשתמש. עי' בתנחומא ארז"ל המלכות הזו עתידה להשתמש במטבע של חרס.
שהדינרין שלהם נחשת. הוספת רבינו.
תכלת אלו ישראל. עד סוף הכתוב ליתא בתנחומא לפנינו.
דכתיב ביה פתיל תכלת. כ"ה בכ"י פלארענץ.
וכתיב ביה. כ"ה בכ"י פ"ב וחסר גם בכ"י פלארענץ.

אלו מלכי אדום שמשכה מלכותן על ישראל. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' אלו מלכי אדום שמנגיניהם מאודמים שנמשכה מלכותם על ישראל. ודרש מאדמים מלכי אדום.

ועורות תחשים שערערו. דרש עורות שעירערו. ודרש עצי מלשון עצה ושטים מן שטה. כריח ניחוח. כ"ה גם בכ"י פ"ב ופלארענץ ובקרא כתיב בריח ניחוח.

זה אבני כדכוד. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב ' וחסר גם בכ"י פלארענץ.

ולעולם הבא. בכ"י פלארענץ הגי' ולעתיד לבוא.

באמה של ששה טפחים. ב"ב י"ד ע"א.

אוגרות בארון. בילקוט רמז שס"ז הגי' אוגדות ובגמרא ב"ב שם הגי' אוכלות. וע"ש בפירש"י שפי' אוכלות תופסות. ובגמרא שם במאמר ר' יהודה ג"כ הגי' כמה לוחות אוגדות בארון ונרשם בצדו נ"א אוכלות. ולהלן גורס רבינו ג"כ כמה לוחות אוכלות בארון.

בב"ב פ"ק. דף י"ד ע"א.

מיכן אמרו. ב"ב שם.

שאלו את רבי. שם.

מיכן אמרו. יומא ע"ב ע"ב.

עליון הוא כתר התורה. עי' רש"י עה"ת זר זהב כמין כתר מוקף לו סביב כו' והוא סימן לכתר תורה. ועי' יומא שם א"ר יוחנן שלשה זירים הן וע"ש בפירש"י שכתב שלשה זירים נעשה בכלי הקודש, של מזבח סימן לכתר כהונה, ושל ארון סימן לכתר תורה, ושל שלחן סימן לכתר מלכות, והשלחן הוא סימן לעושר מלכים. וכן במדרש שמ"ר פל"ד ארשב"י ג' כתרים הם כתר מלכות זה השלחן כתר כהונה זה המזבח וכתר תורה זה הארון.

שבכולם לא נאמר אלא ועשית לו. וכן הוא במדרש שמ"ר שם ומפני מה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשית עליו ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכולן זכה אדם לתורה כאילו זכה לכולן ע"כ.

זכה שהוא לומד ומקיים כו'. יומא ע"ב ע"ב ר"י רמי כתיב זר וקרינן זיר זכה (פירש"י ללמוד לשמה ולקיימה) נעשית לו זיר, לא זכה זרה הימנו (פירש"י משתכחת ממנו) וכן במדרש שמ"ר פל"ד למה נכתבים זר ונקראים זר. (דה"ל למיכתב זיר ביו"ד שהצי"ה מושך אחריו יו"ד).

אלו המסייעין את עוסקי התורה כו'. המאמר הזה מובא ברבינו בחיי על התורה ושם הלשון יותר מתוקן וז"ל: ויש לפרש עוד ועשו ארון עצי שטים אלו המסייעין לעוסקי

תורה. וצפית אותו זהב טהור על שם שהקב"ה עתיד לעשות צל לשניהם יחד לעוסקי התורה ולמסייע אותם, שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף, וכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה כו' והבאת את הבדים בטבעות אלו ההמון שחייבין להעמיד ולהחזיק לומדי תורה כו'.

מיכן שתלמידי חכמים שבעיר. עי' יומא ע"ב ע"ב.

מכאן שהמסיר בדי הארון. עי' יומא ע"ב ע"א.

למדנו עוביה טפח. סוכה ה' ע"א.

כתיב הכא פני. סוכה שם.

לח. וכן כיוצא בזה. מכילתא דבחדש פ"ז ספרי תצא פי' רל"ג ירוש' גדרים פ"ג ה"ב ושבועות פ"ג ה"י.

שנאמר כנף הכרוב האחד נוגע בקיר מזה. אין זה לשון הכתוב וצ"ל שנאמר ותגע כנף האחד בקיר וכנף הכרוב השני נוגעת בקיר השני (מ"א ו כז). וראיתי בכ"י פלארענץ מובא לנכון שנאמר כנף, [צ"ל והכנף] הכרוב שני [צ"ל השני] נוגעת בקיר [השני] וכנפיהם אל תוך הבית נוגעת כנף אל כנף.

לט. להראות לישראל חיבה. יומא נ"ד ע"א ועי' ב"ב צ"ט ע"א ברשב"ם ד"ה כאן.

להביא שברי לוחות. ב"ב מ"ד ע"ב.

מ. שנאמר זכרו. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. והשמיט המעתיק מן אחר עד אחר. וכל המאמר מן שמא תאמר מן ספרא ויקרא פ"ב.

במס' מנחות. דף צ"ו ע"א במשנה.

ובגמרא. במנחות שם.

זה כתר שני. היינו כתר מלכות, ועי' רש"י עה"ת שכתב סימן לכתר מלכות שהשלחן שם עושר וגדולה כמו שאומרים שלחן מלכים ועי' לעיל הערה ל"א שהבאתי דברי רש"י מיומא ע"ב ע"ש.

זר הארון. היינו כתר התורה.

כדברי ר' יהודה. עיין מנחות צ"ו ע"ב. ובכ"י פ"ב הגי' כדברי ר' יוסי הגלילי ובכ"י פלארענץ כדברי ר' יוסי וכן עיקר.

מה. שהיו מוציאין השלחן. מנחות כ"ט ע"א.

במס' מנחות. דף צ"ו ע"א במשנה.

ואמרינן בתלמוד. דף צ"ז ע"א.

קשותיו אלו הסניפין. עי' רש"י עה"ת ובתוס' מנחות צ"ו ע"ב ד"ה לא.

וכולא שמעתתא. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ והמעתיק השמיט מן את הלחם עד את הלחם.
נ) שהיה משים הקשות. עד והמבין יבין הוספת רבינו.
תנן התם. כלים פי"ו מ"י מנחות צ"ז ע"א.
ר' מאיר סבר. עי' ברש"י בגמרא מנחות שם.
זה באמה בת חמשה. בכ"י פלארענץ בטעות זה באמה בת ששה.
תנן התם סידר את הלחם. מנחות ק' ע"א במשנה.
והקטיר את הבזיכין בשבת כיצד יעשה. במשנה הגי' והקטיר את הבזיכין בשבת פסולה, ורשם הגאון הרי"ב בצדו עיין רש"י ביומא כ"ט ע"ב דמוחק זה והעיד כך בשם הר"ח דלא גרסי פסולה עכ"ל ויש להביא ראיה כי גם רבינו טוביה לא גריס כן במשנה ושם במשנה הגי' ימים רבים.
ותנן נמי ארבעה כהנים. משנה מנחות צ"ט ע"ב.
הנכנסים והיוצאים. במשנה המכניסים והמוציאין.
בתוך טפחו של זה. במשנה כנגד טפחו של זה. ונרשם בצדו בשבת קל"ג ע"א ומנחות ז' ע"ב איתא בצד טפחו של זה.
ר' יוסי אומר. עד תניא ר' יוסי אומר נשמט בכ"י פלארענץ ע"י שגגת המעתיק.
תניא ר' יוסי אומר. מנחות שם.
אמר ר' אמי. שם.
שאל בן דמא. שם.
את רבי יהושע. כ"ה גם בכ"י פ"ב. ובגמרא ובכ"י פלארענץ הגי' את רבי ישמעאל.
תנן התם שבעה קני המנורה. מנחות כ"ח ע"א במשנה.
מ"ט הויה כתיב בהו. גמרא שם ופירש"י הויה כתיב בהו כפתוריהם וקנותם ממנה יהיו (שמות כ"ה:ל"ו).
תנו רבנן. גמרא שם ותוספתא חולין פ"א.
הגרוטאות. רש"י כתב זהב שבור. ובאמת המלה יונית ******** ופי' שברי כלי מתכות עיין ערוך.
אמר שמואל משמיה דסבא. מנחות כ"ח ע"ב ושם גרסי' גבהה של מנורה ובריתא דמלאכת המשכן פ"י ורש"י עה"ת ובכ"י פלארענץ בטעות משמיה דרבא. ויש שינוי גדול בין גי' רבינו לגי' הגמ' שלגי' רבינו כל מקום חלק היה טפחיים וטפחיים חלק שבין ג' טפחים האחרונים ובין טפח כפתר ושני קנים האחרונים לא גרס ולגי' הגמ' אינו כן ע"ש.

כמין כוסות אלכסנדריים. פירש"י שנעשה באלכסנדריא של מצרים וארוכין וקצרים הן. כמין תפוחי הברותין. בגמרא שם כמין תפוחי הברתיים רש"י גורס הכרתים וכתב שם מקום. וגם בילקוט רמז שס"ט הגי' הכרתים. ובמנחות ס"ג ע"א הגי' תפוחי הברתים. ובערוך ערך תפוח הביא המאמר הזה וגורס תפותי הברייתס, ופי' כמין תפוחי הברייתם שרחבן יתר על עביין.

במנחות. דף כ"ח ע"ב.

כדמתרץ בגמרא. שם.

כנגד ז' ימי בראשית. עיין רבינו בחיי.

כמו ותעל משאת העיר השמימה. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ואין זה לשון הכתוב. רק ותעל שועת העיר השמים (ש"א ה יב) ויש לתקן והנה עלה כליל העיר השמימה (שופטים כ מ).

מלמד שכולם. מגילה כ"א ע"ב ועיין מנחות צ"ח ע"ב:

פרק כו

כנגד עשרת הדברות. עיין רבינו בחיי.

חוטן כפול ששה. יומא ע"א ע"ב ובריייתא דמלאכת המשכן פ"ב.

במחט ולא בלולאות. עיין ברש"י עה"ת.

נראים היו הקרסים בלולאות ככוכבים ברקיע. עיין שמ"ר סוף פ' תרומה א"ר חייא בר אבא מלמד שהיו קרסי זהב נראין במשכן ככוכבים הנראים ברקיע ועיין ירושלמי מגילה פ"א ה"י"ב. ושבת צ"ט ריש ע"א ונראין קרסין בלולאות ככוכבים ברקיע. ועיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלות ובהערה פ"ה.

תחש שהיה בימי משה. עיין שבת כ"ח ע"ב.

ומתרגמינן ססגונא ששש בגוונים הרבה. עיין שבת כ"ח ע"א.

ו. מכל מיני ארז. עיין תנחומא.

שיהו מעמידין אותן. יומא ע"ב ע"א.

ד"א. שם.

ד"א. שם.

למדנו לגובהו. וכ"ה ברש"י עה"ת.

למדנו שרוחב המשכן. וז"ל רש"י למדנו ארכו של משכן לעשרים קרשים שהיו בצפון ובדרום מן המזרח למערב שלשים אמה.

תנו רבנן קרשים מלמטן. שבת צ"ח ע"ב ועי"ש בפירש"י על כל המאמר.

דלא לייתא נסרא. פירש"י קרש אחד משני חתיכות.

שהרי עוביה הקרשים הוספת רבינו.
לר' נחמי' מיכסא אמה דקרשים. צ"ל לרבי נחמי' מיגליא אמה דאדנים כמו שהוא בגמרא שם וע"ש בפירש"י ' ורבינו לא הביא דעת רבי יהודה.
ומסתברא מילתיה דר' נחמי' הוספת רבינו.
שדי פותייהו לאורכא. שם.
שהרי יריעות המשכן. הוספת רבינו.
וגדולה חכמה. שבת צ"ט ע"א.
תנא דבי ר' ישמעאל. שבת צ"ח סע"ב.
דאתי פותיא. שבח צ"ח ע"ב.
שהקרש אמה וחצי אמה. עיין רש"י בפי' עה"ת.
אלו הבריחים היו באין. עיין רש"י עה"ת.
זה היה מעשה נס. עי' שבת צ"ח ע"ב ובתוס' שם ד"ה תנא בנס היו עומדים.
ועשית את הקרשים למשכן. ענינו בפסוק ט"ו כי שם מקומו של הדרשה הזאת.
תנו רבנן כל הכלים. מנחות צ"ת ע"א:

פרק כז

אלו הפסקתרין. וכן ת"א פסכתרותיה. והמלה יונית ******* ופי' יורה.
במס' תמיד. פ"ה מ"ה דף ל"ג ע"א. והמאמר הזה מובא בערוך ערך פסקטר והרמ"ל הציג רשימת הדף אחר מלת בשבת ובאמת יש לרשום אחר מלת בתמיד ומלת בשבת מוסב למטה בשבת כופה עליה פסקטר וכן יש לתקן בערוך שם בסיפא בריש צו. צ"ל בספרא. ויעיו. הוספתי ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ.
אלו צינורותיו. וכן ת"א והוא שהביא רש"י עה"ת ובלשון חכמים (יומא י"ב) צנוריות.
ד. שבהן מהפך. עיין בפירש"י עה"ת.
להקטרה. עי' רש"י עה"ת.
ד"א ומזרקותיו לקבל הדם. וכן הביא רש"י לקבל בהם דם הזבחים.
זה הסובב. זבחים ס"ב ע"א ועיין רש"י עה"ת.
המשכן בקצה החמשים. עיין עירובין כ"ג ע"ב וברש"י עה"ת פסוק י"ח.
אלו הסיכין. פי' יתדות, ויתד תהיה לך תרגם וסיכא תהוי לך:
אדונינו ומורינו. בכ"י פלארענץ כתוב טוביהו בנו של ר' אליעזר הרב הגדול ז"ל אמר משום אביו. ובכ"י שלפנינו הוסיפו המעתיקים התוארים ועיין מה שכתבתי במבוא.
ואם תאמר תורק לשון נקבה כוי אלא השמן ששמו תורק. בפירושו לשה"ש כתב יד הביא וז"ל שמן תורק אבא מרי ז"ל פי' הוא שם שמן שריחו טוב למאור לפי שלא נאמר

שמן יורק ששמן לשון זכר וגם השם לשון זכר לכך נאמר [שמן תורק] כי תורק הוא שם השמן.
אין צווי אלא מיד. ספרא צו וסוף אמור קדושין כ"ט ספרי ריש במדבר ומובא בילקוט תצוה רמז שע"ז, והזהיר פ' ע"א.
אתה גזבר על הדבר. ספרא פ' אמור ותנחומא תצוה, והזהיר שם וכן דף צ"ט ע"א.
בנוהג שבעולם. תנחומא תצוה ומובא בילקוט רמז שע"ח. ובס' והזהיר צ"ט ע"א.
ולמה כן. כן מובא גם בס' והזהיר.
א"ר ברכיה ברבי. תנחומא שם ובילקוט המאמר קטוע ומובא בס' והזהיר שם.
א"ר יוחנן. תנחומא שם. וילקוט שם. והזהיר צ"ט ע"ב ובכ"י פלארענץ אמר ר'. וחסר השם. יוחנן".
אמר ר' אבין הלוי ברבי. תנחומא וילקוט והזהיר. ועי' פסיקתא קומי אורי דף קמ"ה ע"ב
א"ר לוי בנוהג שבעולם וע"ש בהערה ל"ה מה שהעירותי בזה.
שלא יטעך יצרך. תנחומא וילקוט והזהיר.
בנוהג שבעולם. תנחומא וילקוט והזהיר.
את מוצא מי שהוא נתון בחושך. תנחומא וילקוט והזהיר.
א"ר יהודה בר' אלעאי. וכ"ה בילקוט שם רמז שע"ח וכן בוהזהיר דף ק' ע"א. ובתנחומא לפנינו א"ר יהודה בר' אלעזר, יש לתקן בר' אלעאי.
השמש הזה. בתנחומא בטעות היום הזה ובס' והזהיר יש לתקן במקום בתוך חיקו צ"ל תיקו.
כיצד עושין את השמן. תנחומא והזהיר, ועי' מנחות פ"ו ע"א במשנה.
שנו רבותינו. כ"ה גם בס' והזהיר ובתנחומא ליתא המלות "שנו רבותינו".
שלא כשמן הבדדים. מנחות שם ועיין רש"י עה"ת כותש במכתשת ואינו טוחנן ברחים.
תן לו מדה. מנחות פ"ט ע"א:

פרק כח

כל מקום שנאמר לי'. תנחומא וילקוט רמז שע"ט.
כי הא דר' יוחנן. שבת קי"ג ע"א.
ב. מנהגו של עולם. ברכות מ' ע"א.
זה בגד העליון. עיין רש"י עה"ת.
ג. ת"ר שתי אבנים. סוטה ל"ו ע"א.
אודם אחמר. פטדה עקיק, ברקת זעפרן, נפך כחבלי, ספיר זמורד, יהלום גיאאר, לשם בלטאר, שבו אספר, ואחלמה טיפאנ, תרשיש פרתזיג, שהם בוגיר, ישפה מאבצר, כל

אלה לשון ערבי הם. אין ספק שדבריו נובעים מתרגום שה"ש בפי ידיו גלילי זהב. ונמצא איזה שינויים. אחמר כ"ה בתרגום שם. וכן מובא במוספי ערך אחמר בשם התרגום. ובדברי המוספי יש לתקן במקום בפסוק לחייו כערוגת הבושם, צ"ל בפסוק ידיו גלילי זהב. והמלה הזאת אחמר היא ערבית וטעמו אדום עי' רד"ק בשרשים שרש חמר ועיין כתר כהונה שכתב אחמר אבן יקרה וענינה אדום וכן שמה בלשון ערבי וכן הביא ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעלליגעק במחברתו שפת חכמים. וגם ידידי הבלשן הגדול הרב דר' קאהוט בספרו ערוך השלם: עקיק וכן היא בתרגום שה"ש שם. וכן הביא המתורגמן והמוספי את דברי התרגום וגם המלה הזאת עקיק היא ערבית והקבוץ עקאיק והיא אבן קרענעאל, וכן הביא הרב דר' יעלליגעק במחברתו שם שהיא ערבית. זעפרן. בתרגום שה"ש שם לוי גליף על ברקן ועפרן. פה הביא ב' אבנים יחד, ומלת ברקן היא מיותר ויש למחוק מן הספר, והוסיף אחד המעתיקים כמו שמצא בת"א על ברקת ובמקום ועפרן צ"ל זעפרן כמו שהביא לנכון רבינו טוביה, ואין ספק שכן היה לפניו בתרגום והנוסחא שלפנינו בתרגום הטעה את המתורגמן ואחריו בעל המוספי שהביאו המלה בערך עפרן כאולי הוא משמות האבנים. וגם ידידי התכם הכולל דר' לעווי בספרו אוצר לשון ארמי ערך עפרן נבוך בזה. והמלה זעפרן היא מלה פרסית זעפראני ******** (געלבער שטיין) וכן נמצא המלה בת"י ויקרא ט"ו י"ט. כחבלי יש לתקן כמו שהוא בתרגום שה"ש כחלי ומובא במתורגמן והמוספי לא הביאה וגם המלה הזאת היא ערבית. זמורד. ובתרגום שה"ש אזמורד המוספי לא הביאה והיא ג"כ מלה ערבית והיא אבן *******. עיין מה שכתבתי בהערות שלי לפסקא שקלים הערה קכ"א ובאשר העירני ידידי הרב החכם והחוקר הנפלא דר' קאהוט העתיק כן ר' יעקב בן יוסף טאוס בהעתקת התורה בלשון פרסי את אבן ספיר (שמות כח יח). גיאאר. ובתרגום שם גיהר ומובא במוספי ערך גהר בשם התרגום. בעל כתר כהונה כתב בלשון ערבי פי' מרגליות והחכם הגדול דר' לעווי כתב ג"כ שהיא ערבית. וכן כתב כן ידידי הרב דר' יעלליגעק וכן הוא דעת ידידי הרב דר' קאהוט במכתבו אלי שהמלה פרסית גוהר ופי' אבן טוב. בלטאר בתרגום שה"ש שם דן גליף על ברלא המוספי לא הביא את התרגום הזה רק שהם (שמות כח כ) תרג' בורלא והוא בת"א וכתב מין אבן טובה בל"י ****).**********. ורציתי להגיה כן בדברי רבינו טוביה בלקחו הטוב. שצ"ל ברלא בהיפוך האותיות ובהשמטת אות ט' אולם כאשר העירני ידידי דר' קאהוט יש לקיים גי' רבינו טוביה אך בתיקון קטן במקום בלטאר צ"ל לבטאר וביי"ת במקום הברה ארוכה והיא המלה הפרסית לאטאר והיא אבן ***** וכן העתיק ר' יעקב בן יוסף טאוס מלת יהלום (שמות שם). אספר וכן הוא בתרגום

שה"ש שם והוא בלשון עברי ספיר וגם ביוני ********** וכן בלשון פרסי ******* והוא אבן *******. טיפאג ובתרגום שה"ש שם טבאג ומובא במוספי ערך טבאג בשם התרגום. וכתב פי' מין אבן טובה וכאשר העירני ידידי דר' קאהוט טובאז בלשון פרסי ותורקי, וביוני*********, היא אבן *****'. פרתזיג. ובתרגום שה"ש שם פרוזג וכן הביא המוספי בשם התרגום בערך פרזג וכן יש לתקן לפנינו ולמחוק אות ת' והיא המלה הערבית פירוזג ובלשון פרסי פירוזה והיא אבן *****. וכן העתיק ר' יעקב בן יוסף טאוס מלת נפך (שמות שם). בוגיר בתרגום שה"ש שם מריבג והביאה המוספי ולא באר הוראתה וקשה למצוא פתרון, לדעת ידידי דר' קאהוט צ"ל בוליר והוא בלשון פרסי אבן ******* ונמצא בהפוך האותיות ברלא. אולם זה לא שוה לי כי במלת בוגיר נמצא האותיות מן מריבג רק במ"ם היתרון. מאבצר. ובתרגום שה"ש אפנטור ומובא במוספי ערך אפנטר וכן רציתי להגיה לפנינו. אולם לדעת ידידי דר' קאהוט צ"ל מרבארץ באותיות הפוכות כי מזארץ בלשון פרסי הוראתה פנינים וכן העתיק ר' יעקב בן יוסף טאוס מלת תרשיש (שמות כח).

כל אלה לשון ערבי הם. ובכ"י פ"ב חסר כל זה מן אודם אחמר עד כל אלה לשון ערבי הם שהשמיט המעתיק ונמצא גם בכ"י פלארענץ.

ת"ר כיצד היו שואלין באורים ותומים. יומא ע"ג ע"א.

כה אמר ה' עלה והצלח. אין זה לשון הכתוב רק ויאמר אליו עלה והצלח (מ"א כב טו) ועין מהרש"א בח"א.

כיצד נעשית. שם ע"ג ע"ב.

ע' משמעון. וכן פירש"י שם.

ואין שואלין להדיוט. שם ע"א ע"ב במשנה.

י. מיכן אמרו חכמים. יומא ל"ה ע"ב.

המכנסים עד הירכים היו מגיעים. נדה י"ג סע"ב.

כמו פלנייא. בגמרא שם כמין פמילניא והערוך ערך פלניא הביא הגי' כמין פלנייא וכתב ס"א פמלניא וע"ש בדברי המוספי ורמ"ל בהערה, ובכ"י פלארענץ בטעות מגיעין כמיפליא.

יב. והוא של כלאים. עי' יומא י"ב ע"ב ושם ס"ט ע"א.

שש כיתנא. יומא ע"א ע"ב.

כמו שנולדו. עיין ברש"י ובמבאר.

למו נקרא חשן משפט. עיין רש"י עה"ת גם בפסוק ט"ו חשן משפט.

כמו מנטיל הלובשים אנשי צרפת בכ"י פלארענץ כמו מנטיל שלובשין אותו אנשי מקומינו. ועיין במבוא מה שהעירותי בזה.
כמו הם שבעים רמונים ושבעים זגין. עיין זבחים פ"ח ע"ב.
וחלולין היו. עי' במבאר עה"ת.
וזה נס גדול היה. עיין במבאר שם.
ויש אומרים. עיין במבאר שם.
אמר רבותינו. סוכה ה' ע"א.
ואמרו רבותינו. סוטה מ"ח ע"ב.
כיצד היה עושה. עיין רש"י ורמב"ן ובהמבאר.
שמתרגם שבח כובעיא. פארי המגבעות (שמות לט כח) ת"א וית שבח קובעיא.
והיה שערו נראה. זבחים י"ט ע"א וע"ב.
שלא יסיח דעתו. שבת י"ב ע"א.
במס' יומא. דף ע"א ע"ב.
כז. אמרו רבותינו. יומא ע"ב ע"ב.
במס' נדה. דף י"ג סע"ב.
מלמד. וכן הביא רש"י הא למדת שהמשמש מחוסר בגדים במיתה. ועיין סנהדרין פ"ג ע"ב ותוס' ד"ה אין:

פרק כט

איזה דבר. עיין תנחומא תצוה סוף אות י"ב ד"א ואתה תעמוד [צ"ל ותעמוד] ומוסב על הכתוב כוננת ארץ ותעמוד (תהלים קיט צ) בדבריך באיזה דבר שדברת לאהרן שתהא הכהונה מתבוססת בידו ובכ"י פ"ב שתהא הכהונה בידו קיימת ובכ"י פלארענץ שתהא הכהונה מתבוססת בידו וקיימה. ובס' והזהיר שתהא הכהונה מתבוססת בידו קיימה.
להם אתה עושה. תנחומא שם ריש אות י"ג וס' והזהיר שם.
התחיל מלמדן. תנחומא שם והזהיר שם.
בעולם הזה. עי' תנחומא והזהיר.
במקח ולא בגזל. שם.
הרי שלשה. שם.
שלשת הררי עולם. אברהם יצחק ויעקב.
בזכות לחם מצות. תנחומא. ושם נוסף א"ר הונא בר אבא בשעה שהיו הקרבנות קרימן היתה סאה ארכלית [צ"ל ארבלית] עושה סאה סולת. והוא מירושלמי פאה פ"ז ה"ג וכן מובא זה בס' והזהיר שם.

מזבח מ' מחילה. בתנחומא הוא בשם ר' חייא בר אבא שאמר אפילו עקרו של מזבח לשם כפרתן של ישראל נעשה. ודברי התנחומא מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ה וכן בס' והזהיר ק' ע"ב.

ברכה לישראל. וכ"ה בילקוט בשם התנחומא ובס' והזהיר. אבל בתנתומא לפנינו ברכה שמברכת את כל המינין והיא גי' מאוחרת.

בזכות לחם הפנים. בתנחומא ובילקוט בזכות שתי הלחם ולחם הפנים היו מברכין את הלתם ועיין ר"ה ט"ז ע"א.

בזכות בכורים היה מברך כל מיני אילנות. כ"ה בילקוט ובס' והזהיר. אבל בתנחומא לפנינו היו מברכין את פירות הארץ.

בזכות נסוך היין הי' מברך כל הגפנים. זה חסר בתנחומא ובס' והזהיר. ובס' והזהיר שם מובא עוד ועל בגדי כהונה היה מתברך כל מיני לבושים.

משבטל לחם הפנים. תנחומא וס' והזהיר.

אכול ולא לשבעה. צ"ל ואין לשבעה.

ארשב"ג. תנחומא וס' והזהיר. ועיין סוטה מ"ת ע"א במשנה.

א"ר יהודה בר אלעאי. תנחומא שם, ובס' והזהיר בטעות בר' אלעזר ועיין פסיקתא פסקא דברי ירמיה דף קי"ד ע"א ושם הוא בשם ר' זעירא ונשנה בירושלמי תענית פ"ד ה"ה, ובפתיתתא דאיכה ובילקוט דניאל רמז אלף ס"ו, כמו שרשמתי שם בהערה פ"א.

יז. מלמד שלא יהא. יומא כ"ג ע"ב וע"ש כ"ה ע"א.

ואח"כ מושחו כמין כ"י יוני כמו שקורין היונים כ' כפא. כמין כ"י יונית הוא בגמרא כריתות ה' ע"ב. ורבינו הוסיף כמו שקורין היונים כ' כפ"א ועיין רש"י עה"ת (שמות כט ב וז), ועיין מנחות ע"ה ע"א ובתוס' שם ד"ה כמין כי וברש"י כריתות שם. ועיין בנה"ש ובבוצר עוללת ובערוך ערך כי.

יח. דם מהפר, עיין יומא מ"ת ע"ב זבחים כ"ה ע"ב.

אורים שבהם. יומא ע"ג ע"ב.

יט. דתנן. ריש יומא במשנה.

הכהנים אוכלין. פסחים נ"ט ע"ב ושנ"ן.

כ. שאם חסר. עי' ברש"י עה"ת ועיין יומא ה' ע"א ככה עיכובא.

שומע אני בין ראוי. עי' זבחים פ"ג ע"ב וברש"י עה"ת.

נגד היום. תמיד ל"א ע"ב פסיקתא את קרבני ס"א ע"ב.

דתנן תמיד של שחרית. שם.

מה כתית. מנחות פ"ו ע"ב.

אמרו רבותינו שנתות היה בהין. משנה מנחות פ"ז ע"ב שבת פ' ע"ב ב"ב פ"ז ע"ב ועי' תוס' מנחות שם ד"ה שנתות ' ובערוך ערך שנתות הביא המאמר הזה ופי' סמניות כגון שינים שעושין בחתיכות עץ זכרון חשבון שינים כן שינים בולטין ויוצאין בתוך ההין, והרמ"ל ציין על המאמר "לקוט שמות" ולא ירע ונעלם ממנו מקורו שרשמתי.
זה מעשה נדב ואביהוא. זבחים קט"ו ע"ב וע"ש בפירש"י:

פרק ל

זה מזבח הזהב. וכן כתב רש"י להעלות עליו קטורת עשן סמים ובברייתא דמלאכת המשכן פי"א ג' שמות נקרא לו מזבח הקטרת מזבח הזהב מזבח הפנימי.
זה זר שלישי. עפ"י מאמרם יומא ע"ב ע"ב א"ר יוחנן שלשה זירים הן של מזבח ושל ארון ושל שלחן השלישי זכה דוד ונוטלו פירש"י זיר של שלחן סימן לכתר מלכות שהשלחן הוא סימן לעושר מלכים.
לפי שאין ישיבה בעזרה. יומא כ"ה ע"א ושם נסמן.
שיהא נתון לפני הפרוכת מבחוץ. עיין ברש"י עה"ת.
וכה"א ותעל משאת העיר השמימה. וכן מובא בכ"י פלארענץ. בקרא והנה עלה כליל העיר השמימה.
כתיב טוב פת חרבה ושלוה. בכ"י כתוב טוב ארוחת ירק ואהבה שם מבית מלא זבחי ריב, הרכיב המעתיק שני כתובים והגהתי טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב ובכ"י פ"ב מתחיל בפסוק כתיב טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו (משלי טו יז) ובכ"י פלארענץ מתתיל ג"כ רק התחלת הכתוב טוב ארוחת ירק ואהבה שם וגו', לכן אין ספק שהיה כתוב גם בכ"י שלפנינו התחלת הכתוב והמעתיק סיים בטעות מבית מלא זבחי ריב.
בוא וראה שהזהיר הקב"ה את ישראל. וכן בס' והזהיר דף ק"א ע"א מתחיל ריש כי תשא והזהיר הקב"ה את ישראל לשקול שקליהם שנאמר ונתנו איש כופר נפשו.
ז. שהרי נאמר בשור. מנחות ק"י ע"א.
תנן התם. שקלים פ"א מ"א.
ומאי משמיעין מכריזין דכתיב ויצו משה ויעבירו קול במחנה. בירושלמי שקלים פ"א ה"א (דף מ"ה ע"ד) איתא מהו משמיעין רב הונא אמר מכריזין המד"א ויתנו קול ביהודה ובירושלים (דה"ב כד ט).
ולמה אמרו באחד באדר. ירושלמי שם.
ועל הכלאים. ירושלמי שם.

ולמה אמרו בשלשה פרקים. ירושלמי שם.
כדי לעשות פרסום לדבר. בירושלמי שם כדי לעשות פומבי לדבר.
ר' בשם ר' שמעון בר נחמן. בכ"י פ"ב ר' בשם ר' ישמעאל בר נחמני ובכ"י פלארענץ ר' בשם ר' שמואל בר נחמן, ובירושלמי שם הגי' ר' חגי בשם ר' שמואל בר נחמן ובילקוט תרומה רמז שס"ג ר' שמואל בר נחמני אמר.
ותרומת המשכן. בירושלמי שם סיים דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה זו תרומת אדנים, מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי זו תרומת שקלים, וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זו תרומת המשכן ועיין במפרשי הירושלמי וביפה מראה. ובילקוט ריש תרומה ויקחו לי תרומה זו תרומת שקלים חסר שורה שלימה וכצ"ל ויקחו לי תרומה זו [תרומת אדנים מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי זו] תרומת שקלים.
רבי אומר עשר תרומות הן. ברייתא דמלאכת המשכן פרק א', ומובא בילקוט ריש תרומה.
תרומה גדולה כו'. כ"ה גם בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובילקוט. רק בילקוט נמנה על סדר אחר, ובמקום תרומת נזיר נאמר שם תרומת שלמים והיא היא, ובברייתא דמלאכת המשכן חושב גם תרומת ח"ל ויהי' א"כ י"א במספרם אך הוא הוספה כי תרומת ח"ל הוא רק מדרבנן.
שש מהם ראשונים לכהנים. היינו עד תרומת תודה ועד בכלל. ובילקוט הגי' תרומה ותרומת מעשר חלה ובכורים ותרומת שלמים ותרומת תודה ותרומת הארץ לכהנים וללוים ולמקדש ולירושלים, יש לתקן שצ"ל ותרומת תודה [לכהנים] ואח"כ מתחיל ותרומת הארץ וכו', ובברייתא דמלאכת המשכן חושב גם ותרומת ח"ל לכהנים היינו מדרבנן כמו שכתבתי לעיל הערה י"ז. ובכ"י פ"ב הגי' חמשה הראשונים לבד תרומת הארץ לכהנים וללוים ולנתינים ולמקדש ולירושלים. צ"ל ששה הראשונים לכהנים לבד, ומן תרומת הארץ מוסב למטה לכהנים וללוים וכו'.
ושמן המשחה. ליתא בברייתא במלאכת המשכן ובילקוט.
ומתקנין את הדרכים. במשנה שקלים שם שהביא בהתחלת המאמר.
ואלו הן צרכי הרבים. ירושלמי שם (דף מ"ו ע"א) וירושלמי מ"ק פ"א ה"ב (דף פ' ע"ב). ומציינין על הקברות. הוא במשנה שם והסיום שהביא רבינו כדי שלא להרבות טומאה בישראל וכדי שלא לטמא כוי ליתא בירושלמי.
וכדי שלא לטמא את הטהרות. נשמט בכ"י פ"ב ונמצא לנכון בכ"י פלארענץ.
כדמפורש בב"ב. דף י' ע"ב, ועי' פסיקתא פסקא שקלים דף י"ב ע"ב.

בשעה שאמר. הוספתי כמו שהוא בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ.
א״ר מאיר. פסיקתא שקלים דף י״ט ע״א, ונשנה בירושלמי שקלים פ״א ה״ו וכן מובא בתנחומא כי תשא ובתנחומא נשא, ומדרש שו״ט מזמור צ״א ובמדרש במ״ר פי״ב, ועי׳ תוס׳ מנחות כ״ט ע״א ד״ה שלשה, ותוס׳ חולין מ״ב ע״א ד״ה זאת.
כמין מטבע של אש. בהערה קמ״ה לפסקא שקלים העירותי עפ״י מאמר זה יסד הקליר בפיוט לפרשת שקלים מעתיק פלוסים צורת מטבע כחז אבי חוזה כו׳. ועיין במפרש במחזורים ישנים שהביא את הפסיקתא. וכן בפיוט אומן בשמעו, כמין מטבע אש הראהו במחזה, וגם בפיוט אל מתנשא והראהו כמין מטבע של אש במחזה ונם הכל יתנו כזה. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. נשנה בפסיקתא שקלים שם, ובירושלמי שקלים פ״ב ה״ד, ומובא גם בתנחומא תשא, אך בתנחומא מובא בלי שמות האומרים אבל בילקוט בשם התנחומא מובא שמות האומרים בראש.
ר׳ יהודה אומר. וכן ור׳ נחמי׳ אמר, הוספתי כמו שהוא לנכון בכ״י פ״ב ובירושלמי שם. ועי׳ בפסיקתא שם בהערה ק״נ, ובכ״י פלארענץ הגי׳ ר׳ יהודה ור׳ נחמי׳, חד אמר לפי שחטאו בחצי היום לפיכך יתנו מחצית השקל. ע״כ והשאר נשמט.
ר׳ יוחנן בן זכאי, בפסיקתא ובירושלמי ר׳ יהושע בר נחמי׳ אמר בשם ר׳ יוחנן בן זכאי וכן הוא בילקוט כי תשא בשם התנחומא, אולם בתנחומא שלפנינו ר׳ יוחנן אמר.
תנן התם. שקלים פ״ה מ״א.
שהיה נותן חותם. שם משנה ה׳ מי שהוא מבקש נסכים הולך לו אצל יוחנן כו׳.
מפורש במס׳ יומא. ביומא כ״ג ע״א מובא רק המאמר בן ביבאי ממונה על הפקיע לא יותר.
לה׳ שיהא נותן. חוזר ומפרש פסוק י״ב.
לפי שאמר זמרות היו לי חוקיך. עיין סוטה ל״ה ע״א.
והוא הרכיב את הארון על העגלה. דכתיב וירכבו את ארון האלהים אל עגלה חדשה (ש״ב ו׳ ג) ובדה״א י״ג ז׳ כתיב על עגלה.
היינו דכתיב כי למבראשונה לא אתם פרץ ה׳ פרץ בעוזא. כ״ה גם בכ״י פ״ב. ובכ״י פלארענץ מובא כי למראשונה לא אתכם פרץ ה׳ פרץ בעוזא. ואין זה לשון הכתוב וצ״ל כי למבראשונה לא אתם פרץ ה׳ אלהינו בנו כי לא דרשנוהו כמשפט וגו׳ (דה״א טו יג) והכתוב פרץ ה׳ פרץ בעוזא הוא ש״ב ו׳ ח׳. דה״א י״ג י״א. בש״ב כתיב בעזה, ובד״ה בעזא.

שבתחלה נמנה ישראל בירידתן. בפסיקתא שקלים דף י״ח ע״א בעשרה מקומות נמנו, וכן מובא בתנחומא כי תשא, ובפסיקתא רבתי פ״י סי׳ י״ד, ובמ״ר פ״ב. ורבינו טוביה חושב אלה שנמנו בתורה.

בירידתם לארץ. בפסיקתא ובתנחומא שם הביא הכתוב שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י׳ כ״ב).

ובצאתם. בפסיקתא ובתנחומא שם ואחד בעלייתן שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה כשש מאות איש (שמות יב לז).

ולצורך שקלי האדנים. בפסיקתא שם ואחד בפרשת כי תשא. ובתנחומא נלקה המאמר הזה בחסר ויתיר וסרוס לכן אתקנהו עפ״י הפסיקתא וכצ״ל ואחד [בפ׳ כי תשא ושנים] בחומש הפקודים. אחד במרגלים [צ״ל בדגלים] ואחד (בימי יהושע) בחלוק הארץ ע״כ. המלות בימי יהושע זמורות זר הם ממעתיק טועה לכן הסגרתים בחחים למען הוציאם חוצה גם מה שכתוב שם בסוף המאמר ״והדין כי תשא ראש״ חוץ למקומו הוא ויש למחקו כי מקומו למעלה כאשר תקנתי, ובילקוט ריש כי תשא בשם התנחומא ג״כ בטעות ואחד במרגלים, אך ואחד בחלוק הארץ הוא לנכון בלי תוספת המלות ״בימי יהושע״ ורבינו טוביה במקום ואחד בפרשת כי תשא הציג ולצורך שקלי האדנים. כוונתו שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן שנתנו כל אחד ואחד מחצית השקל ועלה למאת ככר שנאמר וכסף פקודי העדה מאת ככר (שמות לח כה) ומהן נעשו האדנים שנאמר ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני הקדש ואת אדני הפרכת (שם שם כז) רק מה שהביא רבינו טובי׳ ובדגלים ובחומש הפקודים היא עפ״י גי׳ התנחומא המשובשת שהבאתי. וצ״ל גם בדבריו ושנים בחומש הפקודים אחד בדגלים ואחד בחלוק הארץ. והוא במדבר כ״ו ב׳ בפ׳ פינחס.

השקל שנים זהובים. המאמר הזה הביא רבינו תם בספר הישר סי׳ תק״פ. ומתחיל לקח טוב מחצית השקל בשקל הקודש השקל שנים זהובים עד סוף הסימן הוא מדברי רבינו טוביה. ורבינו תם ציין ״לקח טוב״ וכוונתו להמאמר שלפנינו וקוראו בשם העצמי לקח טוב.

כדתנן. פאה פ״ח מ״ז.

זה בסיס. כתרגומו בסיסיה, מושב מתוקן לכיור.

כמער איש לויות הי׳ לו לכיור כדרך שעשה שלמה. דכתיב כמער איש וליות סביב (מ״א ז׳ ל״ו).

לפי שיש רחיצה בלא ביאה. כ"ה גם בכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב הגי' לפי שיש גישה בלא ביאה והיא הנוסחא הנכונה, עיין זבחים י"ט ע"ב.
כגון שהיה עומד ומשמש כל הלילה. זבחים שם.
כדתנן. סנהדרין פ"ג ע"א.
שאין בו רולס. בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ שאין ב' דולס. ולדעתי יש לתקן שצ"ל שאין בו קימס והוא עפ"י מאמרם קה"ר פ"ו בפ' יש רעה אשר ראיתי וגם בפ"ט בפ' גם זה ראיתי חכמה תחת השמש המערב מים ביין קומוס במור. וזה כוונת רבינו מר דרור שאין בו קומוס ר"ל שיהיה נקי מהזיוף שמזייפין אותו תמיד. אבל עיין בתוספתא ב"ב פ"ו השמן אינו מקבל רליס.
ת"ר שמן המשחה. כריתות ה' ע"א.
במס' כריתות. שם.
הין שנים עשר לוגין. כריתות ה' ע"ב, הוריות י"א ע"ב.
תניא ר' יהודה אומר. כריתות שם.
מלמד שהיו שולקין. הוא דעת ר' יהודה כריתות ה' סוף ע"א הוריות י"א ע"ב.
תני חדא. כריתות ה' ע"ב.
ת"ר המפטם. כריתות ה' ע"א.
מפורש במסכת כריתות. שם.
כדתנן. כריתות במשנה הראשונה.
תנו רבנן פטום הקטורת. כריתות ו' ע"א.
במסכת כריתות. שם.
תנו רבנן קטרת. כריתות שם.
כדתניא. שם והגיה הריי"ב שצ"ל כדתנן.
ממנה. המלה הזאת מחק ב"ש בצד הגמרא שם.
מתרומה חדשה. בגמרא מתרומת הלשכה.
א"ר יוחנן. כריתות ו' ע"ב. ובכ"י פלארענץ בטעות א"ר יונתן. וע' מדרש חזית פ' אשכול הכופר.
א"ר הונא בר ביזנא. כריתות שם. ובכ"י פלארענץ ובגמרא שם הגי' א"ר חנה בר ביזנא. אמר רבינא. שם.
במלח סדומית. כריתות דף ו' ע"א.
וי"א. וכן תרגם אונקלום מערב וגם רש"י כתב ממלח כתרגומו מעורב שיערב שחיקתן יפה יפה זה עם זה.

ת"ר קטרת היו מחזירין. כריתות ו' ע"ב.
בוזרה. בגמרא בזורה ופירש"י מפזרה ובכ"י פ"ב הגי' מפזרה ובכ"י פלארענץ נשמטה המלה.
דא"ר יוחנן. שם, ועיין תוס' מנחות פ"ז ע"א ד"ה כשם.
היינו דתנן. ריש כריתות.

פרק לא

מיכן אמרו רבותינו. ברכות נ"ה ע"א.
לפי שאין עושין שררה כו'. ב"ב ח' ע"ב.
ב. מנהגו של עולם כלי ריקם מחזיק. ברכות מ' ע"א.
שנאמר ישמע חכם. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ, ועיין ברכות נ"ה ע"א א"ר יוחנן אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה שנאמר יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה, ור' אבהו הביא לראי' הכתוב ובלב כל חכם לב נתתי חכמה.
שמונה עשר אתים. י"ח את כתובים בפרשה מפסוק ו' עד פסוק י"א.
אלו שנשארו ממלאכת המשכן. עי' רש"י עה"ת שכתב אומר אני לפי פשוטו של מקרא כו'.
כדמפורש במס' יומא. דף ע"ב ע"ב אלמלי בגדי השרד לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט.
למה נאמר לפי שהוא אומר לא תעשה כל מלאכה. מכילתא כי תשא ומובא בילקוט רמז ש"ץ.
לפי שהוא אומר לא תעשה כל מלאכה. וכן הוא במכילתא וכתב הרב בעל מאיר עין מקרא זה לא נמצא. ובאמת הוא בשמות כ' י' כמו שרשמתי בפנים. ואולי כוונתו על שבמכילתא מביא לא תעשו מלאכה וזה באמת לא נמצא.
ר' יוסי הגלילי אומר. מכילתא שם. ועי' גמרא יומא פ"ה ע"ב ושם איתא בשם ר' יוסי בר יהודה ויש לתקן בגמרא ר' יוסי הגלילי וגם הילקוט משפטים רמז שכ"ז הביא המאמר מגמרא יומא וגורס ר' יוסי הגלילי. ולפני רבינו טובי' לא היתה הגי' במכילתא כשם שהוא אומר. וכן מחק הגאון בעל איפת צדק.
כגון שהוצרכו להביא מילדת כו'. הוספת רבינו.
ולא ביני ובין עובדי כוכבים. מכילתא ויילקוט.
במי שיש בו דעת. מכילתא ויילקוט.
לע"ל ליום שכולו שבת. מכילתא ויילקוט.
א"ר שמעון בן מנסיא. מכילתא ויילקוט סוף רמז ש"ץ.

מגיד. מכילתא וילקוט שם.
ואתם עדי. הוספתי כמו שהוא במכילתא ונאמר לנכון בכ״י פ״ב ופלארענץ.
מזה בא ללמדנו. מכילתא וילקוט רמז שצ״א וע״ש.
ד״א שאם חילל. מכילתא וילקוט בשם ר׳ יהודה בן בתירה.
עד שיעשה מלאכה גמורה. עיין מכילתא שם.
בהתראת בית דין. במכילתא וילקוט בהתראת עדים.
ועמה בשלום. מכילתא וילקוט וכתב הרב בעל זית רענן דעל הנסתרות אין הצבור נענשים.
ששת ימים תעשה מלאכה. כן הוא במכילתא וגם בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ ובקרא כתיב יעשה מלאכה.
בזמן. מכילתא וילקוט וע״ש.
ויום השביעי שבת לה׳ אלהיך. וכן מובא כן במכילתא אולם בילקוט מובא המקרא בפסוק הזה וביום השביעי שבת שבתון קודש לה׳ והוא הנכון.
מלמד. עיין במכילתא וב״ב קכ״א ע״א.
לפי שהשבת מקודשת היא. במכילתא לפי שהשבת מסורה לה׳.
ר׳ נתן. עד סוף הכתוב הוא במכילתא וילקוט שם.
במתנה נתנה לו. נדרים ל״ח ע״א ותנחומא כי תשא אות ט״ז.
מלמד שכיללה ככלה נאה. ר״ל חסר וי״ו כתיב, ועיין ב״ר פמ״א, וכן כתב רש״י ככלתו כתיב חסר שנמסרה לו תורה במתנה ככלה לחתן נכו׳. ועי׳ תנחומא שם ושמ״ר פמ״א. ארז״ל מכסא כבוד נחתכו. עיין פדר״א פמ״ו ירושלמי שקלים פ״ה. וי״ר פל״ד ספרי ח״א פסקא ק״א, נדרים ל״ח תנחומא עקב אות ט׳:

פרק לב

אמרו רז״ל בשש שעות ביום חטאו ישראל. פסיקתא שקלים דף י״ט ע״ב תנחומא כי תשא ובירושלמי שקלים פ״ב ה״ד ונמצא דרשה אחת על כי בשש משה בב״ר סוף פי״ח תנחומא כי תשא סי׳ י״ט ושמ״ר פמ״א כי בשש משה מאי כי בושש באו שש שעות ולא ירד, ועיין שבת פ״ט ע״א וענין טעותם עיין ברש״י עה״ת ורש״י שבת שם ותוס׳ ד״ה לסוף.
ואעפ״כ בושש לשון איחור. כתרגומו וכן כתב רש״י עה״ת.
מלמד שאוו לאלהות הרבה. עיין סנהדרין ס״ג ע״ב מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו, וגם רש״י עה״ת הביא אלוהות הרבה אוו להם.

מלמד שהיה השטן. עיין שבת פ"ט ע"א כמין דמות מטתו הראה להם השטן, וכן בתנחומא כי תשא אות י"ט ויש אומרים שעמד שטן והראה להם דמות מטתו וגם רש"י עה"ת הביא כמין דמות משה הראה להם השטן, כמו שהביא רבינו.
אלא מלמד שהלכו אצל חור. תנחומא כי תשא, וי"ר פי", פדר"א פמ"ה, במ"ר ס"פ ט"ו.
ה. אמר שמא הנשים. תנחומא פדר"א שם ועיין רש"י עה"ת.
שהרי שבט לוי. יומא ס"ו ע"ב חגיגה ו' ע"ב פדר"א פמ"ה.
מלמד שאוו לאלהות הרבה. עי' הערה ג'.
מלמד שראה אהרן חור זבוח לפניו. עיין לעיל הערה ה', ועיין רש"י עה"ת ומדרשו בוי"ר פי" ראה שהי' מוכיחם והרגוהו כו' ועי' סנהדרין ז' ע"א ראה חור זבוח לפניו ופי' רש"י ויבן מזבוח הבין מהזבוח לפניו שהרגו את חור.
כדי להעביר הדבר. תנחומא ושמ"ר פמ"א וכן כתב רש"י בלבו היה לשמים בטוח שיבא משה ויעבדו את המקום.
היינו דאמר ריש לקיש. יומא ל"ח סע"ב.
כל מקום שנאמר ישיבה. תנחומא ריש וישב שמ"ר פמ"א ועי"ש שהביא ראיות מהכתובים.
לשון קשה. תנתומא כי תשא אות כ' ושמ"ר פמ"ב, ורש"י עה"ת.
באותה שעה תשש כחו של משה רבינו. ברכות ל"ב ע"א, ועי' תנחומא כי תשא אות כ"ב באותה שעה נתנדה משה מפי ב"ד של מעלה ובשמ"ר פמ"ב א"ר ברכי' בש"ר שמואל נתנדה משה ונזעף.
באותה שעה הרמיזו הקב"ה. עיין ברכות ל"ב ע"א תנחומא ושמ"ר שם וברש"י עה"ת.
משל לאדם. ברכות שם ועיין מהרש"א בח"א.
מלמד שאחזתו חלחלה. בגמרא ברכות שם ויחל משה מלמד שעמד בתפלה עד שאחזו אחילו, מאי אחילו אש של עצמות.
ומה אם כסא של שלש רגלים. ברכות שם. ועי' רש"י עה"ת.
כדאמרי רבנן. שבת ק"ד ע"א מגילה ב' ע"ב.
כגון נבוב. שבת שם. כתב שבלוחות נקרא מפנים ונקרא מבחוץ כגון נבוב בובן.
מששת ימי בראשית. עיין לעיל ל"א י"ח ובהערה כ"ט.
ד"א אין לך בן חורין. עי' עירובין נ"ד ע"א אל תקרי חרות אלא חירות.
כא. מידיו קרי שברם בכח גדול. וכן נמסר במסורת. ועיין מנחת שי שהביא וז"ל וכן אמרו במדרש לקחם בידו א' והשליכם בכעס ואהרן ושבעים זקנים תפשו בידו שלא

ישליכם ולא יכולו ואמר הקב"ה מבורך יד חזקה כזאת היינו דכתיב ולכל היד החזקה ובדברי רז"ל כי פרחו האותיות ולכן חסר יו"ד ונשארו שתי ידיו חלושות כיד אחת.
לא נתכוין. ע"ז מ"ד ע"א.
ואזרם במזרה לכל רוח. וכ"ה בכ"י פלארענץ ובמקרא כתוב ואזרם במזרה בשערי הארץ.
אולם כצ"ל ואזרם במזרה (ירמיה ט"ו ז) וזריתים לכל רוח (ירמיה מט לב).
מיכן אמרו. אבות פ"ד מט"ו.
כי ערב רב. ערב אותיות דדין כאותיות ברע.
מיכן אמרו לעולם. מגילה כ"ה ע"ב.
כפרו המינין. בגמרא שם הציגו כפרו המערערים במקום המינין.
מגולה הוא. וכן כתב רש"י פרוע מגולה, כמו ופרע את ראש האשה.
שיהיו או"ה מחרפין. וכן רש"י הביא להיות להם הדבר הזה לגנות בפי כל הקמים עליהם.
ויאמר אליהם. וכן מובא בכ"י פלארענץ וכ"י פ"ב, ובכתוב כתיב ויאמר להם.
והיכן אמר אלא לפי השעה אמר לו. ורש"י הביא וז"ל והיכן אמר זובח לאלהים יחרם כך שנויה במכילתא ובמכילתא לפנינו ליתא.
מלמד ששבטו של לוי. יומא ס"ו ע"ב.
ואם תאמר. גמרא שם. ופירש"י האומר לאביו ולאמו במעשה העגל לא ראיתיו נעשו אכזרים עליהם לנקום נקמתו של מקום אלמא אביו ואמו אחיו ובניו עבדו ע"ז.
לפי ששלשה מדות. עי' יומא ס"ו ע"ב.
אותם שעבדו נפלו בחרב ושנשקו לו מתו בהדרוקן וששמחו מתו במגפה. בגמרא שם הגי'. זיבח וקיטר בסייף. גפף ונשק במיתה, שמח בלבבו בהדרוקן. ופי' בהדרוקן בלשון יוני חולי שהגוף מלא מים (וואסערזיכטיג).
ד"א מלאו ידכם. מכאן עד בחוטאים חסר בכ"י פלארענץ.
אמר לפניו רבש"ע. ברכות ל"ב ע"א. ועיין רש"י בפסוק הזה אלהי זהב, אתה הוא שגרמת להם שהשפעת להם זהב וכל חפצם מה יעשו שלא יחטאו משל למלך כו'.
מלמד שנתן נפשו. ברכות ל"ב ע"א.
אין לך כל דור. בסנהדרין ק"ב ע"א א"ר יצחק אין לך כל פורענות ופורענות שבאת לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבע בהכרע ליטרא של עגל הראשון שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, וכן מובא ברש"י עה"ת, ובירושלמי תענית פ"ד ה"ח (דף ס"ח ע"ג) ר' יודן בשם ר' יסא אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל. ופי' רטל מין משקל עיין ערוך. ועיין לעיל בדברי רבינו תרומה לי' י"ג:

פרק לג

זה אהל שלו שעשאו כמנודין לשמים. עי' סנהדרין ק"י ע"א אמר מנודה לרב מנודה לתלמיד, ועיין תנחומא כי תשא אות כ"ז משה דרש ק"ו אמר המנודה לרב מנודה לתלמיד.

מיכן אמרו חכמים. קידושין ל"ג ע"ב ותנחומא שם.

מתוך הענן. עי' תנחומא שם.

ארז"ל גדולה שמושה. ברכות ז' ע"ב.

אמר לו הקב"ה המתן. ברכות ז' ע"א.

לפי ששני דברים שאל משה. עי' ברכות שם, ג' דברים בקש משה כו'.

לכך נאמר גם את הדבר הזה. עי' רש"י בגמרא שם ד"ה שלשה דברים שכתב שהרי לסוף שאלתו כתיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה.

מלמד שהראה לו הקב"ה. עי' ר"ה י"ז ע"ב מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם.

אע"פ שאינו הגון. ברכות ז' ע"א.

מפני מה יש צדיק. שם.

מלמד שבקש משה לראות מתן שכר. תנחומא כי תשא אות כ"ז ומובא בילקוט רמז שצ"ה.

הא בשעת מיתה של אדם רואים השכינה. בילקוט רמז רצ"ו הביא בשם פדר"א אין הנפש יוצא מן הגוף עד שתראה פני השכינה. עיין ספרא ויקרא פ"ב בחייהם אינן רואין אבל רואין במיתתם (ובילקוט בשעת מיתתן) וכה"א לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו' [וכ"ה במ"ר ס"פ י"ד].

זו מערה שעמד בה אליהו. עיין מגילה י"ט ע"ב אילמלי נשתייר במערה שעמד בה משה כו' וכתב רש"י כשעבר הקב"ה לפניו שנא' ושמתיך בנקרת הצור.

ואחריו קול דממה דקה. כ"ה גם בכ"י פלארענץ ובקרא כתיב ואחר האש קול דממה דקה:

פרק לד

זה היה מעשה ברי"ח אלול כי בי"ז בתמוז נשתברו הלוחות. עי' סדר עולם פ"ו ותנחומא כי תשא אות ל"א בפסוק פסל לך ומובא בתוס' ב"ק פ"ב ע"ב ד"ה כדי ועיין הגהות הגאון הרא"וו ז"ל לסדר עולם.

אמר לו הקב"ה יישר כחך ששברת. שבת פ"ז ע"א.

לפי שהזריזין. פסחים ד' ע"א.

מלמד שהראה לו. עי' קאפי' לג הערה ח'.
הם שלש עשרה מדות. עי' ר"ה י"ז ע"ב ובתוס' שם.
לשאינן שבים. יומא פ"ו ע"א.
כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם. ברכות ז' ע"א.
שלשה דברים בקש משה. ברכות שם.
ד"א ונחלתנו תקחנו לנחלה לך. וכן רש"י כתב כן ותתננו לך לנחלה מיוחדת כו'.
ואמר כאן שבעה עממין והגרגשי הנה בכלל כו'. עיין רש"י ל"ג ב' ול"ד י"א שכתב ששה אומות יש כאן כי הגרגשי עמד ופנה מפניהם. ועיין ירושלמי שביעית פ"ו ה"א דף ל"ו ע"ג.
י. עשיר בעשיר. הכל מן המכילתא דבחודש פ"ו.
תניא ר"ש בן אלעזר אומר. ע"ז ח' ע"א ולפנינו הגי' שם ר' ישמעאל אומר והעיר שם הגאון הרי"ב בתוספתא פ"ה ובאדר"נ פכ"ו איתא ר' שמעון בן אלעזר וכ"א ברב אלפס ובהר"ש, ויש להביא ראיה שגם לפני רבינו היתה הגי' בגמרא ר"ש בן אלעזר.
מלמד שכל המבזה. פסחים קי"ח ע"א.
פרט ליוצא דופן. עיין בכורות ה' ע"ב.
כדמפורש במס' בכורות. דף ה' ע"ב.
שאם תאמר יסמנו ויניחנו. בכ"י פלארענץ שאם תאמר יסקלנו ויניחנו.
שצריך אדם לפדות את בנו. קידושין כ"ט ע"א.
ואפילו היה לו כמה נשים. שם כ"ב ע"ב.
ואם הכהן מקבל אפילו סודר אחד. עיין קידושין ח' ע"א. ובכ"י פלארענץ ואם הכהן מקבל מעיל או מצנפת קטן או טלית.
לימד שישראל חייבין. עיין רש"י עה"ת שכתב לפי פשוטו של מקרא דבר בפני עצמו הוא ואזהרה אחרת היא וכשתעלו לרגל לראות לא יראו פני ריקם מצוה עליכם להביא עולה ראיית פנים. ועיין ר"ה י' ע"ב.
מה חריש רשות. ר"ה ט' ע"א.
מפורש במס' מנחות. דף ע"ב ע"א.
כא. ובקציר חטים. עיין מנחות ס"ח ע"ב ושם פ"ג ע"ב במשנה ובגמ'.
פרט לבעלי קבין. חגיגה ב' ע"א.
להוציא את הנשים. מכילתא משפטים בפ' שלש רגלים תחוג לי בשנה.
מלמד שתהיה פרתך. פסחים ח' ע"ב.

ואין חיה רוצצתה. בכ״י פ״ב וכ״י פלארענץ הגי׳ ואין חולדה רוצצתה, ובגמרא שם הגי׳ ואין חולדה מזיקתה.
ומה דבר. בגמרא שם והלא דברים ק״ו ומה אלו שדרכן לזוק אינן ניזוקין, בני אדם שאין דרכן לזוק עאכ״ו.
לא תשחט את הפסת ועדיין וכו׳. פסחים ה׳ ע״א.
כז. מלמד שהמותיר בפסח עובר ולוקה. עי׳ פי׳ רש״י עה״ת דאיירי באימוריו וכן ת״א תחבי נכסת פסחא. וברמב״ם הל׳ ק״פ פ״א ה״ז ואע״פ שעבר אינו לוקה לפי שאין בו מעשה.
חד לבישול. בגמרא חולין קט״ו ע״ב ובמכילתא פרשה משפטים שלש פעמים כתוב בתורה אחד לאכילה ואחד להנאה ואחד לאיסור בישול.
כח. מלמד שעיקר הברית. גיטין ס׳ ע״ב.
מר״ח אלול עד יו״כ. סדר עולם פ״ו.
היינו דאמרי אינשי. ב״מ פ״ו ע״ב ויק״ר פל״ד במ״ר פ״י תנחומא וירא.
מיכן אמרו חכמים. שבת י׳ ע״ב.
ועליו הכתוב אומר תכמת אדם תאיר פניו. בכ״י פ״ב נמצא הוספה אחר זה החסר בכ״י שלפנינו גם בכ״י פלארענץ. וכך הוא: הא קשיא לן בפסוק שאמר וכתבת על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים אשר שברת. והתירוץ שהעלה עליו הקב״ה כאילו הוא כתב כמו שמצאנו שכל התורה נקראת על שמו שנאמר זכרו תורת משה וגו׳.
זה שאמרו רז״ל. עירובין נ״ד ע״ב.
מיכן אמר ר׳ אלעזר בן עזריה. בגמרא שם ליתא למלות ״בן עזריה״.
מפורש במסכת עירובין. דף נ״ד ע״ב.
היינו דתנן. אבות פ״א מ״א.

פרק לה

שנקרא טוב. מנחות נ״ג ע״ב, טוב זה הקב״ה.
ומטיב לעבדיו. אלו ישראל שנקראו טובים, מנחות שם.
ד״א ויקהל הוצרכה פרשה זו להיות בקהלה להקהילם כו׳. עי׳ ילקוט ריש ויקהל שהביא בשם מדרש אבכיר רבותינו בעלי הגדה אומרים מתחלת התורה ועד סופה אין בה פרשה שנאמר בראשה ויקהל אלא זאת בלבד אמר הקב״ה עשה לך קהילות גדולות ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת כו׳.
בסדר עולם. פרק ו׳.

אלה ל"ו, דברים תרי, הדברים הוסיף א'. בגמרא שבת ע' ע"א וצ"ז ע"ב, איתא דברים הדברים אלה הדברים אלו שלשים ותשע מלאכות שנאמרו למשה בסיני. ובמכילתא ויקהל רבי אומר להביא ל"ט מלאכות שאמר להם משה על פה. וכתב רש"י בגמרא שם דברים משמע תרי ה' לרבות חד הרי שלשה אלה בגימטריא ל"ו, הרי ל"ט, ע"כ. וכן כתב רש"י בגמרא שם דף צ"ז ריש ע"ב ד"ה דברים. ודבריו נובעים מירושלמי שבת פ"ז ה"ב (דף ט' סוף ע"ב) ר' חנינא דציפורן בשם ר' אבהו אל"ף חד למ"ד תלתין ה' חמשה. דבר חד, ודברים תרין מיכן לארבעים חסר אחת מלאכות שכתוב בתורה.

ששנו רבותינו במשנתן. שבת ע"ג ע"א.

ת"ר למה נאמרה פרשה זו. מכילתא ויקהל וילקוט ויקהל רמז ר"ח, ועי"ש.

בזמן שישראל עושין. מכילתא ששת ימים תעשה מלאכה וכתוב אחד אומר ששת ימים תעבוד (שמות כ':ט') בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י אחרים וכשאינן עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית ע"י עצמן.

שלא יהיו ישראל אומרים. מכילתא.

למה נאמר. מכילתא וילקוט שם ועי' שבת ע' ע"א.

ד"א לא תבערו אש למה נאמר. עיין במכילתא.

משום ר' ישמעאל אומר תלמיד אחד. במכילתא אמר אחד מתלמידי רבי ישמעאל. והנה לפנינו במכילתא נמצא מאמר אחר בשמו. ורבינו הביא מאמר מר' ישמעאל בעצמו ומאמר מתלמיד בשמו כמו שהוא בסנהדרין ל"ה ע"ב ע"ש ובפירש"י.

ואם תאמר והרי נאמר. מכאן עד מלאכת מחשבת חסר בכ"י פלארענץ ואחר סיום וכה"א ובער עליה הכהן עצים מתחיל למדנו שאם מבעיר כו'.

אלא במה מדליקין. הוספתי כמו שהוא בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ, והמעתיק השמיט מן לא נחלקו כלל עד לא נחלקו כלל. ובכ"י פ"ב במקום וכל חכמי הדורות נאמר שם וכל חכמי התורה.

וחכמים אומרים מצוה להדליק. בגמרא שבת כ"ה ע"ב איתא הדלקת נר בשבת חובה. עיין לעיל בשלח ט"ז ח' ובהערה נ' מה שהעירותי שם.

משום שלום ביתו. בשבת כ"ג ע"ב נר ביתו וקידוש היום נר ביתו עדיף משום שלום ביתו. וכן עוד שם ותזנח משלום נפשי מאי ותזנח משלום נפשי א"ר אבהו זו הדלקת נר בשבת, ופירש"י הדלקת נר בשבת שלא היה לו ממה להדליק ובמקום שאין נר אין שלום שהולך ונכשל באפילה. וראיתי בשו"ת הגאונים שערי תשובה סי' צ"ב מנין דצריך

הדלקת נר בשבת שנאמר וידעת כי שלום אהלך ואין שלום אלא באור שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב ע"כ.
ועוד משום שלא יאכל בחשך. כוונת רבינו לרמוז אל הקראים הקדמונים האוסרים להדליק נר בלילי שבתות ויושבים בחשך, ועי' לעיל בשלח שם הערה מ"ט.
במה מדליקין. שבת כ' ע"ב.
קיחה לשון נטיעה. במחברת מנחם שרש קח כתב וז"ל מחלקה השני קח על מים רבים (יחזקאל יז ה) ענין צמח הוא.
לפיכך הכליל ר' אלעזר בן ערך. אבות פ"ב מי"ג ר' אלעזר אומר לב טוב.
אלו יריעות התתתונות. עיין שבת כ"ח ע"א ובתוס' שם וברש"י עה"ת.
מרנא ורבנא טוביהו. בכ"י פלארענץ כתוב טוביהו ברבי אליעזר אמר, ועיין במבוא.
שנאמר בו מ"ב אתים. מן פסוק ה' עד פסוק י"ט נמצא מ"ב פעמים מלת את.
וכנגד מ"ב מסעות. עיין רש"י במדבר ל"ג א'. ובהערות ותקונים לתשובת הגאונים (נדפסים ע"י חברת מקיצי נרדמים שנה שניה) בדף ב' סימן ד' העירותי שבהגהות מיימונית הל' ס"ת פ"ז ה"י סימן ח' הביא וז"ל, במס' סופרים יש, מ"ח שיטין צריך להיות בס"ת בכל דף ודף כנגד המסעות ע"כ. אולם לפנינו במס' סופרים פ"ב ה"ו הנוסחא בשיטין נותנים טעם כמסעות ארבעים ושנים, וכך הוא הנוסחא הישרה כי בכתוב לא נמצא אלא מ"ב מסעות ולפני הרא"ש והגהות מיימוניות היתה נוסחא מוטעת במס' סופרים ארבעים ושמונה.
פירשו רבותינו. שבת ס"ד ע"א.
היינו דמתרגם. גמרא שם.
כו. למדנו שאין חכמה לאשה. יומא ס"ו ע"ב. וירושלמי סוטה פ"ג ה"ד.
שטוף בעזים וטווין מן העזים. שבת ע"ד ע"ב צ"ט ע"א ופירש"י קרא קדריש טוו את העזים בגופן של עזים משמע.
יש אומרים. יומא ע"ה ע"א.
גדולה דעה. ברכות ל"ג ע"א.
בין שני שמות. בגמרא שם גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות פירש"י בין שתי אזכרות:

פרק לו

המשכן ארכו ל' ורחבו עשר. הוא מברייתא דמלאכת המשכן פ"א ומובא בילקוט תרומה רמז ש"ע בשם הברייתא וכן נשנה הברייתא בס' והזהיר תצוה פ"ג ע"א.

היה נותן כ' קרש. שם הגי' כיצד היה מעמיד הקרשים היה נותן כ' קרש, וכן מובא עוד שם דברי ר' יוסי ארכו שלשים ואחד אמה ועיין מה שהעיר הרב בעל ענפי יהודה בס' והזהיר שם.

אלא חמשה עמודי שטים. בברייתא דמלאכת המשכן לפנינו הגי' אלא ארבעה עמודי שטים. והרב החכם הגדול מהריי"ם פריימאן בעל ענפי יהודה הביא שבכ"י פאריז הגי' אלא ה' עמודי שטים מצופים זהב שעליהם היו נותנין מסך הפתח לפתח המשכן והעיר לנוסחת שלפנינו מיירי הברייתא ממקום הגבול שבין קדשי קדשים למקום המשכן, שהיה השלחן ומנורה, ולנוסחת כ"י פאריז מיירי מסוף המשכן, וכאשר לפנינו תראה כי נוסחת רבינו טוביה מתאמת עם נוסחת כ"י פאריז.

ועושה לו שתי ידות. כ"ה גם בילקוט אולם בברייתא לפנינו ועושה לו שתי יתידות.

כיצד היה מעמיד המשכן. ברייתא דמלאכת המשכן שם ומובא בילקוט שם ובס' והזהיר פ"ד ע"א.

היה נותן מ' אדנים של כסף בדרום. לפנינו הגי' שם היה נותן מ' אדני כסף בצפון ומ' אדני כסף בדרום וט"ז במערב וד' במזרח הרי ק' אדנים שנאמר מאת אדנים למאת הככר ככר לאדן וע"ע איזה שינויים מאשר הביא רבינו טוביה ז"ל ועיין גם בענפי יהודה, בספר והזהיר שם.

מהו בתים לבריחים. שם.

כיצד היה עושה. שם.

שפופרת של זהב. במלאכת המשכן הגי' מביא ב' שפיפיות של זהב, ובילקוט הגי' שני פיפיות, ובס' והזהיר מביא אותו שפופיות של זהב צ"ל מביא שתי שפופיות ומן שתי נעשית בטעות אותו. וגם רש"י עה"ת תרומה כ"ו כ"ט גורס שתי פיפיות, וכתב כמין שני סדקי קנה חלוק.

יריעות המשכן חוטין כפול ל"ב. ברייתא שם פרק ב' ובילקוט תרומה רמז ש"ע ובספר והזהיר פ"ד ע"ב.

שהיה ר' נחמיה אומר. שם ומובא שם גם דעת חכמים ועיין בבלי יומא ל"ה ע"א וירושלמי שקלים פ"ח ה"ב.

והיו נראין הקרסין. עיין שבת צ"ח ע"ב. ועיין לעיל תרומה כ"ו הערה ד'.

לפי שהלולאות היו תכלת. עד והרקיע דומה לתכלת הוספת רבינו היא.

רוחב של יריעות. שם ועיין מה שהעיר ידידי הרב הגדול בעל ענפי יהודה בס' והזהיר שם. ואין פה המקום להאריך.

ואחרי כן היה מביא. ברייתא שם פ"ג וילקוט שם וס' והזהיר פ"ה ע"א.
י"א יריעות. בילקוט בטעות שתים עשר צ"ל עשתי עשרה.
ואחר כן היה נותן עליה. שם.
ומכסה אחרת של תחשים. הוא דעת ר' יהודה שם.
הפרוכת היה י' אמות. ברייתא דמלאכת המשכן פרק ד' וילקוט תרומה רמז שע"ב וס' והזהיר פ"ו ע"א.
ובגדי כהן גדול. עיין בענפי יהודה שהביא בשם הזית רענן דבגדי כהנים ובגדי כה"ג לא היו שם וכן בברייתא דמלאכת המשכן לפנינו ליתא רק כן מובא בילקוט ובס' והזהיר. מחוץ לפרוכת. שם:

פרק לז

לומר שני טפחים רוחב הספר. עיין ב"ב י"ד ע"א. ובברייתא דמלאכת המשכן פרק ו' ובס' והזהיר פ"ט ע"ב ובהערות הרב בעל ענפי יהודה.
וכן היה ר' יהודה בן לקיש אומר. ברייתא דמלאכת המשכן שם, וס' והזהיר צ' ע"ב וע"ש בענפי יהודה. ובכ"י פ"ב הגי' ר' שמעון בן לקיש. אולם בכ"י פלארענץ מובא לנכון כמו שלפנינו.
הגישה האפוד. בקרא הגישה ארון האלהים. וכן בכ"י פ"ב ופלארענץ, ובברייתא דמלאכת המשכן מובא בטעות הגישה האפוד.
ובני ישראל במלחמה. וכן מובא בכ"י פ"ב ופלארענץ ובקרא ליתא למלת "במלחמה".
הארון וכל ישראל יושבים בסוכות וגו'. וכן מובא בכ"י פ"ב ופלארענץ. ובקרא כתיב הארון וישראל ויהודה יושבים בסוכות ואדוני יואב ועבדי אדוני.
ויקחו משם את ארון ברית ה'. וכן מובא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ ובברייתא דמלאכת המשכן, ובקרא וישאו משם את ארון ברית ה'.
ויש אומרים בברייתא דמלאכת המשכן הוא בשם ר' יהודה. והוא היה לפני רבינו כתוב בר"ת ר"י"א. וחשב שהוא ר"ת וי"א.
שנאמר אין בארון רק שני לוחות הברית. וכן מובא בברייתא דמלאכת המשכן. ובמקרא כתיב אין בארון רק שני לוחות האבנים.
ארון שעשה בצלאל. ברייתא דמלאכת המשכן פרק ז' וילקוט תרומה רמז שס"ז וחסר שם הציון "מלאכת המשכן", ומובא בס' והזהיר צ"א ע"א, וברש"י עה"ת תרומה כ"ה י"א, ועיין יומא ע"ב ע"ב, ובירושלמי שקלים פ"ו ה"א.
ושלמה המלך. בברייתא שם.

אבל הארון לא שינה אלא הוא הארון שעשה משה. בברייתא דמלאכת המשכן הגי' תבנית הארון לא עשה רק שהיה בבנין שלמה הארון שעשה משה. ועיין ב"ב צ"ט ע"א ומגילה י' ע"ב דארון שעשה משה היה בבנין ראשון, ועיין מה שהעיר הרב בעל ענפי יהודה בס' והזהיר שם.

ארון שעשה בצלאל היו הכרובים פורשים. עי' ברייתא דמלאכת המשכן פ"ז וילקוט רמז שס"ז וס' והזהיר צ"א ע"ב ועיין יומא נ"ד ע"א ועיין בענפי יהודה שם.

אבל שלמה עשה בנין מבדיל בין הדביר להיכל. בברייתא בית קדשי הקדשים שעשה לו שלמה היה לו כותל פתח ודלתות.

שנאמר ויעש דלתות להיכל ולקודש. וכ"ה גם בכ"י פ"ב ובכ"י פלארענץ, ובברייתא דמלאכת המשכן מובא שנאמר ויעש דלתות להיכל הקודש. ובילקוט ובס' והזהיר שנאמר ויעש דלתות להיכל ולדביר, ואין זה לשון הכתוב. ובמקרא כתיב ואת פתח הדביר עשה דלתות וכן עשה לפתח ההיכל (מ"א ו' ל"א ל"ג) וכן לדלתות הבית הפנימי לקדש הקדשים לדלתי הבית להיכל (מ"א ז' נ') וכן ופתח הבית דלתותיו הפנימיות לקדש הקדשים ודלתי הבית להיכל זהב (דה"ב ד' כ"ב).

ולמה נקרא בנין שלמה. הוספת רבינו.

לפי שטרק לשון סגירה כמז טרוקי גלי. ברכות כ"ח ע"א שפי' סגירה והערוך הביא גדר בעדי ולא אצא תר' סגר בתראי בגין דלא איפוק מן טריקא פי' ערן סגירה, אולם מלת טרקסין הוראה אחרת לה כמו שהביא הרב בעל הערוך בערכו וז"ל טרקסון לשון יון פנים וחוץ כלומר מספקו להו אם כלפנים או כלחוץ וכך מפורש בירושלמי עכ"ל כוונתו לירושלמי כלאים פ"ח ה"ה (דף ל"א ע"ג) ואמה טרקסין מהו טרקסין ר' יונה בוצרייה אמר טריכסון מה שבפנים מבחוץ כו' וכן הוא בירושלמי יומא פ"ה ה"ב (דף מ"ב ע"ב) ועיין שלטי הגבורים דף י"א ע"ג, וגם רש"י יומא נ"ב ע"א כתב טרקסין לשון פנים וחוץ הוא כך ראיתי בהש"ס ירושלמי עכ"ל, ועיין מה שכתב הרב החכם הבלשן הגדול מהרי"מ זאקס ז"ל בספרו בייטרעגע. בהוראת המלה הזאת.

כמפורש במס' יומא. דף נ"ב ע"א.

גוף המנורה י"ת טפחים. ברייתא דמלאכת המשכן פרק י' וס' והזהיר צ"ה ע"א וכן רש"י עה"ת תרומה כ"ה ל"ה הביא וז"ל כך שנינו במלאכת המשכן גבהה של מנורה י"ח טפחים הרגלים והפרח שלשה טפחים כו'.

הציור מרובה. הוספת רבינו. ובכ"י מפלארענץ מצויר פה צורת המנורה.

במנחות. דף כ"ח ע"ב.

פרק לח

שהרי הכרכב היה בחצי המזבח. עי' זבחים נ"ג ע"א.

עד חצי המזבח. זבחים ס"ב ע"א ועיין רש"י עה"ת תרומה כ"ז ה'.

פי' כרכב הוא הסובב. גמרא שם. ומן פי' כרכב הוא הסובב עד ומעלן למערכה לא נמצא בכ"י פ"ב וכ"י פלארענץ. ובכ"י פ"ב נמצא הוספה אשר ליתא בכ"י שלפנינו וגם בכ"י פלארענץ ליתא וכך הוא: וחוט של סיקרא היה חוגרו באמצע והוא מקום מכבר במקומו והיה החוט חמש אמה ביסוד ושלש אמה בקיסר (צ"ל כרכב) ואמה סובב ושם היו נותנים דמים הנמצים לאמה [צ"ל למטה] ומחוט הסיקרא ולמעלה חמש אמות אמה קרנות ושלש אמות ברקים ואמה כולו עורב [צ"ל כליא עורב] כו' פירש צורת עוף מונעם ע"כ. והמאמר הזה הוא בברייתא דמלאכת המשכן פרק י"א ומובא בילקוט תצוה רמז שפ"ה בשם ברייתא דמ"ה וכן מובא בס' והזהיר צ"ז ע"א. ולפנינו בברייתא ובילקוט הגי' הניתנין למטה במקום לפנינו הנמצים, ובס' והזהיר נאמר הנמצאים. ובמקום שלפנינו ושלש אמות בקיסר ובילקוט ושלש אמות ברקים אולם בברייתא דמ"ה וכן בס' והזהיר נאמר וג' אמות כרכוב וכן ראיתי בילקוט דפוס ליוואַרנע ובילקוט נרשם בצדו ברקום פי' בנין והוא לקוח מהערוך ערך ברקא ג' אמנם יותר נכון הגי' וג' אמות כרכוב כי מלת ברקום אין לה שחר. ובמקום כולו עורב תקנתי שצ"ל כליא עורב והוא מלשון המשנה מדות פ"ד מ"ו. ואמה כלה עורב וע"ש בפי' הרמב"ם. והערוך כתב וז"ל: לפי שבמקדש ראשון שהיתה קדושתו בכל הקהל והיתה השכינה שרויה בו לא היו עופות פורחות עליו אבל במקדש שני פחדו שמא אין קדושתו כקדושת הראשון ושמא יפרחו העופות על המקדש וישליכו שם דבר טומאה ועשו צורה להפריח העופות מגג ההיכל וקראו אותה כלה עורב כלומר זו מונעת העורבים מלפרוח על גג ההיכל וזו צורה כדרך שעושין עכשיו שומרי הזרעים עכ"ל. ועיין תוס' שבת צ' ע"א ד"ה מכליא עורב. מנחות ק"ז ד"ה כליא, ערכין ו' ע"א. ובילקוט רמז שפ"ה יש לתקן במקום ואמה כליה מעורב צ"ל ואמה כלה עורב. ומה שהביא רבינו צורת עוף מונעם צ"ל מונעם מלפרוח.

כיצד היה מעמיד את החצר. ברייתא דמלאכת המשכן פרק ה', ילקוט תרומה רמז שע"ד וס' והזהיר פ"ח ע"א.

והיה נותן את הקלעים. בכ"י פלארענץ את הקנטרסים. וכ"ה בברייתא דמ"ה והיא מלה יונית χουτος שפי' עץ ארוך ועיין רש"י תרומה כ"ז י' ובענפי יהודה בס' והזהיר שם:

שהיה פתח זה שלא כנגד פתח אחר. בילקוט בלק רמז תשע״א הביא בשם ילמדנו ולא היה אחד מהם פותח פתחו כנגד פתחו של חבירו. ועיין ב״ב ס׳ ע״א.
ו. שהרי אמרו. ב״ב ב׳ ע״ב.
וכן אמרו חכמים. ב״ב שם.
ז. משכן המדבר ומשכן שילה, וכן רש״י בלק כ״ד ה׳ הביא ד״א מה טובו אהליך מה טובו אהל שילה ובית עולמים בישובן שמקריבין בהן קרבנות לכפר עליכם ועיין תנחומא משפטים.
שהרי כנגד כל מעשה בראשית היתה מלאכת המשכן. עיין תנחומא ריש פקודי א״ר יעקב בר׳ אסי בשביל ששקול כנגד בריאת עולם כיצד כו׳.
ותכל כל עבודת המשכן אהל מועד. במקרא כתיב ותכל כל עבודת משכן אהל מועד.
אמר משה רבינו לפני הקב״ה. תנחומא פקודי אות ה׳, שמ״ר פל״א, ילקוט ריש פקודי בשם התנחומא.
אמר לו הקב״ה עשה משכן לדברות. בתנחומא פקודי ובשמ״ר שם אמר משה רבון העולם עשינו את מלאכת המשכן והותרנו מה נעשה בנותר, א״ל לך ועשה בהם משכן לעדות, הלך משה ועשה בהן. ובילקוט הביא כנוסחת רבינו עשה משכן לדברות. ועיין ביפ״ת שמפרש עפ״י מדרש אבכיר הובא בילקוט בהעלותך פסוק אספה לי שבעים איש שני אהלים עשו אהל לעבודה ואהל לדברות כמדת הפנימי כך היה החיצון כו׳.
שנתמשכן על ידיהם. תנחומא ושמ״ר שם בשם ר׳ שמואל בר מרתה.
הוא שאמרו אנשי כנה״ג חבול חבלנו לך. בשמ״ר נוסף ואין חבול אלא משכון שנאמר לא יחבול רחים ורכב (דברים כ״ד:ו׳).
עדות הוא לכל באי העולם. תנחומא ושמ״ר ובמדרש שמ״ר מובא זה בשם ר׳ שמעון בר׳ ישמעאל.
משל למטרונית. תנחומא ושמ״ר, ובשמ״ר מובא המשל בשם ר׳ יצחק.
כיון שנגמרת מלאכת המשכן. תנחומא פקודי אות ז׳ ושמ״ר שם.
מיכן שאין ממנין לעשות שררה על הציבור. שקלים פ״ה מ״ג.
וזו שאילה שאל. בכורות ה׳ ע״א וע״ש בפירש״י.
דכתיב בקע לגלגולת. הוספתי עפ״י כ״י פלארענץ.
ולמה נחלקו בפסוק לד׳ חלקים. ראיתי בכ״י פלארענץ שינויים וכך כתוב שם: ולמה נחלקו ללמוד סלעו של קודש קודם שהוסיפו עליו חמשה ועשרים הוא מנה של קודש לאחר שהוסיפו עליו שתות שהוא שתות מלבד חמשה ועשרים לכך נאמרו אלו השיעורים ללמדנו המנה של הדיוט והמנה של הקדש לאחר שניתוספו עליהם ולמדנו

הככר שהוא ששים מנה לכך נאמר לכם הוא להקדש ולא להגרים הנה למדנו לשלשת אלפים איש שהם מביאים ככר לשלשת מאות אלף מאת ככר וכן לשלש מאות הרי לשלש מאות מאתים ככר לשלשת אלפים ככר לחמש מאות וחמשים כל מאה איש נותנים שני מנה הרי אחד עשר מנה. ואחר כך מתחיל כמו בכ"י שלפנינו לפיכך שאל אותו הגמון לר' יוחנן בן זכאי אתה מוצא כאן כו'.

בבכורות בפ"ק, דף ה' ע"א:

פרק לט

ד"א שאלמלא הן. יומא דף ע"ב מ"ב. אלמלא בגדי כהונה לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט. פירש"י שעל ידיהן מקריבין הקרבנות המכפרין על ישראל.

כדמפורש במס' יומא. דף ס"ט ע"א מגלת תענית פ"ט. ונמצא ג"כ בקצת שינוים בקדמוניות לבן מתתיהו (ס"ס י"א) ועיין גם בסדר הקבלה בהתחלתו הדור השני מאנשי כנסת הגדולה כו'.

מדשש כיתנא. עיין יומא ע"א ע"ב.

כיון שעשו ישראל את המשכן לא היו יודעין להקימו. תנחומא פקודי אות י"א ורש"י עה"ת בשם תנחומא, וס' והזהיר ק"ל ע"ב.

אמר להם יהי רצון כו'. סדר עולם פ"ו ספרא שמיני, וספרי פינחס, ותנחומא פקודי אות י"א, במ"ר פי"ב, ורש"י עה"ת.

פרק מ

אמרו רבותינו. סדר עולם פ"ז פסיקתא ויהי ביום כלות משה דף ו' ע"א, ספרא סוף פ' צו, ובירושלמי יומא פ"א ה"א ועיין בפסיקתא שם הערה ק"ז.

תנא אותו היום. סדר עולם פ"ז ספרא ריש שמיני שבת פ"ז ע"ב ובתנחומא סוף פקודי איתא ואותו היום נטל עשרה עטרות כדאיתא בסדר עולם ע"כ. קצר המעתיק בלשונו ורשם מקורו בסדר עולם.

ב. ואותו היום. ספרא ריש שמיני מגילה י' ע"ב.

מיכן אמרו אין הקב"ה משרה שכינתו. שבת צ"ב ע"א.

ארכו שלמשה י' אמות. שבת צ"ב ע"א.

מיכן אמרו. ברכות מ"ב ע"א.

ה. שאילו היה עומד ומקריב. זבחים י"ט ע"ב.

מלמד שנעשה לו שביל. עיין רש"י עה"ת שהביא וז"ל ולא יכל משה וגו' וכתוב אחד אומר ובבא משה אל אהל מועד בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם כי שכן עליו הענן

אמור מעתה כל זמן שהיה עליו הענן לא היה יכול לבא נסתלק הענן נכנס ומדבר עמו ע"כ והוא מי"ג מדות פס' ח'.
מלמד שעמוד האש משלים. שבת כ"ג ע"ב.
ז. כל אותן ארבעים שנה. ברייתא דמלאכת המשכן, פרק י"ד בשם רשב"י.
ואומר לא יהיה לך השמש. וכן מובא בכ"י פלארענץ ובקרא לא יהיה לך עוד השמש.
והיה לך ה' אלהיך. בקרא ליתא אלהיך.
ואני אהיה להם. בכ"י פלארענץ ואני אהיה לך, ובקרא כתיב ואני אהיה לה.
אמרו רבותינו. הוספתי עפ"י כ"י פלארענץ.
אמר רב מעשה בתלמיד אחד. נשנה במדרש שו"ט מזמור צ"ב ושם הג' אמר ר' תזקיה בש"ר ירמי' והסיפור הזה שהביא רבינו מתאמת עם הסיפור המובא בשמ"ר פל"ב ואין ספק שנמצא כן בילמדנו הנאבד אשר בעל המסדר ממדרש שמ"ר שאב משם כי מדרש שמ"ר לא ראה רבינו טוביה ז"ל. ובילקוט משלי רמז תתקס"ד מובא ג"כ כלשון מדרש שמ"ר ונרשם בצדיו "מדרש" וכן מובא זה בס' והזהיר פקודי ק"ל ע"א ושם במקום אמר רב נאמר אמרו רבותינו וגם בעל המאסף את ס' והזהיר שאב זאת מהילמדנו או מהתנחומא עצמו רק שחסר בתנחומא דף האחרון ונשלם את"כ מאת סופר מאוחר כי עד הסיום מתנחומא פקודי אות ח' כי תעבור במים אתך אני כי תלך לא תכוה ולהבה לא תבער בך הוא גם בס' והזהיר ואח"כ מתחיל בס' והזהיר זש"ה תאלמנה שפתי שקר, וזה ליתא בתנחומא רק בשמ"ר פנ"ב אשר גם המסדר משמ"ר לקח מהתנחומא רק בשינויים כדרך המסדר הזה ובעל ספר והזהיר לקח זאת מהתנחומא שהיה לפניו לא מהשמ"ר לכן נמצא בו שינויים מאשר הוא לפנינו בשמ"ר והבן.
והוציאן לבקעה חוץ למדינה. וכן גי' בעל ס' והזהיר, ובילקוט שם והוציאן לבקעה שעל פני העיר, ובשמ"ר הגי' והוציאן לבקעה אחת של פני מדון. צ"ל בני מרון והיא מירון אשר שם נקבר רשב"י ובנו ולכן הוציאן רשב"י לבקעה אחת של אנשי מרוניא, עיין מה שכתבתי בפסיקתא פסקא ויהי בשלח הערה רמ"ד וכן העירותי בהלבנון שנה עשירית מחברת ראשונה צד 16 אות מ"ט.
צאינה וראינה גם זה היה בתנחומא לפני רבינו וכן מובא בס' והזהיר שם וגם בעל מסדר ממדרש שמ"ר לקח זה מתנחומא ועיין פסיקתא פסקא ויהי ביום כלת משה דף ב' ע"ב ודף ד' ע"א ודף ה' ע"א ובהערות שלי: